DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13800

Ozerna Memorial Book

Sefer Ozyeran ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer Ozyeran yeha-sevivah.
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Hotsaʻat Entsiklopediyah shel galuyot, [1959]
DESCRIPT	498 columns : ill., ports., map ; 29 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Ozerna (Ternopil's'ka oblast'.
	Ozerna (Ternopil's'ka oblast', Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Ozerna (Ternopil's'ka oblast'.
ADD'L NAME	Tenenblatt, M. A., b. 1888.
ADD'L TITLE	Memorial book Jezierzany and surroundings

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

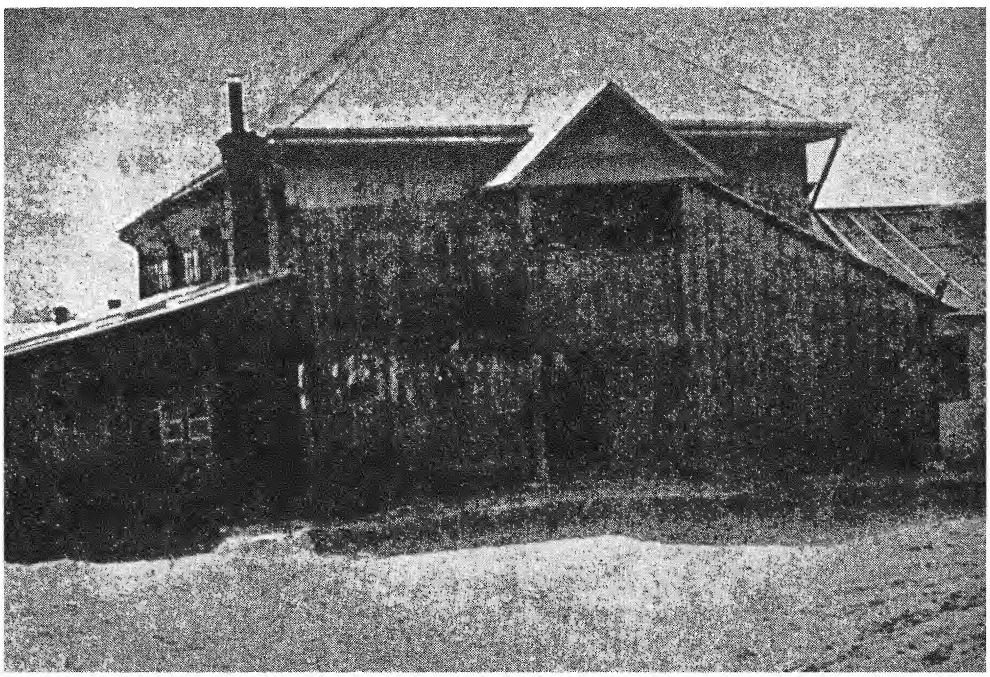
ספרי־זכרון לקהלות הגולה

ספר

אוזיראן

והסביבה

בעריכת: מ. א. טננבלאט

בית־הכנסת הגדול

הוצאת „אנציקלופדיה של גלויות", ירושלים, תל־אביב

MEMORIAL BOOK

JEZIERZANY

and Surroundings

Edited by M. A. Tenenblatt

גלופות: צינקוגרפיה „אורית", תל־אביב
נדפס בדפוס „התחיה" בע"מ, ירושלים
תשי"ט—1959

ג

תוכן העניינים	עמוד	אינהאלט
מדור א׳ — יהודי אוזיראן, תולדותיהם ומעמדם		**א. אזיעראנער יידן — געשיכטע און פאלקלאר**
בית־הכנסת הגדול (צילום)	1	אַ בילד פון דער גרויסער שוהל
דבר המערכת	7	אַ וואָרט פון דער רעדאַקציע
אוזיראן — רישום / מ. שטרנשוס		אזיעראן — אַ צייכנונג / מ. שטערנשוס
מפת־אוזיראן / שרטוט: תלמה סגל		מאַפּע פון אזיעראן / צייכנונג: תלמה סגל
שאלו שרופים באש...	9	שאלו שרופים באש...
אוזיראן, קטעי היסטוריה וגיאוגרפיה / ד״ר ר. בן־שם	19	אזיעראן, היסטאריע און געאגראפיע / ד״ר ר. בן־שם
זכרונותי וקורות חיי / מיומנו של יהודה כהן ז״ל	31	זכרונות און איבערלעבונגען / יהודה כהן ז״ל (פון טאג־בוך)
עיירתי אוזיראן (חוויות וזכרונות) / חיים זיידמן	51	מיין שטעטל אזיעראן / חיים זיידמאן
זכרונות, טיפוסים ורשמי הווי / מ. א. טננבלאט	67	זכרונות און איינדרוקן / מ. א. טענענבלאט
בהמיר ממלכות וארחות חיים / שמשון בדור (בדלר)	101	ווען אימפעריעס און פעלקער בייטן זיך / ש. בדור (באדלער)
פרעות ב„שבת שובה״ / אליהו גולדנברג	123	א פאגראם אין שבת־שובה / אליהו גאלדנבערג
ארבע שמחות־תורה באוזיראן / צבי פנסטר	125	פיר שמחת־תורה׳ס אין אזיעראן / צבי פענסטער
השמש קורא „אין שול אריין״ (רישום) / משה שטרנשוס	58	מנדל שמש רופט „אין שול אריין״ (צייכנונג) / מ. שטערנשוס
שעי׳קע אברהם בשמחת־תורה (רישום) / משה שטרנשוס	127	שייקע אברהם אין שמחת־תורה (צייכנונג) / מ. שטערנשוס
22 תמונות וצילומים		22 בילדער
מדור ב׳ — אנשי־רוח ואישי־ציבור		**ב. גייסטיקע פערזענלעכקייטן און כלל־טוער**
משה שולבוים, בלשן ומחנך (מונוגרפיה) / מ. א. טננבלאט	137	משה שולבוים, פילאלאג און דערציער / מ. א. טענענבלאט
ר׳ וולוולי (יידיש) / י. מעצקער	183	ר׳ וועלוועלי / איטשע מעצקער
אהרן בלומנפלד—Ronetti-Roman / מ. א. טננבלאט	198	אהרן בלומענפעלד—Ronetti-Roman / מ. א. טענענבלאט
אישים ודמויות בעירנו / ח. זידמן	219	פערזענלעכקייטן און געשטאלטן / ח. זיידמאן
הציוני הראשון באוזיראן / ב. שמשון	225	דער ערשטער ציוניסט אין אזיעראן / ב. שמשון
סגנונו העברי של בלומנפלד־רומאן / מט״ט	228	בלומענפעלד־ראמאן׳ס העברייאישער סטיל / מט״ט
תמונת משה שולבוים	137	בילד פון משה שולבוים
תמונת רונאטי־רומאן	199	בילד פון ראנעטי־ראמאן
8 תמונות וצילומים		8 פאטאגראפיעס
מדור ג׳ — רשויות, מוסדות וכלכלה		**ג. געמיינדעס, אינטיטוציעס און ווירטשאפט**
העיריה וועד הקהלה / ש. ב—ר	231	שטאטישע געמיינדע און קהילה־פארוואלטונג / ש. ב—ר
המצב הכלכלי במלחמת העולם I / אליהו גולדנברג	236	עקאנאמישער מצב אין ערשטן וועלט־קריג / אליהו גאלדנבערג
בעלי מלאכה בעירנו / מ. ב—ג	241	בעלי־מלאכה׳ס אין שטעטל / מ. ב—ג
אוזיראן באמריקה / ח. ז—ן	247	אזיעראנער אין אמעריקע / ח. ז—ן
4 צילומים ותמונות		4 פאטאגראפיעס
מדור ד׳ — ציונות, תנועות־נוער וחלוציות		**ד. ציוניזם, יוגנט־באוועגונגען און חלוציזם**
בין מלחמה למלחמה / מ. בר־גיל	255	צווישן צוויי וועלט־מלחמות / מ. בר־גיל (גילזאן)
הצה״ר ובית״ר בעירנו / רפאל שניידרמן	269	רעוויזיאניזם און בית״ר אין שטעטל / רפאל שניידערמאן
„פרץ־פאריין״ / שלמה טרמבובלסקי	275	„פרץ־פאריין״ / שלמה טרעמבאוועלסקי
בפרוץ מלחמת העולם השניה / צבי פנסטר	279	אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג / צבי פענסטער
10 תמונות וצילומים		10 בילדער
מדור ה׳ — שואה וחורבן		**ה. חורבן און אונטערגאנג**
מגילת השואה / צבי פנסטר	289	חורבן אזיעראן / צבי פענסטער
רשימת הקדושים באוזיראן והסביבה (2095 נפש)	365	רשימה פון די קדושים (אזיעראן מיט דער סביבה)
גלויי התנגדות וגבורה / צבי פנסטר	389	פאקטן פון העלדישן ווידערשטאנד / צבי פענסטער
הכאב שבלב / לונצי׳ קלינגר—שנידרמן	394	די ווייטאג אין הארצן / לונציא קלינגער־שניידערמאן
לבנינו אחרינו / ד״ר אברהם בדאור (בדלר)	396	א ווארט צו אונדזערע קינדער / ד״ר אברהם בדאור (באדלער)

	עמוד	
בשער המדור: הקבר הסמלי ; בתי־שיר		אין שער: ביי דעם סימבאלישער קבר (א בילד)
מקינות השואה	285	אלטע און נייע קינות
8 תמונות וצילומים		8 בילדער
מדור ו' — מגילת אזיעראן (יידיש)		**ו. מגילת אוזיראן (יידיש)**
ו פארן מבול		**ו לפני המבול**
א בינטל זכרונות / לייזער טענענבלאט, שיקאגא	405	צרור זכרונות / לייזר טננבלאט, שיקאגו
מיר האבן געטאן פאר דער אלטער היים / מאריס בערגער, נ.י.	411	דאגתנו ל„ביתנו" הקודם / מוריס ברגר, ניו־יורק
צווישן אזיעראן און בארשטשוו / רחל אויערבאך	413	בין אוזיראן לבורשצ'וב / רחל אוירבך
ביכהאלטעריע פון א תבואה־סוחר / אנשיל טענענבלאט	417	פנקסאות של סוחר תבואה / אנשל טננבלאט
אפשטאם און פרנסות פון אונדזערע דארפס־יידן / ר. אברך	419	מוצאם ופרנסתם של יהודי הכפרים / ר. אברך
מיין טאטנס א בריף / איטשע מעצקער, ניו־ארק	424	אגרת מאבי / יצחק מצקר, ניו־יורק
דאָרף בילטש פארן חורבן / סאניע בלויטאל	431	הכפר בילץ' לפני החורבן / נתנאל בלויטאל
2 בילדער		2 תמונות וצילומים
וו חורבן און אומקום (דאקומענטארע עדות)		**וו חורבן וכליה** (עדות בע"פ ובכתב)
אזוי איז אזיעראן חרוב געווארן / זישע פעלץ	435	ככה חרבה אוזיראן / זישא פלץ
דער אומקום פון אונדזער יוגנט / יצחק ניימאן	443	אבדן הנוער שלנו / יצחק ניימן
אוקרא נער מארדן, דייטשן פארטיליקן / בלומע וויינטרויב	451	אוקראינים רוצחים וגרמנים משמידים / בלומה וינטרויב
לאשקיוויצער חורבן / צילא קימעלמאן—חאנין	455	חורבן לשקוביץ / צילה קימלמן־חנין
אונטערגאנג פון לאנאוויצער יידן / ר' ווציע נאגלער	457	השמדת היהודים בלאנוביץ / רבקה נגלר
רעטונג שווערער פון טויט / בינטשע פעלדשוה	483	הצלה קשה ממות / ב. פלדשוה
פון 70 געבליבן 3 / י. ניימאן	485	מ־70 שרדו 3 / י. ניימן
8 בילדער		8 תמונות וצילומים
די געזעגענונגס־נסיעה / רחל אויערבאך	489	מסע פרידה / רחל אוירבך

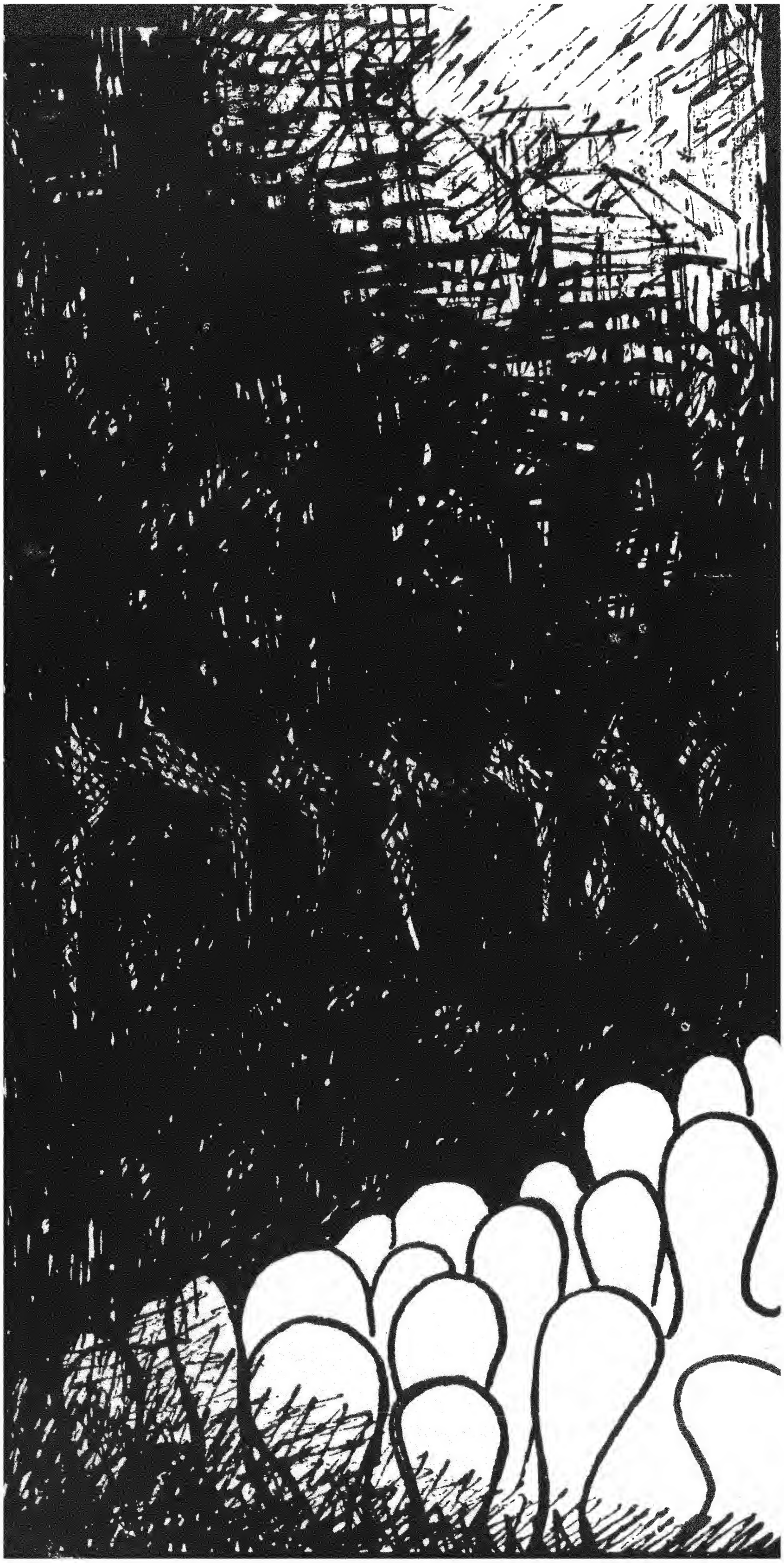
דבר מאת המערכת

ספר זה נתחבר ברובו לא בידי סופרים מקצועיים או ת"ח שתורתם אומנותם. ספר עממי הוא, שמרבית ה־משתתפים בו מיצגים את יהודי־אוזיראן גם בסולם ה־חברותי לשלביו. הגוון העממי שמור אף בדבריהם ש־בכתב, כי לא ראינו לנכון להתנאות יתר על המצווה מטעם השפה ורוחה. התוכן והצורה, לשון וסגנון וכל הכרוך בכך משקפים נאמנה את ההווי כולו ליסודותיו החמריים והרוחניים בעיירה יהודית זו.

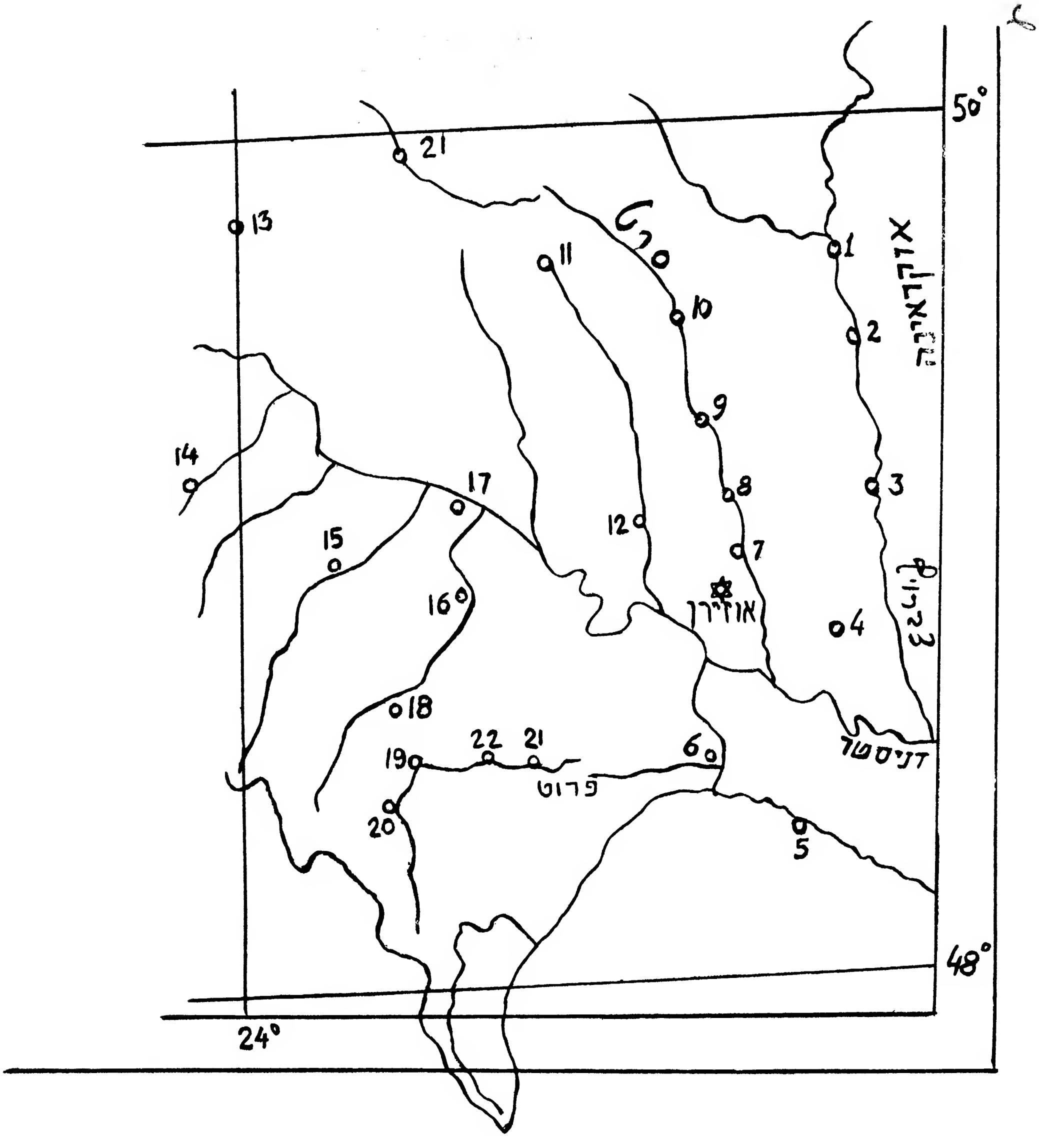
ברשימת הקדושים נתגלו לאחר שנים כמה שמות משובשים ומספר קרבנות רב יותר אצל משפחות אחדות. למרבה הצער לא נתאפשרו שינויים אחרי ההדפסה. טעויות אלה באו על תקונן בסוף הספר במכלול תיקוני־טעות אחרים. בקצת מקומות נשתרבבו פגמים טכניים ואסתיטיים שלא ניתן לתקנם ואת הקוראים הסליחה.

די רעדאקציע האט געהאלטן, אז מען דארף לאזן די יידישע ארבעטן אין זייער אריגינעלן סטיל און אויס־לייג, בפרט רשימות און עדות פון פאלקלארישן אדער דאקומענטארן כאראקטער. שפראַך, ארטאגראפיע און אינטערפונקציע זיינען צוליב דעם בלויז אין נויטיגסטן פאל פארבעסערט געווארן. פאראן אויך טעכנישע פע־לערן, וועלכע די רעדאקציע איז ניט אימשטאנד געווען אויסצומערצן.

אין דער רשימה פון די קדושים האט זיך גאר לעצטנס באוויזן אז עטלעכע נעמען זיינען פארגרייזט און ביי איניקע משפחות איז די צאל קרבנות גרעסער. דער בויגן תיקון־טעות'ן געפינט זיך אויפן סאמע סוף פון ספר.

רישום: משה שטרנשוס

1) אורטין
2) וולוצ׳יק
3) הוסיטין
4) בורשצ׳וב
5) צ׳רנוביץ
6) שניטין
7) צ׳ורטקוב
8) בודזנוב
9) טרמבוולה
10) טרנופול
11) זלוצוב
12) בז׳זני
13) לבוב
14) סטרי
15) קלוש
16) סטניסלבוב
17) הליץ
18) נדוורנה
19) דלטין
20) ידמצה
21) בוסק
22) קולומיא

שרטוט: תלמה סגל (נכדת חיים זיידמן)

שאלו שרופים באש...

שאלו טבוחים ונחנקין, ירויים ונסקלין; שאלו טבועים ונהרגין ומומתים במיתות משונות: בשל מה באתנו השואה הזאת ובשל מה זלעפות זוועותיה?

שאלו קבורים חיים ואמהות חולצות־שד ליונקיהן והם לפתע משוסעים לעיניהן ומושלכים לאשפתות — שאלו לפני כסא הכבוד: אם יש נקם ושילם „מדוע רשעים יחיו, עתקו גם גברו חיל"?

שאלו אלפי־קדושי־עירנו וסביבותיה: מה פשרה ומה גמולה של שואה זו שלא ישיגוה משיגי־הגוף והנפש יחד?

כי גורמי מדינות ושליטי ארצות לא נקפו אצבע וגרמי־השמים לא השביתו מהלכם. לא בושה החמה ולא חפרה הלבנה והכוכבים לא אספו את נגהם למראה „דם יהודים בביבין וספין ורצפות, בנהרות שבכון שבכון" — — — כזעקת אורי צבי גרינברג. ומשורר גדול אחר (ז. שניאור) מבכה בפרוזה את מחיקת־רשמי המקורות האחרונים, מהם ינקו משוררינו בארצות־הולדתם. והרי גם באוזיראן עירנו טמונים בקברותיהם רבנים וצדיקים בעלי־שם ובה נולדו, גדלו ופעלו גם חוקרים ומשוררים שמוניטין יצאו להם בעולם היהודי ואף מחוצה לו. מה נותץ ומה ניצל מקברות אלה? האם הושמדו ונמחו כליל גם עקבות־עצמותם של אבותינו ואבות־אבותינו? כלום נחרשו בתי־העלמין כפי שנהרסו ונמחו לחלוטין הרחובות והבתים בידי חברה קבלנית גרמנית בתוקף זכיון מיוחד מטעם הפולש הנאצי?

הנשימה נעצרת והפנים מתכרכמים ומסתמרות שערות הראש כולו למקרא „מגילת השואה" בספרנו זה, והיא נכתבה בהתאפקות של גבורה ע"י מי שחי יום־יום בגופו את זוועות־אימיה. המחבר נאבק עם ה„חומר הבוער" לכבשו ולעצבו כיבוש הסטורי ועיצוב ספרותי, ובכל זאת נתקיימה בו אמרתו של איוב: „אם זכרתי — נבהלתי ואחז בשרי פלצות" (כא, ו). כל פסקה ופסוק משננים לך את הכתוב הזה. כל גזירה ופורענות ואפילו רמיזה בלבד מוצאים להם אישור מזעזע נרחב בעדויות שבכתב ובעל־פה במדור האחרון (יידיש) שבספרנו מפי שרידים ניצולים משבעים ושבעה מדורי־גיהנום.

בפרקי השואה — בעברית וגם ביידיש — נזכרים גזירות ופורענויות ומאורעות שלא נודעו עד כה או לא בשלמותם והם נוגעים לערים אחרות, קרובות ורחוקות, כגון בורשצ׳וב, קורלובקה, מילניצה, סקאַלא וקריבץ׳; צ׳ורטקוב, קופיצ׳ניץ, יגולניצה, פרובוז׳נה, טויסט, הורודנקה חלשצ׳יקי; בוצ׳ץ׳, זבאראזש וטרנופול וכו׳. שלובה כאן גם הפרשה המחרידה על השמדת יהודי־מרמורוש (קרפטו־רוסיה) שגורשו מארצם כ„זרים" (לא־הונגרים) והובלו לטבח למן הקרפטים עד לעבר השני של הזברוץ׳ לפודוליה האוקראינית־רוסית דרך כל פודוליה הגליצאית ונגררו ברגל אלפים אלפים עם תינוקות וספרי־תורה בזרועותיהם, דרך אוזיראן והכפרים השכנים, כשפרגולי המשמרות הגרמניים וקתי־רוביהם מונפים ללא הרף על ראשיהם והנחשלים נורים ומומתים בדרך. הסטוריונים ורושמי רשומות יזדקקו לחומר זה בספרנו.

* * *

מבע עצור ואדיר כאחד לשואה זו על תוגת־האבדון וחזיון השמה והשאיה בעירנו ניתן בפתיחת־הספר ברישומו של משה שטרנשוס. קדרות־היגון והאבל בתמונה זו על חורבן עירנו־עירו נבקעת רק לרגעים ונפלשת זעיר־פה זעיר שם מלהבם הנעתם־הקלוש של נרות־הנשמה, שקשה להבחין, אם כולם דועכים וכבים או אחד ושנים עודם מבליחים ומהבהבים. גויות ונשמות מפרפרות ומשוטטות בחללה של אוזיראן בגבהים שונים, מהן סוערות ומתמרדות ומהן שמוטות, מרושלות ונכנעות לאכזריות הגורל וכולן מבקשות „צל קורה" או כסות־עפר למנוחת־עולמים.

וכשם שהנשמות הכרותות ותועות ערטילאין בחלל־אוירה של אוזיראן ביקשו את „תיקונן" בציור זה, כך סיוט־הצלמות הנשקף מתוכו תובע סמלים ומשלימים בשירה. אלה מצויים בשפע ובאדיר בשירים קודחים־רותחים של אורי צבי גרינברג ובמרוכז ב„רחובות הנהר" שלו. הלא הוא המשורר בן־גליציה המזרחית שנתן ביטוי נרגש כ״כ לזיקתו וצמידותו של כל איש מאתנו

לטבור עיר הולדתו בחרוזו הקלאסי: „למטה מקר מעין־בארי מימות־הילדות בחומש הזהבי / והיא הנקראת באר לחי רואי" („מנופים בקודש").

ציורו הסיוטי של שטרנשוס, יאה לו ל„המשיל ולהחבירה" חרוזים אחדים מן הפיוט הסיוטי החזק „מנין בעירי" לשמשון מלצר:

— — — שבלילה־בלילה באים המתים, עסופי־תכריכים, טליתות, / המונים־המונים הם עולים מקברם ובית־אלה הם באים בסך / — — — ועולה על דעתי מחשבה, שיהיה הענין לאו דוקא רק בליל, / גם ביום, בעצם היום. שיהיה זה מנין המתים המדובר! / הן אין ילד אחד יהודי בחיים שירא ויירא, יבהל. / אין אשה יהודית יחידה בחיים, שמפחד תפיל העבר.

(„אור זרוע" 54—353 הוצאת „דביר")

באחיראן ובטלוסט אותן הנשמות ואותם ה„מנינים" של מתים באין נפש חיה... הרי אוזיראן וטלוסט, שתים ערים שכנות, הן שהושקו תחלה בנפרד ואח"כ במשותף ובגיטו מעורבב — מכוס התרעלה עד תומה ושתיהן יחד שתו ונרעלו עד תומן באותם ימים ארורים ובאותם דרכי־רשע ופשע.

— — — ובבית הקברות הם מצאו את הקבר כרוי וגלוי בעדם / חפרוהו ששים גברים מגברי־ישראל בידם הרפה: / תעלה עמוקה, ארוכה־ארוכה ורחבה כארכו של אדם, ומעל זה הבור, מין מעבורת של לוח נטוי משפה אל שפה. / והפשיטו אותם, והבעיטו אותם למעבורת הזאת בשורה / והמיתו אותם בקימוץ של כדור לשבעה בכל טור ושֹשה, / והופלו מעל גב המעבורת לבור והונחו בחומם לקבורה, / והקפיד המניח אותם והפריד בילדים בין האיש לאשה. / ובאקציה דל"ת, בגימ"ל סיון באותה השנה, עוד נוסף / שם הבור האחרון הגדול, בור הקבר לאלף נפשות־האדם, / לא היה שם עוד מי שיקפיד ויפריד בין אשה ובין גבר בטף, / וכדין הירוי דין החי הנופל — הוא נחנק וטובע בדם.

(שם עמ' 69—368)

כל התמונות כולן בבתי־שיר אלה אין בהם קורטוב של דמיון ל„תפארת המליצה". כל חרוז וכל תיבה מגלמים ומקפלים מציאות עובדתית אכזרית מכל אכזר, כאילו עמד המשורר וצילם את פעולות־ההריגה אחת לאחת ואף צירף וחיבר את התצלומים למסכת זאת שלפנינו. כאלפים שמות הקדושים הרשומים בספר זה לבתי־אבותם ולמשפחותם — התיתכן עדות מהימנה יותר ומזעזעת יותר?

* * *

כבערים אחרות מתבקשת הצצה כלשהי כלפי פנים גם בעירנו. מן הספר הזה נמצאנו למדים שגם באוזיראן היו הדעות חלוקות או מנוגדות על אותו מוסד גיטואי כפוי ששמו „יודנ־ראט" (מועצת היהודים). וכפויים היו גם הרכבו ותפקידיו וכל הכרוך בו ובראש וראשונה אותו שיטור פנימי של עשרה או עשרות יהודים שנראו כנוגשים באלפי אחיהם מכוחו של היודנראט בלבד.

לאמתו של דבר הרי שלושתם — הגיטו, היודנראט ושירות הסדר — יצירי כפיו של השטן הנאצי היו ונועדו לכתחלה לשמשו בהגשמת מזמותיו. לא יפלא איפוא, שבתוך הצבור היהודי גופו נעדר האמון למוסדות אלה והערכתם נטתה בהדרגה מסבילות וריטון והשתמטות עד לשלילה ולשנינה ולשמצה. ועדיין אין בידנו להכריע, אם תגובה זו נתיחדה רק לדלת העם שראו את עצמם נפגעים ראשונים ומופלים לרעה על פני יחסנים, אמידים ובעלי יכולת. מעוררת בקורת גם העובדה שבמשך 3 שנות החיסול וההשמדה היו מתחלפים במוסדות אלה יהודים טובים ורעים. לא אחת נצטרפו מרצונם ואף שילמו סכומים נכבדים בעד פרישה או צירוף; מי מתוך שאיפה להקלת עול הגזירות ומי מתוך מדוחי שוא להצלת עצמם וחלק ממשפחותם. „רוח היא באנוש" והיא המגבירה בשעת סכנה את יצר החיים הטבוע בו שיתן כל אשר לו בעד נפשו; ואשר לאחרים לא כל־שכן.

עד היום הזה לא נתחוורה כל צרכה הסבה הבלתי אמצעית להקמת היודנראט בעירנו כבערים אחרות שלא חלה עליהן כלל או רק ב„אחרית הימים" הגזירה הנאצית לכינון גיטאות. אולם תהיה אשר תהיה סבה זו, הרי נתלווה כידוע ליודנראט — כמעט עובר לעשייתו — צלו

הקודר, האומלל והמאמלל של השיטור הפנימי שנתקבל בכל המקומות באי רצון בולט ועורר כבראה גם אצלנו חשדות ופחדים וקנאה ושנאה, אף על פי שכל קיומו נמשך שנה אחת בלבד ומסבה זו כבר לא הספיק להסתאב כבמקומות אחרים.

אמנם אין בשום עדות שלפנינו האשמות מפורשות על מעשי נבלה, רשעות או אכזריות לשם טובת הנאה פרטית. אך עקבות מחאה והתמרמרות מבצבצות ועולות בין השטין ואף במפורש גם מתוך חומר העדויות אצלנו. היש לראות תופעות אלה כטבעיות לאור מצב האימים וההתנוונות הכללית שפשתה ועלתה מקץ הימים? אם כן מה תימה שהסובלים ונענים, מורדפים ומושמדים נטרו איבה למוסדות אלה בכללם או בחלקם או לראשיהם ועוזריהם? חדלי אונים היו להפנות את זעמם ואת מרים נגד השלטון והצבא הנאצי ונהפך חרונם ונשפכה חמתם ומחאתם ומרירותם על „השלטון היהודי" כביכול ועושי רצונו. והיו כנגד זה גם מקרי השתמטות והתגרות, התפרצויות ופריקת עול ואף הן נראות כטבעיות בנסבות החמורות, שאין משלן בתולדות העמים.

רבות הוזהרנו עוד בנביאים וכתובים נגד תופעות כאלה. לצד האזהרה הכללית „ושומר נפשו ירחק מהם" (בדרז"ל אח"כ „אוי לרשע — אוי לשכנו") הוסיפו במפורש ובלשון קללה: „ופורץ גדר ישכנו נחש". ובשעת חירום הקפידו חז"ל והחמירו לאין שעור. אם בתקופת המשנה שהיתה כבר דוויה ומסוערת עמדו וקבעו שלושה דברים ל„יהרג ואל יעבור" — עבודת גילולים וגילוי עריות ושפיכת דמים, הרי בזמן התלמוד בתקופות־שמד מאוחרות יותר לא היססו לצמצם ג' עיקרים אלה אפילו „על שינוי שרוך נעל" (על ערקתא דמסאנא סנהדרין ע"ד).

ולא ראי זה כראי זה. השואה הנאצית לא היתה מעשה־כפיה להמרת הדת או לבגידה בעיקרי האמונה. כאן היה מאמץ כביר ושטה טוטלית וזרוע־ביצוע נטויה על ארץ רבה לעקור את הכל, להשמיד ולהרוג גם יחידים ושרידים בכדי לאבד את כלל היהודים באשר הם שם ולמחותם מתחת שמי ד'. אי אדם מישראל הלן באהלה של תורה שיבוא בדין ובשם ההלכה עם צללי הקדושים שנפלו חלל לתאוות־הרצח ו„קברות התאווה" הנאצית? ודאי שהיתה טרוניא נגד עצם „שלטון יהודי" שכזה ופלונים אלמונים שבתוכו, אבל אין אנו יושבין על מדין לחרוץ משפט בספר זה לשבט או לחסד. לכן לא הפכנו בזכות ולא גלגלנו חובה על עבירות או חטאים, שספק בוצעו ספק לא בוצעו ע"י יהודים חלכאים, עת היותם צלויים בעצמם באש התופת הנאצית.

* * *

היגיד צופה בעל אחריות מי ומה היו בעוכרינו? שטת השתדלנות הגלותית, העדר תנועת הגנה עצמית או מרי מאורגן בסיסמת „תמות נפשי עם פלשתים"? ואולי נעוץ השורש של טרגדיה זו וכל כובדה בכך, שיהדות אדירה זו למליוני ראשיה ושפעת אוצרותיה באירופה המזרחית, המרכזית והמערבית נלכדה כבמפתיע במלכודת שטמן לה האשמדאי הנאצי ובתקופה הרת־אסון שלא היתה דוגמתה בתולדות עמנו ניצבה עזובה ומשוממת כצאן בלי רועה. באין מנהיג או מנהיגות לאומית או חברותית אף באחת מארצות אלו שיורוה את הצפוי לה, שידריכוה לקראת הבאות ובתוך הבאות, שיעוררוה ויעודדוה למחשבה ולפעולה; באין קשר ואין שביב תקוה להצלה לא מן המחנה הציוני, לא מן העולם החפשי, האמריקאי ולא מן המחנה הסוציאליסטי העולמי, שקעה יהדות נפלאה זו ברוב רובה, כשהיא נבוכה ונימוחה כמעט על חוסר האונים הפנימי והניתוק החיצוני, לתהום היאוש והאבדון ונכנעה באפס מעשה למר גורלה. ואולי מסקנה אחת ברורה כבר כיום והיא כשלונו המוחלט של כשרון ההנהגה היהודית בימים הטרופים ההם ובכל שנות השואה המזוזעת.

מטעם זה לא מחקנו ולא טשטשנו דבר בספר זה. אין אנו הסטוריונים שחומר העדויות מכל קצוי העולם הישן והחדש שטוח לפניהם לעיון ולשיקול מדוקדק מה עיקר ומה טפל, את מי לזכות ומי לחייב. מדורי השואה בספרנו משמשים אכסניה לרושמי רשומות מעירנו וסביבתה ולא מהם בלבד תסתייע שמעתתא. ההסטוריה דרכה להגיש חשבון אחרון כעבור דורי דורות של ליבון וגיבוש. ההסטוריון לעתיד לבוא יחקור ויברר כל פרט וכל רמז במאות הספרים המופיעים ויוסיפו להופיע מאלפי הערים והקהלות ויישובי יהודים בשטחים הענקיים שהוכתו שאיה בידי הכורת הנאצי ועוזריו באירופה ומחוצה לה.

ועדיין רב הספק, אם גם אותם הסטוריונים שיהיו מצויידים בכל חומר העובדות האפשרי לא ינקפם מצפונם ברגע ההכרעה וגם הם יירתעו מלהוציא משפט בשבתם בגן־עדן על מעשים ומחדלים בגיהנום התחתון, אלא אם כן הוברר ללא ספק שנגרמה תקלה בזדון ואפילו למעטים בלבד.

וקרוב אתה לומר, שמעיקרא אין זאת בעייה משפטית או הסטוריונית אלא נוטה היא בגופה ונופה לתחום המוסר — האנושי, הלאומי, החברתי והפרטי כאחד. ואולי לא תתלבן בעייה זו במלואה אלא ע״י בעלי שאר רוח שיקומו לנו בעתיד והם מצוינים גם במדות ומוסר תרומי ויפסקו הלכה לדורות בסוגיה חמורה זאת. ושמא אף זאת רק תוחלת לעתיד לבוא, שהרי לא אחת נתגלעה פלוגתה רצינית בין המוסר וההלכה ואף בין מוסר למוסר בתקופות קשות בתולדותינו.

מה היה סופה של מחלוקת בין ר׳ פנחס בן יאיר לבין רבי יהודה הנשיא „שגבה טורא ביניהם״? והויכוח הנוקב בין ר׳ יהושע בן קרחא לבין ר׳ אלעזר ברבי שמעון? בעיות מוסר מדיני, רותחות בימים ההם על היחס לכובש הרומאי, ולא הוכרעו לא להלכה ולא למעשה עד שבאה האגדה והכריעה לצד המוסר החסידי־הלאומי־קנאי בחלומו המפורסם של ר׳ יהושע בן לוי מפי אליהו הנביא. והיה זה בדור שלישי אחרי מרד בר־כוכבא ופולמוס הדמים של אדרינוס שחיק טמיא בארץ ישראל. כמה דורות יעברו עד שיהא הנידון שלנו דומה לראייה?

* * *

בדם ובדמע הציבו יוצאי אוזיראן בארץ, ביער הקדושים שבהרי ירושלים, מצבת־זכרון על הקבר הסמלי לאלפי־קדושי עירנו וסביבותיה. שיירי גויותיהם ואפרם, הבלולים ומעורבלים בחלבם ודמם ובאפרם של יהודי ארצות אחרות, זרויים ופזורים מקצה גליציה ועד קצה על פני שדות ויערות ומערות, כבשנים ומשרפות ולא הובאו לקבר ישראל. ובדם ודמע חיברנו והוצאנו זה הספר לשמם ולזכרם. מי יערוב לנו שגם בנינו ונכדינו, שלא הכירו כלל את מכורתנו הראשונה, ימשיכו לקיים את „בליל זה יבכיון״ בחוה״מ סוכות כמנהגנו בכל שנה? עם מלומד־יסורים אנחנו וצרות אחרונות משכחות את הראשונות. בספר זה צרורות נשמותיהם הקדושות ואצורים בו גם ארחות־החיים והרוח של אוזיראן היהודית נ״ע.

פרק צנוע נתייחד בספרנו לאותם יחידים או חבורות שקידשו את השם בגלויי־מרי ומעללי־גבורה נועזים נגד המרצחים. כבוד וגאון יתלוו לזכרם בכל עת תמיד. עליהם דוי הלב שבעתים, כי סופם שנתפסו ועונו והומתו בחמת נקם ובאכזריות־רשע שלא תתואר בעט־אנוש. ארץ, אל תכסי דמם!

דפי־הספר רוויים אגלי־דמע. יד־הגורל הצילתנו בעוד מועד, אך מנעה מאתנו את סתימת־הגולל ואת הקדיש האחרון על יקירי־העיר ופשוטי בניה, על קרובים וקרובי־קרובים שככה אהבנום וכולם חרותים על לוח לבנו.

חסד של אמת הוא והמלאכה רובה ככולה נעשתה בהתנדבות וברגשי קודש.

זאת היא מצבתם — מצבת־קודש לזכרון עדי־עד.

ירושלים, ניסן תשי״ט ה ע ו ר ך

u

יהודי אוזיראן,

תולדותיהם ומעמדם

12

ד״ר ר. בן־שם

אוזיראן

קטעי היסטוריה וגיאוגרפיה

א.

בפלך פודוליה חבל ארץ מבורך באדמתו הפוריה, השחורה, מקורב לסטפים האוקראיניים מחד ומוקף גבעות והרים תלולים, מבשרי הקרפטים מאידך, לא הרחק מנהר ניצלבה, ליד שני אגמים גדולים (במובן יחסי) ומספר אגמים ואגמי־ביצות קטנים שוכנת לה עירתנו, אוזיראן (שמה הגרמני, הפולני Jezierany האוקראיני, הרוסי־אוזיראני)

לסמון מקומו הטופוגרפי הוסיפו תאור לואי אוזיראן־פילטקוביץ או אוזיראן ליד צ׳ורטקוב. מוקפת כפרים היא אוזיראן והחשובים ביניהם לנוביץ, פילטקוביץ וז׳יליניץ, זליסיה וגם בילץ׳. שכנותיה הן העירות קורולובקה, בורשצוב (עיר המחוז) מזה ופרובוז׳נה מזה וכן טלוסטי, וכולן משמשות מקורות פרנסה לאוזיראן בירידים שלהן.

ואם גם לא נוכל לקבוע בדיוק את תאריך לידתה של עירתנו, לא במובן הכללי ולא בתור ישוב יהודי קבוע, ודאי לנו שהיסטוריה עשירה ורבת גוונים לה. כי עשירה מאד ועתיקה היא ההיסטוריה של פודוליה.

על סמך חפירות במקומות שונים בסביבה ידוע לנו, שכבר במאה ה־V לפנה״ס מצאו פה היונים עמים בהירי שער ותכולי־עינים, שדרו או חיו בארצות האלה. הרומאים פרשו את שלטונם גם על הארצות הללו. רבבות מטבעות רומיות מימי הקיסרים טראיאן והדריאן מצביעות על תנועה מסחרית גדולה של אותם הימים. הסופר טרטוליאן (הנוצרי) מונה מספר עמים (סרמטים, סקיטים, דקים) שהוו את האוכלוסיה של השטחים הללו. לא מן הנמנע — ויש רגלים לדבר — שכבר בימי הבית השני סחרו יהודים (ואחרי חורבן הבית אף התישבו) במדינות הללו, בדרום אירופה עד לווליניה ופודוליה [1].

כל העמים הללו הטביעו את חותמם על חיי ארצות אלו. מספר ישובים נושא עדיין את שמות התושבים הראשונים של הקלטים, כגון: דלאטין, רוהאטין, סניאטין וכן גם מספר יאורות בסיומת ט י ן, הנמצאים בסביבתנו.

בקלידוסקופ היסטורי עברו מנצחים ומנוצחים, עמים מעמים שונים נלחמו, נדדו, התישבו, התערבו, התבוללו והקימו ישוביהם פה. מקום התושבים הראשונים ירשו (ע״י נצחון וגרושין או עפ״י חוק־הטמיעה) כוחות אתניים אחרים. אחרי הקלטים, היונים, הרומאים, הגרמנים (שנדדו ממערב למזרח [2]) באו מונוגולים למיניהם, טטרים, כוזרים, טורקים ליד הרותנים, הרוסים, הפולנים ולבסוף הטביעו גם מעצמות המערב את חותמן על פודוליה זו. ועברה פודוליה משלטון לשלטון ולעתים גם נחתכה ונגזרה לקרעים. על אף היותה חטיבה גיאוגרפית אחידה נשאר חלק ממנה בידי שלטון מדיני אחד והשני בידי מדינה אחרת. (בזמן החדש נחלקה פודוליה בשנת 1772 לשני גושים נפרדים: החלק הצפוני מערבי נשאר בידי אוסטריה והחלק הדרומי־מזרחי בידי רוסיה).

ומותר לקבל כהנחה היסטורית שכל מה שעבר על פודוליה לא פסח גם על אוזיראן וסביבתה. אין אוזיראן שוכנת על צומת דרכים מרכזי, אבל קרובה היא לצומת

---

1. שיר השירים רבה, פ״ג, משובש במקצת, עיין גם פסיקתא דרבי כהנא, פרשת החודש הוצאת בובר. מובא במאמרו של מתתיהו מיזש בלקסיקון החברתי בעריכת ד״ר ר. בן שם.
2. במוזיאון האתנוגרפי בוורשא נמצאים ראשי חניתות של ארד עם כתב יונית־גרמנית שנמצאו בסביבות חלין־פודוליה.

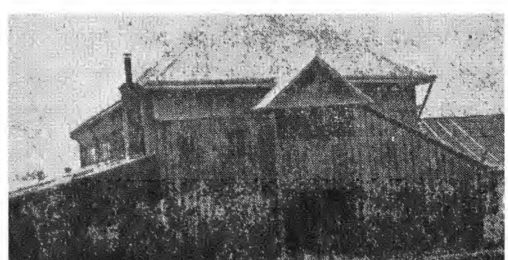
דרכים זה, המוביל מאוקראינה, ווליניה, דרום אירופה לעבר מדינות המערב האירופי והצפון.

בנדודיהם ובמלחמותיהם פקדו השבטים השונים גם את הסביבה הזו ואולי גם התישבו בה בזמנים קדומים. ודאי הוא שבתקופת חדירת המונגולים דרך דרום אירופה מערבה, תקעו הטטרים פה את אהליהם והשאירו אחריהם ישוב קבע [3] במאה ה־XIII.

ב.

מצבה הגיאוגרפי והטופוגרפי של אוזיראן וסביבתה הוא פודולי טפוסי. מישורים מקומרים גבעות והרים בינוניים, ארץ נחלים, יאורות ואגמים אדמות מעובדות, יערות עבותים ובתי חמר קטנים. ארץ פלחה מעובדת במרחבים עצומים, שדות מוריקים, זהב החטה מתחלף בכסף הדגן, בצבעי השעורה ותבואות שונות. ארץ הכבישים הפולניים (רעועים וחתחתים), ארץ הבצות התחוחות והשלגים הגבוהים בחורף, ארץ המטרות הקבועים והשמש הנוחה, הבהירה והחמה של האקלים הקונטיננטלי הממוזג.

והעירה, ככל העירות חברותיה, בנויה בצורה אופינית, פולנית־אוקראינית. שוק רחב־ידים בצורת רבוע ענקי משתרע באמצע הישוב, מעוטר בתים יהודיים (יוצא מן הכלל היה האטליז הטריף בזמן האחרון). באמצע השוק מכהנת פאר הבאר־המשאבה, מתוכה שואבים התושבים היהודים, מהם בעצמם ומהם באמצעות שואבי־מים, מים חיים מעומק האדמה לדלייהם ולבתיהם.

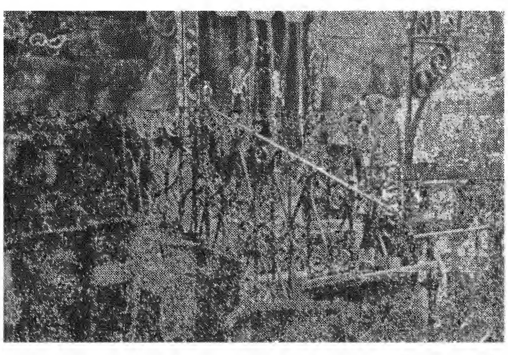

בית הכנסת הגדול העתיק (חוץ)

3. בין השאר מעידים על התקופה הזו כתקופת יסוד אוזיראן מספר רב של שמות טטריים של בני העיר הנוצריים כגון: טטרניוק, טטרקוביץ, טטרין ועוד.

בפנות השוק מצטלבות הדרכים לכל העברים. הנה מגיע הכביש הגדול מצ׳ורטקוב העטורה וממשיך מוביל לבורשצ׳וב, עיר המחוז. מאותו הכביש המרכזי ודרך השוק כמעט יוצא ומסתעף הכביש לפילטקוביץ ומעבר מזה רץ הכביש לקונסטנציה הסמוכה.

כיאורות ההולכים אל הים כן הולכים ומתמשכים כל הרחובות והסטמאות לשוק. ומאחורי קונדיגנציה ראשונה של חנויות יהודיות, המהוות כעין פרגוד, משתרעים האטליזים עם בשר־החזיר וככר לא רחבה מפרידה ביניהן ובין בנין רב מדות ופאר והדר לו כביכול—העיריה, בית מגדל, צופה למרחקים. ומשמאלה, לאורך הכביש המוביל לפילטקוביץ, הרחוב היהודי האמתי, רחוב הקדושה [4]: בית הכנסת, בנוי עץ, חתוך וחטוב להפליא, מעשי ידי־אמן. באלכסון הימני בית המדרש נמוך הימנו, אבל רחב ידים ולידם מספר בתי־כנסיות. וכמו במספר עיירות בפולין ואוקראינה משמש השוק גם כאן מרכז, מועדון, מקור הפרנסה והטיילת. פה נערכו הירידים (השבועיים), פה מכריזים שוטרי העיריה (פוליציי) על תקנות, גזירות והוראות העיריה. פה מודלקים הפנסים הגדולים ברחובות, פה מקומם הקבוע של יושבי קרנות (לשם דיוק: יושבות קרנות) עם סחורותיהן ומרכולתן.

בית הכנסת הגדול העתיק (פנים)

ג.

אוזיראן היהודית? יהודים באוזיראן? מי ידע ראשיתם, מי יפקוד חוללותם? ואי קדומים הם, כדוגמת

4. יש גורסים שכאן עמדה עריסת אוזיראן; מכאן התחילה ואולי גם על זה רומז השם אוזיראן־פילטקוביץ, להבליט את מקור המוצא.

אחיהם בעירות הסמוכות, שימי שבת היהודים בהן עתיקים הם.

פעולת היהודים בתור סוחרים ומקשרים בין אזורי המזרח והמערב עתירת־יומין היא. השפעת ממלכת הכוזרים חזקה והגבירה את האלמנט היהודי בדרום מזרח אירופה ופודוליה בתוכה. בפולין כבר נמצאים „נגידים" במאה ה־X (דבר המעיד על ישוב מאוכלס ובעל השפעה) ושטחי פודוליה השתייכו זמן רב לפולין בהתהוותה.

מצבות בית העלמין החדש (הוריו של חיים זידמן)

אפשר לכן להניח, שבמחצית השניה של ימי הבינים (במאה ה־XIII)[5] תיכף אחרי היוסד העיר, פקדוה, בקרוה ולאט התחילו גם להתאחז בה, ראשוני הסוחרים היהודיים ואחריהם גם המתישבים. דבר לא ניצל מפנקסי הקהלה העתיקה, אך מסורת היא בידינו שקורות היהודים בעירתנו עשירים היו ומסועפים.

הבנינים היהודיים הצבוריים הראשונים, בית הכנסת ובית העלמין נבנו והוקמו בסוף ימי הבינים.[6]

5 ענותנותם של אנשי אוזיראן מופרזת מאד, חסרה להם אפילו אותה שמינית שבשמינית המותרת לענוה. נוסף לחוסר חוש היסטורי־כרוניקלי ליהודים ונוסף לאסור השארת שרידי אמנות המעידים על חיים ויצירה תרבותית, באה עוד הענותנות המופרזת ושללה מאתנו כל שריד וכל נקודת אחיזה היסטורית להתהוות העיירה וקיומה לכתחלה. לא נפלה עירתנו משכנותיה, חברותיה ואחיותיה לא בעושר פעולותיה, בחכמת חכמים, רבנים וסופרים ולא בטוהר מדות יושביה.

6. זכרונות מפה לפה מתאימים לתאריך זה, בעיקר תואמת המסורת שבית־הכנסת העתיק הוקם במקום הקודם שנשרף.

קבלה היא מזקנים לזקנים שבבית־הכנסת של העיר (די שול, די שטאט־שול) עתיק מאד וכל השריפות שפקדו את עירנו (והן פרצו לעתים מאד תכופות ואכלו את בניני העץ של העירה כלחוך השור) פסחו עליו מבלי שיפגעו בו. כן ידוע שבית־הכנסת הזה נבנה מחדש אחרי ההרס הגדול של העירה והאוכלוסיה היהודית (ודאי בשנות ת״ח־ת״ט). גם בתי־העלמין, אם כי לא נבדקו באופן מדעי, הראו סמנים של עתיקות־יומין וגילו של הישן מתאים לגיל בית הכנסת הגדול ולכל הישוב היהודי הקבוע בעיר (סוף ימי הבינים המאה ה־XIV־XV).

בשני בתי העלמין היו „אהלים": בבית העלמין החדש טמון ר׳ וולוואלי, מצאצאי הבעש״ט ובישן — ר׳ ישעיהו הלוי הלר, נצר מגזע התויו״ט[7]. בשניהם היו דולקים נרות תמיד ומספרם גדל כמספר המבקרים שם בחדשים תמוז־אב־אלול ותשרי או בימי צרה ומצוקה צבוריים.

העירה השתיכה לאחוזות המלך הפולני. מפה הוביל כביש מיוחד לחבל Pokucie ורק בשנת 1765 נפלה בחלקו של וצלב ז׳בוסקי, מצביא מלכותי (הטמן פולני קורונני). משנת 1717 חנתה פה פלוגת היילים משורינים במחנה חורף.

במחצית המאה ה־XVIII עוברת עירתנו ל„חדשות" במובן היסטורי, שמה נישא בפי רבים (אם כי דייריה הקבועים דאבו וכאבו בגלל „הערך" והיחוס המפוקפק שפקד את העיר). וזאת תודות לתנועה הפרנקיסטית והטיפול הרב והממושך בחיסולה.

קשה לדעת, אם התנועה המשיחית השבתי־צבי׳אית פסחה על עירנו כליל, אעפ״י שנקל לקבל, שקרבתה לדרום מזרח אירופה ולהשפעה הטורקית לא מנעו ממנה חדירה זו (ובעירתנו הזכירו בבהלת־כעס את השם „שבתי־צבי׳ניק") אבל התנועה הפרנקיסטית, יותר נכון שרידי התנועה ולוחמיה, מצאו באוזיראן מקום מקלט ואולי מקום היחלצות לקרב (עד עצם השואה, שמש כנוי „פרנקיסט" — שם גנאי קשה ומביש). ופה כבר עוזרת לנו ההיסטוריה בשחזור פני עירתנו.

הפרנקיסטים, בבריחתם מבוצ׳ץ וסביבתה, נסוגו לאוזיראן וכנראה מצאו מקום כושר לפעולה ואולי חשבו שבפנה נדחת יוכלו בקלות להסתתר ולהסתדר מחדש.

7. אחד מאבות אבותיהם של הטננבלאטים וה׳הלרים מבית לוי. בני משפחותיהם היו משתטחים על קברו ומשחעים „היי־ליקער צדיק פון דער משפחה".

השפעתם בעיר לא קטנה היתה, ידעו אולי לכבוש לבבות ולהתבסס במובן חמרי, עד שועד ארבע הארצות מצא לנכון להטיל חרם על הכת וכמעט שנכוותה העיר כולה. בסופו של דבר הצילה אוזיראן את התלמוד מגזירת מוקד חדש.

בתקופה זו חי בעירנו השתדלן של גליל פודוליה, רבי שמעון בן רבי הירש, הידוע בספרות הדור בשם הירשקוביץ והוא שנסע לקמיניץ־פודולסק להגן שם בפני ההגמון על התלמוד בזמן הוכוח המר והנמהר עם הפרנקיסטים והצליח להכותם שוק על ירך.

המלחמה נטושה גם בערים הסמוכות. ידוע לנו שבסוף המאה ה־XVIII דעכה שלהבת ה„מרד" הפרנקי־סטי בכלל. שרידי הכת השתמדו כליל וזכרם והשפעתם נמחו מתחת שמי הארץ וגם בעירתנו לא נפקד זכרם.

ד.

התנאים הכלכליים, בעיקר תודות למצבה הקומו־ניקציוני של העיר, ותודות לסביבתה הכפרית הרבה, אפשרו ליהודים להיאחז בעיר ולהתפתח בה. קמו מוסדות דת וצדקה (בקור חולים, הכנסת כלה, חברה קדישא וכו׳), תחלה בצורות הפרימיטיביות האישיות הנהוגות בפולין ואוקראינה וקמעה־קמעה קבלו צורה „מאורגנת" עם חברים ועסקנים קבועים.

העירה נעשתה כח־משיכה ללומדים ורבנים ואף מסביבות רחוקות באו לשבת על כס־הרבנות באוזיראן. התהוותן של כתות־מחלוקת על כסא זה מעידה על חשיבותו.

המצב האתנוגרפי של העיר עבר מספר שלבים: השתנה תכופות אחוז ההרכב של האוכלוסיה, אבל לא ההרכב גופא, שהכיל מאז סוף ימי הבינים שלשה לאומים רותנים (מכונים מהתחלת ההתעוררות הלאומית שלהם במאה ה־XX בשם אוקראינים), פולנים ויהודים. הרכב האוכלוסיה כתוצאה מהתמזגויות, התבוללויות וטמיעות שונות בעמים שקדמו להם (האמור בנוגע לרותנים ובמקצת כלפי הפולנים) נשאר בעינו ושום אלמנט זר לא נתחבב בינו לבינם. אין אנו מוצאים גרמנים (לא סוחרים ולא מתישבים) באוזיראן ובסביבתה, נעדרים גם צ׳כים, אונגרים (שהוו חלק המונרכיה אוסטרו־אונגרית) ועממים אחרים. היה הבדל ביחס ההשתלטות ביניהם, אבל יחס לא אתני אלא פוליטי. היו זמנים והרותנים הוו את הגורם השלטוני, אוכלוסית האימפריה השלטת ופעם הפולנים הוו הגורם הפוליטי התרבותי הראשי בעיר.

העמים האלה הטביעו גם את חותמם וצביונם על העיר. הפולנים קתולים בנוסח רומי והרותנים קתולים בנוסח יון נבדלו ביניהם במנהגיהן, בלשונם, במלבושם ובתרבותם. לא נבדלו העמים הללו בשנאתם ליהודים וחייהם. אדרבא, הם תמיד נהלו ביניהם מלחמה תרבותית ומדינית והיהודים הוו, לעתים, לשון המאזנים העלולה להכריע לטובת צד אחד או שני. ואז לא רכשו היהודים את אהדת העם שנעזר על ידו אלא את שנאת העם המפסיד באותה התחרות. מאז חלוקת פולין בשנת 1772 עברה אוזיראן (יחד עם גליציה המערבית וחלק מפודוליה, הנקרא גליציה המזרחית) לידי המונרכיה האוסטרית. (אוזיראן עוברת בחכירה לרזובוסקי סברין ובנו ליאון מכר אותה לנסיך ליאון ספיהה.)

המרכז בוינה קבע לו עמדה מיוחדת ליהודים בגליציה. עמדה זו כללה 3 שאיפות: 1) גרמניזציה של האוכלוסיה בעזרת היהודים; 2) מטרת פיסקלית, להגדיל על ידי מסים המוטלים על היהודים את אוצר המדינה; 3) מגמה כלכלית־אוטיליטריסטית, להעביר את היהודים לענפים יעילים למשק המדינה. בכל זאת לא חיו היהודים אז באי־בטחון ולא התעורר גם מצב של רוגז פנימי.

במובן דמוגרפי גדלה והתפתחה האוכלוסיה היהודית בכמות ובאיכות. מספר יהודים עשירים ובעלי השפעה הולך וגדל [8]. העיר מתפתחת והשפעת היהודים בה הולכת וגוברת, אלא שעליה וירידה משמשות בערבוביה.

החל משנת 1848 (אביב העמים) חל שנוי ביחס הממשל המרכזי ליהודים — יחס ליברלי, המגיע לדרגה מסוימת של אמנציפציה כללית. המבנה העתיק של צורת חיים יהודית, הקהלה, מקבלת מחדש את זכויותיה

---

8. בקרטון 2580 משנות 1804־1792 של משרד הפנים בוינה Amdj מס׳ 376/163 הננו קוראים: 50 אקס פברואר 1802, וינה 18/2 1802. בשעת משפט פלילי של יהודי מאוזיראן נגד היהודי יצחק ברימשטין (הנ"ל סבא של הד"ר לאון פון בילינסקי, הערת ר. ב.) קבעו כמה פעמים, שהיהודי הזה בשם ינקל מכנה את עצמו בשם משפחה ליכטנשטין. היות שאי אפשר להרשות, שיהודי ממזרח גליציה ייקרא בשם משפחה של אציל גרמני או פולני, הוטל על המושל המזרח־גליצאי (לנדס־שטלה) להכריח את היהודי לקבל שם משפחה אחר. בשולי הקרטון תוספת: 1790.

וראשיה נהנים מעין סיוע רשמי מאת הממשלה. „ציד" נפשות יהודיות במובן מדיני, מתפתח ופורח. שלושת הגורמים השולטים במדינה ובעיר: הממשל המרכזי (וינה, גרמנופיליה), הפולנים והרותנים, שואפים לחזק את השפעתם בעיר ומשתדלים לשדל את היהודים שיתמכו בשאיפותיהם ובמועמדיהם בבחירות למוסדות המרכזיים של המדינה, למוסדות הארציים ולמוסדות העירוניים.

היהודים שעדיין לא הסכינו להוות גורם בפני עצמם, נסחבים לכל עבר ונשחקים בין גלגלי ההתחרות והשנאה המשולשת.

יחד עם זאת משתתפת עירתנו במאבק המתחולל אז בעולם היהודי, המאבק בין הרבנים ובין החסידות. קשה לקבוע, אם גם באוזיראן הוו הגורמים הסוציאליים (מעמד העוני ומעמד הגבירים) את היסוד לחלוקה בין החסידים והמתנגדים, בו התבצרו הגבירים במחנה המתנגדים והעניים מצאו להם סעד ויתד במיסטיקה ובמסורת ומנהגים חסידיים. ודאי שהשתתפות עירתנו בתהליך הזה ערה היתה ובשלב מאוחר יותר (התורניים וההשכלה) הוציאה מתוכה באי־כח, משני עברי המתרס, ששמשו אור לרחוקים ומורי דרך לרבים.

מנמירוב הרחוקה באו רבנים, על כסא הרבנות ישבו רבנים כגון ר' מרדכי'לי זידמן, בעל המחבר ספר בעל הלבוש, אחריו כהן כאדמו"ר (אם כי מחה נמרצות נגד כנויו זה) ר' וולולה, שכוחו והשפעתו היה רב ושמו נשאר חרות בזכרון רבים מבני עירנו. ולאחרונה ישב על כס זה הגאון ר' פישל אריק שיצאו לו מוניטין גם מעבר לגבולות גליציה ופולין בכלל.

מאידך האיר במחשכי עירנו כוכב־לכת ממדרגה ראשונה, הופיע בנגהו וזהרו ויפעתו למרחקים — משה שולבוים [9], ולצדו אחר כך אהרן בלומנפלד (רונטי־רומן).

היחסים בין היהודים ושכניהם הנוצריים הולכים ומחריפים. מדיניות המרכז הוינאי, המעביר גרמניזציה בעזרת היהודים, אינה עשויה להעלות את חן היהודים בעיניהם. ושני ימים שחורים (מצוינים במיוחד) עדים הם לשנאת הגויים השכנים ליהודים ורציחותם בלי גבול.

9. לראשון מקדיש חברנו מ. א. טננבלאט, בספרנו זה מסה מיוחדת ראויה לשמו ויצירתו ולשני — רשימה הסטורית ספרותית.

הראשון הוא יום א' השחור בשנת 1902 עם סלילת מסלת הברזל בעיר; והשני בשנת 1917, עת נסוגו הרוסים (הקוזקים) מפלך צ'ורטקוב ומעירנו, נכנסו השקצים האוקראינים והרגו, רצחו וטבחו אנשים, נשים וטף, הרוג פצוע ושדד.

ה.

האוכלוסיה היהודית גדלה בינתיים, בהתחלת המאה ה־XX גרו בעיר אוזיראן 2608 נפשות ובכפר יזירזנקה 910 נפשות[10]. בדרך כלל היתה אוכלוסית העיר כמעט כולה יהודית ואוזיראן נכנסה למלחמת עולם ראשונה (1914—1918) כעירה פורחת, פרנסת אוכלוסיתה מצויה, אם כי לא בשפע. סדרי חיה מאורגנים ומורגש בה אקלים רוחני מסוים וסגנון חיים בנוי על מסורת מחד והשכלה מאידך. וגם נצני התעוררות לאומית (ציונות) שלבלבו כבר מקודם מתחזקים יותר ויותר בלבבות יחידי סגולה. אולם המלחמה הזאת עשתה שמות בעירנו. חבל ארץ זה היווה את שדה הקרב, את מערכת ההתקדמויות והנסיגות הרוסיות ואלה הביאו בעקבותם הרס וחורבן על העירה, כלומר על האוכלוסיה היהודית, הן בצאתם והן בבואם. אימת הקוזקים חדרה בלבבות וזעזעה את העיר.

יהודים מפונים מעירות הסביבה הגדילו את הפחד ואזלת היד ורק סיוע וסעד (כלכלי ורוחני) שהגיע מיהודי רוסיה ואמריקה איפשר להרבה מהם להחזיק מעמד ולא להתמוטט. ובתום המלחמה הזאת גבר המאבק בין הפולנים והאוקראינים וחורבנו בצדו. אמנם, עם תום המלחמות התאוששה העירה במקצת, אבל כבר לא חזרה לאיתנה.

טובי בניה של העיר תפסו והבינו, שאין טעם בהמשך הקיום בגולה והחלה התנועה החלוצית מחד והתגברה ההגירה לעבר לים מאידך. ואם עד 1914 הגרו לאמריקה רק יחידים ועשרות ולארץ ישראל עלו מתי מספר (ביניהם חלוץ אחד, ח. זידמן), גדל והולך כעת מספר העוזבים והעולים לעשרות רבים ולמאות. הקואופרטיבים האוקראיניים ונישול היהודים מפרנסתם, שנסבל ועודד ע"י השלטון הפולני (שלטון ששרר בעיר מאז 1920) הוכיחו בעליל את פני השכנים הנוצרים, מה עוללו לנו ומה עלולים לעולל לנו.

10. ביבליוטקה אוסולינסקיך, כתב יד מס' 2845, אינבנטר של העירה והכפר יזירזנקה.

ורצוצה ושבורה נדחפה גם אוזיראן למלחמת עולם שניה. נכנסה ונחרבה ולא הוסיפה קום.

השואה פקדה גם אותה בכל אכזריותה וחורבן עירנו, חורבן אוזיראן, הוסיף דף אחרון בפנקס השחור של יהדות פולין, שהושמדה ועברה מן העולם ורק שרידיה תוהים ותועים ומחפשים דרך לתקונם ולתקון גורל העם שכה נורא היה המחיר אשר שולם בעד ישיבתו בגולה, בנכר...

ביבליוגרפיה:

מתתיהו מיזש
יצחק שיפר
נ. מ. גלבר
פנקסי ועד 4 ארצות
ארכיון ממשלתי וינה
ביבליותקה אוסולינסקיך

עולים לארץ (אברהם וצילה שטייניג)

יהודה כהן

זכרונותי וקורות חיי *)

א

ח׳ ניסן תרכ״א נולדתי, אני יהודה בן חיים צבי, בן אברהם משה, בן אלכסנדר, בן יוסף, בן יהודה, בן ישראל הכהן, בעיר אוזיראן השוכנת סמוך לגבול רוסיה (מצד אמי: נין הרב ר׳ מרדכי׳לי ב״ר יהודה דוב ויידמאן ז״ל, אב״ד בעיר אוזיראן; מזרעו של הקדוש ר׳ מיכל ז״ל מנעמירוב). שם אמי — דבורה בת משה בן הרב ר׳ מרדכי׳לי ז״ל הנזכר לעיל, אבי מוצאו מגזע הכהנים שיצאו ממורביה לפולין; יש אומרים מזרע ר׳ שבתי כהן בעל הש״ך, וי״א מיוצאי חלציו של ר׳ נפתלי כץ ור׳ פנחס יוסף כהן שגזעם משתלשל עד חתנו של הרב לאָוו מפארג (המהר״ל).

שם עיר מולדתי Jezierzany מעיד על עצמה ומהותה: אגמי מים, ובאמת נמצאים בעירתנו אגמים קטנים לכל רוחותיה, אם אמנם היא עצמה משתרעת על רמה קטנה, ועולין ולא יורדין אליה; בימי ילדותי הפכה העיר הזאת בימות הגשמים אגם גדול אחד מלא רפש וטיט, ולא נמצאו בה כל מסלות אבן או נתיבות חצץ, זכורני כשהלכתי ל„חדר", ואני אז נער צנום, חלש וקטן הובילתני דרכי דרך אמצע השוק, מקום שעגלות רבות עוברות ובוקעות בו, נתקעתי כולי בבצה ללא סוף, וכמעט שטבעתי בה עד צואר ויראתי לנפשי פן תבלעני הארץ.

אבי ז״ל חנכני על פי דרכו, כלומר לא שלחני לחדר „דרדקאי" ללמוד שם א״ב כמו שעשו בני עירו, רק קיים בעצמו „ושננתם לבניך" במובנה הישר של המלה ולמדני האותיות והקריאה העברית בעצמו, כי לא הוטב בעיני אבי אופן הלמוד ומנהגי „הבעלפערס" בחדר המתחילים; אבי למדני האותיות של האלף בית עפ״י שטה מיוחדת לו. מדעתו כי אוהב אני ציורים — ככל הילדים — ציר לי כל מיני חיות ועופות והשתמש בציורים אלו ללמדני האותיות; ציר לי חסידה ברגליה הגבוהות ומקורה הארוך; אני שמחתי מאד למראה העוף הזה שראיתיו פעמים רבות בטבע, ליד זה ציר לי האות „אלף" במקורה הפתוח של החסידה, וכששאלתי את אבי מה זה חטפה החסידה במקורה? ענני? „אלף"; כמובן נשקע הדבר בזכרוני ותבנית האות א׳ נצבה כמו חיה לנגד עיני ולא שכחתיה לעולם; כן עשה אבי עם שאר האותיות ועפ״י אופן זה למדתי את כולן בזמן קצר. ומפני שלא קנה לי אבי שום צעצועים לעולם ולא היה לי במה לבלות זמני, החלו האותיות המרובעות, אשר למדתי מפי אבי לענין את מחשבותי בכל יום תמיד והמצאתי לעצמי — מתוך שעמום — משחק מיוחד במינו שבליתי בו כמעט כל היום, היינו: לקחתי גפרורים וסדרתי אותם על השלחן בצורות האותיות של הא״ב העברי באומנות גדולה ובכשרון מצוין כזה, עד שכל רואי השתאו ויהללוני על כשרוני.

כשהגעתי לפרקו של בן־מקרא והוצרכתי ללמוד „חומש ופסוק", מסרני אבי למלמד אחד שבא מבוקווינה לעיר מולדתי, שמו בעראלי סדיגרר, והתנה עמו שלא יספחו לחדרו יותר משׁשה תלמידים; אבי לקח על עצמו משרת מפקח (אינשפקטור), וכמעט בכל יום בא אל החדר לראות אם מלמדי לא עבר על התנאי שהותנה עמו, ואם הוא עושה את מלאכתו באמונה, לבל יפסקו פומייהו דתלמידים מגירסא.

אצל מלמדי זה החילותי ללמוד חוץ מחומש ופסוק — גם מעט גמרא, אבי התנגד לכך, באמרו, שעודני

---

*) אלה הם פרקים נבחרים מיומנו של יהודה כהן ז״ל, אחד מטובי בני־עירנו, שהצטיין גם בסגנונו העברי היפה כבר בסוף המאה ה־19.

צעיר ורך ללמוד קשה כזה, אולם מלמדי הפציר בו ואמר שיש לי מוח „חריף" ו„תפיסה" חזקה וזכרון גדול; ואבי לא העז לסרב בכדי שלא יראה כאפיקורס בעיני המלמד.

למודי הראשונים בגמרא היו, כמנהג ישראל בימים ההם, בדיני ממונות, במסכת בבא מציעא, מתחלה משניות „שנים אוחזין בטלית", „המניח את הכד", „המפקיד" ואח"כ גמרא פשוטה עם רש"י שהלמוד החל בה אפילו באמצע הענין כמו „תנו רבנן" או „תא שמע"; אחר זמן קצר יצאתי מחדר זה — מסבה לא ידועה לי — ונכנסתי לחדר „מלמד־גמרא" ר' מאיר מטרנופול, ש„בחל" בגמרא פשוטה והתחיל ללמדני סוגיות חמורות. זוכרני היטב כשהחל עמי בלמוד הסוגיה „ומודה ר' יהושע" ופירש בשפה המדוברת: „און ר' יהושע איז מודה" קמץ בידו הימנית אגרוף וזקף אגודלו למעלה והוליכו באויר ממעלה למטה בצורת קשת הפוכה ונגן אגב בקול נצחון — עד שהוכרחתי לחקותו ולנגן באותו הנגון ממש: „און ר' יהושע איז מודה", אם אמנם לא ידעתי כלל ב מ ה כופר ר' יהושע הלז שהוא מודה בו עכשיו, גם מי זה הוא ר' יהושע הלז ומי אנסו להודות בדבר שכפר בו מלפנים.

בשבתות השנה הלכתי להבחן אצל למדני העיר; ושנים היו בוחנים כאלה בזמני: ר' בעריל ור' אהרן; הראשון היה אמנם למדן מופלג, אכן קפדן גדול וקשה כארז והראני בשעת הבחינה את כחו וגבורתו בפלפול, ולא די שכמעט תמיד החליט שאיני יודע את שעורי, אלא שפטרני בזעף ולא נתן לי שום „פירות של שבת"; — מאחר שהברירה היתה בידי ללכת להבחן למי שאני רוצה בחרתי לי עפ"י הרוב את משנהו הבוחן ר' אהרן; הוא היה בעל מזג טוב — חשוך בנים ואוהב ילדים ובעל רחמנות ומעולם לא הכביד עולו עלי, רק שמע בנחת, בשתיקה ובשחוק נעים על שפתיו היאך שאני „מגיד" את ה„שיעור" בגמרא ולא הפסיקני בשום שאלות או קושיות; אחר הבחינה החליק בכף ידו על לחיי ואמר „גער־טוב" ואשתו העקרה, שהיתה גם היא רחמניה וחובבת תינוקות, נתנה לי צמוקים או דובדבנים יבשים אחר כל בחינה ונשקה לי על מצחי בחבה גדולה.

ימי נעורי בכלל היו עגומים ושוממים, וכמעט שלא מלאתי שחוק פי לעולם, בכ"ז פרצה לה הילדות פרצים בינות העננים האלה, ושעות רבות של צחוק קל ושעשועים מלאו חיי. ביחוד אני מדגיש אותו הענג ששבעתי „ביומי דפגרא" ובשבתות ומועדים שבהם נפטרתי מן החדר ושתפשו עי"ז מקום נכבד בזכרוני עד היום.

כדאי להזכיר שהיה לי קול נעים ורגש בנגינה ושירה; כשיצאתי מן החדר בשעה התשיעית של ערבי החרף ועששית בידי, הייתי אני ראש המשוררים וקולי החזק (מדרגה גבוהה של סופרן) פלח את האויר ממש בנגני את הנגון החדש שנולד בקלויז „בשמחת תורה" האחרון בשעת הכרכורים עם ספר התורה. נגון אחד—טפוסי—כזה נשאר לי בזכרוני עד היום ואיני יכול לשכחו בשום אופן (חבל שאיני בקי בתוי־זמרה בכדי לרשמו כאן).

כשבא איזה „חזן רוסי" לעיר מולדתי והתפלל בביהכ"נ הגדול עזבתי את אבי שהתפלל בקלויז — שלא ברצונו — ונדחקתי לבין ההמון הרב שבא לבית הכנסת לשמוע אל רנת החזן ותפלתו עם משורריו; יקשה לי לתאר את התענוג ששבעתי בשמעי מנגינות חדשות. הדחק הגדול ועמידתי על רגלי בכל שעת התפלה לא הורגשו בכלל; למשוררי החזן הקטנים, שהיו בני גילי, התודעתי לפעמים תכופות, והם למדוני מנגינות התפלות היותר נעימות, שהוטבו ביותר בעיני ובעיני המתפללים. איזה „אהבה רבה" או „ישתבח" הדבוק במוחי עוד היום ושאינו עוזבני בשכבי ובקומי — הוא זכר הימים הטובים ההם; ביהכ"נ עם חזניו ומשורריו מלאו מקום השעשועים של ילדותי כעין תיאטרונים וראינוע לנוער של עכשיו.

גם הטיולים והגימנסטיקה „הטבעית" מצאו להם מקום בשעשועי ילדותי. במורד עיר מולדתי השתרע כר נרחב שקראו לו „טאלאקי" ושהיה הפקר לכל תושבי העיר. בשבתות ומועדים רעו שם בעלי העגלות היהודים את סוסיהם ושם נחו ונפשו גם בעליהם; לכר זה נהרו משעת חצות היום עד צאת הכוכבים המונים של מטיילים אנשים ונשים, בחורים ובתולות לשאוף רוח צח ולהראות את מלבושיהם ומחלצותיהם, פאריהם ומגבעותיהם, שנקנו בלאשקוויץ הסמוכה בשוק השנתי „איוואן" שהיה שם אחת בשנה ביום 7 ליולי. כמובן היינו אני וחברי מן החדר בין המטיילים הראשים שם ולא נפקד מקומנו לעולם על ה„טאלאקי". ההתחרות בריצה וקפיצה, ההתפלשות על מצע הדשא, דילוגים על שיחין וחריצים, ומיני שעשועים שונים, אשר רק הילדות יכולה להמציאם — מלאו את זמן חרותנו וישיבו

את הבריאות והאודם אשר נס מלחיינו בגלל אווירו הדחוס של „החדר".

לפעמים בחלה נפשנו להשתעשע בחוגה המוגבל של „הטאלאקי" ונצא לטיל לכפר „קאנסטאנציה" הסמוך לעירנו כאלפים אמה, ומפני שהכפר לא נמצא חוץ לתחום, ע"כ הותר לנו ללכת שמה אפילו בשבת; על יד דרכנו זו השתרעו שדי חמד פוריים ועמוסים בר, אשר רק פודוליה השמנה עשירה בהם; קטפנו מלילות מן השדות האלה בידנו ולמדנו לקרוא בשמות לכל יבולי השדה; כן התפתחה והשתרשה בלבי האהבה לטבע ושאיפה גדולה לעבודת האדמה יחד עם סימפטיה לעובדיה. אחד מחברי בחדר — משה דוד — היה בנו של חוכר „החצר" בעיר. האחוזה הגדולה הזאת ושדותיה היו בקצה העיר — לא הרחק מבית אבותי — ובהם גרן גדולה עם ערמות של תבן. באנו אני וחברי בשעות הפנויות מהחדר הגרנה, ושם טפסנו ועלינו על הערמות הגבוהות וצנחנו משם ארצה אחד אחר אחד לתוך התבן המונח בתחתיות הערמות, ונס גדול נעשה לנו שלא שברנו את מפרקתנו; — בגרן היתה מכונת דיש גדולה וסוסים סבבו שם במעגל והניעו את המכונה. בשעת תנועת המכונה ישבנו על המוטות „וחזרנו חלילה" עם המכונה, למרות האיסור החמור, שהיה חל על נסיעה פראית כזאת; מאוד מתקו לנו מים גנובים אלה, וכרבות הסכנה הכרוכה לרגליה כן רבתה שמחתנו.

החוכרת, אמו של חברי משה דוד, נהלה אותנו בכל עת בואנו לביתה, אל הגן הגדול, אשר השתרע בין הבית והגרן, שם למדתי להבדיל בין אבי התפוחים לציצי הדובדבניות; שם הראתה לנו הגבירה את כחה וחילה בעבוד הערוגות בגן־הירק; לא ארכו הימים וארכוש לי ידיעה רבה בנטיעת ירקות למיניהם, בנכוש הכרפס והסלקים, בעדור החטה התורכית ותפוחי האדמה והידיעות האלה נטעו בלבי בעלומי־ימי חבה עמוקה לאכרות ולעבודה בשדה.

ב.

אבי, שהיה תלמידו וידידו של הפילולוג העברי ר' משה שולבוים [1] וכמעט בן גילו ושטעם בקצה המשענת מן ההשכלה, שהציצה אז מן החרכים למחשכי העירות הקטנות — לא היתה רוחו נוחה מן החנוך הישן, אשר

1 ראה בספר זה מסתו של בן עירנו מ. א. טננבלט על משה שולבוים, תקופתו ומשנתו.

בו למוד הגמרא היה עיקר, והמקרא וכתבי הקדש טפלים לו, נלחם עם המלמדים, אשר בחדרים שלהם לא למדונו שום תנ"ך, רק סדר השבוע עם פירוש רש"י, וזאת פעם אחת בשבוע, ביום הששי בהשכמה, הפציר בהם אבי תדירות שיקבעו עתים יותר תכופות ללמוד המקרא שילמדוני הכתובים כמשמעם בלי שום דרש ותוספות. ובראותו שדבריו יפלו על צחיח סלע, הוציאני מחדר הגמרא ונתנני למלמד „בעל־תנ"ך" ר' אלטיר פישבאך „הלאשקאוויצי" (אביו של ר' זוסמאן פישבאך, המשמש עכשיו מורה עברי בביה"ס של הבארון הירש). ר' אלטיר זה מלא אחרי רצון אבי והקצה שעות רבות ללמוד כה"כ, וילמדני „פסוק עם פי' מצודות" במשך איזה „זמנים" עד שרכשתי לי ידיעה רחבה בכתובים ולמדתי לדעתם מן המקור ולא מציטטות המובאות בתלמוד.

לא אזכור בדיוק את התחלת למודי „קרוא וכתוב" לועזית וביחוד אשכנזית, אשר הצרך ללמודה כבר היה מורגש בשורות הרחבות של אנשי עירי. הקריאה והכתיבה הלועזית למדתי בקלות גדולה וכלאחר יד ממש, ראשונה מפי אבי ואחרי כן מפי מורה ביה"ס הנורמלי (שמו גינא ?) שהיה אז בעירי.

בימים ההם בא לעיר מולדתי המורה ה' שמעטטערלינג מטשערנאוויץ, יהודי לבוש בגדים קצרים ויסד בית ספר בעירנו ותיכף נספחתי גם אני לתלמידיו. הדבר עשה רשם גדול על בעלי הבתים של העירה. ממש מהפכת סדום, ונפלגו לשתי מחנות. המחנה האחת התיחסה בחבה למורה זה וקרבה אותו בשתי ידים ושלחה את בניה ובנותיה לבית ספרו ללמד לשון וספר; והמחנה השני התנגד לו נגוד גמור ורדף אותו עד חרמה באמרם „מות בסיר ההשכלה" וקנחו בפתגם „וגם אבות אבותינו לא למדו אשכנזית ובכ"ז האריכו ימים וראו בטובה".

ראש המתנגדים היה „בנן של קדושים" ר' בנימין זאב גאטטעסמאנן המכונה בפי הבריות ר' וולוולה, חביב ההמונים בעירי בימים ההם. לא הזכרתיו עד הנה בזכרונותי, מפני שאבי ז"ל לא נמנה בין „אנשי שלומו" וגם אני לא הצגתי מעולם כף רגלי על מפתן ביתו.

מאורע אחד בקשר לר' וולוולה נשאר בזכרוני עד היום.

בשבת אירע הדבר. אבי ואני התפללנו אז בבית התפלה הנקרא „מאליעס קלויז". בשעה שהגיע הצבור לקריאת שמע נפתחה הדלת, נכנס ר' וועלוואלי, עלה

על הבימה, דפק בידו על דף השלחן וקרא: „הסו יהודים! אעפ״י שאסור להפסיק בק״ש, בכ״ז למען המצוה שרי, משום „עת לעשות לה׳ הפרו תורתך״. היות שבא לעירנו אפיקורס אחד ושמו שמעטעטרלינג והוא מדיח את בנינו מאחרי ה׳ ללכת בדרכי הגויים ובחקותיהם, ומלמד להם „טרפה־פסול״ רחמנא ליצלן, לכן אני מכריז ומודיע, שכל הירא את דבר ה׳ לא ימסור את בנו ובתו לידי הכופר הלז, פן יענש ח״ו ומרה תהי׳ אחריתו, ולשומע יונעם וכו׳״.

הופעת ר׳ וועלוואלי וכרוזו נהיו במהירות גדולה כ״כ, עד שהמתפללים של הקלויז עמדו כהלומי רעם ולא מסרו לעצמם דין וחשבון מן המאורע. מוכי תדהמה כמעט ולא שעו למתרחש בקלויז, בו עלה קפץ השב ר׳ יעקב דוד הכהן על הבימה וקרא בקול גדול ובחמה גלויה: „מי שמך לשוטר של הקב״ה? לא נאבה לך ולא נשמע בקולך, רק הטוב בעינינו נעשה״. אולם עוד טרם כלה ר׳ יעקב דוד את דבריו ור׳ וולוולה עזב את הקלויז מאימת הצבור. הקהל כלה תפלתו בחפזון וכנופיות כנופיות אנשים התרכזו ושוחחו על המאורע, סבותיו, תוצאותיו וגבוריו.

ואני לא למדתי בבית ספרו של המורה שמעטעטר־לינג יותר משעה אחת ביום, כי למרות דמדומי ההשכלה נחשבו הלמודים „החיצוניים״ לטפל, ולמודי הקדש של החדר נשארו העיקר ובהם הגיתי כל היום מן הבקר עד הערב, ובערבי החרף גם עד בכלל. וגם אבי ויתר בעלי בתים לא העיזו לשנות את סדרי בראשית אלה.

הימים היו שנות השבעים (1870 — אחרי מלחמת אוסטריה עם פרוסיה) ובגליציה הונהגה אז השפה הפולנית בכל בתי הפקידות של הממשלה, ועד מהרה הורגש הצורך ללמוד פולנית גם לנערי בני ישראל. המורה שמעטעטרלינג, שלא ידע רק אשכנזית, הוכרח לעזוב משרתו ולמסרה למורה אחר — שמו יעקב רייזער — שבא ממערבה של גליציה ושידע פולנית על בוריה; גם אני נעשיתי אחד מתלמידיו של רייזער ולמדתי אצלו קריאה וכתיבה פולנית אולם לא לזמן ארוך. המורה הזה התרשל במלאכתו וזלזל בחשיבותה של השפה האשכנזית, אשר לא ידעה, ואשר סכ״ס היתה שפת הממשלה המרכזית. מלבד זאת לא ראו תלמידיו של רייזער ברכה בלמוד, שהצטמצם בחוג הכתיבה הפשוטה ולא הגיע אפילו לדקדוק. ובכן עזבוהו תלמידיו אחד אחד וגם אני בתוכם.

ג.

בינתיים פתח הפילולוג והסופר העברי ר׳ משה שולבוים, יליד עירי וחברו ורבו של אבי, בית ספר בעירנו. הסופר הזה נלחם כל ימי־חייו מלחמת קיום קשה מאד; מתחלה התפרנס מן האדבוקטורה האסורה (בעד קשיטה אחת), אח״כ כשראה שהוא מסתכן בפרנסתו זאת, שנאסרה ע״י הממשלה, נטה אל „המלמדות״ פניו, אולם גם פרנסה זו לא היתה, וכשגדלו בניו והוא חפץ לתת להם חנוך מודרני יצא ללבוב והוציא שם בעזרת ר׳ מיכל וואלף ושאר ידידיו חברי החברה „שוחרי שפת עבר״ את העתון השבועי „העת״ ו„קול העת״; הימים היו ימי המלחמה בין אשכנז וצרפת, חמר לכתיבה וגם קוראים לא חסרו, בניו ראובן ודוד (שמתו אח״כ בדמי ימיהם בשחפת) נכנסו לגימנזיה, ושמח ר׳ משה בחלקו בלבוב וישכח כמעט את עניו, אם אמנם התפרנס גם אז בדחק גדול, כי העתונות העברית לא היתה פרה חולבת שמנה, רק עז כחושה שמוציאים ממנה מעט חלב ובקושי גדול.

כשוך רעש המלחמה בין אשכנז וצרפת נתדלדלה העתונות וביחוד העברית בגליציה מחוסר קוראים, היהודי מטבעו טרוד מאד בפרנסתו וראשו ורובו שקוע תדיר בעסקים שונים, וחושב את קריאת העתונים למותרות שרק יושבי קרנות מחזיקים בה; ובכן נאסף עתונו של שולבוים בשלום אל אבותיו, ומוציאו הוכרח — בעצת אבי — לשוב אל עיר מולדתו ולפתוח שם בית ספר בעירנו. בית ספרו של שולבוים מלא תפקיד חשוב מאוד בעירנו ואליו נכנסו כתלמידים רק בני משכילי העיר ומאנשי שלומו של מורה זה; הראש והראשון בין תלמידיו הייתי אנכי, ואלי נספחו עוד כששה תלמידים וכלנו הקשבנו ולמדנו מפי מורנו שולבוים הלמודים האלה: א) מקרא בתרגום אשכנזי; ב) שפה עברית ודקדוקה; ג) שפת אשכנז ודקדוקה; ד) גיאוגרפיה; ה) מלאכת החשבון; ומאחר שכל הלמודים האלה נחשבו „לחיצונים״ ע״כ לא למדנו רק ג׳ שעות ביום, היינו משעת התפלה ועד חצות היום, ויתר הזמן הוקצע ללמודי הקדש „בחדר״, אשר למדנו מפי „מלמדי־גמרא״ מצוינים ומיוחדים; ככה נעשתה אצלנו חלוקה גמורה בין למודי הקדש והחול ולא נגעו זה בזה אפילו כחוט השערה.

שעוריו של שולבוים עשו עלינו רושם בל ימחה, ברכה מרובה ראינו בלמודינו אצלו; זכורני היטב שאחר

השעור הראשון כשיצאנו מבית הספר אמרתי לאחד מחברי שזאת היא הפעם הראשונה בחיי שהבינותי שעורו של המורה על בוריו ושבשעה אחת זאת למדתי חמר רב כזה, שכמותו לא למדתי אצל שום מורה שקדמהו.

אם אמנם כבר הגעתי אז לשנות „בגרות" עפ"י המושג המקובל בימים ההם, בכ"ז עוד לא משכתי ידי מצחק עם חברי גם בבית הספר החילוני וגם ב„חדר" בעליזות ושובבות גדולה, והילדות למרות שנעלוה „בד' אמות של ההלכה" לא מחלה על זכותה בשום אופן.

החמר לשעשועינו לקחנו מבית הספר עצמו או מלמודיו. אצל שולבוים למדנו בחדר קטן בעל חלון אחד, ולחלון תריס של עץ מזומן להסגר מפני פחד בלילות. כצאת המורה לרגע קטן מחדר ההוראה, נעלנו התריס ועד מהרה שוררו מחשכי לילה בחדר, אז קראנו למהלומות ופרעות והילדות הוציאה כל רוחה באין מעצור, כשוב המורה נפתח התריס וכל אחד מאתנו ישב על מקומו באדישות גמורה כ"כ, עד שלא הכיר בשום אופן מי השתובב יותר ויד מי היתה בהתנגשות הזאת, כל חקירת המורה ודרישתו אחר הפושע — עלתה בתהו ולא העיז כל תלמיד „למסור" את חברו.

לאחר שרכשתי לי ידיעה בגיאוגרפיה ולמדתי ידי לציר באמנות גדולה מפות שלמות של ארצות ומדינות השתמשתי בידיעתי זאת ג"כ לשעשועי ילדותי, צירתי לי על מפה מיוחדת את בית הספר שלנו וכל הבתים הסובבים אותו וצינתי על המפה שבעה דרכים שונות המובילות מכל פנת העיר לפתח בית־הספר; דרך אחת לכל יום של השבוע; וחק שמתי לי ולחברי שהליכתנו לביה"ס ויציאתנו משם תהיה רק עפ"י הציור הלז כלומר בכל יום ויום של השבוע הלכנו לביה"ס ויצאנו ממנו — בדרך המיועדת ליום זה עפ"י הציור מבלי נטות ימינה או שמאלה, אני כמובן, הלכתי בראש התהלוכה עם „המפה" בידי וחברי נהרו אחרי בחרדת קדש וברצינות גדולה ולא עברנו על מנהגנו זה אפילו כחוט השערה; מאחר שלא יכלתי למצוא בלתי שש דרכים וחסרה לי דרך אחת ליום השביעי ע"כ הלכנו ביום השביעי „כדאתמול", רק בשנוי שטפסנו בו בסולם רעוע שעמד אצל עלית איזה בנין חרב וירדנו מן העליה בעבר השני של הבנין, העליה והירידה הזאת של יום השביעי היתה רשומה בדיוק גדול במפתי, ששמשה לנו ממש כמפת קרב לקצין מלחמה. כשנודע הדבר למורנו (שולבוים) מלא אמנם צחוק פיו על „מעשה נערות" זה בכ"ז גלה למוסר אזננו, וכמובן בושנו ונכלמנו מפניו, והמנהג עם „ההקפות" הגיאוגרפיות בטל לגמרי.

ד.

הלמודים החיצוניים שלמדתי מפי מורה מומחה כשולבוים לקחו שבי כל חושי ומשכו את לבי כ"כ עד שהחילותי לקצץ בלמודי הקדש, והליכתי להחדר היתה רק „משום מראית עין", בכדי לבלות שם שעות הלמוד, ולא שמתי לבי כלל לשעורם של מלמדי הגמרא; והמלמדים, אם אמנם לא נעלם מהם היסח דעתי וחסר התמדתי — והוכיחוני לא אחת על פני, בכ"ז לא העיזו ליסרני או לקבול עלי באזני אבי, מפני שכבר „בחור גדול" הייתי (בן י"ב!) ונהניתי מכל זכויות הבחורים הגדולים, אשר הרשות נתונה בידם ללמוד או לחדול, ובלבד שיוכלו „להגיד השעור" כתקונו וזאת דוקא ידעתי למרות התרשלותי בלמוד! מלמדי בעצמם השתאו על כשרוני הלזה, לא הקשבתי כמעט כל עיקר לשעורו ובשעת הלמוד הייתי מצחק עם גזרי עצים קטנים, שחתכתי לי בסכיני החד ועשיתי מהם בנינים ובתים קטנים משוכללים בסדקי השלחן, בבנינים ההם התעמקתי כ"כ, עד שר' שלמה מאיר, מלמדי, כנה אותי בשם „בעל הבנינים", ובכ"ז כשהגיעה בחינת התלמידים לא יכלו חברי „להגיד הגמרא" כמוני. המלמד שאלני בתמהון: „איך ידעת, והלא בנית בנינים בשעה שלמדנו?" — כנראה הקשיבה אזני השעור דוקא בשעת הבנין והענין נקלט במוחי.

ה.

אחר שהגעתי לפרקו של „בר מצוה" ושמי יצא בעיר ל„נער טוב" החלו השדכנים לכתת רגלם לביתו של אבא ולהציק לו שיביאני בברית הארוסין; ולתכלית זאת הציעו לפניו שדוכים שונים עבורי וכל אחד ותאורו עמו: „הצלחה ממש" „בור של שומן" וכבר החלו לבוא מכל אפסי המדינה מחותנים „הגונים" עם בוחנים חריפים „לתהות על קנקני" ויבחנוני, זה בתוספות וזה „בחתיכת" מהרש"א; אני, שהייתי פשטן גדול בלמודי ובוחל בכל הכרכורים של הפלפול, לא הפקתי רצון מבוחנים אלה וגם הם ממני וכאשר באו כן נסעו; בעקימת חטם ומשיכת כתפים כאלו חפצי להגיד: אין הנער הזה ראוי לשמו ואינו „יודע ללמוד" כל עיקר.

חגיגת „הבר־מצוה" הוחגה, כמנהגנו אז, בצנע

ובפשטות. אבי פנה לר׳ בנימין אליעזר מצ׳ורטקוב, שהיה סופר מובהק ויהודי כשר וירא־שמים והזמין אצלו למעני זוג של תפלין גדולים, אני למדתי בינתיים הלכות תפלין והחילותי להניח תפלין בקלויז בדיוק ביום ח׳ ניסן תרל״ד, הוא יום מלאת י״ג שנים לשנות חיי. אבי חלק יי״ש ותופינים להבטלנים של הקלויז, ואחר שנקראתי לתורה בשבת והפטרתי בנביא ברך אבי ברכת „שפטרני״ ונהייתי „בר מצוה״ כלומר יהודי גדול, ערב לעצמו ולכל אחיו.

ו.

לאבי היה „שאר־בשר״ בן אחות אביו — יליד עירי, אמיד וחוכר שדות בכפר אורינקוביץ הסמוך לעיר טלוסטע, ולו ארבע בנות אשר הבכורה מהן היתה צעירה ממני כערך ב׳ שנים ומחצה, ושנותיה אז י״ב שנים וששה חדשים. את הנערה לא ידעתי היטב; פעם אחת רק ראיתיה בלוית אחותה הצעירה בבית אבי זקני, ואבי שאלני אח״כ פעמים רבות אם הוטבה בעיני. מה מוזרה היתה שאלתו זאת בעיני! אני השיבותיו, שלא התבוננתי בה היטב, ובאמת כן היה הדבר, כי מה לי ולנערה? אולם אבי שמר את הדבר, מפני שכנראה בחלה נפשו בכל השדוכים „המדוברים״ וחפץ לקיים בעצמו „כי אם אל ארצי ואל מולדתי תלך וכו׳״; ביום קיץ בהיר אחד — בחדש אלול תרל״ד — בא ש״ב הנזכר עם מרכבתו וסוסיו לעיר מולדתי לבקר בבית אבי וילן אצלנו, עד מהרה נקבצו ויבאו קרואים ממשפחתנו ומודעים שונים ויאכלו אתנו בסעודת הערב; ש״ב הנ״ל, שהיה בעצמו בר אורין ותלמידו המובהק של אא״ז הרב ר׳ מרדכי זיידמאן מו״צ בק״ק אוזיראן, בחנני ויבקש מאתי להסביר לו איזה תוספת בכתובות ולהראות לו את כתב ידי, מלאתי את רצונו, אכלתי עם המסובים והלכתי לישון, ולא ידעתי כי נגעה הסעודה הזאת בי ובעתידי. כשהשכמתי בבק־ אמרו לי אבותי „מז״ט״ וספרו לי, שהביאוני בברית האירוסין עם בתו הבכירה של שאר בשרי זה שראיתיה פעם אחת בבית אבי זקני; „מחותני״ השכים גם הוא לסעת לדרכו הביתה וקודם נסיעתו נתן לי „מתנה״ בת מאה כסף במזומנים, ויבקשני לשקוד על למודי ולכתוב לו מכתבים.

ובכן נהייתי „לחתן״ בחדש אלול תרל״ד בשנת הארבע עשרה לחיי, מטופל „בכלה״ וב„מחותן״, וטרוד לכתוב להם ולהחליף עמהם מכתבים. הרגשתי עצמי כגדול לכל דבר, „ובר חיובא במצות״ ושמי ילדותי החלו להתקדר בעבים של רצינות.

ז.

ובכ״ז איני יכול להגיד שימי הארוסין שלי היו עגומים. הורי לא הראו לי מעולם אותות של חבה יתרה כמו שמראים הורים אחרים לבניהם, למרות שהייתי יחיד להם מבלי אח או אחות (שני ילדים שנולדו להם בימי ילדותי מתו בדמי ימיהם במחלת אסכרה, ואחי דוד הצעיר ממני נולד בשנת תרל״ח כבן־זקונים). אהבת הורי אלי התבטאה בהשגחתם עלי לשמור את גופי לאכול ולשתות הרבה ובלחץ מתמיד ובדרישה לבלות לילות וימים על התורה ועל העבודה.

כעת, במצבי החדש פסק כמעט הלחץ הזה ומוסרות „החדר״ הותרו במקצת, ע״כ הוטב מצבי הכללי הרבה. בקרב לבי פנימה הרגשתי כמין גדלות ושביעת רצון, שיש לי עוד נשמה אחת בעולמי שנקשר גורלה בחבל אמיץ לגורלי ושאינני יחידי ובודד כמו שהייתי עד כה; החילותי לאהוב את „כלתי״ מבלי שידעתיה, ראיתי בה סמל הצלחתי, סמל אנוש המסוגל להוציאני מחללו הצר של החדר ושל בית אבותי הקודר ובמכתבי שערכתי אל ארוסתי יצקתי רגשי אהבה טמירים, לא ברעם ולא ברעש, רק בצניעות וברמיזה, מפני שכבלי החדר עוד אסרו את כל חושי, והבושה ל א ה ו ב שלחה רסן ברוחי, למרות „בגרותי״ ורגשותי, שהחלו להסתער בקרבי ביד חזקה.

בימי הפורים שלחה ארוסתי „מעשי ידיה״ „משלוח מנות״ לאבותי, מיני רקמה בצמר ומשי מרוקמים בארגמן וחור, וכאשר שלחה לי פעם אחת את תמונתה (הפוטוגרפיה) שלה, הרגשתי את עצמי מאושר בלי מצרים, ולפעמים תכופות באתי חדר לפנים מחדר והתעמקתי בפני „התמונה״ ובקויה כגנב לבל תשורני עין רואים.

הורי והורי ארוסתי הרגישו עצמם אשמים בזה, שקשרו בחבל אמיץ ונצחי שתי נפשות בלתי נודעות זל״ז, ובכדי למחות עונם זה נלקחתי בחוהמ״ס תרל״ד לבית חותני, „למען יתודעו הילדים זל״ז״.

מחותני שלח מרכבה נהדרה וסוסים אבירים, בה נסענו, אני והנער הניתן לי — לפי המנהג של אז — ללותני ולשמשני והגענו לאורינקוביץ. חגתי שם את

יו״ט האחרון של חג הסוכות וראיתי את ארוסתי בכל סעודה יושבת ליד השלחן, אולם לא ערבתי לבי לגשת אליה או לדבר עמה דבר. וגם היא לא נסתה להתקרב אלי. מאחר שההתקשרות שלנו נעשתה בעיר מולדתי ע״י „תקיעת כף״ ו„תנאים״ עדיין לא נכתבו, בא גם אבי תיכף אחר החג לאוהרינקאווצע ושם נכתבו „התנאים״ כתיקונן ונחתמו בפני עדים, ואחר שבירת הכלים שנית — כמנהג ישראל — נסענו הביתה. ביום הנסיעה שאל אבי מאתי להתקרב יותר אל ארוסתי ולדבר אתה מלים מספר, ובראותו שאני בישן גדול, נתן לי תאנים אחדות ובקש מאתי לתתן ליד ארוסתי. לבשתי עוז ומלאתי רצונו, וגם בשעת הפרידה ברכתי את ארוסתי בשלום ואמרתי לה „חיי בטוב״ היא ענתני „סע בשלום״ בלחישה, נשקתי למחותני ואשתו — ואלך לדרכי.

ח.

בתור בחור ו„חתן״ נשתחררתי מעול החדרים. אכן, בכדי שלא ללכת בטל כל היום נכנסתי לחדרו של אבא אבי זקני (מצד אמי) ר׳ מרדכי זידמן נ״ע ולמדתי אצלו שנים אחדות במשך שנות ארוסי, גם עזרתי על ידו בכתבי מפיו את ספרו „בגד ללבוש״ שהוא ספר מלחמות נגד הגאון ר׳ פייבלי מבאראדשין וסנגוריא על בעהמ״ח ס׳ „לבושי־שרד״ שהיה קרובו של אא״ז ז״ל; לשבחו של אא״ז ז״ל אני מוכרח להעיר שהיה מלמד מצוין, בעל כשרונות פדגוגיים, שונא הפלפול הנפרד, ומבקש בלמוד רק הפשט והאמת, הוא העמיד תלמידים הרבה, ועם היותו למדן מופלג היתה מלאכת הכתיבה קשה עליו כדרך כל הלמדנים, ואחד מתלמידיו המובהקים היה תמיד יד ימינו וסופרו בשעה שהצטרך לכתוב. גם מחותני היה בנעוריו תלמידו של אא״ז ז״ל וסופרו החביב.

ט.

בימים ההם קרני מאורע אחד מעציב וקשה, אפייני ליחסים ולתנאי החיים ששררו באותן הזמנים בעירות גליציה. אחד מקרובי בעיר מולדתי היה מלוה מעות ברבית לאכרי הסביבה בשטרות, ומאחר שלא למד לכתוב אשכנזית, בקשני פעמים רבות לכתוב לו השטרות ולחתום בכתב ידי שמות אותם הלוים שלא ידעו לחתום שמם בעצמם; כפי הנראה לא עסק קרובי זה באמונה עם בעלי חובותיו ואחד מהם ערך נגדו בבי״ד פרוצס של עונשין (משפט פלילי). השופט מבית הדין המחוזי בבורשצוב שעסק בחקירת הדין, היה אנטישמי גדול, ומנהגו היה לשים כל עד או נאשם יהודי במשמר; ולפני שנקראתי להעיד בדין קנסות זה בתור עד וכותב השטר יראתי לנפשי, לבל ישימני השופט החוקר במאסר, והיראה הזאת גרמה לי ולאבותי דאגה גדולה ולילות רבים מחוסרי שינה. טכסנו עצה מה לעשות, וגמרנו, שאסע לבית מחותני שמכר בינתיים את אחוזתו והתגורר בקורניצ׳קי הסמוכה להוסיאטין אשר על גבול רוסיה, ולהמתין שם „עד יעבר זעם״ ולהפר בזה עצת השופט שלא יוכל לנגוע בי לרעה, מאחר שיצאתי מרשותו, ויהיה מוכרח לשלוח הנירות לגביית עדותי להוסיאטין.

וכך הוה, נסעתי לקורניצ׳קי ושהיתי שם בביתו של מחותני ערך ג׳ שבועות, ואחר שהגדתי עדותי בפני השופט מהוסיאטין בלי שום מכשול, שבתי הביתה. במשך ימי היותי שם, התודעתי יותר ויותר לארוסתי, החלונו לדבר זא״ז — כמובן שלא בפני רואים — הלכנו לשוח בשדה, קטפנו ושתלנו פרחים והשקינום — הימים ההם היו היותר מאושרים בחיי, לא ימחו מזכרוני.

י.

בשנת תרל״ח חדלתי מהיות יחיד לאבותי, כי נולד להם בן שני, בן זקונים, הוא אחי דוד, הילד נולד חלש וצנום מאד ולא נמול לשמונה, אא״ז הרב ז״ל בקרהו בכל יום בלכתו לבית התפלה לראות „אם נפלו בו דמיו״. כעבור איזה שבועות גמר אמר למולו ויחפץ להיות המוהל בעצמו, אכן אבותי התנגדו לזה, באמרם „שידיו מרתתות״ מזקנה, הוא הרגיש עצמו נעלב והשיב בחמה „שהוא מומחה עוד יותר מן הצעירים״ עכ״ז לא השגיחו בו הורי והביאו מוהל אחר מבורשצוב למול את אחי, „האופרציה״ צלחה, והילד הבריא בימים מעטים, אולם במלאות לו שנה וחצי חלה בשעלת, עד שכמעט לא נותרה בו נשמה וכבר נאמר נואש לחיתו; כל סמי הרפואה שהשקוהו לא הועילו, עד שהרופא ד״ר הירשהארן המציא לו תרופה בטפות אחדות של „אפיום״. הילד שתה ויפול בשינה עמוקה השינה חזקה את הילד והשביחה את השעול, עד ששב מעט מעט לאיתנו.

יא.

איני בוש מלהודות, שצפיתי בכליון עינים ליום חתונתי, לא מפני שערגה נפשי לדבוק באשתי, רק מפני שחפצתי לעזוב בית אבותי ולהשתחרר מהשגחתם התמידית עלי, שכבר נהיתה לי למשא; בעוד שאצל שאר אומות העולם ישיג העלם בגרותו בשנת העשרים וארבע לחייו — נער יהודי, חניך החדר, בן י״ט שנים, כבר מרגיש עצמו כגבר לכל דבר ואינו זקוק להשגחה כלל, ובהפך הדיסציפלינה של בית אבותיו מעיקה לו תדיר והוא שואף לצאת מרשותם. אבותי גם הם ראו, שכבר עברו הגבול שתחמו ראשונים „בן שמונה עשרה לחופה״ ע״כ החליטו — בהסכם שני הצדדים — לקבוע יום חתונתי בחודש חשון תרמ״ב. החתונה חגגה ברב פאר והדר; הרבה קרואים באו ממשפחתנו ומחוג „ידידים טובים״. רקוד הבתולות, פריעת ראש הכלה, החופה וסעודת הנשואין — היו כמנהג ישראל; אחר הסעודה ו„קריאת הד״מ״ רקדו המסובים עם הכלה העיפה, ואני התגנבתי בהחבא מקהל האורחים והלכתי לישון על הארץ — מאפס מטות — בינות שאר קרואים שבחלו ברקודים. בבקר ספרו לי, שנתבקשתי בחוג האורחים המרקדים, ואלה לאלה לחשו „שנאבד החתן״ בכ״ז לא עוררה אבדה זאת שום סנזציה, ובהאיר השחר החלו הקרואים לסעת איש לעבר פניו, רק הורי נשארו עמדי עד אחר השבת בתור אורחי מחותני לנחמני „ולתת״ לי ברכת פרידתם; אחר שעזבוני אבותי ויסעו לביתם לא היה לי בעולמי כ״א ד׳ אמות של חדרי והאשה אשר נתנה עמדי; הרגשתי עצמי מאושר מזה שנכנסתי לרשות עצמי וחדלתי להיות תולה בדעת אחרים, וביותר נהניתי הנאה מרובה מהשחרור מהלמוד הנצחי וכל הכרוך בזה. מאחר שאשתי היתה בת־כפר ואוהבת הטבע, ואני גם אני אהבתי את הטבע אהבה רבה, ע״כ שאבתי בששון ממעין החפש הלזה ובליתי כל זמני בטיולים בשדמות הסמוכות לנוי, בלוית אשתי, היא קטפה פרחים ועשבים, ואני הראיתי כחי בבוטניקה (שלמדתי מספרים חיצונים בחדר) וכיניתי שמות לפרחיה ועשביה. היא העמידה עינים משתאות, כאומרת, מאין לך כל אלה? ואני התפארתי בזה שאני „בן העיר״ יודע פרק בצמחים יותר מתושבי הכפרים.

יב.

ככה עברו עלי „ירחי הדבש״ שקטים, שלוים ושאננים, עד שקפץ עלי רגז חובת הצבא, שהחלה אצלי בשנת תרמ״א, ושהסב לי ולאבותי ולבית חותני ואשתי צער גדול במשך ארבע שנים עד שנת תרמ״ד; בכל אביב הוכרחתי לעזוב את ביתי — זה אשתי — ולהתגולל שבועות אחדים באוזריאן ובעיר הפלך בורשצ׳וב הסמוכה לה לעשות לילות כימים לענות את נפשי וגופי גם יחד, כדי להנצל מלהט החרב הזאת שהתהפכה על ראשי, ואשר רק בקושי גדול ונזקי ממון נמלטתי ממנה. זאת היתה דאגתי הראשונה, דאגת קיום ביתי מיום שהחילותי להגן על קיומו, וברוך ה׳ שנלחמתי בסכנה זאת וגם יכלתי לה; כי האמת ניתנה להגיד, חנוכי בחדר וחולשת גופי ועצבי לא הכשירוני לגמרי ללמוד תכסיסי מלחמה, לצאת למערכה ולפשוט בגדוד.

יג. *)

הייתי סמוך על שלחן חותני וארבע שנים ארך המצב הלזה, במשך ארבעת השנים האלה עזרתי על יד חותני בעסקי חכירתו ובעבודות השדה, למדתי ידיעת עבודת האדמה על כל פרטיה והשתלמתי בה עד כמה שאפשר להשתלם במקצוע זה באופן מעשי.

אחרי שנולדה בתי השניה, רחל (אחות עמליה) החלטתי איפוא להשקיע רכושי בעבודת האדמה — שהיתה כ״כ חביבה עלי — ולבקש חכירה לעצמי שאתפרנס ממנה.

... השנה הראשונה לחכירתנו זאת (1889) היתה שנת בצרת; במשך כל הקיץ לא ירדו גשמים עד סוף החדש אוגוסט, תוצאות השנה היו איפוא מעציבות מאד. אבל השנה השניה היתה שנת שבע, ולא לבד שהחזירה לנו את נזקנו, אלא שהרוחנו עוד סכום קטן, ועוד נשאר לנו די מחסורנו להחיות בו נפשותינו ונפשות ביתנו. יצאתי איפוא באביבה של השנה השניה עם כל ביתי לכפר־חכירתנו סטעצובא (ביום 8 אפריל 1890) ושם דרתי תשע שנים.

יד.

ככה ישבתי בחכירתי „תחת תאנתי וגפני״, חרשתי אדמתי, זרעתיה ואספתי את תבואתה, ות״ל ראיתי ברכה

---

*) עד כה נמסרו הפרקים שביומן כלשונם וככתבם, החל מפרק זה, המתאר את חיי ר׳ יהודה כהן ז״ל והקורות אותו ואת ביתו במקומות שונים מחוץ לעירנו אוזיראן, הננו מוסרים רק קטעים.

בעמלי, השנים היו כתיקונן. לא שחונות ולא גשומות; בכניסתי לסטעצאווא פשטתי אמנם הבגדים הארוכים שלובשים יהודי פולין, ולבשתי קצרים אירופיים, בכ״ז תמים הייתי עם אלהי וחייתי חיים של דת עם המנהגים שהרגלתי בהם מעודי ושלא יכלתי בשום אופן לעקרם מעמקי לבי; בשבתות ומועדים הלכתי להתפלל לבית שכני ושם היה „מנין קבוע" והייתי מכהן שם כבעל־קורא תמידי, ולפעמים גם עברתי לפני התיבה והנעמתי רנה ותפלה; כאן עמדה לי בקיאותי בזמרות ביהכ״נ וקולי החזק שנהפך מסופרן לטנור וזכרוני את המנגינות שהקשבתי מפי החזנים ועוזריהם בימי נעורי, שומעי הללוני מאוד, גם נהניתי הנאה מרובה מן שמחת המועדים והחגים וחיי המשפחה הכרוכים לרגליהם.

שלותי זאת לא ארכה הרבה ועננה כבדה החלה להקדיר שמי הצלחתי.

אשתי חלתה וכל תרופות הרופאים לא הצליחו להחזירה למצב בריאות רגיל. באותו הזמן ילדה בן שמת עם צמיחת שניו, מה שהרס עוד יותר את אשיות חייה ונאלצה לחזור לבית אביה. כאשר נודע לי שנגע לבבה מתרפא במעט ושיש לה געגועים גדולים אלי ואל בנותיה, השיבותיה לביתי, ובמלאת שנה אחת לתשובתה ילדה לי בן בר״ח תמוז תרנ״ז שקראתי לו „שמעון רפאל" כי אמרתי שמע ה' את עניי, וירפא את אשתי ותלד.

טו.

בני שמעון רפאל נולד שחור ככושי וצנום ודל בשר מאד, גם אותו חפצה אמו להיניק, אולם אני התנגדתי לזה ונתתי אותו למינקת אוקראינית רוטנית שהבאתי מסביבות עיר מולדתי, הילד התפתח יפה, עורו הלבין וישמן וייף, אולם כשהחלו שניו לצמוח — במלאות לו ח' חדשים—חלה באותה המחלה המסוכנת שמת בו אחיו (שתוק ילדים) וכבר התיאשנו ממנו; בערב שבת אחד כשראינו אני ואשתי שהילד גוסס, ונר חיתו הולך ודועך, ואין תקוה לרפואתו — התרחקנו ממנו, ובבכי ויאוש גדול הלכנו ללון לבית שותפי, כי לא יכלנו לראות במות הילד; רק המינקת ושכן קרוב אחד נשארו בבית לשמור על ערישתו. ליל איום ונורא היה הלילה ההוא. כול־כולו בכי תמרורים אולם כנראה חמל ה' עלינו ולא חפץ לגזול ממנו שארית תקותנו. כשהאיר השחר ממחרת ביום השבת — בא מביתנו מבשר משמיע ישועה לבשרנו, שהילד עודנו חי, ושנראו בו אותות רפוי וחלוף כח. עד מהרה שבנו לביתנו וראינו שנס גדול נעשה לנו בבננו זה, ששב ממש מירכתי בור שחת לתחיה, הילד אמנם חלה עוד זמן רב מסבות מחלתו הקשה, אולם מעט מעט שב לאיתנו, אם אמנם מראה פניו נתכרכם ומשמניו רזו ולא שבו אליו עוד.

טז.

אבי מורי חלה במחלת הסרטן ומהרתי לאוזיראן לערש דוי שלו. דעתו של אבי ז״ל היתה מיושבת עליו עד הרגע האחרון. את המות לא ירא, ובהפך השתוקק לו מרב יסוריו; שעות אחדות קודם מותו אמר לי, דעתי נוחה מזה שאני רואה שקצי הולך וקרב, בן ס״ט שנים היה אבי ז״ל במותו, ועל מצבת קבורתו בבית העלמין באוזיראן צויתי לחרות הכתבת „בתם התהלך, בלי נפתל ועקש, בצע לא רדף, כבוד לא בקש"; לא הפרזתי על המדה בשבחו של אבי ז״ל, כי המעלות שמניתי, ישרנות, ענותנות, ושנאת בצע באמת היו נמצאים בו במדה מרובה. מר בכיתי על אבדן אבי, הרגשתי שנאבד ממני אדם נאמן רוח שאהב אותי ודאג לי יותר משדאג לגופו; הרגשתי עצמי „יתום" והבינותי בפעם הראשונה בחיי כל כבדה ועומקה של המלה הנוראה הלזאת.

יז.

לא מצאתי שכר לפעולתי באחוזתי גלעמבאקא שקניתי בחסכונות חיי־עמל — למרות שעבדתי בה בחריצות ובזעת אפים — בכ״ז היתה האחוזה הזאת חביבה עלי ביותר, מפני שיעדתיה למקום מנוחה לעת זקנתי ומפני שכל ימי הייתי שואף לאחוזת עולם קנין כספי שיש בה משום חרות מצד בעלים, ושאדם עושה בה כרצונו, עכשיו שבאה לידי ולא אחבבנה? — לא השגחתי איפוא ברוחים או ברבית הכסף שהשקעתי בנחלתי, רק עיני ולבי היו נשואות תמיד ליפוי האחוזה והשבחת כחה. כל ימי הקיץ בליתי שם בתמידיות, וכ״ז שבניתי שם איזה בנין או נטעתי עץ פרי נהניתי מזה הנאה משונה מדעתי, כי העץ עצי והבנין בניני, ואין שום אדם יכול לזוז אותי ממקומי ולנשלני מאדמתי. נטעתי לי איפוא גפנים ועצי פרי, שכללתי ערוגות של פרחים, בניתי בתים לשבת בהם בשביל העבדים, גדרתי

החצר בגדר עשוי מחוטי ברזל מעשה שבכה וקבעתי בה שער ברזל מעשה חרש; חפרתי שיחין בשדות בכדי ליבשם מלחלוחית יתרה ומן הבצות שהסבו הגשמים. בקצור נחלתי שפרה עלי ואשמח בחלקי, עד שבאה המלחמה הגדולה, האירופאית — בחדש אוגוסט 1914 — ותהפוך קערת שלותי על פיה. במוצאי שבת אחד נאנסתי — אחר שפרצו הקוזקים לעיר הסמוכה טשארטקאוו — לנוס מנוסת חרב ביחד עם בת דודי אסתר רבקה ועם בנינו. מתחלה לסטאנילוי, ואח״כ, כשקרב האויב גם לשערי העיר הלזאת, לווינא, מנוסתי זאת עם כל הנדודים ששבעתי לרגליה צריכה לספור מיוחד. אולם ברגע הזה, בעוד שהמלחמה מסתערת בעצם תקפה, ובני יחידי *) — עלם בן י״ט שנים — מוכרח לשרת בצבא ולהט החרב של המערכה מתהפכת על ראשו — אי אפשר לי למצוא מנוחה מספקת בכדי לתאר עכשיו את ההרפתקאות של הנסיעה ושל הגלות הווינאית, שעברו על ראשי ואם יתן ה׳ שלום בארץ, אז אקרב אל המלאכה הזאת ואספר כל הדברים האלה בפרוטרוט וביחד עם תוצאות חורבנו של רכושי וביתי בגלעמבאקא, אשר לחורבן הזה אני קורא „חורבן בית שני״.

*) זה הבן, דר. ש. רפאל כהן, חי וקיים בארץ כרופא ותיק.

יהודה כהן בחוג בני משפחתו

חיים וידמן.

עיירתי אוזיראן
א. חוויות וזכרונות

ברשימתי זו אשתדל להחיות בזכרוני את עיירת מולדתי. השם אוזיראן, אומרים מקורו משני אגמים שבעיירה (אוזירעס). האחד — אגם „בית המרחץ" שבו ניקווים מי הגשמים ומי השופכין של בית המרחץ. כל ימות הקיץ הוא מכוסה ברובו ירוקה ומעלה אדים וצחנה; קרקור הצפרדעים נשמע בכל קצווי העיר. כאשר נגשה הממשלה לייבש את האגם־הבצה התנגדו הגויים והיהודים גם יחד: הגויים למה: אמרו כי הגויים קוטפים את קני הסוף הגדל סביב האגם ומוכרים אותם ליהודים לסכך לסוכות. האגם השני נקרא „אגם בית החיים" מפאת קרבתו לבית־העלמין היהודי. מניין באו המים שמה; ואיך ומתי נוצר השקע הרחב והעמוק באמצע המישור? לא ידוע. הוא רחוק מן העיר פחות מתחום שבת. באגם זה פחדו להתרחץ כי הוא „דורש קרבן" מדי שנה. דגים אין בו. בחורף היו „השקצים" מתחלקים על הקרח, ממנו חצבו קרח לאגירה לימות הקיץ עבור מוכרי מי־סודה, או בשביל חולי קדחת...

ליהודים שמש האגם מקום יחיד ל„תשליך". ביום א' דרה"ש יוצאת כל העיירה, איש ואשה, נער וזקן לתשליך, עוברים דרך מרחבי שדה. גנים ומקשאות של הנוצרים והם לא התנגדו. להפך נהגו מדת הכנסת אורחים וחלקו לילדים תפוחים ואגסי „כל נדרי" וראו בזה זכות לעצמם לתת מעבר לתהלוכה קדושה. כאשר המחנה שב העירה אחרי שנערו את הצניהם, הריקו את כיסיהם והשליכו את החטאים למצולות האגם — פותח עוזר חזן בשיר: „אשריכם ישראל... וכל הקהל עונה אחריו „מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו".

את מספר יהודי אוזיראן לא ידעתי. מי יהין לספור את עפר יעקב? לפי השערתי לא הגיע מספרם לחצי רבבה. גם מספר התושבים הלא־יהודיים לא היה ידוע. ביום השוק השביעי התכנסו אלפי כפריים מן הסביבה ואי אפשר היה להבדיל בין תושב לזר ואפשר היה לחשוב כי מספר הנוצרים בעיירה מגיע לאלפים.

אוזיראן משתרעת על מישור גדול ורחב ידים, הרים וגבעות כמעט שאינם נראים בכל הסביבה, בלתי אם כרי דשא למקומות מרעה. באופק נראים שדות מוריקים ויערות אלונים סוגרים עליהם. לחלק מיערות הללו קראו בשם „הללויות" — ויערות קלנדין — „ברכים", משום מעשה שהיה רגיל בפיהם: הנסיך ספיאה בעל הקרקעות והיערות במחוז ההוא הבטיח לאחד הפקידים שלו שטח יער שהפקיד יעבור עליו על ברכיו. ההוא זחל על ברכיו והשטח הגדול קם לו לנחלת עולם.

נהר אין בעיר וכדי לסדר גט היו נוסעים ללשקוביץ הסמוכה והידועה ביריד הנצחי שלה — כי הוא מתא דיתבא על נהר סרט. בימות הקיץ החמים היינו הולכים לכפר ז'יליניץ להתרחץ בנהר, מרחק שעה הליכה.

הישוב היהודי היה במרכז והכפרי — הלא יהודי, מסביב לו. על נקיון הרחובות לא הקפידו, רק במקרה שפרצה חולירע או כאשר הנסיך או פקיד ממשלתי גבוה מלבוב צריך היה לעבור דרך העיר, הכריז השוטר והיכה בתוף — לטאטא את הרחובות. כל בעל בית ניקה את השטח שעל יד פתח־ביתו... ועל היתר תדאג „הגמיינדע". פנסים ברחובות לא היו; בלילות שרר חשך מצרים וכל היוצא מפתח ביתו בערב היה נוטל פנס בידו להאיר לפניו את הדרך שהוא בוקע לו בבוץ המכסה את הרח־ב. יוצא מן הכלל היה אור יום שמנה עשר לאוגוסט, יום גנוסיא של הקיסר פרנץ יוזף (קיר"ה). באותו הערב היו מצווים על פי פקודת השלטון להעמיד

נרות על אדני החלונות. בשבת שלפני יום הולדת הקיסר הכריז גם השמש בבית הכנסת על חובת הדלקת הנרות בח"י לחודש.

כביש לא היה, מדרכות לא ידעו. שמעתי בבית הסבא — אלטר שולמן — מצד אמי, כי הוא „הצליח" להשפיע על השלטונות לא לסלול כביש במרכז העיר כדי למנוע רעש והמולה. ליד כל בית היה שטח קטן מרוצף אבנים והשטח הזה היה רשות היחיד. בימות הגשמים וביחוד לפני חג הפסח בזמן הפשרת השלגים טבעו בבוץ וברפש וכאשר הרב או הדיין היה צריך ללכת להכשיר את התנורים לאפית מצות — היו נושאים אותו על כתף. לפני עזבי את העיר בראשית המאה שלנו זכיתי עוד לטייל על הכביש החוצה את העיר ממערב למזרח. באותו הזמן הניחו גם פסי רכבת במרחק פרסאות אחדות מהתחום היהודי.

רוב הבתים היו בני קומה אחת, רק מספר קטן היה בני קומותיים. הגגות עשויים רעפי עץ ובתי הכפריים מכוסים אלומות קש. כמעט לכל אחד מתושבי העיר היה בית משלו — מעטים מאד היו דיירים „קומיניקים". החנויות עמדו בשורות צפופות ודחוקות זו לזו וליצני המקום קראו להן חנויות „על חטא", כשורות על־חטא שבמחזור. בשרפה הגדולה, הראשונה בהקפה, שפרצה בתשעה באב, נמחו כל החנויות במשך שעות ספורות. בעזרת קרן ברון הירש הוקמו חנויות חדשות יותר מודרניות מהקודמות. וכעבור שנתיים פרצה השרפה השניה ושוב פנו „הנשרפים" לקרן ברון הירש, אולם לא נענו ונשארו רק יסודות וחורבות ועליהם הוקמו צריפי עץ. שריפות פרצו לעתים תכופות, לרוב בלילות שבת כאשר נר דולק נפל על השולחן ועד שהביאו את השבת־גוי, שיכבה את הנר, אחזה הלהבה ברהיטי הבית. גם בערבי פסחים היו מקרי שריפות: בשעת הסקת התנור שהכשירו לפסח נדלק הפיח בארובה ומשם התפשטה האש החוצה. מכבי אש טרם היו. לדליקות כאלו מצאו תרופה בדוקה ומנוסה: לתוך הארובה הורידו אווז — המיועד לחג הפסח — ובכנפיו טאטא את הפיח והגיצים — ולפעמים יצא האווז חי ושלם — חרוך ומפויח.

ממה התפרנסו יהודי אוזיראן? כשהיו שואלים אותם ממה הם חיים, היו עונים גם כן בשאלה? האם אינך רואה כי ב"ה אף אחד לא מת חלילה ברעב? חיים... ואלה הפרנסות למיניהן: חנויות מכולת, סידקית, מנופקטורה סוחרי עורות, סוחרי בהמות בעיקר שוורים לפיטום, סוחרי סוסים ומספקי סוסים לצבא; בעלי מלאכה, נגרים, פחחים, פרוונים וכובענים; סוחרי תבואה, מסעדות ובתי מרזח, אכסניות וכו'. בין סוחרי תבואה הקמעוניים בלטו הבחורים עם משקלות ביד שהסתובבו בין האיכרים ואכרות ונהלו מו"מ על צרורות בר קטנים בניגון הגמרא — חצי יידיש וחצי רותנית. סוחרי תבואה הסיטונאיים וגם סוחרי בהמות וסוסים לא החסירו שום יריד שבועי בערים הקרובות.

בעלת־בית באוזיראן (אמו של משה אהרן)

הם היו המתפללים במנין הראשון בקלויז, וכך היו מונים את יום הירידים לפי השיר של יום, שיר מזמור לבני קורח — בורשטשוב; מזמור לאסף — פרוביזנה, אל נקמות — אוזיראן ולמנצח על הגיתית — טלוסטה או קורולובקה.

גם „פרופסיות" חפשיות לא חסרו — כלי קודש למיניהם: רב, דיין, שוחטים, שמשים, מלמדי דרדקי ומלמדי גמרא, חזנים וכו' להקת כלי זמר, חובש, מילדות, רופא אחד ועוזר בית מרקחת (הרוקח היה בזמני נוצרי). החובש נקרא גם „רופא" — ופסי הרופא. על שער ביתו תלוי שלט בצורת חצי־סהר־אדום. הוא היה ממלא תפקידים מרובים: ספר, עוקר שניים, מדביק עלוקות, מעמיד כוסות רוח, או שם ממרחי חרדל לרפוי דקירות גב או צד. וכאשר החולה הרגיש שהמחלה מתגברת, אז היו קוראים ל„דוקטור" יהודי, וצעירי העיר המשכילים התקנאו בו — שהוא יכול היה לטייל ברחוב בגלוי־ראש ואף לנסוע בשבת. ואם גם הדוקטור לא מצא תרופה למחלה, היה הוא מיעץ להזמין את הדוקטור שטעקיל, מצ'ורטקוב — מובן מאליו כי רק בעלי יכולת הרשו לעצמם מותרות כאלה. ד"ר שטעקיל בעל גוף

גבוה ורחב כתפיים, בעל זקן פרנץ־יוזף וכולו אומר תנו כבוד לפרופסור. וכאשר נודע בעיר דבר בואו של שטעקיל, מיד נהרו אליו כל ידועי מחלה וחולים מדומים — לרוב נשים, כי שטעקל היה ממליץ על נסיעה לקרלסבד או למרינבד, לעניים היה מייעץ לשתות בבית מים ממעיני הישועה של קרלסבד, את מקום קבלת חולים קבע בבית המרקחת, כדי שגם הפאן אפטקרז׳ ירויח. הרופא המקומי בודק את החולים, ממשש בדופק, מביט על הלשון, מודד את החום ודוקטור שטעקל מאזין ומקשיב לדפיקת הלב, כותב רצפטין ומשלשל ראנישין לכיס. מאחל ומבטיח לכל אחת רפואה שלמה בקרוב. ברוב טובו הוא יסכים לבוא שוב לאוזיראן אם יזמינו אותו.

רופא שניים מיוחד לא היה בעיר וגם לא היה צורך בו. כל אחד היה בקי בתרופות הבדוקות: ספירט, שום ומעט פלפל על השן, קוויאן־טינקטור ואם שלש אלה לא עזרו, פנו ל„ופסי רופא" והוא עקר את השן עם או בלי השורש...

משרדים ממשלתיים לא היו. עיר המחוז היתה בורשטשוב, משם באו הפקידים, שם היו בתי הדין ולשם הלכו להתיצב לשירות הצבא. בעיר היתה משמרת ז׳נדרמים בת 8 — 10 איש ובראשם מנהל המשמרת „פוסטנפירער". הם שמרו על הבטחון והסדר בעיר והסביבה. היו גם שני שוטרי המועצה המקומית: אחד כרוז מכה בתוף, מכריז על אבדן סיח או חזיר של כפרי והוא שמר גם על בית הסוהר — שהיה במחסן בית העיריה. תפקיד נוסף — והוא העיקרי — לשרת את בית ראש העיריה. תפקידו של השני היה להלוות אל הז׳נדרמים בחפוש אחרי גנבים וגנבות, משתמטים ועריקים מן הצבא וכו׳ — הוא נלוה גם לפקחי המכס שבאו מעיר המחוז לחפש טבק מוברח. עד כמה שאני זוכר לא הצליחו הפקחים למצוא מקום מחבואו של הטבק המוברח, למרות העובדה שכל ילד בעיירה ידע על המחבוא „בעזרת נשים" בבית הכנסת הגדול. אף מוסר ומלשין אחד לא היה. ואם פעם תפשו הפקחים (הרוויזורים) את יענקל פעקלמאכר עם שק „סימפרופול" (הטבק הרוסי) התאספו חברי ש"ש (שניידר־שוסטר־יונגען) חטפו את הטבק ונמלטו, ובאין הוכחה מפורשת אין משפט ואין עונש.

מסחר הסוסים באוזיראן היה מפורסם בכל הסביבה. ואגדות מהלכות על מהלך המסחר בשוק הסוסים: כאשר כפרי הביא סוס למכירה נגש אליו גוי מקומי — סרסור המיועד — ושואל דרך אגב כמה הוא דורש בעד „הנבלה" והולך לו מבלי לחכות לתשובה. אחריו מופיע יהודי, בודק את הסוס, מונה את שניו מריץ אותו הלוך ושוב ואח"כ מיעץ הוא למוכר שימהר להפטר מן „הנבלה" מכיוון שהיא חולה מסוכנת — וכך מרככים את הכפרי עד שהוא מסכים למכירה בכל מחיר שהוא. אחרת היה הנוהג כאשר הסוחר הציע סוס למכירה. אם בא קונה כפרי ומתבונן בסוס, תיכף מתקרב גוי בלבוש „פאן", מדבר פולנית וגם הוא מתענין באותו הסוס—וכך, מתחילה התחרות בין הקונים. ה„פאן" (גם הוא סרסור מיועד) לוחש לכפרי שיקנה את הסוס במחיר הנדרש והוא מוכן לקנות אותו ממנו בריוח הגון ובלבד שלא להעשיר את ה„ז׳יד". כאשר המכירה נגמרת והכסף שולם נכנסים הקונה, המוכר, הפאן ויתר המבינים לבית מרזח ל„הרטיב" את הקניה. ובחוץ בוחן ישראל׳צי „בעל שם" את הסוס הלוך ונסוע סביב ככר השוק ולעתים קרה שנעלמו סוס ורוכבו... וה׳זנדרמים בלוית השוטר מחפשים.

את הדאר הביאו לעיר בעגלה והדוור — העגלון (פוטשטלמן) הכריז על בואו בתקיעה גדולה בחצוצרה. אלטריל בריפטרעגר, יהודי צנום ונמוך קומה, היה מחלק את המכתבים נגד תשלום כרצון איש ואיש. הוא ידע להבדיל בין מכתב סתם ומכתב מאמריקה עם דולרים. בימים שלפני ראש השנה היה מסתובב כשילקוטו על שכמו מלא וגדוש כרטיסי שנה טובה והיה אומר „קלויבט אייך אויס וואס שענער איז" (תבחרו לכם הכי יפה) — העיקר, אַ גוט יאהר!". תיבת דאר בעיר לא היתה. את המכתבים היו צריכים להביא לבית הדאר.

בתי תפילה וקלייזליך היו כמעט בכל רחוב. מהם צבוריים ומהם בבתים פרטיים שבעליהם נדבו לשם מצוה או בשכר זה, שהיו עוברים לפני התיבה בשבתות ובמועדים. בתי תפילה הרשמיים הצבוריים היו בעיקר בית־הכנסת הגדול ובית המדרש. שניהם רכוש הקהילה, והגבאים נבחרו על ידי המתפללים. הבחירות התקימו בשמחת תורה אחרי קדושא־רבה.

בית הכנסת בנוי כולו קורות עץ עבות ללא טיח וסיוד. הקורות החשופות צבען אפור מרוב שנים, את הסדקים שבין הקורות מלאו ב„שמות" להגן על המתפללים מקור, מרוח ומגשם. על התקרה מצויירים

שנים עשר המזלות ושמות החודשים. על הקירות ציורי השולחן של המשכן ועליו לחם הפנים, מנורת המאור וכו׳. על שולחן מיוחד ליד עמוד התפילה — עמדה מנורת נחושת בת שבעה קנים וגובהה כקומת איש. לעמוד התפילה יורדים בשלש מדרגות לקיים מה שנאמר: „ממעמקים קראתיך". לבית הכנסת שני אגפים: באגף אחד בית תפילה של החייטים והבעל קורא משה בודנר — ובשני בית תפילה של הפרוונים והבעל קורא הנזיל הכובען. בבית הכנסת הגדול התפלל בעיקר „עמך" — שם התפללו בנוסח אשכנז ואת תפילת שחרית התחילו ב„ברוך שאמר" — ולא מ„ידיד נפש" כמו בשאר בתי תפילה. בחגים התפלל החזן עם מקהלה.

תנור לחמום לא היה שם מחשש שרפה; בימות החורף גמרו את התפלה בשבת שעה שעתיים לפני תום התפלה ביתר המקומות. כל ימות השבוע היה בית הכנסת סגור, פרט למקרה יוצא מן הכלל, כגון לאמירת תהילים בצבור בשעת צרה, מחלתו של הרב או ראש הקהל וגם לטקס חליצה היו פותחים את שערי האולם לצבור, אם היבם היה מכת השפירא׳ניקס.

השמש „מנדיל דער לאנגער" קורא „אין שול אריין"
(שירטט משה שטרנשוס)

השמש הרשמי היה ר׳ מנדל. בערב שבת ובשבת בבקר היה מנדל שמש עובר ברחובות העיר, נעמד לרגע קט, שם ידו תחת סנטרו ומכריז בקול „אין שול אריין!" (לבית הכנסת) מנדל היה מעורר לתקון חצות ולסליחות. נעים היה להאזין בדממת הלילה לקולו הדק והצלול כאשר שר: „אודה לה׳ לבב חוקר ברון יחד כוכבי בקר", או „ישראל עם קדושים קומו לעבודת הבורא" הד השירה הגיע לכל פינות העיר ונדמה היה כי הצלילים באים ממרחבי אין סוף.

מי בנה את בית הכנסת ומתי? אגדות רבות נרקמו סביב הבית הזה ואין להבחין בין אגדה למציאות. העובדא שכל הדליקות שהיו תופעות תדירות בעיר, פסחו על מקום הקדוש הזה, הגדילה את המסתורין סביבו. אמרו כי מדי לילה בלילה מתכנסים שמה המתים של השנה ואין לקנא במי שעובר בחצות הלילה על יד השער וקוראים לו לעלות לתורה ואינו עולה. בחורים ובוגרים ומשכילים כביכול, חובשי ספסלי בית המדרש היו עוקפים את שער בית הכנסת בלילה מפחד „הזמנה" לעליה. מנדל שמש, היה דופק ג׳ פעמים בשער הבית לפני שפתח אותו לאמירת סליחות אחרי כל דפיקה קרא: „שובו למנוחתכם שוכני עפר" — לפני הכניסה לאולם היה מסדרון רחב מאד" (פלוש) שם עמדה החופה מקופלת וגם קרש עץ הטהרה, רכושה של „חברה קדישא". גם „דיבוק" היו מביאים ל„פלוש זה וחולה נכפה היה שוכב שם ומלמל מה שמלמל עד שקם והלך לו כעבור ההתקפה שהטילה אימת־מוות על נער וזקן.

לא רחוק מבית הכנסת עמד בית המדרש — בנין אבנים בן קומה אחת. מסדרון רחב נמשך לאורך כל הבית ומבדיל בין אולם התפלה ובין המחסן לעצי הסקה ולשברי רהיטים. ביום הכפורים היו דולקים שם מאות נרות שעווה עצומים. ארון הקודש של בית המדרש היה הכי יפה בעיר. את עמוד התפילה מפאר „שוויתי" באותיות מאירות עינים. באמצע האולם ה„בלעמר" (הבמה) ועליה השולחן לקריאת התורה ו„כסא של אליהו" לברית מילה.

מתחת לרצפת הבמה נמצאת הגניזה ל„שמות", ספרים קרועים, תפילין שנפסלו, פרוכת קרועה וכדומה. לאורך כל האולם עומדים שולחנות וספסלים. בקיר המערבי כוך עמוק ובתוכו ארון הספרים: ש"ס מדפוסי וילנה וסלביטה, תלמוד בבלי וירושלמי, פוסקים, משניות, עין יעקב, יד החזקה, ספרי מוסר, השל"ה, הזוהר וכו׳

וכו׳ וארון מיוחד לחומשים, ספרי תהלים וסדורי תפילה. במשך כל ימות השנה לרבות הלילות לא פסקו הלמודים בבית המדרש. בעיקר גמרא ופוסקים, ובהסתר גם תנ״ך עם פירוש המלבי״ם — ואור ליום ו׳ פרשת השבוע עם אור החיים. גם בלילות קיץ נשמעו ברחוב בית המדרש „נגוני אביי־ורבא״ מפי הלומדים. ועמדו נשים צדקניות ויאמרו: אשרי הבנים שבתורה עמלם ואשרי האבות כמוהם גידלו. רק בתקופה שבין „שכבי״ (רות) ו„קומי״ (איכה) פסקו הלמודים בלילות.

התנור הגדול בפינת הבית — בצורת דלת — יוצר מעין חדר ששמש מקום למוכר ספרים שבא לפעמים העירה עם סחורתו ובחורף למקום לינה לעוברי אורח. על יד הדלת תלוי כיור ולידו מגבת רטובה אשר את צבעה המקורי עין לא ראתה.

משנכנס אדר היו תולים לוח על הקיר ועליו מצויירים שני דגים, מזל אדר, בקבוק וכוסות ומתחת לציורים כתבה: משנכנס אדר מרבין בשמחה.

בבית המדרש התפלל ר׳ וולוולי וחוג החסידים שלו. ביום הכפורים היה הוא עובר לפני התיבה בתפילת כל נדרי ונעילה. החזן של בית המדרש היה עוזר חזן, ואחריו שימש גיסו ר׳ ישראל שוחט. ראויים להזכר: מאלעס־קלויז, שכריישטשינה, הורינקא (בית אלטר פייביש פנחס) ולהבדיל בין קודש לחול אזכיר את בתי היראה של הנוצרים שמקומם נכבד וניכר בנוף העיר: הכנסיה האדומה או הפולנית — של העדה הקטולית נמצאת במערב העיר והכנסיה הלבנה במזרחה. האדומה בנויה מלבנים שרופות וצבועה בצבע אדום. הבנין הוא בסגנון הקתדרלות באיטליה עם עשרות צריחים ומגדלים גבוהים. היא ניצבת על רמה גבוהה ונראית למרחק של כמה מילין. אנשי העיר היו אומרים כי בפנים הבית

הדרך לרכבת עם בית היראה הפולני

ישנם אוצרות זהב ואבנים טובות וגם מזבח מזהב טהור שאין ערוך לשוויו. מובן שלא העזתי כלל לגשת אפילו לשער הכנסיה ואין לדבר על כניסה פנימה. בילדותי חששתי לעבור על „שקץ תשקצנו״ ובשנות נעורים פחדתי ממש מפני הכומרים הרווקים בעלי כרסים. סביב הכנסיה היה גן גדול, פרחים ועצי פרי למכביר. מובטחני כי שום יהודי לא זכה לטעום מפרי הגן ההוא. הגלחים המגולחים היו שנואים מאד על היהודים ואין ספק שגם היהודים היו שנואים בעיניהם. כאשר צלצלו הפעמונים של הכנסיה האדומה ביום ראשון לשבוע בימי אֵידם, מיד הטילו אימה ופחד בלב ילדי היהודים.

ה כ נ ס י ה ה ל ב נ ה — הרותנית נקראת הלבנה על שום שהגג הוא מפח לבן ועל המגדל מתנוסס צלב מוכסף. לכומר הרותני היתה צורה של יהודי, בעל זקן ארוך, מדבר אידיש ומעורב עם בני העירה. בגן הכנסיה יוכלו היהודים לטייל כאוות נפשם באין מחריד. בשבת אחרי הצהרים נפגשו שם בחורים ובחורות ו„משחקים באהבה״.

מוסד צבורי משותף לכל הדתות היה בנין „מכבי־אש״. הוא בנוי כולו עץ עם מגדל גבוה לתצפית. הבנין הוקם בתרומת הנסיך ספיאה והוא היה נשיא הכבוד של גדוד המכבים. המפקדים היו פקידי הנסיך מהאחוזות הסמוכות בראשותו של „האנג׳ניר״ (המהנדס) הממשלתי והמכבים, לרוב מתנדבים, גויסו מבין היהודים והנוצרים כשפרצה שרפה בעיר ופעמוני הכנסיות צלצלו „געוואלד״, אסור היה לאזרח פשוט להתחיל בכבוי או אפילו להתקרב למקום הדליקה עד הינתן האות מן התצפית על ידי תרועת החצצרן ואחרי שהכבאים לבשו את מדיהם וחבשו את קובעי הפח הנוצצים.

כאשר ספרו לר׳ וולוולי שיש בעיר כבר מכבי־אש ומכונת כיבוי, נד בראשו ואמר: חוששני שאם ישנם סוסים ועגלה, בלי ספק ימצאו גם נוסעים. החסידים שלו ראו בדבריו נבואה לעתיד לבוא. ואמנם מאותו הזמן רבו מקרי השרפות בעיר ובסביבה, ואנשי העיר היו מרננים, ולא בלי יסוד, כי המכבים השכירים הם הם גורמי הדליקות כדי לקבל שכר־כבוי.

ב. מחלוקת רבנים וכתות וסיבתה

ה א ח י ם י ח י א ל ו א ב ר ה ם פ פ ר — יחיאל הרב ואברהם השוחט — שניהם יראי ה׳ עוסקים בתורה

ובגללם נחלקה העיר לשתי מחנות, מחנה אחת יואל׳קיס — לצד ר׳ וולוולי, המחנה השני „שפירא׳־ניקס" לצד האחים יחיאל ואברהם.

הרב ר׳ יחיאל פפר ונכדיו

ראש הקהל, משה שלמה בזנר, לקח חתן לבתו את ר׳ יחיאל פפר מלשקוביץ, ובכח השפעתו הצבורית וביחוד בזכות כשרונו של האברך־משי יחיאל הוסמך הוא לרב בעיר אחרי פטירתו של מרדכלי. ר׳ וולוולי ותומכיו התנגדו למנוי זה והזמינו את הרב מעיר מגירוב לכסא הרבנות. הקרע בין הצדדים התרחב כאשר אחיו של יחיאל, ר׳ אברהם התמנה לשוחט בעיר. שני האחים היו חסידים אדוקים של בית טשורטקוב ור׳ ישראל בנו של האדמו״ר „הזקן" תמך בהם והביע את יחסו השלילי לצד ר׳ וולוולי והיה מקרה שרצה להוציא מידו את כוס של ברכה בשעת ה„שולחן"... למרבה המחלוקת קפצה שאלת שחיטה פגומה בשיפוי כבע (קצה הגרוגרת של הבהמה). אלה מתירים ואלה אוסרים. מביאים רבנים ומורי הלכה מן החוץ וגם הם מחולקים בדעותיהם. והקול „שיפוי כבע" לא פסק במשך שבועות וחודשים בבית המדרש ולהבדיל בבית המרחץ שומעים „משיפי קובה" מפי אנשים שלא ידעו איזה מין בריה זו שיפוי־כבע! ואם חסר היה שמן למדורה נתוספה שאלה של מציאת מחט בקורקבן של תרנגולת ור׳ יחיאל הורה להיתר. שלחו את הקורקבן על ידי איש נייטרלי לבורשטשוב — והרב מבורשטשוב פסק כדברי יחיאל — הצד שכנגד חשד בשליח שהחליף את הקורקבן המנוקב באחר... המחלוקת שהתחילה בחוג אנשי תורה ושוחרי מצוות, התפשטה על כל שכבות הצבור ושני המחנות עמדו זה מול זה מלאי קנאה ונטירה. התקיימה בוררות, נעשו חקירות ודרישות, הוצאו פסקי דין ודעת חברים מרבנים שונים ומוצא אין.

עפ״י דרישת הרבי מטשורטקוב התכנסו בבית המדרש הרבנים מרימנוב, מבורשטשוב ועוד מספר יודעי דת ודין כדי להוציא גלוי דעת על ענין המחלוקת. בית המדרש היה מלא וגם נשים נדחקו מאחורי התנור לשמוע את דברי הרבנים. על הבמה עלה אחד הרבנים והכריז: על דעת התורה ועל דעת הקהל הנני מכריז ומודיע כי שחיטת ר׳ אברהם כשרה למהדרין מן המהדרין, והיה אם ישאלו אתכם בית דין של מעלה: שחיטת ר׳ אברהם מי התיר לכם? תגידו הרב ומורה הוראה מק״ק פלוני... הסכמה מצד חלק הנאספים.

אחריו עלה רב שני ודפק על השולחן: רבותי, מטעם הפוסקים הראשונים ואחרונים הריני מודיע כי שחיטת ר׳ אברהם טרפה ואסורה בהנאה. והוא פונה לצד הנשים — כל כלי הרס שהשתמשתן בו לבשר עליכן לשבור ולנפץ... וה... פתאום קפץ יהודי, נדמה לי, מוכר פירות בשוק ובאגרופו דפק על השלחן וצעק בקול: „רבי׳ס זאגט וויפיעל גאטן האבן מיר און וויפיעל תורות האבען מיר? (אמרו נא רבנים בישראל, מה מספר אלקינו וכמה תורות בידנו?) — הגידו: כשר או טרפה ויהא סוף לדבר". הדברים שיצאו מפי איש־תם ירדו כמהלומות על דוברי שתי המחנות... והמחלוקת נמשכה... למחרת יום האספה הייתי עד ראיה, איך נשים ממחנה השפירא׳ניקס נפצו סירים וכלי חרס על יד בית המדרש וצעקו: א טאפ פאר א קאפ (סיר בעד ראש).

אבי ז״ל היה ממצדדי ר׳ וולוולי ולביתנו לא בא ח״ו בשר משחיטת ר׳ אברהם, ואם קרה מקרה שאחת השכנות שאלה מאמא כלי לבשל מאכל בשר — שמה אותו הצדה. בכל זאת היה אחי הגדול מרדכי מבאי־

ביתם הקבועים של ר׳ יחיאל ור׳ אברהם וגם אנכי סרתי לבית ר׳ יחיאל פעמים רבות עפ״י הזמנתו ואמרתי לפניו שיעור בגמרא.

היו אמנם גם סיבות אישיות פעוטי ערך שהגדילו את הקרע בין הצדדים: הנשים לא רצו להשלים עם הרעיון כי בתו של משה שלמה, שרק אתמול היתה חברתן ויחד טיילנו על „הטוליקה", תהיה פתאום לרביצין (רבנית)? ויש שהתנגדו מטעמים פטריוטיים כביכול: עיירה קטנטנה לשקוביץ שכל קיומה תלוי בזכות היריד המתקיים פעם בשנה, היא תספק לנו גם רב וגם שוחט ואנחנו אנשי אוזיראן מה?

לזכותם של שני הצדדים יאמר כי המחלוקת עם כל החריפות והקנאות שבה, לא יצאה מגבול וכוח, צחצוח לשון או תנועות בבהונות הידים. תגרות ידים לא היו ו„גוף זר" לא הוכנס לתוך הענינים הפנימיים שבין יהודים ליהודים כפי שקרה במקומות אחרים במלחמת הנוסחאות ספרדי או אשכנזי — ועם ויצמח פורקניה או בלי „ויצמח".

כנראה שהיתה מחלוקת לשם שמים, מכיון שהתקימה זמן רב מדי.

ג. מבית אבי — לארץ ישראל

משפחת אבי ז״ל, יחיאל מיכל זידמן, או כפי שקראו לו ר׳ מיכל חנה׳ס, היתה מסועפת וידועה ברוב ערי גליציה המזרחית. היו בה רבנים, סוחרים, בעלי אחוזות... אמי ז״ל, אסתר גיטל מבית שולמן: בעלי בתים וסוחרים זעירים. מפי הדוד חנינה שולמן שמעתי כי קלמן שולמן בעל „שפה ברורה" ומתרגם „מסתרי פריז" היה קרוב משפחתנו. ככל אדם צעיר לא בדקתי ולא חקרתי אחרי היחוס.

אבי לא נחשב בין עשירי העיר, היו שאמרו שהוא מסתיר את עשרו. בבית לא הרגשתי מחסור. בכל יום ה׳ היה אבא נוסע לטלוסטה (טויסט) לבורסת הדגנים ויי״ש וחזר משם עם תוצרת חלב: חמאה, גבינה, ולפעמים הביא גם חבית בירה (אוקוטשימר) שקבל מאת הדוד בעל האחוזה קרוב לטלוסטה. שנתיים בערך אחרי הבר־מצוה שלי נודע לנו כי הדוד הנ״ל פשט את הרגל וכל כספי השותפות של אבי הלכו לטמיון, אז הבינותי כי הגבינה והבירה עלו לנו ביוקר רב...

אבי לא היה חסיד אדמו״רים, וקרה גם שהתריס דברים חריפים בפני ר׳ ישראל׳ני — בנו של הרבי מטשורטקוב — בעניני הלכה; שנים רבות הוקיר רגליו מבית ר׳ וולוולי. רק בשנים האחרונות התפייסו והיה מבאי ביתו התדירים. עקב התקרבותו לר׳ וולוולי התקשרתי גם אני ואחי הגדול מרדכי לביתו. לאבא היתה סמיכות לרבנות והוא לא רצה להשתמש בתגא. במקרים חשובים היה מוזמן לבית דין דמתא בדיונים על עסקי ממונות. משפחת אמא התגאתה „בלמדנותו" של אבא ושאיפת כולם היתה שגם אנו הבנים נהיה „למדנים". אחרי המשבר השתדלה אמא לקמץ בהוצאות הבית ובלבד לשלם שכר למוד עבורנו.

המלמד מלשקוביץ היה האחרון במלמדי, אצלו למדתי אי־אלו פרקים בגמרא: שנים אוחזין, אלו מציאות וכו׳ — יצאתי מן ה„חדרים" ולמדתי בבית המדרש. שם מצאתי תמיד תלמידי חכמים שהיו מוכנים לענות ולבאר לי כל קושיא ואבעיא. למודי חול, קריאה וכתיבה בגרמנית ופולנית וכן חשבון החילותי בגיל מאוחר יותר אצל מורים פרטיים. תנ״ך עם פירוש המלבי״ם, ביאור וכו׳ למדתי זמן מסוים אצל יוסיל יידלס (פלדשוה) יחד עם בני שמואל שולבוים. בשנת 1903 נסעתי לטשרנוביץ ללמוד. במקום לבית־הספר למורים כרצוני, נכנסתי לבית ספר למסחר. כבר בשנה הראשונה העניקה לי הנהלת בית הספר סטיפנדיה, בתור „פורצוגיסט" — תלמיד מצטיין, כדי להתקיים הייתי צריך גם ללמד והודות לאחותי שגרה בטשרנוביץ יכולתי להמשיך בלמודים. הרב המחוזי (קרייז־ראבינר) ד״ר רוזנפלד שלח אלי תלמידי הגמנסיה להכין אותם לבחינות בלמודי דת.

כמנהל חשבונות עברתי לפודוואלאטשיסק, מקום מגורו של אחי הלמדן מרדכי ז״ל. בעיר זו השוכנת על גבול רוסיה התקימו אירגונים ציוניים וסוציאליסטים מכל הסוגים: דגל־ציון, בנות ציון, פועלי ציון, וקיים גם מועדון של צעירים שבאו מעבר לגבול וספקו חומר רוחני לחבריהם ברוסיה וחומר נפץ ונשק לס. ר. היה זה אחרי שנת 1905 ורבים היו הבורחים מחמת המציק. בשנת 1907 לקחתי חלק פעיל בתעמולת הבחירות לפרלמנט האוסטרי לטובת המועמדים הציוניים. אדולף שטנד, ד״ר רינגל, פרופ׳ מאהלר ובנו שטרויכר שהקימו אח״כ את הקלוב היהודי הלאומי בפרלמנט.

באביב 1908 (תרס"ח) עזבתי את גליציה ועברתי דרך רוסיה לארץ ישראל.

ד. הציונות בנערותי

על הציונות בימים ההם, לפני יובל שנים, ידעו מעט מאד בעירנו. ידיעות מעורפלות חדרו לעיר על הקולוניה „מחנים" שהקים ד"ר זלץ מטרנוב. על ארץ ישראל שמעו מפי השליחים והשד"רים שבאו לאוזיראן לאסוף כספי מעמדות ולהריק את קופסאות רבי מאיר בעל הנס. הידען והבקיא בארץ הקדושה הייתי אנכי, כי רוב השליחים מטעם הכוללים שבאו מצפת התארחו בביתנו; הם הביאו אתם מכתבים וגם מתנות מאת הסבתא חנה והדודה יוכבד סגל מצפת שעלו ארצה לפני תשעים שנה.

שנים אחדות לפני עזבי את גליציה כבר התקימה אגודת־ציון. הבחורים שבאו מהעולם הגדול הביאו אתם את בשורת הציונות „החדישה". הוזמנו עתונים, די־וועלט, „המגיד" מקרקוב, רכשו שקלים ובולי־ציון (מאחים אונזליך...) ידעו כבר שירי ציון „שם במקום ארזים", יונה הומיה, או „על אם הדרך".

ה. על המצב החברתי והתרבותי

חוק למוד־חובה וחנם לא היה קים באוזיראן — ובכל זאת לא נמצא בעיר ילד רחוב או נער עזוב, כל אב, העני שבעניים, שלח את ילדו ל„חדר" ושכר למוד היה ראש דאגתו. מטעם הממשלה היה „להלכה" למוד חובה „בשקולה" אולם מעטים מאד מילדי ישראל בקרו בבתי הספר של הממשלה. את החוק הזה ידעו המלמדים והתלמידים לעקוף תמיד. כאשר הופיע ברחוב ה„פרופסור" בלוית הז׳נדרם התפזרו התלמידים והרבי התחבא במרתף או בארון הבגדים „עד יעבור ז׳נדרם".

קופות חולים „הדסה", נשי־ויצ"ו, משרדי סעד, מושבי זקנים לא היו בעיר, אך תמיד נמצאו יהודים רחמנים ונשים צדקניות שנשאו על שכמם אותם התפקידים שהמוסדות הנ"ל ממלאים עכשו בארץ — בצנעה ובשלוות השקט שלא על מנת לקבל פרס ולפעמים בעילום שם.

העליתי פרטים ואנשים נשכחים כדי להחיות את אוזיראן בזכרוננו, את צורת החיים שבה על אורותיה וצלליה. עבר יובל שנים מאז עזבתי את עיר מכורתי ואת בית אבותי ובעיני רוחי הנני רואה את האנשים ואת כל דרכי החיים כפי שהיו שם ובלבי התעורר הרצון להציב יד ושם לזכרם. סו"ס עיירה קטנה זו הנחילה לי ולרבים כמוני את הקנינים הרוחניים שמהם הננו ניזונים עד היום. חוט של חן מיוחד היה מתוח על פני הדור ההוא וזוהר האמונה החיה והתמימה הגיה את מחשכי גלותם. כל זה עבר לבלי שוב ואין אני יכול שלא להתיפח על „האי שופרא דבלי בארעא".

רמת־גן תשי"ח

מ. א. טננבלאט

זכרונות, טפוסים ורשמים מהוי שנכרת ואיננו

א. ילדות ונערות בשני עולמות

ילדות היתה גם בי לפני ששים שנה ויותר. ואוזיראן זו ששמה מעיד על טבעה, אגמים חברו לה ממזרח; דרומה מזה וצפונה מזה. וכנגדם התנשאו הגבעות מערבה צפונה והיא עצמה משתרעת על פני אחת הרמות במישור הרחב של פודוליה הגליצאית הפוריה וברוכה בכל משמני הארץ. בטבעה ונופה זה הושיטה בקנה מנעמי־חיים, שעשועים ותענוגות למכביר שקרצו לכל ילד ונער לבוא בסודם ולשאוב מהם מלוא חפניים. עיירה יהודית הייתה ואנחנו בני חורין להתהלך, להשתובב וליהנות כאוות־נפשנו גם מחוץ לתחומי העירובין.

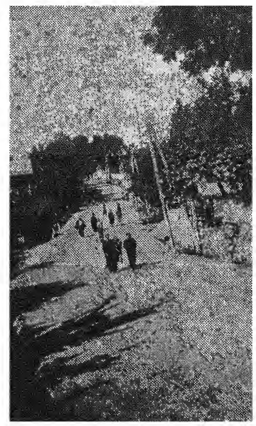
מעבר מזה האגמים שרק פס רחב של דשאים טלולים וזרועות־שלוליות מפריד ביניהם לבין בית־המרחץ, בית־המטבחיים ובתי המחראות הצבוריים. אכן קסמו לנו אגמים אלה קסם רב. לרצונך שקעת בקיץ עד הברכים ומעלה במימיהם ובירוקת שעל פניהם וקצרת או תלשת את קני־הסוף והאגמון הגבוהים כקומת אנוש, שטעמם היה כ„צפיחית בדבש" לחיך הבהמות. בעלי־בתים יהודיים שהיו מגדלים פרות ועזים לתפוקת חלב, חמאה וגבינה לצרכי־עצמם ולמכירה בעיר לא היו משתמשים במאכל זה שהבהמות היו „מתנפחות" ממנו. אבל אכרים־גויים שהיו מצויים שם תדיר, גמלו לך לפרקים גם כמה „גרייצרס"[1] בשכר עבודה או עזרה. מקצתם היינו שמים לקופסת ר' מאיר בעל הנס בשביל ה„כוללים" בארץ ישראל ויתרם היינו פורטים לפרוטות־עופרת ומעניקים לעניים פושטי־יד, רובם אורחי פרחי מעיירות שכנות, שבעד כל פרוטה ופרוטה היו נושקים את המזוזה בכניסתם ויציאתם. היתה זאת אמנם מצוה הבאה בעבירה שהתחמקת מן ה„חדר" וגנבת דעת הורים ומורים, אך מעשה־צדקה הוציא מכלל שימוש את עצתו המרה של החכם מכל אדם „חושך שבטו — שונא בנו".

בימים שבין יום כפור לסוכות זכית במצווה ובהידור־מצווה בקצרך ערימות־ערימות מסוף זה לסכך על הסוכות של „כלי־הקודש" בעיר ובכללם המלמדים שלך וגם בני משפחתך. מצווה זו הותרה בה הקונדסאות גם למהדרין ואז נתמלאו האגמים בחורים יהודיים מכל הגילים והשמחה היתה במעונה. בחורף קפאו האגמים והפכו לשטח עצום של שיש שקוף ובכל שעה פנויה או גנובה מן ה„חדר", ביחוד בערבי־שבתות, היית רץ שמה להתגלש במגפים, שעקביהם מפורזלים, בחברותא גדולה עם כל ה„שקצים" מעמך ושלא מעמך.

מן העבר השני השתרעה ה„טוליקה" הענקית. מעיקרה נועדה למרעה בשביל הסוסים המרובים שבעיירה ובכללם של בעלי־עגלה וסוחרי־סוסים יהודיים למכביר, אלא ש„נחטפה" והופקעה מחזקתה ביחוד בשבתות ומועדים ע"י הנוער היהודי. בהדרגה נצטרפו נשים וטף ומשכו אחריהם את בעליהן שהיו מביאים שמיכות, שקים וכל מיני סמרטוטים כדי להתגונן מפני הטל הדשן והיו מתפרקדים ושוכבים למשפחותיהם עד ערוב היום. חזקה זו נשמרה בידי הנוער היהודי כל ימות הקיץ ובערבים היתה נחלתם של זוגות מתעלסים באהבים והיא שדחקה לא אחת את רגלי השדכנים, שעינם היתה רעה בטוליקה זו המקפחת את פרנסתם. ילדים ונערים המציאו שעשועים שונים ועשו לעצמם עונג־שבת ויום טוב על פני האפר הרך־הירוק. לגויים לא היתה אז דריסת רגל כמעט וכשנתעה שמה אכר או

1. יחידת־מטבע קטנה שנמצאה במחזור באוסטריה.

בן־אכר היה משרך את דרכו, לבל יפגע ביהודים וחזקתם.

הדרך ל„טוליקה״

ב„טוליקה״ זו באתי פעם על עונשי מחברי ב„חדר״ בערבו של חורף שלוג וקר כדי סכנת־נפשות. ביום ה׳ בערב עם גמר החזרה האחרונה על סדרת־השבוע הקשה „ויחי״, כשכל ה„חדר״ כבר עמד על רגליו כדי לצאת ולשחק בשלג, ראיתי ברש״י וב„שפתי־חכמים״ איזו אות זעירה ושאלתי את הרבי — יהושע מלמד — למשמעה. בשמחתו כי רבה לא הסתפק הרבי בתשובה קצרה ראשונה, שזהו ציון ל„מריא דכיא״ המבאר בעיקרו עניני דקדוק ברש״י, אלא הרחיב את הדיבור על עצם הדקדוק ועל כל הכרוך בהערה זו של ה„מריא דכיא״.

בעודי עומד ומקשיב התלבשו כל 15 החברים ועד שהספקתי להתלבש ולהתעטף מפני הצנה העזה בחוץ נשארתי יחידי ב„חדר״. בצאתי מפתח הבית תפסו אותי החברים והעלו עלי שק גדול שסחבו מן ה„רביצין״ המוכרת קמח ומבלי שים לב לצעקותי ובעיטותי גלגלו אותי לאורך הכביש היורד ל„טוליקה״, שמו עלי ערימות שלג ועזבוני לאנחות.

כבן שבע הייתי, זעירא דמן חברייא ורובם בני טובים, כליפא בולוכובר, וולוויל פילסטינר, משה אהרון יוסי בויד׳ס, לייזר דעם שוחט׳ס, משה׳ל נחמנ׳ס, אחד מבני שטייניג, ישראל סאַניע׳ס (גלבאנד) ועוד. את ה„טוליקה״ הייתי עובר לרוחבה ולאורכה בעינים עצומות אך הפעם כשהצלחתי לנער את משא־השלג ולצאת מן השק המקומח, ראיתי את עצמי לפתע גלמוד ונעזב בערבה שלוגה לאין סוף. שעה יפה תעיתי במרחב הלבן־העמוק עד שמצאתי את הדרך העירה עפ״י קריאות וצעקות שהגיעו לאזני ו„זיקוקין די נור״ מגפרורים שנצתו לקראתי ע״י הרבי ואבי, שחיפשו אחרי בעקבות השק וסימני גלגוליו.

היה זה גמולי על הסתכלותי הראשונה בדקדוק הלשון העברית. שלא אחת שבעתי ממרורים בהתעסקותי בו עד היום הזה. אותו ערב שבת, למחרת־היום, ביטול־תורה היה. אני חליתי באמת וכל החברים התחלו, מהם מאימת־הסרגל המחוספס של הרבי ומהם מצער ובושת פנים. ביום א׳ מצאתי את כולם ב„חדר״ מסובין ולא יושבים. קצתם גונחים מן המלקות שספגו ואחרים בוכים וצוחקים חליפות למשבתי. הרבי הקיבל את פניהם אחד אחד בסרגל האיום על „אותו מקום״ שלא יכלו לשבת כל היום. אותה שבת ברכו עלי „הגומל״ כשבאתי לתפלה עם אבי. רבים מן המתפללים באו לברכנו בבית כי בית־הכנסת ושני ה„שוהליכליך״ של החייטים והפרוונים המסונפים לו באותו בנין, ניצב היה מול ביתנו ורק דרך לא כבושה חוצה בינותינו. (בקיץ כשהחלונות פתוחים יכולנו להתפלל בבית עם החזן והקהל ממולנו, לולא שוני־הנוסח שהם התפללו נוסח אשכנז ואנחנו נוסח ספרד).

אחרי הצהרים זכיתי ל„שבת־אויבס״ [1] כפול ומשולש אצל ר׳ עוזר, רבו של אבי בנעוריו וחזנו של ר׳ וולוולי בבית־המדרש. רגיל היה ר׳ עוזר להעמידנו בביתו ל„פארהער״ [2] בכל שבת שמברכין. וזאת הפעם כיוצא מן הכלל בגלל המעשה שהיה ולכבוד „ויחי״, זו הסדרה הנהדרה שתוכה רצוף מזיגה של פטירת אבות וחזון עם נולד והרש״י שעליה משיב את הנפש בהרעפת נטפי־נחמה חמים על המתים ובהאדרת החזון לעתיד לבוא.

זוגתו של ר׳ עוזר, אשת־חיל נודעת בעיר ובסביבה בשם „די עוזר׳קה״ היתה טיפוס לעצמה. היא וסבתא שלי (מצד אבי) היו שתי הנשים היחידות בעירנו שהיו נוסעות לירידים וניטלטלו יום־יום לעיר אחרת כגברים ממש. יוצאות בבוקר על עגלות של גויים טעונות שקים ריקים ומשקולות גדולות באמצע וחוזרות בערבים או בלילות בעגלות מלאות תבואה כשהן יושבות לא ליד העגלון אלא על המשקולות הרפודות במיוחד למושב,

1. פירות שבת.

2. בחינה.

כעין אפריון המתנשא מעל לערימת־השקים מלאי־בר. המשקולות והאשה קשורות זו לזו ושתיהן מהודקות בחבלים חזקים לדפנות־העגלה. ר׳ עוזר היה לומד כל היום ועוסק בצדקה וצרכי־צבור וזוגתו מפרנסת את המשפחה כולה מרווחי הירידים. כשם שסבתא שלי, חיה „די ראטהייזירין״, שהתאלמנה במיטב שנותיה, פירנסה וחינכה את יתומיה ונסתלקה מן העולם על סף השיבה באחד מערבי־החורף אחרי רדתה מן העגלה ומן היריד האחרון שבחייה. ואותה „עוזר׳קה״, שכנתנו מן העבר

בית־ספר הממלכתי ה„שקולה״ (בוגרי בתי־הספר)

השני של הכביש היורד לפילאטקוביץ, אשה גבוהה וחסונה בגופה ותקיפה באופיה שהשתלטה בצרחנותה הצרודה על סוחרים ואכרים, קולה היה „כאוב מארץ״ כלפי ר׳ עוזר בעלה הלמדן־החסיד. וכשהיה יושב או עומד רכון על הגמרא והזוהר וציציותיו נשמטות לו למטה מברכיו, היתה היא מוקירה רגליה מחדר־הספרים שלו ורק לצורך דחוף היתה מתגנבת בלאט, כעל כפות קטיפה של חתול, שלא ירגיש בה ר׳ עוזר ולא יתבטל מלמודו. נשים אחדות, סוחרות־קמח וביניהן קריינדל משה זליג׳ס, איטה נחמן׳ס וחנה ר׳ יהושע׳ס היו גומלות חסד רב עם משפחות דחוקות שלא השיגה ידן „לעשות שבת״. נצרכים נסתרים או מקריים כאלה אפו לחם וחלות לשבת אך בזכות הקמח ב„הקפה למועד ארוך״. קריינדל הצטיינה במעשי־צדקה רבים אחרים ונפטרה בא״י.

במרחק לא רב מן ה„טוליקה״ היתה חורשה גדולה — „קונסטנציא״ — שהתלמידים מן ה„שקולה״ [3] היו מובאים שמה ב־3 במאי בהמון חוגג לזכר הקונסטיטוציה הפולנית. רבים מנערי ה„חדר״ היו מתגנבים בעקבותיהם ועומדים כמבוישים מאחורי הגדר וצופים במחזה. בין התלמידים כמעט שלא נראו נערים יהודיים, אבל רב היה מספר הבנות גם מבעלי־בתים ובגללן הרהבנו עוז „להשתתף״ בחגיגה. ה„שקצים״ ו„השקצות״ היו מתגרים בנו וקראו לנגדנו „חיידר״, „פייסא״ (חדר, פיאות) והיו פורצות קטטות ותגרות בין הגויים והיהודים בגללנו. בשנה הבאה ארגן מישהו את רוב נערי־ה„חדרים״ ועם ה„שטעלערס״ בראשם (הקרואים למבחן הכושר הצבאי למלכות) כבשנו את החורשה. כדי למנוע התנגשויות נאלצו המורים ועורכי־החגיגה הפולנית לסגת ולערוך את חגם בשנה ההיא הרחק מן החורשה באפר פתוח.

3. בית הספר הממלכתי הפולני.

מצב זה לא ארך זמן רב, כי משנה לשנה נתרבו גם תלמידים יהודיים בבית־הספר העממי בפקודת־השלטון ובשנת תשע לחיי הייתי גם אני אחד מקרבנותיו. מורה רותיני מבית־ספר זה שהיה מלקוחותינו בחנות של אמא, התנדב ונתן לי שעורי הכנה בבית והכניסני בבת אחת לכתה הרביעית. והנה כמעט ערב הסיום נודע הדבר ב„חצר" של ר' וולוולי, שבנו של אברהם'לי חיה'ס יושב בגלוי ראש עם ה„שקצים" ב„שקולה" ומיד נשלח שמש ה„חצר" להביא את אבא לפניו. הנזיפה היתה קשה וזועפת כ"כ, שאמא הופיעה בבית הספר באמצע הלמודים ודרשה לשלחני מיד הביתה, מפני שאבי „חלה לפתע" ומבקש לראות את בנו יחידו תומ"י. בשאון ובהלה הוציאו אותי מן הכתה ולא יספתי לראות את ה„שקולה". וכשהגענו בריצה הביתה שמעתי מה ששמעתי על ה„דין־תורה" אצל ר' וולוולי ובגזירת עירין קדישין נצטויתי להפסיק מיד כל מגע בספרי „טריפה פסול" ולשכוח את ה„שקולה" כאילו לא הייתי שם מעולם.

משקבלתי עלי את הדין באין ברירה, נקראתי אני לר' וולוולי. לכתחילה התרגשתי ונתחמם לבי מן התקרובת שנתכבדתי מידו של רבי וולוולי, אבל מיד ניתכה עלי מנה גדושה של מוסר ותוכחה, שראשיתה סיפור משפחתי מזעזע וסופה אזהרה חמורה לעתיד לבוא. „זקנו של אביך, ר' אנצ'יל, מת על קידוש השם ואתה מחלל שם שמים ומתחבר עם „שקצים" ב‚שקוליס' ?"— כך פתח ר' וולוולי כשהוא מחזיק בידו האחת את קופסת ה„טביקי"[1] ובידו השניה את מטפחתו האדומה בה הוא מוחה פעם את אפו ואת זקנו המדובלל ופעם את עיניו הדומעות. ואז שמעתי לפרטי פרטיו את המעשה שקרה לסבו של אבי וזאת תמציתו בלשונו של ר' וולוולי : „כשגזר הקיר"ה[2] את שירות־הצבא בימיו של הצדיק הגאון ר' חיים'ל צאנזיר גזר ר' חיים'ל כנגדו על חסידיו ועל כל יראי־ד' להשתמט מ„עבודה זרה" בכל נפשם ומאודם. והנה נסחב ר' אנצ'יל לצבא בכח הזרוע כדרך שעשו לאברכים יהודיים רבים, מהם כבר נשואים ואף בעלי־משפחות. ובכל יום ששי בשעת קבלת־שבת היה ר' אנצ'יל משליך מעליו את החגורה הצבאית על אביזריה ועומד לתפלה בקסרקטין. למחרת ביום שבת כשנאלץ לצעוד בסך עם כל השקצים ל„מעשי מלחמה"

1. אבקת נשיפה.

2. קיסר ירום הודו, כינוי למלך ולמלכות אוסטריה.

היה מונה את צעדיו עד תחום שבת ועמד מלכת. כל השידולים היו לשוא וכן האיומים ומכות־המרדות שלאחריהם. בכל שבת ושבת ר' אנצ'יל בשלו : „מוקצה" ומשליך את החגורה ; „אסור תחום שבת" ומפסיק את המצעד. בדקוהו הרופאים של הקיסר ומצאוהו בריא ושפוי בדעתו. אז הוכרז כמורד במלכות והמכות גברו משבת לשבת כדי אבדן החושים. ר' אנצ'יל נעשה חולה מסוכן מחבלות באברים חיוניים ונשלח לביתו לחופשה כביכול אבל לא הוציא את שלושים שנותיו".

על כל פנים ה„קריארה" שלי ב„שקולה" של אוזיראן נסתיימה ואתה גם הידידות עם נערה יפהפיה ענוגה ונחמדה, מינוסיה גולד, שאת חינה וזכרה שמרתי בלבי אף בתקופה התורנית והחסידית שלי. שנים רבות אח"כ הודתה אף היא בחיוך ביישני בפרשת־ילדות זו אבל היתה מסמיקה ומתחמקת משיחות וויכוחים בין אביה משה גולד וביני בסורי לאוזיראן לביקור חטוף אצל אמי.

משה גולד שהיה בר־אוריין וראש המשכילים בעיר היה מזמינני תכופות לביתו ואז נוכחתי לשבחו, שלחנם נפל חשד של התבוללות עליו ועל משפחתו. הוא היה קורא ספרים עבריים שהופיעו בימיו ועל שולחנו מצאתי גם עתונים עבריים והיה מזכיר לי דברים שפרסמתי ב„המצפה" וב„העולם" ואף את מאמרי באידיש ב„טגבלאט" הלבובי.

הוא שקד על חינוך לאומי־ציוני גם בביתו ונטע בלב בנותיו חבה רבה לארץ ישראל ובנינה. בכל גלגוליה של אחת מהן על פני אוסטריה החדשה והישנה עשתה גם היא נפשות לציונות ולעבודה המעשית בא"י, בהשפעת הציונות חזר והתקרב משה גולד גם להמוני־העם, קיבל על עצמו את ראשות הקהלה ומתפלל בבית המדרש בכותל המזרחי בשבתות וימים טובים, חבוש צילינדר לראשו ומתעטף בטלית גדולה עם עטרה על כתפיו. הוא עשה מאמצים רבים לבדק בית הקהלה ומוסדותיה והביא קרבנות כספיים ניכרים גם משלו.

במלחמת העולם הראשונה בתקופת הכיבוש הרוסי בגליציה המזרחית החמירה מאד המצוקה הכלכלית בעירנו וגבר בה הרעב והעוני. משה גולד היה מיטלטל רצופות לטרנופול כדי להשיג מש. אנסקי ועוזריו אמצעי־סיוע לבני־עירנו, הקים בתי־תמחוי ובתי־חולים למלחמה במגפות שפרצו מסביב והיה מנצח ומפקח בגופו על כל הפעולות וסופו שנדבק בעצמו ונפל

חלל על משמרתו. אחת מבנותיו זכתה ועלתה עם בעלה ארצה מוינה, כששניהם פעילים שם בעבודה ציונית. בעלה היה עו״ד ידוע ובן למשפחה ציונית ותיקה ויחסנית מצרנוביץ שנמנתה עם עוזריו של דר. הרצל. (בזקנותם נאלצו שניהם לרדת לאוסטרליה לקרובי משפחתם, אחרי שאכלו את כל רכושם שהעבירו ארצה מחו״ל במשך שנים רבות ונשארו ללא מחיה וללא משען. עדות נאמנה בידי, שהתלבטו והתיסרו קשות בחיפה ובת״א וניסו את מזלם גם במלאכה ועבודה שחורה ולא עלתה בידם. סלדה נפשם מעצות לקצבה ותמיכה ועזבו את הארץ בפחי־נפש ובדמעות חונקות את גרונם שנים מועטות אחרי תקומת־המדינה).

המורה מוזר (השני משמאל היושבים) בין תלמידיו, כתה ז׳

משנקלעתי לפרשת־הציונות בעירנו, עלי לשלב כאן פרק נוסף תוך ויתור על מוקדם ומאוחר ועל סדר שנים מדויק בזכרונותי. כשניצחה ה„שקולי״ בהתעצמותה עם ר׳ וולוולי ועם ר׳ אלעזר חתנו, שישב אחריו על כסאו, הובאו לתוכה גם מורים יהודיים והיו ביניהם ציונים פעילים בקרב הנוער היהודי על אף הסכנה למעמדם ופרנסתם. בראשם הצטיין מרקוס מוזר (רוסט), שסגולותיו האישיות והשכלתו הכללית והפדגוגית הקנו לו שם טוב גם בין הגויים והוא שהקדיש את רוב עתותיו הפנויות להטפת האידיאל הציוני, ביחוד בין המשכילים וה„מתקדמים״. ה„סטודנטים״ המעטים מאוזיראן ברבות הימים שלמדו בגמנסיות בערים רחוקות וחזרו משם ב„אמתחת ציונית״ מצאו לפניהם אינטליגנציה לאומית־ציונית בזכותו ועמלו של מוזר שחרש חריש עָמוק על אדמת־טרשים בתנאים קשים ביותר.

בית־המרקחת הגדול, היחידי בעירנו, שהכביש לטשורטקוב חצה בינו לבין ה„חצר״ של ר׳ וולוולי ובין ה„שקולי״ על הגבעה במרחק־מה מן ה„חצר״, היה מבצר פולני מסורתי ועם עלית האינטליגנציה היהודית עבר לידי בעלים יהודיים ובמוסד בלתי פוליטי זה הקים מוזר את מרכז־הפעולה הציוני הראשון וניצח משם על התנועה והתפתחותה. ברשימת הקדושים שהושמדו בידי קלגסי־היטלר חרות גם שמו ושל בני משפחתו. מבין המסייעים למוזר היו שבתי׳ל פלדשוה — בנו סאלו ניצל מצפרני הנאצים ממש, עלה ארצה בתום המלחמה ונחשב כבר כעולה ותיק — ויענטיל בוזשי׳ס ואיני יודע אם מישהו מבני משפחתה שרד בחיים.

מקרב בעלי־הבתים בלטו כבר בשלהי המאה ה־19 שמואל פוהורילס ובן־ציון שיפמן כ„חשודים בציונות״ והם שנקראו בפי העם „ציוניסטליך״, כשהגיע שמעו

של ד״ר הרצל לאזנינו ב״חדרים״ ובבתי־תפילה. החסידים ובעלי־הבתים האדוקים ברוב־רובם הסתייגו מיד בקפידא רבה מהם ומכל הקרוב להם והיו מזהירים אותנו כמפני הטומאה של שבתי צביניקים או הפרנקיסטים. בגילנו הרך לא ידענו למה ועל מה המחלוקת, אבל בילדותנו שמענו לא אחת על צרותיה הצרורות של אוזיראן בימי־הפרנקיסטים. והנה שנים הראשונים הקוראים לעצמם ציוניים — אחד מהם (שיפמן) ״אפיקורס״ ידוע והשני שמואל פוהורילס ונושא כליו מנדיל מייברגר, עומדים בראש ה״שפירא׳ניקיס״, אשר ר׳ וולוולי ורובה הגדול של העיר הנוהה אחריו מנהלים נגדם מלחמת־חרם. הרב שלהם, יחיאל פפר — את התואר רבי לא העלה איש מיריביו על שפתותיו — כמעט שהופקר דמו ואחיו ר׳ אברהם — שחיטתו טריפה עפ״י גזירת הכת שכנגד. המחלוקת בין שפירא׳ניקס ויואל׳קיס עמוקה וחריפה היתה ופילגה את העיר לשני מחנות לוחמים במרירות ואותה ניצלו חסידיו של ר׳ וולוולי גם נגד ה״ציוניסטין״ בהפיצם שמועות (אולי קרובות לעובדות), שיחיאל ואחיו גם הם בקהלם. אולם שמואל פוהורילס שהיה משכיל אמיד ומכובד ושומר דת לא אמר נואש ובסבלנות וסלחנות רכש לאט לאט נפשות לציונות גם בין ה״יואל׳קיס״ בעזרת גיסו זליג גרוסר שבא מן החוץ ולא היה מעורב במחלוקת בין שתי הקהלות. וכך נוצרו ה״תאים הנייטרליים״ הראשונים שהתאחדו למען ציון וסיעו בהרבה לכבות בהדרגה את התבערה בין שתי הכתות היריבות שאיימה לא אחת בחורבן הקהלה כולה. כיום נמצאים אתנו בארץ ומשתפים פעולה באחווה ורעות נכדים ונינים של ר׳ וולוולי ושל ר׳ יחיאל ור׳ אברהם אחיו, שבתקופה המחלוקת לא היו שותים כוס מים על שולחן אחד. בן־ציון שיפמן עלה והעלה ארצה חלק ממשפחתו ונפטר בתל אביב אחרי עסקנות ציונית ערה ופעילה בווינה במחנה ההרצלאי של רוברט שטריקר הי״ד. (ברל שיפמן — אביו— טמון באדמת א״י עוד לפני היות תל אביב על מפת ארצנו).

ב. אוירת בית המדרש והקלויזין

משנת 10 ואילך היו מחליפים לי את המלמדים מפני שהייתי מסתלק באמצע ה״זמן״ והולך בטל. בין מלמד למלמד ובכללם משה בינצ׳יעס, אברהם דויד ״גאז״ ובנימין ״דער רויטר״ שתורתם לא הספיקה לי כביכול

ובעיקר מחמת השעמום שבחזרת כל השבוע על אותה פרשה בתורה ואותו פרק בנביאים או אותה ״חתיכת״ גמרא, נמשכתי לבית המדרש כדי ללמוד עם הגדולים. אלא שכאן לא הספיקה תורתי מן ה״חדרים״ לדף גמרא עצמאי ובקיץ הייתי מקלקל את מידותי ומבלה חצאי ימים בשחיה ורחיצה בנהר הגדול של זשילינייץ, מבקר אצל קרובים בלאנוביץ או רוכב על סוסים ליריד השנתי הגדול בלאשקוביץ. אבא היה טרוד כל השבוע בירידים שלו ואמא בכל קפדנותה לא הצליחה להשתלט על ה״בן יחידל״ שלה. בזמן ההוא בנו את מסלת־הרכבת ואת בית הנתיבות בעירנו והבנייה נמשכה עידן ועידנים. גם זה היה חזיון מרתק בקיץ, ביחוד כשכל הבנייה היתה הרחק מתחומי העיר עצמה. שהשלטון הפולני המקומי התכוון בכך לקפח בפרנסת־היהודים ואלו היהודים בתמימותם חשבו שהכוונה לטובתם ובטחונם, לבל יסתכנו ביום ולא תופרע שנתם מצפירות הרכבת בלילה.

אלא שמעשה זה גרם לפרעות הראשונות ביהודי־עירנו ביחוד בימי א׳ בשבוע. הפועלים והמומחים היו ברוב רובם משבט המאזורים הפולניים שהובאו לעבודה זו מגליציה המערבית. ביום א׳ מתפזרים היו קבוצות־קבוצות על פני בתי־המרזח שבעיר, שותים לשכרה ומכים ביהודים בבית ובחוץ, עד שנמאס הדבר על היהודים על אף הפדיון היפה מן הזלילה והסביאה ומקניותיהם בחנויות. והנה צמחה כאלו מתחתית האדמה הגנה יהודית מאורגנת בעיקר מבין בעלי־המלאכה ובראשם בני קצבים עם סכיניהם הגדולים השחוזים, תופרי פרוות עם כלי־המשחית הקטנים והמסוכנים שלהם ופחחים עם פטישיהם תחת בית־שחיים ועשו נקמה בפורעים. אותו יום א׳ רב היה מספר הפצועים של השכורים ושכורים למחצה שהתגלגלו ברחובות ומגרשים ודמם שותת ואין מושיע. ועד שהגיעו ה״ז׳אנדארין״ [1] על סוסים וכרכרות לא נותר להם אלא לאסוף את הפצועים ולהזדרז בטיפולם פן יגוועו עד שיגלו ויתפשו את החובלים והמכים. באותו מעשה הצטיינו ביחוד בניהם של יוחנן קצב, שמעון שלום׳ס ואבא בלעכער בעצמו בגבורה וחכמת הארגון כאחד. בשבועיים הראשונים לא נראו הפורעים בכלל ברחובות העיר ואח״כ חזרו ובאו בהשגחת מפקחים, אכלו ושתו וסידרו את קניותיהם ולא נגעו ביהודים לרעה.

---

1. משטרה.

כשוך סערת ה„מלחמה" עם המאזורים ועם הרגעת־הרוחות אחרי טשטוש החקירות והפרוטוקולים נרגעה גם משובת־רוחי ה„סוררת". חלפה־עברה עונת הקונדסאות וחזרתי לבית המדרש על מנת לישב וללמוד בהתמדה. הצטרף אלי משה'ל נחמן'ס, חברי ובן גילי מ„חדרים" שונים וקבענו עתים לתורה בשותפות. בית המדרש העצום עמד כבר שומם למחצה בימות החול בין תפלה לתפלה וגם בערבים הארוכים בחורף. בסך הכל למדנו שם חמשה בחורים מהם משה'ל ואנוכי שהיו רחוקים עוד מבר־מצוה. הבחור הבוגר והלמדן היה מנדל פכמן והוא למד ביחידות וקיבל אח"כ סמיכות והיתר הוראה. בין ש"ס ופוסקים ולשם התרעננות מסוגיות נוקשות ומסעיפי „יורה דעה" ו„חושן משפט", היה מעיין ב„חובת הלבבות", „בחינות עולם" וכדומה מספרי חקירה ומליצה דתיים שהיו מצויים על המדפים התחתונים בארון הספרים הענקי שבבית־המדרש. (חברו משולם שיסלר, בחור למדן ועמקן פרש לסחר־תבואה והיה מופיע בביהמ"ד רק בשבתות וימים טובים). במרחק מסוים ממנו ישבו ליד אותו השולחן, הארוך כאורכו של חדר גדול, זוג־חברים — מוטיל נחמן'ס ועוזר דעם שוחט'ס שהיו מתיגעים בסוגיות קשות על מפרשיהן המפורסמים מדורי־דורות. באותו מרחק ישבנו אנו החברים־הנערים ולמדנו יחד גמרא ושולחן־ערוך „אורח חיים". לפרקים נצטרף אלינו מיכל פכמן, אף הוא חברנו ובן גילנו ולעתים רחוקות יותר גם חיים'ל ר' אלעזר'ס, נכדו של ר' וולוולי, שכרגיל היה לומד בקלויז שלהם ב„חצר" וגם שם נתמעט יותר ויותר מספר הבחורים הלומדים בקביעות. לפעמים ישב אצלנו שעה קלה ליזר דעם שוחט'ס, אחיו של עוזר שדבק במסחר בנערותו ובא להריח ריח־תורה. נכנס ויושב שעות רבות פעם עם הגדולים ופעם אתנו הנערים היה ישראל נחה'ס, למדן סגי־נהור שנסתמא אחרי נשואיו והיה מבלה את רוב היום בבית המדרש, לומד ומלמד, מעיר ומתקן ומוסיף מסוגיא לסוגיא. אדיר ונפלא היה כוח־זכרונו, אלא שמרוב התאמצות מוחו ואזניו היה נרדם פתאום ורובץ עלינו בכל אורך גופו הכבד ומתוך רגשות־חמלה עם תלמיד־חכם אומלל זה היה כל אחד מאתנו נושא את משאו עד שנתעורר מבלי שידע מה עולל לנו. בניגוד ל„עוזר'קה" היתה אשתו נחה, מרת נפש וקמצנית קיצונית, אעפ"י שפרנסתה היתה מצויה ממסחר בסיד וכפות־עץ. בתחלה כפתה עליו להיות מלמד גמרא וכשהתלמידים לא נחה רוחם מסגי־נהור וברחו ממנו, המריצה אותו להיות מלמד לבניהם עצמם כדי לחסוך שכר־לימוד. לבסוף התחמקו והסתלקו גם הם והוא היה תולה את הקולר באשתו המגדלת לו בנים „עמי ארצות". הבנים יצאו לאמריקה, הצליחו שם והביאו אחריהם את כל משפחתם לרבות את אביהם העוור.

גם חותנו של הסגי־נהור, גדליה „דער לאנגער" היה מתחמם כמה חדשים בשנה לאורם של בחורי בית־המדרש. יהודי שתקן היה וטפוס משונה ביותר. מקלו תמיד בידו, בו הוא מהלך ברגל רוב השנה מ„חצר" ל„חצר" בין האדמו"רים מבית רוז'ין ויושב אצל כל אחד מהם חודש ויותר בין „עשרה הבטלנים" שלהם. וכך היה עושה דרכו 8—9 חדשים בשנה לצ'ורטקוב ולהוסיאטין, לסאדאגורה ובויאן וחוזר חלילה ו„גובה צדקה" בדרכו הארוכה. בביתו ובעירו היה שוהה ועושה כרבע שנה בחדשי־החורף הקרים ואז היה יושב בבית המדרש ליד התנור הענקי — העשוי בתבנית חצי מרובע ובגודל שני קירות עצומים — ומאזין כל הזמן במרחק גדול מדי למוצא־פיהם של הבחורים הלומדים, מבלי שהוא עצמו יפצה את פיו להערה קלה. אף פעם לא ניגש לחתנו הלמדן העיור ולא החליף דברים גם אתנו. היה לו מושב קבוע — „א שטאט" — בבית המדרש ולא ישב שם אלא מתפלל בעמידה סמוך לדלת ליד שולחן ה„זרים" ואורחי־פרחי. אלמן מתבודד היה עשרות בשנים והתנהגותו כזו של בעל־תשובה המקבל עליו יסורים וסיגופים מרצון. חידת נדודיו לוטה בערפל ותעלומה פרושה על חייו ומותו גם יחד. היו שספרו, שנשא את כספו אתו ונשדד בדרך, והיו שאמרו שהיה מחלק צדקה בסתר.

מזמן לזמן היה ר' מרדכי'לי אפשטיין, הרב דמתא, נכנס ומציץ אלינו לרגעים, כדי להתחקות על למודינו והתקדמותנו. ויש שהיה מזמינני לביתו ללמוד דף גמרא לפניו, בשכר עזרתי לו בכל שנה באפיית „מצה שמורה" ובהקמת הסוכה וקישוטה. הוא ביקרנו בוינה אחרי שנים רבות לצרכי הכנסת כלה והיה מאושר לראות מזוזה בכניסה לדירתנו. כל בני משפחתו נמצאים ברשימת קדושי עירנו.

מוטיל נחמן'ס מת בדמי־ימיו וחברו עוזר נעשה שוחט בהמות בפרובוז'נה ואח"כ באוזיראן אחרי מות אביו ר' ישראל שוחט. שניהם, האב ועוזר בנו, היו מיטיבי־זמר והם היו „כלי־השיר" בבית־המדרש באותן

התפלות שהזמרה יפה להן. גם הוא ובני משפחתו בין קרבנותיו של היטלר בעירנו. אותו הגורל פגע באחים מנדיל ומיכל פכמן שנשאו נשים בערים אחרות ונשתקעו שם. חיימ׳ל ר׳ אלעזר׳ס הושמד עם כל בני ביתו בלאנצוט אחרי עברם לגור שמה והוא מילא על יד אביו ברבנות. משפחותיהם של משה׳ל נחמנ׳ס ולייזר דעם שוחט׳ס הושמדו בעירנו, כל אחת מהן עשרות־עשרות נפשות של בנים ובני בנים [1].

אין להיודע מה היה קיצו של ר׳ נחמן עצמו שלא נפנה כל ימיו לעניני־משפחתו וכל מחסוריה על אשתו בלבד, כינויו בפי העם היה „חסיד שוטה" וגרוע מזה והוא יהודי קדוש וטהור שמעטים כמותו גם בעיירות הנידחות. מרבית עתותיו ביום היה מסתובב ברחובות ומקבץ נדבות לתוך מטפחת גדולה שבידו על מנת לחלקן בו ביום לנצרכים בסתר ובערבים היה מקיים מצוות ביקור חולים אצל עניי „עמך" ויושב אתם לפעמים רוב הלילה, כדי להקל על יסוריהם ע״י סיפורי רפואה וישועה של צדיקים.

תפילתו היתה תמיד בבית־המדרש וביחידות דוקא. שחרית שלו היתה נמשכת כרגיל עד למנחה קטנה. באמירת קריאת־שמע איש לא יכול לעמוד במחיצתו, ספר כל מלה ומלה והיה מטעים את אותיותיה שניתזו מפיו כגיצי־אש. כל תפילתו היתה עפ״י האר״י ז״ל ו„שמע ישראל" שלו היה פולח את הקירות העבים של ביהמ״ד וה„אחד" בוקע ומנסר בקולי־קולות ונישא למרחקי־חוצות וכל העוברים ושבים נעמדים לרגעים ומאריכים ב„אחד" עמו עד כלות כוחותיו.

בנסיון קשה זה עמדנו גם אנו, בחורי בית המדרש באחד הימים של בדק־הבית. ר׳ נחמן לא עקר את רגליו מביהמ״ד גם במצב זה ואנו העתקנו אותו יום ישיבתנו ולמודינו ל„מאהלעריש שוהליכול" (מעין קלויז של הסיידים והצבעים שמשום מה נקרא בפי העם בשם „אמעריקאנר") מפני שגם שם היתה ספריה הגונה של ש״ס ופוסקים. על אף המרחק הניכר מתפלץ לבנו והזדעזענו כולנו מה„אחד" שלו, אחוזי־פחד ובהלה ממש היינו שמא הוציא נשמתו עם הלם־הרעם האחרון מלבו וגרונו.

בלילות שבת הארוכים של חורף אחד למדנו „אור החיים" כשכולנו יושבים מסביב לאותו שולחן גדול

1. לגורל בתי־ישראל בעירנו מוקדשות רשימה מיוחדת בספר זה.

והזקן ר׳ איצ׳י יודל׳ס שידע בעל־פה את כל „אור החיים" על התורה היה קורא בפנינו או בוחן אותנו בפרשת־השבוע של מקובל ספרדי־איטלקי זה מארץ ישראל. היינו ערים לפניו כמעט כל הלילה ועל פי רוב הצטרפו אלינו עד חצות גם בעלי בתים חובבי „אור החיים" ובכללם ליב פכמן, (אביו של מנדיל), ישראל „דער בלינדר" ור׳ יעקל קניגסברג (חתנו של ר׳ איצ׳י) ה„בעל קורא" בבית המדרש, שטעמי המקרא יצאו כמרגליות מפיו ומגרונו הערב. והנה רשומים גם שמותיהם של בני־משפחתו בספר „יזכור" זה ועמהם רוב רובם של משפחות אותם בעלי הבתים ממתפללי בית המדרש שתקצר היריעה לסופרם אחד אחד גם כאן.

בית־המדרש היה מוחזק בעיר כמוסד הרוחני העליון ומלבד שמחות־מצווה לא נשמעה בבית זה שיחת חולין או שחוק וקלות־ראש. יוצאים מן הכלל היו החודש אדר מן היום הראשון בו כשתלו את ה„משכנכנס" על הכותל המזרחי ואח״כ ז׳ אדר, יומו של משה רבנו. כאן התחממו הנפשות לא רק של חסידים אלא גם של לומדים משתיית־מצווה וכטוב לבם עליהם, היו גם שרים ורוקדים במעגל. מצב־הרוחות העליז והמרומם היה נמשך עד אחרי קריאת־המגילה, כשצעירי־המתפללים התחרו בילדים עם ה„גראגירס" [2] הרועשים בידיהם.

היה עוד יום טוב אחד מיוחד לבית־המדרש והוא הלולא דרבי שמעון בר יוחאי בל״ג בעומר. זקנים ונערים השתתפו בחגיגת זכרון זאת שצוינה בטבלאות מצוירות ומקושטות על קירות־הבית מסביב למנורת־מאור גדולה כנר־נשמה לשמו ולזכרו. השתיה היתה כדת ושלא כדת ובין לגימה ללגימה היו החסידים מספרים את כל הנסים והנפלאות המצויים בש״ס ומדרשים ו„זוהר" על אותו התנא האלוקי המסתורי ומפסיקים בריקודי־מצווה וגם במילתא דבדיחותא מענין היום. בשמחה זו היה משתתף ר׳ וולולי בכבודו ובעצמו כשהוא עוזב את מקום־שבתו הקבוע במזרח מאחורי העמוד ליד ארון־הקודש וגופו הנמוך והשמנמן נוטה אילך ואילך לצד החסידים הרוקדים. פניו האדמומיים המלאים האדימו עוד יותר מחיים ותנועה והוא מוחה כף לכל עבר.

מבין ה„קלויזין" זכה בעיקרו „מאליעס קלויז" לבחורים עוסקים בתורה, שסדרו לעצמם מעין בית מדרש זוטא ורובם היו „מגניבים" ספרי־חקירה והשכלה

2. רעשן פורים.

ומהם שעשו מזה עיקר עיסוקם שם. היה זה מבצרם האחרון של תלמידיו ותלמידי־תלמידיו של משה שולבוים. בימי־נעורי פחת והלך גם שם מספר הבחורים העושים תורתם אומנותם ובין המעטים התבלטו בראש שמואל משה זליג׳ס (באדלר) ובן־ציון פנסטר וכמדומני אף חיים זיידמן, (ראש חבורתנו האוזיראנית בא״י) לפני „התפקרו״ וצאתו לצ׳רנוביץ ללמודי־חול אלא שהוא היה שייך״ גם לבית־המדרש ול„חצר״ של ר׳ זולולי. גם שלמה שינדלר וזוסיא שווארץ השתייכו לחברותא ב„מאליעס קלויז״. שמואל באדלר וכן אביו משה זליג וקרינדל אמו מתו בארץ ישראל. אחיו שמשון, מזכיר הועד והמערכת שלנו והרוח החיה בכל פעולתנו העלה ארצה את כולם בשנות העשרים. רוב משפחתם נמצאים אתנו ומשתפים פעולה נאמנה בעבודתנו. בן־ציון פנסטר שהיה יושב בחנותו רכון תמיד על ספרי־חקירה ומתעסק ב„עקידה״ ובספרות ההשכלה כאחת נרצח בדמי־ימיו לא רחוק מעירו בידי בעל עגלה אוקראיני אגב נסיעה מסחרית. בנו צבי (הרש׳לי) הוא היחידי שניצל בדרך נס מידי הנאצים ברגע האחרון ממש והגיע ארצה עם אשתו (בתו של יעק׳ל איזנברג) גם הוא מטובי הפעילים בחבורתנו ומהמשתתפים בספר זה. שלמה שינדלר וזוסיא שווארץ, משכילים בעלי טעם וציונים נאמנים, ניספו בתופת ההיטלראית עם משפחותיהם ובני משפחותיהם. אחיו של זוסיא, חברי משה אהרון מ„חדרו״ של ר׳ יהושע, הצליח להימלט מוינה לאמריקה אחרי טלטולים רבים ומסוכנים ומתנסה עכשיו בלבטי קליטה ואחיזה בישראל. לחיים זידמן שהיה החלוץ הראשון מגליציה לארץ־ישראל והיה שותף פעיל ומסור לבנינה ימלאו בקרוב חמישים שנה לעלותו ארצה. חלוץ ותיק מעירנו הוא הפסל־הצייר משה שטרנשוס (בנו של ישראל וולוויל לאה׳צים) והוא ידוע מיצירותיו המוצגות בתערוכות אמני א״י *).

ג. בין בית־המדרש ומלמדים גדולים

כאשר ר׳ מרדכי ציגאניר (הטעם על ההברה הראשונה) שהיה סוחר דבש אמיד יצא נקי מנכסיו בעסק ביש, פנה ממסחר למלמדות ושכר בביתנו דירה ל„חדר״. שמו הלך לפניו כלמדן גדול, בעל השכלה כללית ובעל „חשבון גבוה״ ומיד נהרו אליו התלמידים המצוינים בני בעלי־בתים אמידים, ורובם ככולם בגיל בר־מצווה. הוא היה מלמד נביאים אחרונים עפ״י צונץ גם בתרגום גרמני, גמרא וקטעי „תוספות״ בשיטה וסדר. מכתיב לתלמידים מכתבים בעברית עפ״י „בריוושטע־לער״ [1] של מחברים משכילים ומדריכם בתרגום מלשון ללשון בהוספת נופך של דקדוק בעקבות אבן־עזרא ורד״ק וכן הורה להם כללי־חשבון, רבית ותשבורת וגיאומטריה ועד ללוגריתמים הגיע. הכול רחשו לו חבה ויקר, כי היה גם שקדן גדול וישב עם תלמידיו מ־8 בבוקר עד 9 ו־10 בערב, פרט להפסקות צהרים וערב קצרות, אעפ״י שהיה כבר כבן חמישים ויותר. שכר־הלמוד אצלו היה גדול בהרבה מכל יתר המלמדים ואפילו מזה של משה „דער רויטער״, שהיה מגדולי־תלמידי־החכמים בעיר, אלא שרבי משה ריכז ב„חדרו״ בני אדוקים וחסידים ולא היתה כל תחרות ביניהם.

מכיוון שחדר זה היה בביתנו התחלתי מציץ פנימה ולעתים תכופות הייתי עומד מן הצד כאשר ר׳ מרדכי „מרצה״ ישעיהו או מנביאי תרי־עשר בדרכו שלו. הכיר בי ר׳ מרדכי ציגאניר שהחברותא אצלו מושכת אותי ושידל את אמי שתעבירני לחדרו ולידיו, מפני שצעיר אני מדי בשביל בית־המדרש. בשנת ה־11 לחיי הייתי ור׳ מרדכי התנדב להשגיח גם על חינוכי והליכותי, אחרי שאבי יצא באותם הימים לאמריקה מחמת דוחק־הפרנסה ומחסור במזומנים למסחר ולירידים כתוצאה מהשקעת כל החסכונות בהקמת ביתנו החדש. אבל אמי שהיתה אדוקה מאד ואחת מראשי ה„פירזא־גערינס״ ב„צאינה וראינה״ ו„נחלת צבי״ לכנוסי־נשים בביתנו בשבתות ומועדים, נקפה לבה למסור את בנה יחידה למלמד זה שהחסידים מרננים אחריו. אולם אני התעקשתי והפסקתי את למודי בבית־המדרש וכשנאלצה אמא להכניע את מצפונה הדתי נמצא פתרון גם לבעיית שכר־הלמוד הגבוה ע״י הוספת ה„שפעכלער״ (מחסן־תבואה) של אבי לדירת ר׳ מרדכי בשביל פרנסת אשתו שהיתה תופרת בגדי גויים. רק שנה אחת למדתי שם כי שניהם, הרבי והרבי׳צין, הצליחו בעסקיהם ועברו לדירה מרווחת שנעשתה אח״כ קנין־כספם ור׳ מרדכי הניח ידו מן המלמדות אחרי שנים מועטות. אותה שנה למדנו ישעיהו, ירמיהו, תרי־עשר ואיוב כמעט בעל־פה וכן קראנו נביאים ראשונים עם קצת רד״ק ותורה עם

*) תרומתו לספר זה: השרשוטים „אין שול ארייין״, „שייקה אברהם בשמחת תורה״.

1. מערכון מכתבים להזדמנויות שונות.

רשב״ם וכנגד זה פחות גמרא וכמעט בלי תוספות. את יחזקאל לא הורה ברבים ובמקום תוספות היה מרביץ הרבה עין יעקב ומצביע בדרך אגב על שינוי גרסאות בינו לבין הגמרא שלנו. המנהג של „שמייסן״ [2] נתקיים גם אצלו, אבל לעתים רחוקות ובמקרים חמורים. גם כאן היה ר׳ מרדכי בעל יושר וצדק וכשנתברר לו פעם אחת לאחר „טקס השכבה״ שאותו תלמיד לקה בחנם, קרא לאשתו ואמר לה: „מעניע, פארשרייב מיר, ער האט איינמאל שמייסען־קרעדיט״ (רשמי בשבילי, פעם אחת מלקות לזכותו). אני למדתי אצלו הרבה יותר, כי ר׳ מרדכי היה עובר ביעף את המסדרון לדירתנו ומלעיטני נוספות בוקר וערב כמעט בכל יום לפני בוא־התלמידים ואחרי צאתם. ב„שעורים הפרטיים״ הללו למדתי רוב פרקי יחזקאל, חלק הגון מכתובים, כמה דוגמאות מסוגיות תלמודיות בשים שכל וטוב טעם, כללים „מחשבון גבוה״ לרבות אלגברא וקראנו את „בחינות עולם״ לידעיה הבדרשי.

עם צאתו של ר׳ מרדכי ציגאניר מביתנו חזרתי לבית המדרש וגם הפעם לא לאורך ימים. שוקד הייתי על למודי והבחורים הלמדנים קרבוני וצרפוני לכמה סוגיות קשות שהם עצמם היו עסוקים בהן בערבי־חורף הארוכים. אולם אמי חששה מפני חינוך בלי השגחה וכשרווח קצת מצב־פרנסתה החליטה, נוכח הקיץ הקרוב הצופן „פחים ומוקשים״ לנער בגילי וביתמותי החיה, להעבירני לרשותו ופיקוחו של „מלמד גדול״. ר׳ אברהם שוחט שפרנסתו על השחיטה של ה„שפירא׳ניקיס״ היתה דחוקה, ראה כורח לעצמו לעסוק גם ב„מלמדות״ וקיבל רק שני תלמידים בשכר־לימוד גבוה ואני אחד מהם. את ה„רייניש״ הזה לשבוע שילמה אמי מעבודת־סריגה בלילות, אבל עמלו של רבי זה עלינו ואורח־למודו היה שווה כל מחיר. למדנו הרבה גמרא עם תוספות ובאופן יסודי ובלענו חלקים חשובים משלוש ה„בבות״ וכמה פרקים מ„חולין״. היתה שם אוירה ביתית נאה, נקיון למופת וכבנים נחשבנו לו. אלא שחברי היחיד, נכדו של יוחנן קצב, נער כשרוני מקורולובקה שסבו דאג לחינוכו, לא חשקה נפשו בתורה והוא הלך וספר בביתו כאלו ראה את „אברהם מצחק עם שרה אשתו״. רבינו נתאלמן ונשא אשה שניה, צעירה ויעלת־חן ושניהם מדקדקים במצוות ומתנהגים בצניעות. דבר לא ראיתי ולא ידעתי

2. מלקות ברצועה או בסרגל.

מסיפור זה שהגיע גם לאזני אמי והגדיש את הסאה. שו״ב של שפירא׳ניקיס וגם אותו סיפור או בדותא של נער בעל־דמיון — זה יותר מדי עבורה ועם סיום ה„זמן״ הראשון לא נתנה לי להמשיך וחזרתי שוב לבית־המדרש. למדתי שם עד אחרי בר־מצווה כשהטקס נערך ע״י הפטרון שלי ר׳ עוזר, רבו של אבי.

לפני הפסח חזר עוזר, בנו הבכור של ישראל שוחט שכננו מבית־לבית מן הישיבה בספינקא (מרמורוש ההונגרית בימים ההם) והם השפיעו על אמי לשלוח גם אותי לישיבה בהונגריה. ימים מועטים אחרי הפסח סידרה לי אמי צרורות בגדים וצידה לדרך וקצת מזומנים ונסעתי עם עוזר ונעשיתי בחור־ישיבה לא בספינקא אלא בטרניבי הרחוקה יותר אצל הרב החסיד־הצדיק ר׳ שלמה לייזר. פרשה זו על כל האופיני לישיבות מרמורוש ולארחו ורבעו של קיבוץ יהודי גדול ויקר זה, שאף הוא נמחה כליל מעל פני האדמה, פירסמתי בסדרת פליטונים ב„מורגן־זשורנאל״ הניו־יורקי וכולם ניתרגמו ב„דואר היום״ הירושלמי (שלא בידיעתי). זאת היא אותה מדינה ביחוד ערי־הישיבות המפורסמות סיגט, חוסט וכיוצא בהן שהיו מספקות לנטורי קרתא שלנו בארץ את הרבנים והרועים הרוחניים המצטיינים בקנאותם הדתית ובתמימות אמונתם עד להפליא. ברבות הימים חדרה הציונות גם לבין הריה הנשאים ויערותיה העבותים של קרפטו־רוסיה וכולם כאחד היו מוכנים לעלות ארצה עפ״י תכנית מפורטת שנערכה בשבילם בשעתו ע״י משלחת מיוחדת מארץ ישראל ונתבטלה בעטיה של המחלוקת המפלגתית בארץ והם היו רובם־ככולם אכרים זעירים, בעלי־מלאכה ופועלים חרוצים לעבודות שונות. רק אחוז זעיר מן הנוער ניצל ועלה ארצה ובכללם גם מבני משפחתו של ר׳ שלמה לייזר שחסידיו ומעריציו נסעו אליו מכל המדינה והוא עצמו היה חסיד של ויז׳ניץ. ראוי הוא רבי זה הקדוש ששמו ייזכר גם כאן ע״י תלמידו בהערצת־נצח.

בשוב אבי מאמריקה נקראתי לחזור הביתה אחרי שנתים והבאתי משם מטען הגון של שתים־עשרה מס־כתות שונות עם מפרשים ומפרשי מפרשים כשעל פי תקן ישיבת־טרניבי היינו חיבים לדעת בעל־פה את הגמרא עם רש״י ואילו מן התוספות רק את הקושיא והתרוץ בלבד. בכור הייתי להורי ובמסכתות אלו, שאחדות מהן לא סימתי במתכוון עד סופו ממש, הגשתי

את ה„שירות" הראשון לרבים מבני־עירנו. כשחזרתי לבית המדרש ועשיתי ערב פסח „סיום" לעצמי ממסכת פסחים הטילו עלי לפדות ולהוציא בכורות הרבה מגילים שונים שמלאו את בית־המדרש וחיכו ל„גואליהם", מפני שלא היו בעלי תריסין בעצמם. מעטה עצום של טליתים חיפה עלינו בשעת הסיום מסביב לשולחן הארוך, שהשתרע מן החלון שליד ארון־הספרים עד ל„בלעמיר" (אלמימר) והואיל ולא הספיק המקום לכולם עשינו סיום שני ושלישי במסכתות אחרות. גרוני ניחר וקולי נצרד מרוב הקריאה „הדרן עלך" עם כל אותם ה„בר פפא'ס" ו„אנו רצים והם רצים" וכו'. רבנים, תלמידי־חכמים וחסידים צבאו עלי ועל זקני ואבי מסביב, שאלו מה ששאלו אותי מכאן ומכאן, הזמינו תקרובת־חמץ אחרונה של „לעקיך וברונפין" והעתירו עלינו ממיטב הברכות. זקני (מצד אמי) ר' אברהם דוד הלמדן שהיה חציו דיין וחציו מלמד גפ"ת בקריבטש וכולו עני ואביון, בא במיוחד להקביל את פני וערך את ה„סדר" בפעם הראשונה מחוץ לביתו. אבי לא היה למדן, אבל בשבתות וימים פנויים היה לומד משניות, „עין יעקב" ו„בינה לעתים". שניהם נהרו פניהם מקבלת־פנים זו בבית המדרש „שלי". אמי קבלה את הבשורה בבית ושפכה דמעות־גיל. היה זה שכרה בעד ארוחה דלה או פת־לחם יבש במשך שנים.

ד. „חתיכת" אוזיראן במרחקים

רק חצי שנה נשארתי עם הורי והמשכתי בבית־המדרש. אבי חזר מאמריקה חולה מסוכן מעבודות שחורות שלא הסכין להן והחזיק מעמד רק שנים ספורות. מכיון שכך בקש לעשותני סוחר ובעונת ה„פאסוליעס" (פולים ושעועית) בחרבוני־קיץ נתנסיתי בטלטולי־ירידים אחדים עמו ואח"כ בלווי תריסר עגלות טעונות שקי־שעועית וקטניות בלילי־אלול האחרונים הקרים לאחד הסיטונאים בקופיציניץ או בצ'ורטקוב, שהיה ממלא בהם קרונות של רכבת ושולחם לטריאסט לעבר לים. המסחר היה למורת רוחי, אלא שבמקרה זה אי־אפשר היה לסרב לאבא הן מחמת מחלתו והן בגלל החגים הממשמשים ובאים, שהיה הכרח להוציא מן המסדרון את שקי־התבואה, שה„שפאכליר" לא הספיק לשפעתם. מסדרון זה שימש לא רק לשמו וליעודו אלא גם כבית־הסולם לעליית הגג; לארובה הגדולה עם פתח רחב בתוכה לשם בישול ורקח ריבת־שזיפים בדוודים גדולים ללפות את הפת בחורף לא רק בשבילנו אלא גם לשכנים „בעלי חזקה"; לסוכה שמקומה קבוע באמצע־המסדרון בתוספת שני דפנות קלים והיא נוחה וכשרה בתכלית עם פתיחת ה„שליאק" בתוך הגג גופו על ידי משיכת חבל מתוח על גלגל המחובר ל„שליאק" מתחתיו. בעלי־הבתים היו נמנעים מהקמת סוכות בחוץ ליד הבית, מפני שכל בהמה עוברת היתה מתחככת בה והופכת אותה ל„תל־חרבות". ובכלל בהמות גם חזירים שהיו מרובים בעיר, מפני שבעליהם הגויים היו שולחים אותם לחפשי ביום שיתפרנסו מן ההפקר ברחובות היהודים. ויש שבימי־חורף עזים היינו עומדים חבורות־חבורות של ילדים ו„מתפקעים מצחוק" למראה עורבים פורחים היורדים וניצבים על גביהם של החזירים וצורחים את ה„קרע־קרע" שלהם והחזירים עומדים ומשתאים ללא תנועת־אבר עד שיסתלקו. בעקר מפני מכת־החזירים היו עושים „שליאק" בגגו של כל בית חדש ובעלי־בתים עשירים נהגו לבנות את ה„תקרה" באחד מחדריהם בלוחות צבעוניים גדולים שהיו מסלקים אותם ומניחים סכך במקומם ונהנים מסוכה נאה בתכלית.

עבר עלי אותו קיץ משבר רציני, רוחני ומשפחתי כאחד. אחרי שנות „עצמאות" במרחקים לא יכולתי להסתגל שוב לאוירה ביתית ולמרות משפחתית. אבא ממשפחת סוחרים היה ומשכני למסחר ואמא מלמדנים ו„כלי קודש" ואדיר חפצה לראות את בנה רב בישראל. ובינו לבינה התחלתי לשתות „מים גנובים" וקראתי בלילות ספרי־חקירה והשכלה. שמואל פוהורילס נתן לי את ה„דת והחיים" של ראובן אשר ברוידס ואת ה„תועה בדרכי־החיים" לסמולנסקין קבלתי מבן־ציון שיפמן יחד עם מחקרים של שי"ר והשיל שור מחוברות כתבי־עת. יוסל פלדשוה השאילני את „מורה נבוכים" ובן־ציון פנסטר את „מורה נבוכי הזמן". על שני „הנבוכים" גירסתי את שיני מצד הלשון והתוכן יחד ונעשיתי כולי נבוך ותוהה לנתיבות עולם. והנה פג גם טעמו המתוק של בית־המדרש ונתרופף כוח משיכתו אחרי הישיבה הגדולה בהונגריה עם שאונם והמונם של מאות בחורים כנגד חמשתנו הבחורים כאן, שקולנו מהדהד באולם ענקי זה כבחלל ריק. רוחי נעכרה ועצבות עלתה ופשתה בלבי. ולא אותה העצבות המתוקה והמרדנית ששתיתי עד תומה אח"כ מ„המתמיד" ו„על

סף בית־המדרש" כשהכרתי את ביאליק ושירתו אלא עצבות של ריקנות, כשהמוח תוהה והלב בוהה על אמונת־תום שאבדה פתאום ואיננה.

ר' אלטר פייביש פנחס'ס היה יוצא ונכנס לביתנו כ„רופא פרטי" לאבי. כבר־אוריין, חסיד ומשכיל כאחד היה מקיפני בשאלות ועמד על סתרי־לבי ומצוקת־נפשי. ובראותו את מבוכתי ותשוקתי לעולם אחר המליץ עלי בפני חתנו אהרון ניסנבוים בזוויניאטשי (על פתחה של בוקובינה מעבר לגשר הדניאסטר המחברה לזלשצ'יקי הגליצאית) שיכניסני לביתו כמורה לבניו. וכן שידל את הורי שיסכימו להצעתו עפ"י מצב־הדברים, והרי זה בעצם בתוך המשפחה, שכולם בני־אוזיראן המה ואביו של אהרון, אברהם'צי ניסנ'ס, מקרובי אמו של אבי. ר' אלטר סידר את ההסכם וחתנו בא „לקחתני אחר כבוד" לביתו.

אהרון ניסנבוים היה יהודי חביב ומכובד, משכיל אמיד ובעל מדות נאות והוא ואחיו הבכור ניסן היו מטובי תלמידיו של משה שולבוים יחד עם יהודה כהן שהכרתיו שם בעברו פעמיים או שלוש על הכרכרה שלו כ„פריץ" יהודי מבוקובינה לגליציה. פרילי, אשתו של אהרון ובתו של ר' אלטר, אף היא היתה בת ישראל משכילה וטובת לב. משפחה זו והאוירה כולה בתוכה היוותה לעצמה חטיבה טובה ונאה מאד מאוזיראן שלנו, שהועברה זמנית על פסגת הררי־הקרישצ'אטיק ושם נטה את אהלו בנו של אברהם'צי ניסן'ס כחוכר ה„רוגאטקי" ויוצא בחדשי־הקיץ לסביבות זוצ'קא (בית־החרושת הבוקובינאי הגדול לתעשית סוכר) כנאמנו של ברון וואסילקו על קציר השדות הנרחבים של סלק, לפת ומיני־דלעת היפים לעשית סוכר. בבית נמצאה ספריה הגונה, שאהרון הביאה אתו רובה מאוזיראן ומעוטה מצ'רנוביץ, בעיקר מתקופת־ההשכלה ובכללה אוסף מלא של כרכי ה„שחר", כתבי ריב"ל ור' יעקב רייפמן ור' אלעזר צוויפל ורוב יצירותיהם של סופרי־גליציה בימים ההם. על ספריה זו הייתי זונק בלילות ובכל שעה פנויה מחובת חינוך והוראה ובולע כל ספר כבכורה בטרם קיץ. שנות המשברים הגדולים בציונות, ברציפות מחרידה, סיפקה נושאים חשובים לשיחות וויכוחים עם ההורים המשכילים שהיו עוקבים בערנות אחרי כל המתרחש בעולם הציוני בוינה ובאודיסה ובקלן הגרמנית. יפה היתה אוירה זו גם לקריאת ספרים בלשון אשכנז וללקיקה ראשונה מלמודי־חול והשכלה כללית, אלא שבשלהי הזמן השלישי נפל משהו בינינו שפתרונו לא נמצא עד היום. יחסי הידידות והקרבה המשפחתית פורקו וללא דברי תרעומת נפרדנו ימים מועטים אחרי הברית של „הרך הנולד" יצחק והוא חבר־הכנסת בן־אהרון בשמו העברי מראשי מנהיגיה של „לאחדות־עבודה", אחיו פיני' יליד אוזיראן וחניכה עד עברו לצ'רנוביץ ללמודי גמנסיה, חי בירושלים. אמם מתה בגולה ואתה תלמידי וולוולי, ילד כשרוני מאד שלמד אח"כ משפטים ונקטף באביב חייו. אהרון עלה ארצה ומת כאן. מהבנים הירש וייטא הגרו מי לאנגליה ומי לקיסרותה.

כשחזרתי לאוזיראן עמוס ספרי־למוד ותכנית גמנסיאלית שהתווה לי ד"ר חיים זידמן, בנו של ר' פייבאלי זידמן, ראש ה„ציון־פאראיין" בזאלשצ'יקי כדי ללמוד בעצמי, מצאתי כבר הדים ציוניים חזקים יותר וסימנים יפים לתנועה ציונית־עממית. גם מבעלי־הבתים המכובדים נתפסו לרעיון הציוני משפחות שלמות ובכללם הלמדן ר' אלטר בוליכובר עם בתו הבכירה רחצ'י (רחל) ובנו ליפא; בעל המכולת, המשכיל ביטרמן, בעל הפרופינאציה שעיה'קלי ברמן; המומחה למסחר־יערות זלמן וולאך ואף החסיד מאנעלי לופט, חתנו של רבי שמואל שוחט. בבית אלטר בוליכובר שהיהודים היו קונים שם טבק וסגריות ועתונים כבר נשמעו שיחות וויכוחים ציוניים. ר' אלטר עצמו הניח יותר ויותר את ה„טראפיק"[1] הראשי בעיר והתייחד בחדר הקופה והספריה עם הגמרא וקורא מניה וביה את ה„נייע פרייע פרעסע" ואת ה„וועלט" הציוני. רחצ'י בתו התווכחה על ספרי הרצל ונורדאו. ביטרמן היה מעיין בספרי־חקירה והשכלה בחנותו בין קונה לקונה וידע בעל פה את ה„וועלט" וה„המצפה" שעברו מיד ליד בין עשרה מנויים על גליון אחד. ישעיהו ברמן תאב היה לדעת את כל המתרחש בציונות ב„עולם הגדול" ועושה פרסום בין לקוחותיו לכל מאורע ומאורע. זלמן וואלאך כבר התעסק במכירת בולים של קרן הקיימת. בעוד מאנעלי לופט מפטם את קוניו בחנותו גם במדרשי־אגדה וספורי־חסידים על גאולת ישראל ושופך דמעות נאמנות על האי שופרא דבלי בארעא והוא דר. הרצל ש„היו בו ניצוצות של צדיקים ומושיעים לישראל".

1. בי"מ לטבק וסיגריות באוסטריה.

ר׳ אלטר בוליכובר עלה לא״י, רכש בית בירושלים ותמך בתלמידי־חכמים נצרכים ונפטר בירושלים זקן ושבע ימים. בתו אלטע ובן זקוניו מאיר נמצאים בארץ והם פעילים אתנו. גם החסיד מאנעלי לופט מכר את כל אשר לו באוזיראן ועלה ארצה עם אשתו והתפרנסו מחסכונותיהם בעזרת קרובים וידידים עד שקפצה עליהם הזקנה יחד עם גלישת־ערך הכסף. בסיועה של האשה־הפרופיסור היחידה באוניברסיטה על הר־הצופים, דר. גיצובה ז״ל, הכנסנו אותם למושב זקנים בחדר מיוחד להם כרצונם. בנו של ישעיה ברמן, דויד, הוא עו״ד ועסקן צבורי בחדרה ומסור בכל לב לחבורתנו. שנים מבניו של זלמן ואלאך חיים עם משפחותיהם בארץ (וגם הם משתפים פעולה אתנו). בין הנספים בשואת הנאצים בעירנו ייזכר במיוחד יחזקאל ברוינשטין, תלמידו של חיים זידמן שלנו בנעוריו, שהצטיין כל השנים בפעולה ציונית ערה ונאמנה וכל בני־משפחתו נמחו שם ללא שריד ופליט.

שוב בליתי קיץ אחד באוזיראן וגם הפעם לא פסחתי על בית־המדרש. עוד למדתי שם דף גמרא, אולם את רוב היום הקדשתי ללמודי־חול, מבלי שהורי הרגישו בכך. יום השבת היה הקשה מכל ימות־השבוע. לשעורי „אור החיים" של ר׳ איצ׳י יודל׳ס לא הלכתי עוד ואף לא לפרשת „זוהר" שהיה קורא לקהל שומעים מצומצם. לא מצאתי ענין ב„האי מטרוניתא" והעדפתי את הספורים והאגדות על „האי טעיא" שהייתי קורא בפני־עצמי לאו דווקא ברוחו והסברתו של איצ׳י יודל׳ס וחוג המקובלים שלו. נסיתי להתבשם שוב מן ה„שלש־סעודות" שהיו עורכים בבית־המדרש אחרי „מנחה" ברוב עם ובקול זמרה על חצי תריסר מליחים ובקבוק יי״ש כשישראל שוחט ומקהלתו ורוב המסובים שרים אתם בחשיכה ב„ניגונים" מתוקים ונוגים את „בני היכלא דכסיפין", מזמור לדוד, ה׳ רועי לא אחסר וזמירות אחרות. אותו טכס של הסעודה השלישית בבית־המדרש שהיה מצודד את לבי ומעבירני לעולם אחר, לדמיונות והזיות שלא מעלמא הדין — הפעם פנה הודו, פנה זיוו בעיני. המימרא של ריש לקיש „שבת וינפש — וי אבדה נפש!" נתקיימה בי בעצמי ולא לגבי הנשמה היתירה בלבד. נפשי כולה נתמוטטה ונשמטה הקרקע הדתית המסתורית מתחתיה לנגד כל אלה הנאמנים ודבקים בדפוסי־חיים ומסורת מדורי־דורות. אבי נעשה אדוק יותר והיה ל„תהילים־זאגער" לפני התיבה בכל שבת ב„שניידעריש שוהליכול" מול ביתנו. רק שעתיים אלו לפני „מנחה" יכולתי להנות מן השבת עפ״י טעמי החדש וקראתי בבית את „הרומנים" הגדולים של אברהם מאפו. שהבאתי מזלשצ׳יקי ואבי ואמי נתעלמו מהם כדי לקיים את שלום הבית ולא להרחיב את פי־התהום שנפערה בינינו.

היום פוקדים אותי לפעמים, אף כאן בארץ, געגועים טמירים לאותם „בני היכלא דכסיפין" ולאותו „נהמא דכסיפא" עם זנב דג מלוח בבית־המדרש באותה סעודה „חדוותא דזעיר אנפין" בשבת בין השמשות שעזבתיה ברגש עצבון ואכזבה. ולעתים קרובות יותר תקפוני געגועי־מולדת אלה לפני עשרות שנים בהיותי בנכר אחרי נתקי את פתיל־חיי מאחי בני עירי שהיו שלמים עם אלהים ואדם. ובאותם הימים מה מאד בנתי לרוחו הרומנטית של היינה ב„שבת מלכתא"[2], של ה„מנגינות העבריות" שלו על הכיסופים והכמיהה של ה„מלך" לנסיכתו טרם הפכם שוב טרף ל„הני כלבין דחציפין". מי יגלה עפר מעיניך, משורר נערץ ואומלל ששלחת את חצי לעגך השנונים בשילר, כי שירתו היתה עולה ביפעה ועזוז אילו היה אוכל „צ׳ולנט" יהודי. אלמלא חתרת אתה בכל נימי נפשך הגאונית לכתרו של משורר גרמני ולזהרו של כוכב לכת מסהרר בשירתה, לא היית צריך להתקנא ברבי יהודה הלוי וב„לכה דודי", שאגב לא הוא מחברו או משוררו. מי יודע, אם לא אותה התרפקות עמוקה „על השבת" ועל ה„סדר" של פסח במכלול זכרונות נעוריך מבית־אבא ומבתי הכנסת היא שהחזירה אותך ב„אחרית" ימיך בתשובה שלמה לעמך ואלהיך והיא שהוציאה מפיך את הוידוי האחרון „לא שבתי אל היהדות, כי מעולם לא עזבתיה ואף פעם לא העלמתי את יהדותי". בשנות גסיסתו הארוכה נדחתה יוונותו מפני יהדותו ובזכרונו הבליחו יותר ויותר קטעי־חויה, תפלות ופיוטים מימי־נעוריו. אולי זכה בשבת האחרונה ל„נהורא מעליא" וכשם שלא שכח את נטית הפועל העברי „פקד־פקדתי" וכו׳ כך חזר להתרונן בלבו „האי טמיר ונעלם". „בהאי שעתא דבי רעווא ולית זעפין" על שפתותיו, הוציא את נשמתו והחזירה לאלהי העברים. בכתביו הפילוסופיים ועוד יותר ב־

2. מה מפליא הדבר שביאליק תירגם שיר זה ליידיש ולא לעברית ושמא דוקא ביאליק הוא שהרגיש, כי שירתו של היינה אינה ניתנת לתירגום ממש.

„וידויים" חשף כל רזי־לבו ואת נפתולי המאבק הממושך ברוחו בין אלי־יפת ואהלי־שם, ובנפשו הדוויה ניצחה גם ירושלים באמרתו הידועה: „המלים ,אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני' כמדומה של בעל התהילים הן, אבל הן תמיד גם המלים שלי".

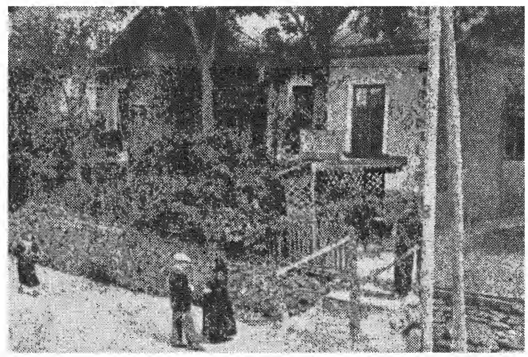
„כלי הקודש" ובעלי־הבתים החסידים בבית־המדרש התחילו מתיחסים אלי בחשדנות וגילו את אזני אבי על התהפוכות ברוחי שאיננה כתמול שלשום. אולם למען השלום היה אבי מוותר לי בהרבה דברים ואף אמי הקפדנית היתה עוצמת עיניה מראות עבירות קלות וחמורות על מצוות ומנהגים. חדלו לבדוק את ציציותי וגם את הספרים שהגיתי בהם והאנשים שהתהלכתי עמהם. והנה הגדשתי את הסאה וכמעט שהמטתי אסון על אחד מהם. באין מורה יהודי באוזיראן ללשון רומי קבלתי שעורים לאטיניים מאחד הסטודנטים האוקראיניים לתיאולוגיה בלבוב, שבילה את פגרת־הקיץ אצל הוריו בעירנו. הייתי הולך יום יום לביתו של גאיובסקי זה בסביבות הדאר שאביו עמד בקשרי־מסחר עם אבי ואיש לא שם לב לכך. פעם חליתי לכמה ימים והוא בא לביתנו לשאול לשלומי ונתן לי אגב זה שעור כפול ומשולש. אמא נתבלבלה כולה למראה ה„גלח" אצל בנה בביתה וכשראו אותו השכנים נכנס ואינו יוצא אחרי שעה ארוכה, צבאו רבים מהם על ביתנו מסביב וכולם רוטנים ומדברים סרה ב„אטיל די פירזאגערין" שבנה יצא לתרבות רעה ומכניס גלחים לביתה. ניכר היה שהקדחתי את תבשילי, כי אמא התפרצה ביללה מחרידה כ"כ ש„הגלח" המסכן התחיל מפרפר כדג ביבשה והסתלק מיד כשהוא מפלס לו דרך בין קהל מחרפים ומגדפים וברח כל עוד נפשו בו. ובשוב אבי בערב מאחד הירידים בעיירות השכנות ספגתי מנה אחת אפיים, ומעין המאורע ב„שקולי" הוכרחתי גם הפעם להפסיק. באותם ימי־מחלה קרה לי „אסון" אחר. בהשפעת הרומנים של מאפו התחלתי במטה בכתיבת ספור ונרדמתי באמצע. הדפים הכתובים מצד אחד נתגלגלו על הרצפה ואמא, שאפתה לחם ביום ההוא הרימה את ה„ניירות" המפוזרים ורדתה עליהם את הפת לתוך התנור. הפעם השתתפו בצערי אבא ואמא ביחד. אבל בפעם אחרת התעסקו שניהם בשריפה משותפת, כשמצאו אותי מעיין ב„באור" של מנדלסון. בלי אומר ודברים, אבל בזעף וצער ניכר, השליכו לתוך התנור את כל חומשי־תורה בכריכת עור ואותיות מוזהבות על גבם. אמא ערכה את המוקד ואבא התישב בניחותא על ידי והפליט בהחלטיות אמיצה: „אין מקום בביתי לספרי־אפיקורסים". במרוצת־השנים, כשעמדתי על דעתי, לא נטרתי להם בלבי אף שמץ של־תרעומת. עקביים היו ודבקים באמונתם לפי מושגיהם וחינוכם, שרק זאת היא הדרך לקיום העם והמשפחה. המשומדים במשפחת מנדלסון והצרות הצרורות של גדולי תלמידיו כשליחי־הקיר"ה לביטול ה„חדרים" בגליציה השניאו על העם את כל הכרוך בשמו.

ה. הלשון העברית החיה חודרת לעירנו

אותו קיץ שאבתי תנחומים ועידוד רוחני רב מהפתעה גדולה, כשהלשון העברית החדשה חדרה לעירנו כשפה חיה ומדוברת. צליליה המקסימים והחזקים במבטא הספרדי הגיעו לאזני בפעם הראשונה ומה גדלה ההתרגשות והתרוננות הנפש בשמעי את תוכחותיו הכאובות ונחמותיו המלטפות של ירמיהו בעברית שוטפת וגועשת, כשכל פסוק וכל מלה מוטעמים כאלו פרצו מפי הנביא עצמו. היתה זאת שנת הפורענויות ליהודי רוסיה, שהמונים־המונים מהם השתפכו לאוסטריה דרך כל גבולותיה המזרחיים ומגמת פניהם לנמלי המערב, לאנגליה ולאמריקה. היו ביניהם משכילים צעירים שעסקו כבר בהוראת עברית חיה ב„חדרים המתוקנים" שלהם ברוסיה. רבים מהם נתקעו בגליציה ובבוקובינה עד שיתקשרו עם קרובים וידידים מעבר לים ואחרים בקשו להמשיך במקצועם אצלנו לא לשם פרנסה בלבד אלא גם למען האידיאל הציוני־העברי.

אחד מהם, בחור משכיל יפה תואר ולבוש הדר בשם מינצר, הועלה בחכתו של שמואל פוהורילס בעצת קרוביו בהוסיאטין והוא שהביאו לאוזיראן כמורה לבנו ובן־דודי שנה אחת בטרם היותם ל„סטודנטים" ראשונים מעירנו בגמנסיה הממשלתית בטרנופול. תוך שבועות מועטים למדו לדבר „ספרדית" ומביתו הגדול של דודי ישעיהו בטבור העיר התפרצה החוצה „האש העצורה בעצמותיו" של הנביא מענתות. משכילים ולמדנים ואף חסידים התעכבו בדרכם ליד חלונות אותו חדר והאזינו בנשימה עצורה לכל חזון, תוכחה ונחמה שצלצלו פעם כמתכת עדינה ופעם כפטיש מפוצץ סלעים והרטיטו את מיתרי־הלב והנפש. אותו ירמיהו

שידעתי בעל־פה מר׳ מרדכי ציגאניר היה כנר דועך מול שלהבת זו הניתכת על הלב ועל המוח והיא מרנינה ומרתיחה את שניהם יחד. שעות רבות הייתי עומד בבית־דודי מאחורי דלת־חדרם ובולע כל חזון טוב וחזות קשה כשיקוי בעצמותי. התרשמותי היתה כה עצומה ועמוקה, שגם כיום אחרי למעלה מחמישים שנה הנני מפזם לעתים בפני עצמי פרקים שלמים

בית שמואל פוהורילס בדרך לטשורטקוב

באותה הטעמה והתלהבות שנקלטה באזני ונשתקעה בלבבי. בשנות־ההוראה שלי כמנהל בתי־ספר עבריים גדולים בערים שונות בגליציה לפני מלחמת העולם הראשונה התאמתי את הרצאתי גם בנביאים אחרים לרוחו, סגנונו ודרכו של אותו מורה עברי ראשון בעירנו.

כעבור 2—3 שנים, כשפקדתי את עירי לשבועות מספר אחרי גלגולים רבים וקשים באונגריש־ברוד שבמורביה (בגמנסיה היהודית החרדית של דר. יונג; בליציאון־ערב גמנסיוני מהיר בוינה ולבסוף כאקסטרניסט בצ׳רנוביץ), ראיתי שעמלו של מינצר לא היה לשוא גם אחרי עזבו את העיר והמדינה. הזרע נקלט ונבט בלבם ובפיהם של גדולים וקטנים והצמיח געגועים ומאמצים להקמת בית־ספר עברי בעירנו. לבקשתם של עסקנים ציונים ובעלי־בתים משכילים (שיסדו ועד צבורי להקמת בית־הספר), להמציא להם מורה טוב והגון, קשרתי אותם עם סופר „השלוח" מ. פ. זידמן (מפז"ן) שלמד באוניברסיטה שויצרית ונאלץ להפסיק מחוסר־אמצעים. הוא הסכים ובא לאוזיראן אחרי צאתי מן העיר וכפי ששמעתי אח"כ נטפלו לו מיד קנאים וחסידים שצררוהו ומררו את חייו. תלמיד חכם צעיר היה, רך וענוג שקיים את התורה מעוני ולא עצר כוח לעמוד ונמלט על נפשו אחרי זמן קצר. את המנה הראשונה מידי קנאים אלה ספגתי אני אגב הכנות הועד לקראת בואו של מפז"ן. הייתי שרוי באבלות אחרי מות אבי, שנקראתי טלגרפית למטתו מצ׳רנוביץ ומצאתי את אמי ואחיותי יושבות „שבעה". בשבועיים הימים ששהיתי בעירנו הלכתי לבית־המדרש לומר קדיש ובהיודע דבר ייסודו של בית ספר עברי בעזרתי הפעילה הייתי אני „מסית ומדיח" בעיני הקנאים ובכלל חברים לשעבר ובני רבנים ואדמו"רים. אחד מהם התנפל עלי בשעת התפלה וקרע את התפילין מעל ראשי. מחלתי גם לו עוד לפני בקשו סליחתי בוינה. זהו יוסי ר׳ אלעזר׳ס החביב שלנו שהוא עצמו נעשה אח"כ ציוני דתי ועלה ארצה עם משפחתו. וגם זה הבן של שמואל פוהורילס, בוניו[3], על פי כנויו במשפחתו, נמצא בארץ אתנו עשרות בשנים ולוקח חבל פעיל בחבורתנו. לבן־דודי לייזר לא שיחק מזלו, עם היותו ציוני כל ימיו וכל מאמציו לעלות ארצה עלו עד כה בתוהו. זכותם עומדת לשניהם כנערים העבריים הראשונים בעירנו.

ברבות הימים רב והלך גם המספר של דוברי־עברית באוזיראן, וביחוד בקרב הנוער שעם כל התפצלותם לתנועות שונות ויריבות מבחינה מפלגתית כדוגמת הנוער הציוני בערים אחרות, היו הקרעים הללו מתאחים בשטח רכישת הלשון העברית והשימוש החי בה בשיחות וויכוחים סוערים על דרכי ההגשמה הציונית. ד"ר ראובן בן שם (בנו של יוסף פלדשוה) וד"ר אברהם בדלר (בנו של שמואל משה זליג׳ס), העוסקים בהוראה תיכונית בארץ כראשי מוסדות והשתתפו בעריכת ספר זה הביאו אתם מעירנו את הדיבור החי בפיהם, תורתם והשכלתם העברית הן בחלקן מורשת אבות, אבל את הלשון העברית החיה קנו שם בעצמם והנחילוה גם לאחרים.

ו. מחזות דלדול ועוני בביקור האחרון

משנת 1908 ואילך הייתי מבקר בעירנו כמעט בכל שנה עד סוף מלחמת העולם הראשונה — פרט לתקופת־הכיבוש הרוסי — אם אמנם רק לימים ספורים וכאורח נוטה ללון. הדלדול הכלכלי גדל והלך ובעטיו התגברה יותר ויותר ההגירה לאמריקה, תחלה ביחידות ואח"כ

3. זכה שמואל פוהורילס, שנכדו — בנו של בוניו — משמש רופא־מרצה באוניברסיטה העברית בירושלים.

משפחות שלמות ולא רק מדלת־העם, כי אם גם מבעלי־בתים ששמטה ידם ולא ראו עתיד לעצמם ולבניהם אלא ביציאה לעבר הים. לעומת זאת התבצר חלק מן הנוער באידיאלים הציוניים והתכוננו לעליה. מועמדים ל„עליה קפיטליסטית״ כמעט שלא היו וממכסת הסר־טיפיקטים לעליה חלוצית הגיע פחות מקומץ לצעירי־עירנו. גם להכשרה וחלוציות היה צורך במינימום של אמצעים עצמיים ולרוב רובו של הנוער שלנו אף אלה לא היו. זאת היא הסבה הראשית למספרם הדל של עולי אוזיראן בארץ משנות העליות הגדולות. עם ביקורי האחרון בעירנו ב־1929 לפקוד את קבר אבי, כשאמי ואחיותי כבר כולן באמריקה, מצאתי תנועת־נוער גדולה וענפה, אבל קרוע ומורתח ומסוכסך לפלגותיו והכל מבקשים סרטיפיקטים או עצה ותושיה לעליה בדרכים אחרות. בקשות כאלה הגיעו אלי גם לוינה ואח״כ לירושלים, מבלי שהיה בידי לעזור אף לקרובי משפחתי.

באותו ביקור אחרון באוזיראן הזדקרו לעיני תופעות עוני וריש, שכמוהן לא ראיתי אף בעיר העתיקה בירושלים בביקורי הראשון בארץ שנתים אחרי אישור המנדט. נוסף לדכאון הכללי ולעיי־המפולת של בתים רבים שהוצתו ונחרבו על ידי הצבא הרוסי עם נסיגתו, נפלו פני רבים מאחינו שם עד לבלי הכיר ונראו כצללי־אדם, ובבית־העלמין בעירנו ועל כל פרשת־דרכים ניצבים היו טורים־טורים של פושטי יד בראשית האביב זכולם מראיהם ולבושם של עניים מרודים שנפשם יוצאת לפרוסת לחם. משנה־שבר השברתי ביום ההוא כשנאמר לי, כי רב יותר מספרם של הבישנים זהאיסטניסים הזקוקים למתן בסתר. אחת מאחיותי באמריקה שהיתה אתי עם בעלה וילדיה פיזרה „צדקה״ לאומללים על ימין ועל שמאל ואני נתתי את חלקי בעינים דומעות על תמונה מזעזעת זו בעיר מולדתי. הרי רבים מהם הכרתי כבעלי־מלאכה, סוחרים זעירים או בעלי־בתים לשעבר. לכאורה היתה צריכה ההגירה הגדולה לאמריקה להקל על הפרנסה והעבודה של הנותרים בעיר. אבל „הטורה־בלס״ האוקראיניות והצרכניות הפולניות עשו שמות במסחר היהודי וכך העמיקה הדלות והתפשטה האביונות כדי רחמי־שמים ואדם.

בשובי לוינה קבלתי עלי לשלוח אזעקת־עזרה לאמריקה והסכמתי עם עורך ה„מורגן־ז׳ורנאל״ לפרסם בעתונו סידרת פליטונים־תיאורים על נוונה יגסיסתה

של העיר, שרבים מבניה זכו לחיי־נופש ורווחה בארצו של קולומבוס. ולא נסתייע הדבר בגלל התנגדותה של איט״א, שטענה טענת־מונופולין על כל כתיבתי העתונאית אף בעילום שם (באמריקה הייתי חותם בשם בדוי „ד״ר אטקינסון״ עפ״י המצאתו של אב. כהן בשנות עבודתי ב„פורווערטס״ כנציג משרדו הראשי באירופה). היתה זאת דרישה שלי במשך שנים לעשות את איט״א למוסד לאומי על־מפלגתי ולאסור על סופריה את פרסום פרי־עטם העתונאי במקום אחר, כדי למנעם מנקיטת־עמדה מפלגתית. ודווקא אז יצאה ה„גזירה״ בכל חומרתה ולא אני יכולתי להילחם בה. אמנם מותר היה לי לפרסם בשמי המלא קול קורא לעזרה בכל העתונות היהודית שם, אבל לאזעקה כללית כזאת לא הוסמכתי משום מוסד צבורי בעירנו. נסיתי במתן פצוי לאיט״א ע״י מסירתי לה בחנם לפרסום והפצה שני הפרקים הראשונים מחיבור מקיף על „יהדותו של היינה והערכים הלאומיים ביצירתו״ שהתחלתי אז בכתיבתו, אבל העליתי חרס בידי. המאמרים נתקבלו ופורסמו בכל העתונות היהודית בעולם ללשונותיה והאיסור נשאר בתקפו ואף הוחמר כדי הפסקת פרסום פיליטונים בלתי־פוליטיים שלי בעתון ירושלמי. המשך החיבור על היינה לא נכתב כלל, כי החומר הספרותי וההסטורי הרב שלקטתי ורשמתי במשך שנים מהוצאות מדעיות של כתבי־היינה הלך לאיבוד במשטרה המדינית האוסטרית בוינה שהחרימה בביתי כתבי־יד ודברי־דפוס אחרי מעצרי הפתאומי בימות המלחמה בין משטר־דולפוס והסוציאל־דמוקרטים.

היה זה המאסר השני בחיי כעתונאי יהודי, שראה חובה לעצמו להגן בעטו על כבוד עמו ונלחם נגד מעשי־עוול ורשע. המאסר הראשון בפקודת פילסודסקי ומוראצ׳יבסקי היה מעצר של כבוד כביכול בסוף 1918 כעורך ה„טגבלאט״ אחרי הפוגרום של הצבא הפולני בלבוב, שאז נשלחתי יחד עם ד״ר ליאון רייך, ד״ר מיכאל רינגל וד״ר אלכסנדר הויזמן לארמונו של שליאכציץ [1] פולני על גדות הנהר ויסלה והוחזקנו שם חודש ימים בהסגר חמור. חודש נוסף החזיקו אותנו בקראקא כ„עצורים חפשיים״ עד ששוחררנו בהשתדלותה ולחצה של ממשלת בריטניה כעסקנים וסופרים הנרדפים על ציונותם וניתנו לנו דרכונים ארעיים לוינה לשם „השתתפות בועידת־השלום בפריז״ כלומר בהתיעצויות

1. אציל פולני.

הציוניות שם לקראת פתרון בעיות ארץ־ישראל ושם נפלה גם ההכרעה על גורלה של גליציה המזרחית. היתה זאת תקופת ה„אהבה הראשונה" בין הציונות ושליטי־בריטניה והם שגרו אלינו למקום המעצר גם שליחים דיפלומטיים ציוניים, כדי להתחקות על מצבנו מקרוב. לא נסענו כולנו לפריז. ד"ר הויזמן חזר למשפחתו בלבוב ואני העדפתי שליחות לאומית לבני עמי בגליציה. כשהגעתי לסטאניסלאבוב במרץ 1919 כיועץ פוליטי למועצה הלאומית היהודית בחדשי המבוכה הגדולה של המשטר־האוקראיני האומלל וחדשתי שם את הוצאת ה„טגבלאט" להדגשת הנייטרליות היהודית במלחמה הפולנית־אוקראינית, חתרתי בכל כוחי לביקור קצר באוזיראן, כדי לראות אם ובמה אפשר לחוש לעזרתם. אולם לא היתה כל תחבורה רצופה והדרכים היו משובשות בגייסות ורבים מהם רוצחים ושודדים ונאלצתי לשוב על עקבי אחרי נסיון כושל ומסוכן. כעשר שנים מלאות לא יכולתי להשיג אשרה פולנית לביקור בגליציה. בשל שליחותי ושהיותי בסטאניסלאב האוקר־אינית נמצאתי ברשימה שחורה של מינסטריון החוץ הפולני ואף דואר ומברקים ששלחתי מוינה למשפחתי לא הגיעו לתעודתם. במאסרי השני בוינה, בראשית 1934 כבר גזה באנגליה גם שארית האהבה האחרונה ולא היה זה הציר הבריטי אלא הצירות האמריקאית ששחררתני כעבור מחצית־היום בלבד ותוך בהלת־לחץ כזאת שלא החזירו לי גם כמה חפצים אישיים, שנעלמו שם באנדרלמוסיה של מלחמה ומרידה.

שוב נטיתי לצדדין מאוזיראן שלנו והפעם לעולם הגדול הכללי, מפני שפרשה זו, שאפס קצה הזכרתי פה, לא נכתבה עד היום ובנה של אוזיראן נתנסה בה. התקשרתי אח"כ עם משפחות האסירים מבין המנהיגים הסוציאליסטים, כולם צירי הפרלמנט האוסטרי והלאנדטאג הוינאי ובראשם הבירגרמייסטר הזקן זייץ, שבקשוני למסור להן מה שמסרתי אעפ"י שאמרתי להם במפורש, שאני כולי ציוני ואין חלקי עמהם. בצאתי אחרי יומים ללונדון דרך ורשה עשיתי בשבילם גם שם במיטב יכולתי.[2]

מאז ביקורי האחרון בעירי לא יספתי לראותה. גורלי טלטלני למרחקים, אבל מלבי לא נעקרה ומעיני־רוחי לא סרה כל השנים. ככל שראיתי רבים מהם דבקים בעירם וביניהם גם חוזרים מאמריקה על אף הדלדול הכללי הנורא, כן גדלה קנאתי בהם ועצמה חבתי אליהם. פעמה התקוה בלב, שהמוני הנוער הנלהבים לציון ולגאולה ימצאו סו"ס את דרכם לארץ־ישראל ויפלסו נתיבים לבעלי־בתים, בעלי־מלאכה ועובדים ועמלים לסוגיהם שיבואו אחריהם. כל הידיעות שהגיעו לאזני אישרו עובדה אחת, שהציונות הכתה שרשים עמוקים בכל החוגים והשכבות וכולם עיניהם נשואות לעליה בנעריהם וזקניהם.

והנה פרצה מלחמת־העולם השניה בטרם הספיקו לקומם את חורבותיהם ממלחמת העולם־הראשונה. ואחרי קיום־לא־קיום תחת המגף הרוסי־הסוביאטי ירדה גם עליהם השואה המחרידה. פלישת הצבא האדום נעלה את שערי היציאה מבפנים והשליט הבריטי נעל את שערי ארץ־ישראל מבחוץ ועד שהשתחררה הארץ והמדינה היהודית פתחה את שעריה לעלית כל דכפין עלה הכורת הנאצי גם על אוזיראן והחריב והשמיד ועשה כלה בעיר ומתים בה. נעקרה הגפן ונכרתו זמורותיה. לא נותרה אף נפש חיה בקהלה עתיקה זו. היתה אוזיראן ואיננה עוד.

ירושלים תשי"ז

---

2. קטעים אוטוביוגרפיים שנשתקעו ברשימה זו לא לשמם נכתבו אלא משום זיקתם לתיאור ההוי בעירנו ולאותן הדמויות שפעלו והטביעו מעט או הרבה מחותמם עליה, מי מכוח עצמו ומקומו ומי בצירוף השפעות חוץ.

מ. א. ט.

שמשון בדור (בדלר)

בהמיר ממלכות וארחות-חיים

א. לפני מלחמת העולם הראשונה (1914)

עד שאני בא לספר על תקופה בחיי עירנו, שאני וחברי הנמצאים כאן אתנו וכן רבים — רבים מאד — מחברינו שאינם כבר בחיים ושהושמדו ע״י הצורר י״ש, השתתפנו בה עם התבגרותנו באופן פעיל, יש רצון לספר על פרק זמן שקדם לה והיא תקופת הילדות של בני גילי ובני דורי.

תהיה זאת יותר התרשמות של נער, שגדל בד׳ אמות של עיירתנו הקטנה ושראה את העולם מתוך אספקלריה של החיים וההווי היהודי מסביבו; התבוננות מפוקחת בתהליכי החיים של אותה תקופה היתה עדיין ממנו והלאה.

היה זה בשנים הראשונות של המאה שלנו והחיים בעיירות היהודיות במדינת קיר״ה התנהלו בשובה ונחת, לפי המסורת מימים ימימה וחוץ מיוצא דופן אחד בעיר — ולא שניים במשפחה — לא היתה פרצה ולא צווחה, מעשי אבות סימן לבנים. הבנים הלכו בדרכי אבותיהם, הן במסורת והן במשלוח ידם: בני סוחרים עסקו בפרקמטיא, בעלי מלאכה אומנות אבותיהם בידיהם.

העיירה כולה היתה מאוכלסת יהודים. אפילו גוי אחד לא היה גר בתוך העיר. ראש העיר (בירגערמייס־טער) היה יהודי. הפולצייאנט היחידי שהיה בעיר היה דוקא גוי — מיקיטא פולצייא — שהיו לו שני תפקידים: התפקיד האחד לשמש כשבת־גוי, והשני לצאת עם התוף הגדול על שכמו לשוק, לתופף עד שהתאספו כל ילדי העיר, להכריז על החדשות האחרונות, כגון: שהיריד לפרות (טורגוביצה) בבורשצ׳וב או בקורולובקה לא יתקיים מחמת מחלות בין הפרות (חורובה) או שעל כל התושבים הגרים בסביבת הגעמיינדע (בית העיריה) לטאטא את חלק הרחוב לפני בתיהם מכיוון שהבעציר־קס־מייסטער (קצין המחוז) עומד לבוא העירה. לפרקים היה לו תפקיד נוסף — לשמש מורה דרך ונושא כלים לסיקווסטר שהיה בא מבורשצ׳וב (עיר המחוז) ליקח עבוטות (פענדין), כרים וכסתות ופמוטי־שבת מהיהודים שלא רצו או שלא היה לאל ידם לשלם את המסים, אולם קודם לכך היה בא אליהם ולוחש על אזנם שידעו להזהר ולכלכל את מעשיהם כהלכה.

בעיירתנו לא היו הבדלי מעמדות בולטים. גבירים לא היו בעיר ושלא כשאר עיירות בסביבה, שהיו בהן ירידים גדולים ויהודיה היו ברובם חנונים שמצאו את פרנסתם בביתם ובמקומם — היו בני עירנו מקצתם בעלי מלאכה ורובם סוחרים, שפרנסתם היתה על הירידים בעיירות הקרובות. כל יום ויריד שלו.

ענפי המסחר העיקריים היו: סוסים, פרות, תבואה ופרוות.

כל בוקר היו יוצאים סוחרי הסוסים לירידים, הם במרכז העגלה ומסביבם עדרי סוסים וחוזרים לעת ערב הביתה עם תחליפיהם ותחליפי תחליפיהם.

סוחרי הבהמות היו משלחים את הפרות לירידים לפנות בוקר ע״י „בהמה־טרייבער״ [1], גוי כמובן, שהיו מוליכים אותן ברגל כמה עשרות פרסאות והיו חוזרים מאוחר בערב עם פרות אחרות. סוחרי התבואה לא כולם היו מרחיקים נדוד, רבים היו יוצאים ברגל לכפרי הסביבה, פרט ליום רביעי שהיה יום שוק בעיר, והיו קונים מאכרי הסביבה את יבולם ומוכרים אותו ליצואנים. לעומת זאת היו סוחרי הפרוות נודדים למרחקים ועד להונגריה יגיעו, כדי להכין סחורה לירידים הגדולים ובעיקר ליריד לשקוביץ.

---

1. נהגי בהמות.

תמונת הוי. שוק התבואה (געמיינדע פלאץ). משפחות בלדר ושטייניג
(השלישי משמאל העומדים שמואל משה זליג׳ס).

כאמור, היו אלה יהודים מכל ימות השנה, יהודים פשוטים נוחים ובלי פרטנסיות, ומחוץ לעשירים ספורים היתה דאגת פרנסה מטרידה אותם בכל ימות החול, פרט לשבת, שפרקו את עול הפרנסה ואז התפנו לשיחת חולין ב„פלוש" שבבית הכנסת הגדול או באכסדראות של הקלויזן.

חברי המבוגרים כבר תארו את בתי־הכנסת למיניהם, וברצוני לקבוע עוד כמה עובדות: אוזיראן לא היתה כשאר העיירות בסביבה, שהחסידים היו מחולקים ומפולגים ומקיימים קלויזן לפי שייכותם לרבי, כגון: צ׳ורטקובר קלויז, הוסיאטענער קלויז, ויזשניצער קלויז, קופיציניצער קלויז וכו׳. אמנם לא חסרו פילוגים גם אצלנו, אולם לא לפי יחסם לרבי זה או אחר, אלא לשתי מפלגות „יואליקיס" ושפירא׳ניקיס". את המקור של שני השמות האלה אינני יודע, מכיוון שזאת היתה ירושה מדור קודם ועל כך יספרו הקשישים ממני החיים אתנו כאן בארץ *). אחת ידענו שהשם „יואליקיס" מציין את אלה הנוהים אחרי ר׳ וולוול, וחתנו ר׳ אלעזר והשם שפיראניקיס — אלה הנוהים אחרי ר׳ יחיאל. שניהם ישבו או רצו לשבת על כסא הרבנות באוזיראן. שניהם היו יהודים יקרים, בעלי תורה ובעלי מדות טובות. עד היום לא הוברר לי מה היתה סבת המחלוקת ומקורה. די לציין שהמחלוקת הזאת הטביעה את חותמה על החיים הצבוריים במשך שני דורות ולעתים החריפה כדי שנאת אחים. קשר היה בין המחלוקת ובתי הכנסת. חותם המחלוקת היה טבוע עליהם, למרות שבעיקרו של דבר אפשר למיין אותם לפי השכבות והאומניות שהיו מתכנסות בהם.

והנה הראשון ביניהם:

בית הכנסת העתיק. רוב רובם של המתפללים בו היו שפירא׳ניקיס, קהל המתפללים היה מפשוטי העם, שלא האריכו בתפילה וסיימו את תפלתם בשעות המוקדמות בבוקר, כדי ליהנות מהקידוש והטשולנט המחכה להם בבית.

בית הכנסת הלזה היה כולו בנוי עץ לפי הסגנון של בתי הכנסת העתיקים ביותר בפולין. אף זקני העיר לא

*) המחלוקת הכתתית על השמות יחד עברה מצ׳ורטקוב דרך לאשקוביץ לאוזיראן והחריפה מסבות משפחתיות.

זכרו את בניתו ולפי הדעה שרווחה בעיר היה קיים מאות בשנים. בפלוש הגדול היה עומד בצד — ארון המתים. כאן היה מקומו בין לויה ללויה.

בעיר היתה מתהלכת אגדה, שבכל לילה באים המתים להתפלל בבית הכנסת. והיה מעשה בר' מנדל־שמש הזקן, שהשכים ופתח את בית־הכנסת בעוד לילה וחסר היה אחד למנין המתים וצרפו אותו לתפילה בצבור. ילדי העיר היו מפחדים לעבור בלילות על יד בית הכנסת.

בשני האגפים של בית הכנסת הגדול היו שני בתי כנסת קטנים. אחד של החייטים ואחד של הפרוונים. השם מעיד על כך שהמתפללים בשניהם היו לפי אומנותם. יושבי הקרנות היו מתבדחים על פלוני ואלמוני העולים לתורה ש„העברי" שלהם לקויה והברכות למפטיר אינן נאמרות לפי כל כללי הדקדוק.

סמוך לבית הכנסת הגדול ניצב בית המדרש. לעומת הקרירות והאימה שהיתה שרויה בבית הכנסת, אפפה אותך חמימות כבר על סף בית המדרש. כאן תססו החיים מהשכמת הבוקר ועד לחצות לילה, כאשר הסתלקו אחרוני הבחורים שלמדו לאור הנר על הגמרות הישנות. ואפילו בשעות הלילה לא נשאר המקום ריק מאדם. כאן מצאו להם מנוחה ליד התנור החם בלילות החורף שואבי המים לייזר וולף ושמואל אבא ולעתים קרובות היה מאחורי התנור מקום לינה גם לעני החוזר על הפתחים שבא ממרחקים.

כאן התפלה לא פסקה מהשכמת הבוקר ועד שעת צהרים. מנין גומר ומנין מתחיל. הראשונים אנשי הירידים, אחריהם הסוחרים שעסקיהם בכפרי הסביבה, אחריהם החנונים שפרנסתם בטוחה והליכותיהם אצבע בצד אגודל. והאחרונים החסידים המעטים שהיו בעיר, שאמנם פרנסתם לא בטוחה כלל וכלל, אולם אמונה היתה בלבם שהשם יתברך הוא המזין ומפרנס לכל. ואחרון אחרון — נחמן חסיד, שעשה הכנות לתפלה כל שעות הבקר ורץ מבית המדרש לאחורי בית המרחץ וחוזר חלילה ובינתיים קיים אמירת אמן למאה ברכות ורק בצהרי יום הגיע לדרגה שיוכל להתחיל בתפלה.

השלישי במעלת בתי־הכנסת היה „מאלי'ס קלויז". — הקלויז נקרא ע"ש האשה ממשפחת כהן, שהשאירה את העזבון קודש לבית כנסת — כאן היה צבור המתפללים מגוון. בכותל המזרחי שכנו כבוד כמה מפני העיר וכן שני ה„רופאים": אלתר פייביש פנחס'ס ויהודה בער זידמן. בימים הנוראים היו גם משה גולד ואביש כהן מבאי בית הכנסת הזה. מרדכי ציגאנער (מלמד) יהודי בר־אוריון, משכיל וקפדן; ישראל נגלר תלמיד חכם ושתקן; יוסיל איטעס, בעל גמילות חסדים ומתן בסתר ואתם בן ציון פנסטר, אברך משי ומשכיל. כגבאי ראשון שמש כאן עשרות שנים אבא איטעס, יהודי שתקן ובורר, שהיה מחלק כל ערב יוה"כ דובשן ויי"ש ותמורת זה קבל את הנדרים של כל השנה.

מקום נכבד תפסה כאן משפחת ליפא'לה אפלבוים („ליפאליך") הוא ובניו ונכדיו, סוחרי בהמות אמידים שנהגו ביד נדיבה כלפי נצרכים. משה שפרלינג (מוסי)

אהרן אפלבוים, ראש שבט ה„ליפאליך"

ובניו, גם הם סוחרי בהמות שעלו לגדולה. וכן אחיו שלמה זלמן — „יהודי תהלים" (א תהלים יוד), שפיו לא פסק מלומר תהלים כל חייו ואשתו העני', שלא ילדה לו בנים, האמינה שבזכות זו היא תהיה הדום לרגליו בגן העדן.

חזן הקלויז היה ר' לייזר חזן (זיידמן) והיה עזר כנגדה לאשתו רחל בחנותה ונוסף לכך היה ממונה מטעם כולל ויזניץ להריק את קופסאות רבי מאיר בעל הנס בעיר ובכפריה. ועל כל אלה „חברה לצים" שהיו משיחין בשעת התפלה והיה להם עיסוק מיוחד להשליך את האלונטיות הרטובות שע"י הכיור לחיים פישל השמש בשעת הדלקת נרות חנוכה או זריקות בעראליך (קוצים) בתשעה באב. ועוד לא דלינו את כל ה„הווי" בקלויז, כי קצר המצע מהשתרע.

מיתר הקלויזן בעיר כדאי להזכיר את המנינים של רבני העיר: ר׳ אלעזר ור׳ יחיאל. בעוד שמתפללי המנין של ר׳ יחיאל היו אברכים, סוחרים מצליחים, שלא היו מקפידים כל כך על כל מצוות עשה ולא תעשה, אורח חייהם היה כביכול מודרני והיו מתומכי ר׳ יחיאל, מכיוון שהוא היה מתלמידי בית הלל והיה דן את כל אדם לכף זכות, התרכזו במנין של ר׳ אלעזר חסידים, שהחמירו עם עצמם ובעיקר עם אחרים. מקצתם „נסעו" לצ׳ורטקוב ומקצתם להוסיאטן.

ר׳ אלעזר, שהיה בנו של הרב ר׳ שמחה מלנצוט, (מגזע ר׳ אלימלך מליזנסק) כיהן באוזיראן בזכותו של ר׳ וועלוואלע, כי אשת ר׳ אלעזר היתה נכדתו של ר׳ וועלוואלי. ר׳ אלעזר היה נוהג מנהג „רבי" והיה עורך

תמונת הוי. (שלשה דורות) משפחת בלויטל

שולחנות. הסגנון היה קרוב לסגנון בלז, דינוב רופטשיץ ולא לסגנון צ׳ורטקוב והוסיאטן שהיו קרובים לנו קרבת מקום. אדיקות יתרה, מכנסים בתוך גרבים או מגפיים בכל ימות השנה. עניבה מסביב לצוארון הס מלהזכיר.

בין המקורבים היה שמואל שרף, שלמה הלר, מיכל זידמן, אבי ז״ל משה זליג, משה געטער (דער רויטער). בין באי ביתו היו גם אחדים, שנהגו קלות במלבושים והוא בכל זאת נטה להם חיבה, כגון יוסיל פלדשוה, בעל תנ״ך ומשכיל, שהיה חובש חצי צילינדר בימי חול ואפילו משה גולד, שהיה חובש צילינדר שלם והיה ראש הקהל, כשהשלטון היה בידי היואליקים.

קבוצת החסידים שהזכרתי לא החמיצה שום הזדמנות של יומא דפגרא או יאהרצייט של צדיק, שלא ליסב יחד, ובעיקר בימי חג ולילות שבת היו מסובין על שולחנו של ר׳ אלעזר וכשהגיעו לעילא ולעילא אף עשו מעשה קונדס. היו מתגנבים לאחד הבתים של המסובים, מוציאים את הקוגל מהתנור ומביאים אותו לשולחן.

שמשו של ר׳ אלעזר היה ישעיקה־אברהם, שלא על מנת לקבל פרס ועליו עוד ניחד את הדבור.

אני רואה חובה לעצמי לספר בשבחו של משה געטער שהזכרתיו לעיל ואשתו ינטה משום מידת הכנסת אורחים שהיתה בידם. היה זה יהודי שתורתו אומנתו. יהודי יקר מידות, תמים בדרכו עם אלוהיו ועם אנשים. פרנסת הבית היתה מוטלת על אשתו, שעסקה באפית לחם וכשהפרנסה היתה מצויה, היה ביתם פתוח לרווחה לכל אורח עני שהיה בא העירה. אני כתלמידו יכול להעיד, שלא עבר יום בלי שיאכסנו כמה עניים בביתם, כולל אכילה ולינה.

עלי לציין אגב זה, שמבני עירנו לא היו עניים שחזרו על הפתחים. היו אמנם כמה משפחות עניות,

שקבלו מתן בסתר ע״י נשים צדקניות, שהיו הולכות מבית לבית עם מטפחת לבנה ביד ואוספות נדבות כדי לזכות בעולם הבא. לעומת זאת היו בשנים ההן הרבה עניים, שהלכו מעיר לעיר ומכפר לכפר והגיעו גם אלינו. מכיון שהנדבה שקבלו ברוב הבתים היתה פרוטה — מטבע מקומי שניצוק לצרכי צדקה ושוויו היה חצי הלר, המטבע הקטן ביותר במדינת אוסטריה — היה הנוהג כשבא עני העירה, היה פונה לאברהם שוחט הגבן, שהיה „נגיד״־בנק־הפרוטות ומקבל תמורת החמשה גרייצר, שהביא מעיר אחרת 20 פרוטה. (הפרוטה היה מטבע איתן, ערכה לא ירד במשך כל חליפות השנים). עשרים הפרוטות האלו שמשו לו עודף לכל נדבה של הלר (חצי גרייצר). בעזבם את העיר היו חוזרים לאברהם שוחט ומחליפים את כל הפרוטות שנשארו בידיהם לכסף עובר לסוחר.

חוץ מעניים סתם היו באים תכופות העירה „נכדים״ (אייניקליך) — אלה בני טובים שלא יאה להם לחזור על הפתחים והיו נטפלים לבחורים המעטים שלמדו בבית המדרש שיחזרו על הפתחים בעבורם, או שיהיו להם בני לויה לעשירי העיר. לרוב הם באו לשם הכנסת כלה. זאת היתה מכה שלא כתובה בתורה. הם דברו בתוקף בשם הסבא ר׳ יהושע העשיל מאפטא. אעפ״י שלא היה ברי לנו מהיכן נולדו כל כך הרבה נכדים להרב מאפטא.

אינני יכול לסיים פרק זה בלי להזכיר את ארבעת השמשים שלכל אחד מהם היתה חזקה מטעם הקהלה: הראשון, משה דער לאנגער, שמש בית הכנסת־הגדול, היה בכל ערב שבת בין השמשות חובש את השטרימל והקפוטה של שבת ויוצא לשוק, עומד תמיר, אוחז ידו על אזנו כדרך החזנים, כדי שקולו ישמע למרחקים ומכריז „אין שול אריין״. זאת היתה הכרזה מטעם הרבש״ע על כניסת השבת. השני, חיים פישל, השמש של„מאליס קלויז״, שהיה הקברן וכלי אומנותו היה מוט של מגרפת תנור שהיה מודד בו את הבר מינן, כדי לדעת את מדת הקבר; השלישי, איציק פינק, שמש בית המדרש, שבימי הסליחות היה עובר בחוצות העיר בעוד לילה, דופק על דלתות הבתים ומכריז: אידן, שטעהט אויף סליחות (יהודים קומו לסליחות). והאחרון אחרון, אחרון חביב — ישעי׳קה אברהם, השמש של ר׳ אלעזר, שבכל שמחת תורה היה מתבסם, יוצא לרחובות ושק על שכמו, מלווה כל ילדי העיר והיה שר: „זינגטשעט קינדערלעך; אשרנו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו״, והילדים במקהלה שרים אחריו אותו הפזמון. מדי פעם היה מכריז „צאן קדשים״ והילדים עונים לעומתו „מ׳מה״ וככה בשירה היו הולכים לבוסתנאים (סעדערניקעס) וכל אחד נתן את חלקו עד שהשק היה מתמלא תפוחים וברנה ובזמרת „אשרנו — מה טוב חלקנו״ היה מגיע לבית הכנסת הגדול ומעל למגדל בית הכנסת מריק את השק בפזור וכל הילדים חוטפים תפוחים לכבוד שמחת תורה.

להשלמת התמונה עלי להזכיר, שהיתה גם שכבת אינטיליגנציה דקה שבדקה ובראשם שמואל פוהורילס, שעשתה כמה נסיונות לשנות מהקיים ולהכניס במקצת מהרוח החדשה שהתחילה נושבת בגליציה בשנים ההן, אבל הצלחתו מצערה היתה. כבר בשנת העשור הראשון יסדו בית ספר עברי, אולם מחמת ההתנגדות החזקה של ר׳ אלעזר ותומכיו היה הכרח לסגרו לאחרי כמה חדשי קיום. זמן מה לאחר מכן פתחו מועדון לקריאה בשם „יודישע לעזעהאלע״ וגם זה לא הוציא את שנתו מחוסר קוראים קבועים.

כזה היה ההווי שלנו עד למלחמת העולם הראשונה והיא שהחלה לזעזע את יסודות הקיום בעירנו.

ב. בשנות מלחמת העולם הראשונה ולאחריה

מלחמת העולם הראשונה מצאה את יהודי אוזיראן — כשאר יהודי העיירות בגליציה — באורח חיים קבוע ומושתת על מסורת של דורות, בהרגשת בטחון עצמי, ביחסים תקינים ביחס עם שכניהם הגויים ובקשרי מסחר הדוקים אתם.

בחסותה של הממלכה האוסטרו־אונגרית, בימי מלכותו של הקיסר פרנץ־יוסף, זכו היהודים בשוויון זכויות מוחלט ואף נהנו מיתרון כלכלי מסוים ע״י כך שהוו גורם שלישי לאחר הרותנים והפולנים, ושמשו תכופות לשון המאזנים לשלטון ביחסו לשני הלאומים הלא יהודיים.

במשך כמה דורות של שלום מוחלט — פרט למלחמה הקטנה על בוסניה־הרצוגובינה בין האוסטרים לבין הסרבים, שרישומה לא היה ניכר בסביבה שלנו מפאת היותה קצרה ורחוקה — עלה בידי המשטר האוסטרי להטיל את מרות החוק על גויי הארץ, שהיו ידועים כפורעים מימים ימימה. המשטר הזה הנחיל ליהודי העיירות בטחון החיים והרכוש. כל הדרכים בין

העיירות והערים, שעברו את כפרי הגויים, היו בחזקת בטחון. היהודים, שמקור פרנסתם היו כפרי הסביבה, היו מהלכים בלילות ואין פוצה פה ומצפצף.

אורח חיים זה עורער כלאחר יד ובאורח פתאומי עם פרוץ המלחמה באוגוסט 1914.

עם כניסת חיילות הרוסים, כשבועיים לאחר פרוץ המלחמה, נותקו דרכי המסחר ורוב יהודי העיירה אבדו מטה לחמם.

קרבת הגבול הרוסי והפלישה הפתאומית גרמו לכך, שכל יהודי אוזיראן נשארו במקום ולא נמלטו על נפשם כבשאר העיירות, שהיו רחוקות מהגבול. גם רוב הנוער היהודי נשאר במקום, הואיל והשלטון האוסטרי, שהסתלק בבריחה ממש, לא היה סיפק בידו לגייסו לצבא ורק מעטים שנכללו במלואים נלקחו לצבא לפני הסתלקותו.

בחדשים הראשונים של הכבוש הרוסי, חיו היהודים חיי בטלה מאונס. לא יצאו מתחומי העיר. פחד הקוזקים נפל עליהם. נוסף על כך לא הורשתה ליהודים תנועה חפשית בדרכים, מפני שהיו חשודים בעיני הרוסים כאוהדי הקיסר האוסטרי.

בחדשים אלה קוו היהודים לשובם הקרוב של האוסטרים, ישבו בחבוק ידים וצפו לגואל.

בינתיים נסתתמו כל מקורות הפרנסה. רוב יהודי העיירה, שפרנסתם היתה על המסחר בירידים וכן בעלי המלאכה עמדו על סף הרעב.

בעת ההיא נפתח ביזמת כמה נשים מטבח לחלוקת אוכל מבושל הביתה בעיקר בשביל השכבה הנחשלת ביותר. המטבח היה בבית של דבורה כהן ועבודת הבשול, הכנת האוכל וחלוקתו היתה בהתנדבותן של השכנות שגרו בקרבת הבית הזה. הן היו מבשלות ומחלקות יום יום את המרק, הבשר ומנות הלחם לכל משפחה לפי מספר הנפשות ולמרות שהאוכל היה דל, מחוסר אמצעים מספיקים, היה התור לקבלת האוכל ארוך למדי.

המטבח הזה התקיים חדשים רבים, עד ששלטונות הכבוש פתחו בחצרו הגדולה של משה גולד מטבח ומחסן לחלוקת מצרכים ובגדים.

לאחר כמה חדשים החלו היהודים להסתגל למשטר החדש וגם שלטונות הכבוש הקלו את העול ונתנו רשיונות תנועה בדרכים, תחלה לכפרי הסביבה ולאחר מכן גם למרחקים. עד מהרה החליפו יהודי אוזיראן את מקצועם. כשאר יהודי הסביבה, סוחרי פרות נהפכו לסוחרי נפט וסוחרי סוסים לסוחרי טבק וכו'.

המצב הגיאוגרפי של העיר, שהיתה סמוכה לגבול, הקל בהרבה על המסחר הזה ויהודי אוזיראן, בעיקר הצעירים, הגיעו בדרכי המסחר עד לקיוב מצד אחד וללבוב מצד שני. בימים ההם אפשר היה לראות יהודי יוצא לדרך בראש שיירה של עגלות עמוסות סחורות מכל המינים כגון: נפט, תמרוקים, בדים ועד שרוכי נעל. המסע היה נמשך שבועות. הדרכים היה משובשות ובחזקת סכנה והיו מקרים, שנתקעו בדרך והשאירו עגונות בבית.

אולם לא כל יהודי העיר יכלו להסתגל למסחר זה ועד מהרה נהפך גלגל המזלות. אלה יורדים ואלה עולים. קם דור חדש של עשירים (כנו אותם בשם קריגסגעווינער — עשירים בזכות המלחמה) ולעומתם חלק ניכר של האוכלוסיה הלך ונתדלדל.

בתקופה הזאת של הכבוש, שהיתה כמעט תקינה מבחינת בטחון החיים והרכוש, קרו בכל זאת תכופות מקרי שוד פרטי „לא מאורגן" ע"י חיילים רוסיים עוברי אורח. לכן התארגנה כבר בחדשים הראשונים של הכבוש „שמירה" בלילות, שהשתתפו בה לפי התור כל הגילים. השומרים, שמספרם הגיע בכל לילה לכמה עשרות, היו מתהלכים ברחובות ומקלותיהם בידיהם כדי להפחיד את אלה המועדים לשדוד.

מקום הכנוס של השומרים בלילה היה „בית התה" של אבא בלעכער (מוסטער) שהיה פתוח כל הלילה והמשמרות היו מתחלפים במקום הזה. אלה יוצאים לשמירה ואלה נכנסים להתחמם בשתית כוס תה ובשיחת חולין.

השמירה התקיימה בלי נטילת רשות משלטונות הכבוש המקומי, כלומר ה„אוראדניק" וה„גורדבוי", שהם עצמם היו פורעים מובהקים והיא בוטלה לאחר שממונים אלה על החוק והסדר התנפלו בלילה על השומרים והכו אותם עד זוב דם.

גם אנכי, זעירא דמן חבריא, טעמתי את טעם הנאגאיקה (מגלב) באותו הלילה ואני זוכר, שדודי, אבא שטייניג ויוסף פלדשוה (שניהם נשמתם עדן) שעמדנו יחד משיחים לפי תומנו ליד פנס הגז שליד בנין ה„געמיינדע" (עיריה), ספגו כל כך הרבה, שלא יכלו לצאת מפתח ביתם במשך כמה ימים.

באותו הלילה שדדו שומרי חוק אלה את חנות

העורות של אברהם שינדלר והציגו אותו ככלי ריק. ורק לאחר כמה ימים כשקבלו שלמונים, הם „מצאו" את השודדים והחזירו את הגזילה.

המצב הזה של „יציבות" יחסית נמשך עד שהרוסים נחלו מפלה ליד פשמישל והחלו נסוגים וחזית הקרבות התקרבה בהדרגה לנהר דניסטר. אז הוטלה גזירת גירוש על יהודי העיירות שעל יד הדניסטר ואחר כך גם על אלה שעל יד הנהרות סרט וזברוטש.

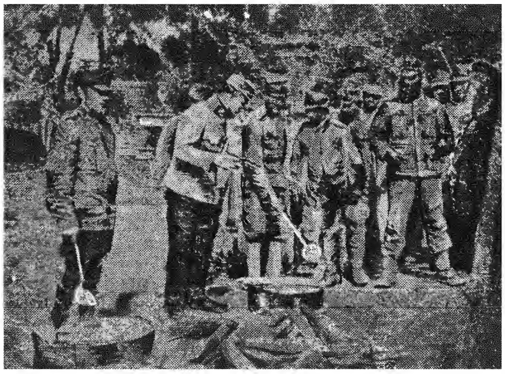
אוזיראן, שהיתה רחוקה באופן יחסי מהנהרות, נחשבה כמקום לא חשוב מבחינה אסטרטגית ולכן הוגלו אלינו רבים מבין יהודי זלישציק, אוסטיטשקי, לשקוביץ וסקאלה. יהודי אוזיראן קבלו את הפליטים באחווה יהודית ממש ופתחו לפניהם את בתיהם. בכל בית היו פליטים והצפיפות היתה גדולה. רבים מבין הפליטים היו חסרי כל. המצוקה היתה רבה. בעקבות כל זאת פרצו מחלות מדבקות ומגפת טפוס ודבר. העזרה שאורגנה ע"י אנשי המקום והפליטים לא הספיקה.

למזלנו התחילה להגיע בעת ההיא עזרה מאורגנת מאת יהדות רוסיה. בשנת 1916 באו לאוזיראן ד"ר לנדר וד"ר גומלסקי מטעם אגודת העזרה היהודית בקיוב, שפעלה אז בשטח הכבוש הרוסי בהנהלתו של הסופר ש. רפופורט־אנסקי. הם ארגנו את פעולת העזרה במקום בהשתתפות תושבים מקומיים, פתחו מטבחים לפליטים, חלקו בגדים וגם סעד כספי לנצרכים. העזרה הזאת נמשכה עד סוף הכבוש הרוסי והיא הקלה בהרבה על מצב הפליטים. עם שובם של האוסטרים חזרו רוב הפליטים למקומותיהם ומעטים נשארו לגור באוזיראן ונעשו תושבים לכל דבר.

בעת הנסיגה, כשהחיילים הרוסים חנו בעיר, ערכו פרעות ושדדו את חנויות היהודים ובלילה האחרון לפני עזבם את העיר הציתו כמה טורי בתים לעיני בעליהם השתוללו ואנסו. באותו הלילה הרגו את יחט ווגנר. כשנכנסו החיילים האוסטרים העירה, קבלו אותם היהודים כגואלים.

עם האוסטרים 1918 — 1917

עם שובם של האוסטרים היתה רווחה ליהודים. האוסטרים החזירו למשרותיהם את פקידי הממשלה הקודמים שלפני הכבוש ואלה היו מ„שלנו". הכל הלך למישרין. הפרנסה היתה מצויה והיא באה בעיקר מהחיילים הרבים — האוסטרים והגרמנים — שחנו בסביבה. האוסטרים והגרמנים עברו בינתיים את הגבול

חיילים במלחמת העולם הראשונה
הירש לייב איינהורן (בעל הזקן) בתמונה מימין

הרוסי וכבשו את אוקראינה הגדולה והוציאו משם כל טוב הארץ. מובן שבמסבות אלו פרח המסחר היהודי שבין החלק האוסטרי ובין שטח הכבוש. הדאגה העיקרית היתה כעת גיוס הבנים לצבא האוסטרי. זמן קצר לאחר שובם קראו האוסטרים לצבא את כל הנוער היהודי. „קראו" אולם לא גייסו אותם. הואיל והיהודים מצאו תחבולה לכך. רק מעטים גויסו, אלה שהלכו מרצונם. הרוב עבר לשטח האוקראיני הכבוש וחכו שם עד לסוף המלחמה. עם התפוררות הממלכה האוסטרו־הונגרית חזרו לבתיהם.

ג. תחת עול המשטרים המתחלפים 1921—1918

הזמנים הקשים ביותר ליהודים מבחינת היציבות והבטחון היו דוקא השנים שלאחר המלחמה העולמית והן שנות המאבק שבין האוקראינים־הפטלוראים לבין הפולנים ואחר כך לאחר מאבקם המשותף ביניהם ובין הבולשביקים. אחרי המהפכה האוסטרית בוינה תפסו האוקראינים הלאומים שטח גדול מגליציה המזרחית והשתלטו עליו. הם קבעו את בירתם הזמנית בסטניסלבוב (בלבוב היו אז מלחמות ביניהם ובין הפולנים). השלטון המרכזי היה ליברלי לגבי היהודים. האינטליגנציה האוקראינית שעמדה בראש השלטון, רצתה בחלקה לגמול ליהודים בעד היחס האוהד של הנוער הלאומי היהודי לתנועה הלאומית האוקראינית לפני המלחמה. הם הכריזו אפילו על נכונותם להעניק ליהודים אוטונומיה פרסונולית ועל אידיש כשפה מוכרת בבתי הספר היהודים ובמשרדי הממשלה. ואמנם במשרדי הממשלה היו השלטים בשלש השפות: אוקראינית, פולנית, אידיש. שאלת מעמדה של הלשון העברית היתה במו"מ ממושך ולא נפתרה.

בעת ההיא, כשהם נהלו מלחמה עקשנית עם הפולנים לתפיסת שטחים והיו מעונינים באהדת העם היהודי, הם השתדלו להשפיע גם על המוני האכרים, שהיו מטבעם אנטישמיים, שיתיחסו בסבלנות ליהודים עכ״פ בתקופת־המעבר לממשל אוקראיני מלא. ואמנם בתקופה ההיא היתה ערות מיוחדת בין היהודים לפעולות תרבות שונות. וגם אנו באוזיראן ארגנו בעת ההיא את ההגנה העצמית, את האגודות הציוניות וכן להקה דרמטית.

אולם האידיליה הזאת נמשכה זמן קצר ובהתחברותם עם אוקראינה המזרחית ועם פטליורה גז ונמוג הכל והתחילה תקופת האימים של הפורעים, נכדי גונטה וחמיל.

הפטלורים היו פעמיים בסביבתנו פעם בברחם בפני הבולשביקים המתקדמים לתוך גליציה ופולניה ופעם בחזרם מאוחדים עם הפולנים במלחמתם נגד

„יום הפרח" לטובת קק"ל

הבולשביקים. בזמן שהותם פחדו היהודים לצאת מפתח ביתם. הם פרעו, אנסו ורצחו יהודים בבואם ובצאתם.

תקופת הבולשביקים בגליציה נמשכה רק כמה חדשים. בימי שלטונם לא היתה לכתחלה הפליה לרעת היהודים. לכאורה אף שתפו את בעלי המלאכה היהודיים בהנהלת העיר ובאגוד בעלי המלאכה. אולם לרוב רובה של האוכלוסיה היהודית היתה זאת תקופה של מצוקה כלכלית ואילו אצל האמידים הם החרימו את הסחורות בחנויות ובמחסנים והיו גם מאסרים ורדיפות חנם.

האחרונים בתור היו הפולנים שהתגברו בהדרגה על האוקראינים והבולשביקים וגליציה נשארה חלק מפולניה עד למלחמת העולם השניה. אולם בכניסתם לאחר הבולשביקים התיחסו ליהודים באכזריות. ניתן „חופש ידים" לסולטדטקה שלהם והם תפסו יהודים והתעללו בהם ואף גזזו להם זקן ופאות. היתה זאת תקופת טרור והשפלת יהודים אם גם לא היתה מלווה פרעות דמים ממש.

ד. החיים החברותיים בגליציה שבפולין

כפי שהזכרתי היתה כבר בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה התעוררות לחיים חברותיים ולהכרה עצמית לאומית ונראו נצנים ראשונים לפעולה מאורגנת בכוון זה.

הקשר הרוחני היום־יומי עם המון בית ישראל ועם העולם הגדול שמש ליהודי אוזיראן ה„טאגבלאט" שהופיע בלבוב או כפי שהיו קוראים אותו אצלנו „לעמבערגער טאגבלאט". העתון האידישאי הזה, שהיה

העתון היומי היחידי בכל גליציה היה לחם חוקם של יהודי אוזיראן. אנו הרגשנו, אגב, קרבה מיוחדת לעתון זה, הואיל ובן עירנו מ. א. טננבלט היה עורכו במשך שנים ואת מאמריו הראשיים בחתימת מט״ט היינו בולעים ממש.

היו גם כמה קוראים לשבועון „המצפה״ הקראקובי בעריכתו של שמעון מנחם לזר ואפילו העתון „מחזיקי הדת״ שהופיע בלבוב בעריכתו של מרגושס, היה מגיע אלינו והיינו עוקבים בהתענינות מיוחדת אחרי המאבק בין שלומי אמוני ישראל, שקראנו להם „מאשקעס״ לבין העתונות הנאורה־הלאומית. אולם איני יכול לשכוח עד היום את החוויה המיוחדת שהיתה לי ולחברי מקריאת העתון „הצפירה״.

היינו שלשה חותמים על הטופס האחד והיחידי שהגיע לעירנו, בן ציון פנסטר, מנדל נאגלר וכותב הטורים האלה. רק בן י״ג־י״ד שנה הייתי אז וקראתי את העתון בהדרכת מנדל נאגלר. היינו קוראים את העתון בדחילו ורחימו. ה„השקפה המדינית״ של „נס״ היתה בשבילנו בסוי עליון של החכמה המדינית. והיינו מחפשים בין השטין את הנסתר שאינו ניתן להגלות. היינו עוקבים בחרדה אחרי מאמריו הנמרצים של נחום סוקולוב במאבקו עם ה„רוזבוי״. תענוג רוחני מיוחד העניק לנו עתון השבת. ה„אותיות פורחות״ של פרישמן וה„אורח לשבת״ של סוקולוב היו בשבילנו סם חיים ממש. לעתון הזה היתה השפעה מרובה על מהלך מחשבותינו. העתון היה עובר אחר כך מיד ליד בין כל משכילי העיר.

כל זה נפסק עם פרוץ המלחמה. נמצאנו מנותקים מכל מקור יניקה רוחני.

הנוער היהודי, שרובו הגדול היו אדוקים ממש פרט לבודדים בני אמידים שלמדו בגמנסיות בערים אחרות, נעקר בעל כורחו מספסל הלמודים, אחד מלמודי חול ואחד מלמודי קודש; עקב התנאים החדשים של המלחמה, הוטל עליו לקחת חלק בעול פרנסת המשפחה, הואיל ובני הנוער היו יותר מסוגלים לנסיעות הרחוקות בדרכים המשובשות ובדרכי המסחר הלא כשרים. רק קבוצה קטנה מחובשי בית המדרש היו מתאספים בלילי שבת, בבואם הביתה מטרדות כל השבוע והיו לומדים אור החיים לאור הנר הדועך.

הנוער שעמד על סף הבגרות וחלם על אוניברסי־טאות ודוקטורטים (כמנהג גליציה) מוכרח היה לוותר על ה„קריירות״ על מנת להטות שכם בעול הפרנסה. לדור הזה קוצצו הכנפים.

למרות היותנו שלש שנים תחת כבוש רוסי, לא היתה השפעת יהדות רוסיה ניכרת אצלנו. הקשר היחידי שהיה עם יהדות רוסיה, שהיינו אז חלק ממנה, היה העתון האידי „אונזער לעבען״ שהופיע בקיוב ואח״כ באודיסה בעריכת הוכברג. העתון היה רק אינפורמטיבי ודל באיכות ובכמות, כנראה בעטיה של הצנזורה החמורה [2].

מצב זה נמשך תקופה ארוכה עד לבואם של פליטי הסביבה אלינו. ואעפ״י שמבחינה כלכלית והיגינית הביאו אתם מצוקה, צפיפות ומחלות, הרי מבחינה חברותית הם הכניסו לעיירה התעוררות מסוימת. רובם של הפליטים היו מזלישציקי וביניהם היתה מרובה האינטליגנציה, שהתערו במקום והשתתפו אחר כך בארגון חוג דרמטי ופעולה ציונית.

סיכום

רק עם סיום המלחמה בשנת 1918 והתפרקות הממלכה האוסטרו־הונגרית, כשהנוער שהיה מפוזר בכל קצוי הארץ, מי בצבא ומי במחתרת ואגב כך בא במגע עם העולם החצוני מחוץ לעיירה והושפע ממנו — חזר הביתה, החלה התעוררות חברתית ניכרת שהביאה בכנפיה גם הקמת אגודות ציוניות, פתיחת בית ספר עברי וארגון חוגים דרמטיים.

בתקופה הזאת, שהיתה תקופת אביב לעמים רבים, והעיקר לאחר הצהרת בלפור, עברה גם בחוצות עירנו רוח מרעננת ועוררה את הנוער היהודי לפעולה לאומית וציונית.

עם סיום המלחמה, כאשר האוקראינים המקומיים תפסו את השלטון, השתרר תוהו ובוהו עד שקם שלטון מרכזי. בעת ההיא החלו לזרום בחזרה משטחי רוסיה ואוקראינה החיילות האוסטרים כנופיות־כנופיות חסרי משמעת והיו הרבה מקרים של התפרעויות אגב הלוכם. כן קרו התנפלויות על יהודים ע״י חבורות אוקראינים לאומיים. באותו הזמן התארגנה הגנה עצמית יהודית גלויה לעין כל, בתלבושת צבאית אוסטרית עם סמל

2. הצנזורה האוסטרית באודיסה היתה באמת חמורה מאד אף לגבי חדשות־היום והעורך הוכברג הצליח להערים עליהם רק ע״י הסכם עם מערכת ה„טאגבלאט״ שהיתה מעבירה לאודיסה טלפונית חלק מן החומר שהוכשר מטעם הצנזורה בלבוב, שאף היא היתה צנזורה צבאית.

מגן דוד שכללה את רוב הנוער בעיר. המשמרות סובבו בחוצות העיר ביום ובלילה ושמרו על החיים והרכוש היהודי. הארגון הזה קבל לאחר מכן את אשורו מהשלטון האוקראיני המקומי ורק לאחר שהשלטון נעשה יציב ומרוכז, כביכול, פורק הארגון ע״י השלטונות המרכזיים.

באותו פרק זמן הוקמו שתי אגודות נוער, אחת בשם

אגודת „תקות ציון״

פועלי ציון פאריין

„תקות ציון" ואחת בשם „פועלי ציון". למען האמת יש לציין שבתחלה לא היה סימן ההיכר בין שתי האגודות מעמדי דוקא. בשתיהן היה נוער בעל ביתי זעיר בורגני. אם כי באגודת פועלי ציון היו יותר בעלי מלאכה. במשך הזמן היתה התחרות ביניהן ברכישת חברים, בפעילות חברותית ותרבותית. בבחינת קנאת סופרים תרבה חכמה. אלה אספו כסף לקרן הקימת ואלה לפאלעסטינא ארבייטער פאנד (קפ"א). לכל חתונה היו מופיעות שתי קבוצות אחת עם קופסת קה"ק ואחת עם קופסת קפ"א.

בשתי האגודות התארגנו חוגים לספרות, התקיימו הרצאות על נושאים יהודיים שונים ולא הזניחו אף הזדמנות לעריכת נשפים ספרותיים בכל חג ומועד. גולת הכותרת של הפעולה בתקופה ההיא היתה הלהקה הדרמטית של אגודת „תקות ציון". הלהקה הציגה הרבה מחזות מגורדון, שלום עליכם ואחרים. לאחר הצלחות מקומיות יצא שמה לתהלה בכל הסביבה והוזמנה להצגות לעיירות בסביבה.

היו אלה חיים יהודיים תוססים בסביבה רוויה עממיות ופשטות.

בשנת 1920 עם כניסת הבולשביקים לגליציה והמלחמה ביניהם ובין הפולנים והפטלורים בא הקץ לפעולה זו. עם התבססות השלטון הפולני במקום התפרדה החבורה לכל עבר, מי לארץ ומי לעולם הגדול.

לאחר הפסקה קצרה נמצאו גואלים וממשיכים מבין הדור הצעיר שבא אחרינו ועל זה יספרו הממשיכים.

תל אביב, תשי"ח

עולים לארץ בשנת 1925 (שלמה ואיטה פינק)

אליהו גולדנברג

פרעות ב„שבת-שובה"

הזמן: — יציאת הבולשביקים וכניסת הפולנים לעיירה (1919). בשעות המוקדמות של יום ו׳ בשבוע — אחרי פנוי הבולשביקים — נכנסו פרשי־סיור של הפולנים ועברו ביעף את העיירה והם שנים במספר, כל אחד מחזיק בשתי ידיו אקדחים ואינם מחזיקים בסוסים להשתוממותם של התושבים ושל הילדים במיוחד. העיירה נתמלאה צפיה לבאות אולם במשך כל היום לא התרחש דבר. השמש החלה שוקעת, קרניה האחרונות נעלמו והעיירה שקעה בעלטה של פחד. קבלת השבת התנהלה בלחש ובתום התפלה נפרדו האנשים זה מזה ברתת בלב. כל שעות הערב והלילה הטו אוזן לרוחות השמים — מה הן מבשרות. הצעירים היו ערים לבאות.

בשעת חצות נשמעו יריות אחדות. לפנות בוקר — כל העיירה כבר „על הרגלים". נודע שכנופיה בת 12־10 שודדים (מחבורת פטלורה, כנראה) פוקדת את העיירה ומחפשת את נציגיה. ליד בנין העיריה הציבו מכונת יריה ומשמר והשאר התפזרו ורשימה בידיהם לחפש את נכבדי העיר ואמידיה—לא אחד מהדוברים המקומיים עזר להם והדריכם בחפושיהם. בעיירה שררה דממה. הכל הסתגרו בבתים. אחדים אחזו בידי ילדיהם והובילום למקומות מחסה אצל הגויים — ידידיהם.

בשעה 10—9 הופיע ינקו „הפוליציי" והתוף בידו, מתופף בקול לא רגיל, כאלו בשאגה ובילולה. חרדה עברה בעצמות השומעים. תוכן ההכרזה: על הכל להתאסף ע״י בנין ה ע י ר י ה. לא עבר זמן רב וכבר רואים את ר׳ אהרן אפלבום ז״ל מובל ע״י שני שודדים. ובעקבותיו התחילו להתאסף כמעט כל הגברים ומסביבם קהל ילדים סקרנים.

ראש הכנופיה עלה על מדרגות העיריה והכריז שעד שעה 11 על התושבים לספק כמ׳ות עצומה של מזון, משקה, טבק וכסף — כמות כמעט בלתי מצויה בעיירה שנדלדלה בתקופת המלחמות והבזה. בדומית אבל ובראש מורכן התפזר הקהל לביתו. איש לא ידע איך יתפתחו הענינים ומה יתרחש בעוד רגע. מבעד לוילון חלונו הציץ כל אחד דרך סדק צר החוצה, תוך אשליה שהוילון הדק מגן עליו כחומה בלתי חדירה.

ההתפרקות וההתפרעות של השודדים החלה. הנה ר׳ אהרן שינדלר ז״ל נסחב ומוכה ברחוב בדרכו למחסן הנעלים והעורות. הנה מכים בקת הרובה את ר׳ אהרן אפלבום ומצליפים עליו ב„נגייקה". מכים את ר׳ אהרן בר שפרלינג בחצר ביתו, לעיני בניו החסונים, ואין בידיהם להציל. פושטות שמועות על מעשי אונס, על רדיפות אחרי בחורות שנצלו בנס.

שומעים על האחים הירש ויעקב שפרלינג, שהצליחו להמלט מידיהם של השודדים ומידי מדריכם „עוזר דער באבעס" ימ״ש. נחשול הפרעות התגבר ע״י פריצות לבתים שנעזבו מיושביהם והגיעו לשיא עם הרצחם של הירש קנול ואחותו רוזיה — אשת פלדשוה. נחרדה ובכתה העיירה, אבל כבד ירד עליה, יגון וכאב־מר.

ברצח כפול הזה סיימו הבנדיטים לפנות ערב את מלאכת ההרס והשוד ובעזבם את העיירה לקחו אתם את שלמה ויסברוד, ששמש בזמן הבולשביקים ראש העיר נגד רצונו. שלמה ויסברוד היה בן יחיד להוריו, אדם צנוע ושקט וישר הליכות. הוא נלקח בעגלת אכרים ליער ציגן, שם הפשיטוהו הריצוהו וירו בו תוך כדי ריצה ובסוף התעללו בגופו עד בלתי הכר. ביום א׳ הגיעה הידיעה האיומה מפי אחד האכרים וכל העיירה התכוננה להלויה. הביאו את גופת ויסברוד הרצוצה והמרוסקת. כל אנשי העיירה, נשים, זקנים וטף התאספו בשטח המשתרע מהעיירה עד „מאלי׳ס קלויז" והרב ר׳ יחיאל פפר זצ״ל הספיד במלים נרגשות ובכאב צורב את קרבנות השבת.

כך לותה אוזיראן את קרבנותיה הקדושים והטהורים שנרצחו בידי מרצחים ופורעים. שבת־שובה זו נחרתה בכל לב יהודי אוזיראן מקטן ועד גדול ותזכר לדורי דורות.

תל אביב, תשי״ח

צבי פנסטר

ארבע שמחות-תורה באוזיראן

(צרור זכרונות)

בני אוזיראן מהדור הקודם יודעים לספר רבות כיצד בלו וחגגו יהודים, יודעי תורה ואף פשוטי עם, את יום „שמחת־תורה".

השמחה, אשר החלה ב„הקפות" והתבטאה ברקודים — ספרי־התורה בזרועות — מסביב לאלמימר („באלעמער") בבית הכנסת, בבית המדרש וב„קלויזלעך" (כמו „השכריטשנה"), השתפכת משם אל הרחוב ולבתים פרטיים רבים. עליצות, שגבלה כמעט בהוללות (לפי המושגים של הימים ההם), השתררה בכל והקיפה הכל, צעיר וזקן, טף ונשים ונמשכה כל היום ועד שעה מאוחרת בליל מוצאי החג.

מובן, שמצב רוח של חדוה כזה ב„שמחת־תורה" אינו אופיני לאוזיראן דוקא. רוב היישובים היהודיים באירופה המזרחית נתנו בטוי כזה, או בדומה לזה, לחג זה בעת ההיא.

ברשימה זו אציין אפיזודות אחדות, אשר נחרתו בזכרוני למן ילדותי הקדומה ועד לאבדן אוזיראן היהודית ואשר יש להן שייכות ל„שמחת תורה" בעירנו — הן מפאת היותן קשורות ליום זה בצביון העליזות המיוחדת שלו והן גם מהימים הטראגיים של החורבן, שחלו אף הם בימי „שמחת־תורה".

א.

„שמחת־תורה" 1913

שייקה־אברהם ו„התפוחים"

בזכרוני נחרתה ה„תהלוכה" עם שייקה־אברהם בראש — „בשמחת תורה", שנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, דומה — האחרונה בחייו. שנים רבות זכרנו, אנו הפעוטות את שייקה־אברהם ואת תפוחיו, אשר היה זורקם ביום זה מגזוזטרת בית הכנסת.

זכורני, כי ביום „שמחת תורה" הנזכר הצטרפתי ל„תהלוכה" או יותר נכון לכנופית הזאטוטים שהלכה אחרי שייקה־אברהם, יהודי ישיש ומזוקן מרחוב פלאטקיוויץ, לובש „בקישה", וחובש „שטריימל" ו„יאר־מולקה" מבצבצת מתחתיו. מחייך וקורן כולו צעד בראש חבורת הקטנים, אשר גם קונדסים ושובבים מבוגרים יותר היו ביניהם, הם סובבוהו, משכו בשרווליו, נסו לעלות על גבו של הזקן. מזמן לזמן קרא ש. „אבר׳: „צאן קדשים". והחבורה ענתה במקהלה: „מ־ה־ה־"!

מדי פעם פצח הזקן בניגון מהזמירות או מהתפלות והמלווים החזיקו אחריו במקהלה. הריני זוכר את: „אדון עולם" וכן את „האדרת והאמונה" כשהוא שר את הפסוקים לפי הא׳־ב׳ והקהל מריע את הפזמון: „לחי־העולמים".

כך צעדנו ברחובות ובסמטאות עד שהגענו לבית מאחורי ביהכ״נ „האמריקאי". שייקה אברהם הוציא משם שק תפוחים, העמיסו על גבו והמשיך בדרכו בתוך ההמון הצוהל אל ביהכנ״ס הגדול. כמה נערים קשישים, מעין „שלישים" שלו, עזרו לו להעלות את שק התפוחים לגזוזטרה.

ש. אבר׳ עמד מחייך על הגזוזטרה וקרא אל ההמון העומד למטה וראשיו אל על: „צאן קדשים"! מיד הדהדה התשובה: מה־מה! ואז החל לשפוך את התפוחים מהשק.

עוד התפוחים לא הגיעו, בנפלם, אל גשרון העץ אשר בכניסה לביהכ״נ — והחבריא התנפלה בסערה,

בלי להרגיש, שגשם התפוחים נמשך ויורד על ראשיהם — עד שנתרוקן השק לגמרי.

עד היום לא משה מנגד עיני תמונת „הקרב־על־התפוחים": להקת גופים גוחנים, כורעים, מתפרעים,

שיקה אברהם עם התפוחים בשמחת תורה
(שירטט משה שטרנשוס)

צורחים, מיללים. החזקים דוחקים לועגים, הקטנים והחלשים נאנחים וזועקים, נדרסים ונדחקים מעל הגשרון — הצדה.

אני השתייכתי לאחרונים, לא הצלחתי לתפוס אפילו תפוח אחד. מוכה וממורט זחלתי כל עוד נפשי בי מתוך ערמת חוטפי־התפוחים ובאתי בוכה ומתיפח הביתה. אמא ע"ה נסתה להרגיעני, הגישה לי תפוחים משלה בהדגישה, שאלה טעימים וטובים מתפוחיו של ש. אבר' — אולם לשוא! בדמיוני הילדותי היו אלה התפוחים הטובים והטעימים ביותר בעולם כולו!

ב.

„שמחת־תורה" 1922

המאבק הדרמאטי בבית המדרש על שירת „התקוה" בזמן „ההקפות". היה זה בליל שמחת־תורה בשנת 1922. להקפות בביהמ"ד בא קהל גדול מאד, זקנים ונוער, ביניהם רבים, אשר כרגיל היו מתפללים ב„מאליעס קלויז" (כמדומני, בגלל בדק הבית שנעשה שם). בין הצעירים היו כאלה, — שרק לפני זמן קצר עזבו את ספסל ביהמ"ד ואחרים, שעדיין „לחצו" — ישבו (געקוועטשט) עליו — אולם בדרך כלל היו כל אלה קרובים לציונות ומהם היו פעילים כבר ומאורגנים בארגונים ציונים וחלוציים.

לא אזכור, אם היתה זו החלטה שנתקבלה מראש או מפעל ספונטני. רק זאת אזכור, כי מיד אחר „ההקפה" הראשונה, טרם עוד יספיקו החסידים הקשישים לסיים זמר חסידי משלהם, פרץ שיר „התקוה", מושר ע"י צעירים רבים — וגם קשישים אחדים החזיקו אחריהם. החסידים מה„מזרח" ומסביבת ה„עמוד" נדהמו וברגע הראשון לא הגיבו כלל. אולם עד מהרה פתח אחד בצעקה ואחריו קראו גם האחרים: „שקצים! בושה וחרפה, חלול השם! „התקוה" ב„שמחת תורה" ?!

השרים לא נרתעו מפניהם ומיד בסיימם את „התקוה" פצחו בשירים ציוניים אחרים כגון: „קומו, אחים, קומו"; „יה־חי־ליל־לי" ועוד, הסתדרו בתהלוכה וצעדו מסביב לבמה, מפזזים ושרים. „המנהיג" ההולך בראש היה דוד (אדזיה) ברמן, שנודע כבר אז כ„מוח חריף" אבל גם כ„שגץ". גם כותב השורות האלה השתתף בשירה וברקוד.

מובן, שגם החסידים לא טמנו ידם בצלחת ונסו להתפרץ לתוכנו והמצב החל להיות „מסוכן". בינתים הופצה, כנראה, הידיעה בעיר, כי בביהמ"ד „שמח" ו„תגבורת" התחילה לזרום מ„הקלויזליעך" הסמוכים וביניהם גם מהמנין „האשכנזי" בבית פוהורילס־גרוסר. בין הבאים היה גם משה ברמן ז"ל, ששמע שאחיו בצרה ומהר לחלצו... גל גדול של אנשים המה, רעש וסער. קריאות גנאי נשמעו משני הצדדים ומעל לכל זעקות הילדים אשר עמדו כנהוג על הספסלים מסביב מוכנים לנשק את ספרי התורה — והנה הביטו מבוהלים ב„מחזה האימים" — וילֵלו.

ה„שמחה" נמשכה זמן ממושך למדי, עד שנמצאו כמה רודפי שלום (כמו יוסף שטייניג ע"ה, אוהד הציונות, אבל חסיד), אשר עמלו הרבה להשליט שקט ולהפריד בין הנצים. הרבה פעל להרגעת הרוחות — אחר כל המעשה — הרב הגאון מזלישטשיק, שהשתקע בעירנו, ר' פישל אריק, שנקרא באוזיראן ר' „פישעלע" סתם.

במשך כל זמן הקטטה ישב במנוחה במקומו מאחורי ה„עמוד" ע"י ארון הקודש ולא התערב. אחר שנרגעו

במקצת, עלה על הבמה ודרש דרשה קצרה, הטיף מוסר על ימין ועל שמאל ואמר בין השאר, כי אין הוא רואה שום פסול ושום איסור בשירת „התקוה" בביהמ"ד בעת ה„הקפות".

למחרת, בבקרו של „שמחת־תורה" אחרי ה„נצחון" ואחר קבלת ה„הכשר" מפי פישעלע הרב, התנהל כבר הכל כשורה. לא היה קהל רב כ"כ בביהמ"ד וה„הקפות" התנהלו כאלו לפי שרביטו של מנצח: תחלה שרו החסידים ואח"כ אנחנו, הצעירים.

ל„הקפה" האחרונה, הוזמנו, כמקובל, היהודים

חלוצים בהכשרה

היפים — החסידים. אחרי שסובבו את הדוכן וספרי התורה בידיהם, הגיעו ליד ה„עמוד" התקרבו זה לזה, הצטופפו — התלכדו ויצרו גוש צפוף ואחיד של טליתות, ציציות, כפות ראש, פנים לוהטים ועינים עצומות למחצה, גוש המתנועע אנה ואנה בקצב ומזמר בהתלהבות עצומה.

הואיל והשירה והרקוד נמשכו קצת יותר מהרגיל, פקעה סבלנותו של „הצד השני" — והחל לשיר את שיריו שלו. החסידים בשמעם, זאת, הרימו קולותיהם, כדי לגבור על צעקות ה„חברה" ונצטופפו ונתהדקו עוד יותר. אחדים מהם נופפו בידיהם ובטליתותיהם כאלו אמרו: הרף, שטן!.

ומענין — הדבר השפיע, נשתתקנו כולנו, לא שרנו עוד וכך הסתכלנו ברקוד המופלא של עדת חסידים, אשר חולל, עוד שעה ארוכה בדבקות ובהתלהבות... מתוכם מרחפים לנגד עיני פניהם של: משה זליג בדלר, פייביל מלמד, אברהם השוחט (הגבן), משה חיים פנסטר, אברהמ'צה רוגטניק, מנילה לופט, יבדל לחיים ארוכים — ורבים אחרים.

רקוד זה נרשם בלבי יותר מאשר רקוד שמחת־תורה רגיל ונשאר חרות בזכרוני שנים רבות וגם כיום נצב הוא לנגד עיני. למרות „הנצחון" שנחלנו, כביכול, יסרני מצפוני ולא נתן מנוח: מי יודע, אם לא חטאנו, אני וחברי, חטא גדול לאותם יהודים תמימים ואציליים, אשר קרבתם לשמחת־תורה היתה גדולה יותר מאשר קרבתנו אנו, הצעירים ו„החפשיים"...

מבע עז ונאמן למחשבות ולרגשות אלה, מצאתי, שנים אחדות לאחר מכן — בפואמה הנהדרת „מסדה" לי. למדן, בה הוא מתאר בין השאר את רקוד־ההורה — מלא ההתלהבות של דור החלוצים החדש בא"י החדשה, כהמשך לרקודם של אבותינו וזקנינו בשמחת תורה:

„רקדו ככה אבותינו:
יד אחת על שכם רע,
ספר תורה ביד שניה,
רקדו ככה אבותינו
אבותינו עת רקדו

עצמו היטב, עצמו עיניהם
ידעו ידעו אז אבותינו
כ־י ע־ל ת־ה־ו־מ־ו־ת י־ר־ק־ד־ו״.

בקראי שורות אלה קם לתחיה בזכרוני אותו רקוד של אבותינו באותו יום „שמחת־תורה" ליום ה„הקפות" בבית המדרש דאוזיראן, ורבות רבות הרהרתי בתהומות, עליהם רקדו אז וספרי התורה בזרועותיהם.

*

... וכעבור עשרים שנה, ביום א׳ דסוכות 1942 — כאשר ראיתי בככר השוק של אוזיראן אחדים מאותם הרוקדים בשמחת־תורה דאז: את משה גטר („האדום"), אשר זקנו הפך לבן כולו, ללא כל זכר ל„אדמוניותו" מלפנים, פייביל המלמד ושנים מתלמידיו, נערים רכים בעלי פאות ארוכות, מתרפקים עליו, אברהם השוחט (הגבן), שהוציאוהו ממטתו והוא רועד מקור, אע״פ שהשמש זרחה וחממה בעוז, וכן גם רבי לשעבר סנדר המלמד ורבים אחרים — נצנצה במוחי השאלה התהומית: האם בכלל חזה מישהו מאתנו מראש את התהום הפעורה של כליון טראגי, אשר אנו עומדים לפניו ואשר לקראתו אנו צועדים בש״ת זה, ערב צאתנו לבלז׳ץ ?...

ג.

„שמחת־תורה" 1942

ברוך קניגסברג („הוצק") רוקד „אשרינו, מה טוב חלקנו" במשרד ה„יודנראט".

היה זה ימים מספר אחרי האקציה הגדולה, שנתקיימה בא׳ דסוכות (26.9.42) באוזיראן ובארבע ערים שבסביבה *). כתוצאה ממנה נתרוקנו חמש ערים אלה מאוכלוסיתן היהודית עד החצי ויותר **).

כותב הטורים האלה, אשר גם הוא הוסע ברכבת־המות לבלז׳ץ, הצליח להמלט בקפצו מהקרון בסביבת טרנופול ומשם חזר „הביתה" לאוזיראן.

אחרי האקציה לא היה כבר „יודנראט" בעיר. רוב חבריו, יחד עם ראש היודנראט, מנדל מייברגר צורפו ל„טרנספורט" והובלו לבלז׳ץ. אולם משרדו של היודנ־

*) בורשטשוב, סקאלה, מילניצה וקורולובקה.

**) פרטים על כך בכרוניקה המיוחדת שבספר הזה.

ראט — נשאר ונמצא אז בחלק האחורי שבבית יעטל דוב („בוז׳יס").

בחדר משרד זה התאספנו ביום „שמחת־תורה" של אותה שנה (ואולי בשמיני עצרת, יום לפני כן) גברים אחדים ושקענו בשיחה. פרטי שיחה זו אינם זכורים לי, אולם קל מאד לתאר, מה יכול היה להיות נושא השיחה...

הכל מסביב זב דם וזעק, ללא קול וללא דמעות. דממת מות שררה בסמטאות שנתרוקנו. היו בתים, שנתרוקנו כליל באקציה זו ואחרים, בהם נשארו אי אלו אנשים צללים, אשר „שחק" להם „מזלם" המפוקפק ונצלו ביום האקציה, שעה שנלקחו מהם הקרובים והיקרים ביותר.

השאלה שרחפה על שפתי כלנו היתה: לשם מה ! ולכמה זמן נצלנו ? מה צפוי לנו עוד ? שמועה נסרה בחלל, כי עתידה אוזיראן להחסל כליל והתושבים שנשארו יעברו לאחד משני הגיטאות, שיוצרו בטלוסטה ובבורשטשוב. ל„שארית הפליטה" שלנו לא היה כל רצון לקחת מקל נדודים וקצת „פכין־קטנים" שנותרו ולעבור לגיטאות, כפליטים בין היהודים דשם ולהיות הקרבנות הראשונים באקציות ובחטיפות....

זהו, לערך, נושא שיחתנו שם בשבתנו בחדר היודנראט לשעבר.

אינני זוכר, מי ומי היו המשתתפים בשיחה, אולם דמות אחת מביניהם נחרתה בזכרוני. היה זה ברוך קניגסברג (באוזיראן קבל את הכנוי „הוצק"), חתנו של אשר קימלמן מטרניבקה. לכתחילה החזיק את עצמו טוב למדי והשתתף בערנות בשיחה. הוא היה ידוע בחולשתו להרבות בקריאת עתונים ובשיחות על „פוליטיקה", אם אינני טועה, היה שייך דוקא ל„אופטימיסטים". גם הוא לא יצא „שלם" מהאקציה ורבים מבני משפחתו הובלו לבלז׳ץ.

לפתע — קפץ ממקום מושבו, התעטף בחזקה ב„חאלאט" הארוך שלו, הרכין את ראשו, החל להסתובב כמו במחול ופצח, תחלה בלחש ואחר כך בקול גובר והולך: „אשרינו, מה טוב חלקנו" במנגינה, בה היו שרים מלים אלה מתוך הסדור בארגוני תנועה הציוניים:

א־אשרינו, א־שרינו, מה טוב, מה טוב, מה טוב חלקנו (2x) ומה נעים ומה נעים גורלנו (2x).

ומה יפה — ומה יפה, ומה יפה — ומה יפה ירושתנו — א־אשרינו ! (2x).

יותר ויותר שקע ברוך באקסטזה — ורקד, כלומר סובב בחלל הצר של החדר — ושורר את מלות השיר הנ"ל בקול רם, גובר והולך.

מסתבר, שבשירה זו וברקוד זה היה משום סיוט; באם נשוה את תוכן המלים אל הסיטואציה, בה היינו נתונים אז. הבטנו בו בהשתוממות, פעמים אחדות נסינו להרגיעו, באמרנו: „ר' ברוך מה לך, מה פתאום? הרגע נא!" — אבל הוא, כאלו לא פנו אליו כלל, סובב — חולל סביב סביב ולא חדל מלשיר את השיר הנזכר שוב ושוב. אפשר היה לראות, שכחותיו מתחילים לעזבו, קולו נחלש יותר ויותר...

פתאום התחיל להתיפח בחזקה. דמעות התגלגלו מעיניו על רצפת־העצים המאובקת ועל כנפי בגדו המבודרות — אולם המשיך לרקוד ולשורר — „א־אשרינו, מה טוב, חלקנו"...

אין ספק, שלולא הצלחנו להרגיעו ולהשפיע עליו שיפסיק, היה ברוך נופל מתעלף, אולם פתאום פרץ מישהו לתוך החדר ומסר, שגרמני עומד ברחוב ושאל ליודנראט. יתכן, שהיתה זו אמצאה מבוימת מצד הנוכחים, ששלחו אחד מתוכם, שיפסיק באופן זה את ברוך ברקודו המוזר — ויתכן שזו היתה אמת. עובדה היא, שידיעה זו פעלה את פעולתה. ברוך חרד, נע עוד פעם הלוך ושוב, נעצר, ישר את קומתו וחמק בדלת האחורית אל הפרוזדור, ומשם, יחד עם כולנו, התגנב דרך הסמטאות האחוריות „הביתה" כן — הביתה?

ד.

„שמחת־תורה" 1943

זליג גרוסער מחבר פרוש לחומש ביער „אויף די פיענקעס" („יער הגזעים הכרותים").

סתו 1943. שנה כמעט חלפה מאז נעשתה אוזיראן „יודנריין" (ללא יהודים), ו־4 חדשים מאז היא נקיה מיהודים — כליל.

רק עוד עשרות אחדות, שרידי שארית הפליטה מיהודי אוזיראן, תעו ביערות ובשדות שבסביבה. באחרונה, אחרי תום הקציר, כשהשדות נשארו חשופים — נסוגו השרידים הללו ליערות בלבד.

לרוב התרכזו בשני היערות הסמוכים לאוזיראן: א) ב„דמבינה" — בדרך ללאשקיוויץ (להבדיל מהחורשה בשם זה אשר בדרך ללאניוויץ), ב) על „הפיאנקס" *).

*) פרטים על כך ראה בכרוניקה המיוחדת בספר.

אני נמצאתי אז — יחד עם שרידי משפחתי, שנותרו עוד לפלטה — ביער „על הפיאנקס". ביער הזה הסתובבו במשך זמן מה גם זליג גרוסר ובנו יוסף (יוסל). מדי פעם בפעם היינו נפגשים במקומות שונים ביער.

בתקופת ה„ימים־טובים" (תשרי) קרה האסון הגדול ביותר ביער הזה, הבונקר של אברהם לייב קוברט, שהכיל 12 נפשות נתגלה ע"י המיליציה האוקראינית וכולם נספו וגם נקברו בתוך הבונקר (כוסו בשכבת עפר דקה).

נקל לתאר, שבדרך כלל לא היה מצב הרוחות של המסתתרים ביער מרומם, אולם המקרה בבונקר הנ"ל הגדיל את הדכאון הכללי, בשללו כל בדל אשליה וכל צל תקוה להשאר בחיים ולהחזיק מעמד ביער. בכל זאת היו האנשים ביער מתקשרים ונפגשים זב"ז, אם בערבים — בבקתות הפולנים שעל גבול היער, בשעת קנית מזון, או בשבילים ביער או במקומות מפגש מיוחדים, שנראו מוסתרים ובטוחים מעין בלתי רצויה. אחת הנקודות האלה היתה בקעת־יער קטנה, לא הרחק מקצה היער, מול הדמבינה.

מסביב לבקעה גדלו עצים ובקירותיה המשופעים נמצאו בונקרים מגודל שונה, בו היו מסתתרים לפעמים או גם נשארים ללינת לילה, „אנשים־בלי־בונקר", הבונקרים האלה היו כולם גלויים וידועים; אם לא היו ידועים לגרמנים ולאוקראינים, הרי לשקצים מישובי הסביבה, אשר רעו את בהמותיהם בקרבת מקום, ודאי היו ידועים.

בבקעה הזאת פגשתי בשמחת־תורה 1943 את זליג גרוסר. תשוקה מיוחדת משכתני להפגש אתו, באשר ידעתי, כי בידיו נמצא ספר תנ"ך ונפשי כלתה להשיגו או לפחות לעיין בו מעט, כדי לבלות את הזמן ולהעסיק את המחשבה. איך הצליח ז. גרוסר להשיג את התנ"ך — אינני יודע. הריני נזכר, שראיתי את התנ"ך קודם אצל אדם אחר ואח"כ — אצלו. היה זה „תנכ"ל" בהוצאה פופולרית ידועה. אותיות קטנות, כריכה שחורה — נוצצת, כמעט חדש. פעמים רבות בקשתיו שישאיל לי את התנ"ך ליום־יומיים, אולם הוא סרב, בטענו, כי בימינו אלה אין לדעת מה יקרה לאחד מאתנו בעוד יום או יומיים. לעומת זאת הזמינני לפגישות, כדי לעיין ולשנן בתנ"ך ביחד.

יתכן איפוא, שהפגישה בשמחת תורה 1943 נקבעה מראש. נפגשנו בשעות הבוקר המאוחרות וישבנו יחד עד הצהרים. הסביבה היתה נהדרת. הזמן — תחלת „הסתו הפולני הזהוב", קרני השמש — עדינות — מלטפות, הצפרים שרו, צפצפו ורקדו מענף לענף והעצים החלו להתכסות עלים צהובים — בהתאם לעונה. הכל מסביב — הפוכו הגמור של מצב ריחנו.

זליג גרוסר

בבואי למקום הנזכר מצאתי כבר את זליג גרוסר יושב בקצה הבקעה. על פניו המקומטים והחוורים קמעא, היתה נסוכה רוח של ניחותא. אלמלא הסביבה וסטיות קלות בתלבשתו הייתי מדמה אותו יושב על הספסל הידוע בכניסה לביתו, על דרך המלך בורש־טשוב־טשורטקוב, בצל העצים — יושב ומשוחח עם שכנים ומכרים בעניני פוליטיקה או ברכילויות אוזיראן.

תחלה שוחחנו מעניני דיומא, כלומר — שמחת־תורה. ובכן — איזו „שמחה" ? ומה ה„תורה" ? היכן הוא עם ישראל ואי־אלהיו ? אולם זליג הפסיק מהרה את החטוטים הפסימיסטיים שלנו, הוציא מכיס בגדו את התנ"ך, מלא פסות ניר קטנות — מראי מקומות, למנוע דפדוף־יתר. הוא התחיל להרצות בפני את פרושיו למקומות שונים בתנ"ך, בדפדפו בדפים, כדי להשוות פסוק לפסוק.

היות והכרתיו כ„למדן" לא גדול ביותר, התיחסתי בפקפוק לפרושיו ונענעתי בראשי לאות הסכמה מתוך נמוס בלבד.

זוכר אני את נסיונו לפרש את הפסוק „לא תבשל גדי בחלב אמו", הפסוק הזה נמצא ג' פעמים בתורה ובכל פעם כתוב לפניו הבטוי : ה' אלהיך (שמות כ"ג שמות ל"ד, דברים י"ד) — את פרושו איני זוכר...

יותר מענין מאשר פרושיו היה דבר הדגשתו פעמים רבות, שאל לנו לשכוח, שאנו יושבים כאן ביום שמחת־תורה, ב„יער הגזעים הכרותים" („אויף די פיענקעס") ושונים פרקנו בתנ"ך ואם נזכה להנצל ולצאת לחפשי — נזכור זאת בשמחה.

פגישותי הבאות עם זליג נתקיימו בלי שנעסוק בתנ"ך, יתכן בגלל העצבנות הגדלה והולכת שהשתררה עלינו. הפעם האחרונה שראיתיו היתה בסתיו המאוחר. יום אחד, אחר הצהרים הופיע זליג בריצה, כשהוא מתנשם בכבדות, בבונקר שלנו, היינו שם 8־7 נפשות (משפחתי — 3 נפשות, יענקל ואגנר — 4 נפשות וגב' אלנגהולץ). בבונקר היה מקום ל־4 אנשים לכל היותר. זליג מסר, שנערך חיפוש אצל הגוי, אשר הוא ובנו יוסל הסתתרו שם והוא ברח. הכנסנו אותו, אולם, כנראה, לא היה לו נוח, כי איך שהסתובבנו — תמיד ראש אחד וחלקו של הגוף בצבץ אל מחוץ לבונקר, אחרי ששהה זמן קצר, קם זליג ועזב אותנו.

שבועות אחדים אחר כך נודע לי, שזליג עזב — יחד עם בנו יוסל את יער ה„פיאנקס" ועבר ללאניוויץ ששם היו לו הרבה גויים מכרים. הגויים המקומיים מסרו אותו ואת בנו לידי המיליציה האוקראינית וזו הובילה אותם לבית הקברות באוזיראן וירו בהם.

ברור שיחד עם זליג נעלם גם התנ"ך, אליו קשור הזכרון, כיצד „חגגו" שני יהודי אוזיראן את יום שמחת־תורה האחרון בתקופה בה אוזיראן היהודית נמצאה כבר במצב של גסיסתה המוחלטת.

ב. אנשי רוח ואישי ציבור

מ. א. טננבלאט

משה שולבוים – חוקר, בלשן ומחנך *)

נולד כ״ו ניסן 1830 באוזיראן, נפטר כ״ה אייר 1918 בוינה

מאה שנה להתחלת יצירתו

א. הגורמים והמניעים לבלשנות העברית החדשה.

מסביב לשנת ה׳ תרי״ח (1857/58), ישב לו עלוי צעיר בסמוך לגיל הכוח בעיירה נדחת — אוזיראן — שבקצה גליציה המזרחית (בקרבת הגבול הרוסי) ואגב השתלמות בלשונות עתיקות וחדשות ניסה את כוחו בתרגום דברי שירה ומדע ללשון העברית. רצונו לדייק

משה שולבוים

במלאכתו, נתקל בקשיים גדלים והולכים בכל נושא ונושא שבחר לשעשועיו אלה. שפת־עבר זו — בלשון הימים ההם — שכל שפונותיה גלויים וידועים לו, כלום סרבנית היא דוקא לו או אולי בלתה מרוב זוקן? ושמא תצלח עוד רק לסוגי־שירה מליצית בלבד ולשיירי־פילוסופיה בנוסח התיבונים ואלחריזי? שהרי לשון זו אינה נשמעת לו כלל בדברי־מדע חדשים או ברומנים וספורים מיצירות הזמן ובלשון בני־אדם. תרגומיו אינם עולים יפה לפי טעמו המפותח והוא מהרהר ימים ולילות ואינו יודע במי לתלות את הקולר: אם בחוסר כשרונו להשתלט על הלשון או בהעדר יכולתה של הלשון להשתלט על החומר של לשונות חיות.

תוך לבטים ממושכים ונואשים הוא מגיע לידי מסקנה מרה, שממנה נכוו ביותר סופרי דור ההשכלה האחרון, אשר „מליצתם העברית הנשגבה" עדיין הרנינה רבבות לבבות בארצות שונות. המסקנה היתה קצרה

* מתוך אוסף האוטוגרפים והפורטרטים של יהודים מפורסמים — אוסף א ב ר ה ם ש ב ד ר ו ן — אשר בספריה הלאומית בירושלים (יתר הצלומים במונוגרפיה זו שלחה לי גב׳ אתיל שמירר־שולבוים, בת זקוניו של ר״מ שולבוים, המתגוררת בניו־יורק יחד עם פרטים ביוגרפיים חשובים).

עד שעלה בידו להוריד מהר־הצופים את תמונת שולבוים, הרבה יגיעות יגע ד״ר שרון ז״ל כשנה לפני פטירתו כדי להכין העתק זה בשביל ספר הזכרון לאוזיראן עיר־מולדתו. בזמן האחרון השתדל עוד להוריד גם משהו מכתב־ידו של שולבוים בשבילנו ולא הספיק כי חטף אותו המות אחר תאונת־דרכים אכזרית.

בתכלית: „לשון הקודש יפה היא, אלא שעניותה מנוולתה". **סופר מתחיל זה לא הסתפק בציון עובדה מעציבה עפ"י נסיונו והכרתו והוא פנה לעצמו ולמשכילי־הדור בשאלה נוקבת, בחינת אזעקה גדולה גם לדורות יבואו:** „מה נעשה והיתה לשוננו כלשונות החיות אתנו היום?" **התשובות שקבל מחוגי־המשכילים לא הניחו את דעתו ובראותו את עצמו כבר באותן השנים כבעל־תעודה בעמו, החליט מיד להקדיש את כל מעייניו ועתותיו לתחית הלשון העברית ולהרחבת תחומיה.**

זו המסקנה וזאת השאלה התפרצו מלבו ומקולמסו של משה שולבוים, הבלשן העברי המודרני הראשון, שקם לנו בשלהי תקופת־ההשכלה, והוא הכניסן לאחר עשרות שנים גם לתוך המבוא המדעי למלוניו, שהופיעו בלבוב (למברג) בשתי מהדורות גדולות משנות השמונים ואילך במאה ה־19. בעשרות השנים שקדמו לחבור האוצרות והמלונים עסק יחידי בשקידה ובהתמדה מאין כמוה בלקט ואוסף החומר הלשוני מכל התקופות החל בתנ"ך [1], בספרות התלמודית ומפרשיה, בשירה, פלוסופיה וקבלה מא"י ומבבל, מצרפת ומספרד ומאשכנז, מאיטליה, תורכיה, רייסין ופולין וגומר בשאלות ותשובות אחרונות ובספרי־ההשכלה עד לשיירי העברית באידיש המדוברת. מותר היה לו אפילו יותר משמינית שבשמינית שבגאווה כשראה את כל החומר הלשוני הזה צבור לפניו בכוחות עצמו באוצרותיו ובמלוניו ובליקוטים שונים שקדמו ברובם לחיבוריו הגדולים.

אולם אגב עבודתו, ביחוד על החבור הגרמני־עברי, אחזתו רעדה חדשה. כל אוצרותיו שליקט וצבר לאחדים אינם מספיקים כלל לתרגום מלון גרמני שמושי רגיל ללשון העברית. תוך זעזוע עמוק הוא רושם לעצמו ומכניס אח"כ גם מסקנה זו לתוך מבואי־מלוניו: „יחבר נא" — הוא פונה לחכמי לשוננו — „ספר־מלים עפ"י לשון אחרת: גרמני־עברי, רוסי־עברי או אנגלי־עברי, ויראה מה חסר בלשוננו. מה חסר? נראה שיותר נכון

1. בסקירתו הביבליוגרפית ב„השלח", כרך א' מעיר החכם ד"ר חיים בראדי על ד"ר שלמה מנדלקרן, שעבד 15 שנים תמימות עבודת־נמלים ממש על חיבור „היכל הקודש" שהוא קונקורדנציה למקרא בלבד וראה אור ב־1896, שנים רבות לאחר „אוצרותיו" ומלוניו של שולבוים.

לומר: מה לא חסר? הרבה, הרבה מאד חסר, כמעט הכל חסר!" והוא שואל למשל, מנין יקח שמות ופעלים לכליו ובגדיו ומעשיו היום־יומיים של בן־אדם? בל נשכח אנו, בני־א"י בשנת העשור לתקומת מדינת ישראל החדשה, שהמדובר הוא אצל שולבוים במצוקות הלשון העברית בראשית המחצית השניה של המאה ה־19, לפני שקמו לה בא"י ובחוץ לארץ מחדשים, מרחיבים וגואלים ובטרם היתה לשפת־דבור הנוסדת ויוסדת מפי עוללים ויונקים. הרי עוד בסוף המאה ההיא אמר אחד־העם במאמר התשובה שלו על הויכוח שנטוש מעל דפי „השלח" בין מחייבי־הרחבת הלשון ושולליה, כי „לשוננו היא לעת עתה רק חצי לשון". מי לנו גדול בימים ההם מיל"ג בידיעת הלשון ובחושו וטעמו ומה קשים היו לבטיו בפרוזה במאבקו עם עצמו ועם שפתו נגד המליצה השדופה, שמנעה גם ממנו להביע דבר או רעיון חי בלשון ברורה [2]. וכבר אז כתב שולבוים: „השמוש במליצות סתומות או מושחתות הוא מגונה. מי שיש לו חך לטעום, ירחק מלשון עלגים". גם נחום סוקולוב הוקיע ודן ברותחין ב„אישים" שלו כיצד שנינותו הרבה את „המצפצפים והמהגים" בלשוננו הדלה בימים ההם.

לכן היה זה המשבר הרוחני החמור ביותר שעבר אז על שולבוים בחייו הארוכים. ובתקופה זו צץ ועלה בו הבלשן העברי החדש. הוא התחיל מתעמק בבעיות „בית היוצר של מלאכת הלשון העברית" לתקופותיה, צלל יותר ויותר לתוך נבכי תכונותיה וסגולותיה לשם גלוי דרכים ופתרונות, חקר ואזן והצליח להביא בפני חכמי־הדור שיטה ותכנית בלשנית מקיפה לתחית הלשון העברית: חידושה והרחבתה נועדו לצמוח בעיקר ממנה ומתוכה ואף מלשונות אחרות, בראש וראשונה מאחיותיה השמיות.

ב. שיטתו הבלשנית, דרכים וכללים.

שולבוים היה נוהג צמצום רב בלשונו, כי היה גם

2. יוסף קלוזנר, הסופר הצעיר והנועז בימים ההם גם בעניני לשון שהשיב מלחמה שערה למתנגדי חידוש הלשון והר־חבתה אינו מהסס להגיד להם: „מאפו, סמולנסקין וגורדון לא ציירו מעולם תמונה אחת שלמה בכל גוניה וחלקיה. סופרינו באים לכתוב ענינים חיים בשפה מתה ובכ"ז הם רוצים להסתפק במעט המלים שלא היו מספיקות כבר בימי אבן־תבון" („מרחיבי השפה", „השלח" כרך א').

מדקדק גדול, ונקט מדת רבותיו הגאונים חכמי הלשון ודקדוקה בספרד, שמעטים היו בקיאים במשנתם כמוהו. וכך העלה גם הוא את שטתו ותכניתו הבלשנית בקצור נמרץ במבואות למלוניו ובהערות ובמאמרים קצרים מיוחדים הפזורים על פני כתבי־עת, קבצים ספרותיים ועתונים בני־חלוף שבימים ההם. וזוהי שטתו להלכה ותכניתו למעשה במדה שאפשר עוד למצוא ולעיין בכל הכתוב על ידו:

1) אחדות־הלשון מ„בראשית ברא" ועד הבריאה האחרונה בדורו. כלל זה הוא עיקר ויסוד בעיניו גם לדורות יבואו והוא היה הראשון שקרע בבת אחת וניתק לחלוטין את מסורת הבלשנים היהודיים והנכריים מן הדורות הקודמים שלפיה אין לשון עברית אחידה (כבר בדרז"ל — „לשון תורה לחוד ולשון חכמים לעצמה")[3]. ואין החומר הלשוני מתקופות רחוקות ושונות מתמזג לשפה אחת. בהקדמתו הגרמנית למלונו האשכנזי־עברי הוא חוזר למה שהטיף עשרות שנים קודם וקובע שם בצורה פסקנית:

„מלון לועזי־עברי לא יתכן כלל אלא בעזרת העברית החדשה מן הספרות התלמודית והרבנית, מחדושיהם של סופרים עבריים בכל הדורות והתקופות ומיצירות לשון שנתחדשו או הושאלו בעת האחרונה ע"י כוחות צעירים, אם משפות שמיות ואם מבריאה חדשה. זאת היא משמעותה של „סיסמת התחיה" שנזרקה מפי חוגים בלשניים לגבי לשוננו המתחדשת, בחינת תחיתן של העצמות היבשות בנבואת יחזקאל"

3. ולא חושו הלאומי בלבד הנחה את שולבוים לראות בדברי חז"ל אלה רק מימרא מליצית. בהרצאותיו בלבוב ובקולומיה בעניני לשון היה מביא ראיות־חכמים מדורות רבים שלפניו וכן ראיות ודוגמאות משלו, שבספרות התנאים והמדרשים מצויים „אחים וריעים" למלים סתומות ומפוקפקות במקרא. אחדות מהן פירש ותרגם על פיהם במלונו ואחרות כינס לתוך חבורו הגדול על נוסחאות התנ"ך והמשנה שלא ראה אור ונעלם עם מותו (עיין גם חנוך ילון „ממדרשות למקראות" בקונטרס הראשון שלו).

בדורנו הפליג בכך הגאון רי"ן אפשטין ז"ל בהברקות נועזות אגב אורחא במחקריו העמוקים על נוסח המשנה. וכך הוא מפרש את הפסוק „עורי שחר מעלי" (איוב ל' ל') עורי נפל מעלי מלשון שחיר=שחור (מין מספרים) עפ"י הויכוח התלמודי הידוע על משילין = משירין= משחילין = משחירין בנוסח המשנה ביצה פ"ה, מ"א (עיין מבוא לנוסח המשנה כרך א' עמ' 320).

(התרגום שלי — מ. א. ט.). כלל פשוט בתכלית בזמננו, אבל חדש ומפתיע בימים ההם, כי הוא עצמו היה בעל הסיסמה הזאת ל„חוגים הבלשניים": האפשרות היחידה לתחית הלשון וחדושה היא מזיגת כל שכבותיה, נדבכיה ואריחיה לחטיבה אחת מ„אדם הראשון שדיבר בלשון הקודש" ועד אחרוני הסופרים העבריים בכל דור ודור.

2) להרחבה וגיוון שמשה לנו כבר בעבר הרחוק הלשון הארמית ולאו דוקא מפני קרבתה. מנקודת־ראות בלשנית ומבחינה שרשית היתה לכתחלה וברוב שלבי־התפתחותה „אח רחוק", אבל „שכן קרוב" ולא לטובה בלבד. בעטיין של השתלשלויות הסטוריות, מדיניות וגיאוגרפיות, אשר השפעתן ניכרת כבר בתקופת־המקרא גברה והלכה הלשון הארמית בקרב עמנו בתקופת התלמוד ובכל הספרות הכרוכה בו עד היותה כמעט יורשתה של הלשון העברית אף בחלק מן התפלות ובפולחן הדת. וכבר ר' יהודה הנשיא ואחריו האמוראים הגדולים בא"י — ומקצתם גם בבבל — התריסו כנגדה ודרשו החזרת העטרה ללשון העברית בתפלה ואף ב„דיבור מנומס". בהרצאותיו בפני משכילים היה שולבוים מבליט לענין זה את דברי ר ב י במחלוקתו עם החכמים ואת ר' יוחנן (א"י) ורב יהודה בר יחזקאל (בבל).

אשר לר' יהודה הנשיא ודאי התכוון שולבוים למחלוקת בין רבי לחכמים על לשון התפלה שרבי אומר „קריאת שמע ככתבה וחכמים אומרים בכל לשון" (ברכות י"ג ע"א). הוא הדין לגבי ר' יוחנן שאמר „כל השואל צרכיו בלשון ארמי, אין מלאכי־השרת נזקקין לו שאין מלה"ש מכירין בלשון ארמי"; ומעין זה אמר רב יהודה בבבל „לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי" (שבת י"ב ע"ב). העם לא שעה לאזהרות אלו והארמית היתה שגורה בפי החכמים ושלטה שלטון מלא בפי ההמונים ביחוד בהשפעתן של ישיבות בבל שמצודתן נפרשה בהדרגה על כל ארצות הגולה.

בכל גלגוליו הלשוניים בגלותו הארוכה לא נשתכחה הלשון הארמית מפי עמנו וסדרת־השבוע נקראת בפינו „שנים מקרא ואחד תרגום" עד היום. עובדה זו הקלה בעבר ותקל בעתיד העברת מלים, מונחים ומבטאים מארמית לעברית להרחבת לשוננו, אם לגוונים ובני־גוונים החסרים לנו ואם לטביעת משמעות חדשה, ככה נהגו כבר רבי ור' חייא ור' אושעיא במשנה ובתוספתא וכך נהג הרמב"ם במשנה תורה ועוד

לפניו רש״י בשעור רב ביותר, ביחוד בשמוש הלשון. אלא שלכולן יש לשוות צורה עברית ואין לכער את לשוננו מתוך שמרנות ורגילות לצורות ארמיות. אולם בנידון זה נתחמו לנו תחומים, שאין אנו רשאים לחרוג מתוכם, כי הלשון הארמית קפאה ונפחה נשמתה לפני עשרות דורות רבים (וארץ ישראל היתה ראשונה להדחתה זמן קצר אחרי חתימת התלמוד הירושלמי) הלכך לא תוכל שפתנו להיבנות הימנה לצרכי החיים בהווה ובעתיד (עיין „אוצר לשון ארמי״ ובמאמריו והערותיו שקדמו לו). ביאליק אמר מעין זה כ־80 שנה אח״כ בצורה כוללת: „אין לך ריזירבואר נאה להרחבת הלשון העברית מזו הארמית״ (הספר העברי).

בכלל זה, בתחומו שתחם לו, השתמש ר״ם שולבוים עצמו במלוניו בהעבירו מארמית לעברית מלים רבות שלא היו עדיין בשמוש־הלשון ובקבעו להן לפעמים משמעות חדשה החסרה בעברית. חלק גדול מהן נתקבל ועבר לכל המלונים העבריים החדשים בצורה שהוא שיווה להן, אולם יש שהובאו דוקא בצורה ארמית

4. לדוגמא השם צנם (במשקל חולמי־סגולי), ששולבוים גזר אותו מ„צונמא״ מבבא בתרא לכלי־מטבח ושולחן הידועים בגרמנית בשם הקבוצי „שטיינגוט״. מחברי־המלונים העב־ריים החדשים מעתיקים אותה ללא כל צורך מן ההבאה התלמודית של שולבוים, והוא הרי התכוון למונח עברי חדש ולא למלה ארמית נוספת. והנה הרמב״ם ב„יד החזקה״ ויתר על מלה ארמית מיותרת זו אפילו לקביעת הלכה. בהלכות מכירה (א׳—ט״ו) כשהוא מגדיר את ההלכה במה נסנית קרקע סלעית או צחיחה עפ״י שאלת התלמוד „צונמא במאי קני ליה״ (ב״ב כ״ט ע״ב) הוא מתרגם, כדרכו במקרים רבים, גם את צונמא הארמית לעברית וזו לשונו שם: „היתה הקרקע צחיח סלע (שאינה בת־זריעה וכו׳) הרי החזקה שקונה אותה — שטיחת פירות או העמדת בהמה שם וכו׳״. מחברי המלונים שלנו העתיקו רובם ככולם את החומר הלשוני משולבוים כמעט באורח אוטומטי, מבלי להזכיר את שמו. ועוד בחייו עשו זאת והדבר חרה לו מאד. ואמנם כתב פעם ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה לאחד מחבריו של בן־יהודה בא״י והזכיר לו את שאלת ר׳ שמעון הצעיר לאביו ר׳ יהודה הנשיא (בנוגע לר׳ מאיר ור׳ נתן): „מי הם הללו שמימיהם אנו שותים ואת שמותם אין אנו מזבירים״? (סוף הוריות ע״ל „אחרים״ ו„יש אומרים״).

המלה הארמית „צונמא״ — קשה כסלע — נמצאת אפילו במלודיד ממש של מאיר מדן, אעפ״י שמעצם טבעו של מלון מקוצר כזה החסיר בו המחבר בעל כרחו הרבה מלות עבריות.

ובמשמעותן הארמית המקורית, אעפ״י שאותו דבר לא נקרא עליו שם עברי עד היום[4]. עכ״פ עצם הכלל שימש ומוסיף לשמש מורה דרך למניחי־הלשון העברית החדשים.

3) „הלשון הערבית היא לשון חיה והיא מקור נאמן להשלמת הרבה מחסרונות לשוננו״ (מתוך המבוא העברי למלוניו, כנ״ל). במאמרים והערות שפרסם זמן רב לפני כן וברשימות שלא הדפיס והיה דן בהן עם חכמים וסופרים מבאי־ביתו עמד שולבוים ביתר אריכות על היחסים שבין עברית לערבית. לדעתו היתה קרבת שתי הלשונות שרשית וגזעית אך בעבר הקדום, מבלי שיהיה בידינו כיום לקבוע, אם הן ינקו זו מזו ובאיזו נסי־בות אתניות והסטוריות[5], או ששתיהן שאבו ממקור קמאי משותף בכנען ואף לפניה. גם שגשוגה הנפלא של הלשון העברית בתקופת המפגש עם הלשון הערבית הפורחת בתור־הזהב הישמעאלי ביחוד בספרד ובאפריקי הצפונית לא היה דבר שבמקרה. הבלשנים[6] והמדקדקים המפוארים שלנו בתקופה ההיא קבלו את רוב השראתם מן הלשון הערבית וספרותה בשיא גדולתה בעיקר מפני קרבה זו. אעפ״כ לא קיבל שולבוים את כל דעותיו והוכחותיו של תנחום הירושלמי (המאה ה־XIII) ואף דחה כמה הנחות של ד״ר גולדציהר בנידון זה, עם שהתיחס בהערצה רבה ל„מלומד הצעיר״ הזה בימיו.

5. אולי כדאי להזכיר כאן את מאמרו של מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי (גרמנית, בחתימת התואר האקדמאי) בקובץ הספרותי הציוני "Stimme der Wahrheit" (וירצבורג 1905). סופר גדול זה שהיה גם חוקר האגדה, רוחה ולשונותיה נוגע במאמרו בבעייה הערבית בא״י והציע את פתרונה ע״י חיתון ובליעת־טמיעה בתוך האוכלוסיה העברית, כמעשה העבריים הקדמונים כובשי כנען. במקום אחר הביע את דעתו שרוב־רובם של הערביים בארץ הם יהודים שנתאסלמו בזרוע ו„נתערבו״ בהשפעת קרבת הלשונות. לעומת זה הוא פחות בטוח בשאלת מוצאם של השומרונים. באחד ממכתביו מברלין שפורסמו ב„השלח״ (כרך א׳) הוא מפקפק, אם שאלה זו ניתנת עוד לברור בכלל.

6. למונח „לינגוויסט״ קבע שולבוים את השם „לושן״ והוא זכר יפה את מאמר חז״ל „מרדכי בלשן היה״, אלא שמלבד מחלוקת המפרשים על „בלשן״ ידוע ידע, שבלשונות הגויים ישנם עוד שני שמות חשובים במדע זה: פילולוג, פוליגלוט. בשאיפתו להרחבה ודייקנות כאחת סבור היה, שבאין ברירה נצטרך ליחד את השם בלשן לאחד מהם. אולי צדקו הבלשנים החדשים שדחו את ה„לושן״ בגלל ההפעיל המשמש להלשנה (מלשינות) וכמוהו הבנין הנדיר מפועל „מלושני בסתר״,

שולבוים לא גרס „אחוות־דמים" בין שתי הלשונות, כי באמת „לא יצאו מרחם אחת" אף אם נקבל ש„אב אחד בראן".

על כל פנים ברור שמאורעות הסטוריים כבירים, מדיניים ודתיים, גרמו לפירוק וניתוק עוד בדורות קדומים ומותר להניח שהשפעת המאורעות הללו היתה מכרעת אף יותר משוני התרבות והכתב [7].

גם הכלל השני שימש נר לשולבוים עצמו בסיפוח מלים ערביות ללשוננו כיד ידיעתו הרחבה בערבית הספרותית. בהקדמתו הגרמנית הוא מודה גם בהשאלת מבטאים מן הלשון הערבית. אולם משראה בראשית המאה ה־20 את הבלשנים החדשים בא"י — בעיקר בן־יהודה, חבריו ותלמידיו — מפריזים וחורגים מתחום הראוי והמותר ע"י העברת מלים מפוקפקות וחקויים מלאכותיים קרובים לכיעור, יצא באזהרה והכניס גם אותה לתוך מבואו המדעי למלוניו וכה דבריו: „אין חורבן הלשון העברית מתמלא מ„בזת הערביאים" וגם אין הכל מוכשר לזה, ביחוד הערב (תערובת) אשר בה מלשונות אחרות". גם בדברי בקורת הוא תופס לשון קצרה ונקיה. ולפי מימרת חז"ל „ת"ח האומר דבר, אין מזחיחין אותו" הוא חולק כבוד למלומד הצעיר ד"ר קלוזנר, אף כשהוא דוחה הצעה שלו לדרכי חידוש־הלשון, שלא כמרדכי בן־הלל הכהן ומ. בלשן בפולמוסם החריף ב„השלח" נגד המחדשים מארץ־ישראל — ביחוד נגד בן־יהודה וחבריו — בקלעם בהם את חציו של מנדלי מו"ס „לשון של קונדס".

4) ואחרי הכללים הראשונים מבצבצת ועולה השאלה הגורלית: ומה נעשה ללשוננו, כשכל זה אינו מחפיק למלא את החסר בה לצרכי־החיים והתאמתה

7. לפי עדותו של גרשום באדר ז"ל שהיה נוכח בהרצאותיו של שולבוים בקולומיה על „יחסי שפת־עבר ללשונות השמיות השכנות". שולבוים היה מסתמך פעמים רבות על רס"ג וראה בו את אבי הבלשנים בשטח זה. אולם בראב"ע ור' יונה אבן־ג'נאח היה נעזר הרבה יותר אעפ"י שלפעמים היה חולק ומערער על שניהם. רגיל היה לקרוא בהרצאות אלו פסקאות שלמות מר' יהודה אבן חיוג במקור הערבי ומתרגמן בו במקום לגרמנית או מוסיף תיקוני סגנון והשגות לתרגום העברי של אבן־ג'נאח (ספר „הרקמה" ו„השרשים") לאבן־תיבון הבן. וכן לא חשש לדחות את דעת־הרמב"ם במכתבו לר' שמואל אבן־תיבון, כאילו העברית והערבית הן תאומים ממש ואין הערבית אלא „עברית שנשתבשה" או להפך, כדעת אחרים באותה תקופה.

לשפה חיה? הרי הרבה חדושי־מלים מן הספרות התלמודית כבר נדונו לכשלון „מפני שמשמעם בספרות זו אחר לגמרי" ויש לחשוש שאנו יוצרים בידנו בלבול־מושגים ומונחים יחד. וכן „לא תיתכן הרחבה ע"י מלות בודדות, כי אם עפ"י דרכים כלליים ושטות שלמות". ולכך באה תשובתו בתורת כלל מנחה בדרכי־הרחבת הלשון לכל היקפה וגם היא צורפה אח"כ למבואו העברי:

„נשלים לשוננו מנה ובה. יש לברוא בריאות חדשות כדמות הישנות. צריך לרדת אל בית יוצר מלאכת הלשון ולראות מה עשו עושי־המלאכה הראשונים ולעשות כמעשיהם — לבנות מלות ממלות, שמות מפעלים ופעלים משמות וכיוצה בזה". כוונתו כאן, כפי שהוא מציין במקום אחר אפילו שלא משרשם המקורי, כגון „תרום מן תרומה, התחיל מן תחלה" [8], והוא מוסיף שבמלאכה עדינה זו נוכל להסתייע ממעשי־לשון של חז"ל בספרות התלמודית. „בתלמוד נמצא עוד בנין מלות ע"י חלוף אותיות וסרוסן כגון עכל־אכל, אוגן־עוגן, פהק־פקוח, כפל־קפל, פקוס־פשוק, זרוק־הזדקר, עצם־עמץ־מצמץ". וכנגד סימני־הקטנה משותפים במקרא ובתלמוד (ירוק־ירקרק, חיור־חורור וכו', שעלינו לברוא כדמותם בכל הצבעים והמדות כגון ארוך־ארכרך, קטון־קטנטן, צהוב־צהבהב וכו') הוא מזכיר „שבתלמוד נמצאים סימני הקטנה גם לשמות, למשל חבית־חביון, אזוב־אזביון".

הוא הדין בשמות מרכבים, שצרכינו מרובים בהם ויש אפשרות לרבוי, חדוש והרחבה „כי שמות מורכבים במובן האמתי נמצאים מעט בלשוננו: מחר—יום אחר (בירושלמי נשמרו סימני ההרכב: „יומחרא"), תנור — אתון־נור, קודש — יקוד אש [9], חרומף — חרום אף, פלגש — פלג אשה [10] ובתלמוד גם זלדקן, עבדקן".

8. וכן התריע מן תרועה.

9. שולבוים אינו מביא שום ראיה להרכב זה. והנה יונתן בן עוזיאל מתרגם „פן תקדש" (דברים כ"ב—ט') מתחיב יקידתא. וסיוע לכך תחלת הגמרא למשנה קדושין (דף נ"ו) המסתמכת שם על דברי חזקיה, בנו של ר' חייא, שאין מקדשין כלאי־הכרם, כי נאמר בהם „פן תקדש" — תוקד אש". נראה, שאין זה דרוש סתם, אלא היתה להם מסורת לשונית קדומה, והתלמוד באמת מכריע „מחוורא כחזקיה". בידוע שהיתה כבר בתקופת התנאים הראשונים מסורת לשונית בצד מסורת ההלכה והיו תנאים שהעידו בפני החכמים על מסורת־הלכה מבלי לדעת את המסורת

(בתוספתא נמצא במקומות רבים גם מקור ההרכב של המלה כיצד = כאיזה־צד; כיזה־צד הן בפי ר׳ חייא והן בפי בן־עזאי — מ.א.ט.) וכן הוא מציע להגדיל את מספר הבנינים בפועל העברי וקודם כל אותם פעלים, שסימנים מהם שרדו במקרא, „כגון הבנין תפעל (ואנוכי תרגלתי לאפרים) שלא התפתח בשלמותו ויש להמשיך ולפתחו בצד בנינים חדשים, כדי להשלים את ה־ Praefix החסר בלשוננו במקום שלא יספיקו לנו הבנינים האחרים".

5) הצורך והאפשרות ב„חדושי מלים מלשונות חיות" — שמות וגם פעלים — אגב מתן צורה עברית לשניהם ותוך שמירה קפדנית על תפארת הלשון. דבר זה חשוב ביחוד „לגבי שמות שנתחדשו מקרוב גם בלע"ז"[11].

גם על פי הכלל הזה נהג שולבוים בעצמו ושימש מופת לבאים אחרים בהעבירו לעברית בין השאר את הפעלים פלסף—התפלסף, טלגרף—טלגרפתי—אטלגרף וכנסם בפעם הראשונה לתוך מלון עברי, מה שהוא מציין במלים מעטות בהקדמה הגרמנית: „ואמנם יגעתי הרבה בחבורי להגדיל ולהרחיב את שמושי־הלשון". עם כל

הלשונית. לדוגמה העיד ר׳ יהושע בן חנניא על „שלושית" ו„כרם רבעי", אך לא ידע מה פירוש מלים אלו עד שקם בן עזאי ואמר אני אפרש: שלושית היא עגלה צעירה בת שלוש וכרם רבעי — כרם בן ארבע שנים. אותו חזיון אנו מוצאים בדור האמוראים הראשון בארץ־ישראל, כאשר ר׳ יוחנן תלמידו של חזקיה ושל ר׳ הושעיא רבה ור׳ ינאי, שהיה בעל מסורת לשונית[12] הוצרך לפרש לפני חבריו מלים ומונחים עבריים שונים. בין אמוראי בבל היה שומר המסורה הלשונית רב נחמן בפומבדיתא, מגדולי תלמידיו של רבא[13]. הראשון היה רב עצמו, בעל המסורת הלשונית מבית מדרשו של רבי. שולבוים ערך את מבואו המדעי לתלמידי־חכמים וסמך עליהם, שידועים להם המקורות שלנו וכן חקרי־הלשון בימיו. פעם אמר במסבת משכילים, שהמדקדקים הראשונים מצויים כבר בין התנאים והאמוראים כגון ר׳ נחמיה וריש לקיש בא"י ורב אשי בבבל, שחיבר את ספר הניקוד הראשון.

10. מנדלקרן מציין בערך פלגש: „לרד"ק היא מלה מצרית, לד"א קצור מפלג־אשה, והיא עברה מבני שם לבני יון ורומי וכו'". מאן דעת אחרים? הס מלהזכיר? ישנם אתימולוגים חדשים הסבורים, שהמלה Pellex ביוונית ורומית מקורה בסנסקריט ולא מפלגש העברית, מה שנעלם גם ממחבר „היכל הקודש". וכולם התעלמו מן הסברא של אתימולוגים שמניים, ש„לגש" ו„שגל" היינו הך בהיפוך אותיות.

ענותנותו הוא ידע את ערכו כתלמיד חכם ובלשן עברי מחדש והפעם הוא אומר בענוה שיש בה משום גאוה נסתרה: „והיודע עצה אחרת טובה מזאת — מובילנא מאניה בתרי לבי־מסותא" — פתגם תלמודי־ארמי שגור בפי ר׳ יוחנן כנגד אמוראים אחרים במצוי ההלכה מן המשנה ופירושו בעברית: אוליך כליו אחריו לבית המרחץ. כללו של ר׳ יוחנן נתקבלו בשני התלמודים — בבבלי ובירושלמי — ושולבוים ציפה בבטחה, שגם כלליו הבלשניים סופם להתקבל.

6) השמירה על הצד האסטיטי והפוניטי בחדושי־מלים ומבטאים בעברית. שולבוים דורש מן המחדשים טוב טעם ודעת לכל בריאה חדשה. ומשראה בלשנים צעירים ההולכים לכאורה בעקבותיו מזלזלים בדעתו ועצתו, הוא משמיע שוב אזהרה בנחת וקובעה ככלל מיוחד במבואו המדעי:

„חידושים מותרים, אבל נאים וברורים יהיו וברוח הלשון! כל מלה מחודשת תהי לה תמונה נאה ומתקבלת". וכאסמכתא הוא משנן להם את הצוו של וולטייר (Voltaire) הסופר הצרפתי הגדול, לבעלי חדושים בלשון הצרפתית: „אל תחדש מלה, אלא אם כן יש בה שלושה דברים: שהיא נצרכת, מובנת ויפת־קול". שנים רבות אח"כ טבע ר׳ יחיאל מיכל פינס (ממיסדי ועד־הלשון הראשון בירושלים) מטבע דומה באמרתו היפה: „הגדולה שבמעלות למלה חדשה — אם אינה חדשה". ולבל יחשדוהו כאלו קנאה מדברת מתוך גרונו או שהוא תובע מונופולין לעצמו, פנה

11. אולי קדם לו בחזון זה דוקא אביר המליצים, ר׳ יצחק ערטער בחבורו הקלאסי „הצופה לבית ישראל", שהופיע במקובץ שבע שנים אחרי מותו בהוצאת מאיר הלוי לעטריס (1858) וחלקים ממנו היו ידועים עוד בחייו. ר"י ערטער כבר הרגיש בצורך „לעשות תיבות חדשות גזורות ובנויות ממלים אחרות בשפתנו או להביאן ממרחק, מלשון עם נכר ולנטען על אדמת לשוננו". ובמקום אחר אפילו „להביא מלות נכריות לתוך אוצרות לשוננו".

מה מוזרה נראית בעינינו היום מלחמתו של מ. בלשן ב„השלח" בשצף קצף עוד כ־50 שנים אח"כ נגד רוב החדושים אפילו מתוך גוף־הלשון. „מסופק אני" — הוא אומר שם (כרך א׳ חוברת ג׳) „אם ימצא איש שיסכים לקרוא לעט־עופרת בשם „עפרון" (!).

12. אמר ר׳ יונתן: ראה לשון שלימדנו בן־הנפח (ירושלמי ראה"ש פ"ב ה"ו).

13. על רב נחמן בר יצחק עיין עכשיו ר"ן אפשטין, מבוא לנוסח המשנה כרך א׳ עמ׳ 432—437.

שולבוים בקריאה נרגשת „לכל חכמי־הלשון באשר הם שם, שימשיכו במלאכת הקודש איש איש באהלו ואל יהא כל אחד נכוה מחופתו של חברו". אולם הפתרון הטוב בעיניו הוא ש„מלאכה זו תיעשה ע"י חבר־חכמים מומחים" והוא קורא מנהמת לבו לכל הסופרים והמשכילים העבריים — ובפעם הראשונה נשמעת תביעה זו גם למחנה הציוני — לאמור: „עשו מרכז לעבודת הלשון והתקינו לו כלי מבטא! הזמן דוחק לשים אבן על אבן, לשים פה לעם נולד ולהפיח בו רוח ונשמה". קריאה זו מצאה הדיה הראשונים בארץ ישראל ובשנת תר"ן — כ־20 שנה אחרי קריאתו הראשונה מלבוב — הוקם בירושלים ועד הלשון העברית הראשון, אבל התקיים רק כשנה אחת ונתחדש שוב אך כעבור 13 שנים (תרס"ד) תוך פניות חוזרות ונשנות של שולבוים.

וכאותם גדולי־ישראל בדורות נסערים או באפקים מבריקים בתולדות־עמנו שהיו מונים מזמן החורבן או הגלות, ציין גם ר"מ שולבוים את שנות הופעות מלוניו בתאריך זה וגם על ההוצאה האחרונה (האשכנזית־עברית) חתום: אלף תתל"ה לגלותנו.

ג. יצירתו בעיני חכמי־דורו.

ד"ר שטינשנידר מסתפק כרגיל ברשימת הספרים ותוכנם אגב תוספת ציון בשבח הסופר או יצירתו. הוא נאמן לאומנותו כביבליוגרף ואינו נכנס לפני ולפנים של בית־היוצר. גם נחום סוקולוב הקדיש בשעתו ערך מיוחד לשולבוים באחד מספרי־הזכרון שלו *). שמו הלך לפניו כפילולוג עברי מעבר לגבולות גליציה ואוסטריה. הוא היה משתתף במחקרים והערות בלשניות ברוב כתבי־העת העבריים שהופיעו בימים ההם, עורר תגובות וויכוחים וזכה גם להערכות שהיה ראוי להן.

ב„השלח" מציין יוסף קלוזנר כבר בכרך הראשון את יצירתו של שולבוים בדברים אלה:

„בשנות השבעים ניסה חכם אחד ר' משה שולבוים, עורך אוצר השרשים לבן־זאב ומחבר „אוצר המלים הכללי" ואוצר המלים מאשכנזית לעברית לחדש מלים הרבה בעתונו „העת" שהוציא בלבוב בשנת תר"ל — תרל"א. אח"כ בהוציאו בשנת תר"ם (עוד לפני כל תנועת המחדשים) את מלונו האשכנזי־העברי הכניס לתוכו הרבה מחדושיו היותר טובים ולכן באמת המלון הזה הוא היותר טוב מכל המלונים משפה אחרת לעברית" (מרחיבי השפה, כרך א' תרנ"ז).

ואחרי מותו של שולבוים כותב „איש עברי" (עורך „השלח" בימים ההם): „מת לפני חדשים מספר אחד מטובי חכמי־ישראל, ר' משה שולבוים, מחדש אמיץ־לב וביחד עם זה בקי בכל ספרות ימי־הבינים שלנו כשולבוים, קשה למצוא. סגנונו — בעתונו השבועי „העת" — מפליא ממש. בזמן ההוא, בתחלת שנות השבעים, בעצם ימי־המליצה, מחדש שולבוים בעתונו מלות עבריות לעשרות. בהוצאה החדשה מאוצר השרשים של י. ל. בן־זאב, ששולבוים התחיל להוציא ב־5 כרכים (לבוב תר"ם—תרמ"ב), אך הכרך הראשון מעובד עפ"י בן־זאב, כל שאר ארבעת הכרכים — אוצר המלות הארמיות, אוצר השמות הפרטיים, אוצר המלים הכללי עם שרשי הלשון העברית החדשה שאחרי כתבי־הקודש ועם „ערך המלות הזרות" שבתלמודים ומדרשים, הם חבורים חדשים ממש של שולבוים. אוצר המלים הכללי של שולבוים שונה בתכלית מן „הערוך" ו„הערוך השלם", שהרי נכנסו לתוכו מלים למאות מן הספרות העברית של ימי־הבינים — ספרות הרבנים והמקובלים, הפילוסופים ומחברי ספרי־מדע כלליים ועוד.

בידי כותב הטורים האלה *) נמצאת מחברת של שולבוים בשם „בדק הבית" שבה קבץ ש. את כל תקוניו בכתבי־הקודש והם עולים על כל מה שהרשו לעצמם אפילו החפשיים שבמבקרי כתבי־הקודש". (אחרי מטתם של תלמידי־חכמים, „השלח" כרך ל"ה 1918).

גם במערב גרמניה, בצרפת ובאיטליה ובאמריקה פורסמו אז הערכות על יצירתו של משה שולבוים, שהעשיר את הלשון העברית ופילס נתיבות לחידושה והרחבתה. במרוכז נסקרו תולדותיו ויצירתו ב־ Biblio-theca Hebraica Post Mendelsohniana לוויליאם צייטלין.

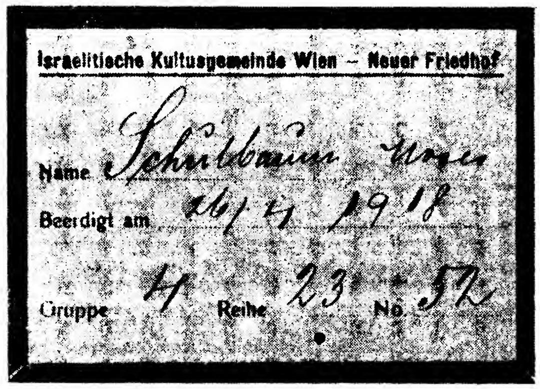
ד. הערות ותיקונים לתולדותיו.

הלקסיקוגרפיה שלנו ללשונותיה על מקום מוצאו

* רש"י עגנון העירני על ערך זה וגם ברוך שוחטמן זכר את תוכנו, אך לא עלתה בידינו למצוא את הכרך המדובר בספריה הלאומית.

* עורך „השלח" בימים ההם היה, כידוע, ד"ר יוסף קלוזנר.

ושנת־לידתו של משה שולבוים ועל חבוריו ופעולתו הרוחנית לקויה ומלאה טעויות ושבושים גסים. ד״ר ב. ואכשטיין, הספרן הראשי בקהלת־וינה וחוקר ידוע בתולדות היהודים בארצות שונות, קבע אחרי פטירתו של שולבוים את יום הולדתו כ״ו ניסן 1828 באוזיראן (Jezierzany) מחוז בורשצ׳וב בגליציה המזרחית ואת יום מותו כ״ב אייר (4 באפריל) 1918 בוינה. בספרו Hebraeische Publizistik in Wien מציין ד״ר ואכשטיין, כי שולבוים עבר במותו את שנת ה־90 לחייו. שניהם, שולבוים וד״ר ואכשטיין, היו ילידי עיירות שכנות והכירו זא״ז. בימי בחרותו של ואכשטיין כבר נודע שמו של שולבוים ברבים ומשכילי הסביבה פנו אליו בשאלות והצעות. שולבוים שימש „זמנים" אחדים

צילום תעודת־הפטירה מפנקסי הקהילה בוינה

מורה ומחנך בביתו של גביר ומשכיל — פלדשוה — בעיר המחוז ומערים שונות השתדלו המשכילים להביאו אליהם. דאגו לו, שמא הוא זקוק לפרנסה ולא ידעו שהמחלוקת עם אשתו בגלל „אפיקורסותו" הדיחה אותו מביתו יותר מדוחקו הכלכלי. ההסטוריון ד״ר נ. מ. גלבר העתיק תאריכים אלה מרשימתו של ד״ר ואכשטיין בספר התולדה של קהלת־וינה.

אולם שנים רבות אח״כ בא ה־Juedisches Lexikon הוצאת ברלין וקובע 1840 כשנת הולדתו. אחריו נגררה ה־"Grosse Juedische National Biographie" לפי ה־Universal Jewish Encyclopaedia הוא נולד ב־1833 ומת 1920 וגם אצל ויליאם צייטלין התאריך משובש. איש עברי ב„השלח" רושם 1835 בדברי־ההספד עליו. הסופר י. כנעני מאחר את שנת לידתו עד 1845 במחקרו המקיף על שולבוים ב„לשוננו", כרך ה׳ (הוצאת ועד הלשון, ירושלים), אולם במאמר אחר באותו כרך בשם „חדושי לשון בתקופת־ההשכלה", שגם הוא עוסק ברובו במשה שולבוים „מקדימו ומבשרו הגדול של בן־יהודה" מציין כנעני את שנת־לידתו ב־1835. הוא שוגה ומוסיף שבעקרו לבובה מעיר מולדתו (1870) היה שולבוים כבן 40—35. אף בספרו הגדול של פרופ. קלוזנר „תולדות הספרות העברית החדשה" הונחו בספק או בטעות פרטים שונים וחשובים מתולדותיו. רוב הלקסיקונים הנ״ל הוסיפו משגה על משגה בהפכם את Jezierzany ל־Brzezany. טעות זאת תוקנה ע״י כנעני, אבל שגיאות אחרות עודן קיימות בכל מקום עד היום *. מה מוזר הדבר, שהלקסיקוגרפיה היהודית וכותבי ערכים הסטוריים־ספרותיים לא טרחו כלל לעיין בכתבי שולבוים לדרוש לעזבונו (נשמרו ממנו גם מכתבים אצל גרשום באדר וכן במכון האוטוגראפי של ד״ר שרון (שבדרון) בספריה הלאומית על הר הצופים) ואף לא ראו חובה לעצמם לקרוא את הנקרולוגים הממצים עליו ב„המצפה" (תרע״ח, גליון ל״א) ובעתונים אחרים.

חוקר ובלשן זה, שגם חכמי דורנו וסופריו — פרופ. קלוזנר, א. אברונין, ש״י עגנון, י. כנעני ואחרים — הכתירוהו בתארים נשגבים, כגון „מטובי חכמי ישראל", „מראשוני מחיי הלשון העברית ומחדשיה" או „מבשר ומורה־דרך לרש״י פין ואליעזר בן־יהודה" ואפילו „הראשון בין מחדשי הלשון שיצר שטה וסדר ולימד כיצד מחדשים מלים בלשון העברית", — אין הזלזול בתולדותיו נובע רק מענוותנותו הגדולה בחייו אלא ממוצאו הגליצאי ומפרסום רוב מחקריו ויצירותיו בגליציה בתקופת־שפל רוחנית במדינה זו. לאחר שכבו המאורות הגדולים רנ״ק, שי״ר, יצחק ארטר, ר׳ שלמה בובר וחבריהם נושאי ההשכלה מברודי, מטרנופול ומדרוהוביץ היה כוכב־השביט הגדול היחידי שהסתובב בגליציה בתקופה זו רק ראובן אשר ברוידס שכתב ופרסם שם את רוב יצירותיו. אבל הוא היה „ליטבאק" לא רק עפ״י מוצאו אלא בהשכלתו, ברוחו ובכל סממניו. בודד היה שולבוים אז בגליציה ועשרות שנים חלפו עד שחכמתו ויצירתו נודעו מעבר לגבול. הלא כה דברי ד״ר קלוזנר, עורך „השלח", בהספדו על שולבוים: „ועוד בחייו נשכח החכם המסכן הזה, כי לא ידע להרעיש את הלבבות ועבד בסתר אהלו בצניעות ובתום. אבל מה שפעל ועשה בשביל

* אליבא דאמת הוא נולד ב־1830. כך מקובלני מפי זקני אוזיראן, ששנים מהם ראו בספרי התולדה את תאריך־לידתו. בתו היחידה חולקת על תאריך זה ושלחה לי מניו־יורק צילום מדרכונו של אביה בחתימת המושל הצבאי האוסטרי בטרנופול אחרי גירוש הרוסים בשנת 1917 ושם הוא רשום כבן 84 עפ״י דברי עצמו. קשה להכריע כיום, אם טעה במקרה או העלים שלוש שנים כדרך הזקנים, ביחוד לאור העובדה שאשתו האחרונה היתה צעירה ממנו ב־40 שנה בערך.

הלשון העברית המתעוררת לתחיה בימים היותר קשים לה — לא יישכח לנצח" („השלח", כרך ל"ה).

הגיע זלזול זה כדי כך, שאין למצוא בשום מקום את שם אביו או אמו ורק פה ושם נזכר יחוסה של אמו, שהיא מצאצאי הגאון ר' צבי אשכנזי („חכם צבי"). ואף כאן יש להתפלא על חוקרי תולדות יהודי־אשכנז, שלפי דרכם היו מחטטים בכל פרט משפחתי ובמקרה זה לא התענינו כלל לחקור ולגלות: כיצד התגלגלה נינתו של „הצבי המודח" מגרמניה או הולנדיה לקצה גליציה המזרחית ונעשתה שם אמו של ר"מ שולבוים בו חזרה התורה לאכסניה שלה ולו גם בדמות שונה ובשטח אחר. חקר כזה ודאי אפשר היה עוד בימיהם שהרי ה„חכם צבי" היה בס׳ף ימיו אב"ד וריש מתיבתא בלבוב ונפטר שם באביב תע"ח וידוע היה שחלק ממשפחתו נשתקע בגליציה *). אולי לא למותר יהיה לרמוז כאן בדרך אגב, שגם בשאלות ותשובות של ר' צבי אשכנזי ובמכתביו המרים על בריחתו מגרמניה ושנות נדודיו הקשים וכן בכתבי בנו הגאון ר' יעקב עמדין (יעבץ) — עיין „מגלת ספר" וגם בסדור התפלה שלו „סולם בית אל" ומכתביו הפרטיים־אישיים ממש— נמצאים הרבה שמושי־לשון חדשים ומענינים.

וכן מסתפקים כותבי־תולדותיו של שולבוים בהערה שהיה אוטודידאקט, אעפ"י שהפעם התכוונו לשבחו כפי הנראה, שכן זה מקרה נדיר מאד למצוא בלשן מקצועי בדרגתו של שולבוים שלא גמר בי"ס תיכוני ולא למד באוניברסיטאות. אבל כיצד לא גילו כל ענין בשאלה החשובה, היכן ומפי מי למד „בחור תורני מחובשי בית המדרש" בימים ההם בעיירה קטנטונת ונידחת לשונות רבות, עתיקות וחדשות, כדי שליטה מדעית באוצרות התרבות של כל אחת מהן? ואמנם לא נמצאה כל עדות סותרת לכך, שאכן השתלם בעצמו בעיירה זו, שכל אוכלוסיתה היהודית לא הגיעה בנעוריו אף לאלפיים נפש, בלשון יון ורומי, בארמית בבלית

* המספר־החכם ש"י עגנון העירני על כמה רבנים, ידועי־שם בגליציה מבניו ובני בניו של ה„חכם צבי", אולם לא הצלחתי לחבר את החוליות — שהשתרבבו גם לוואהלין, רייסין ופולין — עד לאמו של שולבוים. בת־הזקונים של שולבוים שנתיתמה מאביה לפני בגרותה אינה זוכרת הרבה פרטים משפחתיים, כי בשנים האחרונות לפני מותו נשאר שולבוים תקוע בטרנופול במלחמת העולם הראשונה אחרי ששלח אותה עם אמה לוינה.

וירושלמית, בערבית, בסורית־שומרונית, וכן בגרמנית וצרפתית (וגם מאיטלקית **לא הניח את ידו**) **. עובדה היא שקנה תורה וחכמה בבית אבותיו ובספריות הגדולות שמצא בבתי מדרשות וכן שבעיירה נידחת זו היו משכילים וספרים למכביר, שהיו בעוזריו ברכישת חכמה ודעת ברוחב ועומק הנזכרים לתהלה בפי חכמים וחוקרים גם בדורנו. „מדקדק מצוין, מגדיל ומרחיב הלשון" — אומר עליו פרופ. קלוזנר ב„תולדות הספרות העברית החדשה" שלו.

ה. מוצאו, חנוכו ומשפחתו.

מזכרונות ילדותי נחרתו בלבי פרטים אלה: שם אביו היה ר' ישעיהו שולבוים ושם אמו דבורה גיקל (גיטל או גליקל?) מבית אשכנזי, בעלי חנ׳ת־אריגים, חוכרי־שדות וגם חלפנים לפי השמועה. בילדותו היה מצב המשפחה מסודר מבחינה כלכלית והתרוששה פתאום אחרי שריפה כללית בעיר. היו ידועים כ„בני טובים", בעל־תורה והשכלה, חובבי „חקירה" ודקדוק וקוראים בהסתר גם ספר גרמני. היו בעיירה זו עוד צעירים כאלה ולדוגמה אזכיר כאן עלוי אחד מאוזיראן בשם אהרון בלומנפלד שההסטוריון ד"ר גלבר עסוק מזמן בהשלמת תולדותיו. בימי בגרותו של שולבוים היה אהרון בלומנפלד, נער צעיר ממנו בהרבה, מראשוני תלמידיו. אף הוא מחובשי בית־המדרש וחובב בלשנות כמוהו. אחרי גיוסו לצבא האוסטרי עקב „משגה" מצד ראשי־הקהלה הוברח לרומניה והתפרנס שם משעורים בתנ"ך ותלמוד. אף ה׳א למד לשונות, השתלם אח"כ באוניברסיטת לייפציג בעזרת נדבן יהודי וחזר לרומניה בשם דר. רומן רונאטי (ראה רשימה מיוחדת עליו במדור זה). במשך תקופה קצרה נתפרסם כסופר רומני מפואר, ונעשה ראש מחיי־הלשון הרומנית הספרותית ונבחר למזכיר האקדמיה הממלכתית הרומנית לספרות ומדעים (עיין "Jewish Chronicle" כרך שנת 1910).

גם שולבוים נזקק מאד למיטיבים ואנשי חסד. אך לא זכה בכאלה וקיים את התורה מעוני, ה׳א קנה בביתו ובעירו כל חכמה ומדע שנפשו חשקה בהם ועפ"י

** גם אחיו הצעיר ממנו, מאיר שולבוים, היה משכיל ובר אוריין ואף הוא היה מפרסם דברי חכמה מפקידה לפקי׳ה. הוא כיהן כמורה בביה"ס של ברון הירש בדיליאטין למרגלות הקרפאטים.

המסורת המשפחתית ואופיו הלאומי והמוסרי המוצק הוא התקין את עצמו לכתחלה לשמש את עמו וספרותו בלשונו ולהיות בעוזרי תחיתו. עפ״י מסורת משפחתו ומנהגיה קיבל שולבוים חנוך יפה ומסודר בתורה והשכלה ברוח הימים ההם ומשנתבגר עזב את בית־המדרש וקרא ושנה בבית־אביו ובביתו שלו בהתמדה רבה גם ספרי־חכמה ומדע, כבר אז החל להתמחות בלשונות רבות, ביחוד בלשונות העולם העתיק הנזכרות בספרות התלמודית ואצל חכמי ספרד. בהתקרבו לשנות ה־30 לחייו כבר היה מפורסם בכל הסביבה כלמדן מופלג, כחוקר ומדקדק גדול וכבקי בר־סמכא גם בלשונות אחרות. לבו משכו בעיקר לבלשנות שמית ולכתחלה שם לו למטרה את תחית הלשון העברית והרחבתה, שלהן הקדיש מאז את כל ימי חייו כסופר וחוקר, מורה ומתרגם. ואמנם ניגש מיד לתרגום יצירות שונות מן הספרות הקלאסית הגרמנית והיונית, כדי להוכיח למעשה לעצמו ולאחרים את האפשרות של תחית הלשון והתאמתה לרוח הזמן. וקרוב אני לומר עפ״י עדות שמיעה מלפני 50 שנה, שאחד מספוריו שלא נשלם — „נסתרות רום״ (רומי) היה פרי־עטו הראשון עוד לפני תרגומיו משילר והוא עיבוד של מקור איטלקי או רומי וכולו שופע חדושי־לשון כבר בראשית יצירתו.

הלקסיקוגרפיה פסחה כמעט לגמרי גם על חייו הפרטיים והמשפחתיים. רק אצל י. כנעני אנו מוצאים סימן ורמז לנשואיו הראשונים של משה שולבוים. אשתו זו היתה קנאית דתית ובאדיקותה הקיצונית הציקה באכזריות למלומד הצעיר גם בעבודתו המדעית, עד שנאלץ לגרשה אחרי כמה שנות־סבל ודכדוכי נפש [13]. אולם אין כנעני יודע, אם נולדו לו בנים מאשה

13. יש להצטער שפרופ. קלוזנר הכניס להסטוריה שלו בשם י. כנעני את הספור, כאלו קשר שולבוים תפלין של ראש לכלב, כדי להניע אשתו זו לקבלת גט. זאת היא בדותא, שלדעת פרופ. קלוזנר עצמו היתה נפוצה על סופרים־משכילים אחרים ובכללם משה ליב ליליענבלום. שולבוים עצמו דחה במרירות בדותא זו ובשיחה עם מאיר חרטינר בשנת 1914 או 1915 העיר: „עכ״פ נמצאתי בחברה טובה, שהרי אותה בדותה טפלו גם על בן־זאב ושלמה מימון״.

כנגד זה לא מצאתי אצל כותבי תולדות ספרותנו את המליצה הגליצאית של בני דורו: „אם אין שולבוים אין שולין, אם אין שולין אין לשון״. מטבע עממית זו טבעו משכילי הדור. — ביסדם בעיירות רבות חוגים לעניני לשון —

זו ואם בכלל היו לו בנים גם מאשתו השניה והשלישית. לעומת זה מספר פרופ. מאיר בלאבן בסדרת זכרונותיו (שפורסמו בעתון היומי הציוני בפולנית "Chwila" אחרי מלחמת העולם הראשונה) על תקופת־ההשכלה בנעוריו בלבוב, כי בנו של משה שולבוים היה לעזר רב לאביו בעריכת מלונו הגדול. מזה אנו למדים שגם בנו היה תלמיד חכם והלך בדרכי־אביו (פרופ׳ בלבן הכיר בלבוב גם בת של משה שולבוים — מאשתו השניה — והיא מורה בביה״ס ע״ש שאצקיס). זהו הבן ראובן ואחיו דויד (שניהם מאשתו הראשונה) שגמרו משפטים בלבוב ומתו כמעט בזה אחר זה, אחרי קבלם את תוארי־האוניברסיטה, משחפת דוהרת שקפצה עליהם מרעב ומחסור. ראובן היה הבכור ובידיעותיו הרבות גם בעברית (השתלם גם במדעים שמיים) היה ראוי להיות יורשו של אביו גם בתורה וחכמה. לא לחנם התאבל עליהם האב האומלל כל ימי־חייו. בשנת האבל הראשונה היה מטפס ועולה יום יום על ה־„וויסוקי זאַ־מעק״ בלבוב וקורע את בגדיו וזועק לשמים זעקה גדולה ומרה. במשך שנים סירב לקבל תנחומין על אבדן ראובן בנו בכורו.

עם הולדת לו בן מאשתו השניה שבה רוחו אליו והתחיל מתנחם ומרגיע את עצמו וחוזר בהדרגה לעבודה מדעית, אלא שמבנו זה לא שבע נחת מבחינה לאומית. שולבוים התחיל לעבוד ולבקש מחיה לו ולביתו, כי נתקיים בו בכל אכזריותו הפסוק „לא לחכמים לחם״. התנאים גרמו שהבן נתחנך בניגוד למסורת משפחתו, הקדים לצאת לוינה וסופו שיצא את הקהלה ונשא אשה נוצריה בנשואין אזרחיים (ואעפ״י שלא השתמד בכ״ז ניתק הזקן את הקשרים המשפחתיים עם זה הבן וסירב לראותו כאלו לא היה). לא ארכו הימים ואשתו השניה מתה ובהתקרבו לשיבה נשא אשה שלישית, בשם מלכה (אמאליה) יחסנית צעירה, אמידה ומשכילה שידעה את ערכו ואת עברו הגדול. היא ילדה לו בת־זקונים וכלכלה את שיבת־גבורתו בהערצה ומסירות למופת. זקן מופלג היה שולבוים בעברו לוינה, כבן 88, עיניו כהו במקצת ואזניו כבדות וכל־כולו תשוש וכחוש מתלאותיו בטרנופול תחת שלטון־הכיבוש הרוסי. והוא ער ורגיש לכל המתרחש בעולמנו ומתענין ביחוד בהויות

על שולבוים רבם במתכונת הפתגם הידוע על רד״ק: אם אם קמחי אין תורה.

העולם המכריעות שהסתמנו כבר בימים ההם באופק המדיני על גורלה ועתידה של ארץ ישראל.

ו. ראשית פרסומי־יצירותיו.

באוזיראן עיירתו ישב משה שולבוים באהלי תורה ומדע עד 1870 ולא יצא הימנה אלא לבקורים קצרים אצל סופרים ומשכילים בערים הקרובות או לצרכי פרנסה, אבל עמד בכתובים עם חכמים וסופרים גם בערים רחוקות. אך בשנת 1862 — בהיותו כבר בן 32 — הופיעו תרגומיו הראשונים (שהיו מוכנים אתו משכבר הימים) משירי פרידריך שילר ב„כוכבי יצחק", ששלחם מאוזיראן לוינה לכתה"ע המכובד בימים ההם. בחוברת כ"ו פורסם השיר „האורח ביתה־אלהים" (תרגום "Der Pilgrim") אח"כ נדפסו „שיר הפסגה" (Berglied) ו„הנער על עין המים" (Der Jüngling am Bache) כולם לשילר וגם הם ב„כוכבי יצחק" בחוברות הבאות. כמה דברים מפרי עטו באותן שנים נדפסו ב„המבשר" לפי ביבליוגרפים והסטוריונים, אבל לא מצאתי אצלם אלא אזכרה זו בלבד מבלי לציין מה פורסם שם, שירים, ספורים או דברי־מדע ואין בידנו עכשיו לקבוע את תוכנם וצורתם (מסופקני אם „המבשר" עודו שמור באיזו ספריה בעולם הישן אחרי השמדת היהדות האוסטרית כולה על אוצרותיה ההסטוריים). התרגומים הנ"ל מצטיינים בפשטות הלשון, בחריזה חלקה ויפה והם נאים ונעימים לקריאה גם כיום. ב„תולדות הספרות העברית החדשה" אומר פרופ. קלוזנר „שהרבה דברי־לשון ותרגומים משולבוים לא עבר זמנם עד היום". סגנונו של שולבוים בתרגומיו אלה מזכיר לנו את מיטב השירה העברית החדשה באיטליה מרמח"ל ואילך וכן את יע"ס בתרגום מחזותיו של שקספיר. במחקרו היפה על שולבוים העתיק י. כנעני ב„לשוננו" כמה בתים מתרגומיו ומציין ביחוד את פשטותם ויופים וחרוזם השוטף. דר. נ. מ. גלבר קבע מקום נכבד ליצירתו ופעולתו של שולבוים ב„תולדות יהודי לבוב" וכן ב„תולדות יהודי קולומיה" ו„תולדות יהודי טרנופול" — ספרי „יזכור" לערים אלו, שבחלקם יצאו זה מקרוב ובחלקם נמצאים עוד תחת מכבש־הדפוס.

כל היסודות ליצירתו הונחו כבר בעיר מולדתו וגם את מחקריו ואוצרותיו הבלשניים, שמניעם העקרי היה, כאמור, הכרת קוצר ידה של הלשון העברית להביע רחשי חיים ורוח העת החדשה — הכין שולבוים והתחיל בעריכתם עוד באוזיראן. ועל כך מעיד פרופ. קלוזנר (בתולדות הספרות העברית החדשה), כי „שולבוים קדם לרש"י פין ולבן־יהודה בכל הנוגע לכנוס המלות העבריות שאחר התנ"ך". ביניהם נחשבים בראש וראשונה „אוצר השמות", „אוצר המלים הכללי" ו„אוצר לשון ארמי", שלכתחלה ראה אותם שולבוים רק כנדבכים נוספים ומתוקנים ל„אוצר־השרשים" לבן־זאב. גם את מלוניו הגדולים התחיל לחבר עוד בשבתו בעיר מולדתו וכולם יצאו לאור בהדרגה מסחררת כמעט גם במושגי ימינו רק כ־10 שנים אחרי עקירתו ללבוב, ששם הוסיף לשכלל וללטש את חבוריו המוכנים כדרכו ומנהגו בעבודתו המדעית מיום עמדו על דעתו.

על מדת־הפופולריות של מלוניו בקרב החוגים המשכילים וביחוד בין בחורי בתי המדרש והנוער המתמשכל מעיד זכרם בפי ש"י עגנון בספרו „בנעורינו ובזקנינו" (ו„ספור קטן") המתאר את ההווי הגליצאי בחוגים אלה עשרות שנים אחר מעשה*). ענוותנותו האישית וצניעותו המדעית מנעוהו גם בבואו לבובה מפרסום יצירות־מחקריו בשמו. הוא השקיע חלק עצום מעבודתו המדעית בהרחבת „אוצר השרשים" של בן־זאב, בנפויו מצד אחד ובהוספת חדושים והשלמות מצד שני. צדק פרופ. קלוזנר באבחנתו הדקה (גם ב„תולדות הספרות העברית החדשה") ש„ההוצאה החדשה (ה') של „אוצר השרשים" נעשתה בעריכתו ובסידורו המדעי של משה שולבוים" בהעלם שמו, שלא כהוצאות הקודמות שעורכיהן ומסדריהן — הרץ הומברג ודר. מאיר הלוי לטריס — שמם נודע ברבים גם על הוצאה ז'. שולבוים מוכן ומזומן היה עפ"י עניוות־טבעו להוסיף ולהרכיב טלאי על גבי טלאי ולהוציא גם מהדורה ששית כמתכונת ההוצאה הקודמת, אלמלי לא החומר המדעי הרב והמגוון שנתחדש בינתים. אז חזקה עליו דעתם ועצתם של חכמים שונים מחוג ידידיו ומוקיריו, שאי אפשר להמשיך ולהרבות את הערב על השתי הדל של בן־זאב ויש להוציא ישן מפני חדש. רק אז ניגש שולבוים לעריכה אחרונה של חבוריו הבלשניים והתחיל

---

*) המעשיה על הכלב ותפילין של ראש הופיעה לראשונה ב„סיפור קטן" של ש. י. עגנון כ„אגדה" חסידית נגד המשכילים ומשם העתיקה י. כנעני כ„היסטוריה" בלי ציון המקור והכשיל מבלי משים גם את פרופ. קלוזנר.

גם בהכנות הדרושות להוצאתם כספרים שלמים בשם עצמו.

ז. מקומו במדע הבלשני העברי החדש.

המדע הבלשני מייחס עד היום ערך מכובד לספריו הבלשניים של ר״מ שולבוים, שסללו דרכים חדשות להתפתחות הלשון העברית ודקדוקה. עוד בחוברתו הראשונה „שפת־עבר — שפה חיה״ ציין דר. קלוזנר לשבח את תרומתו הגדולה של שולבוים כ„מרחיב השפה״ והוא חוזר ועושה זאת בכל הזדמנות הבאה לידו. את הערכתו זאת הננו מוצאים גם במאמרו ב„השלח״ כרך א׳, אח״כ בהספדו עליו בכרך ל״ה ובזמן האחרון בספרו הגדול „תולדות הספרות העברית החדשה״ שחלקים ממנו ראו אור שנים רבות קודם לכן ב„הסטוריה״ שלו. המדקדק הישיש א. אברונין מסתמך פעמים רבות על ספרי־שולבוים. גם במסותיו „לשון ודקדוק בשירת ביאליק״ ב„לשוננו״ (רובן יצאו אח״כ בספר מקובץ „מחקרים בלשון ביאליק ויל״ג״ בהוצאת ועד הלשון), כשהוא חולק על המשורר ומציע תקונים במהדורות חדשות, נעזר אברונין בראיות והבאות ממשנת־שולבוים כפוסק בר־סמכא נגד המשורר הנערץ עליו [1]. גם שאול טשרניחובסקי סומך על הכרעות בלשניות של שולבוים ומשתמש בהן (עיין הערה 1 לשירו „הייתי לאלהי כיקינטון וכאדני״ כליל סוניטות). יפה היא הגדרתו של תלמיד חכם ירושלמי ותיק (פרופ. ריבלין) שאמר לי: „הרי זה מעין שד״ל הגליצאי שלכם וממשיכו באירופה המזרחית״. חכם ירושלמי אחר, המדקדק־הנקדן ר׳ חנוך ילון העיר בקצרה: „דיה הצצה לתוך אוצרותיו ומלוניו כדי להורותנו, כי בלשן זה תלמיד חכם היה ובעל טעם וכבר בכך הוא נפלה לטובה״. בלשן ירושלמי צעיר ציין כעובדה מפליאה, ששולבוים אגר וכינס באוצרותיו ומלוניו כ־50.000 מלות עבריות [2] — שיא למופת בדורו בריכוז נכסי־הלשון״.

חכמי־לשון אחרים הרימו על נס את הגיונו הבהיר ומקוריותו העברית כאחד קדמון בשטתו הבלשנית ואת לשונו המדעית הקצרה בהערות והארות חשובות בעניני לשון במקרא ובתלמוד. סח לי אחד מהם: „דוק ותמצא אצל שולבוים יותר מהברקה אחת הקורעת חלונות לאוורור הלשון ולחילוץ עצמותיה. הרחבת הלשון היתה מתקדמת הרבה יותר אלו היינו נשמעים לעצותיו, שלפעמים נתנן לנו ברמז בלבד״. ביקש אחר להזכיר לי את רמזיו של שולבוים על הצורך והאפשרות בבנינים חדשים וקודם כל בפתוח שרידים ונחשלים. הוא כלל בתוכם את הצורות הובין, הוקים, הושיב, הוביר מנחי ע״י במשנה ובתלמוד במדרשים ובגניזה [3] ואמר: „עד

---

1. על יחסו של ביאליק לשולבוים סיפר לי א. אברונין ז״ל: ביאליק היה מדבר בדרך ארץ ניכר על חכמי גליציה ביחוד על שי״ר, יה״ש, ר׳ שלמה בובר וכן על משה שולבוים בדור האחרון. בכ״ז היה נאבק לא אחת עם אברונין נגד „עבותות״־הניקוד של שולבוים ויש שהיה אומר לו „לא אתוכח אתך משום שאין משיבין את הארי אחר מותו״. קרה כמובן שביאליק ניצח כשהתכוון לחידוש צורה אולם במקרים אחרים סביר וקיבל.

מר אברונין שהיה אף הוא מדקדק שמרן וברדן קפדני בעניני לשון, נראה כמופתע, כשספרתי לו אגב כך מה ששמעתי כבר כאן בארץ מפי חברו המדקדק משה אהרון וויזן ז״ל על אחת משיחותיו בוינה עם משה שולבוים. באותו ויכוח טען שולבוים גם להרחבת המסגרת של הדקדוק העברי ע״י שחרור איברי הלשון מחרצובות התחביר והניקוד המקראי עכ״פ במקומות סתומים או מפוקפקים, הדבר ייעשה במוקדם או במאוחר בעקבות חכמי־המשנה והמדרש שפרצו גדרות וסייגים הרבה בשטח זה. רגיל היה לומר, „שהדקדוק הוא מדע קפוא רק בלשון קפואה; בכל הלשונות החיות אין הדקדוק השמושי מדע ומכש״כ לא קופא על שמריו. על כרחו להיות נע ותוסס ולהתאים את כלליו (או את היוצאים מן הכלל) לשמושי הלשון המשתנים מתקופה לתקופה — ולעתים מדור לדור — הן בדבור והן בכתב. תפקידם של חכמי־הלשון יהיה תמיד לעמוד על המשמר ולמנוע הפקרות״.

2. אם נכון מספר זה ואם נכונה גם ידיעה אחרת מפי אחד הסופרים בימינו אלה, שהכרטיסיה של ועד־הלשון מכילה 30.000 מלים חדשות אזי יצא שמלון עברי שלם המקיף את כל החומר הלשוני שלנו עד לתקופת „האקדמיה ללשון העברית״ צריך להכיל 80.000 מלות. האין זאת גוזמה?

3. הוקים מוקים תחת הקים — מקים מצוי בבבלי גם בתחבירים עבריים: הושיב בנטיות שונות אף עם כנויים (במקום השיב) רגיל בתשובותיהם העבריות של תלמידי רס״ג ורב האי. ודאי שיש כאן השפעה ארמית והוצרכו לצורות אלו משום שוני־הגחן. להופעיל זה שייך גם הופיך (אופיך שבמשנה ותוספתא), שאין פירושו זהה עם יהפוך המקראי אלא מלשון Umstellen בגרמנית או Reverse באנגלית ותעודתו למלא את ה praefix החסר בעברית. הרי הוקים, מוקים, אוקים, אינו זהה עם מקים אלא מלשון Pestore באנגלית Wiederherstellen בגרמנית.

היום לא הושם לב כמעט לרמזיו אלה, שחשיבותם מרובה לא לפעלים אלה בלבד. הרי הלשון היתה מתרחבת ומתעשרת בגווני פעולה רבים — הן לעצמם והן כתחליף ל־ Praefix החסר לנו — ע״י הרחבת סימני שרידים אלה על כל פעלי ע״י (וע״ו), שמספרם רב בשפה העברית. הנטיה הבלשנית החדשה נגד „בנינים רופפים" והחתירה ל„שלמים" בלבד אין בהן כדי לשנות עובדה חשובה, שאפשר ועי״כ היינו מניחים יסוד לבנין חדש הופעיל לכלל הפעלים העבריים, כשזכות המסורת התלמודית ובראשה ר׳ עקיבא עצמו — „אני אובין" — תעמוד לנו (והירושלמי מדגיש: אנן תנינן אובין). והוא הדין לשרידי הבנין משופט, מלושן במקרא, המפותח בשלמותו בלשון הערבית. הרי כל בנין נוסף יעשיר את לשוננו עושר רב".

ההדים החיוביים הרבים לספריו הבלשניים בשלהי המאה ה־19 ועוד בראשית המאה ה־20 נדמו — ביחוד לגבי מלוניו — כאלו בבת אחת עם הופעתם של רש״י פין ואליעזר בן־יהודה, גרזובסקי־קלוזנר, ד״ר טורצ׳ינר עם מלוניהם על במת הבלשנות העברית. עוד בשנת 1918 מציין דר. קלוזנר (איש עברי — „השלח" כרך ל״ה) ש„גם עתה, לאחר מלונו האשכנזי־עברי של דר. מארגל והמלון הרוסי־עברי של אברהם כהנא והמלון הרוסי־האשכנזי־העברי של בן־יהודה־גרזובסקי, לא אבד ערכו של המלון האשכנזי העברי של שולבוים במהדורתו השניה, שהיה בזמנו יחיד במינו ממש" אבל החיים והתפתחותה המהירה של הלשון העברית אחרי מלחמת העולם הראשונה גם כשפה מדוברת, הכריעו כנגדו. בלבוב התגלגלו אלפי־טפסים ממלון זה כאבן שאין לה הופכין. העסקן הציוני העברי שם, ד״ר ישראל מינצר, שעזב את מקצועו כעו״ד ונעשה מו״ל ומו״ס, קנה את השארית הגדולה של מהדורה זו, כדי לתתה בידי רבבות הקצינים והחיילים היהודיים — שפירקו את נשקם בצבא האוסטרי שנתפורר לפתע — בהתכוננם לעליה רבתי לארץ־ישראל עפ״י תכניתו של מכס נורדאו. הוא נחל כשלון חרוץ, כשם שנכשלה כל תכנית העליה ההמונית הזאת שסיסמתה היתה „מחזית שאולה לחזית גאולה". רק צעירים בודדים פרחי־חוקרים והסטוריונים עבריים, רכשו את המלון ב„חצי־חנם" וספחוהו לספריותיהם לעתיד לבוא. הנוער המתלמד למד „עברית בעברית" והגדולים שחשו לעלות ארצה בקשו ומצאו ספרי־למוד חדשים, קטנים ומצומצמים לעשרות או מאות מלות (גרמנית־עברית) שהספיקו ל„התמצאותם" הראשונה בא״י, וכך נשכח שולבוים הזקן ונשכחו כמעט גם ספריו.

אולם בדורנו זה התעורר כפי הנראה שוב הצורך והרצון לבדוק מחדש את עזבונו של שולבוים, כדי להחזיר למדע העברי הבלשני ערכים חשובים מיצירתו ולשלבם לתוך ההתפתחות הממושכת של הלשון ודקדוקה. שני מחקריו של יעקב כנעני באו כדבר בעתו, בעשותו מצד אחד צדקה עם החכם הנשכח ובהצילו מצד שני מתהום הנשיה ערכים וחדושים לשוניים שכבר נשתזרו או ראויים עוד להשתזר במסכת הלשון העברית החיה. באמונה רבה ובחבה ניכרת, אבל בחוש בקורתי וללא משוא פנים עשה כנעני עבודת־מחקר מקיפה ובשקידה ועמל רב צלל לנבכי ספרות ענפה ומפוזרת על פני ארצות שונות. בעשותו זאת לפני השואה המחרידה שהחריבה כליל את היהודים על מוסדותיהם ואוצרותיהם הרוחניים לא רק בגליציה אלא ברוב ארצות אירופה, הצליח עוד לעיין בספרים ולהעתיק מכתבי־עת וחוברות שחלק הארי מהם נכחד יחד עם בני־עמם.

ואמנם נתחוור לו, למר כנעני תוך עיון יסודי ביצירתו של משה שולבוים ובספרות הבלשנית העברית באותה תקופה, שראוי היה שולבוים לעמל זה וראוי לה לתחית לשוננו, שעשתה מאז קפיצת־דרך עצומה. ששמו של שולבוים, חדושיו והשגיו לא יישכחו ושיש לנו גם כיום מה ללמוד ממנו להרחבת הלשון בפכים קטנים וגדולים. מבלי לפרט משום מה את שיטתו של שולבוים, דרכיה וכלליה, שחשיבותם לא בטלה בזמננו גם לדבריו, מסתפק י. כנעני בהבלטת עצם משנתו הבלשנית ואת שמושו בה הלכה־למעשה בחידוש מלים ומונחים עד כדי יצירת ניבי־מותרות. וכן הוא מזכיר בצורה כללית את עצותיו לחכמי־הלשון שיבואו אחריו, כיצד לחדש ולהרחיב, מה לקרב ומה לרחק ובאיזו עדינות יש לעשות מלאכה זו, כדי שתיבלע בגוף הלשון מבלי לבלע לנשמתה. גם הוא מציין במפורש את ראשונותו של שולבוים במלאכה זו וחוזר ומדגיש, שלא בן־יהודה בלבד אלא כל המחדשים בני דורנו הולכים בעקבותיו, כי הוא שהורה את הדרך לבאים אחריו. ובהביאו בשני מחקריו צרורות של שמות ופעלים מחודשים ע״י שולבוים, רואה כנעני צורך מוסרי להקים את שם המת על נחלתו בהזכירו דרך דוגמא כמה וכמה מחדושיו שנתקבלו ונעכלו בלשוננו החדשה, מבלי שנדע

עוד מי היה אביהם מחוללם או שמניחי־לשון מאוחרים ממנו מונים אחדים מהם בין חידושיהם שלהם. על ראשונותו זו של שולבוים מצביע פרופ. קלוזנר גם בספרו המחודש „מניחי היסודות למדינת ישראל" *).

ח. תחנות־חיים ויצירה.

תחנות יצירתו העקריות, בהן הקר רוחו כמעין המתגבר, היו אוזיראן ולבוב. בתחנותיו המאוחרות יותר — קולומיה, מיקולינצי, טרנופול — נראה כאלו הזניח את עבודתו הבלשנית ועבר לשטחי־יצירה אחרים. ואמנם בתקופה השניה התרכז ברובו בתחית־הלשון וערכי־האומה ע"י הוראה בבתי־ספר וכמתכנן תכניות־חינוך עברי ברוחו הלאומית. את שעתו הפנויה אחרי עבודת־הוראה קשה הקדיש מאז יותר ויותר לחקר־המקרא ואגב זה היה הוגה ומתעמק לא רק בפרשנות התנ"ך ובעיקר בבאורי מקראות קשים אלא גם בגרסאות ודברים מסופקים במשנה, ברייתות ותוספתות משני התלמודים והיה שולח מאמרים קצרים ל„המגיד" (תרנ"ז), ל„ספרי שעשועים" של ידידו הצעיר איצ'י פרנהוף (גם אחדים מחכמי־אודיסה פרסמו שם מחקרים ושירים) וגם ל„המצפה" בקראקא, בחוברת מיוחדת בשם „אור חדש" כינס מקצת מביאוריו למקרא והוא מציינם בעצמו במפורש כ„ביאורים בדרך חפשי".

לעת זקנתו חזר עוד פעם אחת לנושאים בלשניים בתחומי תחית הלשון. בשנת תרס"ד פרסם ב„המצפה" מאמר גדול „לתחית לשוננו" בו הוא מסכם את דעותיו על דרכי־הבלשנות העברית, מציע לחכמי־הלשון שיכריעו בדברים השנויים במחלוקת ומביע את בטחונו, כי לא רחוק היום וקום יקום מוסד עליון, שיהיה בר־סמכא מוכר באומה להורות הלכה פסוקה בעניני הלשון ותחיתה (כבר במבואו העברי למלוניו הוא קורא לזה „בית דין לכל דבר־התפתחות הלשון"). בשנת 1912 שלח את מאמרו האחרון ל„השלח" ולא נודע בדיוק עד היום, אם היו שם גם ענינים בלשניים או רק אותה המחברת „בדק הבית", שד"ר קלוזנר מזכירה בהספדו והיא כולה „תיקונים בכתבי־הקודש". העורך (דר. קלוזנר) לא ראה לנכון לפרסמה מטעמים הכמוסים עמו. לפי סברא אחת הסבה היתה בזה, ששולבוים שכח לחתום עליה אעפ"י שכתב־היד היה זהה כל־כולו עם מכתבים אחרים שכתב למערכת „השלח". הסברא הנכונה היא, כפי הנראה שב„השלח" עפ"י מסורתו נבצר גם מבעל „יהדות ואנושיות" לפרסם תקונים בכתבי־הקודש, „שהם עולים על כל מה שהרשו לעצמם אפילו החפשיים שבמבקרי התנ"ך". כתב יד זה שמור בארכיונו של פרופ. קלוזנר בירושלים ואולי יגלה את הסבה האמתית בהמשך זכרונותיו. שולבוים הישיש שמר בלבו דבר זה ולא נמנע מלתת מבע לאכזבתו כמה פעמים בשיחותיו עם הסופר מאיר חרטינר בשנות מגוריו בטרנופול. שגור היה בפיו: "Herrn Klausner gefallen meine Sachen nicht" (דברי אינם נראים למר קלוזנר).

בשבתו במיקולינצי (1897—1913) כשהוא מנותק מחברת סופרים וידידים ערך מחדש את „אוצר לשון ארמי" והוציאו בלבוב. על הופעת הספר פורסמו מודעות ב„המגיד" עם כתובת המחבר בעיירה זו. ב„המגיד" ראו אור אז כמה דברי־חכמה קצרים משולבוים וכן ניהל מעל דפי עתון זה ויכוח עם ש. מ. לזר על ביאורים במקרא ובתלמוד. בבדידותו בעיירה זו התעוררו לראשונה בלבו רחשי־קנאה ומרירות ל„חכמי־אודיסה", שלא שתפוהו בבמותיהם הספרותיות ולא פנו אליו כלל לשלוח להם מתנובת־עטו. הוא לא קנא בד"ר אהרנפריז וד"ר טון, כי לא שאף לכתר הפובליציסטיקה, אבל ביקש להתמודד עם שמעון ברנפלד ודויד ניימארק בנושאים ממדעי־היהדות. בהיותו בטוח ב„חילו לאורייתא". והוא ראה את עצמו כסופר עברי לכל דבר, כי כתב רק עברית ולא פרסם בלשון אחרת שום דבר הראוי לשמו. באותה עיירה טיפל גם בפרסום לקט יסודות סוריים שומרוניים בעברית וערבית שלהם. בשנות מגוריו בקולומיה (1887—1897) השתתף ב־1888 במאמרים ובהערות מדעיות קצרות בשבועון „השמש" („החרסה"), שעורכו הראשון היה ראובן אשר ברוידס. גם כאן היו רוב הנושאים עניני לשון, בעיות במקרא ובספרות המשנה ובחכמת היהדות.

ט. יצירתו ופרסומה בלבוב.

בעקרו מאוזיראן בשנת 1870 אחרי גבור עליו רוח־היצירה ומגרות שולחנו כבר נתמלאו כתבי־יד, בחר בלבוב כמרכז ההשכלה בגליציה, כשתורה וחכמה בתוך

* פרופ. קלוזנר הואיל להעירני, שגם ב„מזרח ומערב" של א. אלמליח נתפרסם מחקר מקיף של אחד מתלמידיו על שולבוים. מר אלמליח עצמו טרח וחיפש ולא מצא. בכתב־עת זה פרסם דברי־בלשנות העו"ד הגליצאי דר. אשכנזי, אף הוא מצאצאיו של ה„חכם צבי", המתגורר בירושלים.

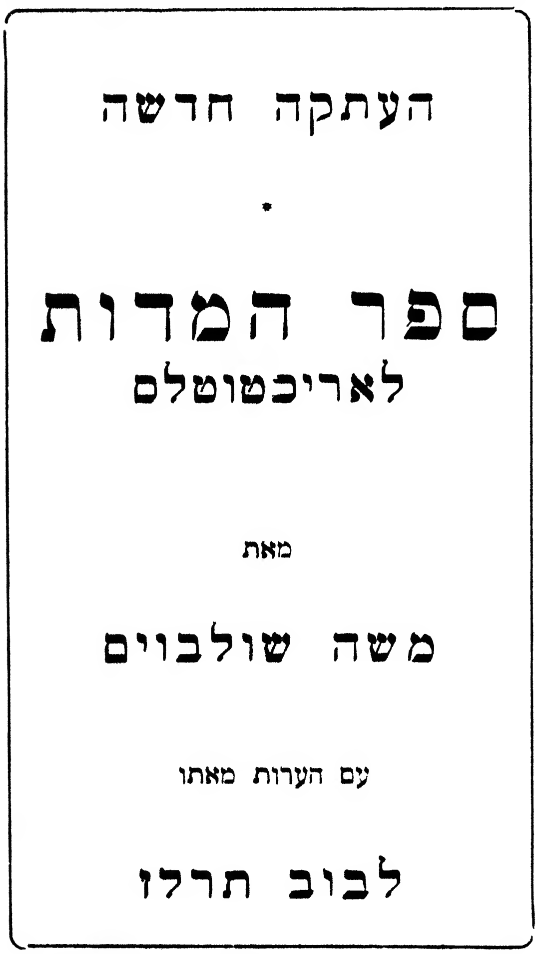
מעיו. צנא מלא מדעי־רוח ולשונות רבות וכולו שופע כוח ומרץ להעמקת מחקריו ופרסום יצירותיו. עפ״י טבעו התרחק מלכתחלה מדברי־בקורת וקנתור כלשהו והיה אומר על עצמו, שאין כוחו אלא באמת הבנין שבידו. משכילי לבוב עמדו מיד על טיבו וערכו כתלמיד חכם ובעל־סגנון מזהיר וכולם השתדלו להקל עליו את חבלי השתקעותו בעירם. אחד מהם, מיכאל וולף, מדפיס ומורה ידוע בימיו, עשאו מגיה בבית־דפוסו והבטיח את מרבית פרנסתו בכבוד. על עבודתו זו של שולבוים אומר דר. קלוזנר בהספדו עליו ב„השלח״: „הוא כמובן לא היה מגיה פשוט בבית־דפוס זה, אלא שם לבו להוציא את ספרי קדמונינו מתוקנים מתחת ידו״. מאז התפנה שולבוים ליצירה חדשה, לעריכה אחרונה של כתביו, להוצאת עתון שבועי בעריכתו ולפעילות רוחנית ערה ביחוד לתחית הלשון וספרותה.

בשנת 1871 כבר מופיע בלבוב שבועון עברי בשם „העת״ („קול העת״) שמטעמי רשיון ניתן לו כל שבוע שם אחר — בעריכתו של משה שולבוים ובהוצאת „חברת שוחרי שפת־עבר״, שנוסדה ביזמתו. צורף לו בכל שבוע מוסף ספרותי, בשם „רוח העת״, שהיה מוקדש לשירים וספורים, מחקרים בתנ״ך וכו׳. העורך הכריז על מטרת עתונו „להרים את קרנה של שפת קודש ולבשר בה כל חדש הנעשה בארץ״. מהכרזה זו כבר מהדהד קולו של מחדש הלשון [1]. אבל עוד שנה אחת קודם, שבועות מעטים אחרי השתקעותו בלבוב, יסד „אגודת שפת־עבר״, שתעודתה היתה „קנאה ללשון העברית ותחיתה״, כי היא „הנכס היציב ביותר של העם היהודי״. שנים רבות לפני שמעון דובנוב היה הוא הטוען והמטיף הראשון לאוטונומיה תרבותית וחנוכית לבני עמו בגליציה. בעתונו ובאסיפות־משכילים דרש ללא הרף משנת תרל״א ואילך „הקמת בתי ספר יהודיים־כלליים בכל המדינה בשביל נערי בני־ישראל, בהם ילמדו עברית, מקרא ותלמוד וכן את חובתם כיהודים ותעודתם באשר הם אדם״. החוקר הצנוע

1. על עצמאות מחשבתו של שולבוים גם מבחינה מדינית ותרבותית כללית מעידה קינתו המרה בעתונו על נפילת פריז לפני גרמניה. הוא עצמו, חניך התרבות הגרמנית, בן־בית בספרותה ומתרגמו של שילר, רואה במפלתה של צרפת אסון נורא לתרבות העולם ולקדמה האנושית. הפשטן הגדול כתב קינתו זו במליצה נשגבה הקוראת לבני עמו ולכל העמים הנאורים „לחגור שק ולספוד מרה״.

והמתון שנטל גם כאן את האנך בידו נעשה סופר לוחם אולם לא סתם ל„השכלה בת־השמים״ אלא לחנוך עברי ואנושי צמוד ולטפוח הערכים הלאומיים.

באותן השנים ניסח מחדש כמה ספורים שכתבם עוד בעיר מולדתו („נסתרות־רום״ ו„הרב יועץ המלך״) והדפיסם בעתונו בהמשכים. גם אלה גדושים חדושי־לשון מפליאים ומובלעים כלאחר יד בפשטות סגנונו הבהיר. פרסומם נפסק אחרי שעתונו לא החזיק מעמד אלא כשנתיים בלבד ולא נשלמו לעולם (אעפ״י שלפי עדותו של י. כנעני „שרו לו סופרים וקוראים שירי־תהלה בכל גליון״). שולבוים עצמו לא החשיבם כנראה בתקופת־פעולתו החדשה, בה התרכז בעיקר בעבודת מחקר בלשני, בתרגומים חדשים ממשוררי גרמניה ופלוסופיה יונית. בעריכת הוצאה חדשה של „אוצר

העתקה חדשה

ספר המדות

לאריכטוטלם

מאת

משה שולבוים

עם הערות מאתו

לבוב תרלז

השער של ספר המדות לאריסטו בתרגום מ. שולבוים
(עפ״י צילום שדהה)

השרשים" לבן־זאב ובסידור יצירות עצמו וליטושן.

ב־14 שנות מגוריו בלבוב [2] — שתים מהן שמטו לו בעבודתו העתונאית — הדפיס והוציא לאור בלבוב ספרים אלה:

1) תרגם ספר־המדות לאריסטו (1877) בעזרת תרגום גרמני כהודאת עצמו.

2) אוצר המלים הכללי, (1880) (הוצאה ב׳ תרנ"ח).

3) תרגום „השודדים", המחזה הנודע לפרידריך שילר, בהשמטות מסוימות (1881) *.

4) אוצר השמות (1881) וכל ההוצאה ה׳ מ„אוצר השרשים" לבן זאב בחמשה כרכים.

5) מלוניו העברי־גרמני והגרמני־עברי (האחרון הוצאה א׳ 1881, הוצאה ב׳ 1904). כולם ספרים גדולים וחשובים בשטחי־יצירה שונים, שחבורם וגבושם נמשך קרוב ל־50 שנה. גם „אוצר לשון ארמי" ראה אור בלביב בשנת תר"ס (1900) והוא אז כבר מורה במיקולינצי כאמור לעיל.

בעיות החנוך העברי העסיקו את דעתו ולבו יותר ויותר. ומשום שלא רצה להיות נאה דורש בלבד, קרא ושנה בספרות הפדגוגית וניגש בעצמו לעיבוד תכנית־הוראה לבית ספר יהודי כללי, כפי שעלה במחשבתו כבר בשנים הראשונות לבואו לבובה. מחלוקת שנתגלעה מזמן בינו לבין חברו ונותן לחמו מיכאל וולף גברה והלכה ונפסקה מלאכתו ופרנסתו כמה פעמים במרוצת השנים. אגב עבודתו על גליונות הגהה של ספרים מן העת החדשה היה מציע חדושי לשון — מלים ומונחים — למדפיס ולמחברים יחד. והנה המציא אז לסוג הספרותי „רומאן" שם עברי „מְבָדֶה" ורצה לתת לו מהלכים בשער הרומנים שנדפסו בבית־דפוסו של וולף והדבר נגע כפי הנראה גם בכתבי ר. א. ברוידס, מה שהעלה עליו את חמת שניהם יחד. התנגשות זו גרמה למתיחת יחסיו אל המדפיס גם מבחינה אישית כדי נתוקם הגמור אחרי זמן־מה. לפתאום הוצג ככלי ריק מבחינת הפרנסה, אעפ"י שלספריו היתה תפוצה גדולה בממדי התקופה ההיא. ההוצאה הראשונה של המלון אזלה מן השוק אחרי שנים מועטות. קפצו עליה ו„חטפוה" לא רק בחורים ומשכילים להרחבת ידיעותיהם בעברית, אלא גם „מתמשכלים" מחובשי בית־המדרש, שלמדו מתוכו את הלשון הגרמנית. המלון שמש להם פרוזדור להיכנס לטרקלין השירה הגרמנית ולמדו על פיו לקרוא לסינג, שילר, גיתה והיינה בלשונם או לעמוד לבחינות בגמנסיות אשכנזיות. מעין זה הרי קרה לתנ"ך של משה מדסאו (מנדלזון) בדור הקודם, שרוב קוראיו התענינו יותר בתרגום הגרמני מאשר ב„ביאור" העברי. בהכנת ההוצאה השניה של המלון השקיע שולבוים את עצמו ואת רוב הונו של בנו מאשתו השניה שהתחרט ותבע את כספו בחזרה. פרנסתו נעשתה דחוקה ותוך כדי עיסוקו בתכנית־חנוך עברי התחיל מתכונן בעצמו להוראה בבית־ספר יהודי ראשון למופת. שידידיו ומוקיריו הבטיחו לעזור לו בהקמתו. הענין נכשל מיד, כשכל המאמצים להשיג רשיון כזה ל„אוטודידאקט" עלו בתוהו.

י. מורה ומתכנן חנוך עברי.

בעצם הימים ההם נפתחו בגליציה בתי הספר היהודיים הראשונים מיסודו של הבארון הירש וקרנותיו שהקדיש למטרה זו. חבריו וידידיו השפיעו עליו להיות מן המורים הראשונים בבית ספר כזה בקולומיה, שהיתה עיר של משכילים וסופרים ושם יוכל להגשים את תכנית החנוך שהטיף לה כל שנות מגוריו בלבוב. ככה עבר שולבוים לקולומיה ב־1887 ושימש שם בכהונת מורה ראשי 10 שנים. הסופרים והמשכילים העבריים קבלוהו שם בזרועות פתוחות. הוא היה מרצה לפניהם על נושאים הסטוריים, ספרותיים ובלשניים והשפעתו גדלה והלכה על האינטליגנציה היהודית כולה ועל החוגים העבריים ופעולותיהם בעיר ובסביבה. דרישתו הראשונה היתה, שיסייעו לו בהרמת קרן החנוך העברי ובטפוח שפת עבר בבתי הספר הללו, שנפתחו בינתים גם בערים אחרות. ואמנם נחלצו לעזרתו הסופרים וראשי המשכילים ובכללם דויד ישעיהו זילברבוש, גרשום באדר, מיכאל זיידמן ועסקנים עבריים רבים.

אולם בראש הקרן של בתי הספר והנהלתם עמדו מתבוללים שעשו עצמם ראשי המדברים גם בבעיות

---

2. פעמיים נתקפחה פרנסתו בלבוב ונאלץ לשוב לאוזיראן לשנה ולשנתיים כדי לכלכל את משפחתו מהכנסה צנועה מאד מבית־ספר עברי שיסד שם ומשעורים פרטיים. שני בניו שהכין בעצמו לכתה השביעית בגמנסיה נשארו בלבוב, רעבו ללחם ולמדו בהצטיינות.

* התרגום נדפס באמת בשנות השבעים הראשונות. שאז כבר הופיעה ביקורת ב„המגיד". בהקדמתו לתרגום זה מסביר שול־בוים את יתרונות שטתו להרחבת הלשון והתרגום עצמו מכיל הרבה מלים מחודשות.

חנוך ולשון ולא ראו מלכתחלה בעין יפה את תכניותיו של שולבוים. ובראותם את התאים הצבוריים המתארגנים סביבו ואת דעת הקהל המתפשטת גם בקרב המוני העם לטובת שולבוים ושאיפותיו, עברו להתנגדות גלויה ונמרצה. אמנם נעשו בכ״ז תיקונים חשובים בפנים בתי הספר, כי מורים רבים קבלו ברצון את השפעתו של שולבוים ושיפרו את השעורים ברוחו, אבל השאיפה לשנוי יסודי לא זזה ממקומה. נטוש מאבק פנימי קשה וממושך בין „סיעת שולבוים" לבין ראשי המתבוללים אבל הלחץ הצבורי גבר והלך בשנת 1894.

בפגרת הקיץ שבאותה שנה התכנסה ועידת מורים מכל הארץ בסטאניסלאבוב והעמידה על סדר יומה בפומבי את הצעותיו של שולבוים כסעיף מיוחד. דר. מאיר ויסברג, סופר ומורה בעיר זו, הצטרף לדרישות שולבוים ושניהם הכינו תכנית מפורטת להרחבת החנוך העברי. ועדה מיוחדת מטעם חוג המורים לעברית, שדנה בכל הבעייה לגופה, ערכה תכנית למודים עבריים לא רק לתנ״ך אלא להוראת הלשון עצמה. התכנית נתקבלה למורת רוחם של ראשי המתבוללים ומאז ירד כל חינו בעיניהם והתחילו מתנכלים לו בגלוי. בחדשי החורף, 1897, באמצע שנת הלמודים, נדוהו מקולומיה והעבירו אותו לבית ספרם בעיר הקטנה מיקולינצי והוא כבר אז סמוך לגיל ה־70. כוונתם היתה לבודדו מסופרים ועסקנים עבריים ולהפרידו מן הציוניים שנואי נפשם שהתחילו צצים ומתרבים בערים הגדולות שבגליציה עם עלית כוכבם של הציונות המדינית ויוצרה דר. תיאודור הרצל. על התחלת התקופה הזאת קורא שולבוים בצהלה במבוא העברי למלונו: „ברא ד' חדשה בארץ, רוח ממרום נשב וציונות שמו".

ובשנים הראשונות לישיבתו במיקולינצי כבר פרצה ברוב עוזה הספרות העברית החדשה מרוסיה עם זרמיה הצדדיים מ„גליציה הצעירה", שגם הם השתפכו לאודיסה. ב־1905 התפרץ מרוסיה דרך כל גבולותיה גל עצום של מהגרים ופליטים יהודיים לגליציה ובוקובינה, רובם צעירים עבריים משכילים, דוברי עברית חדשה וחלק מהם נשתקעו שם והתחילו מפיצים לשון עברית מדוברת כמורים פרטיים וכמיסדי קורסים ובתי ספר לסטודנטים ולנוער היהודי בכללו על טהרת הלשון העברית. במשך שנים אחדות נוצרה תנועה עברית רבת תנופה שהציפה כזרם אדיר את רוב ערי גליציה ובוקובינה ועד לכפרים הגיעה, למשפחות היהודיות הבודדות שם. השטה „עברית בעברית" — עפ״י ברליץ ללשונות חיות אחרות — נחלה נצחונות מפליאים מתוך התלהבות המורים והלומדים יחד והדיחה לקרן זוית את כל המלונים מגרמנית ופולנית לעברית ולהפך. ההוצאה החדשה של מלוני שולבוים נעשתה מיותרת לחלוטין בקרב הנוער המתלמד, אבל היחידי שאינו מצטער על כך היה שולבוים עצמו כי הוא רואה עכשיו בעיני בשר, ששאיפותיו ומפעל חייו באו על סיפוקם. הוא שומע ומקשיב לעברית הספרדית מפי נער ובוגר גם בעיר נדוייו והוא מבחין בדבורם מלים חדשות ומחודשות מיצירתו שלו ועל פיה. הוא קורא כל ספר וכל חוברת עברית מרוסיה ומארץ־ישראל ומוצא גם שם חדושי לשון ושמושי לשון שנתאזרחו מספריו והוא שמח בחלקו ורווי־נחת מעמלו כאחד מראשי מחולליו ומכונניו של הדור החדש העולה בספרות העברית ולשונה הקמה לתחיה. ובגילו זה, בהתקרבו לגבורות, הוא אוזר עוז חדש ומקדיש מעתה את שארית חייו לניפוי רשימותיו ומחקריו במקרא וספרות המשנה, שכוחו רב בהם, כדי להנחיל לעמו דברים חדשים ונועזים בשני השטחים יחדיו.

תקופה זו, כ־10 שנים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, היתה תקופה ערה ורגישה ליצירה רוחנית באירופה כולה. ביחוד בגרמניה שגשגה והלכה החקירה בתנ״ך והעלתה אגב זה בחכמה חדושים ומחקרים בספרות המשנה ובתולדות ישראל. בוינה האוסטרית, בבודאפסט ההונגרית ובפיראנצי האיטלקית קמו והתבצרו משנה לשנה מרכזים חדשים לחכמת היהדות. גם ארץ ישראל מתעוררת ועולה כמתחרה בשטחי יצירה שונים. הנה מופיע תנ״ך עם פירוש מדעי עברי (אברהם כהנא) של חכמים ותיקים וצעירים בישראל מארצות רבות ושונות. למה ייגרע חלקו? כלום לא הגיעה גם שעתו של משה שולבוים להכניס את ראשו בין ההרים ולהראות את כוחו בשדות חקר אלה, שחומר מדעי חשוב ורב נאסף אצלו ובחלקו גם ערוך משכבר הימים? לא רק קנאת סופרים היתה כאן, אלא הבטחון באמתחתו הרוחנית המלאה והרצון להעניק לעמו את כל הטוב והראוי מאוצרו הגדוש פרי למכביר.

רעיונות ותכניות אלו שמעתי אז מפי מכרים משותפים, שביקרו אצל שולבוים במיקולינצי ומצאוהו שקוע ראשו ורובו בעבודת מחקר וכתיבה. כמזכיר אגודת המורים בגליציה ובוקובינה ולעתים גם כמפקח

על בחינות סוף השנה בערים שונות וכן כבוחן בבית־המדרש למורים מיסודו של שלמה שילר ז״ל בלבוב נשלחתי פעם גם לטרנופול לטקס גמר השנה ושם זכיתי „לחטוף״ אתו שיחה קצרה בלבד*). הידידים המשותפים, בכללם משכילים עשירים שהעריצו את הת״ח הישיש, ספרו לי ש„הזקן״ עודו חסון ורענן. קומתו הבינונית שחה רק במעט וגם מיחושי הזקנה כמעט שפסחו עליו. הוא היה בטוח, שימצא בנקל מו״ל בעל שם לספריו החדשים וביקש רק שיעזרו לו בהשתדלותו לעבור לוינה או לפחות לשוב לבובה במצב של פנסיה ולוא גם קטנה משמגיע לו, מפני שקשה לו מאד בגילו זה לטפל מפנה נדחת בהוצאת חבורים מדעיים, בהגהה והדפסה ממרחקים.

יא. בערוב יומו בטרנופול

רק בשנת 1913/14 העבירו אותו ראשי קרן הבארון הירש לטרנופול במצב של פנסיה למחצה ומשרת מפקח למחצה על המורים לעברית בבתי הספר שלהם בגליציה המזרחית והוא כבר אז בן 84. לא ארכו הימים ופרצה המלחמה ובעיר השתוללו גייסות הצאר ותלמיד חכם זה, ישיש מופלג, תשוש וגלמוד הוכרח להסתגל לתנאי חיים של שלטון־כבוש קוזאקי, שהחזיק בטרנופול עד יולי 1917. את אשתו ובתו שלח לוינה והוא עצמו כבר לא הספיק לנסוע אחריהן. ערירי נתקע בטרנופול מנותק ממשפחתו ברוב שנות המלחמה. למזלו נתקע אז בטרנופול עירו גם הסופר מאיר חרטינר ואחותו גרה באותו בית, בו הוקצתה דירתו של שולבוים. בשמעה מפי אחיה מי הוא שכנה האומלל, היתה מסייעת לו ככל האפשר בימים ההם גם בהשגת אוכל ומשקה. אף באותן שנות זקנה מופלגת ובתוך מועקת הכיבוש הרוסי, היה שוקד על קריאה וכתיבה, מיסב אל שולחן עבודתו בחדר הספריה הענקית והיה מעיין וכותב, כותב ומעיין כ־20 שעות תמימות מדי יום ביומו. עיקר עיסוקו היה בתיקונים, הוספות והשלמות לכתב־יד גדול ועבה, שלתוכו כינס את כל שנתחדש לו במשנת חייו בביאורים והגהות למקרא ובפירוש והערות לספרות המשנה

* באחד מביקורי בקולומיה נקלע במקרה גם שולבוים שמה בדרכו לאחיו בדליאטין בסגרת־הקיץ. כשהגעתי לביתו של מתתיהו מיזש אמר לי, שלפני רגעים מספר יצא הזקן מביתו לרכבת. תפסנו כרכרה ואצנו לרכבת והספקנו רק לברכו לשלום בחלון הקרון הזז עם הרכבת.

והמדרשים, שחוברתו הידועה, „אור חדש״ והמחברת „בדק הבית״ שלא הופיעה ב„השלח״, שימשו לו רק התחלה ודוגמה לחבור גדול זה או לשני חבורים על נושאים שונים. מאיר חרטינר ראה אותו פעמים רבות רושם ומוסיף או מתקן בכתב־יד כרסני זה וניכר היה שהמחבר הישיש מייחס לו חשיבות יתירה, מבלי שיספר על תכנו. מזה נראה שהוא לא הצליח למצוא „מו״ל בעל שם״ כפי שהיה סמוך ובטוח בשעתו, מפני שנשאר בנדויו במיקולינצי או שאכזבתו המרה מ„השלח״ גרמה להסתלקותו משאיפת הפרסום עד להזדמנות נוחה יותר, ובינתים פרצה המלחמה. המשכתו ברשימות ותקונים מוכיחה, שגם בזמן הכבוש של טרנופול לא התיאש מחבורו או חבוריו אלה, שסופם לראות אור.

הספריה העצומה שלו, שבחלקה היתה בלשנית־מקצועית בלשונות רבות ובחלקם ספרי חכמה ומדע, נשארה בטרנופול, מפני שלא היה בכוחו ולא בכיסו של הישיש, שבריאותו רפתה וכוחותיו דלו בתקופת הכבוש, להעבירה אתו לוינה, בצאתו שמה כפליט אחרי נסיגת הצבא הרוסי. שולבוים הציע פעמים אחדות למאיר חרטינר את כל הספריה במתנה גמורה „באין לו יורש או עוצר לאוצר זה״. אגב כך היה פולט מבין תותבות שניו רמזים סתומים ואנחות כבדות על בניו שמתו עליו בחייו ועל הבן החי ש„התרחק מעל שולחן אביו״. חרטינר סירב לקבל תשורה נכבדה כזאת, שהכילה ספרים יקרי ערך ומציאות וביחוד מפני שראה בה את משענתו האחרונה של הסופר הישיש גם מבחינה חמרית (קנה ממנו כמה ספרים*, בכללם מלון גרמני־ערבי, במחיר השווה). אוצר גדול ויקר זה נחרב ונשדד ברובו תחלה ע״י הקוזאקים בנסיגתם מטרנופול ואח״כ הושמד כולו עם השתלטות הקלגסים האוקראיניים על טרנופול והחרמת הבית לצרכי ה„צבא״ בסוף 1918. חלק גדול מספריה זו שימש דלק לחיילים האוקראיניים להסקת הבית ולצרכים אחרים. דבר לא נודע עד היום, אם שולבוים לקח אתו לוינה את חבורו בכתב־יד או

*. על ספרים אחדים נמצאים ציונים והערות בכתב יד של שולבוים, ביחוד בתלמוד ירושלמי עתיק הוצאת קאיוטין ; קונקורדנציה של בוקסטורף ; מלון ארמי של לוי לתרגומים ; תנאים ואמוראים וכו׳ להרב דר. בריל. משהו אופייני ל־שולבוים המעריץ את נאפוליאון משתקף מן העמוד החלק בשער הירושלמי : דבוקה שם תמונת מאריה אנטואניט.

שגם כתב־יד זה נשאר בספריתו והושמד יחד אתה.

מאיר חרטינר היה יוצא ונכנס אצל שולבוים וכמה שיחות וויכוחים נסבו על ביאורי מקראות וקביעות המסורת. היו מקרים, שחרטינר לא גרס את התיקונים המוצעים מפי שולבוים והיה משתדל לשכנעו, שהכתובים הנידונים רק רציפותם נותקה באשמת סופרים ומעתיקים והם מתישבים ללא תיקונים או מחיקות ממה שלפניהם או לאחריהם עפ״י הרחבת הכלל „אין מוקדם ומאוחר בתורה״ גם על חלקי פסוקים. סו״ס ידעו כבר קדמונינו על „מקרא חסר״ ורד״ק אף העיז לציין בפירושו על נביאים ראשונים שה„קרי״ וה„כתיב״ מקורם בספרים משובשים שחזרו לא״י עם עולי בבל. שולבוים נטה שתי אזניו, שאחת מהן כבר כבדה קצת, לכל הערה ומה שנראה בעיניו היה רושם על פתקים ומצרפם לעיון נוסף לדפים מסוימים שבאותו כתב יד המונח תמיד על שולחן עבודתו. השיחות התנהלו בגרמנית *), — כי שולבוים התיחס גם אז בבטול גמור לאידיש ורגיל היה לחזור בשנוי לשון על המימרא של ר׳ יהודה הנשיא: „לשון סורסי למה? או עברית או גרמנית״. אלא שלא כרבי, היתה הלשון העברית החיה מגומגמת במקצת בפי שולבוים ביחוד במבטא הספרדי לעומת דבורו השוטף, המצוחצח והעשיר בגרמנית. באחת השיחות פנה שולבוים במפתיע לחרטינר בשאלה זו: "Herr Chartiner, wie stehen Sie mit Gott?" (מר ח., מה עמדתך לאלהים?) וכאשר חרטינר ענהו בפשטות פלוסופית לכאורה: "Ganz einfach, Herr Schulbaum, was ich nicht weiss, nenne ich Gott". („פשוט מאד, מר שולבוים, מה שאיני יודע, הנני קורא לו אלהים״). הרהר שולבוים רגעים מספר וסיים את השיחה בהערה קצרה "Eigentlich ein geistreicher Gedanke" („בעצם רעיון של שאר־רוח״). ניכר היה, שבעית האלהות חזרה והעסיקה באחרית ימיו את שולבוים „החפשי״, כפי שנהגו לכנותו עוד באוזיראן. תגובתו הקצרה אינה פותחת אשנב לנפשו המתלבטת, אם תשובתו של חרטינר הניחה את דעתו.

---

* בשיחה משולהבת על נוסח התנ״ך המסורתי התפרץ שולבוים בקריאה נרגשת: "Es ist ja ein Truemmerhaufen" (הרי זה עי־חרבות) ותוך כדי דיבור נרגע מאליו והוסיף „נס גדול הוא עצם שארית־הפליטה בנוסח שלפנינו לאור התלאות והזעזועים שעברו על הארץ והעם בתקופה המכ־רעת ההיא״.

גם בימים ההם התיחס שולבוים באדישות לעניני דת ואמונה, מבלי שיבעט בם בפומבי וכן נשאר נאמן ללעג המשכילים על החסידות והאדמורי״ם. הוא היה מדבר בהם סרה בכל הזדמנות ואת חציו השנונים ביותר היה שולח בראש השושלת של ויז׳ניץ (בלשונו „מנדיל ויז׳ניצר״) ולא נרתע מלהאשימו בדברים שבינו לבינה תוך הסתמכות על עדים חיים — „משמשים בקודש״ כביכול — שפוטרו מן ה„חצר״. יחסו זה לדת התבלט גם בהתנגדותו המחלטת ל„שולחן המתים״ ובעקביותו כלפי עצמו לא היה פוקד את קברות אבותיו בבקוריו הנדירים בעיר מולדתו, אלא היה נותן צדקה לעניים לזכרם. הוא הוקיר את רגליו מאוזיראן למשך שנים אחדות כאשר הרב דמתא, ר׳ מרדכי־לי זיידמן (מגדולי הרבנים בסביבה), גזר להעלות על המוקד את כל ספריו, לרבות את המלונים, מפני שהם מוציאים ל„תרבות רעה״ גם את חובשי בית המדרש. אבל בשבתו בקולומיה ובמיקולינצי חזר וזכר לעיר מולדתו את חסד הנעורים והיה מבקרה בהחבא מפקידה לפקידה ומתענין ביחוד במשכילים חדשים שקמו לה בינתים. בבקורים המועטים הללו היה מתארח בחוילתו של משה גולד (ראש משכילי אוזיראן בימים ההם), שעמדה כמעט מחוץ לתחום או אצל בן־דודו באותה סביבה ונעלם אחרי יום יומיים בחשאי כלעומת שבא — כפי הנראה מאימת הקנאים הדתיים שנטרו לו איבה מרה עוד מימי נעוריו. כמה ממשכילי אוזיראן היו מבקרים אצלו לפרקים עוד בתקופת מגוריו בקולומיה (יהודה כהן, האחים ניסן ואהרון ניסנבוים שעברו עם משפחותיהם לסביבת קולומיה וצ׳רנוביץ). במיקולינצי באו לשחר את פניו משה גולד ובן־ציון שיפמן שהתגורר אז בטרמבובלה.

גם בטרנופול, בתקופת הכיבוש הרוסי, ביקר אצלו משה גולד והוא שהציג לפניו את ש. אנסקי ודר. פ. לנדר, שעמדו בראש מפעל הסיוע הגדול ליהודי גליציה בשם ועד ההצלה של אחינו ברוסיה. דר. לנדר, רופא צבאי מקיוב ובעל קשרים לצלב האדום הבין לאומי, נשאר בגליציה אחרי נסיגת הצבא הרוסי (מת בארץ ישראל לפני כמה שנים) והוא שסיפר לי בבקוריו אצלי במערכת ה„טגבלאט״, כי ש. אנסקי ביקר כמה פעמים בביתו של שולבוים בטרנופול והתענין מאד בעבודתו המדעית וביחוד במלים והניבים העבריים, ששולבוים ליקט מתוך האידיש המדוברת והבית־מדרשית וצירפן למלוניו. השיחות ביניהם התנהלו בכבדות, מפני

שאנסקי לא חיבב ביותר את לשונו הגרמנית הצרופה של הזקן הגליצאי והיו עוברים באמצע השיחה לצרפתית מקוטעת בפי שניהם. ואעפ״י שהיחסים האישיים ביניהם לא נתהדקו ביותר מפאת השוני בגיל, בחינוך ובתרבות, היה אנסקי מדבר בכבוד רב ובהרכנת ראש על „חכם גליצאי זה, שגופו צמוק ורגליו תשושות מזוקן, אבל בעל זכרון נפלא אף במכילתות ופסיקתות ועדיין שקוע בספרים רציניים כמתמיד צעיר". אנסקי שהיה להוט לפולקלור יהודי ומתעסק בחקר דיאלקטים קדומים באידיש, מצא בספריתו של שולבוים חומר בלשני נדיר גם בשטח זה והיה שואל ממנו חוברת או ספר ולבסוף כבדו שולבוים בספר „עברי טייטש" באותיות אשוריות מימי־הבינים המאוחרים בגרמניה כתשורה למזכרת. דר. לנדר לא זכר את שם הספר ולא את תוכנו.

גם דר. י. ל. מגנס התענין בגורלו של שולבוים. זמן קצר לפני הצטרפותה של אמריקה ל„אנטאנט" נגד גרמניה הגיע במפתיע דר. מגנס לבובה כאחד מראשי ועדי הסיוע היהודיים באמריקה, טרם התלכדם להסתדרות מוצקת ואחידה בשם „ג׳וינט". הוא בא להתחקות על מצבם של יהודי גליציה, על סבלם ונזקיהם מן הכבוש הרוסי והביא עמו סכומי כסף ניכרים. בשליחותו זו התקשר עם מערכת ה„טגבלאט" וביקש מאתנו חומר סטאטיסטי הדרוש לו בשביל חבריו בניו־יורק. כבר בשיחה הראשונה שאל אותי ואת חברי מהועד הציוני הארצי, שהיו מסובים אתנו לקבלת פניו במלון ג׳ורג׳, אם וכיצד יוכל להיפגש עם החוקר הישיש משה שולבוים, שיש לו „דברים" אליו בשם משפחת דר. קוהוט. אגב כך רמז בשמם, שלצורך הוצאה החדשה של ה„ערוך השלם" נעזרו המהדירים הרבה בעצותיו של שולבוים כחוקר ובלשן. משפחת ק׳הוט ניסתה לשוא למצוא קשר עם שולבוים מאז פרוץ המלחמה וביקשה מדר. מגנס שבהיותו בלבוב ישתדל להשיגו אם עודו בחיים. דר. מגנס הצטער מאד בשמעו מפינו (ואני הוספתי כי שולבוים הוא בן עירי), שאין איש מאתנו יודע, היכן נמצא שולבוים, מפני שאין לנו כל קשר עם טרנופול, שלא הוצאה עדיין מידי הכובש הרוסי. עם שחרורה של טרנופול נודע לנו באמת, כי השלטון הרוסי החזיקו כבן־תערובה להתנהגות טובה של הקהלה ורק זקנותו המופלגת הצילתו מגירוש לרוסיה.

משיחה אחרת עם ד״ר מגנס באותם הימים נודע לי ששמע על שולבוים ויצירתו מפי חברו וידידו הסופר המלומד דר. פרידלנדר (הידוע כמתרגמם של דובנוב — „מכתבים על היהדות" — ואחד העם — חלק מ„על פרשת דרכים" — לגרמנית) עוד בהיותם שניהם סטודנטים באוניברסיטאות גרמניות. וכן אמר לנו אז, שלו עצמו אין כל סכויים לקבל רשיון כניסה לרוסיה, קו״ח לשטח כבוש, בהיותו ידוע באמריקה כולה כמתנגד בכל לבו לאיזו עזרה אמריקאית שהיא לרוסיה ומכש״כ לשותפות מלחמתית עם המעצמה הצאריסטית הפורעת ביהודים. אבל קיימים קשרים בין היהדות האמריקאית והרוסית והוא יתאמץ לדרוש לשכנו של שולבוים מן העבר השני של גבולות המלחמה. בירושלים נזכר פעם דר. מגנס בפרשה זו ואמר לי שאמנם הושג אז קשר עם שולבוים בטרנופול מטעם ועד ההצלה של יהודי רוסיה. לדבריו — והוא הוסיף „אם אין זכרונו מטעהו אחרי עשרות בשנים"— היו חלופי מכתבים בין דר. קוהוט לבין שולבוים וקרוב לודאי שנודעת להם חשיבות מדעית בשביל הבלשנות העברית. שמועה זו אין לה סעד עדיין משום מקור אחר.

כחודש ימים בלבד נשאר בטרנופול אחרי שחרורה ועד שהתקשר עם אשתו ובתו בוינה, זו הבת הקטנה שהיתה נחמת חייו היחידה אחרי „שברו הגדול כים" כפי שהיה מתבטא בכל הזדמנות על אבדן בניו באורח טראגי כ״כ. ועתה הוא אובד־עצות ואינו יודע מה ילד יום ולאן פניו מועדות. בטרנופול לא יוכל להישאר. הריהו עירום וחסר־כול אחרי שגם הוא בין „הנשרפים" עם הצתת רחובות שלמים בעיר ושדידתה בידי הצבא הרוסי הנסוג *. הוא עבר לגור באופן ארעי אצל ידיד משכיל שהכניסו לתוך ביתו עד שיחליט על עתידו הקרוב. מוסד ברון הירש חדל להתקיים בגליציה המזרחית ומשפחתו בוינה אינה אצה לחזור ל„גיא־ההריגה" על הגבול הרוסי. עניני־הפרנסה יגעים שוב ורק בוינה אפשר לחפש פתרון אצל הקורטוריון של הברון. הוא היה מעדיף לבוב על וינה, כדי להימנע מפגישה עם בנו וכלתו שלא הכיר בה עד היום *. אף השם לבוב מעורר בו זכרונות נוגים ומרים. כאן מתו

---

*. בגלויה היחידה לבתו בוינה הוא מתמרמר:
"Tarnopol ist verbrannt u. ausgeraubt, u. auch ich bin meiner Habseligkeiten beraubt".

*. יחסו לנצרות היה כ״כ שלילי עד שאמר למאיר חרטינר

עליו שני בניו הכשרוניים וכאן סבל רעב ומחסור. על כן אין ברירה אלא לוינה, שם אשתו ובתו היקרה לו מכל, שם גם רוב ידידיו וחבריו הסופרים שנותרו בחיים.

יב. אחרית ימיו בוינה.

בבואו לוינה בשלהי הקיץ 1917 מצא רק את מעילו תלוי לצדו על יד החלון. מזוודותיו נגנבו וכל אשר היה בתוכן. לא נשאר לו דבר מכל עמלו במשך 30 שנה. הוא היה נרגז ונרעש כ״כ שחירף וגידף את הנהגת הרכבת הצבאית בה הגיע וכמעט שנסתבך במשפט על בזיון ועלבון הצבא. אולם הוא שכח את הכל בנפלו לזרועות אשתו ובתו שחיכו לו בבית־הנתיבות המזרחי ולא זכר מה הכילו המזוודות שנגנבו. היו שם גם כתבי־יד ובתמימותו היה בטוח ש„הגנבים הישרים" יכירו בטעותם שלא כדאי היה לפשוע על חפצים בלויים

בכל הרצינות אגב ויכוח עיוני על בעייה הסטורית־ספרותית בזה הלשון:
"Eine Wanze, die Wir vor zwei tausend Jahren zerdrueckt, die stin... bis auf den heutigen Tag.
(„פשפש שמעכנו לפני אלפיים שנה, מעלה צחנה עד היום הזה"). הוא דחה בתוקף רב את ה„רומנטיקה הנצרנית" של כמה סופרים עבריים לפני מלחמת העולם הראשונה.

הדרכון מטעם השלטון האוסטרי הצבאי

ובדרכונו של איש זה ובשאר המסמכים הרשמיים צוין כ„מורה־דת" עפ״י אומנתו!! אוסטריה לא הכירה בז־כותה של הלשון העברית ולכן נכללה הוראתה בלימודי־הדת.

וניירות כתובים צהובים ומיושנים ויחזירו לו הכול עפ״י הכתובת שהודבקה לכל מזוודה. המשטרה רשמה מיד את הגניבה, חקרה וחיפשה לחנם שבועות רבים. דבר לא נמצא. ניצל רק ספרון צנום שהיה תקוע בכיס מעילו ועל שער הספר דבוקות התמונות של ראובן ודויד — שני בניו „הגאונים" (כפי שהיה רגיל לכנותם) שמתו בלבוב בשחפת ממארת. היה זה ספר־שירים ממשורר אנגלי י ו נ ג בתרגום גרמני בשם "Nachtgedanken" (הרהורי־לילה) ועוד בטרנופול שפך את לבו לפני חרטינר ואמר שהוא קורא ספר זה לעתים קרובות מאד בנדוד שנתו בלילות. והנה גם עכשיו בוינה הוא מחלק את חייו באורח חדש: היום שייך לאשתו הצעירה מלכה (אמאליה) ובתו הקטנה אתיל (אוטיליה) שגדלה בינתיים ומגלה כשרונות נפלאים ברוב לימודיה בגמנסיה הוינאית*) ובלילה הוא קורא „נאכטגעדאנקען", מסתכל מדי פעם בתמונות בניו המתים ומתיחד עמהם.

סופרים ומשכילים — ידידים ותיקים וחדשים — קבלוהו בכבוד רב והם שעזרו לו לסדר את עניני הפנסיה עם הקורטוריון של ברון הירש. ביקרו אצלו תכופות דויד ישעיהו זילברבוש, הרב הסופר ד״ר יוסף ש. בלאך, ר' אייזיק טורטשינר (אביו של פרופ' טור־סיני), הסופר התורני ר' חיים בלוך, בן־ציון ש־פמן ואחרים שהיו מלוים אותו הביתה כמעט בכל יום, כי רגיל היה לבוא לספרית „ציון" לקרוא עתון ולעיין בספר וכן היה מבקר רצופות בבית־קפה, ששמה היו מזדמנים סופרים ועסקנים ציוניים. עם בנו מאשתו השניה נפגש לעתים רחוקות ובקרירות מופגנת ובכ״ז התפרץ פעם ואמר לר' אייזיק טורטשינר: „בני לא המיר, הוא יהודי. אך מי לידנו יתקע שלא יקרה לנכדי ממנו מה שקרה לנכדיו של מורנו הגדול ר' אליהו בחור אחרי מותו?" הוא ראה בגלות הארוכה את המצודה הפרושה להתבוללות ובמובן זה צודק ר' חיים בלוך הכותב לי מניו יורק, ששולבוים התיחס בשלילה ל„לאנדעספאליטיק" של ציוני אוסטריה וגליציה. הוא ראה רק פתרון אחד לבעיית היהדות: חזרה ללשון העברית ושיבה לארץ ישראל.

הוא ראה עוד חיים בוינה עם אשתו ובתו בכבוד

* הוא חיבר בשבילה במיוחד Sprachlehre (מורה הלשון) גרמנית־עברית כדי שתחדש את ידיעותיה העבריות אשר שכחה בוינה ונתן לה גם שעורים בעל פה לתכלית זו.

וברווחה כ־8 חדשים בלבד, זקן ושבע ימים נפטר מן העולם זמן קצר אחרי שחדרה גם לוינה הידיעה על הצהרת בלפור על אף הצנזורה הצבאית החמורה, כשידידו וחברו ד״ר יוסף ש. בלאך כתב מאמר ראשי חריף נגד „הציונות האנגלית״ בעתון שלו (שהיה שופר הקהלה) Dr. Bloch's Oesterreichische Wochenschrift שולבוים עוד הספיק להטיף לו מנה הגונה של תוכחת מוסר על מעשה זה ועוד ניתן לו להציץ ולחזות בדמיונו בהיבקע השחר על תקוות־ציון ובהיפתח השערים לרווחה לחידוש העם והמדינה בארץ האבות. הוא עצם את עיניו לנצח בהרגשת־רווחה, שעמל־חייו לתחית הלשון העברית והרחבתה לא היה לשוא, כי רק לשון עברית חיה ומדוברת הוא המפתח העיקרי לתחית העם והארץ. ואמנם הסופרים העבריים בוינה שבקרוהו ליד מטת חוליו היו מעודדים אותו בדבריהם אליו, ששכרו מזומן לו בתולדות עמו הקם לתחיה.

באפריל 1918 מת ונקבר בוינה הראשון למחדשי הלשון העברית ומרחיביה במאה הקודמת. והנה קרה המקרה, שעשרים שנה אחרי מותו לא הצליחו אלמנתו ובתו להשיג רשיון־עליה מוינה לארץ ישראל בעצם התפשטות השלטון הנאצי באירופה התיכונית. בכאב נמרץ ועצור כאחד כותבת לי בתו שבקשתה „במקום ציוני גבוה״ לא נתקבלה ברצון בגלל „מחסור בסרטיפיקטים״ וברגע האחרון ממש ניצלה היא וכל משפחתה — בעלה היה רופא ידוע בבית החולים רוטשילד — ממאסר והשמדה בעזרתו של קצין נאצי מחופש כפי הנראה וכולם הגרו לאמריקה. האלמנה מתה בניו יורק ב־1948 ועם מותה נעלם באורח מסתורי מביתם אותו „מורה הלשון״ ששולבוים כתבו בשביל בתו וכן כתב־יד של מלון ארמי־עברי מטושטש ובלה ובלתי נשלם. את האבידה הזאת מבכה הבת ומבכה גם בנה, שהוא קצין גבוה באוירית־הצי האמריקאי החונה בברמודה והוא כבר אב ל־4 ילדים שכולם מתגאים בסבא הגדול ויצירתו ומבקשים לקרוא כל מה שנכתב עליו ועל מפעלו הרוחני. הבת נתגרשה בינתים מבעלה הרופא וגעגועיה לארץ גוברים. „מה שונים היו חיי שלי וחיי בני — היא משתפכת באחד ממכתביה — אילו ניתן לנו אז לחיות בארץ ולהשתתף בבנינה!״. נערץ עליה מאד אביה הגדול והיא מוסיפה להקדיש זמן ועמל רב כדי למצוא את החבורים האבודים בכתב־ידו *.

*. בכשרונותיה שנחונה בהם החלה להשתמש אף בשנים האח־

י״ג. החבור הנעלם.

לפני שבע שנים נפגשתי עם הסופר הישיש גרשום באדר בניו־יורק אחרי עשרות שנות ניתוק וחלק גדול משיחותינו נסבו על משה שולבוים האיש והסופר. על קיומה של בתו באמריקה לא ידע כפי הנראה. הוא לא הזכירה ואני לא שאלתיו, כי עובדה זו לא היתה ידועה לי אז, שאמה האלמנה והיא עצמה עם משפחתה הצליחו להימלט מאוסטריה לאה״ב. בכוח זכרונו הפינומינאלי הוסיף באדר או חידש פרטים שונים ובשמעו שסבת התענינותי הפעם היא הכנת חומר למונוגרפיה לקראת יובל ה־100 לתחלת יצירתו, הפטיר ואמר בתנועת ידים, כאלו הוא מצביע על כתב יד שלפניו, שמוכנת אצלו לדפוס „מסה גדולה ומקיפה את כל צדדי חייו, יצירתו הספרותית ופעולתו החנוכית־צבורית של משה שולבוים עד אחרית ימיו״. באדר עמד אתו בכתובים וגם מפיו שמעתי על כתב יד גדול ששולבוים עסק בו כשלושים שנה ושקד על שכלולו עד עזבו את טרנופול. גם בפניו שמר שולבוים את סודו, מהו בדיוק תוכנו וסדרו של חיבור זה. אולם כמנהגו, כאלו בדרך הלצה, סינן באדר מבין שרידי שניו הענקיות בגיל קרוב ל־90, ש„אם כתב יד זה לא אבד ונמצא אי שם בידים נאמנות, אזי יופתע באחד הימים העולם היהודי והנוצרי כאחד כשיתגלה פתאום תנ״ך מתוקן ומבואר ושונה מזה שבידינו ומזה שבבקורת המקרא הנכרית — נוסח משה שולבוים״.

באדר הפליג אגב זה בלמדנותו היסודית של שולבוים רבו, בבקיאותו העצומה בכל מכמני ספרותנו „ובחכמתו הרחבה מני ים״ גם ב„מדעי הרוח של הגויים״. עמוק היה משמעון ברנפלד בחכמת היהדות כולה „ומתחת ידיו של שולבוים ודאי לא תצא יצירה שטחית ומפוקפקת כמבוא לכתבי הקודש של ברנפלד״. הרי „שולבוים הגה בתנ״ך כ־70 שנים רצופות, בחן ובדק כל נוסחה וכל מסורת באותיות ובנקוד ואהב אהבת נפש כל פסוק ופסוק״. לדברי באדר היתה צריכה מסתו על שולבוים, שתגלה טפח גם מן החבור הנעלם (בצירוף

רונות, ביחוד באומנות הציור והפיסול. שתים מיצירותיה (אחת בצבעי שמן והשניה — מים) צוינו לשבח ונתקבלו בסוף השנה שעברה לתערוכת האמנים העולמית ב־City Centre זה עתה גמרה פיסול „ראש משה״ ואין היא נוטה לע״ע לגלות אם זה אביה או „משה״ אחר שריחף לעיני רוחה.

מכתבים פרטיים המכילים רמזים לכך) להופיע בקרוב כפרק גדול ומיוחד בתוך סדרת זכרונותיו ותיאוריו על „חכמי גליציה".

בינתיים הלך גם באדר בדרך כל העולם ולא נותר איש בחיים, שהכיר את שולבוים מקרוב כמוהו. אם יזכה עזבונו הספרותי לראות אור, ודאי יימצאו שם דברים בלתי נודעים משום מקור אחר, כי גם שני מחקריו של כנעני והשלמותיו ההסטוריות האחרונות של ד"ר גלבר הם עדיין בחינת תני ושייר בפרקי חיים ויצירה חשובים. כבן עירו של ר"ם שולבוים השתדלתי להשלים ולמלא בזה כמה חוליות חסרות או מקוטעות בתולדותיו ויצירתו — מקצתם מזכרוני ויתרם מרשימות שהיו אצלי או משיחות עם בני דורו. אולם גרשום באדר היה משתתף כמעט בכל אותם כתבי העת, התגורר ברוב אותן הערים בתקופה אחת עם שולבוים רבו וחברו הקשיש והגדול ממנו ואף עסק שנים רבות בחינוך והוראה בחברתו. אולי תתגלה אז החוליה החשובה החסרה בתולדותיו של שולבוים והיא — סבת הפסקת פרסומם כמעט לגמרי של מחקרים מדעיים ב־30 שנות חייו האחרונות, שהיו כולן קודש לחקירה לשמה בתקופות שונות שבספרותנו. לפי השערת באדר ניפה שולבוים וניסח נוסח מדעי־ספרותי גם את הרצאותיו על יחסי הלשון העברית ללשונות שמיות אחרות, ביחוד לארמית ולערבית. ואולי ייודע גם משהו יותר, מה היו נושאיו ותוכנו של כתב היד הגדול ששולבוים עצמו החשיבו כ"כ וכפי הנראה אבדה כל תקוה למצאו. בתו בניו־יורק סבורה כמעט בודאות שכתב־יד גדול זה אבד במזוודותיו שנגנבו ברכבת בדרכו מטרנופול לוינה.

אם כה ואם כה נבצר ממני להביא כאן אף סקירה שטחית על חקירותיו במקרא. מה מאד השתוקקתי לעיין עכ"פ בכתב־היד „בדק הבית" שנשתייר אצל פרופ. קלויזנר כדי לפרסם מתוכו תמצית ענינית לפחות. צר מאד, שהמחברת לא נמצאה, אעפ"י שמשום יקרא דשכבי טרח ופשפש בעצמו המלומד הישיש שעות וימים. פרופיסור קלויזנר בטוח שכתה"י לא הלך לאיבוד וסופו להתגלות בין אלפי כתבי־היד ורבבות מכתבים שנערמו אצלו במשך עשרות שנים כעורך, חוקר וסופר, כאשר ייעשה פעם „בדק־הבית" בכתבים הישנים שבספרותו. מזכרונו מציין פרופ. קלויזנר, שכתב יד זה של ר"ם שולבוים „כולל עשרות הצעות־תיקונים בנוסחאות של התנ"ך, מהן ישרות ומתקבלות על הדעת ומהן השערות רחוקות ודחוקות".

אולי מותר לי אגב זה לסיים באחת ה„השערות" שמאיר חרטינר קיבל מפיו בשיחתם האחרונה בטרנופול *).

בשמואל ב' (פרק ה') כתוב „כל מכה יבוסי ויגע בצנור", המפרשים כולם — קדמונים ואחרונים — התלבטו בפירוש המלה צ נ ו ר בהקשר של פסוק זה. שולבוים פירשה ס ל ע או מ צ ו ד ה טבעית מסלעי־הרים, מה שמתאים גם להמשך הפסוקים. המלה העברית צ נ ו ר בנויה בפלס השם הארמי „ט נ ר א", שכך פירושה.

ביובל ה־100 הראשון להתחלת יצירתו חסד של אמת הוא להזכיר את „החכם המסכן" ולדובב את שפתיו לדור יבוא.

ירושלים, תשי"ג — תשי"ח

---

*. כאן המקום להביע תודה עמוקה לשני ידידי הותיקים — מאיר חרטינר ודר. נ. מ. גלבר על עזרתם הרבה בבירור פרטים חשובים, שבלעדיהם לא הייתי מהין לסיים מונוגרפיה זו ולהגישה לקורא בצורה שלפנינו.

חובה נעימה לי להודות גם לפרופיסור יוסף קלוזנר שעודדני בכתב ובע"פ לחיבור מונוגרפיה זו וארשה לי לצטט את דבריו:

„אני הוקרתי מאד את כתביו של משה שולבוים והז־כרתי אותו לטובה כמה וכמה פעמים בששת־הכרכים של ספרי „היסטוריה של הספרות העברית החדשה" — — —, „אני מכיר ומוקיר את עבודתו לשם תחית הלשון — — —. מן הראוי להקדיש לו מונוגרפיה שלמה וברוך יהיה אדוני אם יעשה זאת" (תמוז תשט"ו).

תקותי ותפלתי שלא יתאכזב.

מ. א. ט.

ר' וולוולי בעיני משוררם של יהודי הכפרים

(ליקוטים מן הרומן הגדול „אויפן זיידנס פעלדער" ליצחק מעצקער) *)

אויף יענעם שבת האט דער אלטער בער אויך אראפגעבראכט פון שכנישן שטעטל דעם דארפישן רבין ר' וועלוועלע. יעדענס מאל ווען עס איז ביי די דארפס־יידן געווען א קערמעשל איז ער געקומען זיך משמח זיין מיט זיי. דער אלטער בער האט געהאט א חזקה, אז ר' וועלוועלע זאל איינשטיין ביי אים, פונקט ווי ס'פלעגט מיט א סך יארן צוריק ביי זיינע זיידעס איינשטיין ר' ישראל בעל־שם־טוב, ווען ער איז געקומען קיין יאנאוויץ. די דארפישע יידן האבן ר' וועלוועלען, וואס איז צו זיי געקומען אין פריידן און לײדן, געהאלטן פאר א געטלעכן מאן און פאר א בעל מופת. זיי האבן, ווי ס'אויג אין קאפ, אפגעהיט די קמיעות, וואס ער האט איבערגעלאזט אין זייערע שטיבער.

די ידן, וואס זיינען יענעם שבת אין דער פרי צונויפגעקומען אין קרעטשמע, האבן געהאלטן אין איין ארויסקוקן צום וועג און געווארט, אז דער אלטער בער זאל שוין ברענגען צופירן ר' וועלוועלען מיטן חתן. זיי האבן דערווייל מיט שבחים גערעדט וועגן זייער רבין. איינער האט דערציילט ווי ר' וועלוועלע האט אין מיטן ווינטער צוריק דעררופן צום לעבן זיינעם א קינד, וואס איז געווען פארביי און שוין געהאט פארגלייזט די אויגן. א צווייטער ייד פון דעם שכנישן דארף טאטארשטשינע, וואס האט געהאט זיין אייגנס אפשר פערציק מארג פעלד, האט זיך געשווארירן, אז זייער רבי האט מיט א סגולה אפגעשטעלט א זאראזע צווישן זיינע בהמות.

ר' וועלוועלע האט קיינמאל ניט געוואלט נעמען קיין פדיון ביי די דארפסלייט. זיי האבן אבער יעדעס מאל, ווען זיי זיינען געפארן אין שטאט אריין, אן אים ניט פארגעסן. מען האט געבראכט צו זיין ווייב אין שטוב אריין אן עוף, א שטיקל קעז, אטארבעלע גרויפן, מעל, פאסאליעס און קארטאפל.

— דער חתן גייט.

---

*) הבעש"ט בזעיר אנפין — זוהי דמות דיוקנו של ר' חלחלי אוזיראניר; עכ"פ כפי שהיא משתקפת ברומן הכפרי הגדול של יצחק מעצקער, מספרם ומשוררם של ה„אריות והדובים" ומעצבם של טפוסי־אלונים עבותים יהודיים משורשי־קרקע וזקופי־גב וישרי־אמיר בכפרים יאנוביץ (לאנוביץ), זאויליניץ וכו', מהלך מחצית שעה קטנה מאוזיראן, שמשום מה נמנע המחבר מלפרש בשמה.

דמות זו מסתמן בה שוני ניכר מזו הידועה לנו — לבני אוזיראן — שוני באופי ושוני בכל אורח חיין ובהופעתו הציבורית־האדמו"רית ואף בקלסתר־פניו. המחבר מציג לפנינו את ר' חלחלי באספקלריה שלו כגלגול או העתק נהדר של אבי החסידות העממית בקוים האופייניים והעיקריים־מהותיים, שהבולטים ביניהם היו עבודת־הבורא בשדה וביער, קירוב לבבות העם הפשוט ואחוה וריעות עם היישוב'ניקים היהודיים הנפוצים בין הגויים על פני אחוזות וכפרים, כדי לחזקם ולחשלם בבדידותם וביתמותם נגד סכנת טמיעתם והינתקם מגוף האומה. הרומן חופף תקופה של 4—3 דורות אידיליים, אבל בסופו הוא חוזה ומרמז את השואה המתקרבת.

„אופן זיידנס פעלדער" הופיע בניו־יורק בשנת 1953 (בהוצאת „מתנות" הקשורה למוסד העממי ע"ש שלום עליכם) ועומד לצאת בקרוב בישראל בתרגומו העברי של שמשון מלצר. עלינו להודות בכל לב למחבר ולמתרגם כאחד שזיכונו במתן רשות לפרסם מן הרומן הזה בספרנו כראות עינינו. אך עם קריאה נוספת במקור, באותם מחצבי־לשון־אידיש הדשנים והססגוניים, כפי שיצאו מתחת עטו של המחבר, גבר עלינו רושמה של שפה עסיסית זו שהיתה מדוברת בפינו ובפי אבותינו בעיר ובכפר והיא שופעת בעושרה ונוצצת בשלל צבעיה ומפעילה בדמיוננו, הפעל וחזור, את חזיונות הילדות והנעורים שלנו בעצמה רבה. חזקה על אמן הסגנון העברי העממי שמשון מלצר (בן טלוסטי שכנתנו) שתרגומו יהיה שופרא דשופרא, אלא שלאור האמור, מוטב לתת כאן בלשון המקור את רוב הקטעים שברומן זה, בהם פועל ונפעל ר' חלחלי עפ"י השגתו והצגתו של המחבר, בחברותא עם אותם ה„אריות והדובים" הנוהים אחריו לקבל השראה ועידוד ונחמה, בעיקר כלפי חוץ, נגד קנאתם ושנאתם של המוני־הערלים שבתוכם הם יושבים וחייהם תלויים להם מנגד כבר בימים ההם.

יצחק מעצקער מתאר את הטבע והנוף בסביבות עירנו ומגלם פרצופים יהודיים כפריים תמימים ותמירים בפשטותם וחוסנם ובשאר סגולותיהם בחומר וברוח, כאחד הגדולים באמנות הסיפור לגוניו וסממניו.

— ר׳ וועלוועלע מיט בערן פירן אים.

מיט חתן־כלה און מיט ר׳ וועלוועלען איז זיך אויך אנגעקומען בערס עלטסטער זון, אברהם דער אליניק און ער האט מיט זיך געבראכט א פרעמדן בחור. נאך איידער דער פרעמדער מיט דעם יונגן בלאנדן מאן אויף זיין אידל בלאסלעך פנים איז אריבערגעטראטן די שוועל פון דער קרעטשמע האט מען שוין געוואוסט, אז ער איז א רוסישער. מען האט געוואוסט אז ער האט אויף עטלעכע טעג זיך אפגעשטעלט אין יאנאוויץ, ווייל אברהם אליניקס ווייב אין זיינע א ווייטע קרובה.

די יידן פון יאנאוויץ און פון די ארומיקע דערפלעך האבן שוין לאנג ניט געהאט אזא שבת. זיי האבן שוין לאנג ניט געהאט געפילט אזא יום־טובדיקייט. ווען זיי האבן, אבער, נאכן אפגעבן שלום ר׳ וועלוועלען, ארומגעשטעלט דעם רוסישן בחור און געהערט וואס ער האט זיך אפגעטאן אין רוסישע שטעט און דערפער און מען האט גערויבט און געהרגעט יידן, זיינען ביי זיי איינגעפאלן די הערצער.

— דא איז נאך דאנקען גאט דא א קאיזער — האט דער אלטער בער זיך באמיט צו פארטרייבן די מרה־שחורה, וואס איז באפאלן די יידן.

— עשו בלייבט עשו וואו ער זאל ניט זיין, און דער ייד איז אלע מאל הפקר — האט א טרויער ארומגענומען ס׳לענגלעכע פנים פון דעם רוסישן בחור.

גוטס און שלעכטס זיינען אלע מאל אויף דער וואגשאל. פונדעסטוועגן איז די וועלט פול מיטן חסד פון באשעפער און מ׳דארף האבן בטחון — האט ר׳ וועלוועלע, ווי אלע מאל, ווען ער איז געווען ביי די דארפס־יידן, זיי געזוכט צו דערווארעמען און אויפצומונטערן. ער האט צו זיי גערעדט וועגן זייערע טאטעס און זיידעס, וואס זיינען געווען שטארק אין זייער גלויבן. זיי האבן אין די דערפער זיך דערווארבן אייגענע ערד, געאקערט און געזייט, געפלאנצט ביימער, געהאנדלט און געוואנדלט, און צווישן די גויאישע שכנים אויפגעבראכט קינדער צו גאט און צו לייט.

נאכן דאווענען האט מען אין דרויסן, הינטער דער קרעטשמע, אין שאטן פון א צעוואקסענעם קאשטאן־בוים, אויסגעשטעלט צוויי טישן, איינעם פאר די מאנסבילן און דעם צווייטן פאר די ווייבער און מען האט ארויסגעטראגן כיבוד. לייבס מאמע, נעכע די שענקערן, אן אויסגעפוצטע גרויסע יידענע, ווען די יידישע און גויאישע דארפסלייט האבן גערופן כאמוישעכע, האט א רירעוודיקע מיט דער הילף פון איר פופצן־יאריקער מיזינקע, רויזע, ארויסדערלאנגט דורכן פענצטער לעקעך און בראנפן, ווישניאק, וויין, טארט, מאנדלעצלעך, פאסאליעס צעריבענע מיט צימרינג און מיט צוקער, גאנצע ארבעס, אייער־קיכלעך און ראנקוכן.

— לחיים זאל שוין נעמען א סוף צו דעם לאנגן גלות און זאלן קומען בשורות טובות, ישועות און נחמות — האט ר׳ וועלוועלע, וואס האט זיך קוים ארויסגעזען פון צווישן די געוויקסיקע דארפס־יידן, געטרונקען צו אלעמען. ער האט צוגעוואונטשן לייבן, אז ער זאל זיין אן ערלעכער ייד און אז ער זאל אין דעם ירושה־הויז אויך איבערנעמען די גוטע מידות פון זיינע עלטער־זיידעס און אז ער זאל אויך ארבן די ברכות, מיט וועלכע ר׳ ישראל בעל־שם־טוב האט זיי געבענטשט, ווען ער איז געווען אן ארייגגייער אין זייער שטוב.

— לחיים זאלן יידן צעזייטע און צעשפרייטע אין אלע ארבע פינות העולם וואס גיכער זיך אומקערן צום לאנד פון אונזערע אבות — איז נאטע דער רוסישער אויפגעשטאנען און זיך אויך געלאזט הערן.

— טאקע שוין צייט, אז דער שופר של משיח זאל אונדז דערפרייען — האט ר׳ וועלוועלע אפגעזיפצט און מיט א קליין הענטל זיך אויסגעגלעט זיין בארד.

— געוואלד, טאטע זיסער אין הימל, ווי דער לעבט מען שוין די מינוט — איז דער לאנגער חיים משה אזש אויפגעשפרונגען פון ארט און זיך צעפאכעט מיט זיינע הענט ווי מיט פליגל.

אז יונגעלייט פארן קיין ארץ־ישראל, נאך איידער משיח איז געקומען, דארטן צו אקערן די ערד און צו בויען היימען, איז פאר זיי געווען א נייס.

— דארטן וואו עס איז דא אן עדה יידן, מעג עס אפילו זיין אין די הרי־חושך, דארף מען האבן א מקום־קדוש — איז ר׳ וועלוועלע ווי אריינגעפאלן דעם רוסישן בחור אין די רייד.

— מ׳עט זיך א נעם־טאן בויען און ס׳עט זיין א קלויז! — האט לייב מיט אזא זיכערקייט ארויסגערעדט די ווערטער. אז סיי בונעם מיטן בויך און סיי נאטע דער רוסישער האבן שוין מער גארניט געהאט וואס צו זאגן.

— ס׳עט יעדן שבת זיין א מנין און ס׳עט אויך זיין קידוש נאכן דאווענען. און סידורימלעך וועל איך איינקויפן מיט גרויסע אותיות ווי וואַרעניקעס. ס׳עט זיך פון זיי אליין דאַווענען.

די יידן האבן נאכאמאל און איבעראמאל געמאכט א כוסה און זיך צעלאזט אויפן קול. ר׳ וועלוועלע האט מיט זיי געזונגען און דערנאך אין פשוטע רייד פאר זיי געזאגט תורה. ער האט, ווי אמאל דער בעל־שם־טוב, ווען ער פלעגט קומען צו זייערע עלטער־זיידעס, דורך משלים און מעשות צו זיי געבראכט דעם געדאנק, אז זיי דארפן זיך נישט פילן געפאלן, וואס זיי זיינען דארפסלייט. אברהם, יצחק און יעקב זיינען אויך געווען דארפסלייט; אז זיי האבן אויך געאקערט די ערד און געפיטערט שעפסן און רינדער. ר׳ וועלוועלעס רייד האבן די יידן נאך מער געוואַרעמט ווי די משקה און ווי די ליכטיקע פאסן זון וואס זיינען אויף זיי געפאלן דורך די צווייגן פון דעם אלטן קאשטאן־בוים. זייערע פארהארטעוועטע פנימער זיינען געווארן מילדע, זייערע אויגן האבן אויפגעלייכט און זייערע פיס האבן זיך געהויבן צום טאנצן. איינציקווייז האבן זיי זיך אויפגעהויבן פון זייערע ערטער, פארוואָרפן הענט אויף אקסלען, אריינגענומען אין דער מיט זייער רבין, דערנאך אויך דעם רוסישן בחור, און זינגענדיקע, מיט פארריסענע בערד צום לויטערן הימל, זיך אוועקגעלאזט אין ראד ארום דעם טיש.

שבת־צו־נאכט זיינען געקומען צופארן קרובים פון די ווייטערע דערפער, און ס׳האט זיך ביי בערן אין שטוב אנגעהויבן א נייע סעודה. די באבע שרהלע האט מיט דער הילף פון איר אייניקל רויזע אויפגעווארעמט געבראטנס, גראשיצעס, געפילטע קיקנאכעס, מילצן און קישקע; מען האט אויפגעקאכט א רויטן בארשט מיט אויגן, און די ריחות, צוזאמען מיט די מגושמדיקע פריילעכע קולות, האבן געשפארט דורך די טיר און פענצטער אין דרויסן ארויס.

שפעט אין דער נאכט, איידער די יידן זיינען זיך צעפארן אהיים, איז ר׳ וועלוועלע מיט זיי ארויסגעגאנגען מחדש זיין די לבנה.

— אט דארט, וואו אונדזער קלויז וועט שטיין, וועלן מיר האבן די לבנה פונקט פאר אונדזערע אויגן — איז דער אלטער בער, א רירעוודיקער, געגאנגען פאראויס און געפיהרט די יידן אויפן בערגל פון זיין גארטן, וואס איז געווען ביים וועג. זיי האבן זיך דארטן צענויפגעקליבן איינס לעבן ס׳אנדערע און פארריסן די קעפ צום הימל. די לבנה האט ווי אפגעגאסן זייערע פנימער מיט א גרינלעך־זילבערנעם שיין און פארענדערט זייער אויסזען.

שטיל איז זיך געלאפן די ניטשלאווע, וואס האט אנגעטרונקען די יאנאוויצער גערטנער און מיט זיך אסך יארן מיטגענומען. צווישן די בערג און טאלן ארום יאנאוויץ זיינען ניט איינמאל פארגעקומען מלחמות און הריגות. ניט איינמאל איז דאס ניטשלאווע וואסער דארט געווען מוטנערויט פון מענטשלעך בלוט און דורשטיקע בהמות האבן, מיט א ציטער אין זייערע לייבער, דערפון זיך אפגעקערט און עס נישט געוואלט טרינקען. וואס פאר א צרה עס איז נישט געקומען זיינען די יידן דארט אלעמאל געווען צווישן די ערשטע קרבנות.

* * *

דער בעל־שם איז געווען אנדערש פון די גוטע־יידן, וואס האבן נאר געהאט שטראף־רייד פאר די פארהארעוועטע דארפסלייט. ער האט געטריבן די מרה־שחורה פון די דארפישע יידן, ער האט דורך מעשות און משלים זיי געגעבן צו פארשטיין, אז צוקומען צום כסא הכבוד קאנען אויך די פשוטע און פארהארעוועטע לייט, ביי וועלכע ס׳הארץ ציטערט אויף פון פרייד ווען זיי דערזען איבער זיך א לויטערן הימל.

דורות שפעטער האט ר׳ וועלוועלע, איבערגעזאגט דעם בעל־שמס תורה און איבערדערציילט זיינע מעשות צו די אור־אייניקלעך פון דעם יאנאוויצער שענקער. ער האט אין זיי כסדר אריינגערעדט, אז גאט איז ניט נאר אין הימל, נאר אומעטום און אין אלץ, וואס ער האט באשאפן, אפילו אין יעדער זאנג און אין יעדן גרעזל. גאט און זיין חסד איז אומעטום

און ער וויל, אז מען זאל אים דינען מער מיטן הארץ, ווי מיטן מויל; אז מען זאל זיין מיט אים היימיש און היטן זיין געבאט ניט נאר מיט יראה, מיט פארכטיקייט, נאר מיט אהבה, מיט א ליבשאפט, וואס קומט פון הארצן.

„די לייבן און בערן" האבן אין זיך ווי אזנ־געזאפט דעם בעל־שם־טובס תורה און זי איז פאר דורות איבערגעגאנגען צו די קינדער און קינדס־קינדער. זיי זיינען דערפאר אלעמאל געווען מונטער און מוטיק און זיך גארניט געפילט געפאלן קעגן די שטאט־יידן.

אויפן צווייטן זונטיק איז ריווע גאנץ פרי, גלייך מיט אנדערע דארפישע ווייבער, שוין ארויסגעפארן אין שטעטל מיטן מילכדיקס פון דעם זיידנס צוויי בהמות. עס איז איר עפעס ווי אריין די ברכה. זי האט געהאט צוויי גרויסע ווארעקעס קעז און זי האט שבת־צו־נאכט אליין אויסגעשלאגן צוויי מאסניצעס פוטער. זי האט מיט דער געניטשאפט פון אן אלטער באלעבסטע מיט א הילצערנעם לעפל אויסגעפערטלט און שיין אויסגעקארבט די געלע פוטער און זי דער־נאך צוגעדעקט מיט גרינע לאפוך־בלעטער. עס האט פון איר ביים ארויספארן פון דער היים, פונקט ווי פון די טעפ קעז און פוטער, געשמעקט מיט דער ראסע פון יונגן זומער און מיט ריחות פון וואלד און פעלד.

ביי איר אנקומען אין שטעטל איז א יונגערמאן, וואס האט זי נישט געקענט, אזוי פארכאפט געווארן פון איר דארפישער פרישקייט, אז ער האט ביים איינהאנדלען אביסל קעז און פוטער, פארבלאנדזשעט מיט א האנט צו איר פולן בוזעם.

— מאלאדעציע, יונג ווייבעלע. האט איר אפשר אייער צום פארקויפן? — האט ער זיך געמאכט תמעוואטע.

— איך וועל אייך באלד פארקויפן וועט איר ניט וויסן פון אייער נאמען צו זאגן! — האט זי אויף אים אויפגעמאכט א מויל. ווען ער איז אבער אלץ פון איר ניט אפגעטראטן, האט זי דעם יונגן סוחר מכבד געווען מיט אזא טראסק אין פנים, אז ס'האבן זיך אים ליכטלעך אנגעצונדן פאר די אויגן.

* * *

אין דעם זומערדיקן פארנאכט זיינען אויף דער פריזבע ארום דעם ארעמאן געזעסן ניט נאר לייב מיטן זיידן, נאר זיין טאטע חיים משה דער שענקער, דער רייכער בונעם מיטן בויך, און אויך דער שטא־טישער תבואה־סוחר גדליה דער געלער, וואס איז געווען אן אריינגייער אין הויף, ווען דער אלטער זאמויסקי האט געלעבט. שפעטער איז אויך ר' וועלוועלע אנגעקומען מיט די גערטנער. ר' וועלוועלע האט אין די זומערדיקע פארנאכטן זיך גאנץ אפט געוויזן אין דארף, אבער פון זייט עס איז אויפגע־קומען די מעשה מיט דער גנבה אין הויף, איז ער כמעט יעדן טאג געקומען צו בערן און צו זיין אייניקל לייב.

— געוואלד, טאטע זיסער אין הימל! ביז ווי לאנג וועט נאך דויערן דער גלות? — איז דער אנגע־שראקענער חיים משה געווארן שטארק צערודערט פון דער מעשה וועגן בלוט־בלבול. ער האט געדרייט איין ציגארל נאכן אנדערן און זיך געהאלטן אין איין שאקלען ווי ביים דאווענען.

— גוטע צייטן זיך דערלעבט. אז מ'קאן שוין דא פונקט ווי ביי פאניען אויסטראכטן, אז מ'קוילעט אויף פסח גויאישע קינדער, איז שוין, עק וועלט. די פוילישע ליאכעס הייבן שוין די קעפ — האט גדליה דער געלער זיך געלאזט הערן.

— ס'גלייבט זיך גארנישט. אונדזער קאיזער זאל דערלאזן אזא זאך — האט דער אלטער בער געצויגן מיט די אקסלען.

— ווען האבן דען יידן נישט געהאט קיין צרות? און ווען האבן אויסגעפעלט שונאי ישראל? — האט ר' וועלוועלע זיך אויסגעדרייט צו לייבן, וואס האט אן אומרואיקער געביסן זיין אייבערשטע ליפ. — מען דארף אבער האבן בטחון און מ'דארף זיך פארלאזן נאר אויף דעם מלך עליון, אויף דעם וואס לעבט אייביק.

דער געלער גדליה האט דערנאך ביסלעכווייז געגעבן אנצוהערן, אז אין שטאט רעדט מען, אז עס וואלט אפשר געווען גלייכער, אז מען זאל די הינטישע צוויי פליאקען צעווארפן א ביין און זאלן זיי זיך מיט אים דערווארגן.

— ווילט איר, הייסט עס, אז מ'זאל צונויפ־

זשערברעווען א זעקל זילבערנע רייניש און איך זאל עס אוועקטראגן צו די פסיאקרעווס? איר זענט, הייסט עס, געקומען מיר געבן אן עצה, אז איך זאל קושן זייערע שטיוול און צוגעבן, אז איך בין א גנב? פאר אזא עצה קומט אייך א זעץ אין דער פלייצע. בעסער וועל איך גיין אויף צען יאר אין קרימינאל — איז לייב אויפגעשפרונגען אן אנגעגעמיטער.

— נאר מיטן אמת. אירט זען דאס זילבערגעלט וועט ארויסקריכן פון אונטער דער ערד און מ'עט כאפן דעם גנב — האט ר' וועלוועלע מיט שטילע גוטע רייד בארואיקט די אויפגערודערטע געמיטער.

ר' וועלוועלע האט זיך אפגעזעגנט מיט בערן און מיט לייבן. ער האט זיך ניט געלאזט איבעררעדן צו נעכטיקן אין דארף און ער איז אוועק מיט די פינצטערע גערטנער.

• • •

אויסגעוואשענע און אויסגעפוצטע האבן די דארפס־אידן אינאיינעם מיט ר' וועלוועלען, וואס האט גע־האלטן יום־טוב ביים אלטן בער, אין די ווארעמע און ליכטיקע ראש־השנה־טעג באנייט די יאנאוויצער קלויז. מען האט פרי פארלאזט די פריש־אויסגעווייסטע שטיבער וואס האבן געשמעקט מיט צוגעכאפטן עפל־שטרודל, מיט האניק און מיט בלומען. מען האט געלאזט הינטער זיך הויפן פול מיט סטייגלעך תבואה און היי, מיט פייכטע סנאפעס קוקורודזשעס, קאנאפליעס, פאסאליעס, מיט אונטערגעפליקטע גענדז, קאדאקענדיקע הינער און קרייענדיקע יונגע הענדעלעך, וואס מען האט געהאלטן אויף כפרות.

דער אלטער בער האט א פרייליכער, אן אויסגעפוצטער אין א נייעם קאפטן, די גויאישע שכנים געלאזט וויסן אז זיי וועלן אויף „טרובקי" (ראש השנה) און אויף „סודנעי דעיך" (יום־כיפור) שוין מער קיינמאל נישט פארן אין שטאט אריין.

ריווע האט אויך פאר זיך אין דער שטיל א תחינה געזאגט. אזוי ווי עס איז שוין געווען דאס צווייטע יאר נאך איר חתונה און איר טראכט איז געבליבן פארמאכט. האט זי מיט א געבראכן געמיט געבעטן גאט אויף קינדער.

„דערבארעמדיקער פאטער, זאלסט מיך בעווערן צום גוטן ווי חנהן פון רמה. אלמעכטיקער האר פון דער וועלט, האסט פיל גלידער אין דעם מענטשן באשאפן און יעדעס גליד איז דאך נישט אומזיסט.

זעליג קימלמן (דודה של רחל אוירבאך)
על רקע ה„קלויז" בלאנוביץ.

די דארפישע ווייבער, וואס האבן נישט געקענט קיין עברי און געקומען אין קלויז אריין אן מחזורים און תחינות, האבן ארויפגעקוקט צו דער סטעליע און ביסלעכווייז מיט היימישע פשוטע רייד גענומען ארויפרעדן צום רבונו של עולם. זיי האבן זיך געפילט א סך פרייער ווי אין דער שטאטישער שול און זיי האבן מיטן גאנצן הארצן געבעטן צו גאט.

— די קולות פון קלויז האבן זיך געטראגן ביז אויפן וועג ארויס און ווען גויאישע דארפסלייט זיינען פארבייגעגאנגען זיינען זיי געבליבן שטיין ווי פארגאפטע.

— הערט נאר, הערט — האבן אייניקע פון זיי

פארצויגן פרומע מינעס אויף זייערע פנימער, גרייט זיך צו צלמען.

— זיי שטייען נישט אפ פון די שטאטישע. און פול איז דארט נאר ווי אין א בינשטאק. ווען זיי דינען אינאיינעם זעט מען ערשט, אז זיי מערן זיך.

— זיי וועלן זיך ערשט איצט פארמערן.

— זיי וועלן נאך פון אונדזער דארף מאכן א שטאט.

— ביים צאר לאזט מען זיי נישט אויפהויבן דעם קאפ. דארטן צעלייגן זיי זיך נישט אזוי אין די דערפער — האבן די גויים צווישן זיך גערעדט. ווען עס האט זיך אבער באוויזן א ייד אויף דער טיר פון דער קלויז האבן זיי אים מיט גוטע רייד באגריסט צום נייעם יאר און פרום געבויגן די קעפ.

די קלויז האט אויך ביסלעכווייז ווי איבערגע־אנדערשט די יאנאוויצער יידן. זיי האבן זיך ווי אויס־געאיידלט, זיך געהאלטן מער אינאיינעם און זיי האבן אויפגעהערט זיך פילן געפאלן קעגן די שטאט־יידן. די שבתים זיינען מער ניט געקומען צו זיי אין דארף אריין מיט אזא אומעט און מיט אזא נאגנדיקער בענק־שאפט ווי פריער. זיי האבן אין די שבתים און יום־טובים וואס אמאל מער זיך אפגעזונדערט פון די גויאישע שכנים, וואס ווייניקער זיך אפגעגעבן מיט זייערע בהמות און זיך צונויפגעקליבן אין קלויז, וואו זיי האבן זיך געפילט היימליך און דערהויבן.

* * *

צו דער ערשטער טאליקע אויף צו פליקן פע־דערן, וואס ריווע האט געמאכט, איז בלומעלע נאך אפילו קיין האלב יאר נישט אלט געווען. ריווע האט אבער שוין באצייטענס אין זינען געהאט בלומעלעס בעטגעוואנט, וואס מען האט א טייל פון דעם נדן פאר איר באדארפט אנגרייטן. די טאליקע איז געווען אין א שבת־צו־נאכט. אין דרויסן איז געלעגן א טיפער שניי און עס האט אויף ביינאכט גענומען א שטארקער פראסט.

לייב האט באלד נאך מעריב איינגעשפאנט די פערד אין שליטן און אוועק איבערן דארף צונויפ־נעמען די ווייבער און די מיידן פון די פארווארפענע ווינקעלעך פון יאנאוויץ און פון דער טאטארשטשינע.

— ביי אייך איז נאך צו דערליידן, ביי אונדז אויף דער טאטארשטשינע ליגט דאך דער שניי ביז אריבער די פענצטער.

— אין אנדערע דערפער איז דער שניי נאך טיפער.

— ביי אייך אין שטוב איז דאך ווארעם ווי אין א פאקיר. דאס איז דערפאר, ווייל די ווענט פון דרויסן זיינען ארומגעלייגט מיט שטרוי און נישט מיט קיין קוקורודזיאנקע — האבן אלע זיך געלאזט הערן.

— זעסט נאר א ווייסקייט פון פעדערן. זיי פעכלען דאך אין אויג.

— נאר ווי דער פריש־געפאלענער שניי אין דרויסן. אפילו אין די פעדערן דערקענט מען צי די באלעבאסטע איז א בריה, צי נישט — האבן די ווייבער צווישן זיך גערעדט און זיך ארומגעקוקט אין אלע ווינקעלעך פון דער אויפגעראמטער שטוב.

ריווע האט געבראכט צום טיש א געגלאזטן טאפ מיט מארינירטע הערינג, עטלעכע האלבע קויליטשן, איבערגעבליבענע פון שבת, געשניטענע שטיקער באבעניק פון קארטאפל, א מאלאי אויסגעבאקן פון קוקורודזע־מעל און האניק, ווייצענע מאנפלעצלעך. און אויפגעווארעמטן לאקשענעם קוגל, עטלעכע שיסל פארקילעכץ און איינגעזייערטע אוגערקעס, פריש פון קעלער, וואס האבן פארשמעקט די גאנצע שטוב מיט קריפ. דערנאך ערשט האט מען אויפגעשטעלט דעם סאמאוואר. דער ווייבערישער עולם האט געטרונקען טיי מיט איינגעמאכץ און די מאנסבילן האבן אין דער טיי אריינגעגאסן צו עטלעכע לעפעלעך אראק פון דעם פלעשל, וואס נעכע האט געבראכט פון שענק.

אויף דעם ווארעמען אויוון איז געשלאפן אן ארעמאן, וואס האט געהאלטן שבת ביי לייבן און ער האט ארום האלבע נאכט גלייך מיט די הענער זיך דורכגעוועקט.

— איי אברהמיניו, אונדזער פאטער אברהמיניו איז אויך געווען ארומגערינגלט מיט לויטער גויים!

— און אין אונדזער הייליקן לאנד איז דער ערשטער מלך געווען א דארפסמאן, וואס האט גע־אקערט די ערד. און דער צווייטער מלך אין לאנד פון מילך און האניק איז געווען א פאסטעך, אבער שוין איינמאל א פאסטעך — איז דער ארעמאן

גארנישט מיד געווארן און מיט זיין זינגענדיק שטיל
קול אלעמען ווי פארכישופט.

דער ארעמאן האט אויך ווי אויסגעזונגען א געזאנג וועגן דער צייט ווען משיח וועט קומען, ווען אלע יידן וועלן זיך אומקערן צו דעם לאנד פון אברהם, יצחק און יעקב. זיי וועלן דארט אקערן זייער אייגענע ערד און פיטערן זייערע שאף און רינדער.

• • •

ווען ס׳האט אנגעהויבן טונקעל ווערן איז ר׳ וועלוועלע אנגעקומען מיט די גערטנער. בער איז אים אנטקעגן געגאנגען ביז צום סאד און זיי האבן דארט ביידע געדאווענט מנחה און מעריב. בער האט געדאווענט מיט גרויס כוונה און ווי געציילט יעדעס ווארט. ער האט עפעס ווי געאנט, אז דאס דאווענט ער איצט צום לעצטן מאל. ווען ער האט שוין געהאלטן ביי „עלינו" האט אים ר׳ וועלוועלע אנגעגרירט ביי אן אקסל און אים געזאגט, אז מיט אזא דאווענען קויפט מען זיך עולם־הבא.

— איר הערט, כ׳בין מיך ממש מחיה, ווען כ׳שטעל מיך מיט אייך אוועק דאווענען זומער פאר־נאכט צווישן די לעבעדיקע ביימער. ווען כ׳בין מיך מתכוון דאכט מיר נאר אויס אז כ׳דאוון בציבור — האט ר׳ וועלוועלע אנגענומען בערן ביים ארבל און זיי זיינען מיט לאנגזאמע טריט געגאנגען אין שטוב אריין עסן וועטשערע.

אויפדערנאכט האט דאס גאנצע הויז־געזינט זיך אויסגעזעצט אויף דער פריזבע און ר׳ וועלוועלע האט ווי אלעמאל דערציילט מעשות וועגן בעל שם און וועגן פארצייטיקע צדיקים. ער האט יענעם אויפדער־נאכט געהאלטן אין איין רעדן וועגן גן־עדן און אויס־געפירט, אז גאר נאענט צו די אבות, לעבן די גינ־גאלדענע שטולן פון אברהם, יצחק און יעקב, וועלכע האבן ביים לעבן געפאשעט שאף און רינדער און געאקערט די ערד, זיצן פשוטע, ערלעכע דארפס־יידן.

• • •

פארטאג ווען דער מלאך האט דעם ערשטן האן א ברי־געטאן הינטער די פליגל און האט זיך צעק־רייט, איז בער אראפ פון זיין געלעגער.

עס האבן אים פארשמעקט אויף איבערצובייסן גרינע אוגערקעלעך און יונגע קנאבל און ער האט זיך געלאזט גיין אין גארטן צו די בייטן גרינסן. מיטאמאל האט אים אבער עפעס א טראג־געטאן צו די היי־פעלדער.

ארום א האלבע שעה שפעטער איז שוין א פאסטעך געקומען צורייטן פונעם טאל און אנגעזאגט לייבן אז דער אלטער בער איז אוועקגעפאלן לעבן די זומפן מיטן פנים צו דער ערד. לייב, וואס האט גראד געהאלטן אין שפאנען די פערד אויף צו פארן אין פעלד אריין, האט זיך גלייך אריינגעזעצט אין וואגן און אוועקגעיאגט צום טאל. ער האט דארט געפונען דעם זיידן, אבער ער איז שוין געווען טויט.

— ער איז אנטלאפן פונעם מלאך־המות ביז אין פעלד אריין. דער מלאך־המות האט אים אבער נאכ־געיאגט און געפאקט — האבן יידן און גויים איינער דעם אנדערן איבערגעגעבן די נייעס און זיי זיינען געקומען צולויפן זען צי איז עס טאקע אמת.

אויך האבן די דארפס־גויים געהאט א סך גוטע רייד פאר זייער אלטן שכן בערקא, וואס האט א סך יארן געהיילט זייערע קראנקע בהמות און איז אלעמאל גרייט געווען צו טאן זיי טובות. אין דער צייט, וואס מען האט בערן געטאן זיין רעכט זיינען די גויים געשטאנען ביים טויער, געלאזט רויך פון זייערע ליולקעס און ציגארלעך, געצמאקעט מיט די ליפן און דערמאנט זייער שכן צום גוטן.

— און לייבע איז אויך אזוי — האבן אנדערע פאטאקעוועט.

— ווען ס׳שטארבט ביי זיי איינער קומען־צו אנדערע פיר.

— איר מיינט דא ביי די יידן? זיי זיינען טאקע ווי דער כריין. מען רייסט־אויס איין ווארצל שפראצן־ארויס אנדערע פיר. עטלעכע פון זייערע יונגע ווייב־לעך זיינען אויף דער צייט. זיי וועלן היינט־מארגן צעטראסקעט ווערן — האבן א פאר פון די יינגערע גויים צווישן זיך גענומען רעדן אין דער שטיל.

• • •

לייב האט באטראכט דעם נייעם שוחט ר׳ עליע און זיך ווי נישט געקאנט גלויבן, אז ער האט ס׳הארץ צו האלטן א חלף אין האנט. דער שוחט האט אויסגעזען ווי איינער, וואס וועט קיין פליג אויף דער וואנט נישט פארטשעפען.

— עס וועט אייך דא זיין גוט — האט ר׳ וועל־וועלע גערעדט צום שוחט ווען ער איז מיט אים צום ערשטן מאל ארויפגעקומען צו לייבן אויפן הויף, וואו עס האבן זיך ארומגעדרייט הינער, קאטשקעס און געגדז — וואס ווייסט איר וואס פאר א יידן דאס זיינען! ווען כ׳קום אהער וויל איך גארנישט אוועקגיין.

ווייבער און מיידן האבן באלד געבראכט צוטראגן געבונדענע עופות און ביי לייבן אויפן הויף געמאכט דעם שוחט א פאטשעטעק. לייב האט הינטער דער סטאדאלע אויסגעגראבן א גריבל, עס אויסגעשאטן מיט אש און מיט געפיל פון רחמנות צום שוחט זיך אוועקגעשטעלט אין דער זייט אים קוקן אין די הענט אריין. — — — — —

— — ריווע האט איר ערשטן קדיש, וואס האט געהייסן נאך איר טאטן, פארוויגט אין הענגענדיקן וויגל מיט א שלאפליד און אריינגעזונגען אין זיינע אויערן, אז „יאנקעלע וועט מיט חשק לערנען תורה און מיט ליבשאפט דינען דעם בורא“. ווען יאנקל איז אבער אונטערגעוואקסן, האט אים מער געצויגן צום פרייען דרויסן ווי צום חדר. ער האט געלייגט מער קאפ צו די גויאישע לידלעך, וואס ער האט געלערענט פון די שקצים אין דער דאלינע, ווי צום סידור און צום חומש.

— וואס טוט מען מיט אזא בחורעץ? ער וועט דאך אפילו קיין שייטל עברי זיך נישט אויסלערנען און ער וועט דאך קיינמאל קיין קדיש נישט קענען זאגן! — האט לייב זיך כסדר אויסגערעדט ס׳הארץ פאר ר׳ וועלוועלען, וואס איז געווען צו אים אן אריינגייער אויך נאכדעם ווי בער איז געשטארבן.

— קיין למדן, זע איך, וועט ער נישט זיין, אבער דאווענען וועט ער קענען. ס׳איז גאר נישטא קיין ייד אויף דער וועלט, וואס זאל נישט קענען דאווענען — האט ר׳ וועלוועלע געטרייסט לייבן. ר׳ וועלוועלע האט דעם יונג אלעמאל אנגעטאן אויפן האלדז א נייע קמיע, איינגענייט אין א שטיקל לייווענט, אבער יאנקל האט זיי איינע נאך דער אנדערער פארלוירן ביים באדען זיך מיט די שקצים, ביי נורטעווען אין וואסער און ביים דראפען זיך אויף ביימער.

• • •

לייב האט א צייט נאך ר׳ וועלוועלעס טויט זיך געפילט ווי פארלוירן. ער איז ארומגעגאנגען א שווייגנדיקער, זיך מער אריינגעטאן אין דאווענען און פון צייט צו צייט אויך אריינגעכאפט עטלעכע קאפיטלעך תהילים.

מ. א. טננבלאט.

אהרון בלומנפלד — Ronetti—Roman

(נולד באוזיראן תר״ז (1847) מת ביאסי תרס״ח (7.11.1908))

א. תעלומת השניות בחייו

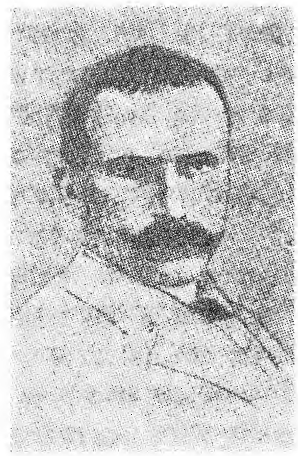
למי מבני עירנו זכור שמו של אותו בחור, אחד מטובי חובשי בית־המדרש בעירנו (ומגדולי תלמידיו של משה שולבוים), שהתעסק במסתרים בחקר־התלמוד ובבלשנות עברית־ארמית טרם הוברח מגליציה ומאוסט־ריה בגלל מעשה שהיה *) בשנת ה־21 לחייו? לאזני מי מבני דורנו בארץ הגיע שמעו של ת״ח אוזיראני צעיר זה ש„הפך את עורו“ ברומניה ונעשה שם אחד מעמודי התווך של ספרותה כמשורר ומחזאי, בלשן ומסאי ולוחם בחייו לשויון זכויות היהודים ו„אחרי מותו“ לשחרור האכר הרומני מן העול והשעבוד של בעלי האחוזות הגדולים?

אודה ולא אבוש, שבאוזיראן גופא אף אני לא שמעתי ולא ידעתי עליו דבר וחצי דבר בימי־נעורי. אפס, משיצאתי לבוקובינה בעודני נער כמעט ונפגשתי שם עם משכילים מאוזיראן (ביחוד עם בני אברהמ׳צי

*) המעשה מסופר בפרוטרוט וביד אמן בזכרונותיו של ד. י. זילברבוש והם מועתקים ברשימה זו בלשונו הנמלצה של זקן סופרי גליציה בדור הקודם.

ניסן׳ס ועם יהודה כהן) קלטו אזני לראשונה את קיומו של בן אדם זה מעירנו מעבר לגבולות המדינה והוא ושמו יחד, שניהם נשתנו לבלי־הכר.

בעתוני בוקובינה פורסמו בימים ההם (בשנות 1904־5) הפגנות אנטי־שמיות נגד הצגת מחזה תיאטרוני בשם „מנשה" ונגד מחברו, רונאטי־רומן שסטודנטים

רונאטי רומן

רומנים „מוסתים" צווחים ורוקעים כנגדו שהוא יהודי גליצאי בתחפושת רומנית וכל מגמתו להעביר את הנוער הרומני על דעתו ולהסיר את לבו משאיפותיו הלאומיות.

בהזדמנות זו גילו את אזני, כי כל הסערה האנטישמית הזאת הכופה על התיאטראות ברומניה ביטול הצגות של „מחזה אדיר ונפלא" היא בשל בחור אוזיראני שלנו, א ה ר ו ן ב ל ו מ נ פ ל ד, שעלה לגדולה בספרות הרומנית ולפי השמועה שינה ואף המיר לא את שמו בלבד...**. ועוד נאמר לי אז, שהציונים ויהודים אחרים מסתייגים מכמה דיאלוגים במחזה זה, אולם „כולנו אתו במלחמתו" נגד אותו נוער רומני פורע הדורש לשלחו בחזרה ל„חדר" היהודי בגליציה תוך ויתור גמור על תרומתו רבת הערך והמשקל לספרות הרומנית. ואז שמעתי משהו גם על האסון שקרה לבחור זה באוזיראן בהתיצבותו הראשונה לצבא ועל גלגוליו של עלוי צעיר ש„יצא לתרבות רעה". ככל שהוספתי לשאול לסבות ולתוצאות לפרטיהן, כן גברה שתיקתם.

התמונה לקוחה מן האנתולוגיה „ששים סופרים רומניים ממוצא יהודי" (רומנית) לש. פודוליאנו, מספרייתו של ד"ר לבנשטיין מאסירי ציון וראשיה ברומניה שעלה בזמן האח־רון לארץ ישראל.

** השמועות על המרת הדת כולן בשקר יסודן. הוא מת ביהדותו והובא לקבר ישראל.

נראה היה גם לעיני נער צעיר כמוני שלא גילו לי הכול ואם חשבתי אז לתומי שאלה הם היסוסים של גדולים להרחיב את הדבור עמי על „סירכא" כלשהי בגלל גילי, הרי נתברר לי אח"כ בשובי לאוזיראן, כי רוב הנשאלים לא ידעו במי ובמה המדובר והמעטים שזכרו וידעו את המאורע ותולדותיו, שמו מחסום לפיהם והתחמקו מתשובה או פיטרוני ברמזים בחינת לחישת סוד לאזנו של ילד כדי לבלבל את חושיו. ניכר היה רגש של מבוכה בפני הנשאלים המתובלת בסומק של בושה ולא מצאתי פשר לתופעה זו, אם הם מתביישים בתפקידיו ומעשיו במרחקים בהווה או בעוול שנעשה לו בעבר בעירנו.

עלטה זו היתה פרושה על עיני עד סוף סתיו 1908 ***). אחרי מותו של רונאטי־רומן ביאסי אפשר היה לקרוא בכל עתון מצ׳רנוביץ או מוינה פרטים רבים ושונים, שבני עירי ועמי התעלמו מהם ביודעים ובלא יודעים. נחשפה לעיני־כול כפילות חייו של משורר וחוקר מהולל זה ונתגלה הקרע הגדול בלבו של אנוס מודרני בין יהדות ואנושות ולא נתאחה כולו עד יום מותו.

אולי יקום באחד הימים חוקר־פסיכולוג, שיעמיק לחדור לשניות נפשו של אמן מופלא זה, שגדולי הספרות והמדע בלשני הרומני גמרו עליו את ההלל עוד עשרות שנים אחרי שנסתלק מן העולם.

בשנה שעברה מלאו 110 שנים להולדתו ועתה הננו עומדים בשנת ה־50 למותו. היו לי פקפוקים רציניים אם מן הראוי לנו להקדיש ערך מיוחד בספר זה לאישיות מוכת־שניות וכפילות — ולוא גם כפויה בהרבה — בחיים וביצירה, אפילו נולד ונתחנך ונתבגר וקנה לו שם טוב לראשונה בעירנו. אמרתי לצאת ידי־חובתי בהזכרת שמו, פעלו ויצירתו במסתי על ר"ם שולבוים רבו. ולפתע, אגב קריאת מאמרו של חיים רובינזון על הסופר היהודי־רומני המנוח א. ל. זיסו, נתקלתי בכמה שרטוטים חדשים או מחודשים לדמותו

*** אף את מוצאו המשפחתי בעירנו התקשיתי לברר בבטחה. אם אין זכרוני מטעני מקורו ממשפחה מעורבת מסוחרים ובעלי מלאכה, מצד אמו מקורב עם הניסנבומים והכוהנים, שבתיהם סגרו את חולית השוק האחרונה משמאל בדרך לבורשצ׳וב. אביו היה בעל מלאכה בקיץ (עושה חלונות ודלתות) ובחורף סוחר קמעוני (קונה ומוכר „ביסלאך"), מקרובי מנדיל לייכטרמאַכר וגם בתיהם בשכונות קרובה.

היהודית של בן־עירנו האומלל. ח. רובינזון, משורר ומבקר עברי מיוצאי־רומניה בארץ, מפליג בשבחו של רונאטי־רומן, ש„מבין היוצרים הרוחניים היהודיים בספרות הרומנית של הדור ההוא, היה הוא היחידי שהבליט את הנקודה היהודית בספרות הרומנית במחזהו „מנשה", בעוד סופרים כגאסטר, טיקטין ואחרים פנו אז לחקר התרבות הרומנית ושאר המשוררים, החוקרים והעתונאים ערקו מהרחוב היהודי" (תרבות וספרות („הארץ") אוקטובר 1957).

אגב כך נזכרתי: 1) שש שנים תמימות השתתף בכתבי עת עבריים, התחיל באוזיראן והמשיך ברומניה. גם בהיותו כבר בלייפציג כתלמיד חוקר לרומניסטיקה באוניברסיטה, עוד פרסם רונאטי־רומן ב„המגיד" במשך שנתיים ויותר מחקרים יסודיים על שני התלמודים והערות בלשניות על נושאים אחרים בסגנון עברי נאה ומיוחד לו. 2) על מחקרים אלה כבר לא חתם בשמו המקורי מאוזיראן אלא הרכיב לעצמו העלם ספרותי משה רומן על שם רבו משה שולבוים החלק הראשון, והשני — משמו הרומני החדש*; 3) סופר תם וישר כדויד ישעיהו זילברבוש מעטירו בזכרונותיו בכתר „תופש־תורה" לאחר פגישות שונות אתו בבוקרשט וביאסי בחברת סופרים ומלומדים עבריים. סבורני ששרטוטים אלה לא רק מצדיקים אלא תובעים בפה הערכה והקדשה מיוחדת לזכרו בספרנו.

חטא חטאה אוזיראן היהודית לאחד מגדולי בניה, שאחד או שנים מפרנסי הקהלה והעיריה גרמו לו בזדון או בשגגה להעקר מעירו וממולדתו, להיות נע ונד בנכר במשך שנים ובהעדר כל תעודת זהות או אזרחות ברשותו. לולא ציידוהו המשכילים בעיר רומן בתעודת לידה של „שקץ" רומני היה נתון למעצר ולגירוש בחזרה לאוסטריה על מנת להישפט שם כעריק מן הצבא למיתת־יריה או למאסר־עולם. על אירופה התיכונית והמערבית עברה אז תקופה של מלחמות ואהרון בלומנפלד היה פיקח למדי ובעל נסיון גם בתלאות רבות וקשות ומי כמוהו הרגיש וידע, מה יהא גורלו כעריק צבאי שסופו להיתפס ולהיעלות על הגרדום. זהו אחד הטעמים העיקריים שאני רואה לי למצווה גדולה לכפר על עוונה של אוזיראן כלפי יהודי אומלל זה ע"י העלאת

*. זוהי האמת ולא ה„דרוש" המאוחר מצד פלפלנים, כאילו התכוון רונאטי־רומן למזיגת תורת משה עם תרבות רומי.

נשמתו יחד עם קרבנות השואה הנאצית בעירנו. עפ"י צוואתו המפורשת בכתב נטמן רונאטי־רומן בבית העלמין היהודי ביאסי. הכנסיה והשלטונות הרומניים נאלצו לוותר על דרישת גויתו.

ואם יערער המערער: „נפש כי תחטא" מה דינה? אף אני אדברה וירווח לי: אינו דומה חטאו של יחיד לחטאת הקהל ואין אנו רשאים לכרות מעמיה נפש זו שנתמרקה ביסורים בגלות רומניה ב־40 שנות מגוריה שם.

עובדה היא — והיא עבידי לגלויי ממקור ראשון — שאהרון בלומנפלד גויס לצבא לא כ"כ מחמת „עטישה בטעות" של נציגי הקהלה והעיריה של אוזיראן בועדת הגיוס אלא מרצונם להיפטר ממנו בגלל „התפקרותו". הוא עזב את בית המדרש והצטרף למשכילים שהתחילו להסתער אז על מבצרי־הקנאות החרדית והחסידית בעירנו. וכאשר גבר הזעם בקרב חלק מהציבור על מעשה זה של פרנסיו, החמיקוהו הללו מן הצבא באורח פלא והבריחוהו דרך בוקובינה לגבול הרומני (תחת לשלחו לארץ חופש כאמריקה ששם היה יכול להמשיך באורח חייו באין מפריע מפני שידה של הקיסרות האוסטרית לא הגיעה שמה). מבריחים אחרים העבירוהו דרך הררי גורא־הומורא למולדבה הרומנית ועזבוהו שם לנפשו עם קצת מזומנים בכיסו ובלי כל פסת נייר בידו. יחידים מאבותינו או אבות אבותינו חטאו ואינם, כלום אין החובה מוטלת על דורנו זה האחרון מאוזיראן לתקן את אשר פגמו הם ב„שתי ספירות" — ולוא גם על משמרתם נגד משכילים ופורצי־גדר??

ב. מקורות בכתב ובע"פ לזהותו היהודית ולמוצאו מעירנו

לרונאטי־רומן אסור היה להתוודות בעצמו, בפומבי, על מקורו ומוצאו. הוא חי ופעל ברומניה בזכות תעודת לידה של בר־מינן רומני — נער כפרי נוצרי, צעיר ממנו ב־6 שנים — ששמו לא נמחק מספר החיים, כדי שהפליט הגליצאי אהרון בלומנפלד ינחלנה כתעודת לידה שלו ויהיה אזרח רומני „כשר וישר" לפי כל חומרות חוק האזרחות הרומני, ביחוד לגבי „זרים ויהודים".

עסקנים ומשכילי היהודים בעיר רומאן חיבבו וכיבדו מאד את הפליט הגליצאי המלומד המרביץ לבניהם תנ"ך ותלמוד בטוב טעם ודעת ושיתפו את

עצמם בגורלו הקשה המאלצו לישון ולחיות פעם כאן ופעם במקום אחר, כדי להתחמק מעיני המשטרה הרודפת „זרים". ביקשו דרכים וחיפשו עצות וקיבצו ממון עד שנזדמנו להם ניירותיו של הנפטר הנוצרי הצעיר רונאטי־רומן והם שנעשו עוגן הצלה לכל ימי חייו של המשכיל מאוזיראן *.

בתעודה זו על שמו החדש, עמד בקצב־הבזק בבחינת הבגרות כאקסטרניסט ובניירות אלה עם דרכון ממשלתי רומני נשלח ללייפציג, גמר חוק למודיו באוניברסיטה ונתדקטר וחזר לרומניה כמלומד צעיר בשם ד"ר רונאטי־רומן. בשם זה נודע בחברה הרומנית הגבוהה בבוקרשט שהתחילה מקרבתו יותר ויותר כבן העם הרומני כביכול והכניסה אותו לתוך מיניסטריון ההשכלה במשכורת קבועה והגונה בשביל שימשיך ביצירתו הבלשנית והספרותית ללא דאגות־פרנסה. אכן הוא לא עצר כוח להסתיר את יהדותו גם בחברה החדשה אלא זמן מועט בלבד, כי במסתרים חיפש ומצא קשרים לחוגי יהודים משכילים והתוודע בחשאי לסופרים עבריים והחליף עמהם דעות ורשמים וקריאת כתבי־יד ובלילי־שבתות וימים טובים אף היה רוקד עמהם רקודי חסידים ושר שירי ציון שבימים ההם וחוזר לביתו עם ספרים עבריים חדשים וישנים שהיה מעיין בהם בלילות כשהוא נחבא מעין רואים. אולם בצאתו היה האדם הרומני ששמו הלך לפניו בהיכלי הספרות והמדע הרומני ואף בחוגי השלטון הגבוה.

במעמדו זה התחיל מרגיש את האזיקים הכבדים שבעלי טובתו, המשכילים בעיר רומאן, שמו לא רק על ידיו ורגליו אלא על נשמתו היהודית הנחנקת יותר ויותר באוירה אנוסה זו אך לא ראה כל מוצא ופדות ממעגל הקסמים שהכניסוהו לתוכו. אם יחזור בגלוי ואפילו בשפה רפה לשמו המקורי היהודי הרי יפליל

את עצמו מצד החוק הרומני ויוסגר מיד לידי המשטרה ובתי־הכלא. תעודתו האוניברסיטאית תיפסל יחד עם תעודת הבגרות ותוארו האקדמאי ישלל מנו יחד עם האזרחות הרומנית ואין קץ לסבל ולצרות שיהיה צפוי להם כאן או בכל ארץ אחרת שיגורש שמה. ואף גם זאת: בינתיים עברו מאוזיראן לרומניה כמה מקרובי משפחתו ואף בתי אב שלמים ובהשפעתו ועזרתו הונחילו לסדר את חייהם מחדש והוא אחראי גם לקיומם **).

וכך נשתלשלו הדברים שברבות הימים ידעו לא רק היהודים אלא כל הגויים ברומניה את סודו היהודי של רונאטי־רומן ומעין ברית חשאית היתה כרותה ביניהם, שאין פתרון לבעייה זו ולגורלו של אדם גדול וסופר מפואר זה אלא בשתיקה כללית של כל הצדדים, מפני שכל גילוי רשמי יגרור אחריו בעל כרחם שערוריה צבורית ותרבותית גם מחוץ לגבולות רומניה נוסף לצעדים משטרתיים ומשפטיים חמורים בארץ גופא. הוא גדל והתקדם משנה לשנה ביצירתו הספרותית ובעבודתו הבלשנית וכעורך המלון האקדמאי של הלשון הרומנית (ומחברו ברוב־רובו) ביצר את מעמדו הציבורי במדה ששום שלטון לא העיז ואף לא חשב לנגוע בו לרעה. אדרבא, כל ממשלה שימשה לו תריס ומגן נגד החוגים האנטישמיים שהרימו ראש והרצו לשון כנגדו. המשטרה טיפלה במרץ האפשרי בהפגנות הסטודנטים שהוסתו ע"י אותם החוגים ועורכי דין בעלי שם ודרגה — ובכללם מיניסטרים לשעבר או לעתיד כגון המשפטן הרומני הנודע קוסטה־פורה — התיצבו לצדו של רונאטי־רומן ותבעו למשפט כל מי שהשטינו או העליבו בפומבי בנקודה היהודית.

הלקסיקוגרפיה הכללית אינה יודעת אלא את המשורר והבלשן הרומני רונאטי־רומן. פה ושם נפלטות מלים אחדות על הפגנות אנטישמיות נגדו ונגד מחזהו „מנשה" עם רמזים על מוצאו היהודי. והלקסיקוגרפיה היהודית אף היא לקויה בחסר ויתיר בגופי תולדותיו ויצירתו. כך למשל בלקסיקון היהודי בברלין (גרמנית) אין האיש ופעלו נזכרים כלל והוא הדין בלקסיקון־הסופרים של רייזין (אידיש). באנציקלופדיה היהודית־הרוסית הגדולה (יאווריסקאיה אנציקלופדיה, פטרסבורג 1910) חסר מקום הולדתו בלבד ומובלט שם ביחוד

* לפי גירסה אחרת לא היה ולא נברא צעיר נוצרי רונאטי־רומן וממילא לא מת ולא „הוריש" את שמו לאהרון בלומנפלד. אין השם החדש כולו אלא פרי „קנוניה" של עסקני העיר רומאן עם ראש כפר רומני שהסכים וחתם בטבין ותקילין על תעודת לידה כזו עם כל השייך לכך. השם החדש הומצא והורכב ע"י אהרון בלומנפלד עצמו שקיצר את שמו העברי אהרון ועשה ממנו רונאטי (דרך חבה והקטנה ברומנית) וצירף לה את המלה „רומאן" על שם העיר הראשונה ברומנית שמצא בה מפלט ומחיה ועידוד לרכישת דעת והשכלה כללית אוניברסיטאית בעזרת נדיבי עמו שם. גירסא זו מרומזת גם באי־אלו אנציקלופדיות.

** למשפחה אחת מקרובי־אביו שנשארה באוזיראן היה שולח מרומניה תמיכה כספית בשביל הצעירים. ואמנם לפחות שנים מהם יצאו ללבוב ולמדו שם על חשבונו.

מאבקו הגלוי כדי מלחמה רבתי נגד האנטישמיות ברומניה, מפני שתופעה זו היתה הנושא הכאוב ביותר ברוסיה. ערך גדול ביחס מוקדש לו ב„יוניברסל דז׳ואיש אנציקלופדיה״ (ניו־יורק 1939) אלא שבאורח תמוה מציין מחבר הערך בתחלתו „שמעולם לא הצליחו לזהות את מקום הולדתו בגליציה או את שמו היהודי המקורי״. מכך למדנו — ולא בפעם הראשונה — שלא רק בגרמניה אלא גם באמריקה ואפילו ברוסיה היו נוהגים זלזול בסופרי־גליציה ולא קראו את ספריהם. אמנם ההסטוריון היהודי הרומני ש. פודוליאנו שופך אור יתר על כל התעלומה, אולם הספר לא ניתרגם ללשונות אחרות והלקסיקוגרפיה היהודית ללשונותיה כמעט שפסחה לגמרי על ספר זה.

על חכמי גליציה פרסם גרשום באדר באמריקה סדרה של מאמרים שהופיעו אח״כ במקובץ בעברית בשם „מדינה וחכמיה״ (ניו יורק 1934), זמן הגון לפני מלחמת העולם השניה. מוזר איפוא מאד שעורכי ה־ Universal Jewish Encyclopedia לא ראו את המאמרים ולא עיינו בספרו של ג. בדר והוא הרי נחשב בחוגי הסופרים היהודיים גם באמריקה כאנציקלופדיה חיה לכל ספרות דור ההשכלה.

האנציקלופדיה האמריקאית טועה ומטעה גם בקביעת 1853 כשנת לידתו. על טעות זו חוזר גם ההיסטוריון היהודי־רומני ש. פודוליאנו. אותה שנה נולד ה„שקץ״ רונאטי־רומן ולא אהרון בלומנפלד, שראובן אשר ברוידיס כינהו בשם „אהרון הכוהן של סופרי רומניה״. ברוידיס נפגש עמו כמה פעמים ביאסי במסבת רעים ואף הטיח פעם שאלה עדינה בפניו, למה אינו חולץ את עצמו מן הבוץ הרומני? בלומנפלד־רונאטי ענהו כמעט בזעף: מלח אתם זורים על פצעי? כולכם בורחים מרוסיה ומרומניה לאוסטריה ואשכנז, אנה אברח אנוכי? הלא שתי הארצות האלה נעולות בפני אהרון בלומנפלד. אתם עדי שבתוך עמי אנוכי יושב, אל תשפכו דם! *.

בספרו הנ״ל (כרך א׳ ע׳ 144) קבע גרשום בדר את ערכו של רונאטי־רומן דוקא באות „בית״ — בלומנפלד אהרון וזה לשונו שם: „נולד תר״ז (1847) באוזיראן ומת י״ז שבט (?) תרס״ח ביאסי (20 בינואר 1908) (?) *. אחד מרבי הפיטנים בספרות הרומנית שברח בימי עלומיו מגליציה להיפטר מעבודת הצבא באוסטריה ובעסקו אח״כ במלמדות בעיר רומאן, ראו עשירי העיר כי הוא לומד את השפה הרומנית במהירות נפלאה. על כן שלחוהו להשתלם בלמודים באוניברסיטה אשר בלייפציג וכדי להסיר מעצמו את „חרפת־מולדתו״ המציאו לו תעודת לידה רומנית על שם רונאטי־רומן״ **.

במחילה מכבודו, בדר לא דק — ויותר מפורתא — בפרטים חשובים כגון בענין „הבריחה״ ולא נתחוור לי למה ראה לנכון להשתיק את ה„גיוס בטעות״ ואת ההברחה בעל כרחו. אולם בנוגע לשמד חטא בדר חטא לא יכופר. הוא לא הכיר אישית את בלומנפלד־רונאטי ולא ביקר ברומניה בעת ההיא ודוקא משום כך תמוה מאד על שום מה עשאו למשומד. הרי כל קיומו ברומניה היה מושתת על תעודת לידה וטבילה וכו׳ של צעיר רומני נוצרי, אם כן כיצד יכול היה בעל תעודות כאלה להשתמד? רבו הגדול ר״מ שולבוים שהיה מיצר כל ימיו על גורלו זה של אהרון, מפני שקיווה לגדולות ונצורות ממנו בחכמת ישראל וקרא לו תלמיד־חבר, היה מתבדח עליו בנידון זה: „אצלנו באוזיראן היה צריך להימול ואצלם ברומניה היה בר־מזל ו„נולד טבול״. בדיחה זו שמעתי מפי גרשום באדר עצמו בניו־יורק באביב 1951 ואמנם השתמשתי גם בה מיד כראייה מהימנה נוספת נגד לזות שפתים ועלילת שמד בספרו. בדר הודה לי שטעה בהבנת עצם הענין וטפח על מצחו שלא חדר בשעתו לעומק הבדיחה של שולבוים. הוא הבטיח לתקן את המשגה החמור בהזדמנות הקרובה ביותר עם הופעת הכרך השני של „מדינה וחכמיה״ ורשם את התיקון בפנקסו.

אינני יודע אם הספיק לעשות זאת במקום אחר, מפני שכרך ב׳ לא הופיע והוא עצמו נפטר מן העולם. לא יתכן שבדר לא ידע, כי רונאטי מת ביהדותו ונטמן

* שיחה זו סיפר לי ד. י. זילברבוש לפני 40 שנה בקירוב ואיני זוכר אם גם הוא היה נוכח בשעת מעשה או שמע את תוכנה מפי ברוידס.

* פודוליאנו בספרו הנ״ל (כרך ב׳ ע׳ 246) קובע את ה־7 בינואר כיום מותו. ועוד נאמר שם שבשנת 1904 פירסם רונטי רומן גם דברי פרוזה צרפתית בפריז.

** להלן מספר ג. בדר — והוא היחידי בכך — שהוא השתמד קודם שנתמנה לפקיד במיניסטריון להשכלה ואח״כ כתב דרמה מחיי היהודים בשם „מנשה״ שתורגמה לשפות רבות וכו׳.

בבית הקברות היהודי. ידוע היה בכל העולם שהכנסיה הרומנית ניסתה לערער על צוואת הקבורה של רונאטי ונכשלה ונסוגה.

ועתה נקרא את סיפורו של ד. י. זילברבוש „מפנקס זכרונותי" תל־אביב תרצ"ו, אישים ומאורעות ע' 187—191 (הוצאת ועד יובל השמונים):

...„האנוס" שלח להגיד כי יבוא היום לסעודת מלוה מלכה" — לחש חשמל *) באזני רוקח **). ורוקח חזר בקול על דבר הלחש: הנה כי כן, עוד מעט ויבוא אל חברתנו הרומני הקדמוני שהורתו ולידתו בפולין המדינה. זה האיש אהרן בלומנפלד דמתקריא רונאטי רומן. טוב הדבר, אנחנו נשיש לקראת המשורר הגדול לרומנים. הוא יקרא באזנינו את הפואימה שלו הנקראת בשם „ראדו" ואנחנו נקרא באזניו את הפואימה „רומניה" אשר למשוררנו זאב אהרנקראנץ" ***).

חשמל הביט אליו כמתחנן להיות נזהר בדבריו. אבל רוקח לא שעה אל סקירתו ולא שם לבו לאזהרתו. הן ליחידי־סגולה כבר היה גלוי וידוע סודו של רונטי רומן, אביר המשוררים הרומנים אשר בימים ההם וגם הוא, כשהיא לעצמו, כבר חדל ממצוא חפץ בהסתרו.

ליחידי סגולה כבר נודע סודו של האנוס:

בעיר אוזיראן אשר בגליציה קרה בשנת תרכ"ח מקרה לא שכיח. עפ"י הטעות שטעה רופא החיל (הצבא) ב„עטישתו" של פרנס הקהלה היהודית היושב במועצת הבחינה לעבודת הצבא, ראה הרופא את האיש הצעיר ששמו אהרון בלומנפלד שלם בגופו ומצאהו בריא לפניו וישימהו לחייל. אז נבעת אותו הפרנס שנוקש בעטישתו ועל ידו נתפש תופש תורה לגייסות. והוא הוא אשר נתן לו ידים להימלט על נפשו ויברח בלומנפלד אל ארץ רומניה — זאת הארץ אשר היתה בימים ההם הארץ המבורכת. ארץ המקלט לרוב הפליטים. ובלומנפלד בא אל העיר רומן אשר במדינת מולדאו וימצא לו שם מחיתו בהורותו לנערי ישראל את שעוריו בתנ"ך ובתלמוד ואת שעותיו הפנויות היה קובע לו לעצמו להשתלם במדעים החביבים עליו מאז.

כוחו של בלומנפלד היותר מצויין והיותר נפלא היה בבלשנות. בימים לא רבים היה מסגל לו כל שפה זרה לכל חקיה ודקדוקיה ופרטיה. הוא לא אמר די בבקיאותו בה אבל לא נח ולא שקט עד אם בא בסודותיה ועד אם גילה עמוקותיה. הנה כי כן העמיק בלומנפלד חקר גם בשפה הרומנית וירא והנה היא טרם התפתחה כל צרכה וחוקיה טרם הבשילו וספרותה עודנה דלה ורזה. אז שש כזה בלשנותו כי הניח לו מקום להתגדר בו. דלותה של השפה היא שהעירה בו גירוי לא מצוי להיות לה גואל, להעשירה בניבים ולהביאה לידי גמר בישולה.

בעיר רומן, אחת מערי הפלך שבמולדאו חסרים לו המכשירים הרוחניים לעבודתו הבלשנית — ספרי החכמים המומחים לאותו המקצוע. תשוקתו העזה מחייבתו חובת גלות למקום תורה. אז נמצא לו הרופא היהודי שבעיר ודוקטור גלר שמו, אחד הקנאים שבקנאי ההשכלה של הדור ההוא, איש אשר חשב לו זאת לתעודתו היותר קדושה בחיים להציל נפשות צעירים בעלי כשרון „ממחשכי האדיקות" בתת למו את האפשרות להיכנס לבית ספר מתוקן ולהביא סדרים בלימודיהם, איש איש על פי כשרונו. זה הדוקטור גלר ראה את המציאה ונפל עליה ובעזרת חבריו לקנאת ההשכלה המציא לבלומנפלד די־כסף לנסוע לעיר ליפסיא אשר באשכנז ולהיכנס שם אל האוניברסיטה להשתלם במדעים. ואף גם זאת: בהיות הצעיר בלומנפלד אחד מפליטי חיל הצבא ויירא מפני הרעה הנשקפת לו בעברו דרך אוסטריה המציאו תומכיו לידו גם תעודת מסע של איש ששמו רונטי רומן והוא יליד אחד הכפרים לעיר פיאטרא אשר ברומניה.

בלומנפלד הצעיר לא במסע החפזון עשה דרכו לליפסיא. נסיעתו מעיר רומן אשר במולדאו עד הגבול אשר בקצה מדינת וולכיה, ארכה ירחים לא מעטים. בעגלת אחד האכרים ולפעמים גם ברגלי היה נודד מכפר לכפר ובכל מקום בואו התמהמה ימים אחדים ויתרועע

---

* עקיבא חשמל היה ת"ח מארח בבוקרשט את הסופרים העבריים. ביתו היה מעין טרקלין ספרותי כנהוג בימים ההם ושמש מפגש לסופרים ואנשי־רוח.

** אלעזר רוקח — דודו של ישראל רוקח חבר הנשיאות של הכנסת — היה טיפוס של „בוהאם" מארץ ישראל, משכיל וסופר, אבל כוח דמיונו גדול משניהם. ערך הרצאות גם בגליציה. (עיין עליו בספר הזכרון לבוצ'ץ) ומת בדרו־הוביץ בתחלת מלחמת־העולם הראשונה.

*** וולוואלי אהרנקרנץ, הראש למשוררי בראד (בראדיר זינגער), חיבר שירים ומנגינות עממיות בעברית ובאידיש, שהיו שרים ומזמרים אותם בחגיגות ונשפים. הוא גם המחבר של „מקל נועם" „ומקל חובלים". הפואמה הגדולה „ראדו" של רונאטי רומן הופיעה ב־1879 ונתקבלה בהתלהבות שהציפה את רומניה כולה.

עם התושבים ויט אוזן אל מבטאיהם ואל הנגינות ואל הפתגמים שהיו להם מורשת קדומים מאבותיהם.

ויהי אחרי שנים אחדות ובעיר בוקרשט נדפסה פואימה חדשה בשם „ראדו". הפואימה הזאת רועשת כאשד מים כבירים בהתפרצם ממחבוא סתרם. הלא היא השתפכות הנפש של העם הרומני בהביעו את צערו העולמי על נחלתו שנהפכה לזרים. והפואימה הזאת נכתבה בשפה עתיקה ובסגנון של סופרי־המופת — ומחברו הוא איזה איש ששמו רונטי־רומן, איש לא נודע מתמול שלשום *).

כל העתונות הרומנית היא כמרקחה. כל שפה מגדת תהלתו של המשורר החדש הוא יליד כפר הסמוך לפיאטרה וכי הוא תלמיד האוניברסיטה הליפסאית. על כן שמוהו לפקיד באחת הלשכות של המיניסטריון להשכלה. וימצא לו זה התלמיד של האוניברסיטה הליפסאית שנים מספר מחסה ומסתור בלשכתו ואיש לא שאל ואיש לא דרש על אודות מוצאו.

הראשון אשר לו נגלה סודו של המסתתר היה עקיבא חשמל. הנה בסתר, באין רואה מביא הוא אליו ספרים ועתונים עבריים. ויהי חשמל לא רק איש סודו כי אם גם לאיש שלומו. חשמל נתן לו גם כינוי של חבה ויקראהו בשם „האנוס" ובכל פעם שיצרו הישן של רונטי רומן תוקף עליו לבוא בחברה יהודית ולהתענג עליה בנוסחה הקדמוני, מתחמק הוא ממעונו לבוא אל ביתו של חשמל אל הסאלון הבוקרסטי ולשבת עם אורחיו שבת־אחים בסעודותיהם שבמוצאי השבתות.

האמת ניתנה להאמר כי ברגעים הראשונים לבואו של רונטי־רומן בחברתנו הרגשנו בעצמנו איזו מועקה שלא ידענו שחרה. גם קולו של רוקח נחבא וכמו הושם בלשונו מתג; כמו בא פתאום איזה זר או מתרחק במסבת רעים קרובים והאחווה שבשיחתם נפסקת מאליה.

זה בשעת סעודה. אחרי הגמיאה של הסלקיה המחממת באה איזו חמימות גם בלבות המסבים. אז פתח רונטי־רומן בשיחה ספרותית על אודות החזיון „אוריאל אקוסטה" לקרל גוצקוב. ורוקח מצא בפיהו תוכחות לפי דרכו: „הוא אינו מוצא קורת רוח במעשיהם של אינם־יהודים המעיזים לבחור לחזיונותיהם מחזה יהודי". ורוקח עשה כן בלהטיו להביא למסקנתו ראיות מפזמונים של סופרים שונים — שרובם נבראו באותו רגע בהבל פיו...

רונטי רומן מחריש, הוא מבליג על שחוק הלעג האומר לעלות על דל־שפתיו והוא מתגבר עליו ובכדי שלא יפגע בכבודו של הדובר הוא ממהר להסב את שיחתו לענין אחר. הוא הרצה לנו את התכנית לחזיונו „מנשה", אשר בימים האחרונים עלתה במחשבה לפניו. הוא אומר בענותנותו כי ישיש לשמוע מפינו את משפטנו על תכניתו ולהקשיב אל הערותינו והארותינו*).

ורונטי רומן שיכל את פיהו לפנות בהרצאתו אל הזקן שבחבורתנו, אל שלמה שכטר וכמו מפיהו הוא מבקש פתרונים. ושלמה שכטר נמצא לו אולי יותר מאשר דרש. בדברו על אדות תוכן החזיון ועל מהותו ואיכותו, הביע רונטי את הלך מחשבותיו על היהודים ועל היהדות על הסדרים הנושנים ועל התסיסה החדשה שבמחנה ישראל. אף הרחיב את השקפותיו על האומה העברית ואת חזון רוחו על תקותה לימים הבאים **).

רונטי רומן נוטה אזנים קשובות לכל הגה היוצא מפי שלמה שכטר ורוחו נרגש ***). ההגיון החותך

---

* גם נ. ה. אימבר שהה אז ברומניה והתקרב לרונאטי־רומן. ובאותה שנה ממש כתב רונאטי רומן את „ראדו" ונפתלי הרץ אימבר את „התקוה". קשה היום לקבוע מי ממי הושפע.

---

* המחזה מנשה ב־4 מערכות ראה אור בשנת 1900. הצגת הבכורה התקיימה בתיאטרון הלאומי המלכותי בבוקרשט ברוב פאר והדר בנוכחות המלך והמלכה ויתר החצרנים ובני משפחת המלוכה. עקב הפגנות אנטישמיות נגד התוכן היהודי של המחזה ונגד מחברו, שיהדותו כבר נודעה ברבים, היו ההצגות בתיאטרון זה נפסקות ומתחדשות חליפות מעונה לעונה; בשאר הבמות בבוקרשט וכן בתיאטראות של ערי רומניה הגדולות נמשכו ההצגות כמעט באין מפריע פרט ליאסי ששם גברה התנועה האנטישמית יותר ויותר. המחזה ניתרגם ללשונות רבות (צרפתית, אנגלית, גרמנית ואיטלקית וכן עברית ואידיש) והוצג ברוב ארצות אירופה וגם באמריקה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. להצגות זרם קהל רב גם מבין לא יהודים. רק באנגליה שינה הבמאי את שם המחזה וקרא לו משום מה „פנסים ישנים וחדשים". מבקרים רבים הפליגו בשבח המחזה וראו בו מהדורה מו־דרנית יהודית של „נתן החכם" ללסינג אעפ"י שבעיותיו של המחבר ופתרונותיו לשאלת היהודים בעולם המודרני נתקלו גם בבקורת יהודית. גרשון בדר למשל רואה ב„מנשה" תעמולה לנשואי תערובת ובמקצת גם לשמד. תוכן המחזה אינו מצדיק כלל ועיקר חריצת משפט כזה.

** ההדגשות כאן ולהלן — שלי מ. א. ס.

*** פרופיסור שלמה ז. שכטר, מגדולי תלמידי חכמים במחצית

שממנו מוציא שכטר את הקוים להשקפתו ולחזון רוחו מגלה לעיניו (של רונאטי) עולם חדש ומעורר בו מחשבות חדשות. קשה לו לומר אמן לכל אשר הנואם מאמין. ההכרה של הלאומיות במלוא היקפה כמו זרה נחשבה לו עד היום. דרוש לו מתון מתון עד כדי התרכזות הרעיונות לבעבור השיב לנואם (לשכטר) על הוכחותיו.

אולם עד כה ועד כה עברה שעת הכושר לכל תשובה כהוגן ולכל ויכוח בכבשונה של איזו דעה, כי קלות הדעת כבר כבשה לה את מקומה במסבה. אחרי שתית הכוס הראשונה מכד היין שעל השולחן החל רוקח לזמר בקול צרוד, העובר מן הגרון דרך החוטם, זמר ערבי שעצלה מזרחית רובצת עליו וכמו הפיל הוא תנומה על כל סביביו. אז התעורר רונטי־רומן לגרש את הענגה שהזמר הערבי ישכין על כל פנים והוא השמיע בקולו הנעים ובשפה היהודאית (אידיש) את השיר ההתולי על החסידות בשם „הרבי נוסע על הים" אשר לזאב אהרנקרנץ. ותהי הרננה במסבה ותהי כל המסבה למקהלה וישר גם חשמל בקולו העב ותזמזם אתם גם אשתו נהימה נעימה"...

היה לו לזילברבוש הרבה יותר לספר מפגישות אחרות עם רונאטי־רומן וחבל שלא זכה לכתוב ולפרסם כאן בארץ את יתר זכרונותיו וחויותיו עם סופרים ואישים שונים בכלל ועם בלומנפלד־רונאטי בפרט. דברים רבים שסיפר לי בע"פ נמחו מזכרוני או ניטשטשו ברבות השנים. דבר אחד נחרת בלבי והוא הכרזתו של רונאטי רומן באזניו של זילברבוש, כי בצוואתו הכתובה יגלה את מלוא אמונתו ודבקותו בעמו, ברוחו ותרבותו ו„בנצח ישראל לא ישקר".

בקובץ לדוגמא „פרודות" (קישינוב תרצ"ד, הוצאת „תרבות") שעורכיו יעקב קוטשר וזלמן רוזנטל אמרו לקבעו אכסניה עברית לסופרי־יהודי־רומניה ללשונותיהם. הוקדשה רשימה נאה גם לרונטי־רומן,

ואעפ"י שמחברה יעקב שטרנברג *, בקי מעט מאד בעברו הגליצאי ואף בראשית „רומניותו" של רונטי — הוא קורא לו ה„עלוי משה" או „אחינו משה" עפ"י כנויו הספרותי ב„המגיד" — הרי יודע הוא לספר כמה פרטים חדשים מחייו ויצירתו ברומניה **.

ברוממו אותו למעלת ה„דרמטורגן הגדול של הספ־רות הרומנית" ואפילו ל„דרמטורגן ברוך־אלוהים" שהיה צריך ויכול להיות „פרץ השני שלנו" ובשל תנאי חיינו הבלתי־נורמליים נתגלגל והיה לרונטי־רומן, הוא מסתמך על „גאוני הספרות הרומנית שהתיחסו תמיד בהערצה והכרת־תודה למחזה „מנשה" וגם למחברו". אמנם „רבים מבין הרומנים רגילים עד היום לראות ב„מנשה" מן היסוד האנטי־נצרותי ולעומתם היהודים — מן הניגוד ליהדות" ובכל זאת יש „שהרהיבו למתוח את חוט־ההקבלה עד — לפסגה השקספירית".

„כמה משונים וסמויים הם נפתולי־הרוח העברי" קורא המחבר על התמורה בנפשו של רונטי־רומן ואומר: „שבעתים מנקרים ומצערים הרהורים אלה, כשברי לך, שהדרך לכך היתה כ"כ קרובה, והלא הוא הלך מאתנו כשרגליו עמדו כבר על מפתן הספרות שלנו" — — — „כשהתחיל בימי־בחרותו הראשונים את עבודתו הספ־רותית ב„המגיד" שלנו — — — הוא שהעברית היתה עצם מעצמיו ושלט בכל מכמניה".

ועל הפואמה הנפלאה של רונאטי־רומן — „ראדו" — מספר שטרנברג שהיא „משכה אליה את תשומת לבם של בני־סמך ובכללם גדול־המדינאים הרומניים ואס־טניס הספרותי פיטר קרפ", כאילו רק דפי פואמה זו שמשו לו גשר־מעבר ממשה רומן לרונטי־רומן.

ויש שהמחבר סותר את עצמו כגון בטענתו „שהמשורר הגדול האמין בתמימותו — כגיבורה הסימ־פטית שלו לאה — שבאהבתו ובכוח שירתו יוכל לגשר על פני שני העולמות ואף לאחדם" בעוד שבאותו עמוד הוא מוסר פרטים אופייניים על תגובה חריפה של רונטי־רומן ל„הערה בלתי זהירה" של המלך הרומני הישיש קרל הראשון שהזמינו לארמון המלוכה כאורחו לסעודה ולענוד לו אות־הצטיינות. המלך הפטיר משהו

השניה של המאה שעברה שהעתיק את בית מדרשו לאמרי־קה, גילה את הגניזה בקהיר והקדיש חלק הגון מחייו לסידור החומר, לזהוי הקרעים של ספרים שאבדו לפני אלף שנים ויותר ולחקירה ממצה הסטורית, בלשנית, הלכית, וכו' — של כל קטע שנמצא שם. עד היום ישנם עוד קטעים שלא פוענחו בודאות ובשלימות.

* הוא שתרגם „מנשה" לאידיש בשביל התיאטרון היהודי בצ'רנוביץ. מ. א. ט.

** תודתי נתונה בזה להסטוריון דר. גלבר ולמר נפתלי בן מנחם ממוסד הרב קוק שעל ידם נתאפשרה לי הרחבת הי־ריעה הביליוגרפית ובדיקת־מקורות. מ. א. ט.

על יהודים „שאין מעשיהם נקיים מאינטרסים של זכיה וריוח" וכאחד מגבוריו ב„מנשה" בטה כנגדו רונטי־רומן מיד: „זה כאלפים שנה שאבד להם ליהודים כל „אינטרס" להיות יהודים ובכל זאת הם דבקים בעמם ומוסיפים להשאר ביהדותם".

ג. עזבונו הגנוז ושמועות על תוכנו.

אחרי מותו של רונאטי־רומן התהלכו אגדות שונות על אחרית ימיו ועל כתבי־יד בעזבונו שנגנזו ע"י הממשלה הרומנית בארכיון סודי. סיפרו גם על קטעים מכתב יד עברי אחד או יותר שלא נשלמו. הספרון „איפה ואיפה" (או „שתי מדות") הפונה במישרין לעם הרומני נגד התעמולה הצבורית האנטי־יהודית ונגד המדיניות האנטישמית הממשלתית שממנה סובל העם הרומני לכל שדרותיו מבחינות שונות לא פחות מן היהודים הנרדפים — חוברת זו יצאה לאור 1893 והיא היתה כעין תגובה על הפגנ׳ת הסטודנטים נגד המחזה „מנשה" ומחברה היהודי. ידוע היה בחוגים יהודיים וציוניים, שקיבל במשרדו ובספרית האקדמיה ללשון הרומנית הרבה ספרים עבריים חדשים גם ישנים, קרא כל חוברת של „השלוח" והיה ממעריציו של אחד העם, ביחוד מבחינת הסגנון וכשרון ההרצאה. היו גם נסיונות לקרב אותו אל הציונות בתקופה ההרצלאית. בן ארצו הגליצאי ד"ר קרפל ליפה שהיה בימים ההם המנהיג או העסקן הציוני הראשי ברומניה, נפגש אתו כמה פעמים והיו שמועות לכאן ולכאן **). היו שסיפרו שהתיחס באהדה עמוקה כדי הערצה להרצל ולנורדאו מבלי שהיתה בלבו נטיה ממש להתגשמותה של הציונות. נאמר עליו שלא האמין במצבר כוחות כזה בעם היהודי הדרושים למשימה הסטורית אדירה כ"כ, אפילו ישתנו התנאים המדיניים בעולם לטובת הרעיון. והיו שאמרו שדחה את הציונות בשתי ידים וראה בפזורה היהודית צדקה שעשה הקב"ה לישראל שפיזרם בין האומות. לבו של הפיטן לציון ומוחו של המשכיל חסר אמונה.

** בעת ההיא שלחה גליציה לרומניה סופרים, רבנים, מורים ועסקנים והם סייעו בהרבה להפצת השכלה עברית ולהתעוררות הציוניות הגדולה שם. די אם נזכיר כאן עוד את הרבנים ר׳ ליביש מנדיל לנדאו (פשמישל—בוטושאַן) מעוז׳ריו של דר. הרצל במאמצו לקרב את האדמורי"ם והחרדים לדגל הציוני, דר. נמירובר ודר. נאכט; העסקנים הציונים פינלס ומרגליות.

אם כה ואם כה קשה להניח שאישיות ערה ורגישה לזעזועי הדור והחברה כבלומנפלד־רונאטי פסח על תקופה זו בלי כל רשימה ורושם. היתכן שלבו התחמץ על עושק האכרים הרומניים ושעבודם כדי היותו להם למליץ טוב ותקיף בספר מיוחד — שפורסם מן העזבון לאחר מותו — נגד בעלי האחוזות הגדולים ובכללם נכסי בית המלוכה והמדינה ואילו הגורל המר של עמו היהודי ומצוקותיו לא הרטיטו את מיתרי נפשו כל 18 השנים אחרי הפורקן שנתן לרגשותיו ומחשבותיו במחזהו „מנשה"? להיכן נעלמה הספריה העברית הגדולה (כולל חכמת היהדות בלשונות רבות) שהיתה ברשותו. האומנם אף היא נגנזה במצוות הממשלה והאקדמיה הרומנית? ואם נקבל זאת כעובדה, אפשר להסבירה ביחס לממשלות הרומניות הקודמות במשטר מלוכני־לאומני שסרבו לוותר על רונאטי־רומן כרומני ע"י „השבת האבידה" ליהודים. א׳לם מה ענינו של המשטר הקומוניסטי לנהוג באותה מדה? כלום גם הם לבם מסור לשיקולים הלאומיים־רומניים של המשטר הקודם או שבעזבונו הגנוז של רונאטי־רומן נמצאו כתבים, מגלות או חילופי־מכתבים שפרסומם עשוי להזים את האגד׳ות שרקמו סביבו ואולי גם לחזק את ידי ה„שוביניסטים היהודיים" או הציוניים שנואי־נפשם? עכ"פ שתיקה זו מצד המשטר הקומוניסטי לגבי עזבונו הגנוז של רונאטי רומן מחשידה אותם וא׳מרת דרשני. שמ׳עות אומרות שהארכיון הלאומי בירושלים קבל כמה כתבי־יד של רונאטי־רומן, אבל קשה לברר, אם הם מרכוש פרטי או צבורי ברומניה ומה תוכנם.

ד. יצירתו ומקומה בספרות הרומנית

מקומו מובטח לו בפנתיאון הרוחני של האומה הרומנית כבר בזכות האפוס הלאומי האדיר „ראדו" המצוי בכל אנתולוגיה ספרותית רומנית והוא שגור על שפתותיו של זקן וצעיר משכיל ברומניה. זאת היא שירת הדרור והכמיהה לרומניה גדולה ושלמה אחידה ומאוחדת בעושר וכבוד ובתרבות הרוח הלטינית־איטלקית העתיקה *). לא נחלקו מבקרי

* היו שאמרו כי רונאטי־רומן הסוה בפואמה זו צמאון יהודי לגאולה וחופש מעין מעשה היינה ב„אלמנזור". לעת עתה אין אסמכתה להשערה זאת כשם שאין כל ראייה להשערה אחרת, כאלו נפתלי הערץ אימבר כתב את „התקוה" ברומניה באותו זמן בהשפעת הפואמה של רונטי־רומן,

הספרות הרומנית וכותבי תולדותיה — ובכללם ניקולא יורגה ההסטוריון הגדול — שבפואימה זו בלבד קנה לו רונאטי־רומן את עולמו בקרב הקלסיקנים הרומניים. הודה בכך גם המבקר המפואר טיטו מאיוריסקו בהערצה גלויה ואתו שני איתני השירה והספרות הרומנית באותה תקופה אמינסקו וקאראגאלי שהתקרבו מאז לרונאטי־רומן, התרועעו אתו והיוו ביחד את השלישיה הגדולה של רומניה החדשה. לא זכתה אוזיראן ולא זכתה היהדות הגליצאית שאחד מגדולי בניה בכשרון ודעת ובעט מתרונן יקדיש את קולמוסו לעמו וספרותו. קראתי רק מקצת ממחקריו הנאים שפרסם בשנות 1868 — 1874 ב„המגיד" ובכתבי עת עבריים אחרים. בימים ההם טרם התגלה כמשורר רומני ואי אפשר שלא להתרשם מעומק ידיעותיו ומגישתו הבקורתית המדעית והוא היה אז כבר עסוק ראשו ורובו ברכישת הלשון והספרות הרומנית. צדקו הלקסיקוגרפים שלנו בציינם מחקרים אלה כהוכחה להשכלה ודעת היסודית שקנה לו בביתו בים התלמוד (עיין יוניברסל דזשואיזש אנציקלופדיה, כרך 9 ע' 194). שילוחו מקנו ומולדתו גרם לעוונותיו שהלך לרעות בשדות נכר ונתן את כל חילו לזרים. באוסף האוטוגרפי של ד"ר אברהם שרון באוניברסיטה העברית נמצאים גם כתבי יד של רונאטי־רומן והם על הר הצופים (הוא לא זכר, אם יש ביניהם גם כתב־יד עברי כשבקרתיו בבית החולים ובינתיים הלך צדיק זה לעולמו).

לעולם הגדול — לגויים וליהודים כאחד — התוודע רונטי־רומן ע"י המחזה „מנשה" **. גדול ההסטוריונים הרומניים, פרופיסור ניקולא יורגה שהיה רחוק מאהבת ישראל ביחוד בתקופת חייו האחרונה, מציין בספרו הידוע „ההיסטוריה של הספרות הרומנית": „מנשה" נתקבל לא רק בהוקרה אלא בהתלהבות. המחזה בנוי במתכונת הדרמות של שקספיר והתפקידים הגדולים השולטים על הבמה מתחלקים בין שני טפוסים ראשיים המושלים בכפה — האחד מנשה, יהודי חדור מסורת תנכי"ת עמוקה, והשני — זליג שור, סוכן ומתווך פיקח וליצן ערום וציני וכו' וכו'". נושאו המרכזי של המחזה — שההסטריון הלאומי הרומני נמנע מלהזכירו — הוא

** תרגום עברי חדש של „מנשה" ע"י יהושע ירון (חיפה) עומד להופיע בימים הקרובים.

בעיית נשואי־תערובת וכאן אותו אבא יהודי, הגבור הראשי, נאבק עם בתו ומוחה מחאה עזה ונמרצה נגד נשואיה לגוי. היתה זאת מכת־מדינה בבתי אב יהודיים ורבים בדור ההשכלה השני לא רק במערב אלא גם במזרחה של אירופה ובדרומה וגם משפחות אחד העם, שמעון דובנוב, הסבא מנדלי, מרדכי בן הלל הכהן ושכמותם לא נוקו הימנה. רונטי־רומן לא המציא את הנושא ולא הבליט כל נטיה לצד החיוב. אחרי שנים בחר לו מקס נורדאו נושא דומה במחזהו „ד"ר כהן" ששיקף בעצם מעשה שהיה אצלו ואילו רונאטי־רומן קיים בגופו את טהרת המשפחה העברית. „מנשה" הוצג שנים רבות גם על בימות יהודיות בארצות שונות וחזקה על אחינו בני ישראל שהיו מסלקים הצגה כזאת ברעש ובבושת פנים אילו היו רואים או חשים בה „תעמולה לנשואי תערובת ובמקצת גם לשמד".

רונטי־רומן לא הטיף בשום מקום לטמיעה בגויים או לתערובת עם הגויים. הוא עצמו הושלך ל„גוב האריות והעריות" בעולם הנכרי ויצא בשלום ונשא לבסוף את אהובתו היהודיה שילדה לו שני בנים וגם *) הם, שמתו אך בשנים האחרונות, לא התכחשו לעמם. החשד מפי עולים חדשים כאילו אחד מבניו של רונאטי התנצר אין לו על מה שיסמוך. שירותו של בן זה בצבא הרומני כקצין בדרגת רב סרן בתקופת ההשתלטות הנאצית אינו יכול לשמש ראיה כלל ועיקר, גם בתקופה ההיא היו בצבא הרומני יותר מקצין יהודי אחד ואפילו פחות יחסן מבנו של רונטי־רומן.

בחלק הקרוי „ריגאט", כלומר ברומניה המלכותית הישנה היו התנאים שונים קצת לגבי היהודים בכמה שטחים. הגזירה נגד שירות יהודים בצבא הרומני חלה ובוצעה בכל חומרתה בבוקובינה, טרנסילבניה ובסרביה לרבות יהודים ממדינות אלו שהתגוררו ב„ריגאט". סיבת

* „יודעי חן" סיפרו אחרי מותו של רונאטי־רומן שסמוך ללידתו של בנו הראשון הצליח רונאטי בהפצרתו אצל מיניסטר הפנים הרומני וסדרו לו תעודות לידה ואזרחות מתוקנות שנמחק מתוכן כל זכר ל„גויות" בתוקף לגליזציה מיוחדת. הדבר נשמר כ„סוד כמוס" גם — או ביחוד — בפני הכנסיה הרומנית, מה שגרם להתנגשות חריפה בין הכנסיה לבין הממשלה מיד עם מותו של רונאטי־רומן.

לא עלה בידי לברר אם זוהי עובדה או אחד הספורים שחסידי רונאטי היו רגילים להפיץ לשם ריהביליטציה מלאה של האדם והמשורר הנערץ עליהם.

האפליה אינה מובנת, אבל זוהי עובדה ואיננה היחידה שהיתה חסרת הגיון בתעלולי הנאצים וגרוריהם **).

ה. סיכום וסוף פסוק

אינני מוכן לשמש סניגור כללי לרונטי רומן, כשם שאיני מתימר להקיף את חייו, רוחו ויצירתו בהערכה שלמה וממצה ***). זהו ענין רב לענות בו למבקרים ומומחים בספרות ובבלשנות בכלל וברומנית בפרט. אותנו מעניינים הנימה היהודית והצד האנושי והרוחני־מוסרי באישיות זו שהכל מודים בשעור קומתה הרמה.

** ספור זה מקורו בחויה אישית של ד״ר לבנשטין, מראשי התנועה הציונית ברומניה שעלה ארצה זה מקרוב. בשנת המלחמה האחרונה ישב ד״ר ל. בבית קפה בבוקרשט והנה התישב לצדו איש לבוש מדי קפיטן רומני והתחיל לספר לו שהוא בא כעת מטרנסדניסטריה וראה בעיניו את העינויים הקשים של היהודים המגורשים מרומניה. ד״ר ל. חשב אותו לפרובקטור ולא ענה לו. כשהקפיטן שם לב לתגובה זו קם ממקומו והלך לדרכו. לאחר שהלך שאל ד״ר ל. את בעל הקפה, אם הוא מכיר את האיש והלה אמר לו „הרי זה בנו של רונאטי רומן". רואה אני בסיפור זה ראייה לסתור את הנחתו של ד״ר לבנשטין. הפחדים והחשדות ודאי היו מוצדקים באותו זמן. גם בנו של רונאטי־רומן פחד וחשד והסתלק כאשר לא נענה לידיעה המחרידה שהביא מטרנסדניסטריה וסיפרה באזני יהודים.

*** רונאטי־רומן כתב ופרסם ספרים, מסות מחקרים ופיליטונים שלא הזכרתים כלל ברשימה זו והמה פזורים על פני כתבי־העת הרומניים באותה תקופה. הוא ניסה את כוחו גם בסיפורת וניחון בחוש של הומור וסאטירה. הביבליוגרפים מציינים את הסיפור ההתולי שלו דומינול קאניטפארסטאן כספרו הרומני הראשון (1877).

אין ספק בעיני שאופיו האישי החזק וכוח התנגדותו המחושל לכל הנסיונות והפיתויים להפקיעו מגוף האומה היהודית ולנתקו מתורתה, רוחה ומוסרה, הם פרי חינוכו והתבגרותו בעירנו. מי שנתחנך וגדל באוירה הרוחנית המוסרית של אוזיראן בבית מדרשה בימים ההם — ועוד בימי נעורינו אנו — ספג ללבו ונשמתו מנות רוויות ערכי־יהדות במובן הטוב והנאצל, שגם רוגז ועוול וקיפוח מצד יחידים בני־עוולה, אפילו נתמנו פרנסים על הצבור, לא עצרו כוח להעבירו על דעתו. הוא עמד בנכר כחומה בצורה נגד נחשולי הטמיעה מבפנים והפתיונות המתוקים שאפפוהו מסביב מחוץ וכל הרוחות לא הזיזוהו ממקומו *. עירנו הקטנה מותר היה לה להתגאות בבנה זה שנדד למרחקים וצמח ושגשג ועשה פרי הלולים ושמר אמונים למורשת אבות גם בדורי תהפוכות.

היהדות הרומנית גאותה עליו עד היום הן ברומניה והן בארץ. והוא מיהר לחבק את זילברבוש בשנות ה־80 האחרונות, כאשר זה מסר לו ד״ש ממורו ורבו משה שולבוים בקולומיה וגם מאוזיראן מולדתו שזיל־ברבוש הכיר היטב מביקוריו שם אצל משכילי העיר. אוזיראן חרבה ואיננה ולא תוכל לגמול יותר לא לחיים ולא למתים. יבוא אהרון בלומנפלד על שכרו בספר זה המחזירו לחיק הורתו בשנת הזכרון ה־50 לפטירתו.

* ראה בסוף מדור זה קטעים מסגנונו העברי ב„המגיד" בקרי־את אזעקה שלו נגד נישול אלפי יהודים וגירושם מן הכ־פרים ברומניה. לקריאתו נרתם אז אדולף כרמיה עצמו, אץ לבוקרשט וסיכל מרבית הגזירה.

מלבד ספרו „שתי מדות" על הבעיה היהודית השתתף רונטי גם בספר השנה היהודי "Anuar pentru Israeliti"

ח. זידמן

אישים ודמויות

א. הרב דמתא ר׳ מרדכי׳לי זידמן

אישיות מפורסמת בכל הסביבה, גדול בתורה והלכה ורבים מרבני גליציה המזרחית היו פונים אליו בשו״ת. (מחבר בגד־ללבוש — הגנה על „לבושי־שרד״ נגד מתנגדיו). חרד על הדת, מחמיר על עצמו ומיקל על אחרים, היה אהוד על כל בני העיר. התנגד לתואר „מורנו ורבנו״ רק „מורה הוראה״ יקראו לו. הוא היה אומר: אם מורה הוראה או דיין „שוגה בדין־תורה״ או בהלכה יסלחו לו בבית דין של מעלה, אבל אם מרדכי „מורנו ורבנו״ ישגה — ידקדקו עמו כחוט־השערה. צאצאיו היו תלמידי חכמים, ביניהם ראויים לסמיכה, חסידים נלהבים של שושלת רוז׳ין־טשורטקוב. אף אחד מהם לא הסכים לשבת על כסא רבנות. הם היו בין הראשונים שהשיגו רשיון מאת ממשלת אוסט־ריה לרכוש אחוזות קרקע בגליציה (קריבצה, סקאלא, בסביבות קולומיה וטרנופול ועוד). משפחת זידמן — דור ראשון ושני — נפוצה בעיקר בערים: אוזיראן, סקאלא, קולומיה סניאטין, הורודנקה, זלשצ׳יקי, בוצ׳ץ טלומטש ועוד.

בכל שבת אחרי הצהרים היו נוהגים ילדי המשפחה — זידמן וחיים הירש כהן — לבוא לביתו להבחן בשעור השבוע או פרשת השבוע. הדודה לייצה הכינה על השולחן פשטידה — איטריות עם צמוקים — ריבה ופירות ואם מי שהוא מן הנבחנים לא עבר את הבחינה, היה ר׳ מרדכי׳לי מזהיר אותו ואומר: אם בשבת הבאה לא תדע את השיעור תקבל לחם־שפון עם כוס יי״ש, כמו שנותנים לשבת־גוי.

בכל שנות כהונתו שרר שלום ושלוה בעיר. אחרי פטירתו התפלג הקהל לשני „צדדים״ יואלי׳קיס ושפירא׳ניקס.

ב. ר׳ וולוולי

בנו של ר׳ שמש׳לה גוטסמן, גיסו של ר׳ אהרן ליב מלשקוביץ (בעל „הדבוק״). חוטר מגזע הבעש״ט מצד אמו אנה׳לה, בת ר׳ וולוילה זבאריזר, נכדו של ר׳ מיכאל זלוטשבר — ר׳ ברוכ׳ל עד הבעש״ט, חסיד ומקורב לאדמו״ר ד. מ. פרידמן מטשורטקוב. בשנים האחרונות לחייו היה בר פלוגתא של ר׳ ישראל׳ני (יורש כסאו של הזקן דוד משה), איש ענו, מסתפק במועט, בורח מן הכבוד, לא פסק פומא מגירסא. סרב בהחלט לקבל „פדיונות ופתקאות״ כדרך הרביים. „סופר סת״ם אנכי״ היה אומר לאשתו, כאשר התאוננה לפניו על הצורך בקמוץ ובצמצום. בכל שנות חייו כתב מספר מועט של ספרי תורה ותפילין, אולם המחיר ששולם עבורם היה גבוה מאד. אמרו כי לפני כתיבת שם הויה היה טובל במקוה. אחד מיורשי ר׳ ישראל מרוזין נתן תמורת ספר תורה שכתב ר׳ וולוולי, אחוזה בפוטיק־זלוטי ועל זה אמרו „יקרה מפ״ז״. שלש פעמים בשנה נסע לשבת לטשורטקוב והוא היה בעל „החזקה״ על כוס של ברכה בשולחנו של „הזקן״.

בחורי בית המדרש העריצו אותו מאד, הוא היה להם למגן בפני גבאי בית המדרש. והיה מעשה שאזלו עצי הסקה בבית המדרש השתמשנו בספסלים שבורים ועמודים (שטנדרס) להסיק את התנור. הדבר נודע לגבאי בית המדרש שהיה מטבעו רגזן והוא הזמין אותנו לדין בפני ר׳ וולוולי. שאל ר׳ וולוולי אם נכון הדבר, לא הכחשנו....„אי, אי, בחורים תמימים, אם אין הגבאי דואג לעצים מותר להשתמש אפילו בשולחן ועמוד התפלה ומחממים את התנור ובלבד ללמוד״ — הפטיר בחיוך אבהי סלחני.

בשבתות ומועדים באו החסידים ל„שולחן״ ונהגו בו מנהגי אדמו״ריות: שרו, רקדו, חטפו שיריים, הוא מספר מעשי חסידים, תורה מפי הצדיקים, חוזר על דברי מגידות ומדרש ששמע מפי „הזקן״ או בשם אומרו.

כל חג וכל מועד וספ׳רו ומדרשו. יהודים מהכפרים הסמוכים היו מביאים לביתו מפרי אדמתם ותוצרת חלב ומסרו לשמש בהסתר שהוא לא ידע. פעם נודע לו

מפי כפרי שהביא חמאה וגבינה בתור פדיון לאשתו המקשה לילד — נזף ר׳ וולוולי בשמש וצווה עליו שישלם ליהודי או שיחזיר את החמאה והגבינה. גם בעיני הגויים בעיר היה נחשב לקדוש, עושה נפלאות. בא אליו פעם איכר נוצרי והתאונן כי בלילה גנבו ממנו את הסוסים והוא מבקש את „הרבין" למצוא את הגנבה. ר׳ וולוולי ענה לו: אני מעיד עלי עדים נאמנים כי לא יצאתי מפתח ביתי כל אותו הלילה.

כשהתאוננתי לפניו שאמא שלי חולה — ענה: הלא פסוק מפורש הוא: ישלח דברו „וירפא־אם" — ועצת ה׳ היא תקום.

אחרי שמתה עליו אשתו ולא נשאר לו בן יורש, נשא לעת זקנתו בתולה צעירה מבית רבנים וחסידים — ובנים לא היו לו. בחג הסוכות עטוף בטלית בשעת הברכה על ארבעת המינים — נאסף אל עמו.

ג. עוזר חזן

יהודי תמים, אדוק וחסיד נאמן של ר׳ וולוולי. בעל תפלה קבוע בבית המדרש. קולו נעים, מתפלל בנגון מסורתי בלי סלסולים וחזרות. מתנהג בחסידות ומחקה את מנהגיו ודרכיו של ר׳ וולוולי — גם בלבושו: אם ר׳ וולוולי שם תחבושת ברגליו מחמת מחלה — גם הוא עוטף רגליו בתחבושות של גומי. בשבתות ובחגים היה הוא המנצח על הנגינות ועל הזמירות בשעת ה„שולחן" של ר׳ וולוולי.

במשך כל חודש אלול ראינו אותו עטוף מטפחת צמר סביב צווארו מחשש הצטננות והיה שותה מי־לאקריץ — תרופה או סגולה לקול צלול. וקרה פעם בתפילת ראש־השנה שהרים קולו למעלה מן המדה — המלך! וניחר גרונו. המקרה הזה הדאיג אותו מאוד כיון שראה בזה רמז מלמעלה שאין תפלתו רצויה ח״ו. לשבת „שובה" נסע לטשורטקוב וכשחזר היה שמח ומאושר: ה„זקן" אמר לו שישוב אל העמוד ויהיה שליח צבור ויתפלל גם בעדו... ובכל פעם שהיה חוזר על הספור הזה זלגו עיניו דמעות מרוב התרגשות והתלהבות להתפלל גם ב ע ד ו!....

ד. ר׳ אלעזר שפירא

נכד ר׳ וולוולי (בן בתו). אישיות אצילה וחוט של חן מתוח על פניו. הוא נהג מנהג אדמו״ריות — בזכות ר׳ וולוולי ובזכות עצמו רכש לו הרבה חסידים וידידים גם מחוץ לאוזיראן. בשעת קבלת פנים שנערכת לכבודו בטשרנוביץ ראיתי מאות יהודים מכל השכבות נדחקים אליו „לקבל שלום". עם היותו חסיד אדוק פעם רגש לאומי בלבו. גם המתנגדים כיבדוהו על יושרו וטוהר לבו.

בשנת 1905 או 1906 באתי לבקר את הורי ובשבת אחרי הצהרים „נאמתי" בקלויז (מאלעס קלויז) על הציוניות ועוררתי את השומעים לרכישת שקלים, קרן קימת וכדומה. למחרת השבת הזמין אותי ר׳ אלעזר'ל לשיחה בביתו. נודע לו על נאומי ואפילו את הפסוקים מספר עזרא ונחמיה שהשתמשתי בהם אמר: אני מאמין שאתה ציוני אמיתי וכפי ששמעתי מפי הוריך חושב אתה ללכת לא״י, אולם הצעירים וגם בעלי הבתים המדברים על „ציונות" מתכוונים רק לנגח את הצד שלנו (יואלי'קיס) — ולכן מבקש הוא ממני שלא אתן יד להם... כאשר התכוננתי לנסוע לארץ והורי התנגדו, הרגיע הוא אותם והשפיע עליהם שיתנו לי ברכת פרידה באומרו: חזקה על ארץ ישראל שבנכם יהיה שם ליהודי שומר מצוות.

מדי שנה בשנה הייתי שולח לו פירות ל„שהחיינו" ואתרוג ואף על פי שאתרוגי א״י היו בימים ההם פסולים בעיני המהדרין ו„מחזיקי הדת" מחשש שמיטה, מעשר, הרכבה וכו׳ היה ר׳ אלעזר מתפאר בפני קהל חסידיו באתרוג שקבל מארץ ישראל. וכדי לקיים „ולקחתם לכם — משלכם" היה מוסר להורי מספר „קרונים" תמורת האתרוג. במכתב האחרון שקבלתי ממנו מלנצוט, (י״ז שבט „תרח״ץ") הוא כותב בין השאר: „ומאוד אבקשו שיכתב לי פעם בפעם אגרת שלומים שיהיה למשיב נפשי"... ובנו מוסיף: „הנני שט בין גלי הזמן הנוראים כמו רוב יהודי פולין ואינני רואה שום השקפה לטובה". ניבא וידע מה ניבא! — אחרי זמן קצר פרצה המלחמה.

ה. נחמן ריכטר

יהודי נמוך קומה, בעל זקן אדמדם פניו רחבים ואצילים, תמיד במצב רוח טוב, אוסף נדבות לצרכי צדקה בנאמנות ובמסירות. פרנסתו מחנות לכל מיני סידקית, קמח וכלי בית שאשתו טפלה בה. מקומו בבית המדרש היה לרוב מאחורי הבמה. בטרם יכירו בין תכלת ללבן היה נחמן מקדים למקום. בכל בקר היה מתיצב בפתח בית המדרש ואת היהודי הראשון שיכול היה

לתפוש הזמינו להגיד בנוכחותו ובקול רם את „הברכות" כדי שהוא נחמן יענה אחריו אמן — ברכות בלי אמן — כגוף בלי נשמה, כך הוא קבל מאנשי מעשה.

בשולחן ר' וולוולי היה הוא שר המשקים, מגיש מים לשתיה... ואם הביאו חבית־בירה (שמינית הקטוליטר) היה הוא המנצח על השמינית.

ו. לייבלי (שרייבער)

יהודי גבוה, צנום בעל זקן שיבה. שתקן, פניו מראים אדישות למה שמחוצה לו. בנעוריו היה מורה למטמטיקה ולשפות פולנית וגרמנית — ורננו אחריו שהיה אפיקורוס להכעיס, בגיל עמידה חזר בתשובה וחדל לעסוק בהוראה. רוב היום היה מבלה בבית־המדרש, מקומו מאחורי התנור הן בקיץ והן בחורף, מתפלל ביחידות כי היה חוזר על כל מלה פעמיים ושלש מחשש שמא ח"ו החסיר איזה הברה. הקהלה מנתה אותו לשומר בית העלמין בשכר שהספיק בקושי ל„פת במלח". בשבילו היה נחמן מחזיק „קניפל" (צרור־כסף) מיוחד.

ז. שמואל משה זליגס (בדלר)

מתמיד, למדן ממשפחת „תורה עם דרך ארץ". בדורו נחשב לעלוי, חרד ושומר מצוות קלות כחמורות. לא היתה סוגיא או חתיכת תוספות שלא יכול לה. גם במטמטיקה היה בין המצטיינים. יצא לעולם הגדול. כמדומני שלא הרחיק לכת אלא עד טשרנוביץ. שמש מורה לבני בעלי אחוזות בכפר. הציץ ונפגע. את אביו ר' משה זליג חדלו לכבד בקלויז בעליות „בעלי יחוס" כעונש על התפקרות בנו. כעבור שנתיים חוזר שמואל הביתה, קצוץ פאה ומגולח למשעי, בראש השנה בשעת התפלה מתווכח שמואל עם החברים — במרפסת של מאליעס־קלויז — בעניני דת ואמונה, מותח בקורת על תורות ודעות שהיו פעם מקודשים בעיניו, מעביר תחת שבט הבקורת מנהגי חסידים ורביים, מבטל את ערכם ומפקפק במקורו של הזוהר... נשמע קולו הצלול של לייזר־חזן... „ שמואליק מזיל דמעה, אינו חוזר לטשרנוביץ, מתחתן ומקים בית בישראל. אחרי שנים מועטות פגשתיו באוזיראן כשהוא חוזר מבית התפלה עם תיק טלית תחת בית שחיו... שמואל אומר בכל יום תקוני זוהר ופרקים ב„חוק לישראל". הוריו ובני ביתם עלו לארץ בתחלת שנות העשרים והוא בא אחריהם ונפטר בא"י. יהיה זכרו ברוך.

ח. יוסל חיים אידלס (פלדשוה)

נקרא בפי כל „המשכיל" בספרות העברית והגרמנית. אוטודידקט. אמרו עליו שהוא יודע נ"ך בעל־פה. בעל סגנון עברי מודרני. „מורה שעות" לבני האמידים בעיר: תנ"ך, מורה־נבוכים, עקדה, דקדוק. ניסה לכתוב שירים עבריים — לא ידוע לי אם ראו אור בדפוס. עזר לאביו במסחר עורות ונעלים...

בפרוטות שחסך מארוחותיו (אנבייסן) קנה גם את הקונקורדנציה. כה עז היה רצונו להכיר את השפה מפי חוקריה. באחד הימים ברח לסמינר של הד"ר הילדס־הימר, כדי ללמוד רבנות ורק אחרי שקבל ידיעה כי אביו יושב שבעה חזר לאוזיראן.

היה לעזור גם לי בעלותי ארצה ע"י שדולים במשפחתי וסיוע בדרכים אחרות.

חלם על מזיגת ההשכלה והחסידות, חבוש חצי צילינדר. שומר קלות כבחמורות וחולם על יפיפותו של יפת באהלי שם.

סיסמתו „גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים" ובתור צעיר נוסע היה ליער (ליפניק) ועוזר לגויים בגדיעת עצים ובהטענתם. גבורתו הגופנית עמדה לו בכך.

למרות הקשיים ואיום בחרם (אצל ר' אלעזר) שלח את כל בניו לבתי ספר תיכוניים וחלם עבורם על קריירה של רבנים (קרייזראבינער).

ידיעתו בעברית (בעיקר תנ"ך) היתה כה עמוקה ורחבה, שעד היום רבים נזכרים בשעורי דקדוק עברי ותנ"ך שנתן להם (שלא על מנת לקבל פרס).

רמת גן, תשי"ז

ב. שמשון

הציוני הראשון באוזיראן

שמואל פוהורילס

זכתה אוזיראן וקלטה בתוכה איש משכיל שבא מחוצה לה ובמרוצת הזמן היה הוא השאור שבעיסה לכל פעולה צבורית וציונית וממניחי היסוד לחנוך העברי המודרני בעיר.

נעים הליכות היה שמואל פוהורילס ז״ל וכולו אומר כבוד. איש עסקים מצליח ומקדיש מזמנו לעסקנות צבורית; תורה ודרך ארץ באכסניה אחת.

כבר בראשית התערותו בעירנו רכש לו את אמון הצבור ונעשה דברו.

בשנת 1900 היה הוא איש האמונים (פערטרוינסמן) של ההסתדרות הציונית המחוזית בסטניסלבוב.

עם הווסדו של אוצר התישבות היהודים בא״י (קולוניאלבנק) היה הוא המפיץ את מניות הבנק.

לאות הערכה על פעולותיו הציוניות, רשמו אותו ציוני אוזיראן בשנת 1904 בספר הזהב של קהק״ל.

כאמור היה איש אמיד ובעל יזמה ויסד בשנת 1905 את הבנק היחידי בעיר בעת ההיא — הבנק למסחר ולמלאכה. זה היה בנק של מניות והוא היה מנהלו. הבנק עסק במתן הלוואות לסוחרים הזעירים ולבעלי המלאכה. בשנת 1909 נבחר לראש הקהלה ושמש באצטלה זו

תעודת „אוצר התישבות היהודים״ של שמואל פוהורילס

כמה שנים.

כבר בראשית המאה הנוכחית, כשהדור לא הוכשר עדיין ליסוד בית ספר עברי בעיר, הביא היא על חשבונו מורה עברי ללמד את בנו עברית בעברית.

לאחר מכן הוא נתן את ידו לכל נסיון לפתוח בית ספר עברי ולבסוף זכה לראות בית ספר עברי מרודר וקיים.

שאיפתו היתה לעלות ארצה ולא אסתייעא מילתא עד קרוב לסוף ימיו ועלה ארצה במסיבות מיוחדות.

בשנת 1936 חלה במחלה אנושה, רופאי בית החולים בלבוב אמרו נואש לחייו. כשהודיעו על כך לבנו אברהם, שכבר היה אז בארץ נסע ללבוב והביא אותו ארצה ולאחר כמה חדשים נפטר בתל־אביב.

בית הספר העברי

ולציון דמותו הציונית עלי להוסיף את אשר שמעתי מפי בנו על נסיעה זו ארצה:

הנסיעה היתה בתנאים שנוסע איש חולה, ברכבת ובאניה נסעו בתא מיוחד כשהוא רתוק למטתו. בהתקרב האניה לחופי הארץ, עלו כרגיל כל העולים על ספון האניה, כדי לראות הארץ המיוחלת. בנו בקש ממנו שגם הוא יצא מתאו לראות את הארץ הנראית באופק, אך הוא סרב ואמר: לא, לא לא! רק לא לראות את הארץ. אברהם בנו לא הבין את פשר הדבר.

רק לאחר שירד מהאניה ודרך על אדמת ארץ ישראל ולאחר שהספיק גם לעבור במרכבה ברחובות תל־אביב, הביע את משאלתו לראות את ירושלים וספר לבנו את פשר סרובו להשקיף על הארץ מרחוק: בשמחת תורה האחרון לפני עליתו לארץ עלה לתורה וקראו לפניו בפרשת וזאת הברכה את הפסוקים: זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם, ליצחק, וליעקב לאמר: לזרעך אתננה, הראיתיך בעיניך ושמה לא תעבור.

תעודת ספר הזהב של קק"ל ע"ש שמואל פוהורילס

(דברים לד 4). מאז חלשה דעתו וחשש כל הזמן שהפסוקים מכוונים גם אליו, לכן סרב להשקיף על הארץ מרחוק.

לא זכה לראות את ירושלים כמשאלתו, נגזר עליו להסתפק במנוחת עולמים בתל־אביב.

מט"ט

סגנונו העברי של אהרן בלומנפלד־רומאן

באביב 1869 יצאה ברומניה גזירת־גירוש על היהודים היושבים בכפרים. הגזירה פגעה באלפי יהודים רבים והוצאה לפועל באכזריות־חימה. הבחור הלמדן והמשכיל, אהרון בלומנפלד, שזו לו אך שנה אחת לשבתו ברומניה אחרי היעקרו מאוזיראן עירו ומתפרנס בצמצום משעורים פרטיים, נחמץ לבו בהיודע לו מעשה הגירוש וביצועו האכזרי. הוא אץ למקומות הפורענות וכאשר ראה בעיניו את מעשי־הרשע המחרידים באחיו היהודיים, שלח קריאת אזעקה ע"י „המגיד" ל„ראשי חברת כל ישראל חברים ולכל איש ישראל אשר ד' נתן לו מהלכים בין מלכי ארץ ונסיכיה".

המכתב הנושא את התאריך י"ד תמוז פורסם ב„המגיד" ב־14 ליולי (גליון כ"ז) ועורר תנועת עזרה והצלה בתפוצות־ישראל ואמנם הצליחה גם להפסיק את ביצוע הגזירה בכפרים רבים*. המו"ל ומערכת „המגיד" מעידים על המחבר כי „כנים דברי הכותב במר נפשו" וצירפו בהערה גדולה את מחאתם העזה עם קריאה נלהבת למפעל־הצלה תכוף ורב־תנופה. גם על מכתב זה חתם בלומנפלד בשמו הבדוי Moses Romann. ששימש לו מסווה ראשון לפרסומיו העבריים טרם עלותו לדרגת סופר רומני מהולל בשמו החדש רונאטי רומן**.

הננו מעתיקים כאן — בהשמטות וקיצורים — קטעים אחדים ממכתבו זה ב„המגיד" מליק כדי להדגים את פועם לבו היהודי החם וסגנונו העברי הנמלץ ברוח הימים ההם והוא אז רק בן עשרים ושתים:

„הבט נא על ימין, יקירי, ותראה את השוטרים משרי־המחוז ממהרים לבתי־היהודים האומללים להכותם בשבט־עברה. על זקן לא יחמולו ועל הרה לא ישיתו לבם; את כל אשר ימצאו יגזלו, יחמסו וישימו בכליהם.

---

*. כדאי לציין שבאותן שנים ראשונות שוטט או התגורר ברו־מניה עוד אברך אחד מעירנו ואף הוא היה מפרסם ב„המגיד" מכתבים על רדיפות היהודים וחתם עליהם בשם אברהם כהן סטעמפלער מאוזיראן (מכתב מפיאטרא גליון כ"ט 1870).

**, יצוין כאן, אף כי שלא במקומו, שמחזהו הרומני „מנשה" תורגם לאנגלית ע"י L. Leonard ואיטלקית בידי Benedette de Luca

ועל שמאל שוב נא ראה! איך קל־מהרה גרשו את היהודים המרודים זקן ונער וטף, נשים ועתיקי־משדים מנויהם השאננים אל השדה כגרש צאן אל טבח. — — —

„בעת ינטו צללי ערב התנפלו שנית על אחינו, פה על השדה מרטו שערות ראשיהם וכברת־ארץ הלאה העבירו תער על זקניהם; פה גילו צמות הנשים ושדיהם ושמה הגלום שלוש פרסאות — גרש, הכה ופצוע, הכה וגדף! את הקרובים לנהר טראטוש זרקו אל הנהר וברגליהם צללו אותם אל תחת המים. שם על הנהר יושבים גם בוכים אלף משפחות שומרי תורת משה וזועקים; טוב לנו מותנו מהחיים המרים האלה. — — —

— — — „לכן, אחי בני ישראל עורו! חושו, אל תתמהמהו וצאו לישע אחיכם יושבי פה ארץ מלאי־דוי*) ויהי ד׳ עמכם. איכה תמתק שינה לאיש מישראל בעוד ששת אלפים מאחיו בני־בריתו שוכבים על צחיח סלע? איככה ינעמו מאכלי עדן לחכו, עת אחיו כתנינים עפר ילחכו? עיני מי, אף מיום הבראם כצור לא המליטו דמעה, לקול הרעות השתים שנעשו לעמו — מכפרים הגלום ולערים לא נתנום לבוא — ודמעות לא תמקנה מחוריהן? בנפשכם תדמו, כי פה על הפרץ הנכם עומדים, ואיך נכמרו רחמיכם אז, אם בעיניכם תראו את כל אשר ראיתי. אומר ודברים אך רוח המה ולא יכלכלו הצר והמצוק שלנגד עיני — — — אחי, אל תחשו, אל תתנו מרגוע לנפשכם! שיתו אל לבכם, אחים, כי אלהיכם אלהינו שם אותנו לגוי אחד בארץ, הוא ציוה עלינו, אשר איש יהודי היושב בפאתי ארץ על גפי מרומי־ההצלחה לא יעלים את עיניו מאחיו האביון אשר מטה ידו בקצוי ארץ ואיים רחוקים. ע״כ אחי, אל תשליכו את אחיכם הנמוגים בדמעות אחרי גוכם! — — אל מי נפנה לעזרה, אם לא נדיבי עם אליכם?!

„דברי האיש אשר בצרות עמו לו צר,
האיש הכותב בדם לבבו ובדמעות עיניו**).
"Moses Romann"

*) כינוי לפלך מולדביה.

**. מן הראוי להעיר, שעקיבא חשמל, אשר שמר לכתחילה על סוד אניסותו הזמנית של אהרון בלומנפלד היה סופרו הקבוע של „המגיד" מבוקרשט והסוד היה ידוע גם למו״ל זילברמאן ולעורך דוד גורדון. בזמנו אמרו כי בלומנפלד כתב עברית גם תחת כינויים אחרים ופרסם דברים גם ב„השחר" של סמולנקין. עד כה לא נמצא אישור לכך.

ג. אוזיראן — מוסדות וכלכלה

ש. ב־ר

העיריה — וועד הקהלה

בבואנו לדבר על המוסדות הצבוריים בעירנו עלינו להזכיר בנשימה אחת את הרשות המוניציפאלית המשותפת ליהודים וללא יהודים ואת ועד־הקהלה היהודית שהיה כמובן כולו על טהרת היהודים.

הנסבות המיוחדות של הפרדת החלק הגויי של העיירה ליחידה מוניציפאלית בפני עצמה בשם אוזיראנקה גרמו לכך שגם העיריה, או כפי שקראו אותה אצלנו עוד מימי האוסטרים „געמיינדע" — השם נשאר גם בחליפות הזמנים, המשטרים והממלכות — היתה כעין מוסד יהודי, שיהודים שמשו ראשי העיריה („בירגער מייסטער") בדורות האחרונים לפחות, מהתקופה שאנו זוכרים אותה, היינו מסוף המאה ה־19 ועד לשנות השלטון הראשונות של הפולנים. משום כך היתה כעין חלוקת תפקידים בין פרנסי העיירה. חלקם היתה להם „חזקה" על עסקנות מוניציפלית קרי ראש העיריה (בירגער־מייסטר) וחלקם על עסקנות יהודית קרי ראש הקהלה (קולטוס־פורשטאנד) ולא היתה השגת גבול ואין רשות אחת נוגעת בחברתה.

שני המוסדות היו כפופים לבעצירקס־הויפטמן (סטארוסטווא) בבורשצ׳וב ושני הראשים השתדלו לשאת חן וחסד בעיניו.

והואיל ושני המוסדות היו בידי יהודים, נקדים איפוא לספר על העיריה ועל שטחי פעולותיה ולא נקפח ע״י כך את ועד הקהלה.

העיריה

שטחי הפעולה העיקריים של העיריה נוסף להשלטת החוק והסדר, היו:

קדיחת בארות מים, סלילת כבישים ומדרכות, מאור ברחובות, סדור ירידים, שמירה בלילות וגבית המסים העירוניים והממשלתיים לפי צו מהבעצירקס הויפטמן.

לשם מלוי התפקידים האלה הספיקו שלשה נושאי משרה לפי דרגתם: הראשון הבירגערמייסטער (לרוב יהודי) שהיה נבחר ובמקרים מסויימים גם מוחלף באחר. השני בדרגה היה המזכיר, שבדורות שלנו היה זה גוי ממוצא אוקראיני בשם לופטינסקי, שתחת השלטון האוסטרי־פולני נעשה מתבולל פולני ובשנים האחרונות של השלטון האוקראיני חזר להיות אוקראיני. הוא היה הכל יכול. רצונך להיות משוחרר מהצבא, די היה להועד אתו על כוס בירה (אמרו עליו שהוא מסוגל לשתות חבית בירה „אוקוצים" ולא להשתכר) ולשלשל באמצעות כיסו כמה מאות ריינ׳יש ל„קאמיסיע". אזי מובטח לך שהרופא הצבאי ימצא אותך לא יצלח „אונטויגליך", בלי שתזדקק לעקימת אצבע או לעשיית שבר. השלישי בדרגה היה ה„פוליציי" שהיה גם הסוהר. אלה השלשה בהשתתפות המועצה העירונית (געמיינדע־ראטה), שחלקה יהודים וחלקה גויים ניהלו את העיר.

בסוף המאה ה־19 ובהתחלת המאה ה־20, בשנים שיוסי מנדל כהן שמש כראש העיריה, לא היתה כנראה דרישה ל„חדושים" כגון, כבישים, מדרכות, תאורה ברחובות, מי שתיה וכו׳. בהיותנו ילדים, היינו בוססים בבוץ עד לברכיים והכביש היחידי היה דרך המלך שהוביל מטשורטקוב לבורשצ׳וב. רק „הרחוב הראשי" היה מואר בלילות בכמה פנסי נפט. מדרכות בכלל לא היו בעיר.

השאלה הכאובה ביותר של העיירה היה המחסור במים ראויים לשתיה. על אף היות אוזיראן שוכנת על אגמים היה הכרח להביא מים לשתיה מהכפר

זשילינעץ הרחוק מספר קילומטרים ואגב כך נוסף עוד ענף פרנסה אחד ליהודים מובילי מים בחביות.

היו אמנם מספר בארות פתוחות ששאבו מהן מים בדליים קשורים לחבלים — ובמשוכללים מהם ע״י גלגל. המפורסמות והטובות שבהן היו „דוד דער אודיכעס קערניצע״, „משה שלמה׳ס קערניצע״, וזו של חנינה כהן, אולם אלו רק הוסיפו קצת רומנטיקה בשעה שהיינו הולכים להביא „מים שלנו״ לאפית מצות. עוד זכורות לנו שתי חביות עץ הענקיות מלאות מים שהעלו ירוקת, אחת בתוך שוק התבואה והשניה ליד בית־הכנסת הגדול, שהיו מיועדים „שלא לצורך״ לכבוי דלקות.

משמת יוסי מנדל כהן שימש שנים ראש עיריה לא־יהודי שגם הוא לא חדש מאומה בסדרי העיר. אחריו נבחר אבא ברגמן בשנת 1906.

בתקופת שרותו חלו שנויים ניכרים. אבא ברגמן היה ה„מחדש״ הגדול של העיירה. בימי שרותו רוצפה המדרכה הראשונה ב„רינג״. לאורך המדרכה נשתלו עצים. סללו את הכבישים בתוך העיירה. הוא שבנה את הבנין של העיריה, ה„געמיינדע״, ואת בית השחיטה הגדול. גולת הכותרת היתה קדיחת בארות עמוקות והתקנת משאבות יד. ע״י כך גרם לשדוד מערכות, בוטל מעמד מובילי מים והוקם מעמד של סבלי מים „ואסערטרעגער״.

בשנת 1912, בעת המשבר הגדול „קריזע״ בלע״ז, לסוחרים היהודים בגליציה, ירד מנכסיו ועזב את המשרה והעיירה יחד. במקומו בא מנדל מייברגר, איש האדמה ואיש העם. עיקרי מעשיו היו פעולות יומיומיות לטובת התושבים היהודים אצל השלטונות.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה ועם כניסת הרוסים לשטחינו, סולק מכסאו והרוסים מנו גוי במקומו. לאחר סיום מלחמת העולם חזר לראשות העיריה והמשיך בה עד לשנת 1924.

עם התבססות השלטון הפולני, ראו הפולנים בעין רעה, שיהודי יעמוד בראש העיר. הם סלקו אותו ומינו „נאמן״ שלהם. לא־יהודי בשם בלשקוב, שהיה מיצר את צעדי היהודים, בעיקר במסחר ויסד לשם כך קואופרטיבים נוצריים.

כדי למנוע אחת לתמיד בחירת יהודי לראשות העיריה, ספחו את הכפר אוזירנקה לעיר וגרמו לכך שהיהודים נהפכו למיעוט.

בהיותם מיעוט בעל משקל, דאגו היהודים לכך שיבחר גוי שיהיה „טוב ליהודים״ ובמאבק שבין האוקראינים והפולנים על ראשות העיריה, הכריעו היהודים לטובת הפולני סוכצקי, מנהל בית הספר לשעבר.

סוכצקי פעל לטובת תושבי העיירה בלי אפליה, הוא גם דאג לשפור השרותים בעיר.

תחת שלטון הפולנים ועד לשואה לא נבחרו עוד יהודים לראשות העיריה ואין זה מענייננו להזכיר את הצוררים גם בשמם; מוטב שיקויים בהם „ושם רשעים ירקב״.

ו ע ד ה ק ה ל ה

גם כאן נתחיל בסוף המאה ה־19 — כפי שנחרתו הדברים בזכרוננו וכפי ששמענו עליהם מהדור שלפנינו. עלינו להקדים ולומר, שפעולות ועד־הקהלה היו קשורות תמיד באירועים וביחסים שבין „כלי הקודש״ למיניהם.

נפתח בראש הקהלה משה שלמה בעזנער, ששמש כראש הקהל בימיו של רב העיר ר׳ מרדכי׳לי זידמן.

באותן השנים לא היו עדיין „צדדים״ בעיירה ור׳ מרדכלי היה הרב היחידי בעיר. לימים השיא ראש הקהל הנ״ל את בתו לאברך למדן, שקבל סמיכות לרבנות וכבר בסוף ימיו של ר׳ מרדכי׳לי דאג ראש הקהל לכך שחתנו יהיה יורש כסא הרבנות.

לאחר פטירת ר׳ מרדכי׳לי הושיב את חתנו ר׳ יחיאל על כסא הרבנות. ר׳ וולוואלי שהיה רבי בעיני יהודים רבים בעיירה ובסביבה, לא הסכים למנוי זה והביא רב אחר מעיירה מאגרוב שבמערב גליציה. ה„מאגריבער״ היה מופלג בתורה אולם רחוק מעניני העולם. ואז נוצרו ונתהוו ה„צדדים״.

בכל אותן השנים היתה ראשות הקהלה בידי מצדדי הרב ר׳ יחיאל. לאחר פטירתו של משה שלמה בעזנער, היה ראש הקהלה שמואל פוהורילס ועסקני הקהלה היו אברהם ליב טיפר, איצי פילסטינר ויהודה בער זידמן.

בשנת 1903 לאחר פטירתו של הרב ממאגריב, הביאו הנוטים אחרי ר׳ וולוואלי את ר׳ אלעזר שפירא ומנו אותו לרב. ר׳ אלעזר היה בעלה של נכדת ר׳ וולוואלי — והמחלוקת החריפה. ליצני־הדור קראו לה מחלוקת על ה„פויגל״, בגלל תמונת הצפור על חותמת הקהלה.

בשנת 1906 היו בחירות לועד הקהלה. בבחירות אלו נצחו מצדדי ר' אלעזר ולראש הקהלה נבחר משה גולד ולצדו העסקנים שלמה הלר (חיימס) ואבא שטייניג, שכהנו עד לאחר מלחמת העולם הראשונה.

משה גולד פעל רבות בשנות המלחמה לטובת הפליטים שמצאו מקלט באוזיראן. הוא נפטר במגפת הטיפוס, שפקדה את העיר בשנות המלחמה.

בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה רפתה המחלוקת ולאט לאט עברה מן העולם, ביחוד אחרי שר' אלעזר נקרא לעיר לאנצוט וישב שם על כסא הרבנות.

הדור הצעיר שקם לאחר מלחמת העולם הראשונה ראה את הדברים באספקלריה אחרת והקדיש את מרצו לדברים יותר קונסטרוקטיביים. בשנים אלו בא גם הסדר של שלום בין רבני הקהלה. ר' יחיאל פעפער ור' פישעלע אריק, שהיה מפליטי זלישציק והשתקע באוזיראן, שמשו שניהם כרבנים ור' מרדכי'לי בנו של המאגריבער מונה כדיין.

בבחירות לועד הקהלה בשנת 1922 נבחר שוב שמואל פוהורילס לראש הקהלה ולאחר עליתו ארצה נבחר מנדל מייברגר, שכהן כראש הקהלה עד למלחמת העולם השניה ובתפקידו זה היה בשנות המלחמה ראש היודענראט. את מעשיו ועמידתו הגאה בשנות המצוקה הללו מזכיר מיודענו צבי פנסטר ברשימתו על שנות השואה.

שני ראשי הקהלה האחרונים היו מקובלים על הכל. נהלו את עניני הקהלה לפי רוח הזמן ונתנו את ידם לכל פעולה לאומית וציונות.

לאחר שר' פישל אריק עזב את העיר ועבר לגור בוינה ולאחר פטירתו של ר' יחיאל, שמש כרב פעיל חתנו של ר' מרדכי'לי מאגריבער, הרב פענער (יליד פשמישל) שהיה איש נאור, בעל השכלה גבוהה והיה מקובל גם על אנשי הרשות.

שטחי הפעולה של ועד הקהלה היו:

החזקת הרבנים, השוחטים, השמשים ובתי הכנסת, בית המדרש ובית העלמין. כן היתה במדה מסוימת פעולה סוציאלית.

בשנים קדומות התקיימה הקהלה על מס־נרות, מס־מלח ודומיהם עד שעשו רפורמה ואז מקורות ההכנסה היו: מסי־הקהלה (סימפל), מס שחיטה ודמי־קבורה.

מסרתי את הדברים בקצרה על אורותיהם וצללו־תיהם, בלי כחל ושרק, למען ירשמו בספרנו זה מוסדות השלטון הראשיים בעירנו היהודית, שהורדו תהומה יחד אתה בידי המרצחים הנאציים ועוזריהם הסלאביים.

אליהו גולדנברג

המצב הכלכלי במלחמת העולם הראשונה

א. 1914 — 1917

עם פרוץ המלחמה שותקה כלכלתה של אוזיראן — ככלכלתן של רוב העיירות שבסביבה — כמעט לחלוטין. ואעפ"י שרק חלק מן הגברים גויסו לצבא האוסטרי מחמת הפלישה הרוסית המהירה, הרי רבים מכוחות העבודה עזבוה ועלה מספר הנשים והזקנים. לעומת זאת הוצפה העיירה פליטים יהודיים מזלישטשיק, אוסטי־טישקי, סקאלא ועוד. כמעט בכל בית יהודי השתכנה משפחת פליטים ולפרקים שתים. נוסף לכך שוכנו בבתי העיירה חיילי הצבא הרוסי הפולש. הצפיפות היתה גדולה מאד, המצב הסניטרי ירד פלאים. פרצו מגפות טיפוס וחולירע, שגרמו לאבדות לא מעטות לתושביה הותיקים של העיירה ולפליטים גם יחד.

איך חיו בכ"ז וממה התפרנסו תושבי העיירה בתקופה זו? המקור החשוב ביותר, אולי היחידי, לפרנסה היה — הצבא הרוסי. אמנם בכניסתם ובצאתם (לרגל נסיגה בחזית) היו שודדים מכל הבא ליד ואף מציתים, מכים ואונסים, אולם במשך שהותם הארוכה ביחס בעיירה, בהיותם משוכנים בתוך הבתים היהודיים ובחיק משפחותיהם, נרקמו ביניהם לבין „מארחיהם"

יחסי גומלין יום־יומיים ולפעמים כדי קרבה אנושית. החיילים היו נותנים ליהודים: קמח, סוכר ושאר צרכי מזון, בגדים, מגפים („וואלווקעס"), שמיכות, טבק ועוד, לפרקים בדרכי סחר־מכר ולרוב כמתנות. אמנם לא פעם היו החיילים — במלאם פקודות מפקדיהם — מוציאים בשבתות את היהודים מבתי הכנסיות ומובילים אותם עטופים בטליתותיהם, לחפור חפירות ולפנות את השלג וכד׳, אולם יחד עם זאת — היו עוקרים גדרות אצל הגויים כדי לספק ליהודים עצים להסקה בימות החורף הקשים והגישו כל עזרה אחרת.

ה א פ י ה היתה מקור מחיה חשוב מאד בעת ההיא. כל האספקה לצבא חולקה בין הבתים היהודיים. נשים רבות היו עוסקות באפיה לפעמים במשך 24 שעות ביממה, בהעזרן, כמובן, ע״י שכנותיהן. את התמורה קבלו בלחם ובקמח, ששמשו אמצעי חליפין לנפט, סוכר, עצים וכד׳.

ב. 1920 — 1917

המצב השתנה לרעה אחרי צאת הרוסים ואחרי הדליקה הגדולה והשוד שציינו את נסיגתם. העיירה היתה הרוסה ושדודה. מככר השוק (המארק) נשארו פה ושם שרידי בנינים בלבד ששמשו משחקי־מחבואים לילדים. אחרי שביתת הנשק חזרו הגברים המגויסים הביתה (אבדות אוזיראן במלחמה היו אפסיות) וכך התחילה „תקופת המעבר".

אמנם המלחמה הסתיימה, אבל פה ושם התארגנו המעוטים הלאומיים ובגליציה המזרחית קמה אוקראינה העצמאית. היתה זו תקופה של תוהו ובוהו ללא כל נקודת אחיזה. היהודים מצאו את מחיתם בצמצום ותוך סכנת נפשות, בהעברת סחורות או בהברחתן ממקום שפע למקום מחסור, כגון: נפט ומלח לרוסיה ומשם טבק וסוכר וכד׳. היתה זו תקופה של שוד ובזת היהודים „מאורגנת", כגון ה־5 במרץ 1919 באוזיראן.

בתקופה זו התארגנה בעירה קבוצת נוער — מאלה שלא הגיעו לגיל גיוס — להגנה עצמית. מטרתה היתה לשמור במשך שעות הלילה מפני חדירת ה„שקצים" שהיו באים לשדוד ולגנוב. גם נשק היה בידיהם, שירשוהו — מהצבאות הנסוגים. השמירה התנהלה במשמרות גם בשעות היום. הכל היו ערים למתרחש. הודות להם נצלה העיירה מהתנפלויות ממש והטילו פחד על מי שהעיז להרים יד על יהודי.

מצב זה נמשך עד כניסת הבולשביקים, שחלק מן היהודים חשבום למושיעי הדור וקבלו אותם בלחם ובמלח ובנפש חפצה. עד מהרה התברר, שאמנם מבחינת בטחון הנפש היתה זו תקופה שקטה יחסית, אבל — ללא כל מקור של פרנסה. משעות הבוקר אפשר היה לראות את מפרנסי המשפחות שבעיירה מתכנסים בככר השוק נשענים חבורות חבורות על שרידי המעקות העקומים, משענותיהם בידיהם, עוסקים בשיחות חולין (פוליטיקה וכד׳) ומצפים לגואל חדש שיבוא, אחרי שנשבר כליל מטה־לחמם. צעירים רבים הלכו לעבוד בחקלאות אצל אכרי הסביבה, בקציר, באסיף תפוחי־אדמה וכד׳, כדי להביא הביתה לפחות דבר־מאכל כלשהו. הגויים חדלו בעת ההיא להביא את תוצרתם העירה, כי המסחר שבת. כך נמשך הדבר במשך כל תקופת שלטון הבולשביקים, כשנה לערך, עד שבאה תקופה עוד יותר גרועה — תקופת פ ט ל ו ר ה.

אחרי צאת הבולשביקים פקדה חבורת שודדים ממחנה פטלורה את העיירה ו„שלטה" בה במשך תקופת בינים של 3 חדשים. השודדים הטילו אימה ופחד על כל התושבים, ינקו את לשדם האחרון, סחטו ע״י איומים ועונשים את שארית רכושם. הדאגה היחידה, שפעמה בלבבות היתה — איך להשאר בחיים. כידוע, נסתיימה תקופה זו בפרעות „שבת־שובה" *).

עם כניסת הפולנים התחילה העיירה להתאושש ולהתאזר מעלפונה. לאט לאט חזרו האנשים, מי למקצועו ומי לענף מסחרו. בדרך כלל ניסו להתאים את עסקיהם לדרישות השעה ולצרכי הזמן. יום יום צצו חנויות חדשות מכל המינים, בתי מרזח וקיוסקים. רבים לקחו את מקל הנדודים לידיהם ונדדו מ„יריד" ליריד לסחור בתבואות, בבהמות, בפרוות ובנעלים. נתחדשו גם כן הירידים בעיירה גופה והתקיימו פעמים בשבוע, בימי רביעי ושישי, כפי שהתקיימו לפני המלחמה.

במשך שנים ספורות נהרו הגויים מהסביבה הקרובה והרחוקה ליריד והביאו אתם מכל תוצרתם החקלאית: תבואות, פרות, עופות, ביצים, ירקות וכד׳. על הטארגוביצה (שוק הבהמות) התקיים סחר־סוסים, שאוזיראן היתה נחשבת לאחד ממרכזיו בסביבה. העיירה המתה מרוב רעש וקולות מקוח רמים. החנונים ובעלי

---

*) לפרעות אלו מוקדש תיאור מפורט בספר זה.

הדוכנים הכריזו בקולי־קולות על סחורותיהם הטובות והזולות. עם רדת היום נתמלאו בתי המרזח, חנויות המכולת והאריגים קבוצות קונים — אכרים שהוציאו כאן את תמורת תוצרתם. גם נערי החדר ותלמידי בית הספר הסתובבו בשוק עם משקלות („וואגעל") בידיהם וקונים קטניות, פירות וכד' מהאכרים. לפנות ערב, לאחר שמכרו את סחורתם, מנו את רוחיהם והתפארו זה בפני זה. השפע והרוחה השפיעו על התפתחות העיירה. החלו לקומם את ההריסות וגם להוסיף בנינים.

כל זמן שהתקיימו הירידים, היתה הפרנסה מצויה בשפע. אולם לאט לאט הצטמצמו הירידים. אנשי אוזיראן וביחוד סוחרי הסוסים, הבקר, הפרוות והנעלים נאלצו לצאת לירידים למרחקים ושהו מחוץ לבית כל ימות השבוע — עד ערב שבת. מקורות הפרנסה הצטמצמו ונדלדלו, נטל המסים העיק יותר ויותר. הקואופרציות הצרכניות של האוקראינים ושל הפולנים דחקו את רגלי היהודים. החלה תקופת „הבנקרוטים" (פשיטת־הרגל). לעתים קרובות אפשר היה לראות איך מחליפים את השלט מעל לעסק על שם אחר מבני המשפחה. היו שעסקו בסחר־ולוטה (מטבע חוץ) עסק הקשור במעלות ומורדות שבבורסה וכרוך בהפסדים גדולים.

בזמן השפל הכלכלי עברו על תושבי העיירה זמנים קשים ביותר. הסתובבו ממש בלי כל מקור פרנסה — רעב ועוני שרר ברוב הבתים. אז החלה ההגירה. מועטים הצליחו להגיע לארה"ב. רבים הגרו לאמריקה הדרומית ולקנדה. רק מקצתם חזרו לפולין ורובם נשארו מעבר לים עד היום הזה.

כזה היה מהלך הענינים עד סוף שנות ה־20 לערך. כדאי להוסיף ש ה י ר י ד י ם ה ש נ ת י י ם הגדולים בלאשקוויץ וצ'ורטקוב הוו מקור פרנסה חשוב גם לתושבי עיירתנו. בהגיע החודש יולי היתה התכונה רבה. מראש דאגו למקום מתאים להעמדת הדוכן לסחורות. בימי היריד, שנמשך קרוב לשבועים, יצאו כל בני המשפחה ושהו שם עד הסוף. בזמנים טובים הספיקו הרוחים מירידים כאלה למחיה למשפחה לחד־שים אחדים.

בעלי המלאכה בעיירתנו — הרכבם היה בעיקר כזה:

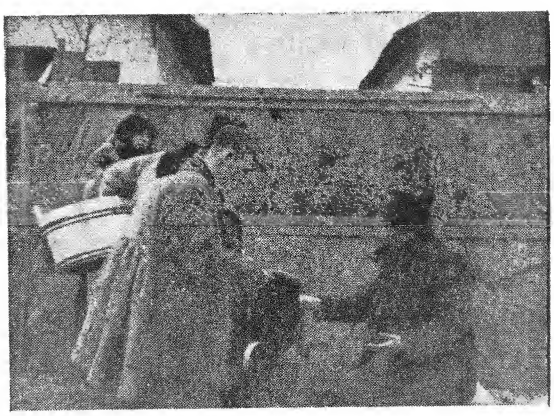
חייטים ותופרות — ספקו בעיקר את התצרוכת הפנימית.

פרוונים (קושנירעס) — עסקו בעבוד פרוות ותפירתן לכובעים ולמעילים ועוד — תוצרתם מיועדת ברובה ל„חוץ".

היתה תעשית „פולקיעס" (סרבלים) מבד שחור או אפור בשביל הגויים העירוניים, גם לייצוא לערים השכנות. הסרבל היה ממולא צמר־גפן ומתופר משבצות שלא יזוז ממקומו. בראש תעשיה זו שהעסיקה בחורות גם בבתים פרטיים עמדו ר' אנדזיל ובנו זוסיע ווייס־ברוט.

הסנדלרים — שיצרו נעלים ומגפים ל„חוץ" (למכירה קמעונית בירידים) סיפקו כמובן גם את התצרוכת המקומית.

נגרים — לרהיטים בעיקר — כי הבניה היתה

דוכן נעליים בלשקוביץ (דויד שינדלד)

מועטה, עשו גם דלתות וחלונות; כמוהם גם הזגגים היו כולם יהודים וכן עושי הגגות מרעפי עץ.

כל מקורות פרנסה אלה, אי אפשר היה להבנות מהם. נקל היה לראות מראש שאין כל עתיד לקיום עלוב זה. אולם בחיים צנועים מאד ובהסתפקות במועט ממש התקיימו כך ונתחנכו דורות לתפארת — עד בוא השואה.

מ. ב־ג

בעלי מלאכה בעירנו

כשאני מעלה בזכרוני ומעביר לנגד עיני תמונת העיירה וחיי היהודים בה, אשר רוב רובם היו קשורים למקור פרנסה אחד — למסחר הקטן עם הגויים, למקור השכלה אחד — רק החדר, ושזורים וקשורים בקשרי משפחה זה לזה, נראה לי שהסיסמה כל ישראל חברים מאד יאתה לה.

בכל זאת כמנהג העולם, גם באוזיראן שלנו היה קיים סולם, והסולם בעל שלשה שלבים: על העליון היו יושבים בעלי בתים מיוחסים, על השני במעלה בעלי בתים סתם, ועל האחרון — השלישי — בעלי המלאכה. ואם בשניים העליונים כביכול יש וצרת הזמן פגעה בהם והיו עולים ויורדים ומתחלפים כדי טשטוש הגבולות, הרי העמך — "שער און איינזן" — היה יציב יותר וקיים ועומד בהמשך הדורות. בהמשך זה צפונה היתה ברכה רבה להם וליתר תושבי העיירה היהודים ולא יהודים.

בתקופה ההיא, לפני 25 שנה כשעזבתי את העיר ועליתי ארצה, היה מספר היהודים כאלפיים נפש וכעשרים אחוז מהם בעלי מלאכה שחיו והתפרנסו מיגיע כפים. כ־3000 נפשות היו נוצרים, שחיו ברובם על החקלאות ואחוז בעלי־המלאכה ביניהם קטן היה. ואלה שעסקו במלאכה ראו בה אך תוספת הכנסה לחקלאות ולא פרנסה ממש. לעומת זה היו היהודים אוחזים בידיהם כל המלאכות ומקצועות האומנות, מהם שעבדו ויצרו וסיפקו כל צרכי האוכלוסיה בהלבשה והנעלה ובבנין וצרכי בית, ולא רק בשביל תושבי העיר כי אם לכל הכפרים בסביבתה שהיו באים העירה ומביאים מתוצרתם וקונים במחירה כל צרכיהם שם. היו גם אומנים יהודיים שירדו לכפרים לעשות את מלאכתם במקום, וכן היו סוגי תוצרת שבעלי המלאכה שלנו היו מביאים גם לשווקים בערים השכנות ואפילו למרחקים הגיעו ביחוד בפרוות של אוזיראן ששמן הלך לפניהן. מספר בעלי המלאכה במקצוע זה היה הגדול ביותר ויש שיתרון זה נדרש לגנאי לכל העיר, שנדבק לה הכינוי „אוזיראנער פעלצען". מקצוע הפרוונות היה קשור בעבוד ראשון של עורות ושלחים (ריח לא נעים). המסחר היה החלק האחרון בשטח זה והעוסקים בו היו מרויחים יפה והיו אמידים באופן יחסי מבעלי מלאכה אחרים.

לא כזה היתה מנת חלקם של יתר בעלי המלאכות. מאור הבוקר עד מאוחר בלילה לאור הפנס והמנורה היו עמלים ויוצרים הם וילדיהם שהכניסו את צווארם בעודם נערים צעירים בעול המלאכה, בכדי להרויח את קיומם הצנוע.

בכל זאת היתה השמחה שרוייה במעונם, והאמרה „ארבייט מאכט דאס לעבען זיס" שנאמרה בקצת לעג (בבחינת להם ולא לנו), תוכנה אמת היה. הנכנס ביום חול לבית בעל־מלאכה, שמע וראה איך עובדים ושרים, הבית חם ומלא חדות יצירה, כשבצד השני הפרנסה אוכלת את אוכליה. בארגון מקצועי או מעמדי כלכלי לא היו מאורגנים. מכיון שהם שלטו בהרבה מקצועות, כעשרים במספר, ובכל אחד מהם מספר קטן אנשים שלא איפשר סקציות מקצועיות. אולי נתקיימה בהם האמרה „הרבה מלאכות ומעט ברכות"... והיתה חסרה להם ההכרה והידיעה להתארגן. קיים היה ארגון מקצועי כללי ליהודים ולנוצרים בשם „אגודת האומנים", אבל מטרתו היתה לשמור על רמת המקצוע, ובפניו היו צריכים לעמוד בבחינה ולקבל תעודת אומן, אבל למעשה מעטים היו אלה שהיו להם תעודות ורוב בעלי המלאכה לא היו נזקקים להן ועברו על החוק וקיימו

בתי מלאכה לעיני כל ואיש לא שאל ולא התערב בזה.

יש לציין עובדה שלמרות מיעוט בעלי המלאכה הנוצרים בכלל ובאגודה בפרט, היה היושב־ראש תמיד גוי ומתברר שזה שריד מזמנים ההם שהאגודה היתה כולה מאוגדת מנוצרים ותחת כנפי הכנסיה ובהשפעתה חסמה את הדרך בפני יהודים שרצו ללמוד מלאכה ולחיות ממנה ע״י גזירות חובה שכל חבר בה מחוייב להביא ולהדליק נרות בכנסיה וכן חובות אחרות נוצריות־דתיות, שיהודים, כמובן, אף פעם לא מלאו אחריהן, כי מצאו דרך לעקוף את החוק. המלאכות נשארו בידי היהודים והנוצרים נשארו בתפקידם, „הקדוש״.

היה קיים אגוד חברתי בשם „פעראיין יד חרוצים״ גם הוא היה רפה ומקומו ופעולתו לא נודעו ברבים. החברים בו — כל בעלי המלאכה ומעט סוחרים עניים שהיו אתם בקשרי משפחה. בזמנו היושב ראש שלה היה ר׳ משה שיסלער ז״ל (משה מאהלער) והמזכיר והגזבר היה ר׳ ליפע מלמד ז״ל (אפפלבוים).

אולם מיוחד להתכנסות לא היה להם, האספות שהתקיימו לעתים רחוקות התקיימו בבית ר׳ ליפע מלמד ותמיד במוצאי שבת, וגם השלט „פעראיין יד חרוצים״ היה תלוי על קיר החדר שלמדנו בו. אינני מכיר בדיוק את תקן האגודה, אבל הייתי שכן לר׳ ליפע מלמד ז״ל ותלמידו. הייתי נכנס ומקשיב לא פעם לדיוניהם ופעם הייתי שליח מצוה שלהם. המגמה בעיקרה היתה יפה ונעלה: „עזרה הדדית״ ככל האפשר, שהתבטאה בבקור חולים אצל חבר, שמירה בתור בלילות אצל חבר חולה קשה, תמיכה לנכשל, השתתפות בשמחות ובאבל חלילה וכן ענינים צבוריים כגון שליחת חבר שלהם כנציג לקהלה וכו׳.

אבל העזרה הכספית לנצרך היתה קטנה מאד, כי באה בעיקרה מתרומות שנאספו בשעת צורך בין חברים אשר היה לאל ידם לתת וכאלה היו מעטים. ואם כי פעולתם בכל השטחים היתה צנועה ביותר, בכל זאת היה ערך לאגודתם בזה שנתן עדוד לכל החברים בו בכל האפשר, והרגשה של קרבה כמו משפחה אחת השתררה ביניהם.

הדור הצעיר התארגן ויסד את „הפרץ־פעראיין״, רובו בני בעלי מלאכה, אבל השתייכו לו גם צעירים וצעירות ממעמד הסוחרים והיא היתה האגודה השניה בגדלה וגם בפעולתה התרבותית אחרי „ההתאחדות״. ספריה יפה, בעיקר באידיש, הקימו וכן היו מסדרים חגיגות ונשפים בהקראות ובמשחקים, בהרצאות ווכוחים. באופן רשמי המגמה היתה שאיפה לדעת, לגדל ולקדש את האידיש כשפת עם וגם הרצון להגדרה עצמית כמעמד עובדים ובעלי מלאכה, אבל היו גם סמנים של התפתחות אנטי ציונית שיניקתו טפין טפין מבית הספר של הבונד. לזכותם יאמר שלא לחמו נגד הציונות והיו כאלה שגם תרמו לקרנות ציוניות, אבל לא שתפו פעולה בעבודה והתרחקו מהתנועה הציונית־חלוצית, אם כי רבים מהם והחשובים ביותר היו ביחסים חבריים טובים עם חברי ההתאחדות וגורדוניה, ובכלל לא היתה מורגשת שום שנאה שהיתה ידועה ושוררת בימים ההם בערים אחרות באגודות „פרץ״ לקרנות ולתנועה הציונית. אפשר לומר עליהם מעשי אבות סימן לבנים.

מדור בעלי המלאכה הזקנים ששקדו על עבודתם וכולם תמימים וישרים בארח חייהם, נחרתו בזכרוני במיוחד שניים מהם, ואעפ״י שמלאכתם שונה היתה

משה מאהלער

ואופיים שונה מקצה אל הקצה, בכל זאת יכל כל אחד מהם לשמש מופת נאה לנו ולבנינו גם פה בארץ.

האחד ר׳ משה שיסלער ז״ל (מאהלער), יהודי רחב מדות, זקוף קומה, בעל עינים מאירות ומביעות טוב לב עם זקן רחב, ששערות שיבה נזרקו בו. בוקר בוקר היה יוצא לעבודתו וסולם על שכמו ובידו דלי עם צבעים ומתחת לזרועו דוגמאות לעבודתו, ומנהגו היה להקדים שלום לרעהו, ולא רק לרעהו כי אם לכל אדם הבא לקראתו, צעיר או ילד בלי שום הבדל.

„אגוטער מארגען" שלו היה נאמר בקול רם ובהטעמה לבבית ממרחק ובכוונה שלא יקדימהו חברו. מבין בעלי המלאכה היה אחד המעטים שידעו קצת את האותיות הקטנות ולא רק פרשה חומש ורש"י. כן ידע קרא וכתוב יפה ביידיש וגם בגרמנית והיה מחונן בכוח הבעה פשוט עממי ולבבי, הוא נחשב כמשכיל בין בעלי המלאכה והיה הרבה שנים יושב־ראש של „פעראיין יד חרוצים".

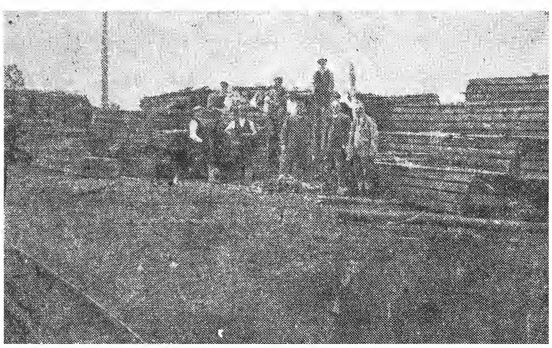
בתור שכזה פנינו אליו פעם מטעם ההתאחדות לערוך נשף־תה משותף שחצי מהכנסותיו יהיה קודש לאיגודם. מצדנו היתה כוונה לקרבם לפעולותינו הציוניות והם נענו בחיוב. בנשף הופיעו כבאי כח מצדם ר' וואלי גאלדענבערג ז"ל (אבא של אליהו) והוא, ר' משה עצמו. הדבר היה במוצאי־שבת והוא פתח ואמר, אגוטע וואך אייך ברידער און שוועסטער, והמשיך בשפה עממית עסיסית וקולעת אל הענין ובקצור. כל מלה שיצאה מפיו נכנסה ללב ועשתה רשם עמוק על כלם, ובמיוחד על הדור הצעיר, שהיו רגילים לפתיחות של געעהרטע פערזאמעלטע, או געהערטעס פובליקום וכו' עם כל מיני מליצות מפו־צצות ובטויים מלע"ז שנאמרו מן השפה ולחוץ בלי רגש בלב. הרושם הזה מצורת דבורו ומקולו הבוטח והחוצב לא נשכח ממני עד היום.

ר' חיים קובל (הנפח). הוא היה סבו של מנחם א. וצבי מ.

גרנו בשכנות והיינו קרובי משפחה, ומאז פקחתי עיני וידעתי להבדיל בין אדם למשנהו ועד שעזבתי את העיר אחרי 25 שנה אני זוכר אותו כמעט בלי שנויים בצורתו החיצונית למרות עבודתו המפרכת: קטן קומה, רחב כתפים, מחובר ע"י צואר קצר לראש גדול וזקן שצבעו צבע חלודה וכולו נראה כגוש ברזל. הוא היה הנפח היהודי היחידי בעיר ומומחה במקצועו וידיו מלאות עבודה תמיד.

ראיתיו יום יום עומד על יד המפוח המפיק גיצי אש הנופלים על חזהו הפתוח והשעיר וחודרים לזקנו, וכפלא היה בעיני שלא נחרך וכאילו אין לאש שליטה עליו. הוא נראה לי כשר האש ממש. הנה הוא עומד על יד הסדן ובימינו פטיש גדול ובשמאלו מטיל ברזל, לידו עומד בנו או פועל אחר והם מכים בפטישיהם הגדולים הך והך! והוא נותן לברזל המלובן צורה של פרסה לסוס או חישוק ברזל לאופן עגלה. כך עמד ועשה את מלאכתו בקודש, כשקולות הפטישים נשמעים ברחוב מבוקר עד ערב למעלה מ־50 שנה.

באחד הימים — והוא זקן קרוב לגבורות — ראיתיו הולך מחנות ברזל שהיתה במרחק כחצי ק"מ מסדנתו. הוא מהלך ועל שכמו צרור ברזל ארוך הנגרר מאחורי גבו, נגשתי ועזרתי לו להגיע הביתה. ימים אחדים הרגשתי על כתפי את לחץ הברזל והוא נשא כאלה לבדו ללא תרעומת קלה כל ימי חייו.

פועלים יהודים במנסרה

היו מספרים עליו שלארוחת בוקר הוא גומר ככר לחם בן שלשה ק"ג בטבלו בקדרת חלב חמוץ בת 3 לוגים. איש פשוט וישר, שקט וטוב, מעודו לא פגע באיש. את כל כחו וגבורתו בפטישו הכבד הפך לזיעה, ומזיעתו הוציא את לחמו. כבוד לזכרו.

קבוצת שילר, תשי"ז.

ח. ז—ן

אוזיראן באמריקה

אכן ישנה קהלה של בני אוזיראן באמריקה והיא ערנית ופעילה בצרכי צבור. יובל שנים עבר מיום עזבי את עירתי ובזמני היו מעטים מאד שיצאו מעבר־לים, ואלה שיצאו בדעתם היה לחזור. כי לא כרוסיה או רומניה היתה גליציה (האוסטרית) בימים ההם. לא פחד הפוגרומים, לא תחום המושב ואף לא נומרוס־קלויזוס אילצו את היהודים לעזוב את מקום הולדתם ולנדוד. יהודי גליציה — ובני עירנו בכללם — נסעו מרצונם החפשי ומגמתם היתה: „לעשות" מעט כסף ולחזור הביתה; הם לא נמלטו ולכן לא מקלט ומפלט חפשו כי אם מקום עבודה ופרנסה; לא נתקו את הקשר עם העיר־האם ורבים שבו לחוג משפחתם.

במשך התקופה הארוכה נשתנו פני הדברים. שתי מלחמות נוראות השתוללו ועיירתנו שתתה את כוס התרעלה עד תומה. שום ידיעה ושמועה לא הגיעה הנה מאנשי אוזיראן בנכר. שמעתי, קראתי ושוחחתי עם אנשי לאנדסמנשפטן באמריקה — ואת אנשי אוזיראן לא הזכירו. ועד בוא השואה לא ידעתי אם ישנו מנין אנשי אוזיראן אתנו כאן בארץ!

האזכרות השנתיות לזכר קדושי עירנו, נטיעת יער הקדושים והוצאת הספר „יזכור", שגם בני אוזיראן באמריקה שותפים לה, כל זה הביאו אותי לדעת כי אכן ישנם שם מעבר לים אחים ואחיות מאמנו האחת — והיא אוזיראן.

הודות ל„ספר הזהב" שבני אוזיראן בניו־יורק פרסמו ליובל החמישים של האגודה — או הסוסייטי — גליתי את אוזיראן באמריקה. הספר שהופיע בשנת 1947 כולו רצוף אהבה ואחוה, מסירות אין קץ לבני עירנו. למדתי לדעת כי בני עירי לקחו אתם לא רק את הרכוש החומרי — כי אם את כל רכושם המוסרי והחברותי ששאבו ממעין היהודי התמים עם ד' ואדם.

60 שנה קיימת הסוסייטי — ועוד בשנת 1927 היו בניו־יורק רבתי למעלה מחמש מאות משפחות בני אוזיראן. במשך השנים יסדו מוסדות לסעד ולתרבות: גמילת חסד, בקור חולים, קרן עזרה לאחים בצרה, ועל הכל עזרה לאחיהם באוזיראן. עשרות אלפי דולרים תרמו לעזרת האומללים בזמן המלחמה העולמית הראשונה, ובשנים שבין מלחמה למלחמה ואחריה העניקו ביד נדיבה לשרידים, לאודים המוצלים מאש הגיהינום הנאצי. — ואני קורא: האגודה מסדרת „עונג־שבת", תפלה בצבור בבית הכנסת שלה והחזן שלהם מנעים זמירות. את צעירי אוזיראן — שנולדו באמריקה — אנו מוצא בשורות החילים המשוחררים היהודים. אנשי הסוסייטי — תורמים לקרנות קרן הקימת וקרן היסוד, לוקחים חלק פעיל בעניני צבור — כן, אחי ורעי שבארצות הברית! לא ביישתם את מקור מחצבתכם — ולמרות זהב הדולר הנכם שומרים היטב על לוחות הברית. יישר כחכם!

בספר „יובל השלושים" קורא אנכי: „לצערנו לא זכו יהודי גליציה אף פעם לשווי־זכויות עם יתר יהודי אמריקה: מי שהיה לו עט ביד ופה ממלל רברבן, יחרף ויגדף את הגליצאי"... אחי, סדנא דארעא חד הוא. את החידק האנטי־גליצאי מצאתי גם פה בארץ־אבות, עוד לפני עשרות בשנים. בטלן, ערום, פקח־לנצל ועוד מיני ציונים ענדו לצוארנו. ולמרות הכל ובעל־כרחם הכירו בנו ושינו את יחסם בראותם שהיהודי הגליצאי מחוסן נגד יחס הבטול או העויין; וכי רמתו המוסרית, התרבותית והסוציאלית אינה נמוכה — אם לא יותר גבוהה — מזו של יוצאי ארצות „נאורות"!

מצבת קבר־סמלי של אוזיראן בניו־יורק

אין מקצוע ואין מוסד ממלכתי, צבורי, חברותי, שאין שם גליצאי — ודוקא בשורות הראשונות: מראשי הסוכנות, חברי כנסת, ראשי עיריות, דברי מפלגות (מחוץ לקומוניסטים), סופרים דגולים, מורים, מדענים, בלשנים, מנהלי בנקים, פועלים, רופאים, פרופסורים, חקלאים, חיילים וקצינים וכו' וכו'.

אם תבואו אלינו לא תבושו בנו כמו שאנו לא נבוש בכם!

★ ★
★

ועתה דברים בשם אומרם:

המזכיר מ. ברגר מה הוא אומר?

...בליל חורף קר ישבו באחד הבתים בלודלאוו סטריט, שנים עשר איש כמנין שבטי ישראל — ושחו איש לרעהו את הדאגות שבלבו: נכר, ...ירוק, קרירות, געגועים לנפשות היקרות שנשארו שם... הוא בניו־יורק ולבו באוזיראן... קם אחד ואמר: הבה נקים ארגון יוצאי אוזיראן, נאחד את כולם לחטיבה אחת ואיש את רעהו יעזורו...

אמרו ועשו. ביום 16 לדצמבר 1897 נתקבל הטשרטר (הרשיון) והרעיון נהפך למציאות: נוסדה אגודה אשר נושאת את שם העיר האם אוזיראן! שכרו אולם לפגישות וכנוסים, לתפלה בשבתות וימים טובים — דבר שנקבע לחוק בל־יעבור. כעבור שנים מועטות נוסדה גם חברת „גמילת חסד"... לאחר עשר שנים עלה מספר החברים בארגון למאה והחשבון הקרדיטורי בבנק למאות אחדות דולרים...

...כאשר התארגנה התאחדות יהודי גליציה ובוקובינה, היו יוצאי אוזיראן הראשונים שהצטרפו להתאחדות וסכומים די הגונים תרמה האגודה שלנו לבית החולים של ההתאחדות „הר־מוריה". בשנות המלחמה הראשונה שהביאה הרס וחורבן על יהודי גליציה יסדנו קרן עזרה ואלפי דולרים שלחנו לאחינו אשר במולדתנו הישנה. גם בשנים האחרונות שלחנו מדי פעם אלפיים דולר מעות חיטים עבור עניי אוזיראן המהווים 90% מיהודי המקום...

...ביזמתנו ובתמיכתנו החומרית והמוסרית יסדו אחדים מחברי האגודה שלנו „קפת־גמילת חסד" לנצרכים כאן המקבלים הלואות בלי רבית ובתשלומים שבועיים. קיימת גם קרן בקור חולים...

...ותעמודנה על הברכה החבירות ב„אגודת נשים"

שלנו שקבלה על עצמה לשלוח לאוזיראן פעמיים בשנה 200 דולר עבור בגדים לילדים וכן 25 דולר מדי חודש בחודשו לילדי תלמוד תורה.

ואלה שמות בנות החיל: עני קימעל — נשיאה, בידי איזנברג — מזכירה; טילי באדער — סגנית לנשיאה.

...בתור סניף להתאחדות יהודי גליציה הצטרפנו למוסדות הסוציאליים והסעד בניו־יורק, וכן לקונגרס היהודי, להסתדרות הציונית, ל„היאס" ועוד. לכל המוסדות הללו תורמת האגודה שלנו בהתאם לאפשרותה ויכולתה.

...הרבה מאד כספים תרמנו לקרן העזרה הכללית בשביל שארית הפליטה שנמצאה במחנות באירופה אחרי המלחמה. באותו הזמן כאשר אחינו בארץ היעודה — ארץ ישראל — רצו לקלוט את האודים המוצלים מאש הנאצים והם היו יכולים למצוא קורת גג על ראשם... היתה הארץ הזו סגורה ומסוגרת... אין עולה ואין בא! יצרנו קרן של כמה אלפים דולרים עבור הניצולים...

...לצערנו ולדאבוננו אי אפשר אפילו להקים מצבה לזכר הקדושים במקום שנשחטו ונשרפו... אי לזאת הוחלט להקציב מקום מתאים בבית העלמין שרכש האירגון בזמנו — „בית־דוד" — ושם הוקמה מצבת זכרון לקדושי אוזראן.

הנהלת „קפת גמילת־חסד" קוראת לחברי הקופה:

...מי יהין ומי יעיז להגיד שנפסק הקשר בינו לבין אחיראן?

...כל אחד מחוייב לפתוח את ידו ולתת ולהגיד:

(עברית במקור) „תשכח ימיני אם אשכחך אוזיראן עיר מולדתי מקום ערישתי!

מזמור שיר למזכיר:

(המקור בעברית ובאידיש)

מה טוב ומה נעים
שבת יחד אחים
ורעים מסובים כאן
לחג היובל הארבעים
מחברת אנשי אוזיראן
וויא גוט און וויא ליעב
איז צו זעהען אייך אללע
שוועסטער און ברידער
צוזאמען צום פערציג
יעהריגען יובילייע
פון דער אוזיראנער

ס.ב.א.

יהושע קוברט מספר: (1933)

...לפני 35 שנים שתלנו נטע רך, ו„אגודת אוזיראן" שמו, שמרנו עליו מפני סופות וסערות, טפלנו בו באהבה ובמסירות, והוא גדל והיה לעץ מרובה ענפים אשר פריו יתן — פרי הלולים... מעטות הן החברות ואגודות ששוררות בהן אחוה ואחדות כזו שישנה באגודתנו...

סעם גוטפריעד אומר ומוסיף:

פעולות האגודה בשטח הסוציאלי והתרבותי וההרמוניה השוררת בה ראויות לשבח ולתהילה... ואני מתגאה להיות חבר בה.

חברת „בקור חולים" של יוצאי קורולובקא מברכת את חברתה „אוזיראן" ואומרת: אצלנו כבר מסורת להשתתף בחגיגות השנתיות שלכם — החגיגות של עיר אחותנו אוזיראן...

...מעטות הן האגודות והחברות בניו־יורק שתוכלנה להראות התפתחות והתקדמות כמוכם... אין ארגון או אגודה המעונינת בפעולותיו של ארגון הזולת, כמו שאנחנו מתענינים בהתקדמות ובהצלחה שלכם; שמחתכם — שמחתנו....

החזן ר' אברהם זייגר „זוכר למזכיר טובות זכרונות" (1947).

איינעם א ברודער וויל איך דא דערמאנען
און וועל אייך ניט אויסזאגען ווער,
אפשר וועט איהר דא דערקענען זיין נאמען
זיין ארבעט איז זעהר שווער,
צום 10־טען יובילעאום איז ער סעקרעטאר
דאמאלס ביי אונז שוין געווען
און איצטער צום 50־סטען אלץ אונזער סעקרעטער
זאל ער פילע יאהרען מיט אונז דא נאך זיין!
אמן!

מפי אברהם שטייניג (קבוצת שילר) בזמן היותו עוד באחיראן:

בשנת 1931 בא לאוזיראן אליהו לאזער מאמריקה

וחלק נדבות לכל פושט יד... נגשו אליו יוסף שטייניג, מנדל מייברגר ועוד והציעו לו: במקום לחלק נדבות המבישות את המקבלים — ניצור „קפת גמילת־חסד" וגם אנשי המקום ישתתפו בה בתרומה מתאימה. וכך נוצרה „קפת גמילת־חסד". חברי ההנהלה היו: יוסל שטייניג יו"ר, מנדל מייברגר, זיידה קירשנר, אבא שטייניג, מנדל שיסלר, יעקב איזנברג.

אנשינו מאמריקה העבירו לראשונה 5,000 דולרים ואנשי המקום הוסיפו סכומים מתאימים. הלואות נתנו לסוחרים, בעלי מלאכה, וכו' בשעור של 50 — 100 דולר בתשלומים שבועיים למשך שנה תמימה ובלי רבית. כל העבודה נעשתה בהתנדבות. ליד הקופה התקיימה גם קרן מיוחדת לצרכים דחופים: רפוי־חולים, הכנסת כלה וכו'. במשך הזמן נהיתה הקופה למרכז הסיוע מאמריקה וכל התרומות והתמיכות שבאו מאחינו מעבר לים עברו דרך הקופה ותחת פקוחה. גם מעות חיטים שאנשי אוזיראן שלחו מדי שנה (2000 דולר) חולק על ידי הנהלת קפת הגמ"ח. בכל שנה שלחו לאמריקה דו"ח על כל הפעולות.

ביזמת אנשי אוזיראן באמריקה העביר הג'וינט את פעולותיו באוזיראן דרך הנהלת הגמ"ח. מטעם הג'וינט נשלח לאוזיראן במיוחד מהנדס לתקן בנינים צבוריים של הקהלה. יצויין לשבח מיוחד בנין בית מרחץ מחדש ומקוה חדשה וחדישה עם מרצפות חרסינה.

בפרוץ המלחמה — פסקו הלווים לשלם, ומאין פרוטה — אין פורט והמוסד נתפרק ממילא.

* *
*

ואלה שמות ראשי עדת בני אוזיראן:

מאיר וואכשטיין — נשיא כבוד
סעם קימעל — ״ ״
יהודה קובערט — נשיא לשעבר
נתן שטיין — ״ ״
טשארלי ריינשטיין — נשיא לשעבר
הערמאן קובערט — ״ ״
לואיס אבציג — נשיא
הערי גלעזער — סגן נשיא
בעני גולדנברג — מזכיר
ישראל איינבערג — גזבר
טש. ריינשטיין — יו"ר גמילת־חסד
הרי שכטר — מזכיר גמ"ח
היימן וויינשטיין — גזבר ״
סעם ניומן — סגן נשיא לשעבר
סעם ריינשטיין — ״ ״ ״
הירש ריינשטיין — גזבר לשעבר
שמואל שטיין — ״ ״
איזי ראטה — ״ ״
משה קובערט — ״ ״

חברי המועצה

נתן גלאז, מקס ברנשטיין, סעם לעסנער.

ולסיום הסקירה והציטוט מחוברותיהם הרי קטע אחד משירו של אברהם זינגר:

דאס שטעטעלע וואו מיר זענען געבוירען
וועלען מיר שוין מער ניט זעהען
דארטען איז פאַר אונז אַלץ פערלוירען
וואס איז אונז טייער געווען,
דארפען מיר דא אללע צוזאמען
אללע פון גרויס ביז קליין
פון אונזער שענעם פאריין
האלטען מיט כבוד און עהרע דעם נאמען: אוזיראן!

„אוזיראן באמריקה" לא סיימה את תפקידיה עם חורבן עירנו. הם ממשיכים שם בפעולות צבוריות ביניהם לבין עצמם והושיטו יד נדיבה להוצאת הספר הזה ולנטיעת החורשה על שם עירנו ביער הקדושים שבהררי ירושלים.

ד. ציונות, תנועות נוער וחלוציות

מ. בר־גיל

בין מלחמה למלחמה

א. אחרי מלחמת העולם הראשונה

ההוי הציוני־חלוצי

סוף מלחמת העולם הראשונה עודני ילד כמעט ותקופת המהפכות בעצומן; המהפכה הבולשויסטית ברוסיה מזה והתפוררות הקיסרות והממלכה האוסטרית־אונגרית מזה. הצבא האוסטרי עובר את הגבול בסביבותינו וחוזר הביתה בקבוצות ובמחנות ויחידים יחידים. קצתם מזויינים ובמדי צבא ואחרים בלתי מזויינים ובמדים חלקיים. מחנה צבא מחיילים צ׳כיים עובר על דגלו הלאומי, כולם מזויינים ונחפזים בדרכם לצ׳כיה. צעירי האוקראינים נגשים בחוצפה לשוטרים ולראש המשטרה במקום, מורידים מהם את הסמל האוסטרי, מניפים דגלם הלאומי ומכריזים על שלטון אוקראיני. מלחמה על השלטון בין האוקראינים והפולנים, פלישת הבולשויקים וכל הצדדים מבטיחים זכויות וצדק לתושבים היהודים בכדי לרכוש אהדתם. ובינתיים הפורעים פורעים ורכוש יהודי וחיי יהודים בעשו הפקר. והיהודים מאין תבוא ישועתם?

בתוך אנדרלמוסיה זאת נודעה גם אצלנו הצהרת בלפור ועמה התקוה לגאולה. התלהבות גדולה אחזה גם בהמוני עירנו והציונות נהפכה מנחלת יחידי סגולה לתקות „עמך" כולו. הידים מלאות עבודה נוכח תפקידים כפולים: ארגון ההגנה ברשות הממשל האוק־ראיני קצר הימים מתארגן נגד פורעים שלהם. הנוער היהודי מתנדב ועומד בכבוד על המשמר, כולם ללא הבדל — הנוער המשכיל בעיירה, חובשי בית־המדרש. כמה סטודנטים ויודעי־ספר, בראשם: המשפחות פוהריליס, זלצמן, טנגבלט, בדלר, שיסלר, גרוסר ועוד מייסדים אגודה ציונית בשם „תקות ציון". אגודה קטנה זו פעלה גדולות. עסקניה חרשו את החריש העמוק והגדול הראשון בשדה הציוני התרבותי והחברותי בעיר. מייסדים בית ספר עברי מסודר כהלכה ומצליח, מפיצים קופסת קרן הקיימת בבתים רבים, מקימים להקה דרמטית, עורכים נשפים והרצאות ויוצרים רוח חדשה וחיים חדשים.

בעקבותם נוסדה גם אגודת פועלי ציון *). החברים המשתייכים אליה הם מכל החוגים, אך בעיקרם „עמך" ועם רב. והאיש היטניק העומד בראשה הוא בעל יכלת ארגונית רבה, מוכשר ומפתח בהצלחה פעולות רבות. הוא מארגן ומדריך גם את ההגנה במקום. בכל אצלו משמעת וסדר ותוכן לאומי ציוני־סוציאליסטי. קנאת האגודות מרבה פעולות ומכניסה תסיסה ותכן בחיי העיירה בכלל ובקרב הנוער בפרט. (היטניק משה, שהיה שוטר צבאי בחיל האוסטרי, נמצא אז בעיירתנו בתוקף תפקידו ואת כל פעולותיו פעל במחתרת; הוא היה חייט מלבוב).

אולם תקופת הזהר וההתלהבות דעכה ועברה, אחרי כמה שנים של התעוררות ומעשים בא שפל. הסיבות שונות ורובן אופיניות יותר לעיירה קטנה. הגרעין הפעיל — חלקו עזב את העיר. חלק נכנס בעול הפרנסה ואין זה יאה לבעל בית להתמסר לעניינים כגון אלה. בין כה וכה האגודות נחלשו ולאט

---

*) לפי גירסא אחרת קדמה אגודת פועלי ציון ל„תקות ציון", אלא שנתפוררה ונתארגנה מחדש אחר־כך. אליבא דגירסא זו נוסדה „תקות ציון" ע״י פלג חברים ועסקנים שפרשו מפועלי ציון.

לאט התפזרו ונשאר חלל ריק ואין מי שימלאהו. רק משמרת אחת נשארה, מעין סימן למה שהיה: הפעולה למען קרן הקימת. אגודות קמו ונפלו אבל קופסת קרן הקיימת נמסרה מאחד לשני כמו התורה מסיני, ואולי בזכותה ולמענה התלקטו והתלכדו בכל פעם בני הנוער מחדש והיא היתה החוט המקשר בין דור לדור.

עליה לארץ (קבוצה נפרדת משמשון בדלר)

והנה אחרי הפסקה ממושכה למדי באה שוב התעוררות. רוחות חדשים נשבו ממזרח וממערב ובכנפיהן נישא חלוץ העליה לארץ ישראל. בשנת 1921 עולה החלוץ הראשון — שמשון בדלר מתקות ציון, אחריו משה ילך, מפועלי־ציון. אבל אלה היו חלוצים בודדים. עברו רק שנתים ונוסדה גם אצלנו הסתדרות „החלוץ" הראשונה. אותה שנה — 1923 — התקיים אצלנו כנס איזורי בהשתתפות באי כח המרכז מלבוב והוחלט על הקמת החלוץ במקום. קבוצה קטנה של חברים התחילו בתעמולה בשורות הנוער וארגנו הסתדרות „החלוץ" שמנה כמה עשרות חברים וחברות.

בהתלהבות, בתמימות ובמרץ נגשו להגשמת הרעיון למעשה: להכשרה בעבודה ועליה לארץ. המעשה הראשון להגשמה תכופה היה שתפסנו במלאכת הגבעונים. התחלנו בחטיבת עצים. איך עושים זאת?

אין דבר העומד בפני הרצון והלהט של נוער אידי־אליסטי. כלים לעבודה אספנו בין כמה חברים שבביתם נמצאו משור ושני גרזנים יהודיים... מצאנו גם יהודי מטפוס „בעלי להכעיס" שהסכים למסור לנו נסירה וחטיבת עצים אצלו, כמובן בלי תשלום. באותו בקר כשהתחלנו במלאכה התפשטה הידיעה במהרה בכל העיר וזקנים וצעירים נהרו מכל קצותיה לחזות במ־הפכה משונה זאת — לראות במו עיניהם איך נערים, בני בעלי בתים עושים מלאכת הגויים.

ואנו חלקנו את מחננו לשלשה: חלק עבד, חלק הסביר, מה העבודה הזאת לנו וחלק עמד על המשמר בכדי להודיע, אם מתקרבים אבא או אמא של אחד המהפכנים, למען יוכל להסתלק ואחר עושה את מלאכתו במקומו ושלא תהיה הפסקה בעבודה.

בתחלה לא שבענו נחת לא מן ההורים ולא מיתר הקהל, עבודתנו והסברתנו נתקבלו חלקה בהתנגדות וחלקה בלעג בחינת „ישחקו הנערים"... אבל אנחנו המשכנו בלי שים לב לכל זה. במשך הזמן אנו התרגלנו לעבודה ועשינו אותה בחריצות ובידיעת יתר ואף קבלנו תשלום עבור עבודתנו בעוד הלועגים התרגלו והמתנגדים השלימו והדבר נהפך לרגיל בעיני

חלוצים בהכשרה באחוזת שולץ באוזיראן

כולם. יתרה מזו: אנו הוספנו למקצוע חטיבת עצים עוד מלאכות שונות, לרבות הובלת שוורים לתחנת הרכבת.

עונה אחת עשינו את מלאכתנו בעיר, אבל שאיפתנו ומטרתנו היתה עבודת אדמה ממש והתחלנו להתענין בהכשרה חקלאית. הסביבה שלנו — גליציה המזרחית — ידועה כארץ החקלאות למופת עם אדמותיה השחורות והפוריות. בעלי האחוזות הגדולות היו מעבדים את שדותיהם בפועלים שכירים ולעונות שהעבודה מרובה בהן, היו מביאים פועלים חקלאיים שכירים ממרחקים, מסביבות הקרפטים ביחוד את ההוצולים. גם שליחי „החלוץ" היו באים לחפש מקומות עבודה להכשרה חקלאית בסביבתנו אצל בעלי האחוזות. החברים שלנו שהכירו את הסביבה והדרכים, היו משמשים מורי דרך לשליחי החלוץ. ואמנם באותו זמן עבדו כבר כמה קבוצות הכשרה בסביבתנו אצל בעלי אחוזות.

אחרי חפושים מרובים מצאנו גם אנו מקום הכשרה אצל בעל אחוזה יהודי בסביבתנו. שמו היה ויסגלז וכפי שנודע לנו אחר כך מפיו, הגדיר את עצמו כציוני ואת עצם קבלתנו לעבודה אצלו ראה כמעשה ציוני רב. אבל לדאבוננו הרב, התנאים והיחס לא הוכיחו את זאת. ברעש גדול אך בפחד פנימי עשינו הכנות ליציאתנו להכשרה. וכשהתחלנו להתפקד מי ומי היוצאים, התברר לנו שאם אמנם השלימו ההורים איך שהוא עם עבודותינו בבית, הרי ליציאה להכשרה התגבשה התנגדות קשה בקרב ההורים בעיקר ליציאת הבנות. והתוצאות היו שרק מעטים — כעשרה בנים ובנות עמדו במריים ויצאו נגד רצון ההורים.

כך היה המצב כנראה ביתר ההסתדרויות „החלוץ". לכן נאלץ המרכז לעשות צרופים מחלוצים של כמה מקומות למקום הכשרה אחד. וכך יצא שאנחנו והחלוצים מן העיירה הקרובה טלוסטה ואף כמה חלוצים שנשלחו מסביבות לבוב היינו לקבוצת הכשרה אחת המונה כ־35 חלוצים.

באביב 1924 הגענו למקום הכשרתנו. התנאים במקום היו קשים. מקום מגורים בעליה של אורוות סוסים, שכר עבודה ירוד כמו ליתר העובדים השכירים שאינו מספיק לקיום מינימלי. עבדנו בדילול סלק סוכר, בעגלונות בחריש וגם בקציר. ולמרות התנאים הקשים ועייפות עבודה, היתה השמחה באורוותנו. שירים ורקודים עד חצות, שיחות ווכוחים על ענינים

הסופר יואל מאסטבוים בבקורו באוזיראן בחברת הנוער המקומי

שונים, רעיוניים וארגוניים. היחס של הממונה עלינו — יהודי ציוני ששמו היה קנצלפולט — היה יחס של כבוד ואהבה מצד כל משפחתו, יחד עם עזרה בכל האפשר. כן קשרנו קשרים טובים עם המשפחות היהודיות במקום, ביחוד עם שלשת המשפחות ולדמן, כולם משכילים ואהודים שחלק מבניהם גמרו בתי ספר גבוהים. (אחד מהמשפחה, ד״ר שניאור ולדמן נמצא בארץ). הגויים התיחסו אלינו בכבדהו... אבל גם בחשדהו כי ראו בנו גם שוט ומתחרה נגדם.

אחרי ארבעה חדשי עבודה בהכשרה חקלאית, כשרכשנו לעצמנו מושגים מעולם לא נודע לנו בשאלות רבות ובבעיות שונות, יצאנו מההכשרה הזאת מלומדי נסיון בחיים ובהכרת החיים ובשאיפה עזה לעלות בקרוב לארץ ישראל. למרבה הצער לא נתמלאה תקותנו באותו הקצב שחשבנו (היחידי שזכה לעלות ארצה באותה שנה מקבוצתנו היה הח׳ מנחם אפלבום), כי בינתיים ננעלו שערי העליה וקבוצתנו לא עלתה.

ההסתדרות כשלעצמה היתה פעילה במקום. היו חברים שיצאו יחידים להכשרה נוספת בחקלאות בסביבה. אחרים נסעו לקבוצי הכשרה עירוניים. גם בתוך העיר חפשנו מקומות עבודה והצלחנו להתקשר עם בעל האחוזה הפולני במקום י. שולץ, לעבודה ב„עונות בוערות". בשלט של החלוץ כביכול, הצטרפו רבים מהצעירים והמבוגרים שהיו מחוסרי פרנסה ועבדו יחד אתנו והרויחו קצת לעזרת הנצרכים במשפחתם. כן ארגנו פעם קבוצת אופי־מצות לקראת הפסח. גם עבודתנו זאת עשינו בהצלחה רבה, מה שנתן לנו אז גם פרסום בעתונות. וכך נהיה הדבר למנהג מקובל בעיר, שאין להתבייש בעבודה, ורבים זכרו לנו זאת לטובה.

כשחזרנו מן ההכשרה משרשינוביץ, התקיימה בעיר אגודה אחת בשם „אחוה". היה זה כנראה גלגול שני מאגודת „תקות ציון" אבל ללא מעשיה החיוביים. כאן המטרה היתה יותר חברתית. פשוט מקום מפגש לצעירים לבלוי הזמן החפשי.

קבוצת „החלוץ" שלנו זכתה בזמן ההכשרה להרבה בקורים מטעם מפלגות שונות; ביניהם היה גם פישל ורבר ז״ל מטעם ההתאחדות ואנו, בהשפעתו, הצטרפנו ל„התאחדות". „בבית" מצאנו יתר חברי „החלוץ" כחברים באגודת „אחוה" וגם אנו הצטרפנו אליה. כמובן שנהלנו הסברה לשנוי פני הדברים והצלחנו גם בזה: אגודת „אחוה" הצטרפה כולה להתאחדות.

תנועת ההתאחדות היתה תנועה ציונית סוציא־ליסטית וחלוצית, שמטרותיה היו: א) להחדיר את רעיון העבודה הפרודוקטיבית כתכלית לנוער במקום,

ב) הכשרה חקלאית חלוצית ועליה לארץ, ג) עבודה ציונית תרבותית. בתקופה הזאת לא היו אגודות או הסתדרויות נוער אחרות בעיר ואנו בתעמולתנו משכנו אלינו נוער רב מכל השכבות והחוגים ותוך זמן קצר היה סניף ההתאחדות בעיר לאחד הסניפים הגדולים והפעילים ביותר בסביבתנו. למען האמת נציין, כי משלש המשימות העקריות הצלחנו ביותר בשלישית — בעבודה ציונית תרבותית וחברתית, בשתים העקריות לא הצלחנו אלא במעט. העליה נסגרה, בתי ספר מקצועיים או בתי חרושת לא היו בעיר והמקום היחידי שאפשר היה ללמוד מקצוע היה אצל בעלי־המלאכה היהודיים במקום. ודבר זה קשה היה להגשימו בתנאים הכלכליים ופסיכולוגיים בעירנו. היה מקרה בודד שבאמצעות ההתאחדות נשלח הצעיר א. גולדנברג לסטרי לבית ספר מקצועי ושם למד את מלאכת החרטות. חבר זה נמצא אתנו בארץ ועוסק במקצועו בהצלחה.

חברי ה„התאחדות" מלווים את אליהו וצילה גולדנברג בעלותם לא״י

כאמור היתה פעילות בסניף בעיקר בתחום המפלגתי שלנו בציונות ובחברותי־תרבותי אבל הרוח החלוצית לא פגה. הרבה מהחברים מגמתם התמידית היתה להגשים את המטרה העקרית והיא עליה לארץ והם חכו בכליון עינים לפתיחת העליה. בינתיים עסקו בהסברה וגם עשו את כל אשר ביכולתם למען הרעיון החלוצי.

בתקופה ההיא היתה השפעת הסניף פרושה על כל העיר בתקף היותו סניף גדול, שאוהדים רבים לו וכן משום שלא היה אז שום מתחרה. אמנם נוסד אחר כך ה„פרץ־פעראיין" שנעשה גורם תרבותי וחברתי, וגם „פרויען־פעריין" (אגודת־נשים) ואחרי שנים קם גם בית״ר. אבל המולך בכיפה והקובע מכל הבחינות היה לדעתי סניף ההתאחדות.

בין כתלי הסניף ומחוצה לו התנהלה פעולה תרבותית וחברותית מסועפת שהזכירה בתוכנה ובהיקפה את ימי הזהר של „תקות ציון" ו„פועלי ציון" יחדיו. אכן היתה הסברה ציונית מפי מרצים ונואמים שנשלחו ע״י מוסדות ציוניים — וספרותית מפי סופרים ומשוררים שהובאו כמרצים על רקע זה והתקיימו חוגים לעניני ספרות, נשפים לשאלות ותשובות ע״י חברים ובמועדון היתה עתונות יומית וגם עתונים מארץ ישראל. באחד משלבי ההתקדמות יצא עתון קיר שהכיל ידיעות על הנעשה בסניף ובתנועה עם מאמרים ופליטונים של חברים. כמו כן אורגנו תחרויות שח־מט ומשחקים תרבותיים אחרים לבלוי הזמן. כל הפעולות למען הקרנות הציוניות והחלוציות, כגון קרן־קימת, עזרה, קפא״י — מרכזם היה בהתאחדות, משם יצאו השליחים לאסוף התרומות,

שם התקיימו הישיבות ונתקבלו ההחלטות בכל ענין הנוגע לקרנות או לפעולות הסברה ציונית. בכל אותן השנים התנהלה העבודה למען הקרנות בסדר וברציפות, ועיירתנו היתה ידועה במרכזים כאחת הטובות והמצטיינות בסביבה.

פעולה תרבותית וחברתית חשובה ומוצלחת שהכניסה חיים והתעוררות בעיירה היתה הופעת הלהקה הדרמטית. נצייין כאן את החבר המוכשר ועדין הנפש, דויד ויינטרויב ז״ל, יושב ראש של ההתאחדות במקום במשך שנים שהוא היה גם הבמאי והמארגן והמשחק הראשי של הלהקה. כל הודעה על הופעת הלהקה או נשף אמנותי, גרמה להתרגשות בתוך העיירה וביום ההופעה היתה הרגשת חג כ״לי בעיירה הקטנה שלא ידעה הרבה בידורים. המונים באו, ביחוד הצעירים עד שצר המקום מהכיל את הקהל הרב וכולם משלמים בכסף וגם במחיאות כפים סוערות.

ההכנסות מהנשפים ומההצגות היו קודש לקרנות ולספריה. הספריה היתה גולת הכותרת של סניף ההתאחדות. כאן נוצר יש מאין. חובה לזכור לטובה את החברים לונק־בולכובר ומוטלי שולבוים — הראשון על עזרתו הרבה ביסוד הספריה והשני על טיפולו בה ושמירתו עליה בחרדת קודש. הנחנו את היסוד באיסוף ספרים בין חברים ואוהדים. הספריה גדלה והתפתחה גם מתשלום דמי חבר ובעיקר מהכנסות הלהקה הדרמתית. במשך כמה שנים היתה לספריה גדולה ורצינית שהכילה אלפי ספרים בשלש שפות: יידיש, פולנית ועברית. הקוראים היו לא רק חברי ההתאחדות, כי אם מאות מתושבי העיר ובכללם נוצרים. גם היהודים מכפרי הסביבה היו באים לקרוא ולשאול ספרים כי הספריה הפכה לנכס תרבותי חשוב לכל תושבי העיר.

יסוד סניף גורדוניה. בשנת 1928 נוסד סניף גורדוניה באוזיראן ע״י כמה חברים מהפעילים בהתאחדות. הזרעים הראשונים נזרעו בטיול מחוץ לעיר על המדשאה העירונית עם מספר ילדים קטנים. הזרע נקלט ונתן את פריו. הילדים משכו אחריהם חברים והחברים עוד חברים ובין טיול לטיול גדל מספרם שבמשך הזמן נהפך להסתדרות גורדוניה. ההדרכה הראשונה ניתנה ע״י חברי ההתאחדות — הדרכה רעיונית וצופית. ובקרב הימים נקשרו קשרים ע״י שליחים ממרכז גורדוניה שבאו לבקורים והדרכה. בשנת 1930 הגיעה לסביבתנו פלוגת הכשרה מגורדוניה

תנועת הנוער „גורדוניה"

כינוט מחוזי של „גורדוניה" 1933, בהשתתפות ב"כ צ'ורטקוב, טלוסטא, פרוביז'שנא, אוזיראן

לעבודה עונתית בשתילת טבק. חברים מההתאחדות יצאו אתם בשבועות הראשונים להדרכה וארגון בעבודה ועזרנו להם גם בסדורים כספיים. אחרי גמר עבודתם שהיתה קצרה, סדרנו להם המשך הכשרה בעיירתנו אצל בעל האחוזה במקום והם עסקו בדייש ועבודות חקלאיות אחרות.

באותם הימים נקשרו קשרים ויחסי חברות בין הגורדנאים שלנו לבין אלה שבהכשרה, מה שנתן עדוד לנערים שלנו והגביר את התעוררותם לקראת הגשמה בא"י כדוגמת חבריהם. אמנם טרם הגיעה עתם כי היו צעירים מדי בזמן ההוא. אבל הדוגמא נתנה את תוצאותיה אחרי כמה שנים כאשר גדלו. הרבה מהילדים האלה יצאו להכשרות שונות. אחדים מהם הצליחו לעלות ארצה מטעם תנועת גורדוניה; שתיים מהן נמצאות בקבוץ.

פעילות ציבורית: חברי ההתאחדות היו ערים לכל משימה צבורית ולקחו חלק פעיל גם בענינים צבוריים מקומיים או אזוריים בפולין גופא. בבחירות לסיים הפולני התנהלה הפעולה הטכנית, הארגונית והתעמולה ע"י ההתאחדות. המושכים בחוטים בהכנות וביום הבחירות עצמו היו חברי ההתאחדות וכמובן לטובת הציר היהודי, שהמנהיגות הציונית העמידה לבחירות נגד הציר שהשלטון רצה ביקרו. שלטונות המקום שידעו את הדבר נצלו את כחם והתנהגו בשרירות משטרתית. ליום הבחירות אסרה את פעילי ההתאחדות והחזיקה אותם במאסר עד סיום ההצבעה. כמובן שאחרים מלאו את מקומם והבוחרים היהודים זרמו לקלפי ונתנו לציר הציוני את קולותיהם.

בשנים האחרונות התחילו להשתתף ולקחת חלק פעיל גם בבחירות לעיריה ונתנו עזרתם בבחירות למועמדים שהיו אוהדי ההתאחדות. הוא הדין לגבי בחירות לועד הקהלה. חלק מהחברים ובעיקר המבוגרים נהלו תעמולה בעד מועמד ציוני.

בסיכום מותר לומר שההתאחדות היותה את המרכז המניע והמשתתף באופן פעיל בכל שטחי החיים שבעיירה ובראש וראשונה מרכז הפעולה הציונית והחלוצית. וכל זה נעשה ע"י חברים מתנדבים על זמנם הם שעמלו בימים ובלילות ללא תשלום לטובת הכלל. רק מספר קטן מהם זכו לעלות ארצה לפני השואה ואחריה. רב רובם של החברים היקרים הללו הושמדו בידי הצוררים הנאצים ימש"ז יחד עם כל קדושי העיר. יהי זכרם ברוך וצרור בדפי ספר זה לעד.

קבוצת שילר, תשי"ח.

רפאל שנידרמן

הצה"ר וביה"ר בעירנו

היה זה בשנת 1928 ובעירנו נוסדה קן בית"ר וזמן קצר אחרי זה גם סניף הצה"ר. במלים אחרות התנועה הרביזיוניסטית לבשה עור וגידים גם בעירנו.

הדבר לא נעשה באופן פתאומי. יצירות חברתיות אינן מופיעות כמו deus ex-machina. קדם לו תהליך התפתחות מסוים. ה"שעטנז האידיאולוגי" — כפי שהיה קרוי בפינו — שאפיין את התנועות הציוניסטיות-סוציאליסטיות היה מקור לאי שקט בקרב הנוער. בחלקו גרם לתסיסה גדולה בין רבים השואפים לציון. לא הכל השלימו עם המיזוג הזה ולא רצו לקבל כהלכה למשה מסיני את הדרך הסוציאליסטית כמוליכה לפתרון בעיית העם היהודי. לכן נפלה קריאתו של ז. זבוטינסקי להתלכד סביב הדגל תכלת-לבן, על קרקע פוריה *).

כפי שהזכרתי נוסדה קן בית"ר בעירנו בשנת 1928; זה נעשה ע"י כותב הטורים האלה בעזרת מרדכי פוהורילס ומ. גולדהבר. הראשון, ששעתו היתה פנויה והוא גם בעל מרץ רב, נתמנה למפקד הקן

*) לא זה המקום לויכוח רעיוני קו"ח לפולמוס מפלגתי על דרכי הגשמת הציונות. לאלוהי-ההיסטוריה פתרונים. הציונות — עבר, הווה ועתיד נושקים בה אהדדי והמחלוקת נמשכת בארץ.
המערכת

קבוצת בית"ר

מספר א׳, ובתפקיד זה שימש מספר שנים. אחריו מלאו את מקומו גם בקנים נוספים אברהם זידמן, ראובן בלוטל, פישל גרפינקל ומרדכי קוברט.

בתחלה לא היו התחומין מוגדרים בין בית״ר והצה״ר. מיסדי הצה״ר, שבאו מחוגי חובשי בית המדרש (אברהם זידמן, ישעיהו וגנר, אחי נטע ועוד), מלאו תפקידים חשובים בהתפתחות הקן, בעיקר בשדה התרבות, בהדרכה ובהקנית הלשון העברית. הצעדים הראשונים של התנועה הרביזיוניסטית לא היו קלים גם אצלנו. הרבה מכשולים וקשיים נערמו בדרך, ורובם באו מאותם החוגים שפחד הרביזיוניזם נפל עליהם. היו גם נסיונות להרתיע ולהפריע בשליחת אזהרה לעסקן רביזיוניסטי בן עירנו בדרישה שלא ישא נאום פומבי, והוא באמת נרתע. כבן עיר לא רצה לגרום למתיחות בקרב הנוער ונאלץ לוותר למען השלום. אלא מעשים כגון אלה לא הביאו נזק גם לתנועה שלנו: להפך — התנועה צמחה, התפשטה והקיפה חוגים נרחבים. כעבור זמן מה השלימו המתנגדים עם קיומו של הרביזיוניזם בעירנו ונמצאה דרך לשתוף פעולה בין שני המחנות היריבים. הוקמה ועדת קק״ל משותפת ובדרך כלל נעשו הרבה פעולות במשותף, כגון מכירת שקלים, עריכת מגביות מטעם התנועה הציונית וכו׳.

ראוי לציון לדוגמה ששני המורים היהודים היחידים בבית הספר הכללי הפולני היו רביזיוניסטים: המורה צימנט (לא היתה פעילה) והמורה רוסט. האחרון היה מן הפעילים בתנועה והשפעתו על הנוער היתה ניכרת. הוא גם שמש זמן מסוים יו״ר ועדת קק״ל.

אם לדבר על העבודה התרבותית, הרי בראש וראשונה עלי ליחד את הדבור על הפצת הלשון העברית. פעולה זו חרגה ממסגרת תנועתנו ונערכה לרוחב. תחלה נערכו שעורים בקבוצות ע״י מספר מתנדבים ובראשם ישעיהו וגנר, ראובן בלוטל וכותב השורות האלה. באותו זמן לא היה שום בית ספר עברי בעירנו והשעורים האלה היו מעין אבן שואבת, שמשכו את הנוער להצטרף גם לתנועה הרביזיוניסטית. תוך זמן קצר לא יכלו המתנדבים הללו לעמוד בפני לחץ השואפים ללמוד ואז נוסד בית ספר עברי ע״י אשתו של יעקל זידמן, שרוב התלמידים בו היו משורות בית״ר.

גורם חשוב בהתפתחות התנועה היתה הספריה. היא סיפקה מזון רוחני לא רק לאנשי התנועה אלא לכל דיכפין. הספריה נוסדה ע״י חברי הצה״ר באמצעים דלים מאד ובהתחלה היתה צנועה ככתוב „ראשיתה מצער״. אבל הודות לטפולו והתמסרותו של אלתר פינק *) (הוא היה גם הספרן), גדלה חיש מהר לספריה ראויה לשמה והתפתחה לנכס חשוב של התנועה. הוא רק מיצר היה, שבהתאם לדרישת הקוראים, היו רוב הספרים בשפת אידיש. החוג הדרמתי שהוקם ע״י מ. פוהורילס גיון במקצת את העבודה החנוכית שנעשתה בהדרגה ענפה ורבת ממדים. פעולה זו הסתעפה לכוונים שונים: נוסף לשיחות על נושאים חפשיים נערכו קורסים לתולדות הציונות (ע״י י. וגנר וא. זידמן), קורסים לצופיות (מ. פוהורילס) תרגילי סדר צבאיים (פ. גרפינקל).

היה קשר הדוק בין התנועה בעירנו ובין התנועה בבורשצ׳וב וצ׳ורטקוב ונערכו כנוסים משותפים מזמן לזמן. עזרה ועדוד באו מקן־צ׳ורטקוב. שם חי ופעל ליביש וסרמן, יהודי מסור בכל נפשו לתנועה הרביזיוניסטית. הוא היה אורח תדיר בעירנו והביא תועלת רבה לאלה שעמדו במערכה היום־יומית. תודות לעבודה מאומצת ובלתי פוסקת של מספר אנשים, קם והתפתח נוער בעל צביון מיוחד והתנועה הרביזיוניסטית בעירנו רכשה חברים רבים וגם אוהדים מחוגים שונים. המגביות כגון קרן תל־חי, מפעל הדינר וכו׳ זכו להצלחה רבה.

לשיא השגשוג הגיעה התנועה הרביזיוניסטית בעירנו סמוך לפלוג, נוסף לפעולות אנשי המקום בקרו בעירנו שליחי התנועה ומרצים מחוננים, ביניהם י. נתנאל (רותמן), (נמצא בארץ כמנהל גמנסיה בתל־אביב יפו), ד״ר ליפמן, בר הורנשטין ועוד. חויה מיוחדת היתה הופעתו של ז. זבוטינסקי בצ׳ורטקוב, רוב חברי התנועה נסעו אז לשמוע את נאומו. עם הפלוג — אחרי קאטוביץ — באה תסיסה בין חברי הצה״ר, אבל בית״ר לא נפגעה מכך והתפתחותה לא סבלה.

אחר ההכשרה הרוחנית באה גם הכנה גופנית

---

*) ש״ב של אנשיל טננבלאט.

נוער בית״ר באוזיראן

לקראת עליה ארצה. נוסדה נקודת הכשרה חקלאית בליסוביץ ע״י טלוסטי ושם הכשירו את עצמם הביתרים לחיים בארץ ישראל. אבל דא עקא, שההכשרה לא הביאה בעקבותיה סרטפיקטים לעליה הנכספת. התוצאה המוחשית מן הפלוגתה הגדולה בין הצה״ר לבין הסוכנות היהודית היתה זו, שסרטפיקט בשביל בית״ר נעשה יקר־המציאות. הביתרי היחידי מעירנו שעלה ארצה על סרטפיקט, אבל לא מטעם בית״ר, היה אחי צבי, היה זה אחר המאורעות בארץ ישראל בשנת תרפ״ט ועל סרטפיקטים לא היו קופצים. אז פנה אבי המנוח למשרד הא״י בלבוב וביקש סרטפיקט בשביל צבי (אבי היה ציוני נלהב ותרומתו החדשית לקק״ל היתה הגבוהה ביותר בעיר, וכן היה משלושת הקוראים של „העולם״). בקשתו נתמלאה ותוך שבועות מספר דרך צבי על אדמת ארץ ישראל וחונן את עפרה. אחר 4 שנים העלה ארצה את ההורים ואותם מבני המשפחה שהיו למטה מגיל 18 שנה.

בראותם את הדרך חסומה בפניהם התחוללו חברי התנועה בעירנו לחפש דרכים אחרות להגיע למטרה וכשנודע להם על העליה ב׳ התחילה פעילות רבה, וזו לא הצטמצמה לחברי התנועה בלבד. היא הקיפה את כל השואפים לעליה, בין הזוכים לעלות ארצה בדרך זו מעירנו היו הבית״רית מלכה הכטנטל ומרדכי ולך, חבר תנועה אחרת. קבוצה גדולה של חברי התנועה שיצאה לדרך זמן קצר לפני פרוץ המלחמה לא זכתה להגיע למחוז חפצה. עלי עוד לציין שאחר הפילוג הגיע סרטפיקט אחד לעירנו בשביל התנועה הרביזיוניסטית וזכה בו זאב מוסטר.

בינתים נסתם הגולל על עירנו כולה ועל כל פרחי הנוער הזה. האשמדאי הנאצי לא הפלה בין התנועות לפלגותיהן. כולם טהורים וכולם קדושים ונשמותיהם מזהירים כזוהר הרקיע.

שלמה טרמבובלסקי

„פרץ-פאריין"

את הרעיון ליסד בעירה ספריה הגו צעירים אחדים, אחרי שהכירו בחור אחד, שוליה של נגרים, שעבד אז אצל יענק'ל הנגר (מילמוד?) ושמו: אברהמצ'י גפנר.

הנגר הנ"ל סיפר פעם תוך שיחה, כי עובד אצלו בחור־„פילוסוף", השקוע כל הלילות כמעט בקריאת ספרים לאור נר־של־חלב קטן. אלו ספרים הוא קורא — לא ידע הנגר.

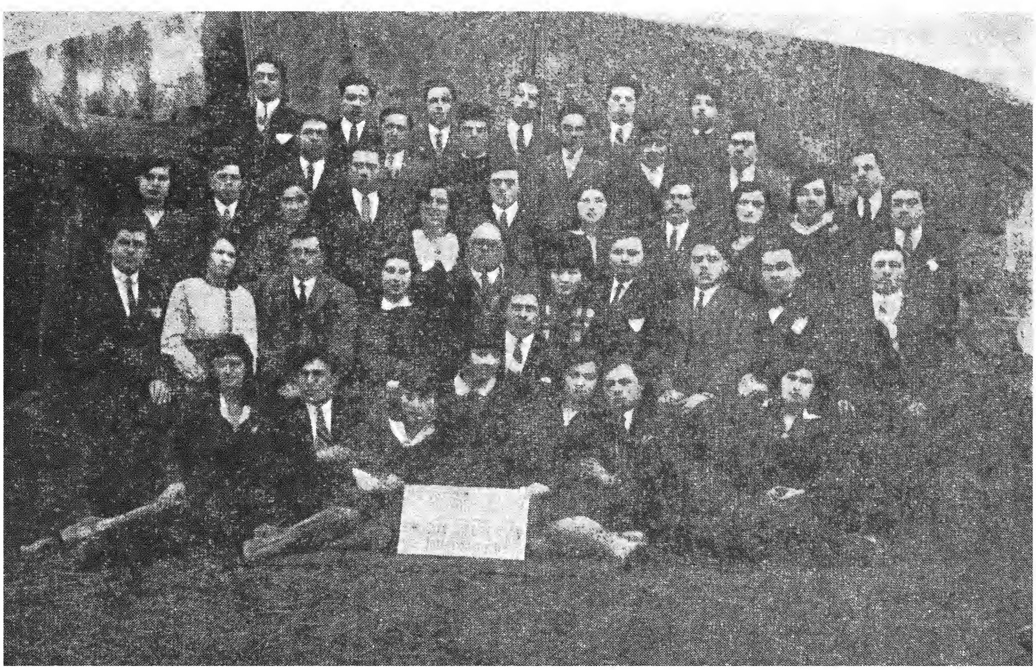
אנחנו חבורת צעירים, חפשנו הזדמנות להכיר את הצעיר־„הפילוסוף" ואכן, ביום שבת אחד מצאנוהו בשדה מאחורי בית הקברות של הגויים (בדרך ללא־ניוויץ) — מקום הטיולים המקובל על הצעירים — שוכב שקוע בקריאת ספר. הכרנו זא"ז ופתחנו בשיחה על בעיות ועניינים שונים. בין השאר בקשנוהו, שישאיל לנו „משהו" לקריאה.

הלה מילא את בקשתנו ברצון ורק תנאי אחד התנה, שנשיב לו את הספרים תוך שבועים, כי כל שבת שניה נוהג הוא ללכת ברגל מאוזיראן לטשורטקוב ולהחליף את ספריו; אם זכרוני אינו מטעני, היה מקבל את הספרים מאגודת „פועלי ציון" בטשורטקוב.

בינתים נודע לנו, שמלאי הנרות שלו אזל ומשכורתו הדלה לא הספיקה לו לקנית נרות. מאז דאגנו אנו לנרות בשבילו והוא דאג לספרים בשבילנו.

הספרים היו עוברים מיד ליד וכל אחד מאתנו השתדל לחדור ולהבין את הנקרא היטב, כדי שיוכל להחליף דעות עם חבריו בפגישותינו התכופות. באחת מהפגישות הללו החלטנו ליסד ספריה בעיירתנו. אגב כך כדאי לציין, שרוב הצעירים אשר הקדישו מזמנם ומכחם ליסוד הספריה היו אנשי עבודה, שמצבם הכלכלי לא היה מזהיר בעת ההיא, בהתאם למצב.

פנינו ל„מרכז־הספריות" ומשם שלחו לנו את החומר הדרוש. לא עבר זמן רב ואנו קבלנו אשור חוקי לאגודה בשם „פרץ־ביבליאטעק" באוזיראן. הצעירים, שפתחו בעבודה זו ולא חסכו עמל וזמן

חברי הספריה ע"ש י"ל פרץ

היו: חיים וולף שיסלר, יוסף שיסלר, אברהם זלצמן, שאול טננבוים, האחיות טננבוים, מנדל שטרנברג (כיום באמריקה), יודל שוסטר, ברוך לייב ויסברוד, מוטל רופא, שלמה טרמבולסקי ואחרים.

כל החברים הסכימו ביניהם לא לשוות שום איפי פוליטי לאגודה. אמנם כל אחד מאתנו הגה את ה„אני מאמין" שלו, אולם הבינונו, שבמצב המיוחד בו נמצא רוב הנוער בעיירה, יהיה זה מן הנכון שכל צעיר, בלי הבדלי השקפות, ימצא מקום, בו יוכל למצוא בזמנו הפנוי ספר לעיון, עתון, שחמט וכד׳. בדרך זו נצליח למנוע בעד הנוער מלשבת בטל בקיוסקים ומלשקוע בשיחות־הבל של יושבי קרנות, כפי שזה היה נפוץ בעיירה. כל חבר היה רשאי להשתייך לארגונים ולהסתדרויות לאומיות בהתאם להשקפותיו. ואמנם היו חברים, למשל, אשר השתתפו בפעולות אגודת „עזרה", שפעלה למען חלוצים שהתעתדו לעלות לא״י.

באמצעים צנועים ביותר נגשנו לפתיחת האגודה. שכרנו חדר אצל הא׳ קימל, רכזנו כמה ספרים שאולים ואף השולחן בחדר — היה שאול אתנו. אולם לא עבר זמן רב ואנו רכשנו ספרים. יצרנו קרן לקנית ספרים, עתונים, שבועונים וירחונים. בין השאר: „ליטער בלעטער", פרסומי „ייווא", „פארווערטס" ועוד.

באו קוראים מהסביבה ומצאו בה מבחר נאה של ספרים מתאימים. בקרו אצלנו רבים, אשר לא היה ביכלתם לקנות לעצמם עתון. מספר חברינו גדל, לכן יכלנו לחשוב על פתיחת שעורי ערב. את בצוע המשימה הזאת קבל על עצמו המורה לעברית דאז, דב וידברג. כן התקיימו ערבי־וכוחים.

כעבור זמן נוצר גם חוג דרמטי ליד האגודה. כיום נקל אולי לזלזל בתפקידיהם ומעשיהם של חברי החוג הזה, אולם בעת ההיא היה בפעולה זו משום תרומה תרבותית חשובה, המפתחת את כושר התבונה וההערכה בעניני תיאטרון. בין השאר הוצגו אז בהצלחה: „טוביה החולב" ו„הזכיה הגדולה" לשלום עליכם.

במשך הזמן הגענו לספריה, שמנתה כ־2000 ספר.

ברם המצב החמרי בעיירה הורע במרוצת השנים ורבים מהנוער החלו לעזוב אותה. כך איבדה האגודה רבים מחבריה וגם ממיסדיה. את הנהלת האגודה קבלו לידיהם חבריהם הצערים שנהלוה עד הסוף המר.

נוער עובד „פרייהייט"

צבי פנסטר

בפרוץ מלחמת העולם השניה

א. 16 הימים הגורליים לפולין

ראשית ההשמדה של יהודי אוזיראן, כמו של כל יהדות פולין, החלה בעצם עם פלישת קלגסי היטלר לפולין ביום 1 בספטמבר 1939. מאותו היום התחילה בלב כל יהודי לקנן ההרגשה שאנו עומדים בפני מאורעות מבשרי רעות. כמובן, ששום דמיון, הקודר והפסימי ביותר, לא הזה מראש את הכליון הטוטלי. אולם התחושה הכללית היתה, וזאת על אף מזג האויר הנאה והצח של הימים ההם, כי עננים שחורים מתקשרים מעל שמי העולם היהודי והמות מתחיל לפרוש את כנפיו על המשכנות השאננים של בית־ישראל בגולת אירופה *).

כידוע, היתה מלחמת גרמניה—פולין קצרה מאד. היא נמשכה רק 16 יום אבל הימים האלה היו גדושים מתיחות ואימים. גיוסים בלתי פוסקים לצבא הפולני שלא בוצעו בגלל הסיבה הפשוטה שהשלטונות הפולניים כבר לא הספיקו לבצעם. התהו ובהו שהשתרר תיכף בכל המנגנון האדמיניסטרטיבי. ההאפלה בלילות ו„צפרי הפלדה" הגרמניות ביום שטסו בשמי פולין כאות־נפשן באין מפריע הגיעו גם לסביבתנו וזרעו אימת־מות. הקבוצות הראשונות של פליטים מוורשה הבירה ומערי פולין המרכזית, וכעבור ימים מספר גם מלבוב וממקומות יותר קרובים. כבר בשבוע השני לפרוץ המלחמה הגיע לאוזיראן, במטרה לעבור דרומה (דרך זלשצ'יקי לרומניה), צוות העובדים של העתון הפופולרי היהודי בשפה הפולנית „כוילא" עם העורך הראשי הנריק השלס ז"ל.

אוזיראן נמצאת, כידוע, במרחק לא גדול מזלש־צ'יקי, היושבת על נהר הדניסטר וגובלת עם בוקובינה (או רומניה). דרך זלשצ'יקי ברחה לרומניה כל הממשלה הפולנית, המטה הצבאי הכללי, הקצונה והפקידות הגבוהה, אחריהם נסחבו גם רבים מתוך האוכלוסיה האזרחית, ביניהם יהודים, שהצליחו להגיע עוד בימים האחרונים להתמוטטותה של פולין לזלש־צ'יקי בכדי לעבור משם לרומניה. מכך נבעה גם הזרימה של הרבה פליטים לאוזיראן, ששמשה לימים מעטים תחנת מעבר לזלשצ'יקי.

הזרם ההמוני של הפליטים והפחד מפני היטלר הניעו גם רבים מבין צעירי המקום ואף מבוגרים אחדים להתכונן ולצאת לדרך בכוון לזלשצ'יקי ומשם הלאה. בימים 14—16 בספטמבר עסקו בהכנת תרמילים וצידה לדרך ובאריזת חפציהם. אולם, מה שאירע אור ליום ה־17 בספטמבר ולמחרתו בבוקר שיבש את תכניותיהם של השמים את פניהם לדרך. ובכלל, עקב התהפוכות במדיניות העולמית, נשתנה באופן רדיקלי כל המצב ואתו השתלשלות המאורעות באיזור כולו, כולל עיירתנו.

ב. שנתים ומחצה תחת שלטון הסוביטים

מוצאי שבת, אור ל־17 בספטמבר 1939, ידעו כבר יהודי אוזיראן מפי מאזינים לרדיו על כניסת הצבא האדום לאוקראינה המערבית (גליציה המזרחית) כתוצאה מהברית שנכרתה בין רוסיה המועצתית לבין גרמניה ההיטלראית (חוזה מולוטוב—ריבנטרופ). רוב יהודי אוזיראן נדדה שנתם כבר בלילה ההוא מפחד גייסות היטלר ההולכים ומתקרבים, ואלה שהתכוננו לצאת לדרך, עזבו עם שחר את העיר בכדי להגיע לזלשצ'יקי. אולם בוקרו של יום ראשון (17.9.39) הפתיע הכול בידיעה שהתפשטה במהירות הבזק שהצבא האדום צלח לפנות בוקר את הנהר זברוץ' ומתקרב גם לאוזיראן. ואמנם בשעה 7.30 בבוקר כבר הופיע מכוון הכביש מפילטקוביץ פטרול סוביטי, חייל יחיד רכוב על סוס דוהר. בהגיעו למסוף הכביש בכוון לצ'ורטקוב, הסתכל לצדדין לתוך הסימטאות ורכב עד לכנסיה הקתולית (האדומה), חזר משם כלעומת שבא ובדהירה חמק שוב לכביש פילטקוביץ. כעבור דקות מספר הגיעה כבר קבוצה גדולה של פרשים ואחריהם משוריינים, טנקים ומכוניות. לאחר מכן זרם

---

*) ראה את „מגילת השואה" של המחבר במדור הבא שבספרנו. המע'

הצבא מכל הכוונים, גם מכביש בורשצ׳וב, וכביש קורולובקה, הכול בכוון מערבה לעבר צ׳ורטקוב. עם כניסת הצבא האדום הופסקה עזיבת העיר ע״י אלה שהתכוננו לכך, ואלה שכבר היו בדרכם לזלשצ׳יק חזרו בעוד שעות מספר הביתה.

ברגשות מעורבים קבלה האוכלוסיה היהודית את העובדה של כניסת הצבא האדום, רק יהודים אחדים, בודדים, הריעו בקריאות גיל לקראתו. אולם הרוב נמצאו במצוק בין הרצון והצורך לשמוח על שנגאלו במפתיע ע״י הצבא הזה מקלגסי היטלר ובין הדאגה והפחד מפני השנויים הסוציאליים הרדיקאליים, שהמשטר הקומוניסטי יביא למרבית התושבים היהודיים כבני המעמד הזעיר־בורגני, וזאת בהסתמך על ידיעות שהסתננו מעבר למסך עוד לפני כן, שתקופת המעבר לתנאי המשטר החדש קשורה בתהליך בלתי נמנע של נישול המעמד הבינוני מעמדותיו הכלכליות. מבוכה השתררה בקרב רבים מהנוער היהודי שברובו הגדול היה ציוני, השתייך להסתדרויות־נוער או למפ־לגות ציוניות שונות ושאף לעלות במוקדם או במאוחר לארץ ישראל, ועם כניסת הצבא האדום חשב, כי אפסה כל תקוה לכך, ועוד קינן בלב הפחד מפני רפרסיות בשל עבר ציוני. את הלך הרוח בימים אלה מאפיינת האימרה שהיתה נפוצה אז, כי עם כניסת הצבא האדום הוחלף להם עונש המוות — לו היו צפויים עם פלישת היטלר — למאסר עולם. ברם, רצתה האירוניה של הגורל שבשנות השואה בעומדנו על סף האבדון — מה גברו הגעגועים והציפיה ל„מאסר עולם" זה, שימהר לבא וישחרר אותנו מצפרני המות.

בדברנו על חבלי המעבר למשטר החדש, יצויין דרך אגב מאורע אחד שזיעזע את האוכלוסיה היהודית באוזיראן כבר בשעות הראשונות לכניסת הצבא האדום. בין הפליטים הרבים שהיו במקום, נמצאו גם אחדים מ„העולם התחתון" ופושעים מועדים, לדאבוננו מבין היהודים, שכנראה סברו כי משטר קומוניסטי פרושו הפקרות ואנרכיה. אחדים מהם שהתפזרו בעיר ופתחו בכוח חנויות יהודיות לממכר בדים, ציוו למסור להם את הבד האדום, כביכול לעשיית דגלים אדומים לשם קבלת הצבא, אולם שלחו את ידיהם בביזה ולקחו גם מסוגי סחורות אחרים. כן גם עצרו אכר אחד שהביא העירה למכירה עגלה טעונת ענבים, הוציאו ממנו בזרוע את הענבים והתחילו לחלק אותם בחינם.

התנהגותם הפרועה לגבי האכר עוררה חמתם של האוכלוסיה הנוצרית, בעיקר אוקראינים, שלרגל יום הראשון מלאו בהמונים את רחבת העיר, ומאחר שממילא היו ממורמרים עקב האכזבה שנחלו עם כניסת הצבא האדום במקום חיילות היטלר שלהם ציפו, התחילו להתקהל כדי לעשות שפטים ביהודים. ומי יודע להיכן היו מובילים מעשי ההפקרות של אלה הפרחחים מהעולם התחתון, לולא התערבותו הנמרצת של קצין סובייטי יהודי מהצבא שמסרו לו על המצב שנוצר. הלה, רכוב על סוסו, מצא את הבריונים והתרה בהם, כי אם לא יפסיקו מיד את תעלוליהם, ייענשו בכל חומר הדין לפי החוק לשעת הירום.

אחרי היום הראשון של הפתעות וחויות באו ימים רגילים, אפורים למראית עין, אבל משופעים במתיחות והתעצבנות לרגל התהליך שהתחיל למען שנוי פני החברה ויסודות החיים הכלכליים. סוחרים וחנוונים נושלו ממעמדם ונעשו מיותרים, אחדים מהם „הולאמו" במובן הפקעת כל רכושם ועוד הוטלו עליהם מסי עונשין (קונטריבוציה). מיד הורגש מחסור בכול, במיוחד בדברי מזונות ולפני החנויות הקיימות עוד, בדרכן לחיסולן, הופיעו תורים של אנשים לקניית המצרכים החיוניים ביותר, אבל היו מוכנים לקנות הכול מכל הבא ליד. היתה זאת תופעת אגירה חולנית שמקורה בבהלה ששררה בתקופת המעבר. זה לקח שבועות מספר עד שהמחסנים והחנויות התרוקנו ממלאי סחורותיהם והתחסלו. במקומם צצו והוקמו צרכניות קואופרטיביות עם כתובות: חנות (באוקראינית קראמניציא) מס׳ 1, מס׳ 2 וכולי. אם גם במשך הזמן נשתפרה בהרבה אספקת הסחורות והוברר, כי בהלת האגירה היתה מופרזת, בכל זאת כמעט בכל תקופת המשטר הסובייטי לא נעלמו התורים ליד בתי העסק (הקואופרטיביים כמובן) ונקודות הממכר. בקשר לתופעה זו השתוללה ספסרות במחתרת כמעט בכל דבר קטן וגדול. אמנם אוי ואבוי היה לזה שנתפס בעוון ספקולציה. העונש הקל בעד עבירה זו התחיל מ־5 שנים (ידוע שם ברוסית כ„דיעטסקי סרוק" — תקופת מאסר לילדים) ולמעלה עד 15 שנה. מאסר כזה היה כמעט זהה עם חיסולו הגופני של הנידון.

אולם מאידך המריץ המשטר החדש את התהליך של פרודוקטיביזציה, רכישת השכלה והשתלמות בלי־

מודים לשכבות רחבות של בני הנוער וגם של האלמנטים המנושלים במאמצם לעבור לפרנסות יותר פרודוקטיביות.

יש גם לציין, שאי אלה צעירים יהודיים שיתפו באופן אקטיבי פעולה עם השלטון והמשטר, ובגלל זה השניאו את עצמם, במיוחד הקיצוניים שבהם, על האוכלוסיה היהודית ועוד יותר על האוכלוסיה הלא יהודית.

באביב 1941, כשבאויר התחילה להשתרר התחושה שהברית בין רוסיה המועצתית וגרמניה עומדת להתפוצץ ושמלחמה עולמית שניה ממשמשת ובאה, התחילו גיוסים בשלבים שלבים, במיוחד בחדשים אפריל—מאי 1941, לצבא האדום ולפלוגות העבודה לביצורים באיזורי הספר. אחדים מהמגויסים האלה חזרו בתקופת המעבר בין פינוי הסוביטים וכניסת הגרמנים לאיזורנו הביתה, אחדים מהם שרתו בצבא האדום ועם תום המלחמה בשנת 1945 שוחררו והצטרפו לשארית הפליטה של אנשי אוזיראן בבורשצ׳וב או לאחר מכן לפולין, ואילו מתי מספר מהם נשארו ברוסיה עד היום הזה, בלי שנדע דבר עליהם ועל גורלם.

מיום פרוץ המלחמה הגרמנית־סובייטית ב־22 ביוני עד ל־8 או 9 ביולי בערך, נמשכה תקופת המעבר בין 2 המשטרים. הסובייטים נמצאו כל הזמן בנסיגה וכן טיפלו בפנוי כוחותיהם ומוסדותיהם שכבר הספיקו להכות שרשים עמוקים בתקופת שהותם באיזור, ששמו הוסב מגליציה המזרחית לאוקראינה המערבית (כהמשך טריטוריאלי לאוקראינה המזרחית שמעבר לנהר זברוץ׳). בימי מעבר אלה נמשך גם הגיוס לצבא האדום. עם נסיגתו ופנוי המוסדות הצ־טרפו לזרם זה גם יהודים, במיוחד מבני הנוער שעבדו במוסדות סובייטיים ממשלתיים או היו פעילים בארגון החיים הסובייטיים במקומותיהם, כשאליהם נלוו גם משפחות עם מבוגרים, נשים וטף, שפחד היטלר נפל עליהם.

את אוזיראן עזבו עם הסוביטים הנסוגים ולאח־רונה ממש רק מתי מעט, בערך עשרות אחדות. ומאד יש להצטער על כך. כי ככל שקשה היה מצבם של אלה שגוייסו, שנלקחו בכוח (ביניהם גם כאלה שרצו את עוונם בבתי סוהר בעוון ספקולציה או עבירה אחרת), או שמרצון נטשו את מקומות מושבותיהם והגיעו בדרך לא דרך, לאחר טלטולים רבים והר־פתקאות שונות לאיזורים האורחיים של רוסיה, הרי רובם ניצלו ועם תום המלחמה חזרו משם חיים.

שואה וחורבן

הקבר הסמלי של קדושי אוזיראן
ב„יער הקדושים" ליד ירושלים
(יוצאי אוזיראן בטכס גלוי המצבה)

בסיוע „יד ושם" רשות הזכרון לשואה ולגבורה.

...וינקום נקמתו ונקמת עמו ונקמת תורתו
ונקמת דם עבדיו אשר שפכו דמם כמים — — —

(מתוך סליחה לערב ראש השנה)

בפנה בין אבלים מחויר בדל־זרם
טלית בלא יהודי באפר מתגוללת
מעשנה ואין גג — צעצועים ואין ילד . . .
מהרה־מהר הצפור חולפת ועוברת...
נמלטת מפחד, שמא תוצד בחרם . . .

(„אש וישע" לאהרון ציטלין)

לזכר הקדושים שנפלו, רגע נעמוד דום
ומן הדומיה קול דמם ירתת ויהום —
רוח קר וצונן יליל והמה יצעדו צעד
הטו אוזן! צעד הקדושים הוא, עלינו
יעד

(י. אשנדורף, עברית ש. מלצר)

צבי פנסטר

מגלת השואה

(יולי 1941 – אפריל 1944) *)

הגרמנים פלשו לאוזיראן ולכל האזור ב־8 או 9 ביולי 1941, עד היום ההוא, למעלה משבועיים, נמשכה הנסיגה של הסובייטים ובימים האחרונים כמעט שנוצר חלל ריק ללא שלטון כלשהו „בין מלכי למלכי". האפשרות לפנוי האוכלוסיה היהודית מעירנו לא נמנעה מאתנו ע"י השלטונות הסובייטיים ואין ספק שבימים הגורליים ההם נעשה משגה חמור, שכמעט כל בני־עירנו נשארו במקומם וסמכו על נסים. היתה זאת תופעה משונה ונימוקיה העקריים הם:

1. המשטר הסובייטי לא התחבב על רוב האוכ־לוסיה היהודית שהיתה ברוב־רובה מורכבת מבני המעמד הבינוני ובגלל המשטר הסובייטי נתמוטטה עמדתם הסוציאלית ונדלדלו מקורות פרנסתם.

2. הגרושים ההמוניים לסיביר ולאיזורים המרוחקים ברוסיה שבוצעו ע"י הסובייטים בחורף 1940/41 ובאביב 1941 לגבי יהודים פליטים מאיזור הכיבוש הגרמני בפולין בכוח ובכלל לא בכפפות משי, השפיעו והניאו רבים מלהצטרף לבורחים מפני היטלר. ראוי לציון, כי בין המגורשים הנ"ל היו רבים, אשר לאחר שנתקבלו מהצד הגרמני ידיעות מרגיעות ש„איך שהוא" חיים שם, נרשמו לחזור שמה ובצעדם זה ראו הסובייטים יחס עויין למשטרם.

3. גם רואה השחורות הגדול ביותר לא תיאר לעצמו את ממדי ההשמדה הטוטלית שבוצעה אחר כך ע"י היטלר. רבים סברו, כי לפחד מפני היטלר צריכים רק אלה ששיתפו פעולה עם הסובייטים ולא כל יהודי באשר הוא יהודי.

לנימוקים הללו נוספו הפחד והסלידה ליהפך בין רגע לפליט המפליג לבלתי־נודע, שברגע צאתו מפתח ביתו כבר הוא „קבצן" נודד למרחקים בלי לדעת מה צפוי לו. כל החששות חברו יחד וגרמו להשארותם של רוב היהודים במקומותיהם ובכללם יהודי־אוזיראן, שאף הם היעלו על מזבח ההשמדה הטוטאלית בידי הלויחי־הימלר והפורעים האוקראינים עוזריהם.

---

*) המחבר, בנו של המשכיל התורני בר־ציון פנסטר ז"ל, הוא „גבר ראה עני" שבעצמו נתייסר ונתענה בכל מדורי־הגיהנום הנאצי בעירנו ומחיצה לה. כשנה ומעלה ארכה לו הכתיבה של מגלת השואה והחורבן של אוזיראן, כי לא עצר כוח לשחזור את מחזות הבלהות יהאימים. הרבה פעמים נאלץ להפסיק, כי נתבלבלו החושים וקפא המ"ח, כשבא לחדש זכ־

פלוגות הצבא הראשונות שנראו בעירנו עם תום הנסיגה הסובייטית כולה, היו הונגרים, שכידוע נלחמו אז בחטיבות צבאיות מיוחדות לצד גרמניה הנאצית והיקצה להם איזור כיבוש זמני שכלל את השטחים עד הנהרות זברוץ והדניסטר (עד ייצוב הגבולות בין גרמניה וגרורותיה).

בשל כך נסתמנה אצל היהודים אשליה של הקלה פורתא, שבמקום פלוגות המחץ הגרמניות עם הסמל של ה„טוטנקיפף" (ראש שלד) שהתנוסס מעל למצחיות כובעיהם, באו ההונגרים. אלה היו גם כן ידיעים כפשיסטים ואנטישמיים, אבל בכל זאת היה הבדל נכר בגלויי האכזריות בין הגרמנים ובין ההינגרים.

אולם באיזור זה (גליציה המזרחית או אוקראינה המערבית) היתה השפעה ניכרת לעם האוקראיני, שהווה בו את רוב האוכלוסיה. האוקראינים, עוד בהיותם תחת השלטון הפולני היו חוזרים ומכריזים שלגבי היהודים אין להם כל התחייבות. ביהודי גליציה, שבשנים האחרונות הרבו להשתמש בשפה הפולנית, ראו האוקראינים אלמנט שעזר לפולנים להטביע בערים (במיוחד הגדולות, כגון לבוב, סטניסלבוב, טרנופול ועוד) את חותם התרבות הפולנית. וכן הטיחו כלפי היהודים, שבתקופת שלטון הסובייטים, בשנתיים האחרונות, התבלטו היהודים כביכול בשיתוף פעולה עם השלטון הסובייטי למען דכוי העם האוקראיני. ואם נוסיף לאמור לעיל שלאוקראינים ישנה, מאז עלותם בתקופת מרד כמל־ניצקי במחצית המאה ה־17 על במת ההיסטוריה, מסורת ארוכה של פרעות ביהודים, וכל נסיון מצדם לזכות בעצמאות, אם כלפי רוסיה ואם כלפי פולין, היה מלווה בשפיכת דם יהודי, הרס וחורבן של קהלות יהודיות — ואם נציין עוד שהאוקראינים בשאיפתם לאוקראינה העצמאית שמו את קלף האוריינטציה שלהם

רונות מסמרי־שער, לעורר חחיות מקפיאי־דם, להעלות פורענויות מחניקי־נשימה ולרענן זכרם של מעשי־שמד משתקי־איברים.

אגב תיאורו הריאליסטי את שואת עירנו וחורבנה בידי חולי־האישים ופריצי־חיות של גרמניה הנאצית ובעלי בריתה האוקראינים, מזכיר המחבר ממראה עיניו דברים ואירועים בקהלות ישראל מערים רבות ושונות בגליציה המזרחית ואף ממדינות אחרות שעל גורלן ואחריתן לא שמענו עד כה ממקור אחר.

המערכת.

על גרמניה הנאצית, — תצוף בכל בהירותה מסכת האימים שאפפה את היהודים בכל אתר ואתר, כולל עיירתנו, עם המפגש הסיוטי של שני הכוחות העוינים המסוכנים לעם ישראל — הפולש הנאצי והעם האוק־ראיני.

ואמנם, מיד עם הכנסם של הפולשים לאיזור, התחילה פרשת העינויים והגזרות ומלאכת השמד שבוצעו ע"י האוקראינים. מיד התארגן שלטון מקומי בהרכב של אלמנטים ריאקציוניים, בעיקר מבין אלה שעל חשבונם נזקפו זכויות של פעולות חתירה תחת השלטון הסובייטי. כבר בימים הראשונים הוכרז על ידיהם בהשתתפות המון חוגג ובטכס דתי בראש־חוצות על קיום אוקראינה עצמאית. על תורן גבוה בככר השוק הונף הדגל הלאומי שלהם נושא סמל הקלשון בעל שלש השניים („טריזוב") ליד הדגל הנאצי עם צלב הקרס השחור. כדאי, בדרך אגב, לציין, כי בנוגע ל„עצמאות" זאת נחלו האוקראינים כעבור זמן מה אכזבה עצומה. נמסר, כי לתביעתם ל„אוקראינה עצ־מאית" אמר להם היטלר, כי העם האוקראיני עודנו מפגר בהתפתחותו ושצריכות לעבור עוד 50 שנה עד שיהא ראוי לקבלת עצמאות. אבל האכזבה הזאת לא שינתה במאומה את יחסם למזימות החיסול לגבי היהודים.

והעובדות לא השתהו לבוא. כבר ביום השני או השלישי לפלישת הגרמנים הרגו בלילה אחד את רוב יהודי לאשקוביץ (עיירה מפורסמת בירידים בעלי שם עולמי שהתקיימו בה עד מלחמת העולם הראשונה ומנ־כה גם לאחריה) במספר 68 נפשות, ביניהם המשפחות גילדשטיין, זומרמן, קימלמן, שכטר ועוד. רק אחדים מיהודי לאשקוביץ נמלטו אז ומצאו מפלט זמני בעיירות אוזיראן וטלוסטה. הטבח הזה בוצע כולו ע"י האוק־ראינים במקום. כעבור זמן מה נרצחו ע"י פורעים אוקראיניים רוב היהודים בכפרים פילטקוביץ וז'יליניץ כ־16 נפשות. במיוחד הצטיין הרצח בכפר ז'יליניץ באכזריות רבה. את ילדי משפחת ליינובר טיבעו הרוצ־חים, לאחר בצוע הרצח, בנהר ניצ'לאבה. האשה ליינובר משתה את גופותיהם — פרט לתינוק אחד — מהנהר ליד הסכר של טחנת המים שם. כל הקרבנות של שני הכפרים הנ"ל הובאו לקבר ישראל בבית הקברות באוזיראן. ואלה שמותיהם: סנדר ליינובר, הרשל שכטר, משה והוול בלאנק ואשתו ושני בנים, מוטיק

נוסבוים (בן הירש), אברהם בלאנק ואשתו ושלושת ילדיהם, יודל בילגוריי ועוד.

באוזיראן עצמה השתלשלו הענינים דווקא בכיוון של מניעת רצח יהודים ע״י האוקראינים המקומיים, וזה הודות לכמה סיבות:

1. בתודעת היהודים והאוקראינים כאחד נחרת זכר מעשה ההתנפלות והשוד שבוצעו ע״י אוקראינים מקומיים בליל 5 במרץ 1919 (באוקראינית: „פיאטי מארצה") על אחדים מבתי היהודים בעיר, בתקופת הריפובליקה האוקראינית המערבית העצמאית מיסודו של אטאמן סקורופדסקי. אמנם, לעומת מעשי הפרעות באוקראינה של פטליורה בזמן ההוא והשואה בימינו, נראה המאורע הנ״ל כמשחק נערים שובבים. אולם, במשך שנים לאחר המאורע, בתקופת שלטון הפולנים, צויין כמעשה מחפיר והאוקראינים התביישו בו כביכול בהזכר להם על כך. גם בראשית התקופה הנדונה בפרק זה, בהרגישם בפחד היהודים, הדגישו האוקר־אינים, בכדי להרגיע לפחות למראית עין, ש„פיאטי מארצה" לא יישנה ולא יבוא.

2. גם האוקראינים וגם גויים אחרים לא העלו אז עוד על דעתם שגורל היהודים נחרץ לכליון טוטלי.

3. בשלטון המקומי היתה השפעה ניכרת לאלמנטים מתונים שרסנו את תאות הדכוי המידי של הקיצוניים. ביניהם נמנו גם ראש המועצה המקומית סורוקיבסקי, צעיר אחד ממשפחת טאטרניוק ועוד כאלה.

כראיה לכך אפשר להצביע על מאורע שהתרחש באותם הימים ונסתיים בכי־טוב. כבר הזכרתי לעיל, שהאוקראינים באיזור הזה היו מיוזמי פרעות בממדים שונים ברוב המקומות. הם נימקו זאת כתגובה ובטוי להתפרצות זעם ההמונים שלהם נגד היהודים על שיתוף פעולה כביכול עם הסובייטים ואשר בעטיו עונו ונספו לאומנים אוקראיניים בבתי הכלא הגדולים במדינה. גויותיהם נטמנו בחצרות בתי הכלא או בסמוך להם. לאחר תפיסת בתי הכלא האלה ע״י הכוח הפולש נתגלו כאילו הקברים האלה, ולעבודת החפירה ומשיית הגויות מהם נסחבו בכוח יהודים, אשר תוך עבודתם זו עונו ורבים מהם הומתו. לאחר סיום העבודות האלה בוצע ע״י האוקראינים בסיוע ובתמיכת הגסטפו רצח יהודים המוני בככרות ובחצרות בתי הכלא לראוה ולתשואות האספסוף והאינטליגנציה האוקראינית שצפו בכך. כך נספו ביום ב' אחד (אין איינעם א מאנטיק) — אם זכרוני לא מטעני, היה זה י״ט תמוז תש״א, 1941 — לאור היום בככר בית הכלא בצ'ורטקוב 400 גברים יהודיים, שנחטפו באמתלא לעבודת נקיון, אבל לאחר שהובאו לשם הוכרחו לכרות תחילה לעצמם קברים ואחר כך עונו והומתו במחזה אינקביזיציוני לראוה באכזריות כזאת שלשמעה בלבד נסתמרו השערות וקפא הדם בלב. וכל זה נעשה לעין השמש, כשבמחזה אימ״ם זה צופים מאנשי האינטליגנציה והאספסוף האוקראיניים ומריעים בקולי קולות.

בין הקרבנות נמצא גם גיסי הלל אויברלנדר־שטרנברג (בן דוד) ממשפחת שטרוברג המסועפת ועתירת היחסים בצ'ורטקוב. ספרייתו הגדולה שימשה בית־יעד למשכילים מצ'ורטקיב והסביבה. כבקי גדול בשפת אספרנטו וספרותה פירסם מאמרים ורשימות בכתבי־עת אספרנטיים ותירגם לשפה זו ספרים מפילנית ואידיש. ד״ר עמניאל אילסבּגר זכרם והזכירם גם בפני. מפי עד־ראיה אחד מעשרים וששה שקברו את הקרבוות האחרונים ושיחררו עם תום האקציה באיתו יום, נודעו לי הפרטים על עינויים אכזריים בהם נתייסר, כמוהו כאחרים, עד בוא המוות הגואל.

גם באי אלה ערים ועיירות אחרות נערכו באותם הימים (יולי—אוגוסט 1941) ע״י האוקראינים פעולות „תגובה ונקם" ספונטניות דומות. וכנראה, שגם באוזי־ראן תיכנן דבר מעין זה. והנה ביום רביעי אחד לפנות ערב נזדעקו יהודי אוזיראן ע״י שליחים מהמועצה המקומית (געמיינדע), שדפקו בחלונות בתי היהודים והכריזו שכל גבר מבוגר חייב להופיע מיד לפני ה„געמיינדע". רבים מן היהודים, שלא העלו על דעתם את מזימת הרצח, התיצבו. מספרם הגיע לעשרות. תיכף הוקפו שוטרים אוקראיניים והגישה אליהם לנשותיהם ובני משפחתם, שהתחילו להראות סימני דאגה, נאסרה. אולם כעבור שעה שוחררו והורשו לחזור לבתיהם. לפי השמועות שהסתננו למחרת ולאחר מכן מחוגי ה„געמיינדע", אמנם תוכננה מזימת־רצח, והיהודים שכונסו היו צריכים להיות מובלים לכוון תחנת הרכבת או היער „ליפניק" ולהרצח בירויות. אבל הגזרה בוטלה בשל־כך, שבמועצת העיריה היו הדעות מחולקות, אם לבצע את הרצח או לא. ממשפחת טאטרניוק נמסר בחשאי, שאחיהם מפעילי־האינטליגנציה במקום, היה מהמתנגדים הנמרצים לרצח זה והוא שהכריע בכוח השכנוע שלו לבטל את הגזרה. וכן נמסר גם על מורה

אחת שהתנגדה בתקף לכך וסייעה להכריע את הכף בעד מניעת הרצח. ועוד נמסר, שהמתנגדים נעזרו ע״י קצינים הונגריים, שבמקרה נקלעו באותו הערב ל„געמיינדע", וכשנודע להם על המזימה, דרשו בכל תוקף את ביטולה.

מראה זוועה ראשון: גירוש יהודי מרמורוש

בשבועות אלה ז. א. באותה התקופה כששלטון הכיבוש עוד היה בידי ההונגרים, שימשה אוזיראן מקום מעבר למסע גירושים מזעזע של אלפי־יהודים מרוסיה הקרפטית (קרפאטו־רוס), מהעיירות והכפרים שמעבר השני של הרי הקרפטים מסביבות יאסינה, הערים חוסט, מונקץ, קאשוי ועוד. היהודים האלה, באמתלת היותם נטולי נתינות הונגרית, נאספו ע״י השלטונות ההונגריים, מי בעצם היום ומי באישון לילה, כשרק צרור חפציהם בידיהם, והובלו במכוניות מזרחה. בסביבת טלוסטה הורדו מהמכוניות, נמסרו לרשות המשטרה האוקראינית שהצעידה אותם ברגל בהמשך דרכם שהובילה גם דרך אוזיראן. לב התושבים נשבר למראה האומללים האלה המוצעדים ונסחבים בכביש בכוון לבורשצ׳וב בלווי שוטרים אוקראיניים, היורים בלי־הרף באויר לשם הפחדה, שמישהו מן הצד לא יעיז לגשת אליהם לשם הושטת סיוע כלשהו. התמונה הידועה, מעשה ידיו של הצייר הירשברג „גלות", נראית חוורת ואידילית לעומת התמונה החיה של „מסע" יהודי מארמורוש אלה שראינו אז במו־עינינו. קריאות יאוש לפרוסת לחם, למים, בכיות ויבבות. באחד השיירות נראה רב בעל הדרת פנים, עטיר זקן כסף ולבוש גלימת משי שחורה נושא בזרועותיו ספר תורה, והרבנית שלידו, אשה קשישה כבר, מחזיקה בצריר חפצים וסוחבת אותו בשארית כוחותיה. ברוב המקרים ניתנה לשיירות האומללים חנייה בקצה העיר, ואז אצו יהודי אוזיראן עם ככרות לחם, סירים עם תבשילים חמים בכדי להאכילם ולהשקותם וגם לחזקם ברוחם ולעודדם. לאחר חניה לשעה קלה הוצבו הפליטים שוב בשורות קצובות והובלו ברגל בכביש לעבר בורשצ׳וב. כחמש או שש שיירית כאלה הועברו באותו פרק זמן דרך עירנו, ובכל אחת מהן מאות פליטים. ויש להניח, כי עוד כהנה וכהנה הובלו בכבישים אחרים בכוון מזרחה, מעבר לנהר זברוץ׳. לפי הידיעות שהגיעו אלינו, רוכזו כ־16 אלף יהודים ממשלוחים אלה במחנה ליד העיר קמניץ־פודולסק, ולאחר ששהו שם שבועות אחדים, „נתבשרו" ע״י השלטונות הגרמניים, כי עומדים להחזירם להונגריה. שמחה אפפה את המסכנים האלה בהוודע להם על כך. אולם היתה בהפצת השמועה הזאת ע״י המרצחים הגרמניים ועוזריהם רק תחבולה שטנית בכדי לרכזם ולהדקם יותר לבל יתפזרו. המסכנים הללו בדרכם „הביתה" הוכנסו לתוך גיא בסביבת העיירה אורינין ושם נורו ממקלעים ומרובים שבידי המרצחים שכיתרו את המקום מעל הגבעות שמסביב. לפי השמועה, ניצלו מאותו הטבח ילדים אחדים שבמקרה פסחו עליהם כדורי המוות. אלה הצליחו להתחמק או להסתתר עד יעבור זעם והגיעו אחר כך לסקלה־פודולסקה (עיירה בגדה המערבית של הנהר זברוץ׳). שם שתו במשך הזמן מכוס התרעלה יחד עם כל יהודי המקום ונספו כמוהם.

מראה שיירות הגרוש של יהודי קרפטורוסיה שמש אות מבשר רעות ופורענויות לקראת הבאות. גם המציאות היום־יומית לא חסכה צרות שהלכו ונתרבו מיום ליום. דכוי והשפלה, חיפושים והחרמות בבתים, התגרויות, מעשי שוד, מאסרים ועינויים בכלא שבמרתף בנין העיריה היו מעשי יום־יום. בכלא הזה הושמו גם יהודים שנחטפו בסביבה והוחשדו ע״י האוקראינים כסוכנים או כפעילים קומוניסטיים לשעבר שלא הספיקו לברוח עם הצבא האדום. לאמיתו של דבר היו אלה משפחות, ביניהן גם מבוקובינה, שברחו מן הפרעות במקומות מגוריהן, או שעקב חילופי השלטונות תעו בדרכים בשאיפתם לחזור ממקומות עבודתם הקודמים למקומות מגוריהם. ולא פעם חוסלו יהודים כאלה ע״י מרצחים אוקראיניים עוד בדרך או לאחר שעונו בכדי „להודות ולהתודות" על פשעיהם הבדויים והמוסחטים כקומוניסטיים.

המצב שנוצר דרש אינטרבנציה בלתי פוסקת אצל השלטונות האוקראיניים במקום, ב„געמיינדה" ובמשטרה, מה שנעשה בזמן הראשון ע״י ניצול קשרי הכרות ויחסי מסחר ועסק הדוקים שהתקיימו בין היהודים והלא יהודים, האוקראינים והפולנים, מזה דורות. כן נעשתה דחופה יותר בעית העזרה וסיוע לנפגעים

*) ראה פרטים נוספים במדור יידיש מפי עדי ראייה בכפר לאנוביץ. המע׳.

ונצרכים שמספרם הלך ורב עקב הדלדלות כל מקורות הפרנסה. במיוחד הורגש הצורך להסדיר את בעית עבודת הכפיה שהתחילה להכביד על האוכלוסיה היהו־דית. בוקר בוקר נלקחו לעבודות שונות בכבישים ובשדה עשרות יהודים. אולם התיאבון של האוקראינים גדל מיום ליום והדרישות למכסות יותר גדולות של פועלים יהודיים הלכו ורבו, עד שהגיעו למאתיים נפש ליום ולפעמים למעלה מזה.

כל הבעיות הנ״ל תבעו במפגיע ארגון צבורי כלשהו לשם הסדר הענינים ופעולות האינטרבנציה, במידה שבנסיבות ההן בכלל ניתן לעשות כזאת, ובמיוחד לשם חלוקה צודקת של מעמס עבודות הכפיה במקום ובסביבה הקרובה. במידה שהענינים נשאו אופי של הגשת עזרה או סיוע, כמו ביחס לשיירות הפליטים מקרפטורוסיה או לשם שיחה עם פונקציונר אוקראיני זה או אחר תוך ניצול יחסי ההיכרות, עוד נמצאו קופצים מתנדבים לפעולה מעין זאת. אז גם הוקם מעין ועד מתנדבים של עסקנים, ביניהם אחדים מבין חברי הקהלה. אולם, עם החמרת המצב ורבוי הגזרות והדרישות התכופות מצד השלטונות, החלו רובם מבין העוסקים בצרכי צבור אלה להשתמט ולהתחמק. עד שביום אחד הוזמנה קבוצת אנשים לעיריה ותוך איום בשני אקדוחים מונחים על השולחן הוחתמו על כתב התחייבות להמשיך בפעולתם כנציגי היהודים בפני השלטונות ולספק את השרותים והדברים שיידרשו מהם. עוד אז במעמד זה כונה הארגון בשם ועד יהודי ללא כל זכר עדיין ל„מועצת יהודים״ (יודנראט).

הקמת ה„יודנראט״

השם „יודן־ראט״ צף רק לאחר שבועות מספר, בערך סוף ספטמבר — תחילת אוקטובר, בתקופת החגים (ימים נוראים — סוכות) עם חילופי־משמרות בבעלי השלטון באיזור. ההונגרים נסתלקו ונעלמו מהאופק וכל שטח גליציה המזרחית והמערבית הוכרז כ„דיסטריקט גליציה״ וכחלק מהגנרלגוברנימנט. בתמורה שלטונית זו היה בבחינת אשר יגורנו בא לנו. באותו פרק זמן הגיעו לבורשצ׳וב (ולכל יתר ערי האיזור) באי כוח השלטון הגרמני. כתוצאה מכך הוקם שם מיד „יודנראט״ מקומי ומחוזי (אורטס־אונד־בעצי־רקס־יודענראט). בראשם עמד עורך דין ידוע בעיר הזאת הד״ר חסן (חתית סגולה) ז״ל. היודנראט המחוזי בבורשצ׳וב בא בדברים עם הועדים היהודיים בעיירות הסביבה וביניהם גם עם הועד היהודי באוזיראן. הקשר הראשון התבטא (היה זה ערב יום הכפורים לפנות ערב) בהגשת האמנה בנוסח הוראה דחופה לספק תוך יומיים חפצים שונים מסוג משובח לצרכי ריהוט וקישוט דירתו של הקצין הגרמני, נציג השלטונות בבורשצ׳וב. אחרי הזמנה זו כבר תכפו הדרישות והתביעות לאספקת דברים שונים ומשונים בזה אחר זה, כמעט יום יום. התביעות הוגשו לא רק ע״י השלטון הגרמני, אלא גם ע״י השלטונות האוקראיניים, השפעתם הפוליטית אמנם ירדה מאד, אבל שמשו גורם מסייע לגרמנים בהשלטת רוח הדכוי והטרור על התושבים, ובמיוחד על היהודים.

באותם הימים הוכנס לפעילות בועד היהודי באוזיראן, שהוסב בתוקף הקשר עם הבצירקס־יודנראט המחוזי בבורשצ׳וב ל י ו ד נ ר א ט מ ק ו מ י — מנדל מייברגר ז״ל, לשעבר יושב ראש הקהלה היהודית, ולפני שנים גם ראש העיריה (בירגמייסטר). מר מייברגר שמש בכהונה זאת כל כל זמן קיומו של היודנראט באוזיראן (שנה אחת) עד יום חיסול הישוב עם ה„אקציה״ באחד בסוכות תש״ב (26.9.1942), כשגם הוא יחד עם כ־700 יהודים מאוזיראן והסביבה הוטען על רכבת המות שהובלה למחנה ההשמדה בבלז׳ץ.

הרג רב באינטליגנציה היהודית

בימים ההם הוקם גם בצ׳ורטקוב, ליד היודנראט המקומי שם, יודנראט איזורי (קרייז־יודענראט) וזה לאחר שהגיעו לשם שלטונות המשטרה מכל הסוגים, כגון: גסטפו (המשטרה החשאית) ז. ד. — (זונדער דינסט), שופו (שוץ־פאליציי). לרשותם ולפקודתם עמדו עוד המשטרה האוקראינית וקריפו (קרימינאל־פאליציי, בעיקר פולנים). כשליח מטעם הקרייזיודנראט בצ׳ורטקוב ובכדי לסדר קשרים עם היודנראט באוזיראן בא העורך דין המפורסם בצ׳ורטקוב ד״ר איזיו בוק, אשר כעבור שבועות מספר נספה יחד עם אחיו טוניו בוק, גם הוא עורך דין ידוע שם, עם כל האינטליגנציה היהודית בעיר הזאת, בעיקר עורכי דין ומורים. לפי הידיעות נעשתה פעולת השמדה נפרדת זאת של האינטליגנציה היהודית בצ׳ורטקוב ביזמת עורכי הדין האוקראיניים שכנראה עוד לא חזו אז את ההשמדה הטוטלית של היהודים ורצו לעת עתה להפטר ממת־

חריהם היהודים ומהאינטליגנציה בכלל. השלטונות הגרמניים נענו ברצון לדרישת האוקראינים להרוג ביהודים או לחסל את מישהו מהם, אם גם הפעולה המבוצעת טרם היתה אז בתכניתם. אנשי האינטליגנציה הנ"ל הובלו לחורשה בצדי הכביש המוביל מצ'ורטקוב לקופיצ'נצה „צ'ארני־ליאס" ושם הומתו ונקברו. בין הנספים היה גם העורך דין המפורסם שם ד"ר מוזלר שכהן בשעתו במשך שנים ראש העיר של צ'ורטקוב, וגם חברי היודנראט המחוזי והמקומי שנמנו עם האינטליגנציה הפרופסיונלית. שוחרר מהם רק אחד, העורך דין והעסקן הציוני לשעבר ד"ר אבנר שהועמד מיד עם שחרורו בראש היודנראט המקומי בצ'ורטקוב. ויש להניח, כי שוחרר למטרה זו בלבד.

כתוצאה מהקשר עם צ'ורטקוב היתה אז אוזיראן נתונה לשני כווני לחץ; גזרות ופורענויות בלתי פוסקות ניתכו על ראשנו ממזרח — מבורשצ'וב וממערב — מצ'ורטקוב. ואם גם הבצירקס־יודנראט בבורש־צ'וב חוסל בשבועות הקרובים והמרכז בסביבה עבר לצ'ורטקוב, נשארה גם להבא בורשצ'וב בטווח הגזירות הקשות והמכבידות, וזה מפני שבה נמצא משרד העבודה הגרמני (ארבייטס־אמט או ארבייטס־איינזאץ) — משאבה בלתי נדלית לכוחות עבודה במקום ובסביבה ולמחנות העבודה הגדולים בסביבת טרנופול. ומאז, ז.א. מתקופת החגים 1941 במשך כל ירחי החורף של שנות 1941/42 ובחדשי הקיץ 1942 עד לאקציה הגדולה בסוכות 1942 נמשכה שרשרת הגזירות והצרות יום־יום ללא הפסקה, ללא הפוגה, וכמעט אין רגע בלא פגע.

השמדת המוני־יהודים בערים השכנות

בשורות איוב בזו אחר זו החלו להגיע מכל קצוי הארץ. על השמדות המוניות בכל מקום באיזור סטניס־לבוב, על „אקציה" של מאות יהודים בזלשצ'יקי, שנלקחו כאילו לעבודת נקיון בקסרקטין של העיר ושם הומתו. על השמדה המונית של יהודים מהורודנקה בסוף נובמבר 1941 שהובלו מביתם עד לחורשה סמוכה לעיירת אוסציאצ'קו (איסטיצ'קי) מעבר לנהר דניאסטר — „סעמארקאוויצער וואלד" — ושם נורו מרובים במשך יומיים ישר לתוך השוחות שהוכנו למטרה זו מראש, ועוד ועוד, כדברי המשורר ביאליק ב„עיר ההרגה":

מעשים נוקבים את המח ויש בהם כדי להמית את רוחך ואת נשמתך מיתה גמורה עולמית.

פורעניות קשות בגיטו סגור
(שוד וחמס ואיסור תפלה בצבור)

אבל עד שגם יהודי אוזיראן שותפו בגורל הכליה הכללית, עוד נגזר עליהם, כמו על ישובים רבים אחרים, להתיסר ולהתענות ולהאבק עם מלאך המשחית עוד זמן ממושך תוך טפוח אשליות: אולי יחוס, אולי ירחם... ומה שעלה או עולה בגורלם של אחרים יימנע מהם. הקהל התרגל לאט לאט והסתגל לגזרות „הקלות" באופן יחסי שהלמו על ראשו יום־יום, כגון: הגזרה לענוד על הזרוע השמאלית סרט לבן ועליו מגן דוד תכול, הגזרה של איסור התפלה בצבור וסגירת בתי התפלה (באוזיראן זה חל מהושענא רבה 1941), גזרת מסירת כל מקלטי הרדיו, וכן איסורים שונים ומשונים. הבולט ביניהם היה האיסור לעזוב את רובע היהודים ולצאת מחוץ לעיר והעובר על איסור זה צפוי לעונש מות. ראוי לציין, כי יהודים רבים לא הקפידו על איסור היציאה ותוך נקיטת אמצעי זהירות והסואה, בריחה והסתתרות מפני כל נושא מדים גרמניים או שוטר אוקראיני (צבע מדיו היה כחול כהה), קיימו לשם פרנסה ורכישת מזונות קשרי מסחר וחליפין עם האוכלוסיה הנוצרית בכפרי הסביבה, על אף כל הנגישות והפחד.

קשות מאד היו גזרות ההחרמות והמסים. מיום ליום תכפו וגברו התביעות מכל מיני גורמים שלטוניים ורשויות לתת ולספק כל מיני דברים וחפצים: במאכל ובמשקאות, בהלבשה ובהנעלה, בחפצי קישוט ובדברי ערך, בריהוט וכלי מלאכה. התביעות הופנו מכל צד ועבר: מצ'ורטקוב במערב ומבורשצ'וב במזרח, ולפעמים גם מגרמנים שבכפרי הסביבה או סתם עוברי אורח. מצ'ורטקוב באו „ההזמנות" באמצעות הקרייזיודנראט או ישר מגרמנים שונים שהופיעו ביעף והפילו את חתיתם על אנשי היודנראט ותוך איום דרשו לספק להם במשך שעות מעטות או עד מועד מסויים את כל מבוקשם. לא פעם הוכח, שבאו בתביעות גם גרמנים שבכלל לא היו מוסמכים לכך. אבל הפחד מפני מדים גרמניים, ובפרט אם מעל למצחית כובעו עוד התנוסס סמל ה„טוטנקופף" (ראש שלד), היה גדול מאד, ומשום כך בא כמעט כל אחד מהם על סיפוקו. וזאת גם כן

בהתאם לאשליה שטופחה ע״י הזדים הגרמניים: „תחיו כל זמן שתתנו״.

ואז החריפה בעיית המקורות הכספיים, מהיכן לקחת. בתחילה, כשהתביעות היו עוד מעטות, היו גובים או לוקחים מכל מי שידעו כי החפץ הזה נמצא אצלו. ולשבחו של מנדל מייברגר (יושב ראש היודנ־ראט) יוגד, כי כאיש אמיד, עתיר נכסים לשעבר, היה באותו פרק זמן מהמתנדבים והנותנים הראשונים אפילו אם הדבר היה בעל ערך לא מבוטל. אולם ברבות הימים, כשהצרכים נתרבו, ובכדי להכניס איזה שהוא שויון בנשיאה בעול התביעות, הוסדרה שיטת מסים, בהתחשב עם המצב הסוציאלי והכלכלי של התושבים. ומהכסף שנגבה מומנו כל הנתינות השונות לשלטונות ואם נלקחו מתושב חפץ או דבר בעל ערך, שולם לו לפי הערכה או נוכה לו בחשבון המסים שהוטל עליו. כמובן שבגביית המסים או בהחרמת דברים היו טענות ותלונות על פרוטקציה ולא פעם נזדקקו אנשי משטרת־הסדר היהודיים (אורדנונגס־דינסט) להשתמש בכוח בכדי לבצע את הגביה תוך צעקות והתפרעויות מצד משפחת התושב שממנו גבו.

בקשר לנושא החרמות נזכיר עוד 2 מיבצעים של „נתינות״ בממדים גדולים שהתקיימו בחדשי החורף 1941־42. הראשון היה מיבצע־ההתפרקות מכל כלי כסף ונחושת שהיו בידי היהודים. גבייה זאת לא בוצעה בכוח, כי פעל כאן כוח הפחד של האיום הכלול בפקודה הגרמנית, שכל יהודי שייתפס בהחזקתם ייענש בכל חומר הדין.

השני היה מיבצע החרמת הפרוות (די פעלצן־אקציע) מידי האוכלוסיה היהודית שהוצא לפועל בתכונה גדולה ובאמצעי כפיה יותר ממשיים. היה זה בערך בינואר 1942 כשנתפרסמה הפקודה שעל היהודים למסור את כל פרוותיהם על מנת להעבירן לגסטפו בצ׳ורטקוב, וכל אשר לא יציית להוראה זו, צפוי לעונש מוות. הפרוות היו נחוצות לגרמנים כדי לצייד בהן את חייליהם בחזית הרוסית שסבלו מהקור הגדול למעלה מהרגיל שפקד את אירופה המזרחית באותו החורף. המיבצע הזה בוצע בכל חלקי הגנרל־גוברנמן, אבל „משום־מה״ נלקחו הפרוות רק מידי האוכלוסיה היהודית. באוזיראן ובעיירות אחרות בסביבה קדמה להחרמה זו תפיסת אזרחים אחדים והובלתם כבני ערובה לכלא בצ׳ורטקוב. נאסרו: יעקב אייזנברג, זליג גרוסר, הרש שיאר ואוציו הולנברג (בנה של חנציה הולנברג). למה דוקא עלה בגורלם של אלה להיות בני ערובה לא הובהר וההסברים לא יצאו מכלל השערות. יצויין, כי אף על פי כן לא הכל ציתו לפקודה, יש שמכרו את פרוותיהן, השמידון, הסתירון או שמסרון למכיריהם מבין הגויים. אולם רבים מלאו אחרי ההוראה, או שמסרו רק חלק, כגון צווארונים או בטנות והסתירו דברים יותר יקרים. בני הערובה הנ״ל לא שוחררו מהכלא מיד עם מסירת הפרוות, אלא רק כעבור זמן לאחר השתדלויות מרובות באמצעות היודנראט בצ׳ורטקוב ומתן דמי כופר ע״י כל אחד מהם.

גיוסי־ערמה וחטיפות בכוח ל„מחנות־עבודה״

הגרועה מכל הגזרות היתה בעיית גיוס כוח העבודה (ארבייטס־איינזאץ). הדרישה לספק כוח עבודה לעבודת כפיה, אם במקום ואם בסביבה או אחרי־כן למחנות העבודה הופנתה בדרך כלל ליודנראט ותפקידו של הממונה על כך היה קשה ואחראי ביותר. הוא היה השנוא מבין כולם. ועליו נתכו רוב החרפות והגדופים.

במיוחד החריף המצב בדצמבר 1941 כשבפעם הראשונה נתקבלה מה„ארבייטס־אמט״ הגרמני בבורשצ׳וב הדרישה לספק 60 עד 70 בחורים צעירים בשביל מחנה העבודה בסטופקי (כפר ע״י טרנופול). אחרי נסיעות מרובות של אחד מחברי היודנראט שהיה מקובל, עקב שהותו בעבר משך שנים אחדות בוינה, כיודע היטב גרמנית ואחרי השתדלויות שונות באמצעות הד״ר חס ז״ל מבורשצ׳וב ומתן מנחה ל„פריץ״ הגרמני, הופחתה המכסה בשביל אוזיראן ל־35. וקשה לתאר באומר ובדברים את כל התכונה הטרגית והאוירה העגומה בה התחולל הגיוס של אלה הראשונים (רובם ממשפחות שאז נותרו להן בבית עוד בן או בנים) שהועברו לצ׳ורטקוב ומשם למחנות העבודה בבורקי־ויאלקי ובסטופקי. היו אלה שני כפרים בסביבת טרנופול קרובים זה לזה ובשניהם היו מחנות לעבודות כפיה בתקון הכבישים ומסילת הברזל — עורקי־תחבורה חשובים להסעת תגבורת גרמנית בחייל (גרמנים ואיטלקים) ובציוד כבד בכוון מזרחה לחזית ברוסיה.

הבעיה הראשונה שהתעוררה בקשר למשלוח הנ״ל של הבחורים למחנה העבודה היתה להגיש

להם עזרה בצורה של תוספת מזון, דברי הלבשה והנעלה, חלופי מכתבים. בלחץ משפחותיהם וביזמת היודנראט הוקם אז קשר מתמיד בין עירנו ובין מחנה העבודה בסטופקי. באמצעות ה"קרייזיודנראט" בצ'ורטקוב הוצאו מה"בעצירקס־הויפטמאנשאפט" תמורת תשלום היתרי נסיעה גם בשביל אנשי הקשר מהיודנראט מהכא להתם ובחזרה, וגם בשביל אי אלה הורים שנסעו לשם כאילו בתפקידים מסויימים מטעם היודנראט. וראוי לציין, כי באותו פרק זמן הודות להסדר הנ"ל והודות לכך שלכל אורך הדרך (100 ק"מ בערך) התקיימו ישובים יהודיים, כמו בקופיצ'ינצה, חורוסטקוב, גז'ימאלוב, סקאלאט, כמובן במצב דומה לעירנו, עוד הוחזק קשר חי בין עירנו ובין כלואי המחנה שם. כן גם הוחל בצעדים לפרותם בכסף מלא. הורים רבים התפרקו משיורי הונם, מכרו חפצים ולקחו הלוואות בכדי לפדות את בניהם משם. במידה מסויימת עוד אפשר היה אז לבצע זאת, ובמשך הזמן גם נפדו רבים מהם. אבל פעולת פדיון השבויים הזאת היתה מוגבלת רק בשביל המשפחות האמידות בעלות יכולת לשלם את התמורה הנדרשת למטרה זו, וכתוצאה מכך הובלטה והחמירה השאלה המעמדית. העניים מבין ההורים שכיסם לא הספיק לכך, התריעו על פרוטקציוניזם. וקרה שאיש הקשר מטעם היודנראט, שטיפל בפדיית העצורים מהמחנות, נכשל במאמציו למרות האמצעים הכספיים שהומצאו לו למטרה זו, — אז יצא עליו הקצף והחלו לרגן אחריו על מעילה בתפקידו. ובפרט בשהתמרמרות וכעס עצור על כל חיי סחי ומאוס ללא כל שביב תקוה, בהם שקעו התושבים היהודיים, חפשו להם פורקן ושעיר לעזאזל.

אולם במשלוח הראשון עוד לא נתמלאה הסאה. במרוצת הזמן ראינו כמה צנוע היה לעומת המשלוחים שבאו אחריו ומספרם הלך וגדל. בתחילת פברואר חטפו הגרמנים בעצמם עשרים וכמה יהודים, ביניהם כבר יותר מבוגרים וחלשים וללא כל סלקציה מבחינת הגוף וכושר העבודה העבירו אותם לצ'ורטקוב ומשם למחנות הנ"ל שנתרוקנו בינתיים ותבעו מילואים.

יותר חמור היה המשלוח השלישי, בגלל כמותו. משרד העבודה בבורשצ'וב תבע מאוזיראן 150 צעירים. אחר משא ומתן ממושך אצל הגרמני „הטוב" בבורש־צ'וב הממונה על ה„ארבייטס איינזאץ", כפרת פניו במתנות שונות והשתדלויות באמצעות ד"ר חס הנ"ל הופחת המספר ל־100 שגוייסו אף הם ע"י המחלקה ל„ארבייטס איינזאץ" של ה„יודנראט" ושרות־הסדר. המגוייסים הועברו לבורשצ'וב ולבסוף, לאחר סינונים בדרך ובבורשצ'וב עצמה, הגיע מספרם ל־70 בערך שהוטענו יחד עם עוד מאות אחדות מבורשצ'וב עצמה והסביבה ונשלחו שוב למחנות העבודה הנ"ל בבורקי ויאלקי וסטופקי. עם המשלוח הזה עלה באותו הזמן מספר יהודי אוזיראן במחנות העבודה ל־100 בערך.

באורח אחר ובאופנים אחרים גוייס המשלוח האחרון למחנה עבודה ובימים שלפני חג הפסח. השלטונות הגרמניים סברו, כנראה, שבהסתמך על היודנראטים לא יצליחו עוד לגייס כמות גדולה של כוח אדם, ומשום כך שמו את פניהם לערמה. מטעם השלטון הגרמני בצ'ורטקוב הופנתה באמצעות הקרייז־יודנראט בצ'ורטקוב דרישה לערוך בבורשצ'וב רישום של כוח האדם היהודי מבורשצ'וב וסביבותיה, ליודנ־ראטים המקומיים הובטח בכל מיני שידולים והב־טחות, כי למתיצבים ל„רישום" לא יאונה כל רע, וכי אין בו משום מלכודת וכוונות רעות, אלא שזה רישום סתם לשם סקר כוח עבודה ללא כל תוצאות מעשיות. היודנראטים נדרשו רק להסביר זאת ליהודים עד גיל מסויים ולהמריצם להופיע ביום המיועד לרישום. וכמובן, לא קלה היתה מלאכת ההסברה והשכנוע, כי גם אז כבר היו היהודים למודי נסיונות מרים שאין להתייחס אף במינימום של אימון לשל־טונות הגרמניים. ולא מעטים היו ההססנים והחשדנים, כי גם ידו של היודנראט היתה בקנוניה בכדי להטעות ולהסוות את המטרה האמתית הזידונית של הגרמנים. ואם בכל זאת הופיעו באותו יום ערב פסח המוני־יהודים לרישום, לא רק מאוזיראן אלא גם מעיירות אחרות ומבורשצ'וב עצמה, הרי אפשר לפרש זאת רק בפחד התמידי שקינן בתוך לבבות היהודים מפני תוצאות יותר חמורות. רק יחיד זה או אחר יכול היה להרשות לעצמו לא לציית ולהתחמק, אבל הכלל בתור כלל נענה וציית, כי על משהו גרוע הרבה מזה כבר הגיעו שמועות לא מעטות ממקומות שונים.

ואמנם, צדקו קטני־האמונה וההססנים. ה„רישום" לא היה כי אם מלכודת, בכדי לחטוף בבת אחת כמות גדולה של כוח אדם למחנות עבודת כפיה

המוקמים והולכים ומתרבים בנקודות שונות בשטח הגנרלגוברנמנט. המועמדים ל„רישום" („די רעגי־סטראציע" — כתאריך והגדרת המאורע) הוקפו מיד עם הופעתם ע"י אנשי הז. ד. (זאנדרדינסט) ומלאכי חבלה אחרים, ומוינו לפי ראות עיני הגרמנים: מי למחנה ומי הביתה. (כן, הביתה?"... לכמה זמן?). באופן כזה נלכדו אז מיהודי אוזיראן יותר מ־80 נפש, ביניהם אנשים למעלה מבני 50 ותשושי כוח. כמוהם, גם רבים מעיירות אחרות (אפילו ביחס יותר גדול), וביניהם רוב האינטליגנציה מבורשצ׳וב (הרב הרצוג ז"ל, עורכי דין, מורים). רובם הועברו למחנות הנ"ל בורקי־ויאלקי וסטופקי וחלק נכר גם למחנה שבכפר „הלובוצ׳אק וויאלקי" ליד טרנופול בדרך לזבורוב—לבוב. אם זכרוני אינו מטעני, היה אז מספר העצורים מיהודי אוזיראן בשני המחנות „סטופקי ובורקי" כ־150 נפש בערך וב„הלובו־צ׳אק וויאלקי" כ־30. מאלה נפדו במשך הקיץ 1942 (במשוער) כ־30 עד 40 נפש, והיתר נותרו שם עד לחיסולם בקיץ 1943.

העזרה הסוציאלית לאנשי המחנות

עם משלוח ה„רישום" נסתיימו אז באוזיראן הגיוסים והמשלוחים של כוח עבודה בגברים למחנות. מעתה נעשתה עוד יותר בוערת בעיית הגשת עזרה והגברת מאמצים להחזקתם בחיים של העצורים ע"י סיוע בחבילות מזון, הלבשה, צרכי רפואה וכדומה. עוד בחודש פברואר 1942, כשמספרם הגיע בערך ל־100, הועמדה השאלה הזאת בכל חריפותה, לרגל המספר הגדול של משפחות מעוטות היכולת לבוא לעזרת בניהם במחנות בשילוחים תכופים ורצופים של חבילות. וכבר אז הוקמה ליד היודנראט או בחסותו כעין ועדה לעזרה סוציאלית. הקמת הועדה באה בעקבות חוזר שהגיע על דבר ייסוד ארגון „עזרה עצמית יהודית סוציאלית" לפי המתכונות בערים אחרות ואפילו בקרקוי, הבירה של דיסטריקט גליציה. חוזר זה הכניס זיק של תקוה ואמונה בהקלה פורתא ביחס השלטונות הגרמניים כלפי היהודים. הרצון להאחז באיזו אשליה שהיא על שיפור המצב, שעוד לא אבדה תקותנו ועוד לא עלה הכורת על הכול, היה כה עז עד שגם ידיעה כלשהי על אפשרות קיום של ארגון יהודי להגשת עזרה לעצורים במחנות או לנזקקים לכך ברכוזים היהודיים בגיטאות וברובעי היהודים, הפיחה רוח חיים ואמונה לימים טובים מאלה. אולם, כמובן וכרגיל בתנאים דאז, לא אחרה האכזבה לבוא גם מבחינה כללית, וגם בביצוע הדבר הלכה למעשה. היודנראט, שתמיד היה זקוק לכסף, ניצל גם את ההזדמנות של הקמת אירגון זה („מישטיינסגעזאגט") בכדי למכור לבעלי יכולת כספית את המנדטים לועדה הזאת בצורה של מתן „תעודות־חיסון" כביכול באישור השלטונות הגרמניים, אשר כתעודות רבות אחרות טיפחו אצל רוכשיהן אשליה והונאה עצמית, כי הן בעלות ערך וכח־חסינות מפני שילוח לעבודות כפיה או גם מ„אק־ציות". להלן עוד יזדמן לנו להרחיב את הדבור על תעודות מסוגים שונים, שרוכשיהן בכסף מלא נאחזו בהן מתוך תקוה ואמונה להנצל בגללן או לדחות לזמן מה את גזירת הכליה, ובינתיים — אולי ירחם...

וראוי לציין, כי בשטח הגשת עזרה למעוטי יכולה ולעניים במשלוח חבילות מזון לעצורים במחנות נעשתה באמת פעולה חשובה. הוטל על כל אלה המשפחות האמידות, יחסית כמובן, שזכו באיזו דרך שהיא, שבניהם לא נלקחו או טרם נלקחו למחנות, וגם על משפחות אמידות סתם, לתרום חבילות מזון לפי מתכונת מסויימת בשביל עצורי המחנות שנזדקקו לכך. עם גידול מספר העצורים נתרבו הצרכים למתן חבילות, עד שבחדשי הקיץ 1942 הגיע מספר החבילות שנתרמו ע"י האוכלוסיה היהודית באוזיראן והועברו למחנות באמצעות היודנראט או הועדה הנ"ל ל־80. החבילות שנתרמו יחד עם האחרות של יתר המעונינים נשלחו כל שבועיים בערך בעגלה, פעמים גם ב־2 עגלות (העגלון הקבוע כמעט במשך חדשים אחדים היה נחמיה הלנברג). לעגלון נתלוו לפעמים מלווים מטעם היודנ־ראט או מהורי העצורים, מצויידים בתעודות מתאימות. החבילות חולקו לעצורים בדרך כלל לפנות ערב לאחר שהללו חזרו מעבודתם. באותו פרק זמן, שבאופן יחסי נחשב „ליברלי", ניתנה עוד האפשרות של החלפות. „אח עצור הוחלף ע"י אחיו, „שהתנדב" לכך בכדי לתת לשני להחליף כוח. ההחלפות האלה עלו למשפחותיהם בתשלום והן בוצעו ע"י אנשי הקשר מהיודנראטים שחנו ליד המחנות ובאו בדברים עם קצין הס. ס. במחנה. במחיר יותר יקר עלתה פדיית איש מהמחנה. וכפי שכבר הזכרתי נפדו מהמחנות במשך ירחי הקיץ 1942 עשרות עצורים. בקשר לפעולה זו הוטחו טענות

קשות כלפי היודנראט וביחוד כלפי אותו האיש ששמש איש־קשר. הלה תואשם בפרוטקציה, ובפרט כשבין העצורים היו מבני משפחתו טענו נגדו שהוא ניצל את סמכותו הצבורית כללית והאפשרויות (שהיו מוגבלות למדי) למען פדיון קרוביו או שחשדוהו גם בשמוש לרעה בכספים שנמסרו לו למטרת הפדייה. טענות אלה לא הואמתו מחוסר אפשרות בנסיבות הקיימות לבררן באופן יסודי, ויש יותר להבינן על רקע ההתמרמרות הכללית ששררה אז והדחף הנפשי להטיל על מישהו את אשמת הסבל.

על הפעולה הסוציאלית בשביל עצורי המחנות נתווספה הגשת הסעד (אם גם במידות זעומות) לנצרכים במקום. הרב מרדכי אפשטיין וחתנו הרב פנר קבלו כל הזמן מהיודנראט הקצבה חדשית, כהמשך למשכורתם שהיו מקבלים בשנים כתקונן מהקהלה היהודית. וכן חולקו לעת מצוא — ובצורת „הקצבות" — נדבות לכל מיני נזקקים.

הכנות ראשונות למחנות־המוות

באמצע הקיץ 1942 נתווספה עוד צרה חדשה, אם גם לכאורה לא כל כך חמורה כמו מחנות עבודות הכפיה. בימים ההם זרקו הגרמנים לתוך חלל חיי היהודים בגיטאות ובישובים את הסיסמה: „כל היהודים למחנות". לסיסמה הזאת ניתנה, להוותנו, ברבות הימים משמעות טרגית סופית, כי בה התכוונו כבר אז הגרמנים, כפי שהוכח אחר כך, למחנות המות, ולא הסתפקו כבר במחנות עבודת־הכפיה כמו עד כה. אבל במציאות השוטפת חילקו הגרמנים את פעולתם הזדונית לשניים — חיסול תכוף תוך ניצול כוח האדם ככל האפשר לטובת עצמם — לצרכיהם הכלכליים בכלל ולמטרות צבאיות בפרט. וכשהמדובר על פעולות כלכליות למטרות צבאיות, הרי בנוגע לאוזיראן והסביבה התחילו הגרמנים אז לזרוע „קוק־סאגיז" — מין תוצר חקלאי לייצור קאוצ'וק סינטטי. לעבודה זאת השתמשו במיוחד בנערות צעירות בגיל 17—19, ואז התחיל גיוס בנות מכל העיירות בסביבה כולל אוזיראן. גם באוזיראן עצמה נזרע ה„קוק־סאגיז", אבל באותו הקיץ 1942 גוייסו הבנות ונשלחו לכפר הסמוך ליביצ'וק (גלענבוצ'יק). גם גיוס זה לא נעשה בהתנדבות, כי הפחד מפני כל ריכוז היה גדול. מאוזיראן יצאו כ־70 בנות (ביניהן גם בנים צעירים אחדים) והן שוכנו בעליות הגג של הרפתות והאורוות באחוזה החקלאית שבכפר הנ"ל. לעבודתן בשדה היו יוצאות תחת משמר. הודות לקרבת המקום היה קיים מגע בלתי פוסק בין ההורים ובין בנותיהן במקום עבודתן. עם גמר העונה, שבו רוב הבנות למקומות מגוריהן אבל חלק מהן נשארו והמשיכו שם בעבודה בשדות ה„קוק־סאגיז" וניצלו הודות לכך ביום האקציה.

בקיץ הזה עוד התנהלו רישומים שונים מבחינת כושרם של אנשים לעבודה והסינונים מפני לקיחתם למחנות העבודה עקב היותם „מועסקים" במקום מגוריהם או בסביבה הקרובה בעבודות „חיוניות" בשביל המאמץ המלחמתי של הגרמנים. כאלה קבלו תעודה חתומה ע"י השלטונות הגרמניים בצ'ורטקוב עם האות הלטינית A משובצת בתוך הסרט הלבן־כחול שעל זרועם. בפעולה זו היה משום יצירת־אשליה אצל רוכש התעודה הזאת, כאילו הוא במידה ידועה „מחוסן", מצד שני היא היוותה אחד המקורות לשאיבת כספים מהאוכלוסיה ע"י גרמנים סחטנים בעלי חוש ביזנס ואילו היודנראט השתמש בה למימון צרכיו השוטפים. כבר בשבועות הראשונים להופעתם הוברר, שבעיני מלאך המות הגרמני אין כל ערך ממשי לנירות האלה. אך במאבקם לחיים לא אמרו היהודים נואש, ובכל פעם צפו „נירות־חיסון" שונים, ביניהם כאלה שלתקופת מה התחשבו בהם הגרמנים ורוכשיהם פדו את עצמם מהמוות לפרק זמן קצר. לאלה האחרונים השתייכו הניירות לאיסוף פסולת („אלט־שטאף־ערפאסונג"), לפיהם היו רוכשיהם כאילו מועסקים באיסוף כל מיני „אלטע זאכן" ופסולת הנחוצים בשביל התעשיה המלחמתית הגרמנית, ובזכות זו חוסנו מפני מחנות עבודה ומאקציות למשך חדשים אחדים. כמובן שכל עבודת האיסוף היתה פיקציה והתעשיה הגרמנית לא נעזרה אף במשהו מהחומר שסופק לה ע"י היהודים. גם כותב הרשימה הזאת, ורעיתו, רכשנו לנו (שבועות מספר לפני ה„אקציה" בעירנו) נירות כאלה ל„איסוף פסולת", מבלי שסיפקנו לגרמנים במשך כל הזמן אף סמרטוט אחד. אבל הם עזרו לנו, כמו לאחרים, לא במעט, להחלץ מצפרני המות לפרק זמן מסויים. ברשימה זאת עוד ארחיב את הדבור על נושא ה„ניירות" ומאבקנו לחיים באמצעותם.

ראשית החיסול הטוטאלי

והנה, עם תום הקיץ, הגענו לפרשה האיומה של האקציה בחג הסוכות 1942, ראשית החיסול הטוטלי של האוכלוסיה היהודית באוזיראן ובסביבה. ויצויין כאן, כי היא לא באה כל כך במפתיע. מאמצע הקיץ 1942 החלו להגיע בשורות איוב על אקציות בלתי פוסקות בלבוב ובערי גליציה אחרות וכן גם על אקציות המוניות בכל רחבי הגנרל־גוברנמנט. לחללו של עולמנו נזרקו מלות־הזועה של שמות מחנות ההשמדה: מיידאנק, טרבלינקי, בלז׳יץ. ובשבילנו, בשביל יהדות גליציה, נפתחה השאול ועליה הכתובת הידועה: „כל באיה לא ישובון" — זוהי התופת ששמה בלז׳יץ. אותות מבשרי־רעות לא חסרו אמנם גם לפני כן. מסוף יולי הפסיק להגיע „העתון היהודי" (שבועון עלוב בשפה הפולנית שהופיע בקרקוי). מגליונו האחרון נודע לנו על התאבדותו של יו״ר היודנראט בורשה, המהנדס צ׳רניאקוב. על פניות במכתבים בדבר גורלם של קרובים ומכירים, נתקבלה התשובה הסטריאוטיפית בגרמנית „אונבעקאנט, פערצאגען" (הפליג בכוון בלתי ידוע). כעבור זמן־מה הופסק בכלל קשר המכתבים עם העולם והורגש, כי טבעת החנק הולכת ומתהדקת סביבנו. מצד היהודים וארגוניהם (הלא־כל־כך מקובלים עליהם, ברוב המקרים שנואים) נמשך המאבק הבלתי פוסק לדחות ככל האפשר את גזר הדין הבלתי נמנע. מצד השלטונות הגרמניים נעשו תמרוני הסואה בכדי להסיח את דעת הקהל היהודי מהסכנה הקרובה המרחפת עליו, וזאת מתוך כונה להפתיע ביום האקציה את האוכלוסיה היהודית ולהעלות בחכתם את המכסימום של קרבנות. אחת מפעולות הסחה היתה גרוש אנשים זקנים מצ׳ורטקוב ופיזורם בעיירות הקטנות — מתוך „נימוק", כי כזקנים בלתי מוכשרים כבר לעבודה ומיותרים נשקפת להם בריכוזי יהודים גדולים סכנה יותר גדולה להשמד מאשר בעיירות הקטנות ש„כידוע" הן יותר מבוטחות מפני אקציות. כתוצאה מכך הגיע בשלהי־קיץ גם לאוזיראן מטען של זקנים, ביניהם ר׳ משה גטר ז״ל, שבשנים האחרונות התגורר בצ׳ורט־קוב, אבל כנראה שגורל חייו (גם הקץ לחייו) הוביל אותו חזרה לאוזיראן.

ביום בהיר אחד הגיעתנו השמועה המחרידה. כי בצ׳ורטקוב פרצה האקציה. על התוצאות נודע לנו כעבור יום או יומיים, שמהאוכלוסיה היהודית שם הוצאו באותה היממה למעלה מאלפיים ושלש מאות נפש, אנשים נשים וטף והובלו לתחנת הרכבת. שם הוטענו לתוך קרונות רכבת סגורים (קרונות משא להובלת בהמות) והוסעו למחנה ההשמדה בבלז׳יץ. לטרנספורט זה צורפו גם יהודים שריצו עוונם כביכול (ללא כל ספק חפים מכל פשע) בכלא צ׳ורטקוב, ביניהם הד״ר חס ז״ל, יו״ר היודנראט בבורשצ׳וב שהזכרנוהו לעיל פעמים אחדות. ראו אותו צועד יחף „לבוש" תחתונים בלבד. כנראה שהוצאתו מהכלא נעשתה בחפזון ברגע האחרון ולא הספיק להתלבש. הוא הושם בכלא עקב סירובו להוסיף ולתת לגרמנים כסף־עונשין מיהודי־עירו באמרו „כלתה פרוטה מן הכיס ואין בידינו לתת יותר".

כן התקיימו כבר אז אקציות באי אלה ערים סמוכות אחרות, כמו בזלשצ׳יקי, יגלניצה ועוד. היה ודאי, איפוא, שמלאך המות לא יפסח על אוזיראן ושענין האקציה בה הוא רק שאלת זמן בלבד. באותם הימים סומנו בפקודת השלטונות החזיתות של כל בתי היהודים בעיר ב„מגן־דוד" בולט ונראה לעין למרחוק. גם פעולה זו לא בישרה טובות.

לאוזיראן הגיעו אז „פליטים" רבים ממקומות אחרים, פרט ליהודי הכפרים מהסביבה כמו לנוביץ, גלמבוצ׳וק, בילצ׳ה־זלוטי שהועברו לאוזיראן בפקודת השלטונות — בהתאם למגמת ריכוז היהודים ככל היותר עוד בתקופת פורים — נתווספו בימים האחרונים, ערב האקציה, יהודים רבים ממקומות שונים מהסביבה, כגון פליטי אקציות מהורודנקה, מסביבת סטניסלוב וגם מזלשצ׳יקי. הגירה זו באה אף היא כתיצאה מתמרוני־הסחה שנקטו בהם הגרמנים. היהודים האלה „ידעו" מ„מקור מהימן" שכאילו באוזיראן לא תהיה אקציה בזמן הקרוב ושמה נעדר מלוח הפעולות של הגיסטפו. אולם האוירה הכללית היתה של כוננות והתכוננות לקראת העומד להתרחש: אנשים בנו להם בונקרים ומחבואים שונים בבתיהם. הכינו להם מקומות מפלט אצל „גויים טובים", אחדים היו משכימים בכל יום לפי עלות השחר ויוצאים חוצה לעיר, לשדה וליער, בהסתמך על ידיעות שהאקציה מתחילה לפנות בוקר ויתכן שבד־בבד התכוננו האנשים מבחינה נפשית גם לקראת המות, כשתפילה חרישית עולה עוד בלב, שאולי בכל זאת יתרחש הנס והעזר יבוא. כן, אבל מאין?...

מר מנדל מייברגר היה מרבה או לנסוע לצ'ורטקוב בכדי ל„הריח" בקרייזיודנראט ולהוודע מהם על גורל אוזיראן, בכדי להאחז בכל תג וצל של הבטחה. הציע כופר נפש בסכומים גדולים ובלבד לבטל את הגזירה או לדחותה על פי אפשרות כלשהי. אולם הוא חזר משם כלעומת שנסע. פרט ל„הבטחות" מעורפלות ומטושטשות שאינן אומרות כלום לא הביא משם מאומה. על שאלות והטרדות היה, כשעיניו מושפלות והוא נאנח, עונה: מה אומר לכם ומה אדבר? גם ביום ששי ערב סוכות, שהיה גם ערב יום האקציה נסע לצ'ורטקוב וחזר משם לפנות ערב. על פניות אנשים אליו בנוגע למצב ענה, כי הוא מאד פסימי וכנראה שהאקציה היא בלתי נמנעת. בצ'ורטקוב אמנם הבטיחו לו, כי לימים הקרובים היא לא באה בחשבון ומניה וביה הפטיר „מי יודע?"...

ויצויין, כי בנוגע להבטחה מצאו יהודי אוזיראן „מקור מוסמך" ל„עידוד" בצהרי אותו היום, כשביודנראט הופיע ה„רפרנט" לעניני היהודים בגיסטפו צ'ורטקוב, קלנר ימ"ש, והגיש, כדרכם מפעם לפעם, הזמנה על חפצים שונים (מערכת כלי אוכל ועוד), שיסופקו ביום ג' הבא. יהודי אוזיראן למדו מכך, כי אם ליום ג', אזי בטוח שעד אותו היום לא תהיה האקציה. ואמנם, באותו הערב, ליל חג הסוכות, עוד אכלו אי־אלה מיהודי אוזיראן בסוכות שהכינו להם מבעוד יום, מתוך „שלוה" יחסית שמפחד יום המחר הם מחוסנים. והנה הוכח כעבור שעות אחדות, שעצם ההזמנה הזאת היתה פעולת־הסחה זידונית (הזמנות כאלה הגישו אנשי הגיסטפו באותו היום גם בעיירות אחרות בסביבה) לקראת האקציה שבאה למחרת.

האקציה*)

היא התקיימה, כפי שכבר הזכרתי לעיל, בשבת, א' דסוכות תש"ב, 26 בספטמבר 1942. באותו היום היא בוצעה בעוד 4 עיירות בסביבה: בורשצ'וב סקאלה־פודולסקה (על נהר זברוץ'), קורוליובקה ומילניצה (סמוכה לנהר דניסטר). בתוך העיירות הנ"ל „נבלעו" עוד לפני כן כל היהודים מכפרי הסביבה וגם של העירה הקטנה קשיבצ'ה (קריבץ'), בדרך בין בורשצ'וב ומילניצה.

עוד באותו לילה כותרה עירנו ע"י אנשי הגיסטפו מצ'ורטקוב ועוזריהם: „שופו" (שוץ־פליציי) מטרנופול, „קריפו" (קרימינאל־פאליציי), „זונדערדינסט" מצ'ורטקוב והמשטרה האוקראינית. בערך בשעה 4 לפנות בוקר מצאו את עצמם יהודי אוזיראן מוקפים מכל עבר. מיד החלה מנוסת בהלה והתרוצצות, מי למקום מחבואו בבית או אצל שכנו או לסתם פנה סמויה מן העין, מי מרחוב אחד למשנהו, מי בכוון לחוץ־לעיר, לשדות, לחורשות. אולם המרצחים החלו מיד בפעולות הרצח. חלק מהם נצבו במבואות העיר ועצרו כל מי שניסה להמלט בכוון לשדות וצוו עליו לכרוע ולשבת על הקרקע. מי שסרב להעצר והמשיך בריצתו נורה במקום. חלק מהם פעלו בפנים העיר, בחוצותיה, כשהם יורים על כל אחד שאינו עוצר מיד לפקודתם „האלט" (עמוד!). יריות וזעקות אימים, בכי ילדים ואנקות פצועים פולחים את האויר מכל עבר. כעבור שעה קלה כבר מובלות לככר העיר — אותו חלק של המארק־פלאץ (ככר השוק), שעליו התקיימו לפני מלחמת העולם הראשונה ומספר שנים לאחריה בכל יום ד' הירידים השבועיים של אוזיראן — הקבוצות הראשונות של אלה שנתפסו תוך ריצה ובריחה. יש להניח, כי עוד בשעה הראשונה לאקציה, בפעולות ההכנה ששמשו כנראה למרצחים לחימום אוירת־הרצח והטלת האימים. כבר נפלו קרבנות לעשרות. היתר, כידוע, לא נרצחו במקום, אלא הובלו בטרנספורט לבלז'ץ. אותי, רושם השורות האלה הוציאו — ממקום סתר בעליית הגג שבבית אלטר בוליחובר — שוטרים אוקראיניים בערך בשעה 8 בבוקר (יחד עם רעייתי לוטה ואחותה לונה).

בדרך הקצרה מהבית הזה לככר השוק הספקתי לשמוע מפי אחד השוטרים לעבר אשתי שהתיפחה בבכי: ראו נא את החוצפנית הזאת, היא עוד מעיזה לבכות, היא אשר נשקה טנקים סוביטיים („דווקא אותה ראה"!). אותה שעה היו כבר על הככר כ־150 נפש, גברים ונשים, זקנים וטף. בין המובאים לככר נמצאו גם חותני יעקב אייזנברג וחותנתי גניה. האחרונה נתפסה כשהיא מחזיקה בזרועותיה את ילדתי תבדל לחיים (דיטקה, אז בגיל שנה וחצי, כיום שמה אסתר) ליד בית הקברות היהודי בדרך הצדדית לכפר לנוביץ, ויחד עם עוד קבוצת אנשים שנתפסו ונאספו

*) התרגום המילולי — הפעולה. בפי היהודים דוברי־פולנית (וגם באידיש) הוסב פירושה בימים ההם למבצעים המרושעים והאכזריים של הנאצים. בפרק זה באה המלה בה"א הידיעה — המבצע, כלומר מבצע־החיסול והכליון.

שם הובאו גם שניהם לככר העיר. (אשתי וילדתי הצליחו כעבור שעות אחדות להמלט מהככר, ודוקא בזכות הפעוטה שהרבתה לבכות ובקשה חלב. אשתי התחננה לפני הגרמני להרשות לה לגשת לביתה, מרחק צעדים ספורים מהמקום, כדי להשקות את הילדה. לאחר הפצרות בלתי פוסקות ניאות הגרמני ונגש אתה לבית בלווית אחד משרות־הסדר היהודי. ליד הכניסה לבית הוסיפה אשתי להפציר בו, שישאיר אותה בבית עם הילדה. תחלה סירב והיסס ולבסוף הניח לה והרשה לאיש הסדר להדביק על דלת הבית פתק עם כתובת, ש„הבית הזה נחפש כבר וכל דייריו היהודיים הוצאו ממנו". ככה ניצלה באותו היום יחד עם הפעוטה, בעוד הוריה ואחותה ורוב משפחתה (הולנברג) הובלו עם הטרנספורט לבלז׳ץ).

כל אלה שהובאו לככר המכלאה נצטוו לשבת תיכף ומיד על הקרקע. על הסדרים במקום שמרו גרמנים. אחד מהם ישב ליד שולחן וניהל רישום סטטיסטי. בערך ב־9 בבוקר בא אל הככר יו"ר היודנ־ראט, מר מנדל מייברגר וכשהוא מצביע עלי, המליץ בפני גרמני אחד להוציאני מתוך היושבים ולהעסיקני בהבאת לחם ומים לנאספים. ומאותה השעה עד שעת הצהריים עשיתי כל הזמן בעבודה זו. רוב הבתים היו כבר פרוצים ופתוחים לאחר שהאנשים הוצאו מהם. נכנסתי לאי אלה מהם ומתוך הארונות או המזווים הוצאתי ככרות לחם או חלות שברובם היו עוד טריים. באשר נאפו אך אתמול והוכנו לחג. כשבאתי עם סל־הלחם לככר נצטוויתי לחתוך את הלחם לפרוסות ולזרקן לבין היושבים. ופעם אחת נצטעק עלי הגרמני ונזף בי שאני מחלק יותר בין זקנים ומבוגרים ופחות לילדים וטף (איזה „איש רחום וחנון").

כשהמדובר על „רחמנותם" אמסור בזה פרט אופייני ומענין שאזני קלטה באותו היום מתוך שיחה שהתנהלה בין גרמני אחד מהשומרים במקום ובין אחד מאנשי הסדר היהודי. הגרמני הטיח כלפיו: „איזו חזירים פה! (וועלכע שווינסקערלע!). לפי הפנים והמלבושים של הנאספים כאן הנני רואה לפני רק עניים. וזאת היא אכזריות! מדוע אינם מובאים לכאן גם מעט יהודים עשירים?" אז תפסתי את משמעותו השטנית של החלק ה„סוציאליסטי" בהרכב המלוני הזה של נציונאל־סוציאליזם לפי התפיסה ההיטלריסטית.

בהמלצת מנדל מייברגר הוצאו מהככר עוד גברים אחדים להעברת גוויות הקרבנות שנפלו במקום וקבורתם בבית העלמין היהודי. הקברנים האלה ניצלו הודות לכך ונותרו בחיים באותו היום. אשר לתפקיד שמילאו אנשי היודנראט ושרות־הסדר ביום ההוא, ראוי לציין, כי בחיפוש אחרי אנשים לא סמכו הגרמנים על היהודים וערכו אותם בעצמם, ובפרט כשנעזרו בכך לא במעט ע"י מתנדבים אוקראיניים מקומיים. בשעות הבוקר נתלוו אחדים מבין היהודים לגרמנים ונצטוו לפתוח בגרזן דלת או חלון, כשהכניסה לבית היתה נעולה. באפשרות להנצל ע"י החזקת גרזן השתמשו בחורים יהודיים אחדים מבין ה„פליטים", שחבשו לראשם כובעים של שרות־הסדר, שהיו איך שהוא ברשותם וע"י כך התחמקו מישיבה על הככר. מתפקיד אנשי שרות־הסדר היה כמו כן להדביק על הבתים לאחר שנערך בהם חיפוש ותושביהם הוצאו, פתקים עם כתובת המעידה שהבית ריק מתושביו והוא מוחרם. יו"ר היודנראט מר מייברגר וסגנו ישבו כל הזמן במשרד היודנראט (בבית יאנטיל דוב „באז׳יס") וכבדו את הגרמנים שבאו לשם במשקאות חריפים. המטרה בתקרובת זאת היתה ל„צודד" את לב המרצחים ולהשפיע עליהם למען הקלת מה בביצוע האקציה ושחרור מספר מסוים של אנשים מהטרנספורט.

בשעות הצהרים, כשעל הככר היו כבר כ־500 נפש, הופיעו במקום קציני ס. ס. עם קצמאן בראש (זה רב־הטבחים של יהדות גליציה המזרחית), כנראה, לשם סקר. אני אז במקרה הגעתי מאחת הסימטאות עם סל לחם ביד, כשראיתים לא הספקתי כבר לסגת ולהתרחק, הוא ראה אותי, רמז לי לגשת ולהתישב מהר על הארץ בין כולם. ראיתי אחרי כן שהוא נותן לגרמנים אי אלה הוראות והוא מוציא אחדים מתוך הנאספים (והם אלה המניפים לעומתו בנירות) ומובילם בכוון לסימטת בית־הכנסת. מידיעה שנמסרה מפה לפה נודע לי, שהללו שוחררו בגלל היותם בעלי תעודות ל„איסוף פסולת" (ראה לעיל) ובשלב זה של ה„אויסזידלונג" עוד התחשבו בהן. אחרי שקצמאן וחבורתו הסתלקו ונסעו בכוון לבורשצ׳וב התחלתי להפציר בגרמני שעזר לי בחלוקת הלחם, שישחררני ויתן לי להמשיך בתפקידי. הלה ענה לי, כי קשה לו לעשות זאת הואיל וקצמאן בעצמו הושיבני (ככה נודע לי שהיה זה קצמאן). אמרתי לו, כי ראיתי שקצמאן שחרר אנשים על יסוד תעודות וגם לי יש תעודה

דומה, והיא נמצאת בביתי. על כך אמר לי: על דברתך שיש לך? ובכן אני מסתכן, קום והמשך להביא לחם, כמובן ששמעתי בקולו והמשכתי ב„עבודה הסוציאלית" עד תום האקציה בשעה 6 לפנות ערב.

בשעה זו נשמעה תרועה בחצוצרה שהודיעה על סיום האקציה, לפי אומד־העין נאספו עד אז מ־700 עד 750 נפש, ביניהם כ־150 מה„פליטים" לא מתושבי אוזיראן. לאחר מכן הועברו האנשים לאט לאט לבנין הנשרף של ה„שייצ׳יכה" (בית ישעיהו טננבלט לשעבר) ליד העיריה. היה זה בנין בלתי מוגמר, גדור בחלקו מסביב בקרשים ושטחו מצימצם מכדי להכיל את כולם. אבל בכוח נדחסו לשם כולם ועליהם שמרו גרמנים בעיגול מכל עברים. זה מ„הלחם" כבר לא היה, ואחד מהשומרים, כשהתקרבתי למקום, הכניסני לשם, עד שבא מר מייברגר ושחרר אותי שנית, והפעם להביא מים לנאספים. באופן כזה וכאילו למטרה זו, שוחררו עוד אחדים, שנעלמו תוך „עבודתם" זו מהאופק והסתתרו. אילם אני שמתי את צעדי למשרד היודנ־ראט בכדי לבקש ממר מייברגר שישחרר באיזה אופן שהוא גם את חותני או שיכניס לרשימה, שלפי השמועה הוא עומד להגיש לגרמנים, גם שרידים ממשפחת אשתי. משרד היודנראט המה אותו הערב כמו בית מרזח. שמעתי שם את אחד מקציני הגסטפו מתענין במיוחד ברופאים. טען, כי ידוע לו שישנם בעיר 2 רופאים יהודיים: ד״ר גרסטנבליט וד״ר רוזנ־שטוק והוא „תמה" על כך שבעצמם לא מצאו לנחוץ להתיצב בכדי „להגיש עזרה רפואית" לאומללים הללו שביניהם נמצאים לבטח פציעים, תשושי כח ומתעלפים מחום היום הזקוקים לעזרה רפואית. תוך־כדי־דבור „הבטיח" לשחרר עוד הערב או למחרת בבוקר 40 אנשים, וכאשר הגישו לו רשימה של 70 הצטעק כאילו זה יותר מדי, אבל מיד השפיל את קולו ואמר ש„ישתדל", אך הוא דורש תמורתם לטזור לו ולמציא את הרופאים *). בתמימותי עוד בקשתי ממנו לצרף

*) שניהם ניצלו אז עם משפחותיהם וניספו לאחר זמן, כל אחד בדרכו הוא:

ד״ר גרסטנבליט יחד עם אשתו (לבית שור בצ׳ורטקוב) ובתו נהרגו ע״י ש׳טרים אוקראינים ביער „פיאנקי" בחורף 1943/44 תוך כדי עברם ממקום הסתר שלהם בכפר גלנבוציק למקום אחר:

וד״ר רוזנשטוק התגיס בהמלצת ידידיו האוקראינים לאנשי

לרשימה את שמו של ה„רבי" שלי לשעבר סנדר רוז־בינשטיין (דער קאשפעראוויצער מלמד). מר מייברגר האמין כנראה, בכנות הבטחת המרצחים ואמר, שאם לא יצליח להוציא את האנשים הערב אז הוא „מקוה" להוציאם למחרת בבקר מתוך הטרנספורט. לולא האשליה הזאת אפשר היה להסתתר כבר באותו הלילה, ובפרט לאחר סיום האקציה, כשהגרמנים בעצמם כבר לא חיפשו אחרי קרבנות. רק במקרים שהאוקראינים המקומיים מתוך „יזמה עצמית" גילו במחבואים שונים, בבתים ובשדות, אי אלה יהודים והביאום למקום האיסוף, נענו השומרים הגרמניים לבקשתם וצרפו את המיבאים למשלוח.

לא זכור לי, איך והיכן בליתי את השעות המאוחרות של הלילה ההוא. בחצות עוד הסתובבתי ושרכתי את צעדי בסימטאות ובצללי הבתים שממול בית ה„שייצ׳יכה". היה זה לילה של מחצית החודש. הסהר במלואו, כוכבים לרבבות נוצצים מתחת לכיפת השמים הכחולים־כהים, כשאף עננה קלה לא מעיבה את פניהם. איזו שלוה קוסמית שאין לתארה באומר ודברים! ופה למטה, בנקודה אחת ממול, בעמק הבכא הזה של בני־עמי, ואולי עוד בנקודות אחדות, — איזו תהום של סבל, דוי ויגון ששוב אין לתארם ולבטאם באומר ודברים!

למחרת בבקר, כשהתקרבתי לטור הארוך של האנשים (שהיצב תוך הכאית, צעקות, התיפחויות והת־עלפויות על השטח שבין בנין העיריה ובית טננבלט ובין טור הבתים ממול לאורך המדרכה בכוון לכביש הראשי לאחר הוצאתם מהבנין של ה„שייצעכה") תוך כוונה להתמצא בנוגע לאפשרויות שחרור קרובי, נגררתי וצורפתי גם אני אליו מבלי לתת לי להוציא הגה מפי. אחרי כן נוכחתי לדעת שאינני הקרבן היחידי של אותה האשליה שטופחה ע״י מר מייברגר לתומו ולתומת כל אלה שנתפתו לייחס ערך כלשהו להבטחות המרצחים הערמומיים.

מרחוק ראיתי שגם מר מייברגר ואתו אחדים

המחתרת האוקראינית הלאומנית „בנדרובצים" בכדי לשמש להם רופא. ברור, שעשה זאת מתוך שיקול ותקוה, כי הודות לכך יינצל, והוא עם אשתו ובנו שגם־כן לקחם לשם ישארו בחיים. אבל עד היום לא חזרו משם ויש להניח, כי לבסוף חוסלו ע״י הבנדרובצים עצמם.

בתו של דר׳ רוזנשטוק ניצלה ונמצאת בארץ

מאנשי היודנראט, משרות־הסדר ועוד 3 בחורים שעוד אתמול הצליחו הודות לכובעי השרד שלהם להנצל. ביחד 12 או 13 איש, מובלים בראש המחנה (במרחק מה מאתנו) בלוית 3 שוטרים מסביבם, ואחריהם כל המחנה הזה העושה את דרכו האחרונה לתחנת הרכבת. לאורך כל המחנה משני עבריו צעדו הזקיפים הגרמניים.

רק פנצ׳ר אחד אירע בדרך לרכבת, רק מקרה אחד של אי השלמה לצעוד בדרך זו עד הסוף: ליד ביתו של ה„דירקטור" סורצקי (מנהל ביה״ס ואח״כ ראש העיריה לשעבר) סטתה מדרכה האשה עטי גרוסר (אשת זליג), יצאה מהשורה ופנתה ימינה לסימטה שם. אחד הגרמנים דלק אחריה, וכשלא נענתה לפקודתו לחזור ירה בה והרגה במקום. גויתה נשארה מוטלת, כשהמחנה הצועד ממשיך בדרכו בצעדים אטיים, מדודים עד הגיעו בערך בשעה 10 בבקר (יום ראשון, ב׳ דסוכות) לתחנת הרכבת — התחנה שלפני האחרונה בדרך לבלז׳יץ.

ה„עליה" לרכבת המוות

(מחזות זוועה ופשעי־אימים)

בהגיעם לתחנת הרכבת הוכנסו האנשים דרך השער לתוך חצר התחנה. חלק מהם, כ־300 נפש, הוכנסו מיד וישר לתוך קרונות רכבת שהמתינה להם מבעוד מועד. ולאחר שהרכבת בלעה אותם בשקט, ועל כל פנים ללא רעש גדול, שרק הקטר וגרר אחריו את המטען, שכנראה כבר הכיל בתוכו מאות קרבנות ממקומות אחרים, והפליג מערבה בכוון לטרנופול. יתרם הושבו בקבוצות, כ־50 נפש בכל אחת מהן, על הדשא שבין בנין התחנה ובין פסי הרכבת כשהם ממתינים לבואה של רכבת שניה ממזרח, מכוון בורשצ׳וב או סקאלה־פודולסקה.

בשעות המתנה אלה לא חדל מר מייברגר ממאמציו הבלתי פוסקים לדרוש, לבקש ולחנן מאלה ש„הבטיחו" לו אמש לשחרר את האנשים לפי הרשימה. לפני הליכתו, יותר נכון לפני שהובל לרכבת בבוקר, לא שכח להצטייד בבקבוקים אחדים של משקאות בכדי ל„מרוח" בהם את השתדלויותיו האחרונות. רוב הזמן הסתובב מעוצבן בחצר התחנה הנה והנה כשהוא מחזיק ביד בקבוק יי״ש, ובקבוק אחר מבצבץ לו מתוך כיס אדרתו. מפעם לפעם הוא נגש לאיש הגסטפו (זה ש„הבטיח") וניפף לעומתו בהעתק רשימת ה„מוע־מדים לשחרור" ברגע האחרון. הלה ניאות לבסוף לקבל ממר מייברגר בקבוק יי״ש והוסיף בחיוך, שהוא משתדל מאד והוא מקוה שהכל יהיה בסדר...

עצבנותם של מייברגר ושל יתר אנשי היודנראט והאורדנונגס־דינסט, שנוכחו בתחנה הסגורה ומסוגרת והמוקפת משמרות גרמניים מכל עבר, גברה מרגע לרגע וסילקה מלבם כל שארית של אשליה. התבהר להם, כי לא רק שאין כל סכוי לשחרר את מישהו מהטרנספורט, אלא שגם הם עצמם נמצאים במלכודת ושדינם לחסול בו במקום או לצרפם לטרנספורט.

בינתיים, בשעות ההמתנה, הובאו מהעיר בעגלה כ־10 יהודים נוספים, כמעט נוטים למות (מביניהם זכור לי רק המורה רוסט *)) שכנראה מפאת תשישותם לא יכלו ללכת במצעד הכללי, אבל למען הדיוק הסטטיסטי, כיאות לאופי הנוקדני של הגרמנים, הובאו באורח זה לטרנספורט הכללי. ואולם הם לא צורפו ולא הוכנסו פנימה לתוך התחנה, אלא ליד הכניסה לשער, מהעבר השני, הורדו מעל העגלה. ללא כל ספק נרשמו שם כהלכה ואחר־כך נורו כולם בידי ברטשנידר, נהג הגסטפו בצ׳ורטקוב, וגויותיהם הוחזרו העירה לקבורה. אני שמעתי רק את היריות מתוך מקום מושבי על הארץ והפרטים הנ״ל נודעו לי אחר כך בקרון הרכבת מפי עדי־ראיה וגם לאחר חזרי הביתה. על כרחי לציין, כי נוכח הסבל הרב והענויים הנוראים שהיו מנת חלקם של המובלים ברכבת־המות לבלז׳ץ מרגע התפסם ועד נפיחת נשמותיהם במחנה ההשמדה, העניקו הגר־מנים לאלה הראשונים „יריות־חסד" בהרגם אותם בו במקום.

בינתיים, בשעות ההמתנה האלה, חזו עיני בתמונה מזעזעת של התעללות באחד הקרבנות. 2 אנשי „קריפו" (קרימינאל־פאליצי, פולנים) מהעוזרים לגרמנים ב„אקציה" השתעממו כנראה, ולשם בידור הוציאו מאחת הקבוצות את אברהם הורביץ שהיה ידוע בכנויו „אברהם דער רוסישער", בעל זקן מטופח היורד לו על פי מדותיו. זקנו קסם כנראה לשני הפורעים הללו כאוביקט מתאים להשתעשעויות והחלו לטפל בו מעשה

---

*) על מרכוס מוזר־רוסט, פעלו וזכויותיו הציוניות עיין בזכרונותיו של טננבלאט (מדור א׳) וברשימתו של שנידרמן (מדור ד׳).

גלבים. לאט-לאט, בניחותא ומתוך צחוק פורץ מגרונו־תיהם מפעם לפעם, גורז במספריים או באולר פסים דקים מתוך הזקן או מצדיו עד שהזקן יצא מדובלל ורק קווצות בודדות של שער שחרחר. מכסיף או לבן בצבצו מתוך סנטר פניו המעונים של אברהם זה, שלא צעק, לא צווח ולא התייפח בבכי, אלא בעיניים מתחננות ודומעות זרק מפעם לפעם מבט נפחד על סביבו ובתנועות ידיו כאילו בקש עזרה מהמסובבים אותו.

והנה שריקת זוועה חדה של קטר הרכבת המתקרבת ותמרות העשן שהתאבכו ממנו הפסיקו את הדממה היחסית ששררה בשעות ההמתנה. ואז, רק אז התפרצו מפי הקרבנות צעקות יללה מחרידות ואחריהם החרו־החזיקו הילדים והתינוקות שמרוב תשישותם לאחר מה שעבר עליהם שתקו כל הזמן ונשאו בדומיה את גורלם, וכעת כאילו נזכרו במשהו שיש להם על מה לבכות וגם הם מררו בבכי. אבל צעקות-האימים אלו טושטשו ונתערבבו בתוך מהומת ההמולה והרעש שהשתררה עם כניסת הרכבת לתוך התחנה.

קרונות הרכבת היו ברובם כבר טעונים ומלאים עד קצה יכולת קיבולם בקרבנות שהובאו מ־4 המקומות: סקאלה-פודולסקה, מיאלניצה, קורולובקה ובורשצ׳וב. מתוך בקיעי האשנבים של הקרונות הציצו קטעי פניהם או עיניהם של הנמצאים בהם, גם של דמויות מוכרות. מיד נפרצו דלתות הקרונות הריקים שהיו מיועדים לקלוט את יהודי-אוזיראן והחלה ההטענה לתוכם. קבוצות קבוצות הורמו לפי פקודת המרצחים מעל פני האדמה שעד כה ישבו עליה צפופים. טורים-טורים הובלו עד לקרון ותוך המרצה פראית, גערות והלקאות בפרגולים ובקתי רובים נזרקו לתוכם. הקרונות היו מסוג אלה המיועדים להובלת בהמות וללא כל כבש לעלות אליהם, ורק הזריזים מתוך הקרבנות שנחפזו לטפס ולקפוץ פנימה, ניצלו מהצלפות הפורעים. וכשלא הספיקו כל הקרונות הריקים לקלוט את כל יהודי אוזיראן, נפתחו לרווחה אחדים מהקרונות הסגורים כבר, מלאי-אנשים מיתר המקומות וגם לתוכם נדחפו עוד ונדחפו בכוח ובברוטליות שאין דוגמתה, מספר נוסף של הקרבנות.

תוך טעינת האנשים לתוך הקרונות הובהלו אנשי היודנראט למלא מן המשאבה שבחצר-התחנה דליים במים ולהכניס דלי או שניים מהם לתוך כל קרון וקרון, כנראה מתוך מגמה למנוע גויעה המונית מצמא בדרך ולהביאם חיים למחנה ההשמדה.

כאחד שהגורל זימן לי להמצא בקבוצה האחרונה של הטרנספורט הספקתי לראות שם בהטענתם של כל אנשי עירי כמעט, ביניהם גם משפחת אשתי (אביה, אמה ואחותה ושתי דודותיה).

לשם השלמת התמונה ברצוני לתאר עוד את הטענתו של אחד האחרונים מאוזיראן, וזה מ ש ה שהיה ידוע בכל העיר בכנויו „קאסוס". היה זה יתום שחונך בבית סבו דודי׳ (דוד ובײלה) שטייניג, מפגר בשכלו ומשוטט בעיר עם סדור תפלה תחת זרועו במשך כל היום כמעט, אבל צמוד להוי היום יומי של אוזיראן במשך כל התקופה שבין 2 מלחמות העולם. והנה גם הוא נמצא באחת הקבוצות המובלות למות. כל הזמן ישב משה זה על האדמה בקצה קבוצתו ללא ניע ובלי להוציא הגה מפיו. וכעת כשניתן הצו לעמוד ולצעוד לעבר אחד הקרונות, קם גם הוא על רגליו, אבל ראה זה פלא — הוא לא נחפז, לא אצה לו הדרך האחרונה, שאולי היתה זאת בכלל דרכו הראשונה בחייו מעבר לתחומי אוזיראן, ונשאר במרחק מה מהם. הגרמנים שהיו עסוקים בטעינת אנשי קבוצתו לא שמו לב אליו, והוא אז הסתובב אחורנית לעבר היהודים שנשארו עוד בתחנה ומלמל: וואס ווילן זיי פון מיר?... איך בין עפּיס שולדיק?... וכוון את צעדיו לעבר שער היציאה, אך נתקל בקציי גרמני שכבדהו בצליפת-שוט והובילו יחיד לקרון שכבר עמד להסגר.

כעבור דקות מספר בא התור לקבוצתי, השארית האחרונה והקטנה בערך. למוד-נסיון ממראה עיני קפצתי מהר לתוך הקרון ו„זכיתי" לספוג רק צליפת-שוט קלה על גבי. כשדלת הקרון עודה פתוחה ראינו איך הגרמנים הבהילו את אנשי היודנראט ושרות-הסדר במספר 10 עד 12 איש, וכמו כן תוך צעקות, גדופים, הכאות והלקאות הכניסום לתוך הקרון הזה. מראשו של מנדלי מייברגר זב דם, כי כאיש קשיש לא עצר כוח לקפוץ מהר לתוך הקרון ובשל כך הספיק לספוג תוך כדי כניסתו הרבה חבטות בכל גופו ובראשו ונחבל קשה.

בנקישת-אימים נסגרה חיש מהר דלת-הזיזה של הקרון והושמו עליה בריח ומנעול. כעבור זמן מועט שרק הקטר והרכבת עם מטען האנשים הזה בכוון

לבלז׳ץ. היה זה בערך בשעה 1 בצהריים, ביום א׳, שני דסוכות, 27 בספטמבר 1942. בקרון זה שהיתי כ־15 שעות, מרגע כניסתי לתוכו עד לרגע קפיצתי ממנו למחרת בשעה 4 לפנות בקר.

אינני רואה את עצמי מסוגל לתאר בעטו של רושם זכרונות ועד־ראיה את כל מה שעט־סופרים מוכשר יכול היה להעלות בכתב למען הדורות הבאים, אם עוד בכלל ימצאו ענין וצורך לדעת מה ואיך הרגישו האנשים האלה, כמוהם עוד מיליונים, בהמצאם צפופים ודחוקים עד מאה נפש ולפעמים גם 120 בתוך כתלי הקרון שהוביל אותם לסופם המר.

אציין רק, כי „קרוני" היה יחסית מהנוחים יותר, כמעט „לוקסוס", כי בסך הכול הושבנו בתוכו רק חמשים וכמה נפשות. היו בו שני אשנבים, שאחד מהם היה אטום לגמרי ומרושת מבפנים בתייל דוקרני, והשני בכותל שמול בקו אלכסוני לראשון, היה בחלקו פתוח ורק גזרי עץ אחדים בקו מאונך חצו אותו. דרך האשנב הזה נמשך עוד המגע עם העולם החיצוני; עם השמש המזהירה, שמי התכלת הבהירים, האויר הצח המבושם, הישובים הכפריים שלאורך קו הנסיעה על תושביהם השלווים וילדיהם המשחקים לתומם; היערות, החורשות, הגנים הפורחים ושדות הקמה המזהיבה; תחנות הרכבת, הצטלבויות דרכים וכו׳. הרכבת דוהרת ובעד האשנב רואים תחנות כה מוכרות וקרובות ללב. הנה: ויגנאנקה, קופיצ׳ינצה, טרעמבובליה, מקולינצה־סטרוסוב, טרנו־פול ועוד.

האנשים בקרון עמדו או ישבו על רצפתו. מר מייברגר שעם כניסתו לקרון היה כהלום רעם, אולי יותר מהאכזבה שנחל מאשר מעצם המצאו כאן ומהמכות שזה עתה ספג, כששערותיו ופניו מכוסים כתמי דם ללא כל טפול רפואי, התחיל לאט לאט להתאושש, להרגע ולהסתגל ככל יתר הנוסעים למציאות החדשה. כמו־כן דוגמת אחרים השלים עם המצב, ומפעם לפעם גם הפטיר: הלא זה גורלנו, יחד עם כל היהודים, וחסל... עוד הצליח להבריח אתו בקבוק אחד יי״ש (זה שנמצא בכיס אדרתו) ותוך לגימה קלה, אמנם על בטן ריקה, התרענן במקצת וגם נתן לאחרים ללגום מהבקבוק. בדרך כלל היה שקט בקרון, פרט לבכי מקוטע של תינוקת שהתעוררה מפעם לפעם משנתה כשראשה מונח בחיק אמה והשמיעה יבבות אחדות ומיד נשתתקה. לאחר מכן נודע לי שתינוקת אחת מתה הלילה בקרון שלי, אבל לא ספרו, אם הסיעו אותה הלאה או „סדרו" אותה בדרך. בנסיבות בה נמצאנו אז, אין זה משנה ולא כלום. אדרבא, יתכן, כי הודות למותה איפשרה התינוקת הזאת לאמה להיות „חפשית" ולקפוץ מתוך הקרון. הרי גם שמעתי, שאשה אחת בת כפר אם לתינוקת, היתה בין הקופצים מהרכבת. מזמן לזמן נשמעו בקרון גם וכוחים, אמנם לא סוערים. בין הנוסעים היו כאלה שלא רצו להשלים עם הרעיון שהם מובלים להשמדה. הם הביעו את ההשערה כי אנו מיבלים למחנה־עבודה. טענו, כי ראו בעיניהם שעל הקרון שלנו התנוססה האות L המורה שטעוניו מיועדים למחנה־עבודה. לאמתו של דבר היתה קיימת סלקציה כזאת למחנה עבודה „יאנובי׳ז" (יאנאווער לאגער) בלביב וגם מהטרנספורטים לבלז׳ץ היו מפרישים אלמנטים צעירים לעבודת פרך במחנה הנ״ל, אבל מאחיראן לא הגיע לשם אף אחד. ובעצם היו תנאי העבודה והחיים במחנה זה כמעט זהים עם חיסול פיזי עקב ניצול ושימוש מופרז בכוח העבודה של דרי המחנה והפיכתם תוך זמן קצר ל„שמעלץ" שאיז להם תקנה אלא בהשמדתם התכופה והדרך אליה הובילה ממילא לבלז׳ץ.

קפיצות־סכנה מתוך הרכבת

בערב הגיעה הרכבת לטרנופול. שם טולטלו והועברו הקרונות מפסים לפסים עד שעה מאוחרת בלילה. שם גם חלו חילופי משמרות בלווי הרכבת אנשי ה„שופו" (שוץ־פאליציי) מטרנופול שעזרו לגסטפו מצ׳ורטקיב בבצוע האקציה בעירנו, חזרו אתנו לבסיסם בטרנופול ובמקומם עלו משם מלווים אחרים. בלילה הפצתי אני בין נוסעי קרוני את ההצעה לנסות ולהנצל ע״י קפיצה מהקרון. את האפשרות הזאת היחידה של הצלה עצמית טפחתי בקרבי וגם הצעתי לאחרים עוד בימים שלפני האקציה וגם ביום האקציה במידה שניתן לי לבוא במגע עם הקרבנות הן בשבתי אתם בככר האיסוף והן בדרך לרכבת וכעת בקרון. בקרון היו אחדים שהתנגדו להצעתי, במיוחד התנגד לה מאד זיידה קירשנר (טראטלס) מרח׳ פילאטקיביץ. הוא טען: פנסטר זה („יענער שפרינגער") עוד ימיט אסון על כולם ובעטיו יהרגו

הגרמנים לקרון וישחטו אותם. בהיותו כבר קשיש ובעל כרס נמנע ממנו לכתחלה לעבור דרך חלל האשנב.

והנה, תוך המשך הוכוח על קפיצה, זזה הרכבת מתחנת טרנופול והשעה היתה כבר בערך 4 לפנות בוקר. הרכבת דוהרת קדימה בכוון ללבוב ומשם רק כברת דרך קטנה לבוא לבלז׳ץ. אין עוד זמן לוכוחים ולשקולים; יש להחליט מיד או — או. עוד מעט ויפציע השחר, ואם לקפוץ, אז רק ברגעי החשכה האחרונים וכל דקה או גם שניה יקרים. ולפתע, באופן ספונטני התחילה הקפיצה, בזה אחר זה. עוד מקודם כופפנו למטה את גזרי העץ שחצו את האשנב. כל קופץ העמיד את רגליו על דפנות הדלי שבקרון, נעזר ע״י חבריו בהרמת רגליו עד לגובה האשנב ובהוצאתן דרך האשנב החוצה יחד עם חלק מגופו כשהוא שכוב על הגב, ואז התהפך על החזה והשתלשל למטה וכשהוא נאחז בידו השמאלית בחלק התחתון של מסגרת האשנב הפיל את עצמו ארצה, קדימה בכוון נסיעת הרכבת.

אני הייתי העשירי מבין הקופצים, והסיבה לכך שעם תכונת הקפיצה קמה בהלה ואני, שנחלשתי אז מאוד, נדהפתי מפעם לפעם הצדה ע״י קודמי שהיו בעלי מרפקים חזקים ממני. לאחר שקפצתי והפלתי את עצמי אל הקרקע ליד פסי הרכבת תוך גלגולים אחדים כתוצאה מהנפילה, שמעתי מטח־יריות מתוך הרכבת. לא ידוע לי אם המלוים הרגישו במתרחש וירו אחרי, או היו אלה יריות סתם לשם הפחדה בעלמא. כשהרימותי את ראשי ממקום שכיבתי ראיתי עוד את הקטר שעבר־חלף והוברר לי, כי בהרכב החדש של הרכבת נמצאתי רק בקרון השלישי או הרביעי מאחורי הקטר ואחריו עוד נגררו ונתמשכו קרונות לעשרות (לפי אומדני עד 40) עם קטר נוסף שסגר את רכבת המות. כשנסיתי לקום הרגשתי כאב בארכובתי השמאלית ובנקודות שונות בפנים. בכל זאת קמתי והלכתי, ולאחר צעדים לא רבים נתקלתי בפלג מים ועליו גשרון, שדרכו עברה הרכבת לפני דקות אחדות.

לאחר שרחצתי את פני במי־הנחל הסתכלתי מסביבי בכדי להתמצא בסביבה שבחלקה היתה מוכרה לי מנסיבות שונות מלפני המלחמה ומתקופות המלחמה. ראיתי שאני נמצא בדרך בין הכפר הלובוציק־וויאלקי ובין העיירה יזיארנה ליד זבורוב. ידעתי שבכפר הנ״ל ישנו מחנה עבודה בו נמצאו עוד לפני שבועות אחדים יהודים עצורים מאוזיראן, והחלטתי לפנות לשם. לפי טרטור אופני עגלה שהגיע לאזני, הבחנתי שבקירוב מקום עובר כביש. ואמנם מיד הגעתי עדיו ושמתי את צעדי בכוון הבתים, שנסתמנו לי באופק, עם דמדומי בוקר. הלכתי בצדי דרכים לבל תראני עין אדם מקרוב. נכנסתי לתוך הכפר הנרדם עוד והגעתי למקום שלפי כל הנתונים ובמיוחד לפי חוטי התייל שהקיפו אותו היה זה מחנה עבודה. הסתתרתי בקרבתו והתחקיתי אחרי פנים יהודיים שיצאו ממנו ויזדמנו בסמוך לי. כעבור זמן מה הופיע בקרבתי שוטר יהודי משומרי המחנה. בקריאת לחש הפניתי את תשומת לבו אלי, והוא לפי הפצעים שבפני תפס מיד את מצבי המיוחד ורמז לי ללכת אחריו. ודרך שבילים מפותלים בסימטות הכפר הובילני לדירתו של רופא המחנה. הרופא היה יהודי צעיר מפראג, אף הוא עציר מחנה העבודה הנ״ל. אולם בגלל עמדתו כרופא נהנה מיחס אנושי יותר ומחופש־תנועה. אצלו קבלתי טפול רפואי ואיכסון אנושי במאכל ובמשתה. היתה זאת רק למעלה משעה מרגע קפיצתי מהרכבת והנה אנוכי יושב כבר כבן־אדם ליד שולחן וטועם ארוחת בוקר לאחר ששום אוכל לא הגיע אל פי במשך 2 יממות וחצי מאז אותו ליל שבת וחג הסוכות בבית באוזיראן.

לפנות ערב הועברתי לכפר בורקי־וויאלקי. באותו הכפר ובשני שבקרבתו — בסטופקי נמצאו מחנות עבודה ובהם רבים מבני עירנו (ראה לעיל). שם התנהלו החיים „כסדרם״. יושבי המחנות המשיכו בעבודת הכפיה שלהם, ועל יד המחנות מעבר לגדרות התייל הסתובבו אנשי הקשר של היודנראטים ממקומות שונים במחוז טרנופול כולל אוזיראן שלנו וכן גם הוריהם או קרוביהם של אי אלה עצורי המחנות, שבאו הנה בכדי לטפל בדבר שחרור בניהם או קרוביהם, כשבינתיים הגיעה אליהם הידיעה על אבדן משפחותיהם או חלק מהן באקציה.

למחרת, ביום שלישי בערב, נסעתי באוטו־משא „הביתה״ לאוזיראן ואתי נסעו עוד אחדים מניצולי הרכבת וגם יהודים ששוחררו מהמחנות בבורקי וסטופקי תמורת פדיון או ע״י החלפתם באחרים. בדרכנו זו הביתה קרה לנו עוד נס, כי המשאית

שלנו עברה את העיירה קופיצ׳ינצה בערך בשעה 2 בלילה וכפי שנודע לנו אחרי כן היקפה העיר ל א ק צ י ה שהתקיימה בה ובעיירות אחרות שבסביבתה למחרת ביום רביעי, 30.9.42, כבר בשעה שתיים וחצי.

לימים נודע לי כי לא הייתי הקופץ האחרון מהרכבת (מאותו הקרון), עוד גבר אחד, אשה אחת מהכפר (ראה לעיל) והבחורה פייגה בת השו״ב אשר בלויטל קפצו גם הם. זו האחרונה הגיעה לאחר קפיצתה לגיטו טרנופול ו„הספיקה" עוד להנצל בדרך נס מאקציה זוטא שנערכה שם בינתיים וחזרה לאוזיראן. גם נער קטן בן לאה׳צ׳י פרנקל (נכדו של בנימינצ׳י שפרלינג) קפץ מהרכבת כבר בסביבת ראווה־רוסקה ליד בלז׳ץ והצליח להגיע לאיזיראן, אך כמעט כולם ניצלו רק לחיי שעה ונספו אחר כך בנסיבות שונות.

גירוש כללי לקראת החיסול הסופי

(גזירות חדשות ופורעניות מחרידות)

כפי שאפשר היה לחזות מראש לא נתמלאה כוס היגונים עם האקציה הזאת. היה ברור לכל שלפליטי היום הזה — והם היוו עדיין כמחצית יהודי אוזיראן — עוד צפוי מאבק מר — ומאד מפוקפק בתוצאותיו — לחיים ולמות. באותו הזמן כבר הספיקו רוב היהודים להכיר את תכסיסי הגרמנים בביצוע מזימותיהם להשמדה; שלבים שלבים, תחנות תחנות, תוך השתמשות בכל מיני להטוטים להסחת הדעת ולטפוח אשליות, אבל גם תוך התקדמות עקבית לריכוז היהודים במקומות מעטים בלבד בגיטאות ובמחנות.

ואמנם אשר יגורנו בא ונתחדש. כבר ימים אחדים אחרי האקציה נתקבלה הידיעה על גזירת הגרוש של כל היהודים שבסביבה ממקומות מגוריהם וריכוזם בגיטאות או ברובעים סגורים בשתי העיירות בורשצ׳וב וטלוסטה. פליטי האקציה באוזיארן שטרם הספיקו להתאושש, לבכות ולהספיד את אלה שהלכו מהם לפני ימים אחדים לדרכם האחרונה, כבר נמצאו בפני גזירה חדשה העומדת להנתך על ראשם, גזירה אשר כמוה — כצעידה לקראת המוות הבטוח ותוך עינויים רבים ונוראים.

עוד נעשה ע״י שניים משרידי היודנראט מאמץ בכדי להשפיע באמצעות הקרייזיודנראט בצ׳ורטקוב על השלטונות הגרמנים לשנוי התכנית של עקירת יהודי אחיראן וגירושם לגיטאות שבסביבה. למטרה זו נאספו גם כספים לשם מתן כופר תמורת העברת רוע הגזרה. אולם כל ההשתדלויות וההבטחות היו לשוא, כי היתה זאת שוב אשליה תמימה להאמין בכך, שאפשר לשנות הסדר שתוכנן ע״י הגרמנים בדרג גבוה. המגמה היתה לכתחלה לרכז לנקודות ספורות את האוכלוסיה היהודית בכדי לעשות את מלאכת ההשמדה יותר קלה ויעילה.

ואמנם כבר במחצית אוקטובר 1942 פורסמה גזרת הריכוז של יהודי הסביבה בשני הגיטאות בבורשצ׳וב ובטלוסטה וגם — במסגרת יותר מצומצמת — בצ׳ורטקוב עצמה. ליהודי הסביבה ניתן חופש הבחירה לקביעת מושבם באחד משני הגיטאות הנ״ל

בני דודים שנספו בשואה (שיסלר, שטרנברג, שנידרמן)

ואפילו הרשות להצטרף לגיטו בצ׳ורטקוב, אולם לא ידוע לי כל מקרה שמישהו מיהודי אוזיראן עבר לגיטו צ׳ורטקוב.

עם פרסום צו הגרוש החלו בסוף אוקטובר 1942 יהודי אוזיראן בחיסול דברים וחפצי בית שונים, תוך מסירתם בחצי חנם למכרים נוצריים. לאחר מכן הטעינו היהודים את שארית מטלטליהם, כל משפחה כדי קיבולה של עגלה רתומה לסוסים, ועברו לגיטאות.

בדרך לשם אפשר היה לראות יהודים בודדים, גברים ונשים, שהלכו ברגל עם צרורותיהם על גבם, כשפניהם מועדות ל„חיים חדשים" בגיטו.

עם עברם לגיטאות בבורשצ׳וב ובטלוסטה נתחלקו אז יהודי אוזיראן הנותרים לפי מקומות המצאם לארבעה חלקים: 1. בגיטו בורשצ׳וב, 2. בגיטו טלוסטה, 3. במחנות עבודה בסטופקי־בורקי שע״י טרנופול (ראה לעיל), 4. ה„מיוחסים" שנשארו באוזיראן על יסוד אשורים מהשלטונות שרכשו להם בעד כסף כעסוקים, כביכול, באיסוף פסולת (אלט־שטאף־ערפאסונג) ובאיסוף ניר. עוד קומץ יהודים מצאו להם מעצמם חסות זמנית בתוך מחנות העבודה שבכפרי הסביבה, כמו גלנבוצ׳ק, ליסוביץ ועוד.

וכעת על ראשון ראשון. לפי האומדן עברו לשני הגיטאות הנ״ל בבורשצ׳וב ובטלוסטה כ־500 נפשות מיהודי אוזיראן, וקשה לקבוע אפילו בערך, מה היה מספרם בכל אחד משני המקומות האלה, לאחר ביטול היודנראט המקומי לא התנהל כל רישום סטטיסטי, ונוסף לכך היתה תנודה מתמדת בין שני הגיטאות הנ״ל במדה שהדבר ניתן בנסיבות הקיימות, אבל היתה גם תנודה מתמדת בין יהודי אוזיראן ש„השתקעו" בשני הגיטאות לבין ה„מטרופולין" באוזיראן.

בגיטאות הנ״ל נבלעו יהודי אוזיראן בתוך הקלחת הכללית יחד עם יהודי הגיטו המקומיים ובאי חוץ מעיירות אחרות. לאט־לאט „הסתגלו" לתנאי המקום, התגוננו במדת היכולת מפני השוטרים והנוגשים למיניהם, ובכללם היהודיים. וזאת לדעת, שבדרך כלל היה הלחץ על פליטים שבאו מחוץ, מחוסר פרוטקציה אישית והתמצאות קרובה בשטח, יותר קשה והתביעות מהם לקרבנות בנפש ורכוש יותר גדולות ויותר תכופות. לאט־לאט התחפרו שם יהודי אוזיראן בתוך דירותיהם הצרות והכינו להם, דוגמת אחרים, מחבואים ומבנים תת־קרקעיים מאימת אקציות ופרעות שפחדן לא סר מעל האוכלוסיה היהודית אף לרגע. בהערת אגב יצויין, כי התנהגות השלטונות היהודיים (יודן־ראט ואודנונגס־דינסט) לגבי האוכלוסיה היהודית היתה לפני האקציות פי כמה יותר ליברלית מאשר לאחריהן אפילו באותו הרכב של האנשים. תופעה זו הוסברה בכך שלחץ השלטונות הגרמניים עליהם הלך וגדל, הלך ותכף עם התקרב המועד לחיסול המתוכנן של ריכוזי היהודים בכלל.

פודוליה הגליצאית כולה קרבן לגירוש, לטבח ולרצח בחפירות

גם בימים האלה, לאחר העברת היהודים לגיטאות או תוך העברתם הגיעו ממקומות שונים בסביבה בשורות על אקציות בלתי פוסקות.

באותם הימים התקיימה בצ׳ורטקוב „אקציה זוטא" שקצירה היה „רק" 500 נפש. במיוחד סופר אז על בוצ׳אץ, אשר נותר בה עוד ריכוז גדול של יהודים, כ־6.000 נפש. ובכדי לקצץ בהם ערכו הגרמנים אקציות בזו אחר זו. על אחת מהן נחרת בזכרוני פרט סיוטי ממש. באחד מימי נובמבר 1942 נמסר לי מפי חברי, בן עירי, ששהה בגיטו טלוסטה בהבעת סיפוק על ה„כשלון הגדול" שהגרמנים נחלו ביום שלפניו בבוצ׳אץ: הם לא הצליחו לתפוס שם באקציה זו „אלא כ־650 נפש". על רוב גדול מיהודי בוצ׳אץ הנותרים, פליטי האקציות האלה, נגזרה אחרי כן גזרת גרוש לגיטו טלוסטה, והגרמנים עם הפורעים האוקראיניים ערכו בהם טבח באישון לילה בדרך לטלוסטה.

במשך ירחי הסתו „התייצבו" החיים בגיטאות הנ״ל ואקציות לא התקיימו בהם בכל עונת החורף עד לאביב. אחת הסיבות לכך היתה, כפי שנמסר אז, העובדה שהמשלוחים ברכבות־המות לבלז׳ץ הופסקו ובמקומם נקטו הגרמנים שיטה חדשה, ידועה מכבר מאיזורים אחרים והיא לערוך רצח המוני במקום ע״י יריית הקרבנות לתוך חפירות שהוכנו מראש. אולם, האדמה הקפואה והקשה בחורף היוותה, כנראה, מכשול רציני למלאכת ההשמדה, שהיתה צריכה להבצע לפי טעם הגרמנים ביעילות ובקצב מהיר.

יש להניח שלא היתה זאת הסיבה היחידה, אבל שיש דברים בגו תשמש העובדה שאירעה לאסירים יהודים בכלא צ׳ורטקוב, ביניהם חנציה הולנברג מאוזיראן. האסירים נכלאו שם בדרך כלל באופן שרירותי על עבירות מדומות, וח. הולנברג „נקלעה" לכלא עוד לפני כשנה בזמן „גזרת הפרוות", כשבאה לצ׳ורטקוב לטפל בדבר שחרור בנה אוציו הולנברג שנכלא שם באחד מארבעת אנשי ערובות (ראה לעיל). בנה שוחרר והיא „במקרה" נתפסה. רק יחידי סגולה האיר להם

מזלם לצאת משם חיים. רובם הוצאו להורג לאחר שעונו או שצורפו לאקציות ומשלוחים למחנות המות. ואירע שקבוצת אסירים (ביניהם ח' הולנברג) הובלו בעיצומו של חורף למקום מסויים ושם נצטוו לחפור לעצמם בור. אולם, בגלל הקרקע הקפואה, הסרבנית, הבור לא נחפר והם הוחזרו לכלא. וכעבור שבועות מספר לאחר הפשרת השלגים, כשהאדמה נעשתה יותר רכה וממושמעת, בוצעה הוצאתם להורג. וככה התאכזר להם הגורל להציץ בפני מר המוות פעמיים.

ואם אקציות בקנה מידה רחב לא נערכו, כאמור לעיל, באותו החורף, הרי פטור בלא־כלום לא היה נראה לגרמנים ולמשרתיהם האוקראיניים. ואז נעשו ע"י המשטרה האוקראינית בשני הגיטאות הנ"ל „חטי־פות־רחוב" (לאפאנקי באוקראינית), שהתבטאו בתפיסת כל יהודי שנראה ברחוב. החטיפות נמשכו ימים אחדים ובידי החוטפים נצטברו עשרות יהודים, אנשים ונשים שהועבר: לכלא צ'ורטקוב. לאחר השתדלויות רבות מצד גורמים שונים „נאותו" הגרמנים „ברוב טובם וחסדם" לשחררם. כמובן תמורת כופר נפש. אבל מה נתגלה לאחר שהללו חזרו הביתה לגיטאותיהם? מחלת הטיפוס שבגלל הצפיפות ותנאי דיור הקשים, היתה כבר נפוצה בגיטו, התפשטה עכשו ביתר שאת והפילה חללים למכביר. הונח אז ללא כל ספק של„חטופים" הללו הודבקו בכלא צ'ורטקוב חיידקי טיפוס בכוונה תחילה לשמש מכשירי הפצה של המחלה הזאת בגיטאות. השטן הגרמני לא היה, כנראה, מסוגל לשחרר יהודים מכלא בלי כוונת־זדון להעזר בכך לבצוע מזימותיו הרצחניות.

עם היהודים שנמצאו במחנות העבודה בסטופקי־בורקי, גברים וברובם צעירים, כמעט ונותק הקשר ההדוק שהיה קיים אתם עד לאקציה ע"י בקורים מצד באי־כוח היודנראט או הוריהם וקרוביהם וע"י אספקה סדירה ותכופה של חבילות מזון. באקציה נספו רבים מבין הוריהם וקרוביהם של דרי המחנות הנ"ל ולא היה עוד מי שיתעניין בהם, רק לאלה מביניהם שנותרו משפחות בחיים ואשר גלו לגיטאות בבורשצ'וב ובטלוסטה, עוד סופקו מזמן לזמן חבילות מזון במסגרת הכללית של הגשת הסיוע מטעם הגיטאות אך ביתר צמצום ובתוך רווחי־זמן יותר ארוכים. קשה היה לקבוע כמה מהם החזיקו מעמד והמשיכו לסחוב בעול העבודה הקשה ובתנאי התזונה הלקויים.

לפי האומדן היו שם כ־140 נפש מיהודי אוזיראן, ובשל חוסר טפול והתענינות מצד הבית לא חסרו ביניהם קרבנות (עד האקציה, כמעט ולא היה כל קרבן מבין יהודי אוזיראן במחנות). אולם עובדה היא, כי על אף הכול המשיכו רבים מהם לחיות בתנאי המחנה עד יום חיסולו המר ביולי 1943.

רצחו וגם ירשו

כבר הזכרנו לעיל שעל הישוב היהודי באוזיראן שמרו רק אותם מועטים שהורשו להשאר זמנית במקום כאוספי פסולת ונייר. ובעיני השלטונות הגר־מניים שימשו אלה גם מעין מחסלי הרכוש היהודי שנותר בבתים לאחר עקירת תושביהם מהם. לאמתו של דבר לא היה בבתים הנטושים האלה מה לחסל, פרט ל„אלטע זאכן ושמאטעס", מעט ספרים וניירות פזורים. ואם נותר משהו בעל ערך ממשי, כבר הספיקו ה„גויים" המקומיים, הנברגים המקצועיים שבהם המבצ־בצים תמיד על פני השטח בימי פרעות ומהומות, לשלוח את ידם בשוד ובביזה. הם חדרו מיד לתוך הבתים הריקים, חיטטו וחיפשו בכל פנה וחור וחפרו אחרי „מטמוני־זהב" וחפצי ערך.

לא ויתרו יהודי־אוזיראן על עירם ובכל הדרכים ניסו לחזור אליה. אמנם נותרו בעיר רק משפחות אחדות בזכות „תעודות" האישור שבידיהן. אולם לאט לאט וברבות הימים הצטרפו אליהם גם אי אלה מבני־משפחותיהם שחזרו מהגיטאות והוגנבו העירה, וכן גם אנשים אחרים משוללי כל „ניירות" שהעדיפו להסתכן ולשבת באוזיראן מאשר בגיטו. הגויים בחוץ לא הבחינו בין בעלי התעודות ובין מחוסרי רשיונות. כל יהודי שהסתובב בחוץ עם שק מקופל התלוי לו על זרועו — זו ה„הוכחה" שהוא בתפקיד לאיסוף פסולת או נייר — היה בעיניהם בחזקת בעל רשיון לשבת באוזיראן. ולשבח יצויינו יהודי אוזיראן בעלי ה„תעודות" שלא הקפידו אלא הסתכנו ונתנו גם לאחרים להסתופף ב„נחלתם", בנגוד למקומות אחרים, ששם שמרו „בעלי הניי־רות" על זכותם האכסקלחיבית מתוך פחד שלא יבולע להם בשל חדירת אחרים.

בדרך כלל נשמרו היהודים באותם הימים מכל פגישה בגרמני ובמיוחד עם אנשי הס. ס. והגיסטפו, שלא פעם התירו לעצמם לפגוע ולירות גם במחוסנים כביכול. מי יקרא אותם לדין על כך? לפי החוק פג

תוקפם של האישורים האלה ב־1 בינואר 1943, שכן עם התאריך הזה מתחילה בעצם תקופת מבצע ה„יודן־ריין" באיזור ורק מסיבות טכניות נדחתה למעשה לאביב 1943. למטרת ביזנס מקומית הוארכו האישורים האלה ע"י השלטונות הגרמניים בצ׳ורטקוב לעוד 3 חדשים, בהיותם משוכנעים שממילא קרוב יומם גם של אלה.

וככה עברה על היהודים שנותרו באוזיראן בחדשי החורף של שנת 1942/43 תקופה של הפוגת־מה. ייזכר כאן לטובה אליעזר ולדמן שהתנדב לשמש באותו פרק זמן איש־קשר בין יהודי המקום ובין המשטרה האוקראינית המקומית ועם המשטרה הגרמנית בבורשצ׳וב, ואשר ללא כל טובת הנאה ולפעמים גם תוך סיכון עצמו, עשה כמיטב יכלתו בכדי לחפות על יהודי המקום ולא פעם גם לפדות אי־אלה מהם ברגע האחרון מתוך צפרני המות. מוצאו מכפר שרשונוביץ*) סמוך לאוזיראן, איש אמיד שרוב משפחתו נספתה בכפר הזה עם חיסול מחנה העבודה (ראה רשימת הקרבנות בספרנו). בעצמו ניצל ונמצא כיום בניו־יורק. אחיו ד"ר שניאור ולדמן, עורך דין ידוע מבורשצ׳וב, חי כיום אתנו בתל־אביב. הודות למאמציו של אליעזר ולדמן מצאו אז באוזיראן מחסה ומפלט עשרות יהודים מגיטאות הסביבה, עד שבפסח 1943 כשפרץ גל חדש של אקציות, הסתובבו באוזיראן למעלה מ־100 נפש.

מבצע הרס בתי־היהודים, לרבות בתי־תפלה

לשלמות התמונה יצויין עוד, כי עוד בסתיו 1942 נהרסו רוב הבתים היהודיים עד היסוד באוזיראן ע"י חברה שרכשה מהגרמנים בזול, כמעט בפרוטות, את בתי היהודים. במבצע זה נהרסו גם בית המדרש, בתי התפלה האמריקני והסאסובי (דאס אמעריקאנער שילעכל און דאס סאסאווער קליזל) ועוד. מהרס זה ניצל בית התפילה ע"ש מאלי (מאליס קלויז) שעוד עם פלישת הגרמנים הפך למחסן תבואה ממשלתי.

*) בכפר שירשונוביץ התקיימה הסתדרות ציונית ובאחוותו היתה נקודת־הכשרה חלוצית. יהודי־הכפר הזה ועוד כ־10 יהודים מכפרים אחרים שוכנו במחנה־עבודה W מספטמבר 1942. והנה ב־17 ביולי 1943 נרצחו כולם בידי אנשי ס.ס. והמשטרה האוקראינית, והובאו לקבורה בקבר אחים בכניסה לכפר.

נשארו לפליטה ולא נהרסו בעיקר הבתים שבהם כבר גרו משפחות נוצריות או אותם ששמשו חנויות או משרדים בשביל הגויים.

היהודים שעליהם המדובר בפרק זה התרכזו, מאז החלו להרוס את קני מגוריהם, במיוחד בבתים של לייביש ולדמן, יוסי מנדל שטרנברג והסמוך לו בית שמחה שפרלינג. מהבתים האלה הובילו, כידוע, בכוון שמאלה שבילים לבית הקברות היהודי ומשם לשדות העיר והכפר קונסטנציה עד לחורשה שממזרח לכפר הזה. נתיב זה שמש בשבועות הבאים, במיוחד בחדשים אפריל — מאי 1943 עד למבצע „יודן־ריין", דרך בריחה והסתתרות בשעות הסכנה.

השמדה וכליה בכל פודוליה הגליצאית

והנה עם בוא האביב שנת 1943 התקרב הקץ ונראו בעליל פעמי הסוף גם ליש העלוב והנקלה של חיי השעה בגיטאות ובמחנות העבודה על כל המוראות, הסכנות, ההשפלות, הסחי והמאוס שבחיים האלה. הרי בכל זאת עוד משהו מהחיים, עוד אחיזה קלה בהם, עוד שביב תוחלת לאולי ירחם, לאולי יתרחש עוד נס כלשהו. אבל הנס לא בא לא מן השמים ולא מן הארץ. האביב לבלב ופרח והשוחט שחט ועוד השחיז את סכיניו ואת חלפיו בכדי להשלים את מלאכת ההשמדה עד גמירא, עד „יודן־ריין".

והמאורעות לא בוששו לבוא, ובקצב מסחרר, בזה אחר זה, אקציה אחרי אקציה. מי ימנה את מספר האקציות בימים ההם מרחוק ומקרוב, שעל אודותן, הגיעו השמועות והידיעות? ברם, כאן עלינו להצטמצם ולא להפליג למקומות אחרים יותר מהדרוש, כי המדובר הוא רק בקטע קטן מאד של זירת שלטון הגרדום והטבח באותם הימים, רק לזה הנוגע ליהודי אוזיראן והכפרים שמסביבה, לחלקם בעליה על העקדה, על המוקד.

כחלק מדיסטריקט גליציה, שעליו הוכרז אז מטעם השלטונות הגרמניים לעשותו „יודן־ריין", הגיע גם תורם של הגיטאות בבורשצ׳וב ובטלוסטה, בהם נמצאו אז עדיין מאות מיהודי אוזיראן. הראשונה בתור לאקציות בעונה זו היתה בורשצ׳וב. כעין פרלודיום לאקציות בבורשצ׳וב, שמשה „אקציה זוטא" שהתקיימה בה עוד בפורים ושבלעה „רק" כששים קרבנות. אולם ביתר שאת ובקציר דמים גדול היתה האקציה שפרצה

בערב פסח בצהרים, נמשכה כל אותו היום והלילה שלאחריו עד למחרתו. בליל התקדש חג הפסח (בשביל מי ?...) התאבכו עננים אדמומים ונראו עד אוזיראן להבות אש ותמרות עשן שבקעו למרומים מכוון בורש־צ׳וב. נודע לנו אחר־כך, שהלהבות עלו מבונקר אחד שהמרצחים העלוהו באש בכדי להבריח ממנו ולתפוס את המסתתרים בו. היהודים שנלכדו באותה האקציה כבר לא הובלו למחנות השמדה במרחקים, אלא חוסלו בו במקום. הוא הדין לגבי כל האקציות שהתקיימו אז. האנשים שנתפסו נאספו למכלאה ומשם הובלו בשורות מלוכדות לדרכם האחרונה בבית הקברות היהודי. שם „חיכתה" להם כבר שוחה ארוכה ועמוקה שרחבה כמידת ארכו של בן־אדם, חפרוה בדרך־כלל הקרבנות הראשונים מבין הגברים שהובאו לשם. הקרבנות הופ־שטו בתחילה וערומים הופנו שורות־שורות ללוח־עץ שהיה נטוי מעל לשוחה. בעמדם על לוח העץ נורו ונפלו לתוך השוחה. יצויין אגב, שהזדים היורים קימצו מאד בכדורים ולא פעם הסתפקו בכדור אחד לירות באשה ובתינוקה שעל זרועה, או מתוך „שויץ" גם בשני מבוגרים ויותר. ואם אחד מהם נפל חי והתפתל ביסוריו בתוך השוחה, למי זה איכפת? בשלב הראשון עוד היו ממיינים את הגויות וה„סדרן" היה מפריד בין גבר ואשה והיה משליך ביניהם ילדים וטף, אולם באקציות הבאות לא הקפידו עוד והנופל לתוך השוחה „הונח" בה כפי שנפל.

לאחר אקצית הפסח שנת 1943 בבורשצ׳וב נשתררה בסביבה זו הפוגת־מה. והיו כאלה שנתעו להאמין, כי עוד לא בא הקץ, ומה שיקרה שוב ועלול עוד לקרות, בכל זאת לידי עקירת הכול לא יגיע, ואף אחד לא רצה ולא היה מסוגל גם מבחינה נפשית להעלות זאת על הדעת. החיים בשני הגיטאות המשיכו בקיומם על פי תהום הכליון. בגיטו טלוסטה, שהיה יותר מאוכלס מאשר בבורשצ׳וב ואשר בתקופת חג הפסח פסחה עליו האקציה, התיימר ה„יודנראט" שלו, כי אם גם הוא רודה בעם ביד חזקה וסוחט ממנו כוח עבודה, מסים וארנוניות למעלה מכל יכולת ובלי הרף ובלי התחשבות וללא נקיפת מצפון, הרי תמורת־זאת יש לו קשרים כאלה עם השלטונות הגרמניים ה„מבטיחים", אם לא המנעות גמורה מן האקציות, אזי לכל הפחות דחייתן ממועד למועד עד..., אבל הבטחות ואשליות לחוד ומזימות הגרמנים לחוד.

חיסולים אכזריים מכל אכזר

(תלי־עפר זעים־נעים מקבורים־חיים)

והנה ביום חמישי אחד (כ״ב אייר תש״ג, סוף מאי 1943), כ־5 שבועות אחרי אקצית־הפסח בבורש־צ׳וב, פרצה גם בטלוסטה אקציה שבהיקפה ועוצם יבול קרבנותיה, עלתה על ממדי ההשמדה הידועים עד כה בסביבה זו. נמסר אז על מספר קרבנות בסך 2830 (אלפיים שמונה מאות ושלושים), איש ואשה, בחור ובחורה, נער זקן ושב, עוללים ויונקים ביום אחד. כולם הובלו מככר־האיסוף לבית הקברות היהודי, ושם נורו והומתו או הופלו לתוך השוחה לפי השטה דלעיל כשהם רק פצועים ועודם חיים. אחריהם נשאר בבית הקברות תל־עפר שעוד ימים רבים היה חי, זע, וכמעט זז, מתנועע ומתרומם, וגם מותסס מהדם הרב שנדחס לתוכו ושלא הספיק להספג כליל בתוך האדמה — האם. דמים בדמים נגעו — דמם של הקבורים חיים ודמם של ההרוגים שטרם צנן. והדם זמן־רב לא נרגע, וכדמו של זכריהו הנביא התמרד והתרתח, בעבע ופעפע והיה מפעם לפעם מתפרץ החוצה באפיקים אדומים לעברים שונים. וכל זה קרה באותו בית קברות, שבו נטמנה לפני למעלה מ־200 שנה אמו של הבעש״ט (ר׳ ישראל בעל־שם־טוב). כידוע, שהה הבעש״ט שנים אחדות בכפר קשיליביץ הסמוך לטלוסטה ובטלוסטה עצמה, ומשם גם נתגלה. יהודי טלוסטה היו מייחסים לקבר אם הבעש״ט שבתחום עירם כוח־פלאים המגן עליהם מכל מיני צרות ופורענויות, והאמינו שבזכותה ובזכות בנה הקדוש לא יאונה להם כל רע. את אמונתם זו היו מאמתים בראיות ובספורי נסים שאירעו להם בעבר הרחוק והקרוב. מי יודע, אולי בעבר אמנם קרו נסים, ואשרי המאמין. אולם כאן המדובר על הוה אכזרי מכל אכזר שבו הסתלקו והתנדפו כל הנסים והנפלאות שאירעו לאבותינו הקדמונים ובשכבר הימים ושלא רצו לקרות בזמן הזה באותם ימי־אימים, כשהעם כולו התבוסס בדמו.

כעבור 10 ימים, ביום א׳, ג׳ סיון תש״ג, תחילת יוני 1943, פרצה בטלוסטה בעצם היום לטוהר בשעות לפני הצהריים אקצית־חיסול, האחרונה באקציות הסידוריות מבחינת היקפן ושלל הקרבנות בעיר הזאת. בזו האקציה ניספו, כפי שנמסר אז, למעלה מ־1000 נפש, ובבית הקברות הנ״ל נוסף עוד קבר אחים, אשר

דמיו נגעו בדמיו של קודמו הגדול ממנו. סמוך לאותו זמן התקיימו עוד אקציות זוטות בכפרי הסביבה של טלוסטה, כגון: קוזיגורה, רוז'אנובקה, שיפוביץ, הולו־בצ'ינצה ועוד.

באלה האקציות האחרונות נספו רבים מיהודי אוזיראן ובתוכם הרב מרדכי אפשטיין עם רוב בני משפחתו, שהיתה מהמשפחות הגדולות באוזיראן. הרב אפשטיין, ידוע בכינוייו „דער מאגירובר רב" או סתם ר' „מרדכלי", נורה ביום א' הנ"ל — עם פרוץ האקציה — בפתח דירתו. כל חייו היו שרשרת ארוכה של עוני ותלאות. שבע יגון ומרורים נאבק תמיד לקיום צנוע ולהכרה כמרא דאתרא, ולוא גם בצוותא עם השני המתחרה בו. מבני ביתו שנספו בימים ההם יצויינו:

1. בנו שמעון אפשטיין, מתלמידיו החריפים של הרב מפרובוז'נא הנודע, היה בעל סמיכות לרבנות, בוגר האוניברסיטה בורשה והמכון ללמודי היהדות שם. אשתו וילדתו נספו בגיטו ורשה.

2. חתנו הרב משה פנר (מפשמישל) דמות עדינה ונאצלת, אשר מלבד היותו בר־אורין ובקי גדול בש"ס ופוסקים, היה גם נואם מוכשר ובעל מדות תרומיות.

ימים אחדים אחרי האקציה האחרונה בטלוסטה החלה בבורשצ'וב בחג השבועות אקצית־החיסול שנמשכה 3 ימים רצופים, בימים 7, 8 ו־9 ביוני 1943. גם באקציה זו נפלו רבים מיהודי אוזיראן ובכך נסתיימו וחוסלו יהודי אוזיראן עם שני המרכזים שציינתי לעיל — גיטאות טלוסטה ובורשצ'וב. מיהודי אוזיראן שרדו אז רק בניה העצורים במחנות העבודה כטופקי־בורקי; ואלה מביניהם שהחזיקו עוד מעמד כבעלי ה„נירות" באוזיראן גופא. על אלה האחרונים ברצוני עוד ליחד את הדבור ולמסור כעד ראיה ושמיעה מקרוב את פרפורי־מאבקם בטרם שנתפזרו ושלבים־שלבים חוסלו ברובם גם הם.

לאחר האקציה בבורשצ'וב בפסח תש"ג ו„המבצ־עים" הבלתי פוסקים בסביבה בימים הבאים, חל שנוי לרעה גם במעמדם של בעלי ה„תעודות", אוספי הפסולת והנייר, כביכול, באוזיראן ושל כל האחרים שברחו מהגיטאות הקרובים מחמת המציק ופחד האקציות, נלוו ליה די אוזיראן והסתובבו בה בסימטאות הצדדיות. מאז חג הפסח גדל מספרם של אלה האחרונים ורבים מהם לא חזרו יותר לגיטו. הגויים מסביב ידעו על המתרחש וגם השכילו בינתים להבין, שאין עוד יהודים „מחוסנים". אולי עוד זמן־מה נדמה היה, כי יהודי־פרוטקציה במחנות כאלה היו בכפר גלנבוצ'ק ובאו־זיראן גופא בבית יונה וניכה וגנר (שוורצאפפל) ונמצאו תחת פיקוחם הישיר של אנשי הס.ס., אולם לאט לאט הוברר לעין כל, כי הכול הפקר.

הפקר: כל מוצאם הורגם

מחוסר כל ברירה, נאחזו אז יהודי־אוזיראן בעירם ככל שניתן להם עוד. באותה התקופה שבין פסח תש"ג עד „יודן־ריין" התגוננו בנשק הטפוסי־גלותי: מנוסה, בריחה. על כל ידיעה או שמועה, אמיתית או דמיונית, ברחו ממעונותיהם ונסו בכוון לבית־הקברות היהודי ומשם לשדות קונסטנציה ולחורשה שבכפר הזה. וכשנודע להם שחלה ארגעה והשד במדי גרמני או שוטר אוקראיני עזב את העיר או שלא היה מהמרצחים שאומנתם בכך, חזרו „הביתה". ובאוירה כזאת של ריצה ומנוסת־בהלה חיו שבועות שלמים. הגויים המקומיים ראו זאת, ואמנם הוברר להם בצורה מוחשית שאלה הם הפקר גמור. ואז צצו מביניהם אלמנטים שוחרי טרף ושואפי בצע שהקדימו את הגרמנים בפעולת החיסול. אליהם השתייך מורה אחד שהגיע לאוזיראן מאי־שם מאוקראינה בתקופת הסוואטים ושמש בהוראה בבית הספר המקומי וגם כמדריך מטעם הקומסומול. עם נסיגת הצבא האדום נשאר במקום ובתקופת שלטון הגרמנים התגלה כלאומני קיצוני וכפורע אכזרי ביהודים. באחד הערבים שבימים ההם, כשיהודי אוזיראן ברחו בגלל איזו סבה שהיא לסימטאות שמסביב בית הקברות היהודי, תפס הנ"ל מהמארב את האשה פריידה קוברט (אשת חנינה „ציקוריה"), הכניסה לאחת הרפתות ובאלה שבידו חבט והלם בראשה עד שרצחה נפש. תחילה עוד צעקה, אבל מי יכול היה לבוא לעזרתה? בבוקר נמצאה מתה.

לפורע הנ"ל יש חלק רב גם בארגון הגויים המקו־מיים לפרוע ביהודים ולעזור לגרמנים בפעולת החיסול. אולם לא חסרו גם בעלי יזמה מקומיים ומרגלי חרש שהתמחו בטכניקת ההלשנה ובמסירת יהודים לשלטו־נות. אמנם, בתקופה שבין פסח תש"ג ועד „יודן־ריין" עוד לא נגעו הגויים המקומיים ביהודים באופן פעיל. להיפך, נמצאו ביניהם עוד כאלה כגון ראש המועצה המקומית סורוקיבסקי שחיפו על היהודים

והסתירו מפני הגרמנים את עובדת המצאם במקום. אבל רוח הזמן ותמיכת השלטונות היו לצד הלאומנים, שלהם השתייכו רבים מקרב האינטליגנציה האוקראי־נית ומהאזרחים שקבלו, לפי השמועה, עידוד והמרצה ממרכז התנועה הלאומנית־האוקראינית בעיר סטניס־לבוב. לאחר האקציות האחרונות בטלוסטה, בורשצ׳וב וצ׳ורטקוב נמשכו עוד במשך חודש יוני 1943 החיסול והביעור אחרי השרידים בערי־הגיטאות לשעבר שנשארו בהן עוד „איים" קטנים של מחנות זמניים ובעיירות או בכפרים, בהם היו מחנות W או „ליגנ־שפטים" (חוות גדולות לגידול תבואות ו„קוק־סאגוז"). אקציות חיסול כאלה, כבר בהיקף יותר מצומצם, התקיימו אז כמעט בכל המקומות. גם באוזיראן נהרג בימים ההם ע"י רוצח־חוץ בלבוש אזרחי אוציו הולנברג (בן חנ׳ציה, ראה לעיל). כשחצה את הכביש בשוק (הרחוב הראשי) נגש אליו הרוצח, שלף את אקדוחו והרגו בו במקום. הרציחות הנ"ל, בין המאורגנות ובין הספורדיות, היוו בעצם את פעולת הביעור האחרונה הידועה בשם „יודן־רייך". ואז באה גם השעה האחרונה לשבתם של יהודי אוזיראן האחרונים בעירם. בקדחתנות רבה החלו היהודים לחפש להם מקומות מחבוא וסתר אצל מכרים נוצריים, פולניים ואוקראיניים בהעבירם אליהם את שארית הונם בבגדים ובחפצים שונים, ואולי גם בכסף ובזהב, והתכוננו לבוא לאותם המכרים ולהסתתר אצלם או לפנות למקום אחר ואילו החפצים ישמשו להם מקור למשיכת אמצעי קיום עד יעבור זעם, אם יזכו להנצל. אחרים הכינו להם בונקרים „טובים" או עשו כל מיני הכנות ונסיונות בכדי להתחפר, זה בכה וזה בכה. והנה בצהרי יום אחד בחודש יוני 1943 קמה לפתע בהלה ויהודי אוזיראן הנותרים החלו במנוסת־פחד לרוץ ולברוח דרך הסימטאות שהובילו בכיוון לשדות הכפר קונסטנציה וליער ה„דמבינה" (אלוניה).

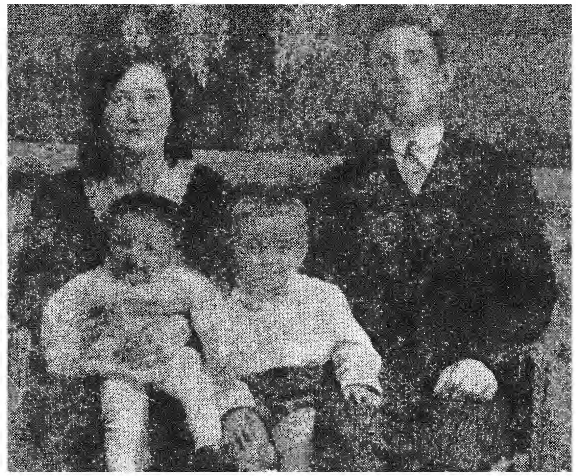
אוזיראן ריקה מיהודים

(השרידים בורחים לשדות ויערות)

עם היציאה הזאת מהעיר חוסל בעצם הישוב היהודי באוזיראן שהמשיך להתקיים עוד בתנאים כה עלובים וטרגיים. שרידיו יצאו לשדות וליער, כל אחד עם צרור בלויי סחבות ביד, ואולי גם עם צל של תקוה בלב לזכות עוד בחיים ולחזור ביום מן הימים

לעיירת הולדתו זו, אשר כעת הוא בורח ממנה כל עוד נשמתו באפו כמפני שד משחת וקטב מרירי. שונים היו הרצים והבורחים. היו כאלה אשר הכינו להם בעוד מועד מקום סתר „בטוח" שאליו יכנסו עב בוא הליל, פינה כלשהי חבויה בעלית רפת או מחסן תבואה מרופדת בקש. והיו כאלה שכבר בלילה הראשון ישנו תחת כיפת השמים בשדות התבואה או בקצה היער. אולם כעבור ימים אחדים שוב נפגשו האנשים, וכעת כבר בחיק הטבע. חוש החברה והמשיכה הטבעית לחיות בצותא ליקטו והפגישו את האנשים האלה, את היהודים האלה, הנאבקים בכל שעה ורגע ובכל התנאים לקיום ולחיים, למרות הכל. מקום הריכוז החדש לשארית הפליטה של יהודי אוזיראן והסביבה נעשה היער „דמבינה", אליו נהרו הפליטים מכל „קצוי" אוזיראן ומקומות אחרים, והיו אומדים אז את מספר תושביו ל־300 נפש. היער „דמבינה" משתרע על שטח נרחב, משתלב בהמשכו מצד אחד עם היער מלשקיביץ ומצדו השני הנו קרוב ליער „פיאנקי" (הגזעים הכרו־תים), כשרק שדות חצויים בכביש המוביל לטלוסטה במרחק לא גדול מפריד בינותם.

וב„דמבינה" זו התחילו „שוקקים" חיים חדשים. בצדי דרכים צדדיות ובמשעולי שדות נמשך הקשר בין היער ובין ה„מטרופולין" אוזיראן וכפרי הסביבה, שהרי צריך היה לספק מזון בשביל דרי היער. כרגיל במצבים דומים, נמצאו ביניהם כאלה שמאז ומתמיד ניחונו בחוש מסחרי או שרק כאן ביער נתגלה בהם החוש הזה. היו מביאים בעצמם או ע"י ספק נוצרי — „מכר טוב" — כל מיני תבשילים חמים ושאר ירקות ל„שוק" שנמצא בכניסה ליער ליד המחסום (ראמפה). בנקודות שונות בפנים היער היו מעלים אש ומבשלים, כשהעשן מהמדורות האלה מתמר ועולה מעל לצמרות העצים והוא מרקיע ונראה למרחוק. למחסה ולמשכב הקימו להם האנשים כעין אוהלים מעל לקרקע וחיו בהם או מסביבם קבוצות־קבוצות. היה זה באמצע הקיץ, השמים בהירים, האויר צח, עצי היער נתנו ריחם, הצפרים צפצפו ושרו ובלילה נוצצו הכוכבים ישר מעל הראש. באורח חיים זה שנמשך זמן קצר מאד, נתפתו אולי האנשים להאמין, כי ככה יינתן להם להמשיך עד בוא יום הגאולה המיוחל. אולם המציאות שמעבר ליער זממה אחרת. מפעם לפעם הגיעו שמועות על הגורל המר של משפחות שונות שאך לפני שניים

משפחת שטרנברג (פנסטר) הוא נספה בצ׳ורטקוב והאם עם הילדות — בבונקר ביער ליד אוזיראן

שלשה שבועות, „הצליחו" למצוא בונקר טוב וכבר נספו. בזכרוני צפים מהימים הראשונים ביער המקרים הבאים:

1. גדליה גרוסר ואשתו דורה (פילסטינר) נתפסו בכפר לנוביץ, הובאו לבית הקברות היהודי באוזיראן ושם נורו.

2. רצח אכזרי ומתועב בוצע אז על משפחת חיים ניימאן (בן מייקה), גם זה בכפר לנוביץ. נמסר, כי הגוי שאצלו הסתתרו רצח בעצמו אותו, את אשתו מלכה (לינצ׳יץ) ואת שתי ילדותיהם, שם את גויותיהם בתוך שקים וזרקן לנהר ניצ׳לאבה. והיו גויותיהן צפות על פני המים עד שנתגלו ע״י מישהו והובאו לקבורה וכמובן כבר לא ע״י היהודים. על אמו של חיים מייקה ניימאן נמסר, כי לשמע הידיעה הזאת יצאה מדעתה והיתה משוטטת ברחובות עד שחס עליה שוטר אחד והרגה.

3. בכפר ברוכיבקה (בדרך לצ׳ורטקוב על שם יהודי בשם ב ר ו ך, מראשוני המתישבים בנקודה הכפרית; משפחתו התגוררה שם עד לשואה) „התבונ־קרו" אצל גוי אחד המשפחות: מאיר וגנר, (בן שלום), אשתו פפי (פילסטינר) ובנם; יוסף (יוזי) בולכובר ואשתו אסתרוניה (הניג); מקס יגנדורף מסקלה ואשתו אסתר (גרוסר) וילדתם, ועוד משפחה אחת. המחבוא נתגלה והם הוצאו להורג ע״י שוטרים אוקראיניים מאוזיראן. וכאן יסופר, איך הגורל התאכזר במיוחד על האשה אסתר (גרוסר) זו הענוגה והיפהפיה אשר מונה לה להביט בפני המוות פעמיים. כשנורו הנ״ל נפצעה היא רק בזרוע וצנחה המומה בין הגויות והרוצחים חשבוה למתה. למחרת הביאו אליה את הרופא האוק־ראיני מאוזיראן לחבוש את הפצע. הלה נתן לה את הטפול הדרוש וחבשה, אולם רק יצא משם בדרכו חזרה הביתה וכבר הגיע מאוזיראן שוטר אוקראיני; הוא קלע יותר טוב והרג את אסתר בשניה.

מזנבים ומבערים שריד ופליט

נוסף למקרים דלעיל שנחרתו בזכרוני אירעו באותם הימים רציחות ספורדיות בשבילי השדות ובמסעפי הדרכים, בהם ארבו ליהודים מרגלי חרש וסתם שודדים. ביחס לכל יהודי באשר הוא יהודי קויים אז הפסוק של קין: „והיה כל מוצאי יהרגני". הוא היה „פוגל־פריי" (הפקר כצפור־דרור), לכל גוי באשר הוא גוי היתה הרשות המלאה לפגוע בו ולהרגו בלי שיהא צפוי לתת בפני מישהו את הדין. הגרמנים, לאחר פעולותיהם המרוכזות למען „יודן־ריין", לא עסקו כמעט יותר ביהודים במאורגן (פרט למקרים מסויימים, ראה להלן) ואת עבודת ביעור הלקט והשבלים הבודדות מסרו לאוקראינים. ובכל זאת אין מקום להכללה ואפשר להצביע על רבים מבין האוקראינים והפולנים שעזרו ליהודים במאכל ובמשתה ונתנו להם בהרבה מקרים מחסה ומסתור לעת מצוא, אם אמנם במידה מצומצמת ומוגבלת. על כל פנים כוח ההשפעה וההכרעה לא היה אז בידי המעטים ההגונים או בידי הרבים האדישים, אלא לרשעים הפעילים ששקדו להשלים את מלאכת ההשמדה עד היהודי האחרון.

הריגה המונית וחיסול פתאומי גם במחנות־עבודה

וכעת נסב נא את פנינו למרכז האחרון של יהודי אוזיראן — לעצורי המחנות בבורקי־סטופקי. לאור המצב ששרר אז עם חיסול הגיטאות וביעור שרידיהם ביערות, בשדות ובבונקרים, מותר להניח, כי מחנות העבודה על תושביהם היו בכל זאת עוד ממשיכים להתקיים הרבה חדשים כריכוזים אחרונים של יהודים באיזור. ככל שהדבר ייראה תמוה הרי עובדה היא, שיהודים רבים שלמו אז סכומים גדולים בכדי לספחם למחנות האלה מתוך הנחה, שהמחנות (הדגש על מחנות

עבודה) יבטיחו להם עוד לזמן־מה את קיומם הפיזי יותר מאמצעי הצלה אחר. והנה אירע אז משהו, מאורע היסטורי־מדיני לפי מהותו, שהחיש את הקץ לעצירי המחנות הללו וגרם לחיסולם בטרם מועד.

חיסול מחנה העבודה הזה בבורקי־וויאלקי ביולי 1943 ורצח תושביו היהודיים, בא כתוצאה ממאורע שהתרחש אז בשלבי המלחמה שבין ברית המועצות ובין גרמניה. כידוע, השתמשו הסוואטים במלחמתם נגד הגרמנים בהחדרת פלוגות פרטיזניות לשטח האויב בעורף החזית במטוסים או בדרכים אחרות. פלוגות פרטיזניות אלו פעלו גדולות בעיקר בקוי החזית ברוסיה הלבנה ובפוליאסיה, וזה הודות ליערות העבותים המרובים שבסביבה ההיא, ששימשו מחסה בשביל הפלוגות ובסיס מתאים לפעולותיהם ולפשיטותיהם, בחבלתן בקוי האויב ובמתקנים צבאיים של האויב. אל הפלוגות הפרטיזניות הצטרפו הרבה יהודים מהסביבה שם והשתתפו בקרבות נגד האויב. רבים מהם נפלו בכבוד עם נשק ביד ורבים מהם גם נצלו הודות לכך. פחות מבשטחים הנ"ל היתה התנועה הפרטיזנית נפוצה באוקראינה וכמעט בכלל לא התקיימה באיזור הכיבוש בגליציה.

מבצע פרטיזנים סוואטיים ותוצאותיו הטרגיות

בערך ביוני 1943 הוטלה מטעם מפקד הפלוגות הפרטיזניות קובפק (או קולפק) — אישיות כמעט אגדתית בצבא האדום ובתנועה הפרטיזנית ברוסיה, בעל תארים צבאיים והצטיינויות רבות, ביניהם גם „גבור ברית המועצות", — המשימה לחדור לשטח האויב בגליציה, להגיע להרי הקרפטים המיוערים ולבצע שם פעולה מלחמתית מסויימת. בדרכם לשם עברו הפלוגות דרך מחנה עבודה בקאמיונקי בסביבת הערים טרנופול וסקאלט. מחנה־עבודה זה היה מהראשונים שהוקם ע"י הגרמנים באיזור זה ויצא לו שם כאחד המחנות ה„קלים" ביותר מבחינת העבודה המפרכת, בה הועסקו העצירים וההתעללות הבלתי־אנושית בהם. במחנה זה התענו יהודים למאות מצ'ורטקוב, סקאלט, טרנופול ועוד. בעברם לפתע דרך המחנה הזה שחררו הפרטיזנים את תושביו היהודיים, שחלק מהם (לפי השמועה כ־80 נפש) הצטרפו אליהם וחלק הארי שבהם, שהיו תשושים ותלושים כתוצאה מחייהם הממושכים במחנה, התפזרו. בדרך התקדמותם למטרה השתלטו הפרטיזנים על ישובים שלמים והידיעה על כך עשתה לה כנפיים במהירות הבזק ועוררה בקרב היהודים פליטי האקציות, ביערות ובמקומות מחבואיהם באשר הם שם, תקוות לגאולה קרובה. אבל חיש מהר באה האכזבה המרה ויהודי אוזיראן (יחד עם אחרים) קבלו מכה נצחת. לשמע הידיעה על פרוק מחנה העבודה בקמיונקי ע"י הפרטיזנים, נזעקו אנשי הס.ס. עם רב־הטבחים של יהודי גליציה קצמאן בראש, לבורקי־וויאלקי, ומתוך חשש שהפרטיזנים יגיעו עוד מעט גם לכאן ויעשו לבורקי דוגמת קמיונקי, חיסלו את המחנה שם ע"י כך שאת תושביו היהודיים הרגו ביריות ואת המחנה על כל מתקניו שרפו. רק לבודדים מעצירי המחנה עלה אז להמלט על נפשם ולהנצל מהרצח ההמוני. מיהודי אוזיראן ניצל רק מונדיזון הרמאן, שבגלל היותו מועסק אז באורוות מפקד המחנה נעדר מן המחנה בשעת הרצח (לציון: שם מפקד המחנה אז היה איש ס.ס. וויציק, קודמו נקרא מונקוס, שניהם פולקסדויטשים פולניים משלזיה). מ. הרמאן הצליח להגיע לאוזיראן, נפגשנו אתו ביער „דמבינה" ומפיו שמענו בראשונה על פרטי האסון.

לפי השמועות נכשלו הפרטיזנים אז בהרי הקרפטים במשימתם וסבלו אבדות. שבועות נמשכה תנועת חזירתם לבסיסיהם שמעבר לקוי החזית על אדמת אוקראינה או רוסיה הלבנה. את דרכם חזרה היו עושים בלילות ביחידות קטנות דרך יערות ובצדי דרכים, ואי־אלה מאנשי היער שלנו נפגשו עם יחידותיהם או עם בודדים מהם ושוחחו אתם. יחסם של הפרטיזנים אל היהודים שהצטרפו אליהם לא היה תמיד בסדר, ומפי יהודי אחד באחת מיחידותיהם (היהודי היחידי בה) אף שמענו, שמסרבים לתת לו נשק למרות דרישותיו והפצרותיו המרובות.

ככה חוסל גם הריכוז השלישי של יהודי אוזיראן, ביניהם הרבה צעירים, משכילים ותלמידי חכמים. בהזדמנות זו אעלה את זכרם של שלושה מחברי שנספו אז.

1. נוניו גולדשטיין (בן שמעון), בן למשפחה עניה ומרובת־ילדים נפשו חשקה בהשכלה ודעת, לשם־כך גלה למקום תורה לוינה. שם חי חיי־עוני והשתלם בלמודים עד שהגיע לבחינת בגרות. המשיך ולמד מתמטיקה במכללת וילנה וגמר שם את

חוק למודיו. בתקופת שלטון הסוואטים בשנים 1939—1941 שמש מורה למתמטיקה בבית ספר אידי ממלכתי בסקאלה — פודולסקה. בן 36 היה במותו.

2. **אברהם זיידמאן** (בן מאיר, דער ז'עליאזניק), קבל חנוך מסורתי ותורני, בעל מח חריף ושוקד על למודי התורה שבכתב ושבעל־פה מקדמת ילדותו עד גיל מבוגר. השתלם באופן עצמאי בלמודי חול. המצב החמרי הרעוע של בני משפחתו אלצהו להרתם לעול פרנסה ובשל כך הופרע מהתמדה בלמודים. בשנים האחרונות התמסר גם לפעילות צבורית וציונית בעיר ומצא בה פורקן לנפשו הצמאה לדעת ולמעשים. בן 36 היה במותו.

3. ואחרון־אחרון **ישעיה וגנר** (בן דוד, „בילאק") בן למשפחת בעלי־מלאכה, בגיל צעיר נתיתם מאביו. אויטודידקט במלא מובן המלה, צנא מלא ספרא בכל שטחי למודי היהדות המקורית והחדשה. קיים את התורה מעוני והמית את עצמו באהלה. מעין בלתי נדלה של ידיעות נרחבות והוגה־דעות מקורי. לפי אפיו מצניע לכת, נושא גורלו בדומיה, טפוס של למדן וניק. בן 37 היה במותו.

הציד על שרידים ויחידים

לשרידי אוזיראן ביער ובמחבואים לא ניתנה האפשרות והשהות לשמוח על האשליה שנוצרה עם חדירת הפרטיזנים הרוסיים לשטח האזור, וגם לא לבכות ולספוד כהלכה את האבדות הגדולות בנפש עם חיסול עצירי מחנות העבודה בבורקי־סטופקי ביום אחד ובבת אחת. זרם החיים בצל מלאך המות והמאבק אתו לא נפסק אף ליום אחד. ולא קשה היה לחזות מראש, כי כוחות השחור שמעבר ליער לא יתנו ליהודים לשבת במנוחה זמן רב. ואכן, לא עברו שבועות מספר וליער ה„דמבינה" חדרו במפתיע ביום אחד לפנות בוקר פלוגות גרמניות כשהן מודרכות ע"י אזרחים אוקראינים מהכפר קונסטנציה, התנפלו על דרי האוהלים „השלוים" והרגו בהם תוך שעה או שעתיים כ־60 נפש. וביער צצו אז, פה ושם, קברים שנכרו ע"י אלה שניצלו באותו היום, וכן קרה שגויותיהם של כמה נהרגים נשארו מוטלים בין סבכי שיחים ועצים והיו למאכל לעופות טורפים ולחיות השדה. זכור לי מאותה האקציה קבר אחים אחד ביער, בו נטמנו גויותיהם של מאניק וינטרוב, בנו דוד (דווציה) עם בת אחת (בתו השניה הובלה יחד עם אמה — מינה פוהורילס לבלז'יץ); של משפחת מיכאל רופא, ואם אינני טועה גם של אוציו ואברהם מייברגר ומרדכי (מוטיל באז'יס) שולבוים ומשפחותיהם. יצויינו בזאת השלשה מהנ"ל: דווצ'ה ויינטרויב, מוטיל שולבוים ואוציו מייברגר (בן מנדל) שרוב חייהם היו קודש לעבודות צבוריות וציוניות בעירנו. וזכרם כזה של רבים אחרים ששמותיהם לא נרשמו כאן אלא ברשימה הכללית של קדושי אוזיראן, לא ימוש מקרב לבם של אלה שזכו ונותרו בחיים.

כעבור זמן־מה הגיעה השמועה על חיסול המחנה בכפר דובראגיובקה. בעצם לא היה זה מחנה, אלא ריכוז אנשים בחוה חקלאית (פולווארק או לגנשפט). המחנה הזה ריכז למעלה מ־130 נפש, ברובם יהודי בירשצ'וב, שהצליחו להנצל מהגיטו ומהאקציות, ביניהם עורכי דין, מורים והרב שלמה הרצוג עם אשתו ובנם מאיר. האנשים שם טרם הספיקו לחמם את המקום, „להתישב" בו ולעבוד, והנה כבר בלילה אחד, אור ליום ב', 19 ביולי 1943, באו מרצחים מבורשצ'וב (גרמנים ואוקראינים) הקיפו את הבנין בו נמצאו והוציאום אחד אחד להורג, ביניהם 4 מיהודי אוזיראן: משפחת האנס פוהורילס (הוא, אשתו האניה וילדם), גם נוניה האכטנטאל (בן יויזים). משפחת פוהורילס זאת באה למחנה אך יום לפני כן בכדי לבחון את המקום, אם זה „בשבילם", וב„דרך אגב" מצאו את מותם.

מאז האקציה ביער נעלמה גם ה„אידיליה" שבחיי ה„דרים" בו. (ראה התאור לעיל). „השוק" שליד המחסום (ראמפה) נעלם. האנשים התהלכו כצללים אחוזי פחד, התרוצצו ממקום למקום, מפינה זו לפינה אחרת ביער והעדיפו ללון בשדות שהשתרעו לאורך היער, משום שחדלו להאמין ביער ובכוח המגן שלו. בינתיים גם השמים הבהירים מחודש יוני שינו את פרצופם, התקדרו מפעם לפעם והזילו גשמי זעף בשפע. זכורני, כי פעם ירדו גשמים ימים שלמים ללא הרף, ומחשש הצטננות ודלקת ריאות עמדתי רצופות למעלה מיומיים תחת עץ עבות אחד, מבלי לשבת או לשכב על האדמה הרטובה אף לרגע. ואמנם הוכח בקרוב, כי הפחד היה מוצדק כולו. ביום ב' אחד פרצה שוב אקציה ביער ה„דמבינה", הפעם כבר בצהרי־היום. כוח גרמני גדול בלווי שוטרים אוקראינים ובאמתלה כי היער

מלא פרטיזנים כביכול, החלו בסריקה נרחבת, שיטתית. האנשים החלו לרוץ ולברוח. רבים מהם רצו בכוון לשדות. היתה זאת עונת הקציר ושדות רבים היו חשופים. אבל הגרמנים כאנשי מלחמה מנוסים נמצאו גם שם, ומכוונים שונים בשבילי השדות ירו על האנשים הבורחים, ואלה שהספיקו לרוץ ולברוח עד אוזיראן נתקבלו ביריות מטנק שעמד בחוותו (פול־ווארק) של שולץ, כשלועו מופנה מערבה לעבר היער והרצים ממנו. אחת מאלה שנפלה אז כבר בשערי אוזיראן, בבריחה מסביבת היער, היתה האשה שרה (סורצ'י) שינדלר, וכן רבים כמותה. באותו היום נפל גם יצחק (איציאלי) בליטשטיין, זה העלם שעוד לפני זמן־מה היה מלא מרץ ופעיל עם עוד אחדים בארגון הגנה עצמית ביער וברכישת נשק (ראה גם להלן). וכן נפלו אז עוד רבים, כ־70 נפשות, ששמותיהם אינם זכורים לי כיום.

הגרמנים גמרו — האוקראינים ממשיכים להרוג ולאבד

(אקציה נגד אחרוני התינוקות)

האקציה הנ"ל היתה האחרונה, שבה עוד השתתפו הגרמנים בתקופת „יודן־רייך". כל יתר ההריגות והרציחות בפרק הזמן מאוגוסט־ספטמבר 1943 ועד יום השחרור בסוף מרץ 1944 כבר נעשו כמעט אך ורק ע"י האוקראינים, שוטריהם ועוזריהם האזרחיים. בשיטתיות ובעקביות, בבילושים ובהתחקות על עקבות כל יהודי ויהודי היו מבערים יום יום, שעה שעה כמיטב יכלתם אחרי כל שרידי־השרידים.

היער „דמבינה" כבר חדל מלהיות מקום הריכוז של יהודי אוזיראן הנותרים. רבים מהשרידים העתיקו את מושבם ליער ה„פיאנקי" הסמוך או שהתפזרו לעברים שונים. והרי עוד כמה פרטים שזכרוני מעלה מאותם הימים ושאחדים מהם קשורים בהתרחשויותי האישיות ושל בני משפחתי.

באחד הימים ערכו השוטרים האוקראיניים אקציה על הילדים הספורים שנותרו בחיים. בדרך כלל „הפריצו" הילדים הקטנים להורים במאמצם להסתתר ולהנצל. הסיבה לכך ברורה לאור המצב והתנאים ומשום כך היו אף הורים שנטשו את ילדיהם והפקירו אותם בכדי להציל את עצמם. הורים אחרים הפקידו את ילדיהם דוברי פולנית או אוקראינית אצל משפחות נוצריות תמורת תשלומים והענקות. אני ורעייתי השתייכנו לאחרונים, אולם במשך חדשים אחדים נאלצנו פעמים אחדות להחליף את הבעלים. התינוקת שלנו פשוט נמאסה עליהם מהרה והם החזירוה לנו. פעם הביאו אותה לתוך היער, פעם הודיעו לנו לבוא לקחתה. והנה קרה שהאשה, שבביתה הוחזקה התינוקת שלנו, בבית ליד היער „ליפניק", באה אלינו ליער „פיאנקי" (הפגישה התקיימה בקצה היער) והודיעה לנו, כי המשטרה האוקראינית יודעת על התינוקת שלנו וכמו כן גם על ילדים אחרים והיא (המשטרה) דורשת כופר בסך מסויים, שאם לא כן יהרגוה. נוסף לכך תובעת היא (האשה) תשלום כסף מראש בעד החזקת הילדה. בלית ברירה, עשינו מאמצים וגייסנו את הסכום הדרוש. למחרת, לאחר קבלת הכסף, שמה הנ"ל עם בעלה את התינוקת על העגלה, לקחוה אל השדה וכאשר נרדמה העבירוה בחשאי ושמוה לתוך עגלתו של איכר פולני אחד שעליו ידעו שהוא מכרנו, והם נעלמו. האכר הפולני הנ"ל כשראה בערוב היום לאחר גמר עבודתו בשדה את התינוקת בעגלתו הובילה לתוך ביתו בכדי להחזירה לנו בהזדמנות. למחרת המקרה הנ"ל התקימה האקציה על כל התינוקות והילדים שבסביבה. לאחר שהרגו בשכנות המקום האחרון של ילדתי את התינוקת יאנציה (בת שנתיים, בתם של אהרון ויאטי גרוסר) באו גם אל בעלי התינוקת שלנו וחיפשוה, וכשלא מצאוה, הכו את בעלת הבית. היא ספרה להם את כל מה ששתה ונשבעה, כי לא התכוונה בזאת להעלימה, אלא סתם בכדי להפטר באורח זה מיהודונית. אנחנו בינתיים לקחנו את התינוקת מהפולני הנ"ל אלינו, לתוך המחביא שלנו ביער, ומאז לא נפרדנו ממנה. כעבור ימים אחדים נודע לנו שהמשטרה האוקראינית לא התמצלה ובאה גם לבית הפולני הנ"ל שבקצה היער, וכאשר לא מצאו גם שם את התינוקת הרביצו גם לאשה הזאת בעוון הסתרת יהודונית נמבזה.

בספטמבר 1943 נקלעתי לכפר קונסטנציה בכדי לבקר את אמי ז"ל, שהסתתרה בעלית הגג של פולני. עקב הלשנה באו בלילה שוטרים אוקראינים בלוית אזרחים חשובים, כולל ראש המועצה של הכפר, הקיפו את הבית והורידו אותי ואת אמי לחצר. בראותי שאחד השוטרים מרים את רובהו כדי לירות בי, פניתי לו עורף והתחלתי לברוח דרך החצר לרחבה

שמחוצה לה. שוטר אחר שעמד בדרכי תפסני בידי, אך ביעף התגברתי עליו והוצאתיה בחזקה מידו והמשכתי לרוץ. מיד שמעתי אחרי מטח של יריות בזו אחר זו. הרגשתי כעין צריבה בתנוך אזני הימנית, אבל לא נפגעתי והמשכתי לברוח, כשאני יחף ורק התחתונים על בשרי. שבילי הכפר היו מוכרים לי והודות לכך הגעתי מהר לתוך סימטה ומשם דרך חצר אחת, בה התנפלו עלי כלבים נובחים, לשביל שהוביל לחורשה קרובה. משם כבר הלכתי דרך היער שליד הכפר ועברתי ליער פיאנקי עד למחבואי שביער הזה, בו נמצאו עוד אחדים מבני משפחתי. בדרך הגיעו לאזני הרבה יריות מהכפר. ושאלתי את עצמי: היתכן שבכדי להרוג את אמי הם זקוקים לכל כך הרבה יריות?

לאחר מכן נודע לי מפי עדי ראיה, שאמי, לאחר שאני התחלתי לברוח, נסתה גם היא לרוץ אחרי, אולם נורתה במקום. ומשם הלכו המרצחים לבית אחד באותו הכפר, בו הסתתרו 9 נפשות ממשפחות ריינשטיין מהכפר בילצ'ה־זלוטי, ביניהם 2 ילדים יתומים. גם עליהם הלשינו וכולם הוצאו באותו בוקר להורג וגויותיהם יחד עם גווית אמי נאספו והושלכו לתוך שוחה אחת לא עמוקה שבירכתי הכפר. הכלבים סחבו זמן רב את חלקי גויותיהם, עד שאחדים מאנשי הכפר התנדבו וכרו להם שוחה יותר עמוקה וטמנום בה.

תהליך החיסול בקצב של סרט נע

באותה תקופה בשלהי קיץ ולאחר מכן בעונת החגים ובחדשי הסתיו התקדם תהליך החיסול כמו בסרט־נע. בונקרים נתגלו, פעם ביער זה, פעם ביער שני, פעם בשדות, ופעם בבתיהם הפרטיים של המסתירים. הנה כרוניקה קצרה של חיסולים כפי שנקבע בזכרוני: ביער ה„דמבינה" חוסלו ביום ה' אחד — ארבעה בונקרים קטנים שמספר קרבנותיהם הגיע ל־28 נפש.

ערב ימי החגים חוסל אחד הבונקרים המחוסנים ביותר של אברהם לייב קוברט ביער „פיאנקי". כ־15 נפשות, ביניהם אברהם לייב הנ"ל עם אשתו גולדה (גולדנברג) וילדיהם רחל גולדנברג (אשת ואליה) ובתה צ'ארנוסיה. גרשון־וולף רוט, אחד או שניים מהאחים הולנברג (קרוליק) ועוד. כשבאו המרצחים לא רצו הקרבנות לצאת והם נהרגו תוך כדי פריקת הבונקר והריסתו.

בשלהי קיץ, עם סיום עונת קציר התבואה, היו מי ומי נוהגים להסתתר עוד בתירס שגבעוליו גבוהים. והנה ביום הכפורים נתפסו בחלקת התירס שבין היער פיאנקי והכפר גלנבוציק כ־20 נפשות ונהרגו. ביניהם זכורים לי גניה (אשת משה בולכובר) ובנה בוניו.

לאחר מכן, בעונת הסתיו, חוסלו תוך זמן קצר מאד כל יתר הבונקרים שהיו עוד ביער ה„דאמבינה", שלשה או ארבעה במספר. היו אלה בונקרים מחוסנים ומבוצרים למראית עין, אבל בסופו של דבר נתגלו: גם הם, הפכו לקברי אחים בשביל דריהם. נזכרתי, שבאחד מהם נהרג אהרון גרוסר. אשתו יאטי (פילסטינר) נפצעה קל וחייציה פילסטינר (גולדנברג) נפצעה קשה ושתיהן הועברו לאחד הבונקרים ביער „פיאנקי". וכן נודע, שבאותם ימי הסתיו נתגלה וחוסל בונקר אחד גם ביער לאשקוביץ, סמוך ל„דאמבינה", שתושביו היו שמואל שורצאפפל ומשה שיסלר (בן אברהם הנגר) ומשפחותיהם.

בזאת נסתיימה פרשת החיסולים ביער ה„דאמבינה" ועם תומה נצטמקה מאד־מאד זירת המאבק בין מלאך המות להשלמת מלאכתו לבין שרידי השרידים של הקרבנות להמשך קיומם. השטח שעליו נמשך עוד המאבק זמן מה הצטמצם ליער „פיאנקי", פרט לאלה מבין פליטי אוזיראן שהלכו לכפר ליסוביץ ובנס נצלו שם וגם לאלה שהיו פזורים במחבואיהם אצל מכרים נוצריים.

ביער „פיאנקי" מצויות פנות, שבהן היו ניצולים אנשים לעשרות, לו אפשר היה לשבת זמן ממושך בבונקרים התת־קרקעיים מבלי לזוז משם. הבונקרים שם נכרו בתוך חלקות המשתרעות על שטח נרחב ביער והנטועות עצי־אשוח. העצים האלה נמוכים וצמרותיהם נוגעות זו בזו ועושות כיפה אחידה ירוקה, שמתחתה שוררת אפלולית נצחית וקרני השמש כמעט שאינן חודרות לתוכה. אולם, בשל בניית הבונקרים ותנועת הלוך־ושוב של משתכניהם, ניבעו פרצים בחומת העצים האלה ופה ושם „נסללו" שבילים ומשעולים. החוק הטפשי בטבע, שאנשים חיים זקוקים למזונות, הניע גם את משתכני הבונקרים האלה לצאת מפעם לפעם ממחבואיהם ו„לשחר מעט טרף" כדי להשיב את נפשם ואת נפש קרוביהם בלחם וחלב. בעונה זו,

חורף שנת 1943/44, אחרו השלגים לבוא; ירדו רק גשמים והודות לכך לא נשארו על פני האדמה סימנים וטביעות מובהקים מעקבות ההולכים בשבילים. אולם סוף־סוף, בימי החנוכה (סוף דצמבר 1943) נפל שלג רב ממרומים ושכבה עבה לבנה כיסתה את פני הארץ. עקבות האנשים, שבערבים הלכו מאזור הבונקרים לבתי האכרים שבירכתי היער ולכפר קונסטנציה הסתמנו בשלג על אף נקיטת אמצעי זהירות שבזהירות והם שפתחו את הדרך לפורעים האוקראיניים.

והנה בצהרי יום ב׳ אחד הוזעקו יושבי הבונקרים מיריות שהגיעו מירכתי היער ותיכף החלה מנוסת בהלה לתוך היער לעבריו. היריות, כפי שהוברר אחר כך, באו מהפורעים שהגיעו ליער לאיזור הבונקרים ובכניסה לתוכו נתקלו בקבוצת יהודים שעסקו בחפירת בונקר חדש. קבוצת הפורעים היתה מורכבת משוטרים אוקראיניים בלווי 2 אזרחים „מכובדים״, שאחד מהם היה הסטארוסטה (ראש המועצה) של הכפר קונסטנציה והשני קודמו בכהונה זו. בראותם את המתקרבים — ברחו היהודים אך הפורעים רדפו אחריהם וירו בהם. היריות החטיאו את המטרה, אבל תוך רדיפתם תפסו את הבחור יצחק שכטר (בן אליעזר) נכדו של ישראל שו״ב והרגוהו בדקרם אותו בפגיוני רוביהם. משם חדרו לאיזור הבונקרים ובדרכם תפסו את הבחורה טויבה הלר (בת חיים הלר, מת בשיבה טובה בארץ בשנה האחרונה) אילצוה להראות את הבונקר שלנו, ובפתח הבונקר ירו בה כשגויתה היפלה לתוכו. הבונקר היה ריק מתושביו, פרט לאשה חייצה פילסטינר (גולדברג) שבהיותה פצועה (ראה לעיל), התכרבלה בסחבות באחת הפנות ולא ראוה.

כשאני ואשתי ברחנו מהבונקר לקחנו אתנו את הפעוטה כשהיא עטופה רק בשמיכה בלה. חליפות נשאנו אותה על זרועותינו, אולם תוך ריצתנו נתקלנו בענפי העצים מכוסי־שלג שהצליפו על ראשינו ועל פנינו ובשל־כך צעקה הפעוטה בקול־בוכים. צעקותיה הפנו את תשומת לבם של הפורעים בכוון אלינו והתחילו דולקים אחרינו. כשהבחנו בקרבתם אחז אותנו, כנראה, פיק ברכים ובמידה כזאת כשלו רגלינו שהפעוטה נמשטה מידינו. היא נשארה ישובה על הקרקע המושלגת (סוף דצמבר באירופה המזרחית!) ובעצמנו רצנו, כל אחד בכוון נגדי. אז ראיתי שדולקים אחרי ויורים, כשמרחוק אני שומע את קול הפעוטה הקוראה: מאמא! אבל לפתע נתקלתי בבונקר ההרוס של א. ל. קוברט וחבריו, גלשתי לתוכו, וכנראה שהודות לכך נעלמתי מהאופק. שם ישבתי עד בוש בתוך הבונקר ועל שכבת העפר שכיסתה את גויות ההרוגים, ועם חשכה יצאתי משם וחזרתי „הביתה״.
נס יותר גדול קרה אז לאשתי ולילדתי. כשנפרדנו רצה אשתי בכוון נגדי ונקלעה לשביל היער. שם נתפסה ע״י אחד מהמלוים האזרחיים, מכרנו מאז ומתמיד, שלא־פעם הסתתרנו בביתו שבכפר קונסטנציה. לרוב הפתעתה דוקא הוא התנפל עליה ודרש ממנה זהב ודולארים. על כך הרימה קול צעקה ובזאת הזעיקה למקום את האזרח השני ואת שני השוטרים. לאחר ששדדו ממנה סכום כסף קטן שהיה ברשותה, מסרוה לשוטר אחד ביניהם, שיוציא אותה להורג במרחק מה מאחורי שורות העצים הראשונות. אולם יצא, שאת המשימה להרגה הפקידו בידי שוטר, שלא ירה ביהודים. שמו היה יאבורסקי ומוצאו מכפר אחד בסביבת בורשצ׳וב. הוא אמנם היה אוקראיני לאומני, אך, כנראה, בעל לב אנושי ונמנע מרצח. את העובדה הזאת אישרו לי לאחר השחרור גם יהודים אחרים, ואם הוא עמד בכל הנסיונות שנזדמנו לו וידיו לא נגעלו בדם יהודים, הרי ראוי הוא להזכר לטוב. בדרך המקום המיועד אמר השוטר הלז לאשתי: „יהודיה, אל תברחי, אני לא אירה בך, בכלל לא הרגתי יהודים, ותיכף תווכחי שאינני משקר״. ואמנם, אך הכניס אותה צעדים אחדים לעומק היער, ירה באויר ונעלם. אז הלכה אשתי אחרי הקול של הפעוטה, שהוסיפה עוד מזמן לזמן לקרוא: מאמא! היא מצאה אותה כעבור למעלה משעה מאז שהשמטנוה מידינו. הקטנה היתה כבר כולה חשופה ורועדת מקור. אשתי לקחתה על זרועותיה ועם חשכה חזרה אתה „הביתה״ לבונקר.

עוד בלילה ההוא נתרוקן הבונקר הזה מתושביו, כי נחשב גלוי ומפולש והיתה סכנה להשאר בו. כולם התפזרו למחבואים אחרים ובבונקר העזוב מונחת גויתה של הבחורה טויבה הלר.

בזאת עדיין לא תמה פרשת נדודינו. הבונקר החדש שאליו עברנו, אף הוא היה כבר בחזקת חשוף ומפולש. במשך יום אחד הובהלנו מתוכו פעמים אחדות, ואז עברנו, יחד עם אחותי ושני ילדיה, לאחר ומשם שוב לאחר עד שנודע לנו, שאותו הגוי מהכפר קונסטנציה שתקף את אשתי בשביל היער מתחרט על מעשיו, והוא

מתענין בנו ורוצה להחביאנו בביתו. קשה היה להתיחס באמון לגוי זה, שהיה ידוע לנו כשואף בצע ומשתף פעולה מובהק עם המשטרה האוקראינית. אולם גם ידענו, שאשתו פולניה והיא לא תתן לנגוע בנו לרעה. ובכלל, מה יכולנו להפסיד? פה ביער היינו ממילא אבודים ונדונים למות בימים הקרובים או בשעות הקרובות. לבונקר מחוסן כביכול אף אחד לא רצה לקבלנו בגלל ילדתנו שעוד לא היתה מסוגלת להבין שעליה להיות תמיד שקטה וכמעט אלמת. אז, בחצות לילה אחד, העמסתי את התינוקת על גבי, נפרדנו מאחותי ומילדיה — כבר לנצח — ובאישון לילה עזבנו את היער „פיאנקי", כשקול בכיה של אחותי מלווני מרחוק עד לקצה היער. משם כיתתנו את רגלינו דרך שדות מושלגים והגענו עם אור הבוקר לחצרו של הגוי הנ"ל בכפר קונסטנציה. ואמנם, הוא ואשתו הסתירו אותנו אצלם. ברפתם חפרו בשבילנו בונקר שהכניסה לתוכו היתה מתחת לפרה, ובו בלינו כ־3 חדשים עד בוא יום השחרור בסוף מרץ 1944.

בבונקר זה הגיע לאזנינו מזמן לזמן הזמזום של מטוסים סוואטיים שבשר את התקרבותה של החזית. אך בינתיים הגיעונו שמועות על המתרחש בחזית הפנימית עם אחרוני השרידים ביער „פיאנקי" ובמקומות אחרים. כעבור 10 ימים לשבתנו שם נודע לנו על חיסולם של 2 בונקרים קטנים ביער „פיאנקי". בתחילת ינואר 1944, בשבת אחת בבוקר, גלתה המשטרה האוקראינית את אחד הבונקרים הנ"ל וזרקה לתוכו חומר שריפה בכדי לאלץ את אנשיו, שסרבו לצאת משם, לעלות אליהם מתוכו. לשמע היריות קפצו האנשים מהבונקר השני וגם הם נהרגו ביריות. בין הנהרגים אז: אחותי בראנציה שטרנברג ושני ילדיה (בן־ציון בגיל 14 ורוזיה בגיל 12; כשטפלתי בקיץ 1945 בהוצאת גויותיהם של בני משפחתי אלה מהבונקר הזה כדי להעבירן לבית הקברות היהודי באזיראן, נמצאה גוית בן־אחותי בלי ראש), אברהם גולדנברג (בן וליה), האחים מיכאל וחיים גוטסמאן (בני לייביש), קלמן שכטר (בן השו"ב וואלול) ואולי עוד.

כעבור שבועיים, ביום 21.1.44, חוסלו ביער „פיאנקי" שניים מהבונקרים האחרונים, שבהם נהרגו: באחד מהם — רחל פיארברג (זיינבלס) ושני ילדיה, חייציה פילסטינר (גולדנברג), יאטי גרוסר (פילסטינר), ראובן ואחותו שבע בלויטאל (בני השו"ב אשר בלויטאל). אחיהם יצחק (איציאלי) שהיה גם הוא באותו הבונקר הצליח להמלט ולהנצל (כיום בלוד). בבונקר השני הישמדו יענקל ואגנר (סולי) עם אשתו ושני ילדיו, ועוד נער אחד.

פרשת הבונקר האחרון

(מותה המזעזע של קליארציה הולנברג)

נקמה כזאת, נקמת ילד קטן עוד לא ברא השטן
(ביאליק: שמים בקשו רחמים עלי)

במיתולוגיה היונית מסופר על דמות המגלמת צער מאובן, וזו של ניאובה אשת טאנטלוס מלכת העיר תאיבי ביון העתיקה שמרוב צער ויגון, לאחר שכול 14 ילדיה, הפכה לאבן. האגדה מוסיפה, כי מן האבן הזאת זלגו דמעות בזרם מעין זך. עד כאן האגדה היונית. עדים הדפים האלה, ועוד רבים כמותם, שגם בחיים לא חסר חומר אמתי ומציאותי לטרגדיות ולסיוטים שאין משלם בעולם. אך בכל־זאת נדמה לי שהדמיון הקודר ביותר, לא יכול היה לעצב ברקמת קוריו תמונת־סיוט טרגית מזאת הקשורה בחיסול אחד הבונקרים האחרונים או בכלל אחרון הבונקרים ביערות אוזיראן.

היה זה באחד הבונקרים הקטנים ביער „פיאנקי" ששיכן בתוכו משפחה בת 3 הנפשות: שמואל שכנר (נכדו של חיים סאדובניק מרחו' פילאטקייויץ) אשתו נונא (הולנברג בת אברהם) וילדתם קליארציה בגיל 6. נמצאו עוד בבוקר זה יוסף קניגסברג ואחותו דבורה (על אביהם ברוך ראה בספר זה רשימת „שמחת־תורה", שנת 1942"). זכור לי, כי זמן לפני־כן השתכנו באותו בונקר גם זיסיה שורץ עם אשתו ובת אחת, אבל נראה לי שהם חוסלו במקום אחר. „דרי" הבונקר הזה היו כבר בדרך־כלל חולים ותשושים מרעב ומקור ומהתלאות המרובות.

בסוף ינואר או בתחילת פברואר 1944 באו שוטרים אוקראיניים, נכנסו לתוך הבונקר (או פעלו מפתחו) ירו באנשיו והרגו את כולם, פרט לילדה קליארציה, שהסתתרה בחלקה מאחורי הגויות ובחלקה בקש ולא נפגעה (ופרט לאביה שמואל שבמקרה נעדר אז משם), זה האחרון, כשחזר למקום וראה, וגם שמע מפי ילדתו מה שהתרחש, הלך עם חשכה לבקש אוכל ולנסות להשיג בשבילה איזו פינה שהיא. אולם בדרך לשם או בחזרה נתפס אף הוא ונורה. והילדה קליארציה

נשארה יחידה בחיים בבונקר ב„חברת" גוית אמה והגויות של יתר הנרצחים.

במצב זה ראוה בחיים וגם לאחר מותה 2 עדי ראיה, כל אחד מהם בנפרד, והם יצחק בלויטאל — השריד היחידי ממשפחתו ומהבונקר שלו (ראה לעיל) — וסאליו פלדשו (בן שבתיל). לדברי הראשון, היה הוא שהגיש לקרבנות אוכל בימים האחרונים לחייהם, וביום אחד כשבא לשם ומצאם הרוגים, והילדה הרימה את ראשה וספרה לו את הקורות אתם. הוא המשיך להביא לה אוכל, וכעבור שניים או שלושה ימים מצאה מתה. עד ראיה השני, סאליו פלדשו, בתל־אביב מוסר על בקוריו התכופים אצל „דרי" הבונקר הנדון ודבריו על גורלם זהים כמעט עם דברי קודמו. והוא מוסיף: כששאל את הילדה לאחר שנותרה לבדה, אם היתה רוצה לצאת מהבונקר ענתה „לא! היא רוצה להיות ליד אמה".

וכך נשארה שם תקועה במקומה בלי יכולת לזוז, כשהתולעים וריחות הצחנה והרקבון מגוויות ההרוגים שבקרבתה ולידה עוברים וחודרים לגופה, אוכלים ומכרסמים אותה עד שבא מלאך המות וגאלה מכל הסבל הרב, מנת חלקה בעולם הזה ברוב שש שנות חייה. וה„מלאך הגואל" הזה גמל אתה גם את החסד האחרון ומלא את רצונה — השאירה מונחת שם בבונקר ביער, כשהיא צמודה ודבוקה בחיק אמה־הורתה ובצוותא עם כל קבוצת שכניה האחרונים.

מהאבן של „ניאובה" האגדתית זולגות דמעות. עיני רבים בעולם זלגו דמעות כשנפרשה לפניהם יריעת חיה הצעירים והטרגיים של הנערה אננה פרנק. אולם אי הציבור שיזיל עוד דמעה אחת כנה ונאמנה לגורל חייה ומותה של הילדה בת ה־6 קליארציה הולנברג מאוזיראן? רק כ־40 שנה עברו מפרעות קישינוב והשטן התקדם וברא גם „נקמה כזאת"... ואף נוראה ממנה.

המסך יורד על במותינו חלל

(שחר השחרור מפציע — ככלות הכול)

לאחר חיסול הבונקרים האחרונים בסוף ינואר ובתחילת פברואר 1944 ביער „פיאנקי", נשתרר כעין שקט יחסי בשדה הקטל. הסיבה היתה פשוטה: לא היה כמעט את מי להרוג עוד. הנמושות משרידי השרידים, מהם שהצליחו איך שהוא להסתובב פה ושם, לאלה שייכים שני „יהודי היער" האחרונים הנ"ל: סאליו פלדשו ויצחק בלויטאל ובעלי־מלאכה אחדים (חייטים) בכפר קונסטנציה, ומספר זעום של מוסתרים. אולם גם אז לא חסרו קרבנות, ומפעם לפעם הגיעו שמועות על „גילויים" של זה ושל זאת והוצאתם להורג. בחודש פברואר שמענו בין היתר על חיסול אכזרי של בונקר ביער פילטקוביץ, בו נרצחו על־ידי גויים מהכפר הזה המשפחות: מנדל שיסלר ובתו רוזיה (אשתו האנציה ובתו הקטנה לולה הובלו לבלז'יץ), לוטי ריינשטיין (ואסרמאן, אשת אליעזר) ושתי ילדותיה, לונק בולכובר ואשתו רוזיה (וויינטרויב) ושני ילדיהם, ואולי עוד מישהו שנשתכח מזכרוני.

נספים: מנדל שיסלר ומשפחתו. (האם עם הקטנה בבלז'יץ; האב עם הגדולה ביער פילאטקוביץ)

החזית התקרבה יותר ויותר. זמזום המטוסים הסוואטיים בשמי הסביבה נעשו תכוף, ובימים הראשונים לחודש מרץ החלה הנסיגה הגרמנית בכבישים שנמשכה ביום ובלילה כמעט ללא־הפוגה.

כמועמדים לנסיגה הגרמנית ולעזיבת המקום בימים הקרובים היו גם השוטרים האוקראיניים כולל מרגלי־חרש, בלשים וכל אלה ששיתפו אתם פעולה. העובדה הזאת הגבירה את עצבנותם וגם את יצר הרצח שלהם עד כדי איבוד עשתונותיהם ורצח אנשיהם הם שכל חטאם היה מתן מחסה אפילו זמני ליהודי. הוכחה לכך ישמש המקרה הטראגי שלפנינו:

לבית משפחה נוצרית בשם רמנדה (שמו הפרטי היה אסאפט ושם אשתו מילקה), שבקצה הכפר קונסטנציה היו באות בימים האחרונים שתי יהודיות: שם האחת חנה ווייסברוט (רייזל־דבורה׳ס) ושם השניה גולדה הכטנטאל (בת פישל ברנשטיין). שתיים הנ״ל, לאחר ששכלו את משפחותיהן, כל אחת בנסיבות שונות, הצליחו להשאר בחיים עד אותם הימים, והיו נכנסות ב״גנבה״ לבית הנ״ל, יותר נכון — לאסם שבבית הזה ושם היתה בעלת הבית, מילקה רמנדה, נותנת להם מתוך רחמנות משהו לאכול. תמורת זאת היו עוזרות לה בעבודה כגון בגזירת הקש, במתן מספוא לבהמות ועוד.

ביום בהיר אחד, בערך במחצית מרץ נכנסו שתיהן גם לממגורה של אותו בית, מישהו הלשין עליהן בפני השוטרים מאוזיראן שהיו אז בכפר והם מהרו ובאו לשם, ובמצאם את שתי הבחורות היהודיות, הרגו אותן בו במקום, וכן גם את הנוצריה הנ״ל בעוון הסתרת יהודים.

רצח 2 היהודיות הנ״ל ואת הנוצריה בגללן, היוו את המאורע הפומבי והמזעזע האחרון בפרשת החיסול של יהודי אוזיראן לפני בוא יום השחרור.

אחרוני השרידים בין אבני הריחיים

(סך הכל: עשרות מן המחבואים ועשרות — ממרחקים)

ובעוד נמשכת הנסיגה הגרמנית, של הצבא ושל המוני אזרחים, ברובם אלמנטים ששתפו פעולה עם המשטר הנאציסטי הגרמני באזורי הכבוש ועתה מתוך פחד ברחו מפני הסוואטים, התפרץ בתמרון נועז כוח פרטיזני סוואטי משורין לתוך המחנה הגרמני הנסוג והכניס בו טריז, שנמשך בקוי הכבישים מסביבות טרנופול ועד הנהרות זברוץ׳ ודניאסטר. והיה זה ביום ה׳, 23.3.44 אחרי הצהרים, כשגם לאוזיראן הגיעו פלוגות מהכוח הזה, שהתקדמו בכל הכוונים מזרחה ודרומה לעבר בורשצ׳וב, סקאלה־פודולסקה, מילניצה וולשצ׳יקי, כשרק בסביבות הכנסיה האדומה הפולנית נתקלו בהתנגדות קטנה, שחוסלה כעבור שעה קלה לאחר חלופי יריות. את היום הזה יש לראות כיום השחרור של אוזיראן — ושל כל הערים והעיירות שבסביבה — מכבלי ההיטלריזם. לקומץ היהודים שנותרו לפליטה בעירנו ביום הזה, ניתן דרור לצאת ממחבואיהם ומבונקריהם לאור היום ולחיים.

לדאבוננו ולהוותנו נותרו ביום הזה רק מתי מעט, עשרות אחדות מכל עיר ועיירה שבסביבה. להבלטה מיוחדת מבחינת מספר הניצולים ראויה העיירה טלוסטה ואחריה — הכפר הסמוך ליסוביץ. במחנות העבודה שבשניהם, בחוות חקלאיות (ליגנשאפטים), ניצלו עם רגע השחרור כ־700 נפש.

בזכותו של מנהל משק האחוזה בטלוסטה, ניצלו יהודים באופן יחסי יותר מאשר בהרבה מקומות בסביבה. היה זה גוי גרמני בשם פאטי ולפי המסופר ״פולקס־דויטשה״ מאלזאס־לוטרינגן. לדעת כל הניצולים היהודיים ראוי הוא לשבח רב כאחד מיחידי הסגולה שהצטיין בלב אנושי ובעוז־רוח להחזיק ולשמור על היהודים שמסרו למרותו נגד כוחות ההשמדה הגרמניים והאוקראיניים עד ליום השחרור הנ״ל. ולמרבית האירוניה יצויין כאן שהגרמני הלזה בעצמו לא ניצל, אלא לפי השמועה, תוך בריחתו עם הנסיגה הגרמנית, נפל בפולין בידי אנשי הא.ק. הפולניים ונהרג בידיהם.

המחנה בליסוביץ ריכז בתוכו מאז הווסדו יהודים רבים מהסביבה, שנמלטו מהאקציות ומהגיטאות. לאחר הכרזת ״יודן־ריין״ מצאו בו מחסה מאות יהודים, ומהם עם משפחותיהם. גם על המחנה הזה עברה מפעם לפעם כוס התרעלה ואנשיו נפלו קרבנות לכל מיני פגעים רעים. עשרות נפלו אגב ביקוריהם השונים של אנשי הגסטפו והמשטרה האוקראינית. במחלת הטיפוס מתו שם כ־40 נפש. ועוד באחד הימים האחרונים לפני השחרור נהרגו כ־30 יהודים ע״י אנשי ולאסוב, שעברו שם, בדרך נסיגתם. ובכל זאת עלה בידי מספר ניכר של היהודים להסתופף בצל המחנה הזה ובמחבואים הסמוכים בכל תקופת שהותם שם, וביום השחרור הנ״ל יצאו והלכו בכוון לטלוסטה.

אלא שלרוע מזלנו לא ניתן לכל ניצולי המחנות בטלוסטה ובליסוביץ לשמוח בשחרורם. עוד באותה היום לפנות ערב הפציצו הגרמנים את בניני המחנה, שבהם שוכנו היהודים, וכתוצאה מכך קיפחו רבים מהם את חייהם ומקצתם — נשארו נכים לכל ימי חייהם.

מיהודי אוזיראן שרדו בסך הכול ביום השחרור — מאוכלוסיה יהודית של כ־2000 נפש בקירוב — כחמישים נפש בלבד, מהן שלש ילדות וילד אחד בגיל 3—6 שנים (בין הניצולים: אני, אשתי ופעוטה

בת 3). נתוספו עליהן אחר כן עוד כ־50 נפשות מילידי אוזיראן שניצלו במקומות אחרים או שחזרו מברית המועצות. פליטי יהודי אוזיראן החלו להראות בעיר רק כעבור ימים אחדים, בימים א' וב' בשבוע שאחרי יום ה' הנ"ל. כמו צללים הגיחו ובאו לעיר מעברים שונים של הסביבה עטויי בלויים וסחבות, כשהם גוררים בקושי את רגליהם מרוב חולשה אי שמפאת ישיבה כפופה ארוכה וממושכת במקום אחד במחבוא התכווצו הרגליים ונגמלו מהליכה אנושית.

הגויים הורידו ראשם בראותם את היהודים הבודדים שבים לעירם. גם אלה היו כצנינים בעיניהם, מתוך פחד שישמשו עדי ראיה, שמיעה וידיעה לכל „מעלליהם הטובים" ושתוף פעולתם עם כל כוחות ההשמדה. וכן פחדו רבים מהם, שכעת יצטרכו להחזיר את כל החפצים שהפקידו בידיהם היהודים לפני לכתם לדרכם האחרונה מתוך תקוה שאולי יתמזל להם להשאר בחיים ויקבלו את פקדונותיהם בחזרה. בדרך כלל העמידו הגויים פנים שוחקות לכל יהודי שנתגלה להם, יצאו לקראתו מפתח ביתם ובסבר פנים מעושה הזמינוהו ללחם וחלב. כל אחד מהם ספר נפלאות על עזרתו שהגיש ליהודים האומללים, כיצד האכיל והשקה, החביא והסתיר את זה ואת זאת, ולא חסרו בעיניהם גם דמעות־תנין על הרשקו ועל סרולקו, על ביילציה ועל רגינציה ועל רחציהל'ה זו הרכה והענוגה, אשר אנשים רעים וחטאים הלשינו עליהם בפני הרשות וגרמו למותם. למרות „קבלת הפנים החמה" שקבלנו מידי גויי עירנו חשנו, שהאוירה מסביבנו עודנה ספוגה שנאה ומשטמה וחיינו נתונים עוד בסכנה. אזכיר רק מקרה אחד שחיזק בנו תחושה זו:

בבוקרו של אחד הימים האלה הופיע במשפחת הפליטים שלנו יהודי אחד ממיאלניצה בשם שורץ (אם זכרוני אינו מטעני היה מחברי ה„בורשצ'ובער באנדה"). לאחר שסעד אתנו ארוחת בקר קם ללכת „הביתה" למילאניצה. הזהרנו אותו שלא ימהר, כי הדרכים עודן בחזקת סכנה. אצה לו כנראה הדרך, והוא סרב להשאר והלך בכוון לבורשצ'וב אולם „הביתה" לא הגיע, ולפי כל הנתונים משיחות עם גויי המקום הסקנו, כי הוא נורה מהמארב עוד בקצה אוזיראן בסביבת בית הקברות הנוצרי וגופתו סולקה ונטמנה אי־שם בקרבת מקום.

האוירה מסביבנו היתה לא רק עוינת לנו, אלא עוד גם מלחמתית.

לאחר שיצאנו לאויר העולם נודע לנו, כי טרם שוחררנו לגמרי מהגרמנים. נתחוור לנו, כי כוח גרמני גדול, בעצמה של עשר דוויזיות ויותר, ביניהן אחדות משוריינות, נכלאו, הודות לתמרון הסוואטי ע"י הטריז של הפרטיזנים, באיזור בין קאמיניץ־פודולסק ובין סקאלה־פודולסקה (כיס מפורסם בתולדות מלחמת העולם השניה) והוא לוחץ בכוח עצום בכוון מערבה כדי להחלץ מן הכיתור הסוואטי ולהצטרף לצבא הסדיר הגרמני בחזית. ואכן, לא עבר כמעט שבוע ימים מאז החדירה הסוואטית ושוב נאלצנו להסתתר ולברוח מפני הגרמנים. כמובן, שכעת היה מצבנו יותר טוב, מאחר שהיתה אפשרות לברוח עם הצבא הסוואטי. וככה נהגו גם רוב אנשי שארית הפליטה שלנו, שבדרך כלל היו בודדים, ועם קבלת הידיעה על התקרבות הגרמנים, נשאו את רגליהם ופנו לעבר טליסטה ומשם דרך צ'ורטקוב לפידוולצ'סקה. קומץ קטן נשאר והסתתר במחבואיו הקודמים. גם אני ומשפחתי (אשתי וילדתי) שמנו פעמינו לדרך, אבל מחוסר כלי רכב ובשל היותנו עוד תשושים ועם התינוקת שהצטרכנו לשאתה רוב הדרך על הגב, הספקנו להגיע עם חשכה של אותו היום רק ליער „פיאנקי" ושם נכנסנו ללון בביתו של אכר פולני אחד, מכרנו מאז שהותנו לפני חדשים אחדים ביער זה. ברם, לא עברה שעה קלה, וכבר באותו הערב הגיעה החזית ליער הזה ובכל הסביבה התלקח קרב עז. הרעשה מחרישת אזניים, הפגזה כבדה, אש ותמרות עשן עד למרומים. למחרת בבקר נשתרר שקט, הגרמנים הצליחו לפרוץ את המחסומים שהסוואטים שמו בדרכים ומעבר לכביש ממול אפשר היה לראות אותם נעים ועוברים במנוסה: מי ברכב ומי ברגל, חיל פרשים ומשוריינים. ליער בו נמצאנו הגיעו פלוגות של חיל סוואטי שהתחפרו והתבצרו בו, ולאמיתו של דבר היו מוקפים מכל הצדדים על־ידי הגרמנים („כיס" קטן בתוך „כיס" גדול) ובעצמם היו מודאגים וחוששים לגורלם הם. ככה יצא לנו שלאחר כל מה שעבר עלינו נמצאנו שוב מרחפים בין החיים והמות. תקצר היריעה מלתאר את כל מה שחלף עלינו בימים האלה. אך פני הגרמנים לא היו אז למלחמה, ושאיפתם היחידה היתה לעבור חיש מהר ולהחלץ מן ההסגר.

שוב שבוע ימים של חיל ורעדה עד תום מעברם ואחריהם כבר הגיע הצבא הסוואטי הסדיר, שעם הופעתו שוחררנו שנית. לאחר ימים ספורים שוב התלקטנו, השבלים הבודדות באוזיראן, אך מספרם פחת, כי חלק מאלה שברחו זה עתה בכיוון לגבול הרוסי הישן, לא חזרו כבר, נותרו רק אלה שהסתתרו שוב בסביבה.

שרידי־אוזיראן בורחים לבורשצ׳וב

החזית אז נתיצבה לזמן־מה לאורך הנהר ס ר ט, כולל העירה לאשקוביץ הסמוכה לאוזיראן. מחמת הסכנה להשאר באוזיראן, עברו שרידי הפליטה לבורשצ׳וב, מרחק של 11 ק״מ מעירנו. בבורשצ׳וב עצמה נותרו בחיים למעלה מ־100 נפש ולשם הגיעו עוד שאריות הפליטה מקורוליובקה, מכמה כפרים שכנים וגם מטלוסטה. יחד עם אלה שברבות הימים חזרו מברית המועצות נתלקט בבורשצ׳וב ישוב יהודי של 400 נפש. (כמו־כן התקבצו כ־80 נפש בסקלה פודולסקה וכ־30 במיאלניצה).

בבורשצ׳וב התחילה שארית הפליטה לרקום את חייה מחדש. להתאושש לאט לאט ולהשתקם קצת. מהצעירים נכנסו אי־אלה לשרות במשטרה הסוואטית כשמגמתם להנקם מעמדה זו באותם הגוים. שהיו ידועים היטב בשתוף פעולה עם המרצחים למיניהם, ובתוכם רבים שרצחו וגם ירשו הון יהודי. ואכן בתחילה, כשהחזית היתה עוד קרובה והמכה טריה, נעשו על ידיהם פה ושם שפטים, אלא שברבות הימים צינננו הסוואטים את להט היהודים בשטח זה ומנעו מהם זאת. להרשעת משתף פעולה או מרצח בפועל, דרשו הסוואטים הוכחות משפטיות ברורות ועדי ראיה, אבל רוב־רובם של עדי ראיה כאלה לא יכלו להעיד, מטעם פשוט שלא היו בחיים. אם בהודעה על רוצח מפורסם לא נמסר צמוד לכך, שהלה רדף גם חיילים סוואטים ומסרם לאויב הנאצי, כמעט ולא טפלו כוחות המשטרה הסוואטים בענין כזה — כך היה הניהג החדש. ובכלל ראוי לציין... כי בנגוד לשנות 1939—1941, שבהן היתה ליהודים (המדובר באיזורי אוקראינה המערבית) השפעה ניכרת בחיים החברתיים והכלכליים, ירד כעת ערכם גם בעיני הסוואטים. ראשית — בגלל התמעטות מספר היהודים עד לגבול האפס ולא הוו עוד גורם הראוי להתחשב בו. ושנית —

חדר נגיף הנאציזם גם לרבים מהפקידות, החיילים והקצונה. היו פקידים, שהכרנום מקרוב מהתקופה הקודמת ועתה חזרו משם כאנטישמים מוסווים. ליהודים ששרדו התיחסו בחשדנות, ולא פעם אפשר היה לשמוע מפי אחדים מהם את השאלה: איך ניצלת, הלא היטלר הרג את כל היהודים? הדגש היה על כ ל, ואפשר היה להסיק מדבריו, שיהודי אשר נצל, אזי מפני ששרת את הנאצים והוא נותר בחיים אך כדי למלא תפקיד חשוד אנטי־סוואטי. ואף אם לא היה מקום להכללה, הרי הספיקו הגלויים המעטים להשרות על שארית הפליטה הרגשת היותם מיותרים.

חלק מהשרידים נתקבלו לעבודה במשרדים הממשלתיים שהתארגנו מחדש, חלק מהם עסק במלאכה ואחדים מהם גם בסחר זעיר במסגרת השווקים הסגורים (טולצ׳וק ברוסית). בתקופת מעבר זו לא הקפידו עוד הסוואטים כל כך ולא החמירו בעונשין, אף אם תפסו את מישהו בספקולציה.

בבורשצ׳וב נפתח אז מחדש, לאחר שתוקן ושופץ, בית הכנסת הגדול ובו נערכו תפילות בכל ימי שבת וחג, כל זמן קיום הישוב היהודי בעיר הזאת עד להתחסלותו עם הריפטריאציה לפולין. התפילות בבית הכנסת וכן גם טכסים דתיים אחרים היוו את הבטוי היחידי והתחליף לחיים לאומיים יהודיים גם לכל הסביבה.

ויזכר עוד, שגם בתקופה ההיא לאחר השחרור, לא חסרו קרבנות יהודיים. הרקע לכך שמש המצב המדיני והמלחמתי של הזמן ההוא. האוקראינים, במיוחד רוב־רובה מהאינטליגנציה שלהם שהיתה לאומנית ופשיסטית, לא השלימו עם שובם של הסוואטים לאזור, הם התארגנו בכנופיות בתוך היערות שבסביבה, ויחד עם כנופיות אוקראיניות לאומניות צבאיות, במיוחד ה„בנדרובצים״ (על שם מפקדם באנדרו) נהלו מלחמה פרטיזנית נגד השלטון הסוואטי. הכנופיות האלה שהתבצרו ביערות והשתלטו מפעם לפעם גם על ישובים שלמים, חיבלו במתקנים צבאיים ומהמארב התנפלו על נושאי משרות חשובים וקצינים סוואטיים ורצחום. המצב הגיע לידי כך שהסוואטים נאלצו להלחם בהם באמצעות פלוגות צבא של משטרת הבטחון. המלחמה היתה ממושכת והפילה קרבנות משני הצדדים יחד. ובין הפטיש והסדן הזה נמעכו גם יהודים. אוי ואבוי היה ליהודי שבדרכו נקלע

לבין אנשי הכנופיות, ברוב המקרים לא יצא חיים. וככה נתווספו אז עוד עשרות קרבנות יהודיים. ואם בין יהודי אוזיראן לא היו קרבנות כתוצאה מנסיבות אלו הרי היו עוד שני קרבנות יקרים מנסיבות אחרות. יהודים צעירים מאוזיראן בגיל הגיוס לצבא, שלא נותרו מהם בחיים אפילו כדי „מנין" אחד, גוייסו לצבא האדום או לצבא הפולני שהיה בחסותו של הצבא האדום ובאותה החזית, ומהם נפלו במלחמה ולא חזרו הביתה אהרון ווייזינגר וליב וייסברוט. כנראה, היתה עינו של המלאך המשחית צרה גם בשארית הפליטה, חרבו לא אמרה די ושיכלה עוד שני קרבנות. הראשון הניח אשה וילד (כיום בניו־יורק) והשני שתי אחיות (שתיהן בישראל).

נפלטים ונידחים גם האודים המוצלים מאש

עם התקדמות הצבא האדום מערבה ושחרור שטחים נוספים באו יהודי המקום במגע עם יהודים מערים אחרות. במיוחד נתחדש הקשר המסורתי עם העיר צ׳ורטקוב, אשר אליה היו באים יהודי אוזיראן בעניינים משרדיים או לרגל משא ומתן. גם בצ׳ורטקוב נותרו רק מתי מעט. מקהילה יהודית מפורסמת בת 7000 נפש נשארו יחסית אולי עוד פחות מאשר באוזיראן. כן הגיעו יהודי אוזיראן לעיר זבאראז׳ — ליד טרנופול — שהפכה אז זמנית לעיר הראשית באזור במקום טרנופול שסבלה הרבה מהקרבות הממושכים ונחרבה ברובה הגדול. בזבאראז׳ נתלקטו אז גם כמה מאות יהודים משרידי יהודי טרנופול והסביבה. עם התנועה מהכא להתם, בעיקר מבורשצ׳וב לצ׳ורטקוב ובחזרה, חודש המגע שוב עם אוזיראן כתחנת ביניים. ובדרך אגב „נשתקעו" שם משפחות יהודיות אחדות ובודדים אחדים ששהו שם, אם מטעמי פרנסה ואם לרגל טפולם למען החזרת רכושם או חפציהם מגויי־המקום. והיו שהתעסקו בהעברת גויות־ההרוגים מבונקרים ומחבואי־יער ושדה לקבר ישראל באוזיראן.

„ככה „נשתמר" הישוב היהודי („מישטיינסגעזאגט") באוזיראן לזמן־מה גם בתקופה ההיא. בינתיים, עם שחרור השטחים בפולין מידי הגרמנים וכינון ממשלה פולנית תחילה בלובלין ואחרי כן בורשה, החלה תנועת הריפטריאציה והוכרז מטעם המוסדות הסוואטים על הרשמת־חזרה לפולין לכל אלה שהוחזקו כנתינים פולניים לשעבר. כמעט כל היהודים נרשמו לריפטריאציה, ואחריהם החרו החזיקו התושבים הפולניים בהמוניהם. בריפטריאציה זו אופשר ליהודים ולפולנים לחזור לפולין בגבולותיה החדשים מעבר לנהר סן (לפי קו קירזון הידוע) ועד לשטחים שפולין קבלה מגרמניה לשעבר (קו נייסה־אודר). קל להבין את הסיבה לעובדת הרשמם של היהודים לריפטריאציה. מה נשאר פה מכל עברם? רק קברים, בתים הרוסים וחיים הרוסים, שכול ואלמון בכל פנה ועבר. לכן היה זה טבעי, שהם נמשכו למרכזים יהודיים או למקומות שמהם יוכלו להצטרף למרכזים יהודיים, אם בפולין גופא או ע״י הגירה חוצה לארץ ועליה ארצה.

לנדודי־הפולנים פעלו מניעים אחרים לגמרי. בימי הכבוש הנאצי התלקחה ביתר שאת האיבה הנצחית בין הפולנים והאוקראינים על אדמת גליציה המזרחית, שלובתה על ידי הגרמנים לפי העקרון של „הפרד ומשול". הם עשו הכל בכדי להפיח ריב ומדנים ולהעמיק את התהום בין שני העמים האלה, והיות שהאוקראינים נחשבו בתקופה ההיא לילדי טפוחיו של היטלר (ודאי יותר מאשר הפולנים) ניצלו האוקראינים את מעמדם ועשו, במדה שניתן להם, שפטים בפולנים, ובפרט אחרי שכבר א ז ל ו היהודים כאוביקטים לספק את תאותם לנקם ולרצח. כדוגמא לכך ישמש הטבח שערכו האוקראינים בשכונת ה„שליאכטה" שבכפר לאנוביץ ורצחו בדם קר ובאכזריות כ־70 נפש, ולא חמלו גם על עוללים ויונקים. האיבה לא שככה גם לאחר שחרור השטחים האלה ע״י הסוואטים. התתנפלויות על הפולנים והרציחות מצד האוקראינים קבלו אז צורה המונית. לשונות אש של כפרים בוערים בלילות, המתמרות ממשכנותיהם של דריהם הפולנים — היה אז מחזה לא נדיר בכל חלקי גליציה מהזברוץ במזרח ועד הנהר סן במערב. לפולנים לא נשארה כל ברירה אלא לנטוש את נחלותיהם ולברוח מפני האוקראינים לתוך הערים בהן מצאו מחסה זמני והגנה על חייהם מצד השלטונות. בסתיו 1944 היינו עדים בבורשצ׳וב למנוסת בהלה של כל הפולנים מהכפר גלנבוצ׳ק, בו היוו כמחצית תושבי הכפר, בעוד נפשם בכפם וצרורות חפציהם על עגלותיהם. תמונה זו הזכירה במקצת את מסעם של היהודים לתוך הגיטאות. כתוצאה מכך נרשמו גם הם רובם ככולם לריפטריאציה, אם גם בלב קשה מאד.

חדשים עברו עד שהריפטריאציה יצאה לפועל. היא נעשתה שלבים שלבים בטרנספורטים מאורגנים שיצאו אחת לחודש או לפעמים תוך רווחי זמן גדולים יותר. היו בין היהודים גם כאלה שעוד הססו, העדיפו לחכות ולהיודע מקודם על גורלם של הריפטריאנטים מהשיירות הראשונות. מפולין הגיעו שמועות שונות, לפעמים סותרות ולפעמים משלימות זו את זו. סופר על רצח יהודים אי־פה אי־שם בערי פולין ובדרכיה, על אוירת האנטישמיות המפעפעת שם עוד כבימי היטלר. מאידך נמסר על חיים יהודיים חברתיים המתחילים להתרקם מחדש ועל אפשרויות כלכליות גדולות בשביל הבאים לשם. אולם בסופו של דבר פהדו גם המהססים להסתכן ולחכות יותר מדי מתוך חשש שמא יחמיצו את השנסה הניתנת להם בזאת להצטרף לאחיהם ולמרכזים היהודיים בפולין ומחוצה לה.

היהודי האחרון עזב את אוזיראן

(ושוב כל פודוליה הגליצאית — „יודען־ריין")

עם התכונה לריפטריאציה, שהלכה וגברה, עזבו את אוזיראן והצטרפו לזרם הנוסעים גם אחרוני היהודים הבודדים שעוד הסתובבו בה. ויצויין האחרון ביניהם, כפי שהעיד על עצמו, איצי סטופ (גליקלס) ששיכל את כל משפחתו שם והיו לו מהלכים וקשרים מאז ומתמיד עם גויי המקום. כפי שספר לי, היו גויי המקום נרגשים כשנודע להם שגם הוא, היהודי האחרון מאוזיראן, עזב אותם, ורבים מהם הביעו את רצונם להצטלם אתו, בכדי שתהיה להם מזכרת מה„אוסטאטני ז'יד אוזיראנאק" (באוקראינית: היהודי האחרון באוזיראן).

אחרוני הטרנספורטים שגרפו אתם את כל שארית הפליטה מאוזיראן, יצאו מבורשצ'וב בחדשי הסתיו 1945 ועשו את בורשצ'וב כמעט „יודן־ריין" ואת כל עיירות הסביבה כולל אוזיראן „יודן־ריין" לגמרי. קרה זה לאחר שנה וחצי מאז השחרור מידי הנאצים באביב 1944.

רוב השרידים מעפילים ועולים לישראל

הנסיעה ברכבות של הטרנספורטים נמשכה זמן רב. לפעמים משבועיים עד 3 שבועות. הנוסעים הגיעו בדרך כלל לסביבת שלזיה העילית והתחתית שבפולין המחודשת והתפזרו בערים קטוביץ, ביטום, גלייביץ ורוצלב, ריכבאק ובעוד ערים שונות. שם כבר תססו חיים יהודיים לאומיים וצבוריים. הקשישים, כרגיל, פנו לשם פרנסה מי למסחר ומי לעבודה ולמלאכה, והנוער לארגוניו השונים ולנקודות ההכשרה. אבל רוב היהודים, כולל יהודי אזיראן, לא חשבו להשאר בפולין. גם שם החלה האדמה לבעור תחת רגליהם, ומתחילת בואם שמה ישבו „על מזודותיהם" תוך מגמה ברורה להגיע במהרה לרכוזי מחנות הפליטים באוסטריה ובגרמניה. גל האנטישמיות שהלך וגאה והגיע לשיאו בפרעות קיאלץ, המריץ את מרבית היהודים לעזוב את אדמת פולין בשבילי הבריחה וההעפלה שהובילו אותם דרך צ'כוסלובקיה למחנות הפליטים באוסטריה ובגרמניה על מנת להעפיל משם הלאה ארצה או להגיע לארצות אחרות. רוב אנשי אוזיראן עוד שהו כשנה על אדמת פולין ובסתיו 1946 יצאו כמעט כולם, מקצתם לאוסטריה ורובם לגרמניה. שם נתפרדו דרכיהם, ולאחר תלאות רבות וישיבה ממושכת במחנות הפליטים עבר חלק מהם לארצות הברית או לארצות אחרות, אולם ברובם הגדול העפילו או עלו, עם פתיחת שערי הארץ לאחר קום המדינה — ארצה.

ועם הסיום מתייצבים חרוזיו של היסטוריון־משורר מקראקא, שניצל ועלה כמונו בנסי־נסים:

וּבראש מחנה הקבצנים הלז\
שרידי האומה\
הולך האלהים,\
בסער וקצף, בדם ואש —\
ובציון הורמו הדגלים\
ובציון הכחילו השמים.

(מאיר בוסאק, „ממעמקים")

רשימת הקדושים באוזיראן והסביבה

שהושמדו בשריפה, הרג וחנק ומיתות משונות בידי חיתו־אדם הנאצים והאוקראינים
בשנות השואה תש"א—תש"ד (1941—1944)

(2095 נפשות הי"ד)

הרשימה ערוכה מבית לבית לפי סדר הרחובות ותוך מיזוג בתי האב.
קרוב לודאי שלגבי הכפרים אין הרשימות שלימות.
די רשימה איז צונויפגעשטעלט הויז נאך הויז און פאראייניקט אויך גאנצע הויזגעזינטן. ס'איז כמעט זיכער אז פון די דערפער איז די רשימה נישט קאמפלעט.

מס' הנפשות

1 **אהרן־הערש בויכמן**
בניו וצאצאים: שמואל־יהודה בויכמן ומשפחתו, בלימה · בלנק (אשתו של לייב בלאנק) ובתם
פאנציע אביה חיים בלאנק 8

2 **זיידל פריד**
בניו: אלעזר פריד אשתו ובניו, משה אשתו
בלימע ווגנר וילדיהם: העסיע והענע, וואלקע
אשתו וילד.

3 **מארקוס רוסט־מוזר**
אשתו גוסטא ובניהם: מוניא, דוניא וליאנעק 5

4 **יהודה ווינשטוק**
אשתו רבקה. ובניהם: משה, מאלציע, ועוד בת 5

5 **שמעון גולדשטיין**
אשתו סאלקע (באזיעס) ובתם

6 **אברהם הולנבערג**
אשתו גולדע, ובניהם:
נחמיה הולנבערג ואשתו שרה (ווגנר) ובנם
נונא הולנבערג בעלה שמואל שעכנער ובתם קלרה.
מאטל, לייבקע, דאזיע, זשעניע, לאטי. 14
משה ווגנר (אח של שרה הולנברג).

7 **מאטעל ווינשטוק.**
אשתו יענטע ובניהם: מוניע ובעלה ו3 ילדיהם.
פאנציע ובעלה וילד. מינצע וויינשטוק. 11

8 **הערש (צבי) שפערלינג**
אשתו שרה ובניהם: חוה ובעלה. ענציע ובעלה
מוניע זאנדבערג, עם בנם ובתם. אסתר ובעלה.
שמואל שפערלינג ומשפחתו. מיזיע שפערלינג
ומשפחתו. 18

9 **יהושוע שוורצאפפל**
אשתו שיינדעל־לאה ובניהם: שרה ובעלה שלמה
בויכמאן ובנם. יענטע וזאב (וועלוועל) שווארצאפפל 7

מס' הנפשות

10 **חיים־בער גרפינקל**
אשתו פערל (קלינגר) ובתם ליוסיע, בראנציע,
מאלי ובעלה שמחה מילמוט עם בנם ובתם, שמואל
גארפינקעל, העניעריינשטיין עם בנה ובתה.
פראדעל שפערלינג. 13

11 **לוטי (ווסרמן) ריינשטיין (אשתו של לייזר)**
בנותיה: יוליציע ועוד אחת, אחותה נוניע ווסרמן
אחיה לוסיע ווסרמן. 5

12 **זעליג גרוסער.**
אשתו עטי ובניהם: גדליה גרוסער ואשתו דורה
(פילסטינער)· יוסף גרוסער. 5

13 **האנס פוהורילעס.**
אשתו האני ובנם שמואל. מרדכי פוהורילעס. 4

14 **ישראל שטערנשוס**
אשתו רחל ובתם רייזיע. הערש לייב איינהארן,
אשתו העניע ובנותיהן: פרידזיע גוטעסרינער
ובעלה, ובתם שרה, רוזיע גולדנברג ובעלה אברהם. 5

15 **מוניס הרוקח**
ובתו סטעפציע. 2
הרוקח משה (מוריצ) רוזנברג
ובנו יעקב (יאנוש). 2

16 **ד"ר יורא רוזענשטוק.**
אשתו (מבית קלאר) ובנם איזיע. 3

17 **משה געטער.**
בניו: גנענציע ובעלה בן־ציון. בראנע ובעלה
הערשעל געטער ושני בנים. חנה ובעלה. 8

18 **פערל שולבוים.**
ובניה: מאטל שולבוים, אשתו רוזיע (שטערנשוס)
ובתם פנציע. הערש שולבום. סאסיע (שולבוים)
בעלה משה שיסלער וילד. 8

19 **יענטעל דוב (גוטעסמן).**
ובתה: מיניע וואלאך, (אשת מרדכי) וילדה
שולמית, סוני דוב. 4

20 **לייביש גאטעסמאן.**
אשתו שרה וילדיהם: שלמה, מיכאל, פרידזיע,
חיים, רוזיע. 7

21 **משה גאטליב**
ובניו: ווילי גאטליב ואשתו צעסיע ובנותיהן
יעטקע (אפלבוים), ופייגע. לוליק גאטליב
ומשפחתו. בוזיע גאטליב ואשתו. לייב גאטליב
ואשתו. יונה גאטליב. 16

22 **פערל גאטליב (ראנציעס)**
בעלה קלמן וילדם בובי. אברהם גוטליב (כארי)
אשתו וילדם. 6

23 **בן־ציון ברוינשטיין.**
בתו יאנוסיע ובנו נפתלי (טולציע). יחזקאל
ברוינשטיין אשתו געניע ושתי בנות נוסיע
ואידוניא. מאלציעז שטערנליב (בת אהרן ברויג
שטיין) עם בעלה ובן. 10

24 **משה בולכוועער.**
אשתו געניע וילדיהם בוניע ומאלי. יוסף בולכוועער
(יוזיע) אשתו אסתר (העניג). לייב (לאניק) בולכ־
וועער, אשתו רוזיע וילדיהם, פרידעק ומלכה. 10

25 **יעקב אייזענבערג.**
אשתו געניא ובתם לונא. 3

26 **חנה (חאנציע) הולנבערג.**
ובניה: ישראל (סאליע) ואוציע. נוסיע (נתן)
געלבארד אשתו חיה ובנם סאליע. פעסיע איזנ־
בערג. 7

27 **רחל זיידמאן.**
(אשתו של לייזער חזן) בתה: יוכבד ביטערמאן
ובניה: שבע עם בעלה ושני ילדים, בנם
אביש ובתם רוזיע. חיים זיידמאן ואשתו
פראדל. ביילע ובעלה מרדכי־אליעזר דארף ובנם
בעראלע. 13

28 **פערל שטייניג.**
ובניה: הבת מאלציע ובעלה בעניע שנאפס ובנם
יוסף. מאכציע שטיניג (מבית שינדלר) ושני בניה
מונציע וסאליע. 7

29 **וועלוול פילסטינער.**
אשתו גולדע ובנותיהם: מיציע ושיינדל. 4

30 **דוד געלבאנד.**
אשתו באזיע, ובנותיהם: רחל ובערטא. 4

31 סענדער (מלמד) רובינשטיין.
אשתו פרל ובתם שיינדל, בעלה וילד. 5

32 **אברהם בלויטאל.**
ואשתו עטי עם בנים ובנות. כלתם רוזיע בלויטאל (אשת צבי)
ובנה בוזיע. בנם יוסף בלויטאל אשתו רבקה ובנם
מוניע, בתם מרים פעלץ ובנה עדזיע. והילד יעקב
בן משה בלויטל. 10

33 **הרב מרדכי עפשטיין.**
אשתו רבקה עם בנים ובני בנים: אשר ואשתו
ושני ילדים. יוסף ומשפחתו, שמעון ומשפחתו.
הערש ומשפחתו, שרה ובעלה הרב משה פענער
ושני בנים, משה, גרשון. 23

34 מרדכי העלער (מאטיע).
אשתו ליבע (בתו של אבא שטיניג) ושני בנים. 4

35 **רחל זיידמן.**
(אשתו של מאיר) בתה מאכציע ובנה אברהם. 3

36 **יצחק געלמאן.**
אשתו פייגע (העלער) וילדיהם סאלע ואברהם.
פעפי (העלער) בעלה אייזיק פייערשטיין וילד
בראנציע וטובה העלער, (בנות חיים העלער). 9

37 **דוד שינדלער.**
אשתו שרה. 2

38 **שמעון פיטשמאן.**
אשתו שרה. 2

39 **ביילע שטייניג.**
משה שעכנער ואשתו עטי (ביילעס). משה שטייניג
(קאסאס). 4

40 **שלמה גולדשטין.**
אשתו פרימע.

41 **משה אפפלבוים.**
אשתו דבורה (קלאר). 2

42 **חנה שינדלער.**
(אשתו של מאיר). בנה מענדל שינדלער, אשתו
לייציע וילדיהם: לייב ומונציע. 5

43 **רבקה פענסטער.**
ובתה. בראנציע ובעלה הלל שטערנבערג וילדיהם
בעניע (בן־ציון) ורוזיע. לוביש עדלשטיין (גיסה
של רבקה פענסטער) מטשורטקוב. 6

44 **אודיל מילער.**
1

45 **מאלציע גרוסער.**
ובניה. אסתר ובעלה מאקס יעגנדורף וילדה
טאסיע. אהרן גרוסער אשתו יעטי (פילסטינער)
ובתם יאנציע. 7

46 **אהרן רוזנבלאט.**
אשתו דאבע ובניהם, יצחק ויעקב. 4

47 **מייקע ניימאן.**
ובנה חיים ניימאן, אשתו מלכה (לינטשיץ) ושתי
בנות. 5

48 **יצחק קינצער.**
ובנו משה. 2

49 הערצל ריינשטיין.
אשתו מוסיע, ובנו מוליע. יעגנדורף (מסקאלע,
אביה של מוסיע ריינשטיין). 4

50 אשר קימלמאן.
אשתו טובה ובניהם וצאצאיהם: בנם בן־ציון אשתו
אטה. בנם נח. בתם ריסיע, בתם פערל ובעלה ברוך
קעניסבערג וילדיהם, יוסף, דבורה, ומלכה, בתם
העניע ובעלה בן־ציון פוס ושני ילדים. בתם פייגע
ובעלה שמשון איינהורן ושני ילדים. בתם פריידע
ובעלה יחיאל העלד וילדיהם: נוסיע, דוד ועוד
ילדה. בתם רוזיע ובעלה סאניע האלפערן ובנם.
רייזיע האלפערן (אמו של סאניע). 28

51 פרימציע פילסטינער.
בנה שמחה פילסטינער ואשתו חיה (גולדענ־
בערג) ובנם מאיר. 4

52 ד״ר ישראל גערסטנבליט.
אשתו קלארא ובתם רעניע (אסתר). 3

53 אהרן ווייזינגער.
1

54 שלמה גולדהאבער
ובניו: יענטע גולדהאבער ובעלה איזיע רוזנשטוק
ושתי בנות. הערש רוזנשטוק ואשתו (הוריו של
איזיע רוזנשטוק). חיה (גולדהאבער) ובעלה וילד.
מאניע גולדהאבער אשתו חנה ובתם. 13

55 אונציע שטערשוס.
בתה מאלציע שטערנשוס ובעלה.

56 אבא מוסטער (הפחח).
ובניו: לייציע, בעלה יואל עדלשטין וילדיהם,
יעטקע ונוניע. סוסיע, בעלה פנחס ווינקלער,
ובתם פרידזיע. רבקה, בעלה (מבוטשאטש) וילדה.
רחל, בעלה (מחורוסטקוב). גולדע ושמואל. 15

57 בצלאל לינטשיץ.
אשתו רחל, ובנם. חיים לינטשיץ, אשתו פרידזיע. 4
אברהם וואגנער (התגורר אצל לינטשיץ). 1

58 שרה קרעסלער.
בתה אלטעניע. בניה, דוד, מנדל משה, ועוד בן. 5

59 חיה בערנשטיין.
(אשתו של ישראל) ובנותיה, טונציע ווולציע. 3

60 פייביש העניג.
אשתו ציפע, ובתם רגינא. 3

61 יצחק פינק (מלמד).
ובניו. אלתר פינק, אשתו וילדם. משה פינק. 5

62 יעקל זיידמאן,
(בנו של מלך) אשתו וילד. דוד זיידמאן, אשתו
פרימציע וילד. חיים זיידמאן, אשתו (מפרו
בוושנא) וילד. 9

63 אהרן גארפונקעל.
(מאליע־רייזיעס) אשתו שרה ובניהם. פנחס גאר־
פונקעל, אשתו רבקה ובנם. פישל גארפונקעל,
אשתו שרה־גולדע (זילבערמאן) ושני ילדים הערש
ועוד אחד. לייב גארפונקעל, אשתו רוזיע (שפער־
לינג). לייציע גארפונקעל, בעלה יקותיאל (קאסיל)
ווייסבערג ובנם אברהם ובתם ליבע. מעניע
זילבערמאן ובתה ביילע. 17

64 דורא (דבורה) בערנשטיין.
ובתה טונציע אשתו של יוסף העלער ושני ילדיהם
געניע ויהושע־אבא. 4

65 טובה העלער.
(אשתו של יהושע־אבא) ובתה ליבציע. 2

65א הערש העלער
(בן משה נחום) מגערמאקובקא, בנו אברהם, אשתו
וחמשה ילדים.

66 וועלוועל שעכטער (שוחט).
ואשתו ובניהם. בת ושני ילדים. הערש, אשתו מבית
לינדבוים ואביה משה לינדבוים, קלמן. דבורה. 10

67 הערש שייער.
אשתו שרה, וילדיהם. חנה מער וילדה סאלי. ובן 5

68 מיכאל ראפע.
אשתו שרה, ובניהם מאטל וחנא. 4

69 רחמיאל ראפע.
אשתו, ילד וילדה. 4

70 שמעון גרינברג (סקאטש)
אשתו בריינה ובניהם: הרצל ואשתו רוזיע. אמה של
רוזיע. רענא (אחות רוזיע). ועוד שני בנים של
שמעון גרינבערג. ביילע (גרינבערג) ובעלה אברהם
(קאבלוק) ושלוש בנותיהם, (עלציע ועוד שתי
בנות). חיה אסתר (גרינבערג) ובעלה וילדיה.
ליאה (גרינבערג) ובעלה וילדיה ועוד אחת 22

71 דוד פעפער.
ואשתו רחל וילדיהם, יוסף, חיים וחנה. 5

72 ברוך שיסלער (שניידער)
אשתו שרה ובניהם: חנציע ובעלה וילד, ביילע
ובעלה. משה שיסלער, אשתו בראנע (פיטש מאן) 9

73 שלום בויכמן.
אשתו שרה ובניהם: יוכבד, מאיר, צבי, ורבקה. 6

74 שיינדל קימעל.
וילדיה: זלאטע עם בעלה וילד. מיכאל קימעל,
אשתו יעטי (שפערלינג) עם ילדי. משה קימעל. 8

75 בוזיע לאנדעסבערג.
אשתו טעמע ושלושת ילדיהם. בתם לולה ועוד
בן ובת 5

76 משה שיסלער.
(בן של זיסיע) ומשפחתו. אחותו רבקה עם בעלה 5

77 יוסי שפערלינג.
(בנו של אהרן־בער קצב) אשתו טובה (טויבע) וילדיהם לוסיה ומינא. שיקע שפערלינג ומשפחתו שמואל שפערלינג ומשפחתו. מענדל שפערלינג ובתו 14

78 מאניק ווינטרויב.
אשתו ובנם: דוד ווינטרויב, אשתו מיניע (מבית פהורייליס) ושתי בנות, ראניא ועוד אחת. 6

79 אהרן גילזון.
אשתו גולדע וילדיהם: מנדיל, חנה והעניע 5

80 שמואל שפערלנג (בניומיציס).
אשתו חיה וילדיהם: חנה, בלימה, העניע, רייזיע, אברהם ועוד אחת. בת של בניומציע וילדיה: העניע ואברהם, לייציע בת בנימנציע ובעלה פרענקעל ובנם. 14

81 מרדכי (מאטיע) שפערלינג (קצב).
אשתו גיטעל. 2

82 ישראל געלבאנד.
ואשתו מרים ובנותיהם: לוציא (לאה) ועוד אחת. חעלוול געלבאנד, אשתו ובניהם: יצחק וחנה ועוד אחת. 9

83 גיטעל העלער.
ובנותיה: גולדע ומלכה. 3

84 אברהם־לייב קוברט.
ואשתו גולדע (גולדענבערג) וילדיהם: דזוניע ועוד אחד, סימע־נעסיע קוברט ובתה. 6

85 שלמה שינדלער.
אשתו זלאטע, ובניהם: חיה (חייציע) ובעלה. רוזיע עם בעלה ובתם. מאיר שינדלער. 8

86 חיה (חייציע) שעכנער (שינדלער).
ושני בניה: מאיר ואברהם. 3

86א זוסיע שווארץ
ואשתו חוה ובניהם: בת סאלקע ובן יוסי. 4

87 מענדל שינדלער.
ואשתו פערל ובניהם: מרדכי (מאטעל) שינדלער ואשתו יהודית וילדה. חיה (חייציע) ושמחה. 7

88 רחמיאל.
אשתו סאסיע (בת של פעסיע האופה) ושני ילדים 4

89 מרדכי (מאטיע) גולדשטיין.
(בנו של ברוך) ומשפחתו. אחיותיו: סאסיע ופעסיע ומשפחותיהן. 10

90 דבורה צביבק.
(אשתו של מיציע). 1

91 לייזער (שניידער)
אשתו דובה, אחותה רחל. 3

92 קלמן לאזנער.
ומשפחתו. 5

93 ברוך העכטענטאל.
אשתו הודיע, בניהם: פרימציע ובעלה ישראל ווינשטוק וילדיהם משה וסוניע. חנה ובעלה חיים בילגוריי וילדיהם סוניע ורוזיע. ביילע עם בעלה וילד. דוד העכטענטאל אשתו גולדע (בערנשטיין) וילד. משה גולדשטיין (בן שמואל). 17

94 חנינה אייזנפעלד.
אשתו חוה (אהרן־העניד׳ס) ובתם אוציע. 3

95 יעקב נייבערגער.
ומשפחתו. 4

96 יעקב וואגנער (סאליע).
(סאליע) ואשתו ושני ילדים. 4

97 זאנוועל העכטענטאל.
אשתו מעניע. בתם רחל ובעלה מענדל ריזנבערג וילדיהם. 6

97 ישראל שיסלר.
ובניו: מענדעל שיסלער, אשתו העניע ובנותיהם רוזיע ולולה. 5

98 נטע שנידרמן.
אשתו איטע בת של ישראל שיסלער וילדיהם: מאיר וחיים. יצחק שנידרמן אחיו של נטע (בנו של יעקב). 5

98א לאה וולדמן
בת יענטה פעפער נכדת אברהם שו״ב. 1

99 פריידע שטערנבערג.
בתה העניע וואלדמאן. 2

100 הערש פלאצמאן.
אשתו גענענציע וילדיהם מאיר ויעטי. 4

101 אליהו (אלי) לאזנער.
אשתו פערל וילדיהם: רייזיע, נתן, עטעל ושרה. 6

102 דבורה שפערלינג.
(אשתו של יעקב) בניהם: דוד פערלמוטער ושני ילדים. רחל ובעלה וילד. פאנציע ובעלה וילד. יוסף שפערלינג. 11

103 מענדל נאגלער.
(בנו של ישראל) ומשפחתו. יואל נאגלער, אחיו. 5

104 אברהם העכטנטאל.
(האלם, בן של ברוך), אחיו. אלישע העכטנטאל ומשפחתו. אחותם ומשפחתה. איידל יויזעפס (דודנית של ברוך העכטענטאל). 7

105 פיניכע (אשת פיניע).
ובנותיה: חיה־שרה ושני ילדיה. ומינדעל 5

106 ראובן וויינגאסט.
(בן של ישראל הפחח) ומשפחתו. אחיו פנחס ומשפחתו. אחותם חיה ובעלה וילדיהם. 11

107 משה (איציק־ראובן׳ס).
עם משפחתו. מענדל, (איציק־ראובן׳ס) אשתו ליבע (גיטל־דיג׳ס) ושני ילדים. שלום (איציק־ראובן׳ס עם משפחתו. זלאטע (איציק־ראובן׳ס) בעלה גרשון (חיט) וילדיהם: ישראל, אברהם לאה־רייזיע, ועוד שנים. 16

108 רבקה אפפלבוים.
(אשתו של מאיר־שלמה־ציבאלע) ובניה: פראדל אפפלבוים זאנדבערג ובנה מאיר. שלמה אפפל בוים ומשפחתו. גולדע ואליהו. 9

109 רייזעל־דבורה ווייסברוט.
ובניה; צירל ווייסברוט (אשתו של מאיר הזגג) ובנה, ברוך־לייב ווייסברוט, אשתו סוסיע (בתו של יוס.־הערש פינק) ובתם, חנה ויסברוט, ואברהם ווייסברוט. 8

110 באבע שענהאלץ.
ובניה, משה שענהאלץ ומשפחתו. מרדכי (מאטל) אשתו קלארא (קירשנער) ובתם נוסיע. 8

111 נחמיה אפפלבוים.
אשתו געניע ושלושת ילדיהם, משה, פעפי, והאליוסי. מאניע אפפלבוים (אשתו של מאטיע־מאיר) ושתי בנותיה. 8

112 זאב (וואליע) גולדנברג.
אשתו רחל, וילדיהם; אברהם גולדנברג, אשתו רוזיע (אינהורן), טשארנוסיע גולדנברג. 5

113 אהרן העכטנטאל.
אשתו דינציע, ובניהם; עלי־שמואל העכטנטאל ומשפחתו. הערש וצירל. 7

114 דוד אפפלבוים, (דודיע).
שלושת ילדיו של יהודה־בר אפפלבוים, לאנציע, אהרן, לוביש. 4

115 פייביש (מלמד) שעכטער.
אשתו לייציע, (בתו של יהושע מלמד). 2

116 שיינדל שיסלער.
(אשתו של משה מאלער) וילדיה: שרה־לאה שיסלער ובעלה שמשון ראפע ושני ילדיהם, מלכה ובעלה (מסקאלע) ושלושת ילדיהם, פעפי שיסלער שענהאלץ ושני ילדים. אסנת ובעלה שאול וואגנער וילדה. 16

117 מאיר אפפלבוים.
אשתו זיסל, וילדיהם: ליפע, שניאור, עטי, ובערל.
6

118 אליהו קובערט.
אשתו טשוניע (שפערלינג) ושני ילדים 4

119 יהודה ווינשטוק.
אשתו רחל וילדיהם; יונה וטונציע. 4

120 חנינה וולדמאן.
(בנו של לייביש) אשתו סוניע ובתם רינא. אחיו; הערש ואברהם 5

121 אשתו של אהרן אפפלבוים. (בן מלך)
ובנה, הערש אפפלבוים (מלך׳ס), אשתו חנה. 4

122 שרה זיידמאן.
(אשתו של הערש) ובנותיה, ביילע זיידמאן ובעלה יעקב פיירשטיין וילד. מוניע זיידמאן. 5

123 אברהם טעננבוים.
אשתו שרה, ובניהם; אהרן טעננבוים ומשפחתו. שואל טעננבוים ומשפחתו. רבקה טעננבוים ומשפחתו. אוציע טעננבוים, חיה טעננבוים, משה טעננבוים. 17

124 יעקב וואלאך.
1

125 דוד טרעמבובלער.
(בנאי) וילדיו; העניע, רבקה, רייזיע, ואברהם 5

126 שלום וויסברוט (ווארניצע).
אשתו שיינדל, וילדיהם רבקה, דוד, ועוד ילד. ישעיה וויסברוט, אשתו ושלושת ילדיהם. אליהו (עלי) וויסברוט. 11

127 אנטשל (מאנישעס) גלאסהאפער.
אשתו פרידע ובניהם; חיים גלאסהאפער אשתו רוזיע וילדיהם, גולדע, חנה, נעכע, יואל ולייב. פייביש גלאסהאפער, אשתו. שמואל גלאסהאפער, אשתו רוזיע וילדיהם, סאלע וחנה. 15

128 אברהם שענהאלץ.
אשתו פעיה, ובניהם; חיים־וולף שענהאלץ אשתו ילד וילדה, לייב שענהאלץ 7

129 יצחק גולד.
ואשתו. ביילה גולד בעלה וילד. רחל גולדרייך (מלאנביץ) ובתה עטל. 7

130 שמשון בלאנק (אנטשעלס).
אשתו ושני ילדים, שלמה בלאנק (אנטשעלס) ואשתו. יצחק בלאנק (אנטשעלס) ומשפחתו. 9

131 יעקב שענהאלץ (מאטיע־איציקס).
ובניו: מרדכי שענהאלץ אשתו ושלושת ילדיהם. פייביש שענהאלץ אשתו העניע (יעביץ׳ס) ושני ילדים. 10

132 יוסף קלינגער.
ומשפחתו, אשתו של מענדל קלינגער ובתה. 6

133 יוסף (דער מילכיקער).
אשתו (בת של משה־שלמה קצב) ושלושת ילדותיהם 5

134 פישעל בערנשטין.
(לאה־רייזיס) אשתו חנה וילדיהם, מיכאל ויהודה. 4

135 שואל רוט.
(בן של חיה) אשתו סאסיע ושלושה בנים ובנות.

בראנע רוט, שמעון רוט, אשתו חיה (פיטשמאן)
ושני ילדים, עטי רוט ובעלה הערמאן לויפמאן
ובנם, לויפמאן הזקן וארבע בנותיו ; ראזע, העניע,
פינע, וסאניע. 18

136 בן ציון וואגנער
(בנו של לייבאלע) ומשפחתו, ישעיה וגנער אשתו
ציפע (רייזל־דבור'ס), בראנע וגנער ובעלה איצי
צינבערג וילדם מוניע. 9
שלום בויכמן
אשתו שרה (בת לייבאלע וואגנער) בניהם ; יוכבד,
מאיר, צבי, רבקה. 6

137 שמעון אפפלבוים.
אשתו פערל, בתם אסתר אפפלבוים (קימעל) ובנה
הערש. 4

138 אברהם פיטשמאן.
אשתו אסתר־מלכה, ובניהם ; דוד פיטשמאן אשתו
פרידע (פינק), נחמיה פיטשמאן. 5

139 אברהם מונד.
אשתו גיטל ובניהם ; פייגע, וואווע, ועוד בן. 6
עטי מונד.

140 אסתר פייפלמאכער (מאירקע).
בעלה אדולף ובנותיה : פערל פייפלמאכער עם
ילדה, גיטל פייפלמאכער ובעלה וילד. 5

141 מענדל מייבערגער.
אשתו דבורה ובניהם ; אברהם מייבערגער אשתו
העניע (קעניגסבערג) וילדיהם ; בת טוסיע ובן
יעקב. מוניע מייבערגער גינסבורג ובעלה ד"ר
גינסבורג ובתם. 9

142 אברהם כהן.
בנותיו ; לינציע כהן ובעלה ליאון לאקסער.
פרידזיע כהן. 4

143 יענטע (גלאסהופער) (יעבץ'ס).
בעלה נתן, ושני ילדים, שרה עם בעלה וילד, מוניש
ופייגע. 9

144 משה שפערלינג (בילמע).
אשתו אודיל ובניהם ; בתם סוסיע ומשפחתה
והבנים ; שמעון, חיים, הערש, ועוד ילדה. 10

145 יוסף איזנפעלד.
אשתו שרה (וואגנער) ובניהם מוניע וגדליהו. מעניע
איזנפעלד מילער ובניה מאטל וגדליהו. לייציע
איזנפעלד, בעלה מנדל וויזינגער ושלושת ילדיהם
משה איזנפעלד, אשתו ייטע (גרינהויט) ובנם
גדליהו. 15

146 מנדל פרוסטיג.
ואשתו ראצע (בערמאן). בתם רבקה ובעלה ישראל
יהושע פישבך ובניהם : גולדה, חוה, אברהם,
שולם. 8

146 גולדע קנול.
בנה איזיע, בתה סאלקע ובעלה ליאו ליבמן וילד,
גוסטיק פעלדשו (בנו של שפעסיל) 7

147 יעטי הערמאן.
וילדיה : בת קיילע, ובן מונציע (חיים). 3

148 יהושע (בן לוי) שפערלינג.
ומשפחתו, עטיל (בת לוי) שפערלינג ומשפחתה 8

149 אברהם (שוחט) שכטער.
ובניו : מרדכי (מאטל) שכטער, אשתו רוזה וילד
רייזע שכטער ושני בניה. 7

150 אברהם זאלצמאן (חיט).
אשתו עטיל ובנם, פייוויל רוזענצוויג (קירזשנער)
אשתו פרידע ובנם נפתלי. 6

151 הערש־לייב וויסברום
אשתו גולדע ובניהם : מלכה, משה, יוסף, יעקב,
ועוד שני בנים. 8

152 בנימין ליבלינג.
(בנה של דודעכע) ואשתו, יעקב ליבלינג (בנה של
דודעכע) אשתו וילדה, פיגע ליבלינג עם בעלה 7

153 יהודה שוארצאפפל (בניומין'ס).
אשתו רחל־לאה, בתם בלימה שווארצאפפל, בעלה
שמעון פרעסער, ילדיהם : מלכה ועוד אחד. 6

154 נכדה של ניסן וויסברוט.
בת של אליקים וגנער. 1

155 שלום וגנער (שמעון'ס).
אשתו ובניהם : ישעיה וגנער ואשתו, רייזיע
ובעלה, יעקב וגנער אשתו רייזיע ובנם, חיה
ווגנר. 10

156 בנימין נאגלבערג.
אשתו חנצי ובניהם : ישעיה נאגלבערג ואשתו,
ועוד ילדים. 6

אסתר שטערנבערג.
(אשתו של שמואל מלמד, בודנר) ובתה. 2

158 מאטיע וגנער.
(פוך) אשתו פייגע ובניהם : איטע וגנער
ומשפחתה, עטיע וגנער ומשפחתה, ובן. 11

159 חיה רוט.
בנה, גרשון־וולף ואשתו חנה ובתה, רחל. 4
ישראל קרמר (פוהודה) אשתו רחל רוט וילדיהם
יהודה והניה. 4
הרצל טרמבולר בן נתן 1

160 מיכאל פישל'ס.
ומשפחתו. ברוך אפפלבוים אח של ישראל אפפל־
בוים. 5

161 נחום קנול.
אשתו גולדע ובניהם : לייב קנול אשתו סאלקה
ושני ילדים, פייגע קנול. 7

162 נעכע.
(בת של יעקב־דוד חיט) ומשפחתה. יידל
שרה שטערנבערג (אשתו של אהרן־משה־מלמד׳ס
ר־3 ילדיה. גיסתה אסתר (מאלאטשעכע) ושני בניה
משה ויוסף. 12

163 מענדל שטערנבערג.
(משה־מלמד׳ס) אשתו טונציע ושני ילדים. 4

164 יידל (סנדלר) שוסטער
(בן של חיים מוטיע־איציקס) אשתו שרה וילדיהם
אחיו משה שוסטער ומשפחתו. 12

165 בצלאל ערנבערג.
(מאיר־איציקס) ומשפחתו. אסתר ערנבערג, בעלה
מענדל ושלוש בנותיהם. מאנציע ערנבערג
ומשפחתה. 11

166 לייב וגנער.
(אברהם־הערש׳ס) אשתו חיה (דודיעס) וילדם 3

167 שמואל שווצאפפל.
(בתיה־עטיל׳ס) אשתו חיה ובתם ושלושת בניה. 6

68 שרה (דער אלישיכעס).
ובתה, ובנה ומשפחתו. 6

169 שמואל שווארצאפפל.
(אברהם־משה׳ס) אשתו בראנע, ושתי בנות.
אחותו גאגע ובעלה שואלב, בן ובת. 8

170 פייול נאגעלבערג. (חנציעלעס).
אשתו ובתם. 3

171 אברהם ויסברוט.
אשתו מאנציע (אפפלבוים(ושני ילדים. שיינדל
ויסברוט ומשפחתה. 8

172 לייביש גולדהירש. (גיטעל־דינעס).
אשתו ובת. 3

173 משה ריכטער. (נחמן׳ס).
אשתו רחל ושלוש בנותיו. 5

174 חיה וגנער. (מפילאטקעויץ).
ובעלה. 2

175 לייב פאכמאן.
בתו סוסיע ובעלה מיכאל יאגלוניצער וילדיהם,
פראדעל ויעקב. 5

176 יהושע פיטשמאן, (קצב).
אשתו רחל ובניהם: לייבציע פיטשמאן, אשתו
טילציע וילדה, שרה פיטשמאן, בעלה הערש ושני
ילדים. אליעזר (ליזער) פיטשמאן. 10

177 ישעיה וואגנער.
(בנו של דודיע בילאק) אחיו שלום, ביילע־ריווע
(אחותו של דודיע בילאק). 3

17[illegible] ישראל וואגנער.
ומשפחתו. 4

179 חנינה קובערט.
אשתו פריידע ובניהם: ישעיה, מרדכי, ומשה. 5

180 חיה פייגע שענהולץ.
ובן אחותה וילע וואלצער. 2

181 דוד שולבוים (דודיע).
אשתו פערל, ובנותיהם: חיה שולבוים ומשפחתה,
טשארנע שולבוים פוס ובעלה ושני ילדים, פאסיע
שולבוים סטופ ושתי בנותיה. 13

182 איצי שפיגלער.
אשתו זלאטע (שיסלער) ובנם משולם. 3

183 איצי פינק. (מבורוכיבקע).
עם אשתו ובת. אמו אחותו טובה נאגלער
עם בעלה וילד. 7

184 מרדכי (מאָטל) בערנשטין.
אשתו (זאנדבערג) ובנם. לייציע בערנשטין
ומשפחתה. יעקב בערנשטין, אשתו שרה וחמישה
ילדים. רייזיע בערנשטין ומשפחתה. 18

185 שרה לאנדעסבערג.
ובנה יונה. 2

186 יעקב ווגנער. (וואטמאכער).
אשתו חיה וילדיהם: אברהם ויענטע. 4

187 עוזר שעכטער. (שוחט).
אשתו ובניהם: מרדכי (מאטל) שעכטער ומשפחתו.
שמואל שעכטער ומשפחתו, ובתם 11

188 אשר בלויטאל. (שוחט).
אשתו גיטל ובניהם: פיגע, ראובן, מרדכי (מאטל),
שמואל, ועוד שתי בנות. 8

189 יצחק קלינגער.
אשתו רבקה ובניהם: שינדעל קלינגער ליבוביץ
ובעלה חיים ובניהם (מוטל) מרדכי ויעקב, אסתר
קלינגער שטערנליב ושני בניה דזוניע (יוסף)
ומילע (מנדל), מינע קלינגער גרסנר ובעלה בן־
ציון ובתם נוסיע, עו״ד משה קלינגער, אשתו
רוזיע (מבורטשוב) ובנם. 15

190 שבע ווגנער.
(בתו של חיים־דוד קצב) ובעלה משה, שרה
ווגנער (בתו של חיים־דוד קצב(. 3

191 ישראל לנגהולץ.
אשתו מלכה, ובניהם יענטע ושמואל, ועוד בן. 5

192 מלכה נימאן.
בנה יעקב ניימאן ובתו פרומה. 3
ובתו פרומה. 3

193 משה נימאן.
אשתו מרים וילדיהם: חיים הרש, וחנה. 4

194 זיידע גרינהויט.
אשתו בתיה ובניהם, שלמה גרינהויט ומשפחתו,
מאיר גרינהויט ועוד בן. 8

195 שמואל בלוטשטין.
אשתו טשארנע וילדיהם: פרומה, סימה, דבורה,
גיטעל, יעקב, יצחק, ומרדכי. 9
196 סלאווע רוזנבלאט.
(אשתו של אברהם) ובניה: שמחה, והרש. 3
197 נחמה וואסערמאן.
(בת של מנדל מלמד) ובתה חנה. 2
198 וולף פאכמן.
אשתו פייגע, בנם: זיסיע פאכמן ואשתו. 4
199 משה פיטשמן.
אשתו מעניע ובנם: יצחק פיטשמן אשתו ושני
ילדים. 6
200 ישעיהו־וולף פיטשמן.
ובניו הרש ושיקע (יהושע). 3
שלמה ברמו (חתנו של יחזקאל מילמוט). 1
201 שמואל וויסברוט.
אשתו שיינדעל, ובניהם: אברהם ולייב. 4
202 חיה־רחל שענהאולץ.
(אשתו של חיים פעלציקעל) ובתה: פייע עם
בעלה וילדה. 4
203 גיטעל שפערלינג.
(אשתו של ישעיה סקוף) ובנה אהרן. חנה (בתו
של אהרן שפערלינג). 3
שלמה דיקשטין, אשתו עטיה, ובניהם דוד,
פייוויל. 4
204 גרשון הערשקוביץ.
אשתו מלכה, בנם דוד, ובתם בבציע. 4
יעקב שכנר, אשתו ריבה לאה, בנם: יצחק, ובתם
מאלציע. 4
205 משה אפפלבוים. (פלעק).
אשתו בלימע, בניהם: פייוול אפפלבוים, אשתו
פריידע (מעצגער), אביש אפפלבוים, אשתו,
רוזיע אפפלבוים. לאטי, ואשתו של אברהם
שפערלינג (מאטיע קצב׳ס). 9
206 קלמן מיימאן.
אשתו רבקה ובניהם: מונציע מיימאן, ואשתו
בלימע וילד. מרדכי מיימאן. 6
207 בערל נאדלער.
אשתו רחל ובניהם: הערש נאדלער, אשתו וילדה,
שרה נאדלער, עם בעלה ושני ילדים. 9
208 יעקב וויסברוט. (תענדלס).
אחיו הערש (צבי), רבקה שטיניג. 3
209 עקיבא שולבוים.
אשתו דוואסיע ובניהם: איזיע, יוסי ומוניע. 5
210 יצחק שפערלינג.
אשתו טובה ובניהם: שלמה שפערלינג. סלאווע
שפערלינג ובעלה אלתר ווגנער ובנותיהם אסתר
וגולדה, טשארנע שפערלינג ובעלה אלתר וילדה
אסתר. 10
211 שבע שעכטער.
(אשתו של אליעזר בן חשוחט) ובנה יצחק. 2
212 גיטעל פאכמאן.
ובניה: סוסיע פאכמאן, בעלה שלמה וויניצער
ושלושה ילדים, רחל פאכמאן בעלה וילד, יוסף
שמואל פאכמאן. 10
213 בוזיע זאלצמאן.
אשתו שרה, ובנם: יעקב, בתם פראדיל 4
214 מענדל אדלער.
אשתו מאלציע, ראניא (בתה של מענדל ומינדל
קנול). 3
215 יוסף העכטענטאל.
אשתו גיטעל: ילדיהם נוניע וסאלקע. 4
216 זיידע קירשנער.
אשתו צירל. 2
217 אברהם ניימאן.
אשתו צירל, בנם ישראל ניימאן ואשתו וילדיהם:
שרה, דבורה, מנדל, אשר. 10
218 חיה העכטנטאל.
(אשתו של גרשון אבראמטשיק) וילדיה: פרימע,
בלימע, ומענדל. 4
219 ניסן שענהאלץ.
ובניו: ישראל שענהאלץ ומשפחתו, אליקים
שענהאלץ ומשפחתו, חיים שענהאלץ ומשפחתו. 13
220 עטי.
(בת של מאיר שרה ריבס) ובעלה משה (בלאהוט)
אחותה שרה, ובעלה אהרן (וואוק וואגנער) ושלושה
ילדים. 7
221 נחום בערנשטיין.
אשתו איטע, ובתם פעפי. 3
222 נפתלי שענהאלץ.
אשתו נעסיע ובניהם: משה־זידע שענהאלץ,
ואשתו וילד, חיים־אהרן שענהאלץ, איטה
שענהאלץ. 7
223 חיים וויסברוט.
(אח של אליקים) אשתו ושלושה ילדים. 5
224 אליקים וואגנער. (קצב).
אשתו פרימציע ובניהם: פעפי וואגנער ומשפחתה
יעקב, בערציע, יידל, ושיינדל. 10
225 שלום ווגנער.
אשתו פעסיע, ובניהם: יונה ווגנער, אשתו נעכע
ושני ילדים העסיע ועוד אחד. פינציע, דוד,
אברהם. 9
226 אברהם הורוביץ (הרוסי).
אשתו אסתר ובניהם: יעקב ומשפחתו, טובה

ומשפחתה, רייזע ומשפחתה, חנה־רחל ומשפחתה 18

227 משה לאנגהאלץ

ואשתו פערל, בתם יענטע ובעלה וילד, בנם
שמואל 6

228 רייזיע (אשתו של החייט דוידל)

ו־3 ילדים 4

229 אברהם שיסלער (נגר)

ובניו: בנו יוסי שיסלער ואשתו וילד, בנו שמואל
שיסלער ואשתו פייגע (בת יחזקאל מילמוט), ובתם
דבורה וילד נפתלי. 8

230 יחזקאל מילמוט

ואשתו טילע. בתם סלאווע ובעלה מאיר מענד־
לאוויטש וילדיהם: יעטקע, לייציע, ישעיה
ויואל 8

שלום מילמיט ומשפחתו

231 הערש פליישהאקער

ואשתו שיינדל ובניהם: ביילע, מוניע, וועווע
ועיד ילד. 6

232 איטע (פענסטער) בת משה חיים.

ובעלה וילדם 3

233 משה טרעמבאוולער.

ואשתו עטי, בניהם: רייזיע עם בעלה וילד, שרה,
ציפע יעוד ילדה 8

234 ישראל שיסלער (בן חיים יאנקעל)

אשתו ובת. 3

235 אליקים וויסבראט (קאלעשע)

ואשתו עטי, בניהם: מאיר, אברהם, הערץ, לייב
ועוד ילד. גאלדע עם בעלה וילדיהם, עוד 2 בנות 13

235 משה שיסלער (בן מאיר אברהם)

בניהם: חיה נאגלער עם בעלה ו־3 ילדים, עטי 7

237 יעקב האקער (הבלן)

בניו: הודיע, רחל ועוד בת נשואה 7

קדושי לשקוביץ

1 ברטה קיממלמן.

בנה שלום קיממלמן. 2

2 (זהבה) זלטה וינטרויב. 1

3 (צפורה) פיגה פלישר.

1

4 (משה) מונדזיה שפרלינג. בן פישל זוממרמן.

1

5 מרדכי גולדשטיין

(בן משה(. יעקב גולדשטין. 2

6 (זאב) ואלף גולדשטין (בן מרדכי).

אשתו: רבקה גולדשטין (חלוביץ). בניהם: ברטה
זוממרמן (בוציה). אברהם חיים גולדשטין, זשניה
גולדשטין. אלברט גולדשטין. 6

7 אברהם יצחק קיממלמן.

אשתו: טובה, בתו: נחה.

8 שרה ליבמן.

בנה: ישראל ליבמן, אשתו חנה ילדיהם: צפורה,
רבקה. 5

9 רחל ניברגר.

בנה: דוד ניברגר אשתו ושני ילדים, אשת
שמואל ניברגר וילדה. 7

10 ברוך זוממרמן.

אשתו: אטה ובניהם: (אריה) ליב קיממלמן,
אשתו בלומה, ילדיהם: אפרים ולוניו, שרה עם
בעלה וילדה (שושנה) רוזיה, פרידה עם בעלה
וילדה נכדים של ברוך ואטה זומממרמן שושנה,
יעקב וחנה (בני מנדל). 15

11 דוד קיממלמן.

אשתו: סוסיה. בניהם: אסתר עם בעלה ושני
ילדים, ברטה עם בעלה וילדה, ובנם שמשון. 10

12 מאנעק קיממלמן.

אשתו: מינה ושני ילדים: שלום ופרץ 4

1 אשר שכטר.

אשתו רבקה. בניהם: פנינה ובעלה אברהם הללר
ושלשה ילדים. מלכה עם בעלה וילדה, פיבש,
ישראל, שושנה, ורחל. 14

14 גיציה ויזנטהל.

1

15 חנה מן.

בתה: גוסטה. 2

16 דוד ברגמן.

1

17 רבקה זוממרמן.

וילדיה: שלמה וחנה. 3

1ס משל גללר.

אשתו: פרידה ושני ילדים. 4

19 ליבה פלישר.

בניה: צביה עם בעלה וילדה. חייה עם בעלה וילדה
ורבקה. 7

20 חיה קופפרשמידט.

עם בעלה קהלנברג וילדה. 3

21 מינה גופרמן.

וילדותיה: חנה ובלומה. 3

22 ליזר נגלר.

בניו: שושנה עם בעלה, אהרן ליב געלער ושני
ילדים, רחל עם בעלה ושלושה ילדים. 10

23 פרידה טוקאיר.

ובנה (משה) מוניו. 2

24 בעריש בירנבוים.

אשתו חיה ושני ילדים. 4

25 הניה קושניר.
בתה בבה עם בעלה וילדה. 4
26 ברטה גפנר.
ילדיה: שבע, שפרה ואהרון ליב. 4
27 מרים העלער.
בנה הענדזל ואשתו. 3
28 רבקה מיגר (זוממרמן).
נטי מיגר, (בצלאל) צאליק גיגר. 3
29 חוה מיגר.
ובעלה שלמה עם שני ילדים. 4
30 ישראל דב קרפף.
אשתו פסיה, בתם: שרה וילדה. 4
31 מנדל פרידמן.
ואשתו, חיים פרידמן עם אשתו ושני ילדים. 6
32 משולם מן.
ואשתו. 2

קדושי לאנאוויץ וקאזאטשינע

1 דוד מעצגער.
בתו חוה מעצגער הוס ושני ילדים. בתו פריידע מעצגער אפפעלבוים. ובעלה פייוול אפפעלבוים
2 טויבע מ. שפערלינג.
(בת דוד) ובעלה מישקע מענדל ובנם.
3 מענדל ריזענבערג.
אשתו רחל, בתם מרים בתם אטיה, בנם מיכל ועוד ילד. 6
4 איסר איין.
אשתו פרומציע, בן אחד ושלש בנות. 6
5 משה שעפר.
אשתו טשארנע שולבוים שעפער, בנם אברהם (בוניא), ועוד ילד. 4
6 אשתו של יוסל רייך.
בתם רחל, נכדה עטל. 3
7 יונה בן של חייה ברײנה. 1
8 משל ראזענבלאט.
אשתו שרה, ו־3 ילדים. 5
9 רויזע איינהארן (ראב).
בנה יצחק (איזיא), בתה לוסיע. 3
10 יהודה נאכט.
אשתו מלכה, בתם מרים, בתם רבקה בנם יצחק. 5
11 מאיר נאגלער.
בתו בראנציע, בעלה הערש שכטר, בנם יצחק, בתם קריינדל. 5
12 יהושע לינדענבוים.
אשתו אסתר, בנם יצחק, פייויש נאגלער. 4

13 סאסיע פעלדשו ראזענבלאט.
בנה קלמן 2
14 מאלי (מאריא) קאן קאלאסאוויטש.
אסתר פעלדשר־שיפמאן, בנה שמשון, בתה רבקה, בתה גיטל בתה גאלדע. 6
15 בערל נאגלער.
אשתו שיינדל קערנער־נאגלער, בנם וועלוול, אשתו חיה שיסלר־נאגלער, בתם גאלדע, ועוד ילדה, בנם יצחק (אדזיה). 6
16 מענדל נאגלער.
(בן בערל), פערעל נאגלער, (בת בערל). 9
17 משה קימעלמאן.
אשתו רעגינע קימעלמאן מאנדעל, בנם יהודה. 3
18 יוסף קימעלמאן.
אשתו דארציע־דבורה מאנדעל, בתם פערל (פעפא) פייערשטיין, בנם מאיר (מונדעק). 4
19 שמואל כהן.
אשתו שפרינצע, בנם משה ואשתו, בנם הערש. 5

קדושי בילטשע זלאטע

1 מנחם אלברגר.
אלברגר שרה, אלברגר אדילה. 3
2 שרה אלברגר.
בתה מרים מיינצע אלברגר. בנה מאיר אלברגר, בנה זאב אלברגר. 4
3 ישראל ליבלינג.
בלומה ליבלינג, אריה ליבלינג, טויבע ליבלינג. 4
4 יהושע ליעבלינג.
פרומצי ליבלינג, בינה ליעבלינג, וילד (ליבלינג. 4
5 חיים ריינשטיין.
אשתו לאה ריינשטיין, זאב ריינשטיין. 3
אהרן בראנדעס.
אשתו מלכה בראנדעס, ושתי ילדות: חנה, גאלדע מאטעל. 4
7 נתנאל ריינשטיין.
אשתו רחל ריינשטיין ושלש ילדות: חנה, פינצי, פייגע. 5
8א אהרן ברוקנער
אשתו מלכה, בנם זאב ושתי ילדות 5
8 משה גאלדהאבער.
זיסעל גאלדהאבער, ושתי ילדות. 4
10 ישראל ריינשטיין.
אשתו פרל ריינשטיין, וילדה סאסיע. 3
11 רחל ראזנצווייג. 1
12 הערשקאוויש שמעדעל.
הערשקאוויש פערל 2

13 בראנדס מרית.
בראנדעס ינטה. 2
14 נאגלער מרדכי.
נאגלער צבי, נאגלער חעני. 3
15 שטערנשוס חיה
וויכסבלאט לאה, ווייכסבלאט מירון. 3
16 אליעזר, שו"ב, קופמן.
אשתו, נתן קופמן, דוד קופמן. 4
17 נתן רינגעל.
פעסי רינגעל. 2
18 אליהו קימלמן.
מינא קימלמן, שרה קימלמן. 3
19 ריינשטין יהודית.
(בת לייזער), ריינשטיין חנה פרומה (בת לייזער). 2
20 רינשטין הרצל.
אשתו פרדל ובנם מרדכי ליב. 3
21 משה פוכס.
נעמי פוקס, בילה פוקס, בנו של אליעזר גרוס
וילדה. 5
22 שטנצלער דב.
שטענצלער מאחצי, אמו שרה שטענצלער. 3
23 עדעלמאן פייביש.
עדעלמאן בילה, עדעלמאן זאב. 3
24 עובדיה בראנדעס.
חנה בראנדעס. 2
25 פרידה שענהאלץ.
משה שענהאלץ, רחל שענהאלץ. 3
26 אשענצעלער רחל.
אשענצעלער חנה. 2
27 דוד מארגענשטערן.
חנה מארגענשטערן, פערל מארגענשטערן, זיסעל
מארגענשטערן, רבקה שעפער. 5
28 שרה שטענצלער.
1
29 דוב בראנדעס שפרה בראנדעס. 2
30 מנחם בראנדעס.
שרה בראנדעס, וילד דוב בראנדעס. 3

קדושי ליביטשוק.

1 ליב פולקנפליק.
אשתו חנה, בנו שניאור, בנו יצחק, בנו אהרן,
בתו חיקה, בנו שיקה, בתו רבקה. 8
2 ירחמיאל פולקנפליק.
בתו בלה, בתו לאה, בנו אשר. 4
3 ישראל סטוף.
אשתו אסתר. 2

4 מנדל סטופ.
אשתו לאה, בנו אליהו. 3
5 אברהם שורצבך.
אשתו אטקה, ובניהם: משה, ינטה, הרש. 5
6 משה שכנר.
אשתו מרים, בנו אברהם. 3
7 שכנר יעקב.
שכנר יצחק שכנר לאה. 3
8 יהודה מר.
אשתו פיגה. 2
9 ישראל דיקשטין.
אשתו פרומה, בתו טילציי, בתו פיגה, בנו יהודה,
בנו יעקב. 6
10 קלמן לזנר.
חנה, שרה, טיוניה, נטע, מאסיל,נעכי, שיינדל,
ביניע, ראובן. 10
11 דוד מר.
בנו אברהם, בתו ברטה, בנו אליהו. 4
12 ישעיה שכנר.
אשתו לאה, בנו ישראל, בתם בת־שבע. 4
13 יעקב בולטנער.
לאה, בולטנער, שמשון בולטנער. 3
14 גולדה פלדשוה.
1
15 שיינדיל העכטענטאל.
רחל, מינצי, דוד, רייזל, מאלי, שרה, ציפי, לאה,
מנדיל. 10

קדושי זילינייץ

1 הערש נוסבוים.
שני בנים ובת אחת. 4
2 אברהם בלאנק.
אשתו ובניו. 5
3 סנדר ליינוועבער.
ומשפחתו 7
4 אידל (יהודה) בילגריי.
ואשתו 2
5 אלטשילר.
ומשפחתו. 5

קדושי פילאסקוביץ

1 משה העלהעל בלאנק.
ואשתו, שלש בנות ושני בנים. סאשע דוהאסיע
גיסתו. 9
2 אידל (יהודה) שכטר.
העני שכטר ואשתו: בנם הערש, אשתו בתיה
ושתי ילדות: מוטיה (מרים) (בת הערש ובתיה) 2

בינקה (בת הערש ובתיה). 6

3 ראובנקה.

(אשת ראובן) ומשפחתה. 3

קדושי זוויהעל

1 רחל העלד.

בנה אהרן העלד, אשתו ביילציע, ריבה העלד, (בת רחל) וילדה. 5

2 חנה קימלמן.

ואחותה מאניה קימלמן. 2

3 זליג פריינד.

ואשתו אסתר. 2

4 אסתר מאַן.

בנותיה רייזיע, פריווא, בנה עזרא. 4

קדושי שערשינוביץ

1 מרים ולדמן.

(אשת יוסף). בנה ישראל ולדמן. אשתו סאליע ולדמן, בנם יוסף. 4

2 חנה ולדמן.

(אשת מאיר איזק), בתה רוזיע ובעלה יאנציע ברימער וילדם. בתה זיסל ובעלה וילד. בנה ליב ולדמן ואשתו זוסיה וילד. 10

3 הרש ולדמן.

ואשתו סוסיה ובניהם: שבתי (שעפסעל). יוסף. איזיע ואשתו וילד. מרים. שרה. 9

4 בערל גלאזר.

ובניו: שמואל, אברהם, רוזיע, מרים, זיסל, בלימציע. 7

5 גיטל שורצבך.

ובניה: יולציע, סיומקה, אברהם. 4

6 משה בלאנק.

פניה אחותו 2

7 יעקב ספרין.

1

8 משה שורצבך.

ואשתו ושני ילדים. 4

9 אלטע פולקנפליק.

ובעלה בוניא ושני ילדים. 4

צבי פנסטר

גלויי־התנגדות וגבורה

בצד התמונה הקודרת של חיסול הדרגתי והחלטי של הקהלה היהודית באוזיראן, בדומה או כמעט בדומה למאות או לאלפי קהלות אחרות בכל רחבי גולת אירופה, חיסול תוך כניעה, ציות והשלמה פטליסטית — הרי כמה נקודות אור של גלויי מרי מצד אי־אלה קרבנות וגם נסיונות לקדם את פני המרצחים בהתנגדות פעילה בעמדם פנים אל פנים מול סופם המר.

בקיץ 1943, לאחר הכרזת יודן־רייך, כששרידי היהודים מאוזיראן והסביבה חמקו לשדות התבואה, הסתתרו בקמת הדגן או התרכזו ביער „דמבינה", נעשה נסיון מצד בחורים אחדים לרכוש נשק. שניים מהם שמורים בזכרוני: מוטל הולנברג (קרוליק) ויצחק (איציקל), בלוטשטיין בן שמואל הנגר. המטרה, כהגדרת אחד מהם, היתה קצרה: לא לנפול יותר בידי הרוצחים ללא כל התנגדות. נאסף כסף מבין רוב „דרי" היער ומאלה שנזדמנו לשם, אפילו תוך שימוש באמצעים ולאו דוקא איש כאשר ידבנו לבו. נרכש הרובה הראשון, פולני, מהסוג המשובח ביותר עם כמות כדורים והתחילו האימונים בו. נודע לי שנמשך משא ומתן לרכישת נשק בכמות יותר גדולה. אולם, רצה הגורל המר שביום אחד בסוף יוני או תחילת יולי 1943 לפנות בוקר התנפלו הגרמנים במפתיע בהדרכתם של אוקראינים מהכפר קונסטנציה על דרי היער והרגו בהם 50 נפש. והרובה הזה, חבוי באחד האוהלים נפל באותו לילה לידי הגרמנים עוד בטרם שהספיקו להשתמש בו אפילו פעם אחת. הבחורים הנ"ל ניצלו אמנם באותה „אקציה" זוטא אבל נפלו חלל בידי המרצחים ב„אקציות היער" הבאות, מי מהם מוקדם יותר ומי מאוחר.

2. משתי משפחות הרוקחים באוזיראן מאז פרוץ מלחמת העולם השניה מוניס ורוזנברג (נשותיהם אחיות, אף הן רוקחות, כיום בקרית ים ע"י חיפה), הסתתרו מאז הכרזת „יודן רייך" שלשה מבני המשפחות הנ"ל אצל משפחה פולנית בשם צ'ייקובסקי, בבית ע"י בנין בית הספר באוזיראן. היו אלה: הרוקח מאוריצי רוזנברג, בנו יאנוש (יעקב) ובתם הצעירה של משפחת מוניס, סטפה.

ב־16 באוקטובר 1943 הופיעו שם גרמנים בלווית שוטרים אוקראיניים. בעלי הבית בראותם את הבאים נבהלו וברחו ורק ילדיהם נשארו, והם שראו איך שלשת הנ"ל הוצאו ממקום הסתר לחצר הבית. כשהנערה סטפה מיויס והרוקח רוזנברג התנפלו על הרוצחים בסכינים, והילדה סטפה פצעה את אחד הרוצחים ביד. שלשתם נורו במקום תוך מאבק עם הרוצחים, גויותיהם היבלו לבית הקברות היהידי ושם נטמנו בקבר אחד. (נמסר מפי הגב' מוניס והגב' רוזנברג בשם עדי ראייה הנ"ל).

פרשת רוחה של פרומה בת יזהר וייגר*)

עם גיוס הבנות לעבודה ב„קוק־סאגיס" בקיץ 1942 (ראה לעיל) הגיעה עם עוד עשרות בנות מאוזיראן גם פרומה ניימן לכפר גליבוצ'יק. כסביר זמן מה נלוה אליה גם אחיה יצחק אברהם פיבל והודות לשהותם שם עלה להם להיצל ביום האקציה. פרומה היתה בחירה אמיצה, הצטיינה בעוז רוחה והתמרדה כל הזמן במידת יכלתה נגד הסדורים והגזרות של השל־טונות הלא יהודיים והיהידיים. בזמן „גזרת הפרוות" (ראה לעיל) היא לא נתנה לבני משפחתה למסור את מלבושי הפרוות של המשפחה בשביל הגרמנים. מוטב לשרפם, טענה, מאשר למסור, ובעצמה העזה לא פעם ללביש את פרותה הקצרה, בצבע ירוק בפרהסיה ושמרה עליה. כן גם לא נתנה לאחיה הנ"ל לציית להזמנות ולצווי הגיוס השונים לעבודות במקום ולמחנה.

---

*) ראה במדור יידיש פרטים נוספים על מעשה־גבורתה. בבת־הרובה של המרצח רוצצה את גולגולתו.

במקרה שנתפס היתה „הופכת עולמות" והוציאתו.

הודות לזריזותה ולכושר עבודתה מצאה מחסה ומפלט בביתו של מנהל האחוזה בכפר הנ"ל בשם קרוצ'ק. היה זה פולני שבתנאים דאז עזר הרבה ליהודים ועשה כמיטב יכולתו בכדי להקל עליהם. בביתו עזרה פרומה בניהול משקו וגם תפרה בשביל בני משפחתו.

באותם הימים בפגישותיה עם אחיה היתה מדי פעם בפעם חוזרת ומזרזת אותו, שיזכור לא לנפול בידי המרצחים בלי התגוננות ונסיון להקדים ולהרגם. כדברים האלה אמרה לו גם ביום האחרון לפני מותה בהפגשה עמו בסתר, ולפיהם נהגה בעצמה ובבשרה למחרת היום.

ביולי 1943, לאחר יודן־ריין, הסתתרו בבניני בית החרושת לספירט (גוראלניה) שעל יד האחוזה כ־20 יהודים מאוזיראן (ביניהם ממשפחת לייביש גוטסמן, בני דוד פפר — נכדי הרב יחיאל, אביש אפלבוים ועוד). לפרומה ניימן היה מגע תמידי עם האנשים שם, ואיתרע מזלה שבאחד הימים ההם נקלעה לבונקר שלהם ונתפסה יחד עם כולם ע"י המשטרה האיקראינית. הם הובלו לבית הקברות היהודי בבורש־צ'וב ושם ליד שוחה פתוחה — קברם המשותף — נצטוו להתפשט בטרם שהוצאו להורג. כבדרך כלל, צייתו הקרבנות מתוך שויון נפש ורזיגנציה גמורה לפקודות מרצחיהם והתפשטו. אולם פרומה, לבושה בפרותה הירוקה סרבה להתפשט. וכאשר השוטר האוק־ראיני רצה להפשיטה בכוח אמרה לו שתעשה זאת כבר בעצמה ותוך התרת הכפתורים של פרותה הפתיעה את השוטר: במחי יד הוציאה ממנו את רובהו ובקת הכתה ומחצה בראשו עד שנפל מתבוסס בדמו. אז זרקה את הרובה והתחילה לרוץ, אבל לאחר שנפגעה בקדקדה ע"י צרור כדורים נפלה ארצה. בת 19 היתה במותה.

פרטי מותה נמסרו לנו ע"י אחיה יצחק אברהם ששמע עליהם ביום המקרה בערב מפי עד הראיה הפולני קרוצ'ק הנ"ל. קרוצ'ק זה, כשנודע לו שפרימה ניימן נתפסה יחד עם קבוצת היהודים שהסתתרו ב„גור־לניא" מהר למקום שהובלו לשם כדי לפעול למען הצלתה. כנראה, היה חסר־אונים להצילה, אולם ניתן לו לעמוד בקרבת מקום ולראות במתרחש.

4. בסוף דצמבר 1943 הסתתרה משפחת הרצל ריינשטיין (הוא, הרצל ובנו מיליה, בן 13, אשתו מוסיה לבית יגנדורף ואביה הזקן מסקלה) בעלית הגג שבבית האוקראיני ריכלובסקי בכפר קונסטנציה. מקום מחבואם נודע למשטרה האוקראינית שבאה לשם להו־ציאם להורג. בנגוד לנוהגם במקרים דומים — להוריד את הקרבנות למטה ולחקרם מקודם על כסף וזהב שברשותם תוך מתן „הבטחה" כי תמורתם יפדו הקר־בנות את עצמם ממות, הרגו המרצחים את בני המש־פחה הזאת מיד בעלית הגג. לדברי הנוצרי הנ"ל גילו הקרבנות או אחד מהם התנגדות לשוטרים בעלותם לגג בכדי לקחתם ומשום כך לא הורדו למטה, אלא נורו במקום.

(נמסר מפי עקיבא צויבאך, כיום בתל־אביב, שבשהותו אז בכפר הזה נקלע למחרת המקרה לבית ריכלובסקי, והלה הראה לו את כתמי הדם המרובים בקש ובמטלטלים שבעלית־ביתו).

5. ואחרון אחרון קשור בהשתתפותם הפעילה של בני עירנו בקבוצה הפרטיזנית מבורשצ'וב שהיתה ידועה בשם „די בארשטשעווער באנדע". על קבוצה זו, התהוותה וחיסולה, כתבתי בשעתו רשימה מקיפה שמסרתיה למכון ההיסטורי בלודז' (פולין) ול„יד ושם" בישראל. את הרשימה חברתי על יסוד גביית עדות ממצה מפי אחד משרידי פליטי ה„באנדה", באניו

מקרבנות אוזיראן ב„בורשצ'ובר באנדע"
(האחים שטייניג שנפלו בקבוצת הפרטיזאנים)

ווינטרויב (בראק, כיום בתל אביב עובד בחברת החשמל) בתוספת הערות אחדות מפי קלמן שורץ, אף הוא משרידי ה„באנדה" ופרטיזן פעיל בקטעי חזיתות אחרים (לא ידוע לי מקום המצאו כיום).

לפי הרשימה הזאת ולפי מה שהיה ידוע לאנשי אוזיראן בכלל, השתייכו ל„באנדה" ולקחו חבל פעיל במבצעיה 2 בניו של יצחק (איציק) ומארציה שטייניג: מונדזיה וסאלי. כן השתייכה ל„באנדה" בת עירנו רחל פאכמן, בתו של מיכאל יגולניצר (נכדת לייב פאכמן) שניצלה וכיום נשואה בשם אלברגר וגמ־צאת בניו־יורק.

ה„באנדה" חוסלה ביום 6 בדצמבר 1943 כשצבא גרמני רב, מזוין ומשוריין, הקיף את היער של הכפרים ציגאן ולוסיאץ' בכדי לטהרו מקני המורדים של הכנר־פיות היהודיות המסתתרות בו.

הגרמנים הפריזו בעצמת הכוח היהודי, כי לאמתו של דבר מנתה ה„באנדה" — רק עשרות אחדות, ובאותו היום נערכו לקרב עם הגרמנים רק 16 מביניהם וכולם נהרגו בקרב עקשני וממושך. בקרב זה, האחרון שלהם, השתתפו רק אלה מבין חברי ה„באנדה" שעם התקרבות הגרמנים ליער היו מזויינים כהלכה, ואילו הפחות מזויינים שבהם (כ־20 במספר) נצטוו ע"י חבריהם לחרוג מהטבעת הגרמנית ולהמלט. לאלה האחרונים השתייכו שני האחים הנ"ל מונדזי וסאלי שטייניג. לא ידוע לי גורלם מאז תוהרגע: אם נספו במערכה תוך ניסתם או לאחר מכן בנסיבות אחרות.

הכאב שבלב*)

בחלומי ואני בחדר גדול, רב ממדים, ומראהו כאולם בית המשפט. בפינה אחת מצטופפים מספר אנשים. האין זאת משפחתי? אכן, בראש מורם ובגו זקוף עומד אבי. אני נושאת עיני אליו והוא נותן לי אות שאגש אליהם. אני ממלאה את רצונו. בלי שום הקדמה הוא מתחיל: כשנסעת, לונציה, מאתנו לארץ ישראל לא חשבנו להיפגש בנסיבות כה משונות, אבל הגורל עושה לפעמים הפתעות. מה שנוגע לי, איני מצטער על החיים שנפסקו. סוף סוף חייתי, ראיתי הרבה, פעלתי — אבל ילדי, נכדי — מדוע זה קרה להם, מדוע נקפד פתיל חייהם? לונציה, את היית בת זקונים שלי, ולכן הרבה פרטים מהעבר שלי אינם ידועים לך. הנה עכשיו בטרם יופיעו השופ־טים ואוכל להגיש עצומותי לפניהם, רצוני שגם את תשמעי את דברי. אתחיל ספורי מהתקופה בה נשאתי את אמך לאשה. מאושרים ומעניינים היו החיים שלי במחיצתה. היה לי משק גדול, מפותח ומעובד. הייתי מקובל על כל התושבים — הנוצרים והיהודים כאחד. לראש המועצה נבחרתי, ולא פעם שמשתי להם שופט. אבל באה מלחמת העולם הראשונה, כל הרכוש נשרף, ואני הייתי נאלץ לעזוב את כפרנו, עברנו תחילה לבור־רשצ'וב ואחר כך לאוזיראן.

לילדי השתדלתי לתת השכלה. שלחתי אותם לגי־מנסיה ולאוניברסיטה בזמנים שרק מעטים היו מרשים להם לוקסוס כזה וגם מצבנו לא תמיד היה מזהיר. אמך היתה תמיד אומרת „נכסים האש לא אחת אוכלת — אבל השכלה נשארת". בשנים האחרונות הלכו ופחתו דאגות הבית. הילדים היו מסודרים. יש אושר וכבוד. ואני ואמא יכולנו עוד הרבה שנים לחיות ולשמוח באושרנו שזכינו לו, אבל אז בא היטלר.

„לא עת לבכות שושנים כשיערות בוערים" — נכנסת אמי לדבריו — האפשר להצטער על חיינו כשכל אהובינו אינם עוד בחיים? הרי המות היה בשבילנו גאולה. הלא קדמו העינויים והסתגפנו במחשבה שלא עזבה אותנו לרגע: מה יהיה עם ילדינו ונכדינו היקרים? היודעת את, לונציה, באיזה אופן סבינה היפה שלנו, בעלה וילדיה מתו? היודעת את מה חשבה אסתר הטובה והנעימה כשהפרידו בינה ובין ילדיה? הראית את פניו

*) המחברת, בת אוזיראן, ששרדה יחידה ממשפחה גדולה נותנת כאן מבע לזעקת־לבה המזועזעת בפשטותה הסגנונית וב־סמליותה למאות משפחות אחרות בעירנו. המערכת.

של משת האח שלך, העורך דין האהוב על כל הסביבה כשצעד עם אשתו וילדו לגיטו־האבדון? ומינה שלנו? מדוע היא לא הרעילה את עצמה ואת בעלה וילדתה? הרי בהיותה רוקחת החזיקה תמיד רעל „לשעת־הצורך"... היודעת את באיזה עינויים הם מתו, כש־האכר אשר בביתו הסתתרו, מסר אותם לידי הגיסטפו?

לונציה, אומרת אמי, אבל דבריה נחנקו בפיה, כי הנה מופיעים, כאלו בשורה, 5 ילדים, וילדה אחת וקוראים: אנחנו מרקום, יעקב, זיונו, מילו, ארוס, ונוסיה דורשים תשובה! מדוע נגזר עלינו למות? היינו כה צעירים, יכולנו להיות לתועלת לעמנו, למולדתנו ומש־פחתנו ואולי גם לאנושות כולה. והנה בא השטן ובמחי יד אחת הרס והשמיד הכל!

תשובה לא באה או שלא שמעתיה, אעפ"י שכל הזמן הקשבתי בלי להוציא הגה מפי ובלי לזוז ממקומי. כאן פקעה סבלנותי. הושטתי את ידי כדי לחבקם, רציתי לנגוע בתלתליהם היפים ואז־אז כאילו חמקו כולם, נגוזו ונעלמו — — —

בחיל ורעדה התעוררתי כששפתי לוחשות מילים מ־Ojciec zadzumionych לסלובאצקי.

מסופר שם על משפחה בת 9 נפשות, אשר בעוברם את המדבר נדבקה בדבר ובמשך 3 חודשים כולם — חוץ מהאב — מתו ביסורים גדולים.

והאב, נגוע הדבר, קורא מרוב יאוש:

„כאן, תחת גל השיך, כל משפחתנו קבורה".
ואני אף לספדם על קברם לא אוכל —
משפחתנו איננה קבורה!
הם נורו!
הם נחנקו!
הם נשרפו!
ולא ישובו!
והולם הלב כהולם פעם
עת קהו החושים הלומי־רעם.
לא עוד אראם, לעולם לעולם,
חשך עולמי בהיכרת עולמם!

לונציה קלינגר — שנידרמן

ד ר. א ב ר ה ם ב ד א ו ר (בר' שמואל בדלר)

לבנינו אחרינו

לזכרם הקדוש
של חותני: ר' אלימלך בר' יצחק ואגשל
ושל רעי: ישעיהו בר' דוד ואגנר
ואברהם בר' מאיר זידמן
שנספו בשואה, באוזיראן.

המסורת החיה בעמנו, עם הספר, רואה ב ס פ ר, בכל ספר, ערך של קדושה או לפחות ערך תרבותי מחנך יבר קיימא, ע ר ך ל ד ו ר ו ת. (ראה, למשל, יחסה של גיטל ב„לביבות" לטשרניחובסקי לספר נכרי, לשיריו של פושקין). על כן, כנראה, מנקרת במוחי אגב התעסקות ב„ספר אוזיראן" השאלה: מה יתן ומה יוסיף ספר ז ה ל ב נ י נ ו א ח ר י נ ו?

כי הנה אנחנו, אודים מוצלים, השארית האחרונה שנותרה לפליטה מעיירה אחת קטנה שבגולה, טרחנו ועמלנו כדי להקים שם וזכר לקהלה יהודית עתיקה, שומרת גחלת הקדש בימי נדודי העם בארצות נכר. באהבה נצרנו זכרונות ילדות יקרים, זכרונות על חלומות, געגועים וחפושי דרך, על מאבקים למרחב ולגאולה — ואת בטויים של כל אלה, ולו במעט, אנו נותנים בזה, בספר הזה.

והשאלה היא, כאמור: האם כל העבודה הזאת רק ל נ ו היא? ספר זה, אשר רבים וכן טובים מיוצאי עירנו כה עמלו עליו, סופרים ואמנים, אנשי רוח ואנשי מעשה, מהכפר ומהעיר — לא חסכו כל טרחה וכל מאמץ ונתנו כתף, ברצון ובאהבה — האם הספר הזה, רק אנו בלבד נהגה בו בחבה ונתרפק על זכרונותינו האצורים בו ונחזור לפקוד את יקירינו, להם הוצב בו זכר, או — לא רק לנו הוא, כי אם גם ל ב נ י נ ו א ח ר י נ ו, לבני, לבנך אתה, לבתך את? ואם כן, הרי שאלה שניה: מ ה יתן ספר זה לבנינו? מה י כ ו ל הוא לתת להם?

כי הרי ה ם אינם ילידי אוזיראן (תהלה לאל!) ואת העיירה אינם מכירים ולבם אינו מתרפק על זכרונות־

ילדות באחיראן — ובכן, רק למעננו אנו כל הטורח הזה, האם כדאי היה?

כאלה וכאלה שאלתי את עצמי — עד שמצאתי מענה לעצמי ואז אמרתי: אביא נא את הדברים גם לפני בני, בנינו.

II

והיה, כי ישאלוני בני: „מה זאת?" — אענה: „ספר אוזיראן" אך חוליה קטנה אחת הוא בשרשרת ארוכה ונכבדה, כן אבן קטנה בחומה גבוהה ובצורה וחשיבותה — ביחודה.

כי הנה מפעל גדול לנו בעם ובמדינה: „יד ושם" ולצדו מפעל חשוב אחר: „אנציקלופדיה של גלויות". „ספר אוזיראן" רק „מספר" צנוע הוא ואריח זעיר במפעלים גדולים אלה.

בהכרת ערכם של מפעלים אלה לבנינו ולדורותינו יוכר ערכו של ספרנו אנו ויבצר לו מקומו המיוחד.

המפעלים האלה ערכם כפול, היסטורי וחנוכי גם יחד. כי ידענו: אין אומה בלי היסטוריה, בלי עבר. אין אחדות בלא רציפות של מסורת. עם אחד אנו בכל דורותינו, דוקא ההיסטוריה שלנו בדורות האחרונים למדתנו, שאין לנו קיום אלא בהכרת רציפותנו ההיסטורית. השואה האיומה, שפקדה עמנו בדורנו מאירה הכרה זו באור בלהות ומחזקתה שבעתיים. („אם אשכחך, גולה"...)

ובהיות המפעלים האלה בעלי ערך מדעי, ללא ספק, אשר באו לחשוף פרק רב־חשיבות ורב־אימים בתולדותינו, גלויים של אנושות נעלה ושל החיה אשר באדם, שקיעתה של תרבות ומאבק על חדושה של האנושות ושל האומות — הרי ערכם ההיסטורי ברור.

ובאשר יש למפעלים ההם ערך מדעי־היסטורי, הרי בכך גם ערכם החנוכי, כי אין כהיסטוריה מדע מחנך, מעניק „מוסר־השכל" ומדריך לקראת הבאות...

שהרי הבנת מאורע תקומתנו המדינית וקיומנו בהווה קשורה בידיעת תולדותינו בתקופה שקדמה לתקופה זו.

זאת ועוד: גדולי הרוח והמעש, בכללם מדריכינו ומנהיגינו שהביאונו עד הלום ואשר מפיהם אנו חיים, ינקו את מרבית ערכי היסוד לעולמם הרוחני — מהגולה. למען נבין תורתם ונלך בעקבותיהם, עלינו להכיר ודעת מקורות אלה.

יתרה מזו — והיא עקר: ידיעת פרקי השואה האיומה לכל צדדיה — חובה קדושה היא לנו, לאומית ואנושית גם יחד.

כל אדם, באשר הוא אדם, אשר כל אנוש אינו זר לו, אף אם איננו יהודי, חייב להתעמק, לחקור ולדרוש בפרק זה של ההיסטוריה האנושית, שתוכנו: עליתה של גרמניה הנאצית, תורתה, שהופצה בזמנה בכל רחבי תבל ובממדים נרחבים (באיטליה, בספרד, בפולין, אפילו בצרפת ובאנגליה, באמריקה ובמזרח — ועד יפן הגיעה!), חולשתם של העמים האחרים וויתוריהם (מלחמת חבש, מינכן!) עד להתאוששותם ומאבק האיתנים (צ'רצ'יל, דה־גול...) להדברת הנאצו־פאשיזם.

ואילו כל יהודי חייב להתענין ולדעת:

א. כיצד עמד העולם על דמנו ולא זע! (ועידת אוויאן, רוזבלט ואדישותו!).

ב. אלו הם האמצעים השטניים, אשר שכל אנושי נורמלי לא יכילם, בהם השתמשו הצוררים כלפי בני עמנו, כדי להממם, להטריף דעתם, להמית נפשם בטרם ימותתו גופם.

ג. כיצד פעלה ה„שטה" הגרמנית, המשוכללת והיסודית, להשמיד, להרוג ולאבד, לרצוח — וגם לרשת.

ד. מה היתה עמידתם של אחינו — למרות הכל! — גלויי גבורה של יחידים ושל צבור, גלויי יחסים בין אבות לבנים, בין אמהות לילדיהן, מרידות הגיטאות, פרטיזנים יהודיים — פרשה נוראת־הוד בים זה של יסורים ושל השפלת האדם.

כל אלה, ואף דברים רבים אחרים — קצר המצע מלפרטם — חייב כל איש מאתנו, ואף הבאים אחרינו, לקלוט, לספוג לתוכו, להתיחד עם כל אלה בעמקי נשמתו, לאגור ולהפוך לקנין נפשי קיים כאדם וכיהודי.

III

והנה, בני, כאן אני מגיע לעקר הדברים, אותם רציתי לאמר לכם. הטו נא אוזן!

אם סברתם וקבלתם את דברי עד הנה, אם הנכם מסכימים למסקנותיהם, כי אז ההתחלה (והיא אינה קשה!), השער, בו עליכם — בניהם של יוצאי אוזיראן

— להכנס לאותה פרשה כאובה ונוראה הוא — „ספר אוזיראן".

וזה לאו דוקא בגלל הקשר הסנטימנטאלי של הוריכם לעיירה זו ולאנשיה, שאתם לא הכרתם אותם — אלא בגלל האמת הפסיכולוגית הידועה, שהאדם קולט דברים ורוכשם לעצמו על הצד היותר טוב על ידי המחשתם.

המחשה זו, מעשה־קסמים זה, המחיה ומעמיד לנגד עינינו את המושג „גלות" — ייעשו בדמותה הממשית של העיירה אוזיראן, על מוסדותיה, על אישיה, אשר הם או בניהם עומדים לפניכם, הלא הם הוריכם וקרוביכם. (ראו, למשל, תאורי החיים שבספר, מחקריו של א. טננבלט, רשימותיו של ח. זידמן ועוד).

ועוד זאת: „השואה" — אף היא סתומה היא לנו בכלליותה, בהפשטתה. אין ביכלתו של אדם מאתנו לתפסה כמו, לסדרה לעצמו בשום פנים ואופן — כה איומה הזוועה, כה תהומיים ממדיה! אולם בזעיר־אנפין זה של עיירה אחת קטנה ובהמחשתה, בנקיבת שמות של אנשים הידועים לנו ולכם „הם או בניהם, בתאור מעשים „קטנים" לכאורה*) — בעזרת כל אלה יכול נוכל לחדור לאפלת אותה פרשה גדולה וחובה עלינו לבוא בשער זה כדי להכירה.

***) ראה „מגלת השואה" מאת צ. פנסטר במדור זה ורשימות אחרות משלו ברוב המדורים שבספרנו.**

צאו וראו, אפוא, בני! נמצא בו בספר הזה: פרקי חיים תוססים, מאבקים דראמטיים של חברה יהודית קטנה השואפת לחיות, לקרוע אשנב לעולם הרחב, לפתוח פתח לגאולה אנושית ולאומית; נמצא בו גלריה עשירה של דמויות מעננות ומיוחדות, חריפות הקוים והאופי; יש בו תאור של תמורות גורליות טראגיות, שדודי מערכות עצומים בתקופת שתי מל־חמות־העולם וביניהן; יש בו תאורי חיים של דורות של חולמים ולוחמים, חלוצים ופורצי גדרות וסוללי דרכים חדשות — להם ולנו.

הרי „עולם ומלואו" בזעיר אנפין — קראו והוכחו!

זה ערכו של ספר אוזיראן וזה יחודו — ובכך חשיבותו.

על הנאמר בתורה —(דברים ט"ז) „למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך" מביאה לנו המשנה מחלוקת תנאים... וחכמים אומרים: „ימי חייך" — העולם הזה (= הגלות), „כל ימי חייך" — להביא לימות המשיח" (ברכות, פ"א משנה ה).

על כן, בני, הגם שזכינו ל„ימות־המשיח" ודוקא משום שזכינו להם, מצוה עלינו לזכור ולהזכיר את „יציאת־מצרים" (= סמל כל גלויותינו!) כל ימי חיינו, כי: „בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים" (פסחים, קט"ז).

זכור, אפוא, ושמור, זכור ושמור גם אתה בדבור אחד!

משרידי שארית הפליטה של אוזיראן. מחנה ווגשיד, ע"י לינץ (אוסטריה) 1946. משפחת צבי פנסטר, יואל הלר, לייב מוסטר, משה פיינגולד, יהודה שרנר.

מגלת אזיעראן

זכרונות און דאקומענטן

געזאמלט און געארדנט: רחל אויערבאך

בסיוע „יד ושם", רשות־זכרון לשואה ולגבורה

ארגון יוצאי־אוזיראן והסביבה (חברי־הועד)
קאמיטעט פון די אזיעראנער (מיט דער סביבה) אין ארץ ישראל

1. חיים *) בן מיכל זיידמן — יו"ר
2. שמשון בן משה זליג בדלר — מזכיר
3. דר. ראובן בן־שם (בן יוסיל פלדשוה)
4. דר. אברהם בן שמואל בדאור (בדלר)
5. צבי בן בן־ציון פנסטר
6. דוד בן ישעיהו ברמן
7. חנה אפלבוים, בת הירש ליב אינהורן
8. אסתר בת יענקל שוחט שניידרמן
9. משה בן זלמן וואלאך
10. אליהו בן וואלי' גולדנברג
11. אברהם בן שמואל פוהורילס
12. אברהם בן יוסיל שטיניג
13. מנחם בן הירש בר־גיל (גילזאן)
14. יוסף בן יהושע אבא העלער
115. דר. שניאור וולדמן (יליד שרשינוביץ)
16. עליזה גולניק—גולדשטיין (לאשקוביץ)
17. שמואל בן לייב וואגנער
18. רפאל שניידרמן (בן יענקל שוחט)

*) דער ערשטער אזיעראנער חלוץ אנגעקומען אין ארץ־ישראל 1908.

רעדת הספר — יזכור־בוך־קאמיטעט

1. רחל אוירבך — איסוף ועריכת חומר העדויות
2. דר. אברהם בדאור (בדלר) — תרגומים
3. דר. ראובן בן־שם (פלדשוה), סקר ראשון ממדור א׳
4. חיים זידמן
5. מ. א. טננבלאַט
6. צבי פנסטר
7. שמשון בדור (בדלר) — מזכיר המערכת

אוזיעראנער קאמיטעט ביי דער מצבה אין יער הקדושים

ו פאר'ן מבול

לייזער טענענבלאט

א בינטל זכרונות

א. פון פארגליווערטקייט צו פראגרעס

איך וויל א איבערגעבן איניקע עפיזאדן, וואס כאראקטעריזירן אין א געוויסער מאס יענע תקופה, דעם עלטערן דור אין זיין פאנאטישער פארגליווערטקייט און אפגעשטאנענקייט און דעם יונגערן דור אין זיין דראנג נאך פערזענלעכער פרייהייט און פארשריט, אין זיין מאסן־איבערגאנג פון רעליגיעזן צו וועלטלעכן וויסן, פון קליינשטעטלדיקן רעליגיעזן שלאף צו פאראינטערעסירונג פאר אלגעמיינע פראבלעמען בכלל און אידישע בפרט.

מיינע ערשטע דעראינערונגען זיינען פארבונדען מיט מיינע עלטערן — מיין פאטער ישעיה און מיין מוטער חנה ע"ה און מיט מיין עלטערן־הויז, א הויז פון גאטפארכטיקייט, צדקה און פריינטלעכקייט. איך וויל דא פעסטשטעלן א טאטזאך וואס האט א דאנק מיינע עלטערן גורם געוועזן אן איבערברוך אין דער דערציאונג פון קינדער אין די חסידיש־רעליגיעזע קרייזן אין שטעדטל און האט געהאט א באדייטענדע השפעה אויפן קולטורעלן אנטוויקלונגס גאנג פון יונגערן דור.

ביזן יאר 1905 זיינען די חדרים געוועזן פאר די יונגלעך די איינציקע דערציאונגס און לערן־אנשטאלטען אין שטעדטל. פון הייגעך מלמד און זיין פאטער (מען האט אים גערופן דער האלבער נייער), פון מענדל מלמד, משה בינציעס, ליפע דער קרומער, אלי מלמד, מאיר חיים (משה זעליג באדלערס איידעם) ביז מרדכי הענדעל (דער ציגענער) איז געוועזן א ווייטער מהלך.

דער סיסטעם פון לערנען איז ביי אלע געוועזן דער זעלבער, דער חילוק איז נאר געוועזן אין דער פארשידענקייט פון די למודים, אין אויסטייטשן זיי און אין די לערן־מיטלען: שטעלן אין קונע אין די אנהויב־חדרים, דער קאנטשיק, לאנגער שטעקן און הילצערנער לעפל אין די העכערע חדרים.

מיידלעך זיינען בכלל געוועזן אויסגעשלאסן פון לערנען אין א חדר. אויב א טייל פון זיי האט שוין יא געלערנט אין דער היים איז עס געוועזן דאווענען און צו מאל שרייבן יידיש.

אין וועלטלעכע למודים איז די רעגירונגס־פאלקסשול געוועזן די איינציקע לערן־אנשטאלט ווו יינגלאך און מיידלעך האבן געלערנט צוגלייך. לויטן געזעץ האט א יעדעס קינד אין עלטער פון פולע זעקס יאר געמוזט פארשריבן ווערן אין שול. צווישן די לערער געדענק איך צוויי יידישע לערער מאזער־ראסט און פירסט. די למודים זיינען דארט געפירט געווארן אין דריי לאנדעסשפראכן פויליש, דייטש און אוקראיניש. דער רעזולטאט איז געווען, אז נאכן פארענדיקן דעם פערטן קלאס האבן די קינדער ניט געקענט קיין איינע פון די שפראכן.

ויהי היום, געוועזן איז עס אין יאר 1905 בעת דער רעוואלוציע אין רוסלאנד, איז אראפגעקומען אין שטעדטל אן אנטלאפענער פון דארט — א פיינער, עלעגאנטער, מאדערן אנגעטוענער בחור אברהם מינצער. ער האט זיך אנגעגעבן אלס לערער פון העברייאיש, אויפן מעטאד עברית־בעברית.

די יידיש נאציאנאלע דערוואכונג, וואס איז געוועזן דער פועל־יוצא פון די חובבי־ציון און ביל"ו באוועגונגען אין רוסלאנד און פון הערצל'ס פאליטישן ציוניזם, איז אין יענער צייט נאך ניט דערגאנגען צו אונזער שטעדטל. לערנען עברית, דקדוק און ריידן עברית זיינען געוועזן פרעמדע באגריפן. אין די חדרים האט מען געקנעלט אויף א פרימיטיוון אופן, הגם עס זיינען אפטמאל ארויס פון זיי בחורים שטארק אנגעזאפטע מיט לערנען.

אזויווייט מיין זכרון קאן דערגרייכען, זיינען סך־הכל צוויי יינגלעך פון שטעטל אוועקגעפארן לערנען אין א ישיבה. עוזר (ישראל שוחט'ס זון) און מיין קוזין מרדכי אנטשיל טענענבלאט. מיין פעטער אברהם און מיין מומע עטעל ע"ה זיינען געוועזן, גלויב איך די ערשטע און די לעצטע פון'ם בירגערליכן שטאנד, וואס האבן געשיקט זייער זון אין א העכערן רעליגיעזן לערן־אנשטאלט אין אויסלאנד. איך געדענק ניט ווי ווייט עוזר האט עס געבראכט אין דער ישיבה. אנטשיל איז נאך א צייט אין דער ישיבה אוועק פון דארט קיין טשערנאוויץ און וויען, זיך פארנעמן מיט וועלטלעכע למודים און

געווארן קודם א לערער פון עברית און שפעטער א זשורנאליסט.

ברוך בן משה־רחל׳ס (העכטענטאל) הי״ד
(א פערד־סוחר)

די איינוואוינער פון אונזער שטעדטל זיינען באַשטאַנען (מיט גאר קליינע אויסנאמען) פון חסידיש רעליגיעזע קרייזן, פארטיילט אין גרופּען, לויט די צדיקים־רביים, וואס זיי האבן אנערקענט: קאפּיטשיניצער, טשארטקאווער, הוסיאטינער און בעלזער. מיינע עלטערן — אנהענגער פונ׳ם קאפיטשיניצער רבי׳ — זיינען געווען די ערשטע אין זייערע קרייזן, וואס האבן געהאט דעם מוט אויפהויבן זיך העכער פון אנדערע און מיך אין עלטער פון ניין יאר ארויסגענומען פונ׳ם חדר.

מ׳הויבט אן לערנען ״עברית בעברית״

צוזאמען מיט די עלטערן פון מיין חבר בוני (אברהם) פאהארילעס האבן זיי אויפגענומען פאר אונז אברהם מינצער אלס לערער אויף עברית בעברית. בוני׳ס עלטערן (שמואל און אסתר), הגם רעליגיעזע, האבן עהערט צו די יחידים פּראגרעסיווע אין שטעדטל, וואס זיינען ניט געווען קיין אנהענגער פון צדיקים־רביים און געהאלטן פאר זייערע קינדער לערער (משה אהרן שווארץ, זוסיע שווארץ, אברהם מינצער).

מיינע עלטערן זיינען די ערשטע פון ארטאדאקסישע קרייזן געגאנגען א שריט ווייטער אין זייער ליבעראליזם און פארשטענדעניש צו גיבן זייערע קינדער (טאקע מיר און שפּעטערצו מיין ברודער י ש ר א ל) א וועלטלעכע דערציאונג, ניט געקוקט דארויף, וואס מען האט געטייט אויף זיי מיט די פינגער צוליבן אוועקשיקן זייערע קינדער לערנען אין א גימנאזיע (אין טארנאפאל) ווו מען מאכט „גויים״ פון יידישע קינדער. דער בלעכענער צייכן G אויפן היטעל איז געווען, לויט דער אויפפאסונג פון די רעליגיעזע פאנאטיקער, א בולטער צייכן דערפון. ווען אנטשיל און איך פלעגן קומען אהיים אויף א יו״ט זיינען מיר געווען צווייי וועלטן. אנטשיל אין חסידישער טראַכט און איך אין אוניפאָרם. פארלאזנדיק די ישיבה האט אנטשיל אויך געענדערט זיינע מלבושים.

צו ביסלעך איז דער פארשריט בכלל בייגעקומען פארגליווערטקייט און צוריקגעשטאנענקייט. מיט דער צייט, דערהויפּט נאכן דערעפענען א גימנאזיע אין בארשטשאוו, איז אין אונזער שטעדטל וואס אמאל מער געוואקסן די צאל יינגלעך און מיידלעך, וואס האבן דארט געלערנט. אין דערזעלבער צייט האבן יינגלעך און מיידלעך אין שטעטל געלערנט אין דער העברעאישער שולע וואס האט זיך דארט געגרינדעט. שטאקמאן איז געווען דער לערער. אין די מלחמה יארן 1914—1917 האבן קינדער ווייטער געלערנט סאי עברית סאי גימנאזיע למודים. אין דער צייט פון דער מלחמה האט אויך דער לערער מ. ג ל י ק (ארויסגעטריבען דורך די רוסען פון זאלעשטשיק) געלערנט קינדער עברית און ווארט און שריפט. היינט איז ער א „לעקטשורער״ אין דער מדרשה פון ניו־יארק. פיל קינדער האבן אנגעהויבן אדער פארגעזעצט גימנאזיע למודים בעת און נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

מיינע תלמידים און תלמידות זענען אין יענער צייט געווען עמקי ליקערמאן (בן־דור), עמקי קאהן אוצי מייבערגער, שניאור וואלדמאן און זיין קוזין (לייביש וואלדמאנ׳ס זון), סאַלאָ און זיין שוועסטער עני פילשטינער, נאטאליע גאלד און פרומע וואסערמאן (עטלעכע פון זיי לעבען אין ארץ־ישראל). אין דערזעלבער צייט האבן אנדערע יינגלעך און מיידלעך געלערנט גימנאזיע למודים ביי מארגוליס (אן אדוואָקאט) און ביי הירשהאָרן, וואס האבן זיך באזעצט אין אזיעראן אין דער מלחמה צייט.

פארטיפונג פון נאציאנאלן געדאנק

די קולטורעלע אנטוויקלונג פון דער יוגנט אין שטעטל האט מיט זיך מיטגעבראכט די אנטוויקלונג און פארטיפונג פונ׳ם יידיש־נאציאנאלן געדאנק און באוואוסטזיין, דער „תקות־ציון״־פאריין, פון וועלכן איך האב געהאט דעם כבוד צו זיין איינער פון די גרינדער און א געוויסע צייט אויך דער ראש, איז געווען דער ערשטער אלגעמיין־ציוניסטישער פאריין אין שטעטל. אין 1920 האב איך פארלאזט אזיעראן. פון צייט צו צייט פלעג איך אראפּקומען אין שטעטל און מיט גרויס תענוג געזען די פאזיטיווע ענדערונגען אין יידישן לעבן פון שטעטל. דער יונגער דור האט וועקגעשטעלט זיינע נאציאנאל־ציוניסטישע גרופירונגען (אלגעמיינע ציוניסטען, פועלי־ציון, זשאבאָטינסקי־רעוויזיאניסטען און גראסמאן־אנהענגער) אנטקעגן די פארגליווערטע חסידיש־רבנישע גרופירונגען.

מיר שפילן טעאטער

אן אפשפיגלונג און אויסדרוק פון גייסטיקער אנטוויקלונג פון דער יוגנט אין אונזער שטעטל איז געווען דער פארלאנג צו פארשפרייטן א ביסל קולטור אין שטעטל. צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע פון שטעטל האט זיך ארגאניזירט אן אמאטארען־טעאטער־גרופּע וואס איך אליין בין געווען איר גרינדער, לייטער און רעזשיסאר. פון איינאקטער אויפפירונגען ביי ישראל־חיים׳קע אין אריינפורהויז איז מען איבערגעגאנגען צו גרעסערע אויפפירונגען אין דער ס׳טראזשניצע, דאס איז געווען א הילצערנע געביידע מיט א טורעם ווו די פרייוויליקע פייער־לעשער האבן געהאלטען זייערע מכשירים און דורכגעפירט די אובונגען. מיר האבן אויפגעשטעלט א ביהנע. דעם פארהאנג האט געמאלן אין איילפארב אברהם היימאן (מענגע געלבראדס איידעם) די וויכטיקערע דעקאראציעס האב איך אליין געמאכט. די ערשטע אויפפירונג איז געווען „גאט מענטש און טייוול״ פון יעקב גארדין. נאכדעם זיינען אויפגעפירט געווארן „מירעלע אפרת״, „דער ישיבה בחור״, „די פוסטע קרייטשמע״ פון פרץ הירשביין „דער דארפסיונג״ פון יעקב קאברין א״א. ביי דער אויפפירונג פון פראלאג פון „גאט מענטש און טייוול״ איז דאס באוויזן זיך פון טייוול פארגעקומען ביי א בליצינדיקן מאגנעזיע ליכט־עפעקט. ווען איך בין נאכן אפשפילן מיין טייוול ראל געקומען הינטער די קוליסען האב איך געזען — אין די קליידער אין וועלכע ער האט געזאלט שפיעלן „מאטלען״ — מיין ברודער ישראל מיט א גרויס בלאסקייט אויפן פנים און צוויי פארבאנדאזשירטע הענט. ביים אנצונדן די מאגנעזיע האט די עקספלאזיע אראפגעריסן די הויט פון זיינע ביידע הענט. מען האט אים באלד אפגעפירט אין א אפטייק און פון דארט איז ער ארויס מיט פארבאנדזשירטע הענט. ניט קוקענדיק אויפן גרויסן ווייטאק האט ער אפגעשפילט זיין ראל ביז צום סוף מיט די הענט אין די קעשענעס. די מאמע ע״ה איז געזעסן אין דער ערשטער ריי און ניט אנגעהויבן וויסן וואס עס איז פארגעקומען, ביז נאכן פארענדיקן פון דער פארשטעלונג.

דער כאראקטער פון אלע אויפפירונגען איז געווען זייער א רעאליסטישער, דער זאל איז תמיד געווען אויספארקויפט (די הכנסות זיינען פארטיילט געווארן צווישן נויט־באדארפטיקע) און דער עולם האט געלאכט און געוויינט.

די גרופּע האט באקומען א נאמען אין דער גאנצער אומגעבונג און ווען זי האט גראד געסטראלירט אין בארשטשאוו איז אנגעקומען א ידיעה אז די באלשעוויקען זיינען אריבער דעם טייך זברוטש. דאס איז געווען אין יאר 1920, נאכדעם ווי די פאליאקען האבן מיט א צייט שפעטער צוריקגעטריבן די באלשעוויקען, האט זיך ארגאניזירט אן אנדערע גרופּע און געשפילט טעאטער. איך האב נאך פריער פארלאזט דאס שטעטל.

די נעמען פון די וואס האבן זיך באטייליקט אין די אויפפירונגען זיינען געווען מאלציע אין אברהם זאלצמאן (פליטים פון זאלישטשיק, שטארק אקטיווע ציוניסטן). אין די הויפטראלן בוניע פאהארילס. וועלוועל פילסטינער, די ברידער שמשון און ישעיה באדלער, יעקב קאפלאן און זיין שוועסטער, רוזיע גראסער, זיסעל בערמאן, ואחרון אחרון חביב — מיין ברודער ישראל. אין די מוזיק־און געזאנג־סצענעס האבן געשפילט צוויי ברידער שויפמאן אויף היימלאזע פון אזלעשטשיק.

אין צוזאמענהאנג מיטן שפילן טעאטער, דערמאן איך זיך אז נאך דער פטירה פון מיין פאטער ע״ה האבן מיר, איך און מיין ברודער ישראל זיך אפגעזאגט צו

באטייליקן אין שפילן טעאטער. איז די חברה אוועק צום רב און ער האט געזאָגט מיר קענען און דארפן זיך באטייליקן, ווייל דאס געלט גייט פאר צדקה. וואס איז צדקה, האבן מיר געלערנט ביי אונזערע עלטערן. ס'איז געווען ביי אונז א הויז פון צדקה, פון ממשות־דיקער הילף פאר נויט־באדערפטיקע, מיר האבען דער־פאר מסכים געווען צו באטייליגן זיך.

מיר האבן אויך געגרינדעט אין שטעטל די ער־שטע ליי־ביבלאָטעק פון יידישע ביכער. ביז יענער צייט האט מען געקענט לייען אדער קויפן נאר א מעשה־ביכל ביי לייביש זיידמאן ע"ה.

היטלער ימח שמו וזכרו האט א סוף געמאכט דערצו און פארשניטן דאס יידישע לעבן און יידישע קולטור אין שטעטל. די לעבן געבליבענע וועלן עס קיינמאָל ניט פארגעסן.

מאריס בערגער

וואס מיר האבן געטון פאר דער אלטער היים*)

באלד נאך דער ערשטער וועלט מלחמה ווען מיר האבן אנגעפאנגען צו קריגן הילף־רופנדע בריוו פון דער אלטער היים, האבען מיר דורך מאסן פארזאמלונגען און טעאטער־בענעפיס געזאמלט 5 טויזנט דאלער וואס מיר האבן געשיקט פאר די מלחמה קרבנות אין דער אלטער היים. און נאכדעם, פון דער ערשטער ביז צו דער צווייטער וועלט מלחמה, האבען מיר מער ווי 20 טויזנט דאלער אהיים געשיקט.

דאס אחוץ וואס דער פרויען־קאמיטעט האט אויס־געהאלטן א חדר און געשיקט קליידער פאר די ארימע קינדער, און יעדן ווינטער געשיקט געלט אויף האלץ צו קויפען פאר די ארימע לייט. די אוזיראנער אסאסיאיישאן וואס האט זיך ספעציעל פאר דעם צוועק ארגאניזירט, האט מיט דער הילף פון דער סאסייטי געגרינדעט א „לאאן פאנד" (גמ"ח), אז יעדער ייד אין אוזיראן זאל קענען בארגן א באשטימטע סומע און וועכנטלעך אויסצאלן אהן פראצענט. אויך האט מען יעדן פאר פסח געשיקט מעות־חיטין.

אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט מלחמה ווען דער מערדערישער היטלער ימש"ו האט געוואלט די גאנצע וועלט באהערשן און אלע יידען אומ־ברענגען ח"ו, ווען מיר דא אין דער פרייער אמעריקע זיינען געווען באזארגט פאר די קינדער אונדזערע, וואס האבן אויף די שלאכט־פעלדער געקעמפט די בעסטיאלישע נאציס צו באזיגן און האבן די אלע יידישע און אלגעמיינע מלחמה־פאנדס מיט פיל געלט געשטיצט, האבן מיר אויך נישט פארגעסן אונדזערע לאנדסלייט אין דער אלטער היים. ווען אפילו נישט וויסנדיק פאר א לאנגער צייט, אויב ווער פון זיי איז ביים לעבן געבליבן, האבן מיר אן עקסטרא פאנד פון 4 טויזנט דאלער געזאמלט און אזוי שנעל ווי מיר האבן דערהאלטן בריוו פון די ווייניקע וואס האבן זיך ווי דורך א נס געראטעוועט פון הילטער'ס גיהנום, האבן מיר יעדן פון זיי מיט א באשטימטער סומע געלט געשטיצט. און די וואס זיינען קיין אמעריקע געקומען, האבן מיר אריינ־גענומען אלס מיטגלידער אין דער סאסייטי אן אריינקום־געלט, און באפרייט זיי א האלב יאר פון צאלן בייטראגן. מיר האבן אויך פאר 15 הונדער דאלער — וואס מיר האבן ביי די לאנדס־לייט געזאמלט — אויפגעשטעלט א קאלאסאלן מאנומענט אויף אונדזער בית־עולם אין וועלכן מיר האבן באהאלטן א רשימה לזכרון עולם מיט די נעמען פון די קדושים וואס זיינען דורך די מערדערישע הענט אומגעקומען*).

מיר האבן אויך נישט לאנג צוריק געשיקט טויזנט דאלער צו אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל אלס ביישטייערונג צו דעם „יער הקדושים" וואס זיי האבן געפלאנצט און פאר דעם יזכור בוך „ספר אוזיראן" מיט די ארומיקע מקומות.

---

*) פון 60־יעריקן יובל־בוך, ניו־יארק 1958.

*) זע אָפבילד אויף זייט 249 און די רשימה פון די קדושים אויף זייטן 364—338.

רחל אויערבאך

צווישן אזיעראן און בארשטשוו

איך שטאם פון דארף לאנאוויץ, העלפט וועג צווישן בארשטשוו און אזיעראן.

וויעס לאנאוצע פאוויאט בארשטשוו, פאטשטא יעזיערזשאני קאלא טשארטקאווא — אזוי פלעגט מען אדרעסירן צו אונדז בריוו.

און נאך האט אזיעראן געהייסן יעזיערשאני־פילאטקאווצע. אין פוילן זיינען געווען עטלעכע יעזיערזשאניס, האט מען געמוזט מקפיד זיין, די פאסט זאל נישט פארבייטן איין אזיעראן אויף אן אנדערן.

אויף אונדזער ייִדישער מאפע האט קיינער דעם טעות נישט געקענט מאכן. אזא'ן אזיעראן איז געווען נאר איינס...

פון בארשטשאווער זייט איז די זון אויפגעגאנגען. קיין אזיעראן איז זי פארגאנגען. אלס קינד בין איך געווען איבערצייגט, אז דארט בלייבט זי איבער נאכט. און כאטש אונדזער שטוב איז געשטאנען נענטער צו בארשטשוו און דארט האט זיך אויך געפונען די סטאראסטווע מיט אלע אמטן; כאטש געריידט האבן מיר יידן פון אונדזער ווינקל ווי די בארשטשאווער און סקאלער און מילניצער יידן — דאך האט זיך א לאנאוויצער ייד בדרך כלל מער אנגעקערט מיט אזיעראן. פארן „אין שטאט אריין" האט געהייסן קיין אזיעראן. מיינע עלטערן האבן געפירט א געוועלב — א „האנדעל טאווארוו מיעשאניך" — א שניט־קראם, מיט א „טראפיק" — פלעגט מען נאך סחורה פארן קיין אזיעראן. ווי גרויס איז געווען מיין גליק, ווען מען פלעגט מיך אהין מיטנעמען. צום פארן אין שטאט אריין האט מען געדונגען א גוי אנדרי און די רייזעס מיט דער מאמען אויף זיין פור, אויף אן אקאלאט שטרוי, איבערגעדעקט מיט א ווערעטע, זיינען געווען מיינע ערשטע עקספעדיציעס אין דער גרויסער וועלט אריין.

אינמיטן וועג אין שטאט אריין, ביי דער לינקער זייט פון קייזער־שטראז איז געווען א „דעמבינע" — אן אכט־צען ברייטע און מעכטיקע דעמבעס — מי ידע ווי אלטע. די דעמבינע איז געווען דער פרוזדור פון אזיעראן.

אחוץ דעם קייזער־שטראז איז נאך געווען אויך א „פוילישער וועג" און ווען מען פלעגט אמאל פארן קיין אזיעראן מיטן פוילישן וועג, פלעגט מען פאר־בייפארן אין דער רעכטער האנט דאס הייליקע ארט. אויף דעם דאזיקן אזיעראנער בית הקברות האבן זיך געפונען די קברים פון מיינע זיידע באבע, פון זייערע עלטערן און עלטערנס־עלטערן. אויפן זעל־ביקן בית עולם האט מען אויך מקבר געווען מיין מאמע און צו איר — בין איך ערגעץ אין יאר 1933 צום לעצטן מאל געפארן אויף קבר אבות.

היינט ווייס איך נישט, צי איז נאך דארט עפעס פארבליבן פון די קברים. אפשר האט מען אין קליינעם אזיעראן אפגעטאן דאסזעלבע, וואס אין גרויסן לעמ־

טויבע קימעלמאַן

בערג און אין פיל אנדערע שטעט ; די מצבות ארויסגעריסן און ברוקירט מיט זיי גאסן ; דאס „פעלד" — דאס דאזיקע פעלד, וואס אונדזערע מאמעס און באבעס פלעגן עס אין אלול מעסטן מיט די הייליקע פאדים, אויף וועלכע מען האט דערנאך געצויגן די וואקסענע יום כפור־ליכט — דאס פעלד איז אפשר געווארן פאראקערט, פארזייעט...

דאס ווייס איך נישט מיטן אקוראט. אבער עפעס אנדערש ווייס איך אויף זיכער. אז פון די פעטערס און מומעס און די געשוועסטער־קינדער פון מיין טאטנס און פון דער מאמעס צד, פון זייערע קינדער אין קינדס־קינדער, זיינען דארט אין אזיעראן און אין לאנאוויץ און אויף דער קאזאטשיזנע, אין בארשטשוו און אין טשארטקעוו און מילנעצע אין יאגאלניצע און אין קריוועש — אין דער גאנצער פאדאליער געגנט — נישט פארבליבן קיין שריד ופליט. עס איז אונטערגעגאנגען מיין שטאט, אונדזער אלעמענס שטאט. פארטיליקט, פארשניטן, אויסגעריסן מיטן ווארצל.

טא וואס און וועמען זאל איך דערמאנען פון מיינע פריסטע זכרונות אין א יזכור־בוך ? אלע בילדער און מעשים, מיט וועלכע איך באנוץ מיך אין מיין שרייבן ציען זייער יניקה פון דארטן — פון דעם לאנד פון מיינע קינדער־יארן. וואס איז בעצם דאס שרייבן, אויב נישט אן אויסדרוק פון א בענקשאפט נאך יענע ערטער און יארן, ווען די וועלט איז נאך געווען א גאנצע ?

אין אזיעראן איז דער הימל קיינמאל נישט געווען פארשטעקט מיט שטרוי. איך האב שוין נישט איינמאל געפרווט דערציילן און כאראקטעריזירן פאר מיינע באקאנטע די צוויי פארשידענע נוסחאות פון אזיעראן און בארשטשאוו. בארשטשאוו איז געווען באלעבאטיש און סאליד, אבער אזיעראן האט זיך אויסגעצייכנט מיט פאנטאזיע, מיט שווונג. עס איז געווען קלענער און דאך וויניקער קליינשטעטלדיק פון דער „בעצירקס"־שטאט — אזוי וויניקסטנס דאכט זיך מיר אויס, לויט איך באטראכט איצט, וואס כ'האב פארגעדענקט. אזיעראן איז געווען לייכטזיניק, להוט אויף נייע מאדעס, גרינג צום פארן אין דער וועלט אריין. דא האט מען נישט געשפארט, דא האט מען ליב געהאט צו טאן א לעב.

אין אזיעראן זיינען געווען וועלט־סוחרים און אנזעצערס. מען האט געהאנדלט גרויס מיט אונגארן, געקנאקט, גערודערט, מרעיש־עולם געווען מיט עפעס אן אויסטערלישער געשעעניש, וואס האט געטאן אויפטרייסלען די גאנצע געגנט. אין אזיעראן האט יעדער ייד און יעדע משפחה געהאט א צונאמען.

אין אזיעראן האט מען גערעדט אזוי „ברייט", ווי אפשר אינערגעץ נישט אין גאר דער יידישע וועלט. ברייט גערעדט און ברייט געלעבט. „לעיקעך" און „העיוון" האבן געזאגט די בארשטשאווער יידן און די אזיעראנער יידן האבן זיך זיי נאכגעקרימט און אליין האבן זיי געזאגט „לאיקאך" „האיוון". זיי האבן זיך געקענט פארגינען...

און דאך האבן די אזיעראנער סוחרים נישט אויסגעמיטן צו פארן קיין בארשטשאוו אויפן יריד. דער יריד אין בארשטשאוו איז פארגעקומען מאנטיק. בשעת זיי האבן געקנאקט אין זייערע איינשפענערס און פערדנוועגעלעך — האב איך זיי געזען פון אונדזער סעדל אויס, וואס איז צוגעקומען ביז דעם שטראז. געזעסן אויף א וויינשל־ביימל א בארוועס דארפס מיידל — און צוגעקוקט ווי די שטאט־יידן קנאלן ארום איבער די וועגן.

אין אזיעראן איז פארגעקומען דער יריד אין מיטוואך און איינמאל אין יאר איז פארגעקומען דער יריד פון די ירידים — דער „איוואן" אין לאשקעוויץ.

און איך געדענק די אזיעראנער פאסט און איך געדענק די אפטייק. איך געדענק די גאנקעס מיט די קאלירטע שייבעלעך, די גלאז־קוילן אויף די בלומען־בייטלעך פאר די הייזער...

אין עפעס פריערע צייטן האט זיך אין אזיעראן צעפלאקערט א מחלוקת און דאס אזיעראנער מחלוקת האט געפונען זיין טראגיקאמישע אפשפיגלונג אין לעבן פון די ארעמע דארפס־יידן ; צעריסן זיי אויף צוויי לאגערן, געטריבן זיי אין די גרעסטע פרעסט צו לויפן שעכטן א הינדל אין שטאט אריין, ווייל דעם שוחט, וואס האט זיך געפונען אין דארף, האט איינער פון די צדדים געאסרט. מיט דעם משל פון יענעם מחלוקת באנוץ איך זיך אמאל, ווען איך פרווו געבן א ביישפיל ווי פאטאל און אבסורדאל עס זעט אויס אין מיינע אויגן די צו ווייט גייענדיקע צעק־

ריגקייט צווישן מפא"י און מפ"ם, אלס אפשפיגלונג פון דער איינטיילונג פון דער וועלט אין בלאקן...

און אזוי מסתמא שעפט זיין יניקה יעדער פון אונדז — וואס מיר ציען אונדזערע ווארצלען פון יענער געגנט — פון דארט, פון יענער אונטערגע־באנגענער היים.

* *
*

איך ווייס נישט צי האבן די דעמבעס ביים ראנד־וועג צווישן לאנאוויץ און אזיעראן איבערגע־האלטן דעם היטלער־שטורעם. אונדזערע יידן ווי די דעמבעס האבן דעם שטורעם נישט איבערגעלעבט. פארשניטן זיינען געווארן אונדזערע היימען, פאר־שניטן און פארטיליקט אונדזערע משפחות. חרוב ונחרב זיינען געווארן יענע אינטערעסאנטע יידישע שטעט און דארפס־ישובים פון גאליציש פאדאליע, מיט זייער קרעפטיקן נוסח. מיט זייער איינגווארטיקער פאדאליער יידישקייט. ווי אפגעריסענע בלעטער פון יענע שטארקע דעמבעס האבן מיר זיך ארומגעטריבן אין אלע בייזע ווינטן פון כולרליי ים'ען און יבשות.

איין טרייסט האבן מיר — אט די פון אונדז שארית הפליטה, וואס האבן זיך באזעצט אין ישראל: מיר זיינען צווישן יידן אין דער יידישער מלוכה. מיר האבן געפונען א נייע היים, מער אייגן פון אלע היימען, וואס יידן האבן ווו נישט איז געווען. איינס ווייסן מיר: אין אט דער היים וועלן מיר זיך פון קיין שום שטורעם נישט לאזן אזוי אויסרייסן און פארטיליקן, ווי דארט איז געשען.

בוכהאלטעריע פון א אזיעראנער תבואה־סוחר*

חשבון...

פון פ' ראה און פ' שופטים	9.08	פ"ל**)
" " תצא	7.22	"
" " תבוא	5.17	"
ס"ה קבלתי	21.47	"

חשבון...

ה' תבואה מזומן	100.—	פ"ל
עוד מביתי	20.—	"
עש"ק	31	"
א' נצבים	8	"
בס"ה	159	"

חשבון...

אחר חשבון נ"ח	17.02	"
א' וילך	56.	"
ב' וילך	102	"
עש"ק	161	"
עוד	60	"
ס"ה	642.02	פ"ל

חשבון...

א' האזינו	56	"
ב' "	66	"
ד' "	42	"
עש"ק	82	"
ס"ה	642	פ"ל
ע"ז קבלתי (ונשאר חוב מן אחר חשבון 174.52 ר')	467.50	"
ע"ז נתן 170 בדגן וחטה וסילק היתרה עש"ק בראשית		

צעטיל מן באנען***)

מן יריד בארשטשוב	288	ק"ג	שילמתי	26.02	ר'
מן ניקאלי זשימאוע	395	"	"	34.13	"
מן מיחיילי "	395	"	"	10.72	"
" דימעטרי וואויצשעשין	112	"	"	8.50	"
" מיחיילי	254	"	"	22.76	"
" דיטו	11	"	"	85—	"
" דיטו צבי	28	"	"	1.70	"
;" מיכאיליכע	21	"	"	1.55	"
Michal Zlagodo z Kozaczina				8.42	"
Ryn Stasiuk z Lanowce				2.80	"
Michal Adomunski po Marcina z Lanowce				9.25	"

*) א פאר חשבונות געפונען אין א בוכהאלטערישן פנקס אברהמעלע חיה'ס (טענענבלאט) פון ארום יאר 1898. מיר גיבן אומפארענדערט דעם פארמישטן אידיש מיט לשון קודש, ווי אויך די קאלענדארישע דאטירונגען לויט דער סדרה פון דער וואך.

**) פ"ל. — א קיצור פון פלארין ; — מיינט רייניש. ביידע א גלייכווערטיקע אלט־עסטרייכער זילבער־מטבע, קנאפע צוויי ענגלישע שילינג. די רעדאקציע

***) סאליאקן, אפנים פארצייכנס פאר זיינע אויגן.

הוצאות	1.67 ר'
הכנסה מן באנען	130.60 ר'
עוד	41
עוד	137.59
עוד	56.48

איבערטראג מן באנען געקויפטע

בס"ה 135.96 ר'

דיטו מקאראליבקא	97 ר'
דיטו מבארשצוב	38.06 "
הוצאות	4 "

צעטיל מן חובות מפילאטקאווצע

סעמקי זאכאלאני	11.20 ר'
עוד קיבל	6.60 "
ע"ז נתן 66 ק' חטים × 51 ק' חטים	7 "

חשבון מן אחי ישעי'

קבלתי מעות		82 ר'
דיטו		72.50 "
"		1.20 "
נתתי באנען	288 א	10
דיטו	543 א	9
דיטו	594 א	9.50
ס"ה		134.03
מזומן נתתי		20.45
שכר עגלה		1.22

קוויטל לפי בקשה ***)

יהודא בן מלכה לישוע' בגו"נ

זוגתו פעסי פרעידא בת מיריל לרפואה

בתה שרה לרפואה ולזיווג טוב

בקשה שיעזור השי"ת שב"ב

לא יחלל את השבת.

***) אויך דאס קוויטל צו א „רבין" (אן א נאמען) האט זיך געפונען אויף א ריין בלעטל צווישן די חשבונות פון מיין סאַטן ע"ה, דאַסמאָל מיט זיין קאַליגראַפישער האַנטשריפט, ווי געשריבן מיט גרויס כוונה פאר דעם יידן וואס האט ביי אים געבעטן. כ'ווייס ניט ווער די אזיעראַנער פאַמיליע איז. פון דער ספעציעלער בקשה וועגן חילול־שבת איז געדרונגען, אז די פאַמיליע האט געהאט קינדער ביים מיליטער אדער אין אמעריקע.

די חשבונות און דאס קוויטל ווייזן מיר אויס זייער כאראַקטעריסטיש פארן כלל, ווי פארן פרט אין יענער צייט; א מיניאַטור פון א סאציאלן, עקאנאמישן און קולטורעלן קווערשניט מיט א לאקאלן קאלאריט.

אנשיל טענענבלאט

ר. אבר"ך

אפשטאם און פרנסות פון די דארפס־יידן ארום אזיעראַן

א היפשער טייל פון די דערפער ארום אזיעראַן, ווי אויך אין גאנץ פאדאליער מזרח־גאליציע — איז געווען אין די הענט פון יידישע אייגנטימער, אדער גוטס־פעכטער. די ערשטע זיינען געווען פרומע יידן, אפילו פארברענטע חסידים (למשל די בארט־פעלדס, אקסעלבראדס ר' לייבאלי פישטשעטיניצער וואס האבן היפשלעך געהאלפן אויסהאלטן די רבי'שע הויפן אין טשארטקאוו, הוסיאטין און קאפיטשיניץ), זיי האבן אפגעקויפט, אדער אפגעדונגען ביי פוילישע פריצים די גיטער מיט די פעלדער און מיטן לעבע־דיקן, ווי אויך אימּמאבילן אינווענטאר. דער רוב פון זיי פלעגן באשעפטיקן יידישן פערסאנאל, וואס האט פארנומען אלע וויכטיקערע שטעלעס אין דער אנפירונג פון דערווירטשאפט. אזוי זיינען געווען יידישע „רזשאנדצעס", יידישע „אקאמאנס" (עקאנא־מען), יידישע בוכהאלטער „שרייבערס" הומענעס מילכיקערס א. א. וו. אויך פלעגן זיי האלטן צו זייערע קינדער יידישע לערערס און מלמדים און א דאנק דעם אליין האבן זיך באזעצט אין די דערפער אפאר מבינים יידן. אויך פלעגן זיין יידישע מילנערס און „גוראלניקעס" (פעכטער פון מילן און פון די בראנפן־ברענערייען), וואס פלעגן אויפן אפפאל פון דער בראנפן־פראדוקציע מאסטן אקסן און די אקסן פלעגן עקספארטירט ווערן אין די עסטרייכישע צייטן אין אנדערע פראווינצן פון דער עסטרייך־אונגארישער מאנארכיע. פון דאנען נעמט זיך

דאסווערטל פון אונדזער קאנט: אן אקס פארט קיין אלמיץ און קומט אהיים אן אקס *).

יידן פלעגן אויך ס'רוב זיין די ארענדארן און שענקערס פון די דערפער און האבן געהאלטן די קרעטשמעס ביי די „אראר ישע שטראזן" (מלוכה־טראקטן). יידן האבן אויפגעקויפט ביים פויער זיין פראדוקציע (אייער, תבואות, בהמות) און זיי האבן אים באזארגט מיט זיינע נויטיקסטע סחורות. עס זיינען געווען אין די דערפער יידישע שפעצעריי־געשעפטן („געמישווארען־געשעפטן"), טעקסטיל־געוועלבן און ארום אט די יידישע סוחרים, וואס האבן געצויגן זייער יניקה פון דעם האנדל מיטן אוקראאינישן פויער, האבן זיך אויסגעהאלטן כלי קודש, וואס האבן געלעבט בלויז פון יידן: שוחטים, מלמדים, קצבים. די יידן פון די דערפער האבן זיך אויפגעשטעלט קלויזן און קלענערע מנינים, וואס האבן זיך נישט זעלטן גרופירט לויט די רבי'שע און רבנישע צדדים פון די נאענטע שטעטלעך. די דארפס־יידן פלעגן אפילו מיטמאכן די מחלוקתן פון די שטאטישע יידן. אזוי האט דאס דארף לאנאוויץ מיטגעמאכט דאס מחלוקת צווישן די אנהענגער פון אזיעראנער רב ר' יחיאל פעפער און די יורשים פון רבי'ן ר' וועלוועלע; צוליב דעם גענוצט צווייערליי שחיטה, נישט געגעסן איינער ביים אנדערן, אויב מען האט נישט געהערט צום זעלביקן צד א. ד. גל. צו דערמאנען איז אויך כדאי די א. ג. „ראגאטניקעס", וואס פלעגן האלטן אין פאכט ראגאטקעס, ד. ה. די שאסיי־אפצאלן פון מדינת עסטרייך. זיי פלעגן וווינען אפגעזונדערט אביסל פון דעם כלל. דער פאך האט אויפגעהערט מיטן סוף פון דער עסטרייכישער מאנארכיע. קיין בית עלמינס פלעגן די דארפס־יידן ס'רוב נישט האבן קיין אייגענע, נאר זיי פלעגן

---

*) דא נויטיקט זיך א קאפיטל עסטרייכיש־יידישע געשיכטע איבער דער יידיש־דארפישער קאלאניזאציע אין מזרח־גאליציע בכלל און אין אונדזער אזיעראנער קאנט בפרט מיט א יאר 170 צוריק:

קייזער יאָזעף II (דער „אויפגעקלערטער") האט אין די 80־ער יארן פון 18־טען יארהונדערט ארויסגעלאזן א געזעץ אריבערצופירן יידישע משפחות צו דארפישער קאלאניזאציע. דאס געזעץ האט געהייסן Landwirtschaftliche Ansiedlung der Juden און איז אויסגעפירט געווארן אין די יארן 1785־94. אויף גאליציע איז ארויפגעלייגט געווארן אַ קוואטע פון 1410 משפחות.

די קרייז־שטאדט פון אונדזער אזיעראן איז דאמאלט געווען זאלישטשיקי. (אין יענע יארן האט זיך אויך געשאפן דער טיטל „קרייזראַבינער". שפעטער ווען אונזער קרייז־שטאדט" איז געווארן טשאָרטקאוו איז — ארום 1870 — דער ערשטער קרייזראבינער דארט געווען דער ראש פון די שפירא'ניקעס, דער האַמבורגער רב ר' מאיר ישעיה שפירא. א גרויסער תלמיד־חכם און בריליאנטער שרייבער אויך אין „המגיד" כמעט יעדע וואָך. זיין טיטעל און זיגעל איז געווען „אב"ד דק"ק טשארטקאוו והגליל". א פרומער אָבער אויפגעקלערטער מתנגד, האט זיך געשאפן ארום איהם א באוועגונג פון מער אויפגעקלערטע מתנגד'ישע יידן, די באוועגונג פון „שפירא'ניקעס". זי האט זיך אריינגעריסן אויך אין אנדערע גאליצישע שטעדט און קודם כל קיין אוזיעראן און אלע ארומיקע דערפער, אין וועלכע ס'האבן שוין געלעבט פילע מנינים יידן פון אט דער יאזעפינישער קאלאניזאציע). דער גאנצער קרייז זאלישטשיקי האט לויטן געזעץ געדארפט געבן 117 יידישע משפחות אויף לאנדווירטשאפט, אזיעראן אליין — 16 משפחות.

אין יאר 1804 איז פובליצירט געווארן דער ערשטער אמטליכער דין וחשבון פון א ספעציעלער קאמיסיע, וואס האט אדורכגעפירט א קאנטראל איבער די דערגרייכענישן. לויטן דאזיגן באריכט אין ארכיוו פון עסטר.־אינערן מיניסטעריום אין וויען (אונטערן נאמען:

"Totalausweis ueber den Fortgang der juedischen Ansiedlung in Ostgalizien bis letzten Oktober 1904")

האבן זיך די 16 אוזיעראנער משפחות פארטיילט אויף 20 מאנסבילן, 17 ווייבער, 19 בחורים, 15 מיידלאך, בסך הכל 71 נפשות.

מ'האט זיך באזעצט כמעט אלע אין נייע דערפער אדער אין שכנות, (ביז היינטיקן טאג הייסט איינס אזא דארף באריכאר־ווקי אויפן נאמען פון א אוזיעראנער ייד ברוך, זייענדיג דארט דער ערשטער פויער) און זיי צוגעטיילט אט דעם אינווענטאר: 15 הייזער; 15 שייערן אין שטאלן; 75 אקער אייזן און אנדערע ארבעטס כלים; 30 פערד; 27 אָקסן און 28 קיה. זיי האבן געארבעט פלייסיג און שעהן מצליח געווען אויף 8 גרויסע לאנדווירשטאפטלעכע פארצעלעס. וואס זייער שטח האט זיך געצויגן אויף 240 קאָריץ־גרונדשטיקער (א קאָריץ — 100 קילא תבואה — איז דעמאלט געווען א פויעריש פעלדמאס).

דער וויענער ארכיוו איז טאָטאַל פארברענט געווארן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה. אן אריגינאל־דאקומענט געפינט זיך אין ירושלים, ביים היסטאריקער דר. נ. מ. געלבער אין זיין פריוואט־ארכיוו. עס קומט איהם דא א ספעציעלער יישר־כח פארן איבערגעבן אונדז אט דעם אינטערעסאנטן מאַטעריאל.

נאך דער יאזעפינער „צוואנג־קאלאניזאציע" האבן זיך צענדליגער אויזעראנער יידן פרייוויליג באזעצט אין די דערפער, ווער צוליב פרנסה און ווער צוליב משפחה־סיבות.

רעדאקציע

גראוויטירן אין דעם פרט צו איינער פון די נאענטע שטאטישע קהלות, און וועלכער זיי זיינען אויך געווען רעגיסטרירט אלס קאנפעסיאנעלע עווידענץ־איינהייט.

דער רוב יידן אין די דערפער זיינען געווען אזוי אדער אנדערש פארוואנדט צווישן זיך. דער רוב יידן אין לאנאוויץ, למשל, האבן געשטאמט אדער פון דער משפחה פלדשוה־קימעלמאן, וואס האט געצויגן איר יחוס פון דעם ערשטן ארענדאר פון פירשט סאפיעהא אדער פון זיין „נאמן״ אין דער לאנאוויצער קרעטשמע און פראפינאציע איציק הערש נאגלער. דיביידע משפחות האבן זיך פארצווייגט און האבן געציילט צווישן זיך — פון העכסטן ביז צום קלענסטן — פארשטייער פון אלע סאציאלע און עקאנאמישע שטאפלען: גוטבאזיצערס אין גוטס־פעכטערס, פשוטע פארמעגלעכע בעלי בתים, אייגנטימערס פון פעלד און פארשידענע געשעפטס־לייט, ביז צו גאנץ ארעמע דארפס־גייערס און מעק־לערס. צו פעלדשוס צ. ב. האט געהערט דאס גוט בארשטשעוו און זאלעסיע, א. קימעלמאן איז געווען דער אייגנטימער פון גוט זאלוטשע און זיינער א ברודער האט געהאלטן אין פאכט דאס גוט וואלקאוויץ, אבער א גאנץ נאענטער קרוב פון די פעלדשוהס איז אויך געווען דער ארעמער דארפסגלעזער אברהם פעלדשוה, וועלכער האט זיך געראטעוועט מיט זיין משפחה פון דעם חורבן און זיין עדות געפינט זיך אין אונדזער בוך.

די לאנאוויצער יידן מיט אנדערע נעמען זיינען ס׳רוב געווען צוגעקומענע, חתונה־געהאטע אין דארף אריין, „איידעמס״, אדער „אפיציאליסטן״, פון לאנאוויצער גוט, וואס איז אפאר יאר פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה איבערגעגאנגען אין יידישע הענט. דער יידישער גוטס־פעכטער פון לאנאוויץ וועלכער האט איבערגענומען דאס גוט ביים פוילישן פעכטער דלוסקי, האט געהייסן שפיס, זיין נאכפאלגער, דער לעצטער יידישער „פריץ״ פון לאנאוויץ, האט געהייסן שפערלינג. מיט א צוויי דורות פריער איז שוין אבער דאס לאנאוויצער גוט געווען איינמאל אין יידישע הענט און זיינע פעכטער זיינען געווען א „פעטער עובדיה״ און א „מומע אייגע״ — א פארפאלק געשוועסטער־קינדער, וואס איינס פון זיי האט געהייסן פון דערהיים פעלדשוה און דאס צווייטע קימעלמאן. אייגה׳ס ברודער מאיר קימעלמאן — א בעל הבית מיט אייגן פעלד — דער זיידע פון רחל אויערבאך האט אויסגעבויט אין לאנאוויץ א קלויז און די ערן־בעל תפילות פון דער דאזיקער קלויז זענען געווען מאיר קימעל־מאנס זון, דער לאנאוויצער גביר און „קאפיטא־ליסט״ זעליק קימעלמאן און איציק הערשס זון מאיר נאגלער. זיי און זייערע זין און אייניקלעך ווערן דערמאנט אין די עדויות, וואס זיינען געדרוקט אין דאזיקן בוך *).

---

*) בסך־הכל האבן ארומגערינגלט אזיעראן אן 18 דערפער מיט פולווארקעס. כמעט אלע ווערן דערמאנט אין אונדזער יזכור־בוך מיט דער בערך׳דיקער צאל פון יידישע נפשות אומעטום. נאך צווישן ערשטן און צווייטן וועלט־קריג האט מען געשאצט די צאל יידן אין אט די ארומיקע דערפער באַל אויף גלייך מיט אזיעראן גופא ארום צוויי טויזנט נפשות. די דערפער און פול־ווארקן זיינען געלעגן אוסגעשפרייט אין א ראדיוס פון 7 קילא־מעטער ארום אזיעראן. די צאל פון די לעבן־געבליבענע נאך היטלערס בלוט־באָד דערגרייכט קוים 4—5 פראצענט.

רעד.

איטשע מעצקער, ניו־יארק

מיין טאטנס א בריוו

(וועגן די יידן פון לאנאוויץ און קאזאטשינע)

ווען איך האב מיט יארן צוריק, נאך איידער מען האט פארויסגעזען דעם שרעקלעכן חורבן, אנגעהויבן טראכטן וועגן שרייבן מיין ראמאן „אויפן זיידנ׳ס פעלדער״, האב איך אהיימגעשריבן צו מיין פאטער ע״ה קיין קאזאטשינע און אים געבעטן, ער זאל מיר העלפן מיט א ביסל אינפארמאציע. מיין טאטע

האט מיך לאנג נישט געלאזט ווארטן, און מיר אנגעשריבן א בריוו אויף פיר גרויסע זייטן, אין דריבנעם כתב, וועלכן איך האב ביז איצט אויפגעהיט.

אין אנפאנג בריוו שרייבט מיין פאטער, אז די ערשטע יידן, וואס האבן זיך מיט א סך יארן צוריק באזעצט אין אונדזער דארף און אין די ארומיקע דערפער זיינען געקומען אהין אין חסד פון די פוילישע פריצים און בעיקר פון פירשט סאפיעהע, צו וועלכן עס האבן געהערט דער רוב גיטער אין דער געגנט. דער טאטע שרייבט: אונדזערע עלטערע יידן וייסן צו דערציילן וועגן א פאמיליע פעלדשוה, וואס האט מיט א סך יארן צוריק זיך באזעצט אין אונדזער דארף און געהאלטן די פראפענאציע פון דעם בילטשער פירשט. די פעלדשוה׳ס האבן זיך דערנאך געקויפט גיטער. אויך די פאמיליע בלאנק איז איינע פון די עלטסטע אין דארף. אן עלטער־זיידע פון מעכל בלאנק איז געווען א ייד מיטן נאמען ברוך. מען דערציילט, אז דער ברוך פלעגט אליין זיך איינשפאנען אין א וואגן און אליין ברענגען א פור האלץ פון וואלד. ער פלעגט אויך פירן מלחמה מיט די שקצים, ביז זיי האבן זיך פארנומען און אים אזוי געשלאגן, אז ער איז פון די ווונדן געשטארבן.

„וועגן אונדזער פאמיליע וויס איך, אז דעם עלטער־זיידן ר׳ יוסף — דיין זיידע און מיין שווער — לייב־אייזע׳ס פאטער, האט מען אלס קינד אריבערגענומען פון רוסלאנד, ווען מען האט דארט געכאפט קליינע יינגלעך צום שמד. דיין זיידנ׳ס שווער האט מען געבראכט אין דארף אריין פון בוטשאטש, אז ער זאל זיין א נאמן אין דער פראפענאציע ביי קימעלמאנען. מאכט זיך א מעשה און א פרעמדער, א געוויסער האלבין, האט אויסגעדונגען די פראפענאציע. איז מען באלד אוועק צום הוסיאטינער רבי׳ן, סטייטש, מען האט דאך נאך פון זיידן געהאלטן דאס געשעפט און איצט דארף מען אפטרעטן? דער הוסיאטינער צדיק האט מבטיח געווען, אז דער האלבין וועט נישט איבערנעמען די פראפענאציע און זאגאר זיך בעטן, אז מען זאל זי ביי אים צוריקנעמען. אכלל, דער האלבין האט געבראכט א גרויסע ווירטשאפט מיט גוטע מעבל און טייערע זאכן. איז מען ווידער געפארן צום רבי׳ן און דער רבי האט געענטפערט ער האט נאך ניט איבערגענומען און וועט ניט איבערנעמען. און אזוי איז עס געווען. אין דעם טאג פון איבערנעמען איז אראפגעפאלן א דונער אויף דער קרעטשמע און פארניכטעט די גאנצע ווירטשאפט מיט דעם בראנפן. דערנאך האט מען זיך שוין געבעטן ביי קימעלמאנען, אז ער זאל צוריקנעמען די פראפענאציע״.

דער זיידע לייב־אייזע רייך האט מיט א סך יארן צוריק געפאכטעט די מיל לעבן אונדזער הויז און דארט אויסגעארבעט דאס טונקעלע ביבולע־פאפיר. פון די ארומיקע דערפלעך און שטעטלעך פלעגט מען ברענגען שמאטעס, פון וועלכע מען האט דאס פאפיר געמאכט. דער זיידע האט דאס פאפיר געפירט אין אזעלכע שטעט ווי טארנאפאל און בוטשאטש. ער פלעגט דערציילן ווי ער האט דאס ערשטע נאפט־לעמפל געבראכט פון דער וועלט און ווי ערלים און אויך יידן פון דארף זיינען זיך צונויפגעלאפן זען דאס חידוש.

און דאס זיינען ווייטערע פרשות פון מיין טאטנס בריוו:

„די יידן האבן זיך צוביסלעך פארמערט אין דארף. זיי האבן מיט די אוקראאינער זיך געלעבט בעסער ווי מיט די פאליאקן, ווייל דער דארפס־פאליאק, כאטש ער האט קיין פויליש ניט געקענט, האט ער זיך געהאלטן שטאלץ. יידן אין דארף האבן געצויגן פרנסה מער פון די אוקראאינער. מען האט דעם אוקראאינער געגעבן סחורה אויף בארג, אים געליען געלט, אבער מיט דעם פאליאק האבן די יידן ווייניק וואס געהאט צו טאן.

„קיין אמעריקע איז מען אמאל פון אונדז זעלטן געפארן. ווען דער פעטער הערש רייך איז מיט יארן צוריק (אין די ניינציקער יארן פון לעצטן יארהונדערט, י. מ.) אוועקגעפארן קיין אמעריקע, האב איך אים מיט מיינע פערד אפגעפירט קיין טשארטקאוו צו דער באן. איך האב דעמאלט אין שפאס א זאג געטאן, אז איך וועל אין טשארטקאוו פארקויפן די פערד מיטן וואגן און אויך מיטפארן. איך האב דעמאלט מיט זיך אויך געהאט אביסל געלט. האט מען מיר באלד אויסגעליידיקט די קעשענעס און די מאמע מיט דער באבען האבן מיך שוין פון אויג ניט אפגעלאזט. זיי האבן זאגאר מיטגעשיקט א מענטשן

מיט מיר, מיך צו היטן און מיך צוריק אהיימצוברענגען פון טשארטקאוו".

„ווען עס האט זיך געמאכט עפעס א צרה אין דארף איז מען באלד געפארן צום רבי'ן. מיין שווער לייב־אייזע פלעגט אויך אפט פארן צום טשארטקאווער אויף ימים נוראים. עס פלעגט אויך צו אונדז אין דארף אריין אלעמאל קומען ר' וועלוועלע אזיעראנער. ער איז א סך מאל געקומען צו ברית מילות. מען האט אים געבראכט, ער זאל זיין סנדק. ער איז באמת געווען א צדיק. דאס פירונג איז געווען ביי אים ארים. ווען א פרוי האט אים אמאל געוואלט געבן א פדיון האט ער ניט געוואלט נעמען, ביז מען האט אים ניט באשטעטיקט, אז איר מאן ווייסט דערפון. ער האט אין אלגעמיין ניט געוואלט נעמען קיין געלט.

„דער זיידע לייב־אייזע איז געווען ביי אים א מקורב. ער פלעגט ר' וועלוועלען אביסל פריילעך מאכן מיט זיינע ווערטלעך. מענטשן זאגן, אז ער איז אויך געווען א בעל מופת. ביי אונדז איז אמאל שטארק קראנק געווען א קינד, איז דער זיידע אוועק צו ר' וועלוועלען און ער האט מבטיח געווען, אז עס וועט האבן א רפואה. און עס איז טאקע מקוים געווארן, כאטש דאקטוירים האבן דאס קינד שוין געהאט אויפגעגעבן".

אין דעם בריוו גיט מיין פאטער אויך אן אייג־צעלהייטן וועגן דעם ווי די יידן האבן געלעבט אין דעם צוויליג־דארף קאזאטשינע־לאנאוויץ צווישן א זויפיל גוים און פון וואס זיי האבן געצויגן זייער פרנסה. אויך שרייבט ער וועגן דעם ווי אזוי זיי האבן זיך אויסגעלעבט אין זייערע היימען און אין די קלויזן.

עס זיינען דארט געווען צוויי קלויזן. איינע איז געבויט געווארן אויף דער זייט פון דער קאזאטשינע אין 1895, אויפן גארטן פון מיין עלטער־פעטער הערש לייבהארט, דער פאטער פון פייוויש לייבהארט. די צווייטע קלויז איז געווען אין לאנאוויץ אויף דעם הויף פון מאיר קימעלמאן, דער זיידע פון דער שריפטשטעלערין רחל אויערבאך. מיט דער צייט האבן א צאל יידן איבערן אזיעראנער מחלוקת (צווישן אנהענגער פון יחיאל פעפער און פון ר' וועלוועלע'ס ממלא מקום, זיין אייניקל'ס מאן ר' אלעזר)

פארלאזט די קלויזן און געשאפן א באזונדערע גרופע, וואס האט געהאט איר מנין ביי ישראל לייב גראסער אויף דער קאזאטשינע. מען האט אזוי ארום דארט געדאוונט שבתים און יום טובים אויף דריי ערטער. דאס באווייזט, אז עס האבן אין דעם צווילינג־דארף געלעבט א היבש ביסל יידן. אין איין צייט, פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיינען דארט געווען עטלעכע און פערציק יידישע פאמיליעס.

די יידן האבן געוווינט צעווארפן איבער דעם גרויסן דארף און אין דער וואכן האבן זיי זיך דארט ניט אנגעזען. ווען עס איז אבער געקומען א שבת, א יום טוב און זיי האבן זיך אויסגעטאן פון זייער וואכעדיקער הארעוואניע, אפגעקראצט פון זיך די בלאטע, זיך אויסגעפוצט אין די שבת'דיקע בגדים און זיך פארזאמלט אין די בתי תפלות, האט מען ערשט געזען, אז זיי זיינען ניט וויניק אין צאל. גוים פלעגן ניט איינמאל בלייבן שטיין ווי פארחידושטע, ווען זיי האבן געזען גיין די יידן פון דאוונען און זיי פלעגן ניט איינמאל צווישן זיך רעדן, אז אזויפיל יידן קענען נאך אמאל זייער דארף פארוואנדלען אין א שטאט.

איך זע נאך איצט פאר מיינע אויגן דאס בילד ווי די דארפישע יידן, אנגעטוענע אין די טליתים און אין די שטריימלעך, גייען מיט זייערע בני בית דאוונען און עס איז מיר נאך אלץ שווער צו גלויבן, אז זיי זיינען דארט מער ניטא.

כמעט אלע יידן האבן אין קאזאטשינע־לאנאוויץ געוווינט אין זייערע אייגענע שטיבער. מען האט געהאט אן אייגענעם גארטן און א באלעבאטישקייט מיט עופות, קאטשקעס און גענדז. א גרויסער טייל פון די יידן האבן דארט געהאט צו עטלעכע מארג פעלד און מען האט אויך געהאט בהמות און פערד. אייניקע האבן אליין באארבעט דאס פעלד און אנדערע האבן עס אוועקגעגעבן די גוים אויף שותפות. געווען דארט אויך א צאל יידן, וואס האבן געהאט גאר א סך פעלדער און זיינען געווען פאררעכענט פאר גרויסע גבירים. א באדייטענדע צאל פון די דארפישע יידן זיינען געווען סוחרים, געהאנדלט מיט פערד, בהמות, מיט תבואה, אייער, געהאט געוועלבלעך און געהאלטן אין ארענדע קרעטשמעס, פאר־

לאגן *) און אויך די צווי ראגאטקעס, וואס זיינען דארט געווען.

די שטאטישע יידן האבן אביסל געזינדיקט קעגן די יידישע דארפסלייט. עס איז ביי די שטאט־לייט געווען כמעט ווי אן אנגענומענער כלל, אז אלע דארפס־יידן און זייערע קינדער זיינען פארגרעבטע, אז זיי קענען ניט קיין שייטל עברי און זיי האבן זיך באצויגן צו זיי מיט גרינגשעצונג. די אנגענו־מענע מיינונג איז אבער דורכאויס געווען א פאלשע. אוודאי האבן אין די דערפער ניט געפעלט קיין עם הארצים, אבער פראפארציאנעל זיינען זיי אין שטאט געווען אפשר מער. אויף ווי ווייט איך ווייס, איז אין מיין צייט, אין אונדזער דארף, ניט געווען קיין איין יינגל, וואס איז ניט געגאנגען אין חדר. כמעט יעדעס יינגל האט געלערנט ביז ער האט אנגעהויבן לייגן תפילין און ער האט געמעגט האבן וואס פאר א גראבן קאפ, האט ער ווי עס איז געקענט דורכקריכן א פרשה חומש.

געווען ביי אונדז יידן, געבוירענע אין דארף, וואס האבן געקענט א בלאט גמרא. געווען אין קאזא־טשינע־לאנאוויץ א יוגנט, וועלכע האט זיך דערווארבן א סך בילדונג, געקענט גוט דייטש און פויליש, אויך העברעאיש און זיך אינטערעסירט מיט ליטעראטור און מיט וועלט־פראבלעמען. מען האט אין דארף שטענדיק געהאלטן גוטע לערער און די ארעמע יידן האבן געשפארט פשוט פון מויל, כדי צו קענען צאלן שכר לימוד.

אפילו געזעלשאפטלעך איז דאס יידישע לעבן אין דארף אויך ניט געווען אזוי צוריקגעשטאנען. די יידן האבן טאקע געוווינט צעווארפן, אבער זיי האבן זיך געהאלטן צוזאמען. אחוץ שבתים און יום טובים אין די קלויזן, איז מען געגאנגען איינער צום אנדערן אויף שמחות. מען האט זיך פארזאמלט אין היימען לייענען א צייטונג, רעדן וועגן פאליטיק, שפילן אין דאמינא, אדער אין שאך. פון צייט צו צייט האט מען אויף שבת אויך אראפגעבראכט א בעל דרשן און שפעטער אויך א מאדערנעם רעדנער. נאך מיט א סך יארן צוריק איז שוין אין דארף געווען א חברה „ביקור חולים”. נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דארט אויך געווען א ציוניסטישער קלוב, א דראמא־טישע גרופע, א לייען־זאל, א טאנץ־שול און אין איין צייט איז דארט אויך געווען א מאדערנע יידישע שול.

אזוי ווי אסך יידן פון דארף האבן געהאט גענדז און פון גענדז זיינען דא פעדערן האט מען אין די ווינטערדיקע שבת־צו־נאכטן געמאכט „טאליקעס” אויף צו פליקן פעדערן. יעדען שבת צו נאכט איז מען זיך צונויפגעקומען אין אן אנדער הויז און עס איז געווען אן אוונט פארוויילונג פאר יונג און אלט. די מיידלעך און די פרויען האבן געפליקט די פע־דערן. דער לערער, אדער ווער פון די יונגעלייט האט געגעבן א שפאסיקע פארלעזונג בעיקר פון שלום עליכם און מען האט געזונגען לידער, וואס די יידישע סטודענטן פון דארף האבן געבראכט פון דער וועלט. אין די זומערדיקע שבתים איז די יוגנט געגאנגען שפאצירן פון איין ראגאטקע צו דער צווייטער. מען האט זיך באגעגנט מיט יוגנט פון שכנות־דיקע דערפער. אדער פון די ארומיקע שטעטלעך, מען האט פריילעך פארבראכט און מען האט געחלומט וועגן דער ווייטער גרויסער וועלט.

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה האט די יוגנט פון דארף זיך אנגעהויבן ציען אין דער וועלט אריין. אבער בלויז א טייל האט געהאט דאס מזל זיך ארויס־צורייסן פון דארטן.

אסך יידן האבן געלעבט אין די קליינע דארפישע קהלות פון מזרח־גאליציע. זיי זיינען פאר דורות דארט געווען איינגעווארצלט און געפירט אן אייגנ־ארטיק יידיש לעבן. זיי זיינען אבער אין א געוויסן זין געווען אפגעזונדערט פון דער גרויסער יידישער וועלט און מען האט זייער ווייניק געוווסט וועגן זייער לעבן. ערשט ווייסט מען נאך ווייניקער וועגן זייער טראגישן אומקום...

*) פארלאג אדער טראפיק — טאבאק־געשעפט. אין עסט־רייכישע צייטן האט מען געדארפט דערויף א קאנצעסיע.

סאניע (נתנאל) בלויטאל

דאס דארף בילטש פארן חורבן

בילטשע זלאטע איז א דארף אין בארשטשעווער באצירק, טארנאפאלער קרייז, מזרח גאליציע. דאס איז געווען א גרויס, כמעט ריין אוקראיניש דארף מיט א באפעלקערונג פון איבער טויזנט משפחות. דאס דארף האט צוטיילט אויף צוויי טיילן דער טייך סערעט און עס זיינען דארט געווען צוויי באזונדערע פאראפיעס, מיט באזונדערע קלויסטערס; מיט באזונדערע גלחים, אפילו מיט צוויי באזונדערע צווינטערס.

דאס דארף איז געווען רייך מיט סעדער, מייגסטנס עפל, פלוימען און כל נדרי־בארלעך. די כל נדרי־בארלעך פלעגט מען אפטריקענען און א גאנצן ווינטער האבן זיי די יידן גערוקט אין טשאלנט. ס׳זיינען אויך געווען דערען־בוימער ענלעך צו ווייגשיל, נאר לענגלעך און זויערער. דעם דערען פלעגט מען אויפשטעלן אין בוטלעס ס׳זאל זיין אויף שמחות און אויף נישט צום באדארפן, אז עמיצער האט געהאט א מיחוש אויפן מאגן, פלעגט דאס גוט אויסווארעמען.

די ערד אליין אין בילטשע איז געווען זייער א רייכע. כמעט א דריטל פון די תבואות זיינען געווען קוקורודזעס. די פויערים האבן דאס גערן געזייט כאטש ס׳איז געווען א שווערע ארבעט ביי קוקורודזעס, נאר זיי האבן זיך געלאקאמעט, ווייל צווישן די קוקרודזעס פלעגן זיי פארזייען פאסאליעס, ארבועס ווי אויך סימניע (קאנאפליעס, האנפט) אויף איל. די בילטשער פויערן האבן זיך געקויכעט (געליבט) אין שאף, אזוי, אז כמעט יעדער פויער האט געהאט א טשערעדע מיט שאף, אין דארף איז געווען א פאר טויזנט שאף.

דאס דארף האט געהאט מער ווי 4 מנינים יידן מיט אן אייגענער קלויז מיט 4 ספרי תורה. איין ספר תורה איז געווען א מיוחס, ווייל רבי וועלוועלע אזיעראנער האט עס געענדיקט. איינס פלעגט מען פארדינגען אין א צווייטן דארף מילקווו, איינס איז געווען א פסול ספר תורה, וועלכעס מען פלעגט ארויסנעמען נאר איינמאל אין יאר שמחת תורה צו די הקפות און דאס פערטע גלאט אזוי א ספר תורה.

חוץ לזה איז געווען אין בילטשע א מרחץ מיט א מקוה, און א בית הקברות, אויף וועלכן מען פלעגט באהאלטן נאר אין א נויט ווען ס׳איז געווען א מגפה, אדער בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען מ׳האט ניט געקאנט ארויסקומען מיט׳ן מת קיין אזיעראן, ווו מען פלעגט פירן כמעט אלע בילטשער מתים. אחוץ דעם האבן מיר באהאלטן אויפן בילטשער בית־עולם בשעת דעם ערשטן קריג אלע יידישע סאלדאטן, וועלכע דאס שפיטאל פלעגט אונדז ארויסגעבן.

פון דעם וואס איך געדענק און וואס מען האט מיר דערציילט, ווייס איך, אז עס איז תמיד אין בילטש געווען א שוחט, וועלכער האט געמוזט אויספירן אסך פונקציעס. ער האט געמוזט זיין א מוהל, א חזן, מסדר קידושין זיין און אויך קענען פסקנען א שאלה אין כשרות. שוחט אין בילטשע איז געווען רב פרויקע שוחט און נאך אים איז געקומען רב אברהם פאלבער, וועלכער איז געווען מיין זיידע און דערנאך מאיר בלויטאל, מיין פאטער. אין ערשטן וועלט־קריג האט מיין טאטער פארלאזט דאס דארף.

נאך אין בילטש האט מיין טאטע געשאפן א קרייז פון בחורים און האט געלערנט מיט זיי גמרא, אבער מייגסטנס נאר אין סעדער אדער אין וועלדלעך, א דאנק אים האט מען אין דארף אויפגעשטעלט דאס מרחץ מיט דער מקוה, וועלכע מען פלעגט יעדן ערב שבת און יום טוב אנווארעמען. אחוץ דעם האט בילטש געהאט א חערסאנער ייד א פליט פונם רוסיש־יאפאנישן קריג, אברהם יצחק ליטמאן, א בעדער פונדערהיים. אין בילטש איז ער געווארן אי א בעדער אי א שמש. א וווינונג האט ער געקריגן צוזאמען מיטן באד. נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער מיט זיין גאנצער משפחה אוועקגעפארן קיין ארץ ישראל. חוץ לזה איז געווען א לערער מיטן נאמען יאסעלע ווייזינגער, וועלכער געפינט זיך איצט אין חיפה.

6 יידישע משפחות אין בילטשע האבן געלעבט

פון קירזשנערײ. זײ האבן געניײט א גאנץ יאר פעלצן פאר די פויערן. 4 משפחות האבן געהאט אלעינעס (אייל־פרעסן) און האבן געמאכט כמעט א גאנץ יאר סימניע־בוימל. 8 משפחות האבן געהאט פעלדער און דערפון געצויגן זײער פרנסה. עס איז אויך געווען א ידישער שוסטער, א באדנער, א פאר אייער־סוחרים, א קצב, 5 טראפיקאנטן און גלאט קרעמערס פון פארשידענע סחורות.

ייִדן האבן געלעבט בשלום ובשלוה. שבת פלעגט מען גיין דאנען אין די שטריימלעך און טליתים אויף די ייִדענע בעקעשעס און קיין שום שייגעץ האט נישט געוואגט צו זאגן א ווארט. כ׳געדענק שמחת תורה שפעט ביי נאכט איז מען געגאנגען כמעט איבערן גאנצן דארף בגילופין, געזונגען בקול רם און ס׳איז געווען לא יחרץ *).

חדרים און מלמדים

פון בילטש קיין אמעריקע פלעגט מען פארן דורך אזיעראן, ווייל דארטן איז געווען די באן־סטאציע. אין דעם צווייטן שטעטל קאראליווקי איז נישט געווען קיין באן־סטאציע. האט מיין רבי יענקל דער רויטער געפרעגט, צי דורך קאראלהווקי קען מען אויך פארן קיין אמעריקע...

כ׳האב זײער נישט געהאט קיין חשק צו גיין אין חדר און אז מען האט מיך שוין יא געבראכט צו טראגן אין חדר, האב איך נישט קיין חשק געהאט ארײנצוקוקן אין סידור, אזוי ווייט אז מיין טאטע ז״ל איז געפארן מיר פראווען צום טשארטקאווער רבי, רב דוד משה ז״ל. ווייזט אויס, אז דאס פראווען האט יא געהאלפן, ווי איר זעט קען איך דאך לייענען און שרייבן...

כמעט יעדער רבי האט געהאט א קאנטשיק. און אזוי אויך מיין רבי יענקל דער רויטער, וועלכער פלעגט

*) 40־יאר שפעטער זיינען אומגעקומען 95% פון די בילטשער ייִדן דורך די הענד פון די אליאירטע דייטשן מיט אוקראינער היידאמאקעס. פון סאניעס משפחה אליין — טאטע־מאמע און 6 קינדער (צוויי ברידער און 4 שוועסטער) האט זיך געראטעוועט בלויז ער מיט זיין יונגסטער שוועסטער לאה און איהר מאן דורך דער גנאד פון א פאליאק. (זע רשימה פון בילטשער קרבנות אויף ז׳ 384/85) — רעדאקציע.

אויספירן זיינע עקזעקוציעס איבער זיינע דריי און פיר יעריקע תלמידים. דאס איז געווען מיט בערך 50 יאר צוריק. דערנאך בין איך איבערגעגאנגען פון לערער צו לערער, פון רבי צו רבי׳ן, נאר קיין קאנטשיק האב איך שוין מער נישט געזען, ווען כ׳בין אלט געווארן 4 יאר, האט מען מיך איבערגעפירט צו א נייעם רבי׳ן, אברהם בנימין דער קרומער האט מען אים גערופן, ווייל ער איז געווען פאראליזירט אויף ביידע פיס. ביי אים האב איך שוין געלערנט מיט אביסל חשק. ווער ס׳האט גוט געזאגט עברי פלעגט ער זאגן: „ער דאווענט ווי א פאטיק (א טייכל) בארג אראפ". און ווער ס׳פלעגט זאגן עברי שוואך, פלעגט ער זאגן: „ווי א פאטיק בארג ארויף".

ל״ג בעומר זיינען מיר געגאנגען פונ׳ם חדר אויפן „בארג סיני". מיר זענען געגאנגען מיט פייל און בויגן, חוץ דעם מיט באקסער און פייגן. „דער בארג סיני" איז געווען נישט ווייט פונם חדר. צופיסנס פונם בארג איז געפלאסן דער טייך סערעט. ווען איך בין אלט געווארן זעקס יאר, איז מיין נייער רבי געווען אברהם אלי׳. גרויס איז ער געווען ווי א טל ומטר אין א קליין סידורל, נאר גוט איז ער געווען ווי א מילדע זון אינם פרילינג. ער האט שוין נישט געהאט די טבע צו שלאגן קינדער פאר שלעכט לערנען, נאר ער פלעגט זיי סטראשען, אז ער וועט זיי שטעלן אין קונא. מען פלעגט אוועק־שטעלן דעם פארשולדיקטן אין א ווינקל אויף א פאר מינוט און דאס איז געווען די גאנצע שטראף.

אויפן זיבעטן יאר בין איך איבערגעגאנגען צו א נייעם לערער — „הער לערער" פלעגן מיר אים רופן — יוסף ווייזינגער. ער געפינט זיך דא אין לאנד לאורך ימים. ביי אים האב איך געלערנט חומש מיט רש״י, נ״ך און א שטיקל גמרא. ער האט מיך אויך געלערנט שרייבן יידיש, לעזן און שרייבן דייטש, וואס איז געווען דעמאלט אין דער מאדע, ווי אויך רעכענען — חיבור, חיסור, כפל, חילוק. ביי אים האב איך מיך געהאלטן אן ערך ביז 10 יאר.

א תלמיד אין לאשקעוויץ

אין עלפטן יאר בין איך איבערגעגאנגען לערנען צו מיין זיידן אין לאשקעוויץ. דארט האב איך געלערנט מיטן דארטיקן רבי׳נס 2 זין אלטער און

שמואל, רבי'אישע מיוחסים געשטאמט פון רבי מאירל פון פרעמישליאן. _

לאשקעוויץ — ביים טייך סערעט —איז געווען א רואיק שטעטעלע מיט איבער 100 יידישע משפחות, האט געלעבט כמעט נאר פון דעם יאר־יריד, וואס פלעגט זיך אנהויבן דעם 24־טן יוני און דויערן ביז דעם 10־טן יולי. די יידן פלעגן פארדינגען זייערע „כאלופעס" — אזוי האבן געהייסן פשוטע געביידעס פון האלץ און ליים — ווו מען פלעגט אריינלייגן די סחורות צום פארקויפן. אויך פלעגן די לאשקעוויצער יידן פארדינגען אלע זייערע שטובן פאר די סוחרים, וואס פלעגן קומען פון גאליציע און בוקאווינע. די לאשקעוויצער יידן פלעגן עפענען רעסטאראנען אויף דער צייט פונם יריד. די ירידים זיינען געפירט גע־ווארן אין גרויסן פארנעם. אזוי ווי זיי זיינען אויס־געקומען פארן שניט, פלעגן די פריצים פון דער גאנצער געגנט אהערקומען און מאכן פארפארקויפן פון פארשידענע תבואות. פיל שניט־קרעמער פלעגן קומען פון גאנץ גאליציע און פלעגן דא פארקויפן זייערע סחורות. ס'פלעגן אויך קומען פארשידענע פעל־הענדלער, פעדערן־סוחרים, גראבע לייוונט־כוחרים; אויך די ספרים־הענדלער און פארלעגער — אהרן פויסט פון קראקוו און שמחה פריינד פון פשעמישל. ווי אויך 2 גאלדשמיד־פירמעס — סענדזער און ציפער פון לעמבערג. יידן פלעגן קומען קויפן אהער גאלדענע קייטן מיט זייגערס, רינגלעך, ווי אויך זילבערנע לייכטערס פאר חתן כלה. מען פלעגט זאגן „מען פארט קאווען חתן־כלה". ס'איז אויך געווען א מאדע צו מאכן א „בעשוי" פון החתן־כלה אין לאשקעוויץ.

נאכן יריד איז עס געווען א טויט שטעטעלע, נאר מיט א שיינער אומגעגנט. אין מיטן דעם שטעט־טעלע איז זיך געפלאסן דער טייך סערעט. פון דרום, צפון און מערב איז עס געווען ארומגערינגלט מיט בערג און שיינע וועלדלעך. לאשקעוויץ האט געהאט 2 בתי קברות — אן אלטן און א נייעם — א בית מדרש און דעם לאשקעוויצער רבי'נס קלויז, ווי אויך א שיינע שול, וועלכע איז געווען א זעלטנהייט אין דער גאנצער געגנט. אויסצוענדיקן די שול האט זיך אונטערגענומען צום סוף פון 19־טן יאר־הונדערט א ייד מיטן נאמען מאיר בארטפעלד, מאיר „כאראצקער" האט מען אים גערופן, ווייל ער איז געווען פון דארף סאראצק טרעמבלאוולער, באַ־צירק. וועגן מאיר סאראצקערס הכנסת אורחים זיינען א־רומגעגאנגען לעגענדעס אין גאנץ מזרח־גאליציע און ער איז טאקע געווען א שם דבר. אזוי ווי ער פלעגט קומען קיין לאשקעוויץ אויף די ירידים און האט געזען די ארעמע, נישט אויסגעענדיקטע שול, האט ער כמעט מיט אייגענע געלט־מיטלען אויסגעענדיקט די שול.

א שטעטעלע פונם אלטן רבונו של עולם — האט מען דא קיינעם נישט גערופן ביים פאמיליע־נאמען, נאר אויפן טאטנס אדער מאמעס נאמען, אדער גלאט אזוי מיט א צונאמען. די צונעמען זיינען גע־ווען צו „זאפטיק"; נישט פאסיק אויפן פאפיר.

אין מיין צוועלפטן לעבנס־יאר בין איך צוריק־געקומען אהיים קיין בילטש און האב געלערנט ביי מיין פאטער ז"ל ביז פרילינג 1915. שפעטער ביי גמרא־מלמדים אין בתי־מדרשים און צולעצט שוין א גרייסער בחור א תלמיד ביים כאראסטקאווער גדול, ר' משולם ראטה (היינט דער אויבער־פוסק ביים רבנות הראשית אין ישראל).

וו חורבן און אומקום

אזוי איז אזיעראן חרוב געווארן

זישע פעלץ דערציילט

מיטן אויסברוך פון דער מלחמה און מיטן אריינ־קום פון די סאוויעטן האב איך קודם נאך אביסל געהאנדלט אומלעגאל מיט תבואה, דערנאך האב איך באקומען א פאסטן אלס פארוואלטער פון מיין איי־גענעם תבואה־לאגער, וועלכער איז געווארן נאציא־נאליזירט. אייגענטלעך זיינען געווען 5 שפייכלערס, אין וועלכע די סאוויעטישע מאכט האט קאנצענטרירט

די תבואות, וואס די פויערן פון אט דער תבואה־רייכער פאדאליער געגנט האבן געמוזט ליפערן אויף קאנטיגענט.

אוקראינער הויבען אן שחיטה פון דארפס-יידן די דייטשן רויבן און שלאגן

אין דער צייט צווישן צוריקגאנג פון די סאוויעטן און אריינקום פון די מאדיארן (7 יולי) זיינען פארגעקומען אין די דערפער ארום אזיעראן בעסטיאלישע הריגות פון יידן. אין זשילעניץ (Zielince) האבן אוקראינישע מערדער געבונדן אברהם בלאנקן מיט זיין משפחה — 5 נפשות און דערטרונקען אין טייך ניטשלאווע. אין פילאטקאוויץ Pilatkowce זענען געווארן אויסגעמארדעט אלע 4 יידישע משפחות, וועלכע האבן דארט געוווינט — בערך 20 נפשות. אין קליינעם שטעטלע לאשקעוויץ Ulaszkowce בארימט מיט זיינע יאר ירידים, זיינען געהרגעט געווארן א גרעסערע צאל יידן. די דאזיקע הריגות זיינען אויסגעפירט געווארן אונטערן פרעטעקסט פון נקמה פאר די געהרגעטע ארעסטאנטן, וואס די סאוויעטן האבן איבערגלאזט אין דער טשארטקווער תפיסה, זיי זיינען געווען א „תפיסה־אקציע", ווי אין רוב ערטער פון דעם שטח וואס איז געווען פריער באזעצט דורך די סאוויעטן. אין אזיעראן האבן די צייטווייליקע אוקראינישע מאכט־ארגאנען צונויפגעטריבן פון די הייזער ביי א הונדערט מענער פאר דער געמיינדע און זיך געגרייט דערשיסן זיי אויפן שטח פון דעם טארטאק ביי דער באן. מען האט געהאלטן די יידן אין אנגסטן עטלעכע שעה, בשעת דער ארטיקער גלח און די פרוי פון דעם דאקטאר קראוועצקי, האבן

זישע פעלץ, געבוירן 1900 אין בוסק. פון דער אגנצער משפחה האט זיך געראטעוועט בלויז זישע. דער פאטער יוסף מיט 4 שוין אויסגעגעבענע קינדער און זייערע משפחות זענען געווארן ארויסגעפירט קיין בעלזשעץ.

זישע, אן אויפקויפער פון תבואה אויף דער בערזע. האט אין 1925 חתונה געהאט מיט מרים בלויטאל, דער טאכטער פון דעם מיל־אייגנטימער אברהם בלויטאל פון טערניוועקע און האט בשותפות מיט זיין שוואגער הערש בלויטאל געשאפן אין אזיעראן א תבואה־פירמע, וואס פלעגט עקספארטירן פאסאליעס און אנדערע פראדוקטן קיין אויסלאנד. די משפחה פעלץ האט זיך באזעצט אין אזיעראן. ר. א.

אנגעווענדעט כלערליי מיטלען און ארגומענטן, כדי נישט צו דערלאזן צו דער הריגה. עס איז זיי געלונגען אפצוציען די עקזעקוציע נאך א שעה און נאך א שעה, אזוי לאנג ביז עס איז אנגעקומען אן אפטייל אונגאריש מיליטער און דערזעענדיק אזא המון יידן געהייסן זיי פארנאנדערגיין זיך אין די היימען. דער זעלבער גלח האט מיט א פאר טעג שפעטער ארגאניזירט א דעמאנסטראציע, אין וועלכער ער האט אויך יידן געהייסן זיך באטייליקן. ער האט געהאלטן א רעדע, אין וועלכער ער האט געלויבט היטלערן און אויפגעפאדערט די גאנצע באפעלקערונג פון אוקראינער, פאלאקן און יידן זיין געהארכזאם און לאיאל צו דער דייטשער מאכט.

ביים טרייבן צו צוואנגס־ארבעט

דעם ערשטן טאג ראש השנה 1941 זיינען געקומען אין שטעטל עטלעכע געסטאפא־לייט, גערויבט און צעשלאגן עטלעכע יידן, וואס זיי האבן געטראפן גיין אויפן טראטואר. די אזיעראנער יידן האבן נאך דעמאלט נישט געוווסט, אז יידן איז פארווערט צו גיין אויפן טראטואר.

די יונגעלייט, וואס מען האט צוגעשטעלט צו דער צוואנגס־ארבעט, האבן געארבעט אין וואלד ביים האקן ביימער, ביים פארלאדן און אויסלאדן משאות אויף דער באן, ווי אויך אין די ארומיקע פאלווארקעס און ביי שטראזן (שאסייען). דאס סאמע געפערלעכסטע איז געווען דאס אוועקשיקן יונגע מענטשן אין די לאגערן ארום טארנאפאל (בארקי וויעל־

די מוטער מיט די קינדער — געניע, פרוי פון נחמיה אפעלבוים מיט 3 קינדער (אומגעקומען)

קיע, סטופקי, הלובאטשעק). ביים רעקרוטירן יונגע בחורים, האט דער יודנראט געדראט צונעמען די עלטערן, אויב די זין וועלן זיך נישט צושטעלן. די עלטערן פון די צוגענומענע פלעגן דינגען קריסטן וואס האבן געפירט שפייז־פעקלעך פאר די אזיעראנער יינגלעך אין די לאגערן. די באדינגונען אין די לאגערן זיינען געווען גרויליך שווערע און עס זיינען כסדר געפאלן קרבנות. אויפן ארט פון די אומגעקומענע אזיעראנער האט דער יודנראט געמוזט שיקן „ערזאץ״.

אין אזיעראן גופא איז געווען אן ארבעטסשטעלע — דער טארטאק אין שכנות פון דער באן. אויך איך האב דארט געארבעט. מיין שוואגערס א ברודער האט דארט געארבעט ווי א בוכהאלטער און דער לייטער, א פאלקס־דייטש מיטן נאמען וויאסנא האט זיך האלבוועגס לייטיש באצויגן צו די יידישע ארבעטער, געשיצט זיי פאר צונעמען בעת די אקציעס.

דעם ערשטן טאג פסח 1942 איז ארויס א גזירה, אז אלע יידישע מענער אין עלטער פון 14 ביז 60 יאר דארפן זיך צושטעלן קיין בארשטשוו. די גזירה האט ארומגענומען אזיעראן, בארשטשוו, סקאלא, קאראליוווקא, מילניצע, קריווטש. אין דער געגנט האט אויסגעבראכן א גרויסע בהלה. מענטשן האבן געזוכט אופנים צו שיצן די טאטעס צוזאמען מיט די זין. די נעמען זענען געווען רעגיסטרירט און פארן אויסבאהאלטן זיך האבן געדראט רעפרעסיעס. די טארנאפאלער ארבייטס־לאגערן האבן געהאט א שרעקלעכן שם.

דאס איז געווען די גרעסטע „רעקרוטירונג״ פון קרבנות, וועלכע איז פארגעקומען אין דער געגנט, איידער עס האבן זיך אנגעהויבן די אייגנטלעכע גירושאון פארטיליקונג־אקציעס. מען דארף דערצו באמערקן, אז די יידן פון די ארומיקע דערפער, אויף וויפל זיי זיינען ניצל געווארן פון די ערשטע פאגראמען, זיינען זיי שוין צו יענער צייט געווען היימלאז, ווייל שוין אין די חדשים אויגוסט און סעפטעמבער 1941 האט מען זיי איבערגעשיקט אין די שטעטלעך.

אין אזיעראן זיינען אין משך פון דעם ערשטן יאר פון דייטשער אקופאציע קיין הריגות נישט פארגעקומען. מען האט גערויבט, געשלאגן, געשלעפט אויף ארבעט, קיין מארד־פאלן זיינען נישט געווען.

אין בהמה-וואגאנען קיין בעלזשעץ

זומער און הערבסט 1942, ווען איבער גאליציע און גאנץ פוילן האט זיך געקייקלט די כוואליע פון די פארטיליקונג־אקציעס האבן די יידן אין אזיעראן באקומען א הבטחה פון טשארטקווער קרייז־יודענראט, אז אין אזיעראן וועט קיין „אקציע״ נישט פארקומען. אויך דער בארשטשעווער געסטאפא־מאן קעלנער וועלכער האט זיך באוויזן אין שטעטל ערב סוכות און באקומען שיינע מתנות פון יודענראט, האט צוגעזאגט, אז אזיעראן וועט מען נישט טשעפען.

און שוין אויף צומארגנס, דעם ערשטן טאג סוכות, איז דאס שטעטל געווארן ארומגעשטעלט. מען האט צונויפגעטריבן אלע יידן אויף איין פלאץ, געהאלטן זיי א טאג מיט א נאכט, די אלטע אויסגעשאסן אויפן ארט, א טייל יונגע אויסגעקליבן צו ארבעט און דעם רעשט פארלאדן אין וואגאנען און אוועקגעשיקט קיין בעלזשעץ. צווישן די ארויסגעשיקטע איז אויך אריינגעפאלן מיין פרוי מרים, מיך האט מען ארויסגעצויגן בעת דער סעלעקציע א דאנק מייך ארבעט אין טארטאק.

דעמזעלבן טאג איז פארגעקומען די „אקציע״ אין 5 שטעטלעך פון דער געגנט און קאצמאן, דער ס״ס און פאליציי־פירער פון דיסטריקט גאליציע איז אין דעם טאג געווען אויפן ארט. אויך אין אזיעראן האט דער תלין פערזענלעך קאנטראלירט דעם גאנג פון דער אקציע. מען האט צונויפגענומען

משפחה וויינטרויב — פאהארילעס הי״ד

אין דער געגנט 4000 יידן. אויפן וועג קיין בעלזשעץ זיינען די מיטגלידער פון אזיעראנער יודנראט און ארדנונגס־דינסט געפארן אין איין וואגאן. א טייל האבן אויפגעבראכן א ליכט־לאך אין וואגאן און זיינען ארויסגעשפרונגען. מענדל שיסלער וועלכער איז פאר דער מלחמה געווען א מיטגליד פון דער אזיעראנער קהלה־ פארוואלטונג, האט זיך נישט גע־לאזט אריינציען אין יודענראט, און פון ארדנונגס־דינסט האט מען אים באלד באפרייט, ווייל עס האט אים געפעהלט דער „פסיכישער כוח" דערצו. ס'האט געהייסן אז ער איז אפילו געווען ארעסטירט צוליב דעם.

די רעשטן — פארטריבן אין געטאס פון אנדערע שטעט

נאך דער „אקציע" זיינען דער רעשט איבערגע־בליבענע יידן פון דער געגנט קאנצענטרירט געווארן אין צוויי געטאס — אין בארשטשווו און אין טויסט. אין אזיעראן איז קיין געטא נישט געהאט איינגע־פירט געווארן. די יידן האבן בלויז געמוזט ארויס־הענגען אויף זייערע שטיבער ווייסע צעטלען מיט א מגן דוד.

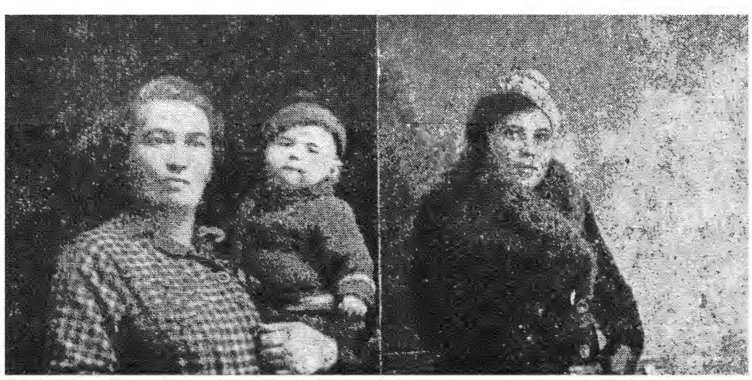
איך האב זיך באזארגט מיט א „בלעך" פון געסטאפא ווי אן אויפקלויבער פון אלט אייזן און מיט אט דעם לעגאליזאציע־סימן בין איך צוריק אוועק קיין אזיעראן, ווו עס האבן זיך נאך אויפגע־האלטן עטלעכע יידישע משפחות. דער אוקראינישער מיליציע־קאמענדאנט ווישינסקי פלעגט פון די דאזיקע יידן באקומען א פענסיע און פלעגט זיי ווא־רענען פאר די באזוכן פון געסטאפא. די יידן פלעגן זיך דאן צעלויפן איבער פעלדער־וועלדער און ווען די דייטשן זיינען אוועקגעפארן פלעגן זיי זיך אומ־קערן צוריק.

מ'לויפט אין פעלדער און וועלדער

אין יולי 1943 איז ארויס די גזירה פון „יידנ־ריין" און קיין שום יידן האבן זיך שוין לעגאל נישט געקענט באוועגן אויסער די פאר ארבעטס־לאגערן אונטער דער השגחה פון ס"ס. די יידן, וואס האבן אויסגעהאלטן ביז דעמאלט, האבן זיך איצט קאנ־צענטרירט אין די פאר וועלדער פון דער געגנט, בעיקר אין דער „דעמבינע". איך מיט מיינעם א שוואגער און נאך עטלעכע יידן האבן געפונען הילף ביי א לאנאוויצער פאלאק אדאמאווסקי. מיר האבן אים געצאלט כל זמן מיר האבן נאך עפעס פארמאגט, אבער ווען מיר זיינען פון אלץ בארויבט געווארן, האט ער אונדז אויך נישט פארלאזט — באזארגט אונדז מיט א מינימום שפייז. אן דער הילף פון קריסטן, בעיקר פון די אליין גע'רודפ'טע פאליאקן, האט כמעט קיינער ניט געקענט זיך ראַ־טעווען.

די באפרייאונג צו שפעט. קוים צענדלינגע געראטוועט

אין פרילינג 1943 איז אנטשטאנען אויפן פאל־ווארק דאבראניוווקע נישט ווייט פון לאנאוויץ אן ארבעטס־לאגער אויף צו האדעווען קאקסאגיס, א געוויקס, פון וועלכן מען האט אויסגעארבעט א סורא־גאט פון גומי. אין דעם לאגער האבן זיך קאנצענט־

דריי דורות פארטיליקט. די באבע דארא בערנשטיין איר טאכטער טויבע העלער און דאס אייניקל געניא. (די שוויגער, ווייב און קינד פון יוסיל העלער)

רירט לויטער מיוחסים — רבנים, אדוואקאטן, גוטס־באזיצער, צוו. אנד. זיינען געווען אין דעם לאגער יוסף קימעלמאן פון לאנאוויץ מיט זיין טאכטער פעפציא און איר זון, ווי אויך האנס און אניא פאהארילעס. איך האב געהאט מיין בונקער נישט ווייט פון דאבראניוועקע און פלעג מיך טרעפן אין די נעכט מיט מענטשן פון לאגער. דער קאמאנדאנט פון לאגער איז געווען פאראינטערעסירט, דער לאגער זאל וואס לענגער עקזיסטירן, ווייל דאס האט אים געשיצט פון גיין אויפן פראנט. ער האט זיך אויך באפריינדעט מיט די יידישע פערזענלעכקייטן, וואס האבן זיך געפונען אין דעם לאגער און געקענט גוט דייטש. דאס אלץ צוזאמען האט אבער גארנישט געהאלפן און קעגן סוף 1943 איז דער לאגער געווארן ליקווידירט — דער רוב פון די יידן אויסגעשאסן.

אין מערץ 1944 איז די געגנט געווארן פארנומען דורך דער רויטער ארמיי, די נאךביים לעבן געבליבענע יידן זיינען ארויס פון די באהאלטענישן.

אין גאנג פון די קריגס־געשעענישן איז אבער די סאוויעטישע ארמיי געווארן אויף א קורצער צייט צוריקגעשטויסן און ווער פון די יידן עס האט נישט באוויזן צו אנטלויפן מיט די רוסן אדער זיך פונס'ניי באהאלטן, איז ערשט איצט געווארן אומגעבראכט. איך האב באוויזן צו אנטלויפן מיט די רוסן, שפעטער בין איך צוריק געקומען אין דער געגנט און נאך א יאר האב איך געארבעט ביי די סאוויעטן אויף אן ענלעכן פאסטן ביי תבואה־ליפערונגען ווי פאר דער סאוויעטיש־דייטשער מלחמה. אין דער געגנט האבן דעמאלט גראסירט באנדעראווצעס, איך בין איינמאל אריינגעפאלן צו זיי אין די הענט, אבער איך בין ניצל געווארן.

1950 בין איך עולה געווען קיין ישראל. מיין פרוי האט א שוועסטער אין גיבתון, האבן מיר זיך באזעצט נישט ווייט פון איר, אין רחובות.

(פארצייכנט דורך רחל אויערבאך)

יצחק ניימן

דער אומקום פון אזיעראנער יוגנט

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה האט זיך אין אזיעראן אנטוויקלט א שטארקע חלוצישע באוועגונג, עס זיינען אויפגעקומען פארשידענע ארגאניזאציעס, וואס האבן געהאט איין ציל: הכשרה און עליה. אין שטעטל האבן געלעבט ארום 1800 יידן, מערסטנס סוחרים, וואס האבן געהאנדלט מיט פויערן. אין די לעצטע יארן פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה האט זיך אנגעהויבן אן אנטיסעמיטישע אגיטאציע, עס האבן זיך באוויזן פיקעטן, מען האט גענומען ארגאניזירן פוילישע קאאפעראטיוון. יידישע סוחרים און האנטווערקער זיינען פאראַרעמט געווארן, מען האט געלעבט פון דער שטיצע, וואס אמעריקאנער קרובים האבן געשיקט. פון דער דאזיקער שטיצע איז אויך געשאפן געווארן א גמילת־חסד קאסע. די יונגע און פעיקערע האבן — נישט איינמאל לעבענדיק מיט ברויט און וואסער — גענומען זיך לערנען. דאס קליינע שטעטל האט ארויסגעגעבן א היפשן פראצענט יונגע אינטעליגענטן. א טייל פון זיי געפינט זיך איצט אין ישראל, ווי למשל די יוריסטן דוד בערמאן און צבי פענסטער, דער שרייבער מ. א. טענענבלאט און אנדערע. טייל זיינען ארויסגעפארן פון אזיעראן ווי חלוצים און געפינען זיך איצט אין קיבוצים, ווי למשל אין קבוצת־שילער.

איך האב געהערט צו דער ארגאניזאציע „ביתר", כ'האב דורכגעמאכט די הכשרה אין דער סביבה פון אזיעראן. אויך מיינע שוועסטער, פרומע און טויבע, זיינען געווען אין „ביתר". אין די יארן 1936־38 האט זיך אונדזער גאנצע משפחה געקליבן קיין ארץ ישראל. דער טאטע איז שוין געווען אונטערוועגנס מיט דער אומלעגאלער עליה, אבער צוליעב באטריגערישע מאניפולאציעס פון דעם אנפירער איז ער געווען געצוווּנגען צו בלייבן אין פוילן. אין די יארן 1939־40

בעת דער סאוויעטישער הערשאפט האב איך געארבעט ווי א בוכהאלטער אין קאנטאר פון די קאאפעראטיוון.

די דייטשן הויבן אן מיט גזירות, די אוקראינער מיט פאגראמען

בערך דע 8טן יולי 1941 זיינען די דייטשן אריין קיין אזיעראן. די פויערן האבן געמאכט פארגראמען אין די ארומיקע דערפער פילאטקאוויץ, זשי־לעניעץ, זיי האבן אויסגעהרגט די משפחות בלאנק, שעכטער (איינע פון שעכטערס טעכ־טער לעבט אין ישראל). עס איז באשטימט געווארן א „שפערגעביט" פאר יידן. יידן האט מען פארווערט צו קויפן שפייז אויפן מארק און אין די געוועלבער. בלויז איין געשעפט איז געעפנט געווארן, ווו מען האט יידן פארקויפט ראזעווע ברויט און ציבעלעס. די פויערן פלעגן ברענגען שפייז דורך די הינטער־שטע טירן און אינגיכן האבן זיי אויסגעליידיקט די יידישע דירות פון די בעסטע זאכן.

פוסטע האפנונגען, ביטערע אנטוישונגען

ביסלעכווייז האט מען זיך צוגעוווינט צו די צרות; געווען אפילו אזעלכע, ווי דער פוטער־סוחר דודיעלע שולבוים, וואס האט געטענהט: „ס'איז נישט אזוי שרעקלעך. די דייטשן מיינען נאר די רייכע יידן און אזוינע ווי מיר אין אזיעראן וועט מען לאזן לעבן".

אין יודענראט האבן זיך געפונען פארמעגליכע יידן. דער וויצע־פארזיצער, לייזער ריינשטיין, לעבט איצט אין אמעריקע. אן איידעלער מענטש האט זיך ארויסגעוויזן דער פארזיצער פון יודענראט, מענדל מייבערגער. ער האט נישט געוואלט חתמנען א באפעל ארויסצושיקן קיין בעלזשעץ די צונויפגעטריבענע יידן. איך בין געווען איינער פון די ווינציקע, וואס האבן זיך אקעגנגעשטעלט דעם יודענראט און דער יידישער מיליץ. דער יודענראט פלעגט שיקן די יוגנט אין די לא־גערן. איינמאל בין איך אנטלאפן פון זאמלפונקט, פאר וואס דער יודענראט האט מיך געקנסט מיט געלטש־טראף. געכאפט א צווייט מאל בין איך אנטלאפן פון וועג.

אומגעקומענע צוויי שוועסטער
(טעכטער פון הירש לייב איינהארן)

די ערשטע דייטשע אקציע.

סוכות 1942 האבן די דייטשן דורכגעפירט אין אזיעראן די ערשטע „אקציע". אירע קרבנות זיינען געווען מערסטנס עלטערע לייט. די געכאפטע האט מען פארלאדן אין וואגאנען. יאס זיינען געגאנגען אין דער ריכטונג פון בעלזשעץ. די יוגנט האט גע־ארבעט אין די לאגערן אין בארקיוויעלקע און סטופקי, א טייל יונגע לייט האט מען א־וועקגעשיקט אין צוואנג־ארבעטסלאגער אין גלענ־באטשעק. דאס דאזיקע לאגער האט געהערט צו דער ווערמאכט און האט פראדוצירט קאק־סאגיז, א רוישטאף צום פראדוצירן סינטעטישן קויטשוק. אן ענלעך לאגער איז געווען אין סווידאווע היג־טער טויסט (טלוסטע). מען האט געארבעט אונטער פרייען הימל פון באגינען ביז צום זון־אונטערגאנג. די באשפייזונג איז באשטאנען פון שווארצער נישט־געצוקערטער קאווע צוויי מאל אין טאג און פון א זופ מיט פענצאק אויף מיטאג. צווישן די 150 אסירים אין לאגער זיינען געווען פיל מיידלעך, בתוכם אויך מיינע צוויי שוועסטער. אויפן שטח פון פאלווארק האבן די אסירים זיך גערעכנט פאר פאלווארק־דינסט, מחוץ דעם דאזיקן שטח האט א מיליציאנט געקאנט דערשיסן יעדן באגעגנטן ייד. די וואך אין לאגער

האבן געהאלטן אוקראינער און געסטאפא־לייט: רעגענבאגען, בראון, קאמענדאנט פון דעם לאגער איז געווען שרומפירער שטענגעל.

איינמאל האט זיך אים אויסגעדאכט, אז איך געהער נישט צום לאגער, נאר איך בין א „וואלדיודע". האט ער געשאסן צו מיר, אבער נישט געטראפן. איך בין געלאפן איבער פעלדער אין זיגזאג ווי א האז און צום סוף בין איך אראפגעשפרונגען פון א פעלזיקן ברעג אין סערעט. אן אנדער מאל האט שטענגעל אויסגעשטעלט די אסירים אין א ריי און אויף קאטאוועס יעדן צוגעשטעלט דעם רעוואלווער צו דער שליף. ווען ער איז צוגעקומען צו מיר, האט ער געגעבן א דרוק אויפן צינגל, אבער דער רעוואלווער האט זיך פארהאקט. האט שטענגעל געזאגט: „דו האסט גליק, פערפלוכטער יודע!"

איינעם א טאג האבן מיטגלידער פון יודענראט מיט דער הילף פון דער ידישער און אוקראינישער מיליץ ארויסגעפירט פון לאגער די מערהייט אסירים און אוועקגעשיקט זיי אין צוואנגס־לאגער. די גרופע ניצול־געווארענע, אן ערך 45, איז פארבליבן אין לאגער אומלעגאל. זיי זיינען באהאנדלט געווארן ווי נישט־געצאלטע ארבעטער, קיין עסן האבן זיי נישט באקומען. דאס האט געדויערט ארום א האלב יאר.

אין דעם זעלבן לאגער האבן זיך געפונען רייכע אזיערענער ידן, וועלכע האבן פאר געלט וואס זיי האבן געגעבן די געסטאפא־לייט, גענאסן פון באזונדערע פריווילעגיעס. זיי האבן געהאט באזונדערע באהייצטע צימערן, האבן געפראוועט סעודות פאר געסטאפא־לייט און געשפילט מיט זיי אין קארטן. עס איז געקומען א צייט, ווען מען האט אויך זיי ארויסגעשיקט אין די אומקום־לאגערן.

צעריסענע דאלארס אויפן לעצטן וועג

איינעם א טאג האב איך באקומען א ידיעה, אז אין אזיעראן קומט ווידער פאר אן „אקציע". איך האב געוואלט וויסן, וואס ס'איז מיט מיין משפחה. האב איך מיך אדורכגעגנבט אין שטעטל אריין. עס איז געווען ווי אויסגעשטארבן. אויף די טירן זיינען געווען אויסגעקלעפט שמאלע פאפירענע שטרייפן מיט דער אויפשריפט „יודענריין". מיין משפחה האט זיך אפגעראטעוועט אין א באהעלטעניש אויפן בוידעם.

ווען איך בין צוריקגעגאנגען אין לאגער, האב איך געזען הינטער דער שטאט א סך צעריסענע דאלאר־באנקנאטן. דאס האבן יידן, געפירטע צום טויט, צעריסן אויפן וועג די לעצטע באנקנאטן, וואס האבן שוין פאר זיי נישט געהאט קיין שום ווערט.

נאכדעם ווי אזיעראן איז געווארן „יודענריין", האט מען קאנצענטרירט די יידן אין צוויי געטאס אין בארשטשוו און אין טויסט. קיין טויסט זיינען אריבער מיינע עלטערן און מיין שוועסטער נוסיע. אינגיכן זיינען ביידע געטאס ליקווידירט געווארן. פסח 1943 איז פארטיליקט געווארן דאס געטא אין בארשטשוו. אין טויסט זיינען פארגעקומען דריי „אקציעס" מיינע עלטערן און די שוועסטער זיינען אנטלאפן

מיניע וואלאך מיט איר טעכטערל הי"ד
(ווייב און קינד פון מרדכי וואלאך).

איבער די פעלדער. די פליטים פון די געטאס פלעגן ביי נאכט קומען אין לאגער פון גלענבאטשעק. די צאל אסירים האט געהאלטן אין וואקסן. צווישן זיי זיינען אויך געווען מיינע עלטערן און די שוועסטער.

אין איינעם א טאג האט זיך דורכגעריסן קיין גלענבאטשעק א גרופע קאלטשאקס פארטיזאנער. זיי זיינען דארטן געווען א טאג מיט א נאכט. מלא שמחה זיינען די יידן ארויס פון די בונקערס אויף די גאסן. אבער ווען די פארטיזאנער האבן זיך צוריקגעצויגן, האב איך שוין נישט געהאט ווו צו אנטלויפן. איך בין אריינגעפאלן אויפן צווינטער, כ'האב מיט בלויזע הענט ארויסגעריסן עטלעכע שטיינער פון א קבר און כ'בין דארט איבערגעלעגן עטלעכע טעג. איך האב

געפילט, אז עס דערנענטערט זיך אונדזער סוף. אין די לאגערן אין לאשקעוויץ און סווידאווע איז פארגעקומען א סיסטעמאטישע ליקווידאציע. אין א פינסטערער רעגן־נאכט אסיען־צייט האבן מיר זיך אוועקגעלאזט צו די וועלדער אין פיענקי צווישן אזיעראן און גלענבאטשעק.

אין די וועלדער האבן מיר געפונען פארבונקערטע יידן. די אוקראינישע מיליץ האט כמעט יעדן טאג ארומגעשטעלט בונקערס און אויסגעהרגעט די אויסבאהאלטענע. צבי פענסטערס פרוי און קינד האט מען געפונען אין א בונקער און געפירט זיי צום דערשיסן. די מיליצאנטן האבן געמיינט, אז זי איז טויט און זיינען אוועק*) די פליטים האבן ארומגעבלאנדזשעט איבער פעלדער און וועלדער, אבער אינערגעץ האבן זיי נישט געפונען קיין ארט אויף א בונקער. נאך עטלעכע טעג האבן זיי זיך אומגעקערט אויפן פאלווארק, אבער די וואך האט זיי אויפן באפעל פון „אבערלייטער" נישט אריינגעלאזט.

מיין העלדישע שוועסטער פרומע

אין יענער צייט האט די אוקראינישע מיליץ אנטדעקט א בונקער אין דער גראלניע (ברענעריי). אויסבאהאלטן האבן זיך דארט די משפחה גאטעסמאן פון אזיעראן, אביש אפפעלבוים מיט דער פרוי, קופציע אספיס און די משפחה מער, ס"ה ארום 40 אירע. מען האט זיי ארויס געפירט אויפן בארשטשווער צווינטער, בתוכם איז געווען מיין שוועסטער פרומע.

ווען מיר האבן זיך באגעגנט, פלעגט מיר פרומע זאגן: „נישטא קיין האפענונג איבערצולעבן, אבער שטארב ווי א מענטש. געדענק, צחאמען מיטן מערדער שטארב!" ווען מען האט זי ארויסגעפירט, האט זי געהאט אויף זיך א פעלצעל. זי האט עס נישט אוועקגעגעבן, ווען מען האט צוגענומען ביי יידן אלע פעלצן. ווען מען האט איר אויפן פלאץ געהייסן אויסטון עס, האט זי דערקלערט, אז זי וועט עס נישט טאן. דער אוקראינישער מיליציאנט האט געוואלט

*) פענסטער אליין באשרייבט דעם פאל גענויער און אויסענטיש אויף זייט 350 (העברייאיש).

אראפרייסן עס פון איר מיט כוח. דעמלט האט זי ארויסגעריסן די ביקס פון זיינע הענט און מיט דער קאלבע צעפלעט אים דעם קאפ. דערציילט האט עס מיר אן עד ראיה, דער פארוואלטער פון פאלווארק, קרוטשעק.

נאכן ליקווידירן דעם לאגער אין גלענבאטשעק אין די בונקערס אין וואלד בין איך פארבליבן מיט טאטע־מאמע און צוויי שוועסטער אין פעלד. ביי נאכט פלעג איך ארויסגיין נאך שפייז און וואסער. אזוי זיינען מיר איבערגעלעגן דריי חדשים ביז צום שניי. שפעטער זענען מיר אריבער קיין ליסאוועץ.

מ'שיסט אויס די יידן, מ'ליקווידירט די לאגערס

אין ליסאוועץ האבן מיר געטראפן אין פאלווארק א גרופע פון א 300 יידן. זיי האבן געארבעט אין פעלד און אין מאגאזין, קיין באשפייזונג האבן זיי נישט באקומען. עסן פלעגט מען אויסבעטלען ביי פויערן. אין ליסאוועץ איז געשטארבן מיין טאטע. איך האב אים מקבר געווען אין פעלד בסוד ביי נאכט. עס איז אויסגעבראכן א טיפוס־עפידעמיע. די קראנקע האט אוקראינישע מיליץ דערשאסן. 28 יידן, וואס האבן געארבעט ביים דרעשן, האבן געסטאפא־לייט דערשאסן.

אנהויב ווינטער 1944 האט געסטאפא ליקווידירט די לעצטע יידן אין די לאגערן. די וולאסאווצעס זיינען אריין קיין ליסאוועץ און האבן אויסגעמארדעט עטלעכע צענדליק יידן. איך האב געהערט, אז אין טויסט באשיצט דער „אבערלייטער" פאטי יידן פאר געסטאפא, בין איך אריבער אהין מיט מיין משפחה און דארט האבן מיר דערלעבט דעם 23־טן מערץ 1944, ווען די סאוויעטישע זעלנער זיינען אריין און די יידן זיינען ארויס פון לאגער, איבערלאזנדיק נאך 100 קרבנות פארברענטע אין די באראקן בעתן באמבארדירן דאס לאגער דורך די דייטשן.

איך האב באקומען ארבעט ווי א בוכהאלטער אין דער סטאניסלאווער באן־דירעקציע און כ'האב דארטן געוווינט מיט מיין משפחה ביז אפריל 1946. דעמלט זיינען מיר ארויסגעפארן קיין שטשעטשין און פון דארט נאך עטלעכע חדשים מיט דער ערשטער עליה קיין בערלין. אין דייטשלאנד זיינען מיר געווען אין טעמפעלהאפער לאגער, וווּ איך האב געארבעט ווי

א בוכאלטער אין לאגער־קאמיטעט. מיט דער ערשטער מאסן־עליה אין 1949 זענען מיר געקומען קיין ישראל. אינגיכן האב איך געפונען ארבעט אין מיין פאך. אין 1950־טן יאר האב איך חתונה געהאט. איך האב איצט צוויי מידעלעך, די 6 יאריקע אריאלה און די האלב־יאריקע אביבה. די מאמע און בײדע שוועסטער זיינען אויך אין לאנד. טויבע און נוסיע האבן חתונה געהאט און האבן קינדער.

7.11.1957

(עדות — פארצייכנט דורך ד״ר עליזה רבה)

בלומע ווײַנטרויב

בעסטיאַלישקייט פון פילאַטקאָוויצער פויערן

אין דארף פילאטקאוויץ נעבן אזיעראן האבן געוווינט 14 יידן. הגם זייער צאל איז געווען אזוי קליין, האט דער ארטיקער גלח געהעצט קעגן זיי די אוקראינישע פויערן. אין קלויסטער האט ער געהאלטן דרשות, אז אין אלץ זיינען שולדיק יידן. ווען די דייטשן זענען אריין קיין אזיערען האבן די פויערן פארשטאנען, אז זייער צייט איז געקומען. זיי האבן ארויסגעשלעפט פון די דירות אלע מענער — אויך זקנים און יינגלעך — און אוועקגעפירט זיי אין פעלד אריין. דארטן האבן זיי זיי אויסגעהרגעט אויף א בעסטיאלישן אופן. זיי האבן זיי פשוט צעהאקט מיט העק אויף שטיקער.

די משפחות פון די דערמארדעטע — די פרויען און טעכטער — זיינען דאן אריבער קיין אזיעראן. אויך אין דארף זשילעניץ האבן די אוקראינישע פויערן געמאכט א פאגראם. צווישן אנדערע האבן זיי דערהרגעט נוסענבוימען און זיין זון, דער צווייטער זון איז אנטלאפן.

די "אקציע" אין אזיעראן

פונקט דעם ערשטן טאג סוכות אין 1942־טן יאר איז אין אזיעראן פארגעקומען די ערשטע „אקציע". פריער האט מען אויף די טירן פון הייזער, ווו יידן האבן געוווינט, אנגעצייכנט א בלויען מגן דוד. מיר האבן געהאט א פארגעפיל, אז קיין גוטס וועט דערפון נישט ארויסקומען. איך ווייס נישט פאר וואס מען האט אין די זעלבע הייזער אויף די טירן פון קריסטלעכע דירות אנגעצייכנט א רויטן מגן דוד.

ווען די „אקציע" האט זיך פארענדיקט, זיינען מיר ארויס פון די באהעלטענישן וואהין ס'האט אונדז פארהאלפן דוקא אן אוקראינישער מיליציאנט. מען האט דעמלט אויסגעהרגעט א סך יידן, עטלעכע הונדערט האט מען ארויסגעפירט קיין בעלזשעץ, געזונטע מענער האט מען אוועקגעשיקט אויך אין יאנאווער לאגער קיין לעמבערג.

אין די לעצטע טעג דעצעמבער 1942 האבן די דייטשן פארארדנט אין געטא א בלאקאדע. יידן האבן נישט געטארט ארויס אין גאס אפילו נאך וואסער פון ברונעם. דאס האט געדויערט עטלעכע טעג. א ייד, וואס איז ארויס אין גאס נאך א ביסל וואסער, האבן די דייטשן דערשאסן ביים ברונעם.

דער "זיסער טויט" — די פסח־"אקציע"

פאר יעדער „אקציע" פלעגן די דייטשן פאנאנדערטיילן צווישן יידן מארמעלאד און צוקער. תחילת האבן מיר נישט פארשטאנען זייער כוונה, אבער שפעטער, ווען מיר האבן זיך איבערגעצייגט, אז נאך יעדער פארטיילונג פון צוקער און מארמעלאד איז אין א קורצער צייט פארגעקומען אן „אקציע", האבן מיר געזאגט: אט דערנענטערט זיך שוין „דער זיסער טויט".

אזוי איז אויך געווען פאר פסח 1943. פונקט פסח איז אויסגעפאלן אין בארשטשווו א יריד. אזוי ווי דער הויפט־שטראז האט געפירט דורכן געטא, איז דער וועג געווען פול מיט פויערן. פלוצום ארום 12 א זייגער מיטאג איז אויסגעבראכן די „אקציע". ווען עס האט זיך אנגעהויבן די שיסעריי, זיינען די יידן

ארויסגעלאפן פון די הייזער און האבן זיך אויסגעמישט מיטן המון פויערן. די פויערן האבן נישט געקענט אלע יידן פון געטא און אין דער בהלה האבן די דייטשן נישט געקאנט אונטערשיידן צווישן פויערן און יידן. אדאנק דעם זיינען א סך יידן ניצול געווארן.

מיין מאמע האט געהאט צוגעגרייט פאר אונדז א בונקער אונטערן פענסטער פון אונדזער דירה. אין בונקער האבן געקענט אריין 15 אירע, געגראבן האט מען אים א סך נעכט. אבער אין דער נאכט פאר דער „אקציע" איז מיר געקומען צו חלום דער טאטע ע"ה און קוקנדיק אויפן בונקער אונטערן פענסטער האט ער געזאגט: „דערדאזיקער בונקער געפעלט מיר נישט". איך האב דערציילט דעם חלום דער מאמען און ווען די „אקציע" האט זיך אנגעהויבן, האט די מאמע נישט געוואלט אראפ אין בונקער. שפעטער האט זיך ארויסגעוויזן, אז עמעץ האט פארמסרט דעם בונקער פאר די דייטשן און די 15 אויסבאהאלטענע יידן האט מען פון דארטן ארויסגעשלעפט.

יידן גראבן א מאסן-קבר אין טייכן פון ברידערס בלוט

מיר זיינען דעמלט אנטלאפן אין וואלד אריין. אינאיינעם מיט אונדז זיינען געלאפן א סך יידן. די דייטשן האבן געשאסן און איך האב געזען, ווי ארום זיינען געפאלן מענטשן. אין וואלד זיינען מיר פארבליבן צוויי טעג. צוריקקומענדיק אין געטא זיינען מיר געוואר געווארן, אז איבער 40 מענטשן פון אונדזער משפחה זיינען אומגעקומען. סך הכל זיינען אומגעקומען 1200 יידן. די וואס זיינען געבליבן לעבן, האבן דערציילט, אז די קברים האבן נישט געקאנט אריינגעמען אזוי פיל מתים און דעריבער האבן די דייטשן באפוילן די יידן צו גראבן גרעסערע גריבער פאר די דערמארדעטע. גראבנדיק זיינען יידן געשטאנען ביז איבער די קני אין בלוט. מען האט דערציילט, אז עס זיינען אויך פארגראבן געווארן פארוואונדעטע. פון די לעבעדיק באגראבענע האט זיך אפגעראטעוועט דעם שוחט'ס טאכטער י ע נ ט ע ש ע כ ט ע ר. איך האב מיך געטראפן מיט איר נאך דער באפרייאונג און זי האט מיר דערציילט איר געשיכטע.

די מערדער האבן געהייסן יענטען אוועקשטעלן זיך אויף א ברעט איבערן קבר און האבן געשאסן צו איר. געטראפן האבן זיי זי אין אויג. פאר פחד איז זי אראפגעפאלן אין קבר אריין. ביי נאכט איז זי געקומען צו זיך און האט דערזען, אז זי ליגט צווישן מתים. מיט שווערער מי האט זי זיך אויסגעגראבן פון אונטער זיי און א נאקעטע מיט א דורכגעשאסן אויג האט זי זיך צוגעשלעפט צו עפעס א כאטע. די אלטישקע, וואס איז דארט געווען, האט זי אריינגענומען אין שטוב, געפלעגט זי און אויסבאהאלטן ביז צו דער באפרייאונג. יענטע האט מיר געוויזן דאס גלעזערנע אויג, וואס זי האט זיך געלאזט אריינשטעלן נאך דער מלחמה.

נאך דער פסח־„אקציע" און נאך א צווייטער „אקציע" אין חודש יוני 1943 זיינען געבליבן לעבן עטלעכע צענדליק יידן, וועלכע מען האט צונויפגעטריבן אין עטלעכע הייזער.

די באציאונג פון טייל פוילישע פויערן צו יידן

יוני 1943 האט זיך אנגעהויבן די ליקווידאציע פון בארשטשעווער געטא. איך האב מיך אויסבאהאלטן מיט נאך 6 אירע אין א בונקער. פיר טעג זיינען מיר געזעסן אן עסן און אן וואסער. צום סוף האבן מיר שוין נישט געקאנט אויסהאלטן און מיר זיינען ארויס פון בונקער. אויבן אין דער שטוב האבן מיר שוין קיינעם נישט געטראפן, נאר פעדערן זיינען ארומגעלעגן געדיכט אויף די פאדלאגעס. פלוצים האט זיך ביים אריינגאנג פון הויז באוויזן א פאטראל פון דער אוקראינישער מיליץ. איך, נאך א מיידל און א ייִנגל האבן באוויזן אראפצושפרינגען אין בונקער. די איבעריקע זיינען געבליבן און אלע זיינען אומגעקומען. ווידער האבן מיר עטלעכע טעג גארנישט געגעסן. צום סוף האבן די מיליציאנטן אנטדעקט אונדזער בונקער. פלוצים האבן מיר דערהערט קולות און עמעץ איז אראפגעשפרונגען אין טונעל, וואס האט געפירט צום בונקער. דער טונעל איז געווען זייער א שמאלער און דעם מיליציאנט איז שווער געווען אדורכצוררייסן זיך צו אונדז. נישט זעענדיק אין דער פינסטער דעם מיליצאנט, האב איך אים אנגעהויבן צו בעטן, אז ער זאל אונדז שענקען דאס לעבן. ער האט זיך מרחם געווען, איז ארויס פון טונעל און מיר האבן געהערט, ווי ער האט אויבן געזאגט: „זיי זיינען שוין דארט אויסגעפגרט".

אויף צומארגנס האט דאס מיידעלע, וואס האט זיך אויסבאהאלטן מיט מיר, ארויסגערוקט זיך א ביסל פון בונקער. עס האט זי, ווייזט אויס, עמעץ באמערקט, ווייל איך האב געהערט א קול: „האב נישט מורא, מיידעלע, זאג מיר נאר, ווו בלומטשע איז". דאס האט א פוילישער פויער פון אזיעראן, פ י ע ל י ך, געפרעגט זיך אויף מיר. איך האב געוווסט, אז פון זיין זייט זענען מיר נישט אויסגעשטעלט אויף קיין שום סכנה. פיעליך האט זיך פארנומען מיט גורלטרעפן און די מאמע פלעגט אמאל אריינקומען צו אים. ער איז געווען א זעלטן גוטער מענטש. ער האט מיך ארויסגענומען פון בונקער און אריבערגעפירט צו דער מאמען מיינער, וואס האט זיך אויסבאהאלטן ביים פוילישן פויער ג א נ ס י א ר א ו ו ס ק י. דאס האט די מאמע געבעטן פיעליכן, אז ער זאל מיך אויסגעפינען.

גאנסיאראוווסקין האבן אלע גערופן „יידנפריינט".

ער האט אויסגעגראבן א בונקער אונטער דער קאריטע און דארטן האט ער אין משך פון ניין חדשים אויסבאהאלטן מיין מאמע, די שוועסטער חנה, מיך און צוויי שוועסטער ו ו א ל א ך פון אזיעראן. ווען איינמאל זיינען אוקראאינישע מיליציאנטן געקומען און האבן גאנסיאראוווסקין צוגעשטעלט צו דער וואנט, סטראשענדיק אים צו הרגנען, אויב ער וועט נישט אויסגעבן די יידן, האט ער געזאגט: „זוכט, ביי מיר זיינען קיין יידן נישטא". גאנסיאראוווסקי האט אונדז געגעבן גוט צו עסן און אין די געפערלעכסטע מאמענטן, ווען די דייטשן זיינען צוריקגעקומען און די שיסעריי האט נאך געדויערט, איז ער געקומען צו לויפן מיט עסן. שפעטער זיינען מיר געוווירי געווארן, אז ער האט אויסבאהאלטן נאך זעקס יידן און אן אנטלאפענעם רוסישן געפאנגענעם.

15.12.1957

(עדות, פארצייכנט דורך ד"ר עליזה רבה)

נאך א פאגראם פארטריבן אין געטא־טלוסטע

(לאשקעוויצער עדות)

צילה קימעלמאן־חנין (חדרה) דערציילט:

נאכן אויסברוך פון דער סאוויעטיש־דייטשער מלחמה און נאכן סאוויעטישן ריקצוג איז אין לאשקיעוויץ פארגעקומען א פאגראם, ארגאניזירט אונטערן פרעטעקסט פון נקמה נעמען פאר די געהרגעטע ארעסטאנטן, וואס די סאוויעטן האבן ביים אפטרעטן געלאזט אין דער טשארטקאווער תפיסה. וויפל יידן עס זיינען דעמלט געווארן אין לאשקיעוויץ געהרגעט קאן איך נישט אנגעבן. איך האב מיך דעמלט באהאלטן מיט דער מאמען און דעם קלענסטן ברודערל אין דעם בעטאנירטן אפגוס פון דער שטאל, דער טאטע האט זיך פארשטעקט אויף א בוידעם, און אזוי זיינען מיר דעמלט ניצול געווארן. נאך אט דער ערשטער „אקציע" האבן מיר באקומען פון די אוקראאינער א ווארנונגס־בריוו, אז מיר זאלן זיך ארויסקלויבן פון לאשקיעוויץ און מיר האבן זיך ארויסגעצויגן קיין טלוסטע. אויך אנדערע יידן האבן באקומען אזעלכע בריוו פון ארטיקע אוקראאינער און זיי זיינען ס'רוב אוועק, ווער קיין טויסט, ווער קיין טשארטקאוו און אין אנדערע ערטער. מען האט געקענט מיטנעמען אביסל זאכן.

מיר האבן זיך באזעצט אין טויסט, געלעבט פון פארקויפן זאכן, צוביסלעך געארבעט אין די שכנותדיקע פאלווארקעס, וואס זיינען געווארן פארוואלטעט דורך דייטשן. דער דייטשער אבערלייטער פון אלע לאנדווירטשאפטלעכע ארבעט־לאגערן האט געהייסן פ א ט י. ער איז געווען א פאלקס־דייטש, זיך האלבוועגס לייטיש באצויגן צו „זיינע" יידן און ער האט זיך באמיט ווי ווייט מעגלעך נישט אויסצוליפערן זיי אין די אקציעס. אפשר האט ער דאס געטאן דערפאר וואס עס האט געהאט א יידישע פריינדין, וועלכע האט געוווינט מיט אים אין טויסט. זיינע אינטערווענצן האבן פונדעסטוועגן נישט באוויזן צו פארהיטן די יידן פון אקציעס.

הונדערטער יידן דערשאסן אויף א פאלווארק

זומער 1943 איז פארגעקומען אן אקציע אויפן

לאשקעוויץ, פאמיליע גאלדשטיין — אומגעקומען
(דריי געראטעוועטע טעכטער אין ארץ־ישראל)

פאלווארק ראזשאנוווקע. מען האט דעמלט עטלעכע הונדערט מענטשן געשאסן אויפן ארט. געבליבן לעבן זיינען די, וואס האבן זיך באוויזן צו באהאלטן, אדער אנטלויפן. עס איז געווען נישט קיין סעלעקציע, נאר א כאפעריי.

אין דער ערשטער צייט האב איך געארבעט אויף דעם פאלווארק קאזיא גורא, דער טאטע

אין ראזשאנוווקע, געוווינט האבן מיר אין טויסט. איינמאל איז די מאמע אוועק אין א דארף פארזארגן עסן פאר אונדז — עס איז דעמלט געווען ווינטער אנהויב 1943 — און מער איז זי נישט צוריקגעקומען. א פנים אויפן וועג געהרגעט. דעם עלטערן ברודער שלום האט מען צוגענומען אין דעם לאגער באר קי וויעלקיע נעבן טארנאפאל צו ארבעטן ביים בויען א שאסיי און דארט איז ער אומגעקומען אין יאר 1943. ער איז געווען עלטער פון מיר מיט אנדערהאלבן יאר. איך בין געבליבן בלויז מיטן טאטן און מיטן קלענערן ברודער. מיר האבן זיך איצט אלע דריי אריינגעקליבן קיין ראזשאנוווקע, ווו ס'איז אונדז געלונגען יעדעס מאל זיך ארויסדרייען פון די אקציעס און ווייטער בלייבן ארבעטן, ביז מיר זיינען אין חודש מערץ 1944 געווארן באפרייט.

נאכן ערשטן אריינקומען פון די רוסן זיינען נאך פארגעקומען קריגס־געשעענישן. יידן האבן זיך אין דער לעצטער פאזע קאנצענטרירט אין טויסט און עטלעכע הונדערט יידן זיינען דארטן געפאלן פון א דייטשער באמבארדירונג. עס זיינען אויך געבליבן אינוואלידן. דערנאך האבן זיך די רוסן אויף א שטיקל צייט ווידער צוריקגעצויגן. עס האט געדראט צוריק אריינצופאלן אין דייטשע הענט, זיינען יידן געלאפן אין פארשידענע ריכטונגען. איך מיטן טאטן און מיטן ברודער האבן אנגעשפארט אין רימאלאוו און סקאלאט און מיר האבן שוין מער קיין דייטשן נישט געזען.

17.9.1956 (פארצייכנט דורך רחל אויערבאך)

אזוי זענען אומגעקומען די לאנאוויצער יידן

(עדות און איבערלעבענישן פון ריווציע נאגלער)

רבקה — ריווציע איז געבוירן 1905 אין דארף לאנאוויץ אין גאליציש־פאדאליע, וואס איז נאענט פון איין זייט צו דער רוסישער און פון דער צווייטער זייט צו דער רומענישער גרענעץ. איר פאטער בערל נאגלער איז געווען דער זון פון איציק הערשן. זיין עלטערער ברודער מאיר נאגלער, א תלמיד חכם, איז געווען דער בעל קורא אין מיין זיידנס קלויז, וואס האט

זיך צוזאמען מיטן זיידנס וווין־הויז געפונען זייער נאענט צו דער גריכיש־קאטוילישער צערקווע. אין דער נאענט האט זיך אויך געפונען דאס הויז פון פוילישן פאסט־מייסטער ראגאווסקי. אויך בערל נאגלערס שטוב איז געווען אויף דער זעלבער גאס, נאענט צו דער אוקראינישער „זאכאראנקע״, א הויז פון די באזיליאנער נאנעס, וואס זיינען געווארן אויס־

געהאלטן אין דארף דורך דער פירשטן ס א פ י ע ה א, צו וועלכער עס האט געהערט דאס לאנאוויצער גוט און א סך אנדערע גיטער אין דער געגנט.

אליין געבוירן אין לאנאוויץ, געדענק איך די גאנצע משפחה פון ריווקיען און די גוישע און יידישע שכנים זייערע. עס איז וויכטיק צו קענען דעם שטא־פאזש, כדי צו האבן א באגריף וועגן דעם פאן, אויף וועלכן עס האבן זיך אפגעשפילט די געשעענישן, וועלכע ריווקיע שילדערט.

ריווקיעס מוטער ש י י נ ד ל פון דער היים ק ע ר נ ע ר איז געווען א ווייטע קרובה פון מיין מאמען. ריווקיעס טאטע, בערל נאגלער האט גע־האנדלט מיט „פי" געקויפט שטאלן צו מאסטן, גע־ליפערט אקסן אויף עקספארט. דער משפחה איז שפע־טער גוט געגאנגען. זיי האבן געהאלטן אין פאכט א פאלווארק.

ריווקיע האט געענדיקט די פויליש־אוקראינישע פאלקס־שול אין לאנאוויץ און אויך „געלערנט פרי־וואט" ביי לערערס, וועלכע מען פלעגט באציען ס'רוב פון טארנאפאל און מען פלעגט זיי אויסהאלטן מיט שותפותדיקע כוחות פון די יידישע משפחות אין דארף. ביי איינעם פון די לערערס, וועלכע ריווקיע דערמאנט און וועלכער איז געווען אין לאנאוויץ אין אנהויב פון די צוואנציקער יארן, (ער האט געהייסן בלאדער) האב אויך איך געלערנט.

פאר דעם קריג איז ריווקיע געווען פארלאבט מיט איר געשוועסטערקינד, מאיר נאגלערס זון, דעם ווילקענעוודיקן און באלזנעם פ י י וו י ש נ א ג־ל ע ר, וועלכער איז געווארן דערמארדעט דורך די דייטשן. נאך דער מלחמה האט זי חתונה געהאט מיט ב ע ר נ א ר ד־ב ע ר ל ק ר ע מ ע ר, א רימער פון בארשטשוו. מיט דער עליה פון יאר 1950 זיינען זיי אנגעקומען פון נידערשלעזיע קיין ישראל. זיי לעבן אצינד אין יד אליהו און זיינען זיך מפרנס בכבוד פון לעדער־אויסארבעטונגען פאר גאלאנטעריע־פירמעס אין תל־אביב און סביבה.

* * *

די גרויסע צרות האבן זיך אנגעהויבן אין לאנא־וויץ ערשט אין דער איבערגאנגס־צייט צווישן דעם סאוועטישן ריקצוג און איינמארש פון די דייטשן (קודם אונגארן). די אוקראיניש־פאשיסטישע עלעמענ־טן האבן ארגאניזירט אין פארשידענע געגנטן פון מזרח־גאליציע, גרויליכע שחיטות פון דער יידישער באפעלקערונג, בפרט אין די דערפער און קלענערע ישובים און בעיקר אויף די מענער. די לאנאוויצער יידן, פונקט ווי די אזיעראנער יידן זיינען דעמלט דערוויל ניצל געווארן דורך דער אינטערווענץ פון מעסיקע אוקראינישע פאטריאטן, וועלכע האבן מיט כלרליי אויסריידן א ו י פ ג ע ה א ל ט ן דעם איבער־פאל אויף די יידן ביז עס האבן ארייננעמארשירט די אונגארישע אפטיילן.

(דער אדוואקאט נאגל פון „עמידר", וועלכער שטאמט פון טשערנאוויץ האט באקומען אין יאר 1941 ידיעות פון אוקראינישע קרייזן, אז די שחיטות אויף יידן אין די ניי־באזעצטע מערב־אוקראינישע געביטן זיינען געווען א פונקט אין דייטש־אוקר־אינישן אפמאך, וועלכער איז געשלאסן געווארן פארן איבערפאל אויפן ראטן־פארבאנד מיט די עמיג־ראנטישע אוקראינישע פאקטארן אין בערלין. א פרט אין ר. נ. שילדערונג שטיצט אונטער די ריכטיקייט פון דער דאזיקער אינפארמאציע).

די סאמע גרויליקסטע שחיטה פון בארשטשעווער קרייז איז פארגעקומען אין דארף זשילעניץ Zielince ווו אלע יידישע מענער זיינען אין א נאכט ארויסגע־נומען געווארן פון די בעטן און מיט א שוידערלע־כער בעסטיאליטעט דערמארדעט אין נאענטן וואלד.

נאכן אויסמיידן די דאזיקע סכנה איז דאס לעבן פון דעם איבער הונדערט־קעפיקן יידישן ישוב אין לאנאוויץ און אין דעם שוועסטער־ישוב קאזאטשיזנע Kozaczyzna אוועק פון צרה צו צרה, צווישן סכנות און גזירות, ביז אנהויב זומער 1942, ווען די לאנא־וויצער יידן האבן זיך געמוזט איבערזידלען אין איינעם פון די נאענטע צוויי שטעטלעך אזיעראן אדער בארשטשווו.

די נאגלערס זיינען אריבער קיין בארשטשוו. דעם טראגישן סוף פון דער גאנצער משפחה דער־ציילט ריווקיע אליין מיט אלע פרטים.

ריווקיעס שילדערונג איז זייער פרעציז און זאכלעך. דאס קוואליפיצירט זי אלס א פאראנטווארט־לעכן, ווערטפולן עדות.

איך האלט פאר נויטיק צו באמערקן, אז דאס אויפמישן די פרשה פיין און אומקום פון דער עדה

לאנאוויצער יידן, וואס דער רוב פון זיי זיינען נאענטערע און ווייטערע קרובים מיינע אדער ריווציעס, האט אונדז ביידע גורם געווען א סך צער. מיר האבן דאס געטאן, ווייל מיר ווילן אויפהיטן דעם לעצטן שפור פון אונדזערע טייערע און ליבע.

ר. א.

ריווציע דערציילט:

נאכן ארייננמארש פון די סאוויעטן האבן מיר אביסל מורא געהאט. מיר האבן זיך גערעכנט פאר שטיקלעך „פאמיעשטשיקעס" צוליב דעם, וואס מיר האבן געהאלטן אין פאכט בלישטשענקע, אבער אזויווי דער פילווואריק האט זיך געפונען אין זאלישטשיקער פאוויאט, איז אונדז דאס אפגעלאפן בשלום. קיינער האט אונדז נישט געטשעפעט. איך בין אריין ארבעטן אין דעם מילך־קאאפעראטיוו, פערל האט געארבעט אין דעם מלוכה־געוועלב, וואס האט זיך געפונען אויף דער שליאכטע.

אויך מיינע צוויי ברידער האבן באקומען ארבעט ביי די סאוויעטן. נישט אלע יידישע גוטס־פעכטער פון אונדזער געגנט האבן אזוי גוט אפגעשניטן. משה דוד פעלדשוס טעכטער מיט זייערע קינדער האט מען אלע ארויסגעפירט אויף סיביר און בלויז צוויי פון זיינע אייניקלעך זיינען פון דארט ארויס מיטן לעבן. אויך אויפן ארט האבן נישט געפעלט קיין צרות אין די סאוויעטשע צייטן און ווען עס איז אויסגעבראכן די מלחמה צווישן רוסלאנד מיט דייטשלאנד, האבן זיך די יידן אין לאנאוויץ אין ערשטן מאמענט נישט אפגעגעבן קיין רעכנשאפט מיט וואס דאס שמעקט. די מער פארמעגלעכע, וואס האבן אין דער סאוויעטישער צייט געליטן שאדנס, האבן זיך אפילו איינגערעדט, אז עס קאן איצט קומען אן ענדערונג צום גוטן. דעם אייגנטימער פון דער מיל יהודה נאכטס טעכטער האבן ממש געטאנצט אויף דער גאס פאר שמחה, וואס מען איז פטור געווארן פון די „רויטע". ביי אזא שטימונג איז קיין וונדער נישט, וואס די יוגנט האט זיך נישט געאיילט צו אנטלויפן מיט דער רויטער ארמיי.

די „גוטע שטימונג" איז באלד אוועק. דער קאזאטשינער „פאליטיקער" הלאדקי און אלעקסע קורניצקיס זון פון דער שולהאניוועקע האבן געגרופן א פארזאמלונג און געהאלטן רעדעס, אז איצט וועט ווערן געשאפן מיט דער הילף פון דייטשלאנד א „סאמאסטינע" (זעלבשטענדיקע) אוקראינע און אז די ערשטע זאך, וואס מען וועט דארפן טון, איז פארניכטן די יידן מיט די פאליאקן.

און באלד איז טאקע געקומען די וויסטע און פינסטערע בשורה פון זשילעניק און פילאטקעויק. אין יעדן פון אט די צוויי שכנות'דיקע דערפער האבן געוווינט א 10־15 יידישע משפחות, וועלכע האבן געהאט קרובים אין אזיעראן און אויך אין לאנאוויץ. דארט האט צווישן אנדערע געוווינט די משפחה פון יהודה נאכט. די מעשה איז פארגעקומען נאכן ריקצוג פון די רוסן, בשעת די דייטשן זיינען נאך נישט געהאט אריינגעקומען. שבת צונאכטס האט דער זשילעניצער גלח י"ש צונויפגערופן די גויים און ארויסגעגעבן א באפעל צונויפצוטרייבן אלע יידישע מענער און זיי ארויספירן אין זשילעניצער וואלד. מען האט די יידן ארויסגעשלעפט פון די בעטן. א טייל פון זיי זיינען געווען אין דער הוילער וועש. א מחנה גויים מיט שטעקענעס, מיט מעסערס, מיט אייזנס, האבן זיך געווארפן אויף די יידן, זיי אנגעהויבן שלאגן שטעכן מיט מעסערס, און מימיתן. א טייל יידן האט מען צוגעבונדן צו ביימער און אזוי לאנג זיי געפייניקט ביז זיי האבן געלאזט די נשמה. צווישן די געהרגטע האט זיך געפונען א ייגגל פון אזיעראן, וואס איז געווען א לערער פון יידישע קינדער אין זשילעניץ און פילאטקעוויץ. זיין פאטער האט אים דערנאך ארויסגעצויגן פון דעם מאסן־קבר, האט ער אנגעציילט אויף זיין לייב עטלעכע און צוואנציק מעסער־שטעך.

נאך דער שוידערליכער ידיעה וועגן זשילעניץ איז אויף יידן אין לאנאוויץ אנגעפאלן אזא שרעק, אז זיי האבן אנגעהויבן נעכטיקן אין כלערליי באהעלטענישן אין פארבארגענע ווינקלען. מיין טאטע מיט די ברידער און אמאל מיר אלע, די גאנצע משפחה, פלעגן זיך פארגנבנען הינטערארומעט אויפן הויף פון דער זאכאראנקע (נאנען־הויז). דארט איז אמאל געשטאנען א גרויסער בנין אונטער וועלכן עס איז געבליבן א נישט פארשיטער, מיט גרעזער און בורינעס פארוואקסענער קעלער. אט אין דעם קעלער האבן מיר גענעכטיקט נישט איינ־

מאל. די גאנעס האבן זיך צו אונדז זייער לייטיש פאר־האלטן. זיי האבן אונדז געגעבן עצות ווי אזוי זיך צו פארשטעקן. מיר זענען פון תמיד אן געווען מיט זיי גוטע שכנים. מיר האבן זיי אויך איבערגעגעבן צו באהאלטן אביסל זילבער. די זילבערנע לייכטער האבן זיי אוועקגעטראגן אין דער צערקווע און נאך דער מלחמה האבן זיי מיר מיט דער שוועסטער אלצ־דינג אפגעגעבן צוריק.

אויך דער לאנאוויצער גלח האניאוווסקי האט זיך גאנץ אנשטענדיק פארהאלטן צו די יידן. אים האבן מיר אייגנטליך געהאט צו פארדאנקען, וואס עס איז מיט אונז נישט געשען דאסזעלבע, וואס מיט די זשילעניצער יידן. אין דער איבערגאנגס־צייט צווישן דעם ריקצוג פון די רוסן און אריינמארש פון די מאדיארן זענען אויך צו אים געקומען די פאליטישע קאכלעפל און געפאדערט פארוואס ער גיט נאך נישט ז'עם „צייכן" *). דער גלח האט געענטפערט, אז עס איז נאך נישט געקומען די צייט און ווען די צייט וועט קומען וועט ער שוין געבן דעם סיגנאל. גלייכ־צייטיק האט ער געלאזט וויסן די יידן, זיי זאלן זיך פארשטעקן, נישט נעכטיקן אין דער היים.

דער זעלבער גלח האניאוווסקי האט אויך גע־האלפן פייבישן (מיין חתן און קוזין) ווען מען האט אים פארמסרט פאר די דייטשן, אז ער איז געווען א לערער ביי די סאוויעטן און ער האט שוין געהאט באקומען א צעטל זיך צוצושטעלן אין דער גע־מיינדע. ער איז געווען באפריינדעט מיטן גלח'ס זון באהדאן און געוווסט אין די סאוויעטישע צייטן פאר־שידענע סודות פון זייער טעטיקייט אין דער אנטי־סאוויעטישער אונטערערד. פייביש איז איצט אוועק צו זיי זיך באהאלטן און ער איז דארט געווען פאר־שטעקט עטלעכע וואכן. מען האט אים זייער פיין בא־האנדלט און דער גלח האט געהייסן מען זאל אונ־טערשאבן דאס געבעקס, וואס איז געווען געבאקן אויף חזיר־פעטס, כדי עס זאל אים נישט זיין דער־ווידער צו עסן... ווען מען האט אין דארף אנגעהויבן צופיל פלוישן. אז פייביש איז באהאלטן ביים גלח, האט אים באהדאן באהאלטן אין א וואגן מיט שטרוי און אים ארויסגעפירט קיין בארשטשווו.

*) חארשיינלעך האנדלט זיך דא חעגן קלינגען אין די קלויסטער־גלעקער, וועלכע זענען אין פארשידענע ערטער געחען דער צייכן פאר אנהויבן די אין אפמאך צחישן די עמיגראנטישע אוקראאינישע מנהיגים און היטלער־דייטשלאנד באשטימטע ערשטע, אלגעמיינע פארגראמען אויף יידן. (ר. א.)

יאסיע קימעלמאן פלעג זיך אין דער צייט פאר־שטעקן אין די נעכט אויף דער גומנע צווישן די תבואה־סטויגן פון די ראגאווסקיס".

זיך צערעדט וועגן הילף, וואס א טייל פויערן האבן געגעבן די יידן, דערמאנט ריווציע די שנור פון סעמקע טשאפיק — אונדזערן א שכן, וואס האט געווינט אנטקעגניאיבער אונדזער שטוב אויף דער גאס, וואס מען האט גערופן שולהאניוקע. די פויערטע האט געהייסן סאפיע, געווען אן אלמנה. א דאנק איר' הילף האט זיך אפגעראטעוועט אן אייניקל פון מאיר נאגלער, בריינציעס זון ראובן, וועלכער געפינט זיך אין ישראל און וווינט אין תל גיבורים. גלייכצייטיק באטאנט ריווציע, אז אויב העלפן, האבן דער עיקר געהאלפן פאליאקן, וועלכע זיינען אליין געווען אין א סכנה און טאקע צום סוף געווארן ס'רוב אויסגע־מארדעט דורך די באנדעראווצעס מיט דער הילף

מונדיק־מאיר און לוסיא־צירל אויערבאך הי"ד
(ברידערס קינדער פון רחל אויערבאך, אומגעקומען
אין לעמבערג)

פון דיזעלבע אוקראינישע רעדל־פירער, וועלכע האבן גערודפט און אויסגעליפערט די יידן. פון די סאמע ערשטע טעג פון דער דייטשער אקופאציע וויסט נאך ריווציע צו דערציילן א גראנדיעזן עפיזאד פון יידישע מארטיראלאגיע, וואס זי האט צוגעזען — דעם מארש פון די אונגארישע יידן, וועלכע זיינען איבערן הויפט־טראקט פון אונזער קאנט געטריבן געווארן צופיס קיין קאמיעניעץ פאדאלסקי. דאס זיינען געווען די כלומרשטע פוילישע בירגער, וואס הארטי האט אויסגעליפערט די דייטשן.

....ריווציע דערציילט:

„דאס בילד וועל איך ביז אין טויט אריין נישט פארגעסן. עס איז געווען שוין בערך א 6 וואכן נאכן אויסברוך פון דער דייטש־סאוויעטישער מלחמה. מען האט געלעבט אין שרעק, אבער דאך פלעג מען בייטאג זיך ארומדרייען, זיך טרעפן מיט אנדערע יידן. עס זיינען ביי אונדז אין שטוב געווען א פאר מענטשן, ווען מיר האבן פלוצים דערהערט פון שטראז א שרעקלעכע שיסעריי. אלע האבן זיך אנגעהויבן צו צעלויפן, זוכן א באהאלטעניש. גויאישע שכנים האבן אונדז אבער געגומען בארואיקן: „האט קיין מורא נישט! דאס מיינט מען נישט אייך. מען שיסט „נא וויוואט״. קומט וועט איר זען!״

מיר זיינען אוועק איבער די גערטנער צום שטראז און מיר האבן דערזען א ריזיקע מחנה יידן, מענער און ווייבער, יונגע און אלטע, מיט פעק אויף די פלייצעס, מיט קינדער אויף די הענט און אויך אויף פלייצעס. יידן מיט בארד און פאות, יידענעס אין שייטלען — פרומע יידן. אין איין גרופע האט מען געזען א ייד מיט א ספר תורה אין די ארעמס. זיי זיינען געווען טויט־מיד, געבויגן צו דער ערד פאר מידקייט, שיר נישט געפאלן אויפן פנים און דאך האבן זיי כמעט געיאגט, וויל פון בידע זייטן זיינען זיי געווען ארומגערינגלט מיט א מונדורירטער און באוואפנטער עסקארטע, וואס האבן פון צייט צו צייט געעפנט א ווילדע שיסעריי. זיי האבן וואס אן אמת געשאסן אין דער לופט, אבער צווישן די יידן האט דאס שיסן ארויסגערופן וואסאמאל א נייע בהלה.

די קינדער האבן זיך געווארפן צו די מאמעס, זיך געטוליעט צו זייערע קניעס, באהאלטן די קעפלעך אין זייערע קליידער און אלע זיינען נאך שנעלער געלאפן. דאס זיינען אפשר געווען יידן פון מונקאטש, פון קארפאטארוסלאנד, ווייל זיי האבן געהאט אזויפיל קינדער, פרומע יידן... אין א צוויי שעה ארום איז אנגעקומען א פרישע כוואליע, אין די טויזנטער. עס איז געווארן נאכט, האבן די טרייבערס געמאכט „האלט״, אריין מיט די יידן אויפן פילווארים און דארט האבן זיי גענעכטיקט. און דאס וועל איך אויך קיינמאל נישט פארגעסן, ווי די יידן האבן זיך אויף דער גימנע פונ׳ם הויף געשטעלט דאווענען. די זון האט זיך געזעצט, זיי האבן געדאוונט מנחה־מעריב. איך מיט מיינע שוועסטער און נאך מיידלעך פונ׳ם דארף האבן זיך א לאז געטאן צונויפנעמען פאר די יידן עסן. אפילו אין די גוישע שטיבער זיינען מיר געלאפן געקליבן עפל, גוטע, פוילע, שטיקלעך ברויט, מילך פאר די קינדער. אויף דער ערד זיצנדיק האבן זיי געהאדעוועט די קינדער, געוויינט און אפילו א טייל גויעס האבן געוויינט און געגעבן עסן פאר זיי. אינדרויסן אויף דער ערד האבן זיי גענעכטיקט.

דאס איז געווען אין אסיען. עס איז נאך כמעט געווען ווארעם אין דרויסן.״

אזוי האט זיך אוועקגעקייקלט דאס לעבן פון די לאנאוויצער און קאזאטשינער יידן — פון איין ביטערער און וויסטער סענסאציע צו א צווייטער, פון צרה צו צרה, פון גזירה צו גזירה. אין אזיעראן האט זיך געשאפן א יודענראט און זיין אפוטרופסות איבער די דארפס־יידן איז באשטאנען אין דעם, וואס מען האט צו זיי געשיקט מאנען צושטייער צו די קאנטריבוציעס און קודם כל יונגע מענטשן צו שיק ואין לאגער בארקי נעבן טארנאפאל. די יינגלעך זיינען אוועק כמעט גוטוויליק. עס איז אוועק ריווציעס ברודער מענדל, פיניע שיפמאנס זון שמשון, דער זון פון מיין קוזין משה קימעלמאן יודזיע, סאסיע דער כומע פרומעס זון קלמן ראזענבלאט, זיינוועל אייז, מישקע שפערלינג, דוד מעצקערס אידעס פייוול אפפעלבוים און אנדערע. פון זיי איז צוריקגעקומען בלויז מענדל וועלכן מען האט אין 14 חדשים ארום אויסגעקויפט צוזאמען מיט

אפּפּעלבוימען. זיי זיינען ביידע אומגעקומען אין שפּעטערער צייט.

אנהויב ווינטער איז מען נאך געווען אין דארף, אבער די גויים האבן זיך שוין באצייטנס געטיילט און געריסן צווישן זיך, וועמענס יידישע נחלה וועט פון זיי ווער ירשענען. דעם לעבעדיקן אינווענטאר האבן די יידן געהאט אוועקגעגעבן שוין דעם ערשטן חודש נאכן אריינקומען פון די דייטשן און די גויים האבן זיך פארטיילט דערמיט לויט א פאראויס צונויפגעשטעלטער רשימה. אויך די פעלצן און פיטערס האט מען שוין פון לאנג געהאט צוגענומען ביי זיי. בערך פורים־צייט איז אנגעקומען דער באפעל וועגן גירוש.

דער דארפס־„פאליציי" איוואן זאדאראזשניע איז ארומגעגאנגען פון שטוב צו שטוב און אנגעקינדיקט, אז אין משך פון צוויי טעג דארף מען זיך „ארויסציען". מיטנעמען האט מען געמעגט אזויפיל וויפיל עס וועט ארויף א פור. מען האט זיך געדארפט ציען קיין אזיעראן, אבער די משפחה נאגלער האט געהאט א פראטעקציע ביים בארשטשעווער בירגערמייסטער, דער געוועזענער פארוואלטער פון סאפיעהאס גיטער מיטן נאמען מ א ט י ל, מיט וועלכן זיי האבן זיך געקאנט פון זייערע פאכט־געשעפטן. דערזעלבער מאטיל האט אגב געהאט אויסגעאיבט זיין השפעה אין דער פירשטלעכער רעזידענץ בילטשע זלאטע, נישט דערלאזט דארט צו קיין שחיטה ערב דעם אריינמארש פון די דייטשן. (די פירשטלעכע משפחה איז אין יאר 1939 אנטלאפן קיין רומעניע) מאטיל האט דערלויבט 4 יידישע משפחות פון לאנאוויץ זיך צו באזעצן אין בארשטשעוו. בערל און מאיר נאגלער מיט זייערע משפחות, די אלמנה פון הערש איינהארן רוזיע מיט די קינדער און יהודה נאכט. שפּעטער האט זיך קיין בארשטשעוו „אריינגעצויגן" אויך אברהם פעלדשו מיט זיין משפחה. דער רעשט לאנאוויצער יידן און אלע יידן פון דעם קאזאטשינע האבן זיך איבערגעטראגן קיין אזיעראן. דער וויטערער גורל פון אט די צוויי גרופן איז פארבונדן מיטן גורל פון די יידן אין געטא בארשטשעוו און אין אזיעראן, מיט דעם צוגאב, וואס אחוץ די אלגעמיינע פורעניות זיינען זיי דארט אלס פליטים — ווי אומעטום — מער געווען אויסגעזעצט אויף די גזירות מצד דעם יודענראט.

„שוין גוטע עטלעכע וואכן פאר דער איבערזידלונג — באמערקט ריווציע — האבן מיר אנגעהויבן אריבערצוטראגן אין די נעכט קיין בארשטשעוו וואס עס האט זיך נאר געלאזט, דער עיקר מעל און געלד... א פאליאק פון דער שליאכטע האט אונדז געדינגען א פור צום איבערציען זיך און דאס איז אויך געווען א זייער גרויסע טובה.

אונדזער מאמע האט אבער נישט געוואלט פארלאזן די שטוב. געזאגט, אז זי וויל שטארבן דארט, ווו זי איז געווען דאס גאנצע לעבן".

אין געטא־בארשטשעוו, די אקציעס

„אין דערזעלבער צייט, ווי מען האט אונדז ארויסגעטריבן פון לאנאוויץ, האט מען שוין אין בארשטשעוו איינגעפירט א געטא. מיר האבן זיך אריינגעצויגן צו דער משפחה ראזענבלאט, וואס האט געוווינט ביים לאנאוויצער וועג באלד ביים אריינקומען אין שטאט אריין. דאס איז אונדז זייער צונוצגעקומען, ווייל אין די נעכט פלעגן מיר זיך לייכטער קענען ארויסגנב'נען. מיר פלעגן זיך אוועקלאזן צופוס אין דארף אריין, כדי צו זשעברעווען אביסל עסן ביי די גויים, דער עיקר פאליאקן. מיר האבן געוווינט 6 מענטשן אין איין פיצל שטיבל. עס איז באלד געווארן א גרויסער הונגער. מיט דעם, וואס מען האט געבראכט צו פירן פון לאנאוויץ און מיט דעם, וואס מען פלעגט צוברענגען אין די נעכט, האט מען זיך געמוזט טיילן מיט די ראזענבלאטס און מיט די אנדערע משפחות, וואס האבן געוווינט אין דעם הייזל. אין שטאט זענען די בהלות געווען נאך אפּטער, ווי אין דארף, דאס גוטע איז נאר געווען, וואס מען איז מער געווען צווישן יידן. מיט דער צייט האט זיך אבער ארויסגעשטעלט, אז אויך יידן קענען זיין זייער געפערלעך און מען דארף זיך היטן פאר יידישע פאליציאנטן נישט וויניקער ווי פאר די שקצים. מען פלעגט כאפּן אויף ארבעט סיי מענער, סיי פרויען. די יינגלעך האבן זיך נאך אלץ געפונען אין לאגער אין בארקי און מען פלעגט זיי שיקן פּעקלעך. איינער פון די הויפּט־ארגאניזאטארן פון שיקן פּעקלעך איז געווען יענקל מייזל.

אזוי האט מען געלעבט אין געהאקטע צרות דעם גאנצן זומער. מען האט כסדר געשמועסט, אז

עס דארף זיין אן „אקציע“, מען האט געהערט, וואס עס האט זיך אפגעטאן אין אנדערע ערטער. מענטשן האבן אנגעהויבן צו גרייטן באהעלטענישן. אין אונדזער הייזל איז פארמאסקירט געווארן א קעלער, שפעטער האט מען געמאכט א דאפל־מויער ביי דעם פאציאט און צווישן צוויי ווענט זיינען געזעסן 25 מענטשן. אין די ימים נוראים איז די שרעק געווארן אלץ גרעסער. פאר סוכות האט זיך געשאפן א קאמיטעט, מען האט אנגעהויבן צונויפנעמען גאלד מיט זילבער און אוועקגעשיקט קיין טשארטקאוו א דעלעגאציע מיט אסך גאלד אפצובעטן די גזירה. די דעלעגאטן זיינען צוריקגעקומען מיט דער בשורה, אז גאט האט געהאלפן. די געסטאפא האט גענומען די מתנות און צוגעזאגט, אז קיין אקציע וועט נישט זיין. מען האט געהייסן באקן לעקעכער און פראווען דעם יום טוב, ווי גאט האט געבאטן. מיין טאטע מיטן פעטער מאיר האבן טאקע געמאכט א סוכה און מען האט אנגעגרייט אויף יום טוב ווי ווייט מען האט געקאנט, אבער דער פעטער מאיר האטביים קידוש שרעקלעך געווינט. דאס הארץ האט אים געזאגט, אז מער וועט ער שוין קיין קידוש נישט מאכן.

באלד אויפצומארגנס, האלב פיר פארטאג, האט יהודה נאכט אנגעקלאפט צו אונז אין פענסטער: „קינדער, שטייט אויף! די חתונה הויבט זיך אן“. די אקציע איז פארגעקומען גלייכצייטיק אין אזיעראן, בארשטשוו, קאראליוועקע, טויסט, מילניצע, סקאלע.

דורכן פענסטער האט מען דערזען לויפן א המון, איבער דער זייטיקער אולניצע זיינען אלע געלאפן אין פעלד אריין זיך באהאלטן. איך צוזאמען מיטן טאטן און דער מאמען זיינען אריין אין אונדזער באהעלטעניש, בראנציע מיט פערלען האבן זיך געלאזט לויפן אין פעלד אריין. די תבואה איז שוין פון לאנג געווען אפגעשניטן, אבער עס זיינען נאך געווען אויפן פעלד קוקורודזעס, צווישן וועלכע די מענטשן האבן זיך געקלערט צו באהאלטן. עס האט נישט געדויערט קיין מינוט, האט זיך דערהערט א שיסעריי און אלע זיינען געלאפן צוריק. מיינע צוויי שוועסטער האבן נאך באוויזן זיך אריינצובאקומען אין אונדזער באהעלטעניש. אויף א פלאץ, ווו עס האבן געקאנט זיין 6 מענטשן, זיינען געזעסן 14.

דריי א זייגער נאכמיטאג האבן מיר דערהערט אונטער דער טיר פייבישס קול: „טאטע, טאטע!“ ער האט געהאט א פאליציי־נומער. ער איז ארומגעלאפן אונטער די קלאפעס פון די באהעלטענישן און געזוכט דעם פאטער. דער פעטער מאיר איז געהאט אויפגעשטאנען גאנץ פרי, זיך אנגעטון אין דער קאפאטע מיטן טלית און געגאנגען דאווענען. צום סוף האט אים פייביש געפונען שוין צווישן די געכאפטע. ער האט זיך געשטעלט נעבן אים, כלומרשט, אז ער פירט אים אינאיינעם מיט די אנדערע צום זאמל־פלאץ, געמיינט, אז ער וועט אים קענען ארויסשלעפן, אבער ס'האט נישט געהאלפן. ער איז אוועקגעפארן מיט דער באן גלייך מיט די אנדערע. דערנאך האט מען דערציילט, אז זיין הויכע פיגור, מיט דער ווייסער בארד און מיטן בלייכן פנים האט זיך ארויסגעזען פון די וואגאנען, ווען דער צוג איז פארבייגעפארן דורך דער סטאציע טערעסין. ער איז געשטאנען איינגעהילט אין טלית, געדאוונט און געווינט. געווען אלע יארן דער בעל תפילה פון לאנאוויץ.

דורך די שפארעס פון אונזער באהעלטעניש האבן מיר צוגעזען פארשידענע סצענעס. מען האט ארויסגעשלעפט פון א באהעלטעניש די פיר שיינע מיידלעך פון קאפל פינגער — איינע שענער פון דער אנדערער. אז מען האט זיי אנטדעקט האבן זיי שרעקלעך געשריגן און זיך געבעטן מען זאל זיי לאזן לעבן“.

„און אז דער הימל האט זיך נישט געשפאלטן אין דאס געוויין האט גארנישט געהאלפן, ווייל איך שוין נישט לעבן, וואס מיינע אויגן האבן אזוינס געזען...“

ערב אַ נייער אקציע

„נאך דער דאזיקער אקציע האט מען אריינגעטריבן די רעשטן יידן פון אלע ארומיקע ערטער קיין בארשטשוו. דער הונגער, דער שמוץ און די ענגשאפט זיינען געווארן אין לשער. מענטשן האבן גענעכטיקט אין דרויסן אויף דער קעלט, ווייל עס איז נישט געווען קיין פלאץ. עס איז פארגעקומען א כאפעניש. מען האט אוועקגעפירט אסך יונגעלייט קיין טשארטקוו, דערנאך זיינען א טייל פון זיי געווארן אפגעלאזט. זיי זיינען צוריקגעקומען קיין באר־

שטווו און געבראכט פון דארט א טיפוס, כדי אנצושטעקן אנדערע און ארויסרופן אין געטא א מגיפה. אסך מענטשן זיינען אויף דעם אופן פטור געווארן פון זייער לעבן.

נאך פורים 1943 איז פארגעקומען פלוצים א נייע אקציע. אוקראאינער מיט דייטשן זיינען ארומגעלאפן איבער די שטיבער אין געטא און האבן געשאסן ווּעמען זיי האבן געטראפן. איך האב נאך נישט געוווּסט, וואס עס קומט פאר און איך האב ארויסגעקוקט דורכן פענסטער. צוויי יידישע ארדנונגסדינער האבן מיך דערזען און געטאן א געשריי צו מיר: „מערדערין, וואס זיצסטו? אין שטאט גיסט זיך שוין בלוט". איך בין אריין אין אונדזער באהעלטעניש. די פרוי ראזענבלאט מיט א יינגל פון בילטש האבן זיך באהאלטן אין א פאק בעטגעוואנט, האט מען זיי געפונען און געשאסן. ווען מען איז ארויס פון בונקער, האט מען געזען פרומציע ראזענבלאט זיצן אנגעשפארט דעם קאפ אויפן עלנבויגן. מען האט זי גערופן, האט זי זיך נישט אנגערופן, האט מען ערשט דעמלט דערקענט, אז זי איז טויט און ארום איר איז פארקילט א קאלוזשע בלוט. דאס יינגל איז געווען אויסגעצויגן אויף דער ערד, אבער ער האט זיך אנגערופן:

„יא, איך לעב".

ער האט געהאט אדורכגעשאסן א לאפאטקע. מען האט אים חדשים־לאנג מיט גרויס מי קורירט און אויסקורירט, ער איז אומגעקומען שפעטער.

נאך פורים איז מענדל צוריקגעקומען פון דעם לאגער. מען האט אים פארגעלייגט צו גיין אין ארדנונגס־דינסט, האט ער נישט געוואלט. ער איז אריין ארבעטן צו א דייטשן באאמטן אלס גערטנער.

ערב פסח האבן די דייטשן געהייסן דעם בירגערמייסטער לאזן פויקן אין די גאסן, אז אלע יום טובים — חגאות — אוקראאינישע, פוילישע און יידישע, זיינען צוזאמען, יידן מעגן גיין איינקויפן, עס וועט נישט זיין קיין אקציע. איך בין דעמלט געגאנגען פון לאנאוויץ צוריק קיין בארשטשווו, האב איך דערזען אויפן וועג אן אויטא מיט אוקראאינישע מיליציאנטן, וואס האבן געלאדן דאס געווער, האב איך מיך באלד פארנומען אין א זייט און בין אוועק צוריק אין דארף. דער טאטע מיט דער מאמע האבן זיך דעמלט באהאלטן אין בונקער. בראנציען מיט פערלען האט געהאט גענומען צו זיך א גויע פון טולין, וואס פלעגט צו אונדז ברענגען עסן און טוישן פאר זאכן. וועלוול איז געווען אין מארק, געוואלט קויפן קארטאפל און אריינגעפאלן אין דער מהומה. דאסמאל האט מען די געכאפטע געפירט אויפן היליקן ארט. די באהאלטענע האבן דאס צוגעזען דורך די שפארעס. פון פארנט איז געגאנגען מוזיק. מען האט אויסגעשטעלט די יידן איבער א גרוב און אויסגעשאסן. וועלוולען איז געהאט געלונגען צו אנטלויפן אין איין שוך, האט אים אויפן וועג געטראפן א לאנאוויצער גוי, א שכן טימקע מיקעטין, אים אנגעכאפט פארן קאלנער און צוריק פארשלעפט אויפן בית הקברות. די מאמע האט נאך דער אקציע דערציילט א שרעקלעכע זאך, וואס זי האט צוגעזען דורך דער שפארע פון דעם באהעלטעניש. נישט ווייט איז געווען א בונקער, צו וועלכן מען האט נישט געקאנט צוקומען. די מענטשן האבן נישט געוואלט ארויסגיין, האבן די אוקראאינישע מיליציאנטן אנגעשטופט שטרוי און אונטערגעצונדן. דערנאך האט מען געזען, ווי די פארחלשטע, פארשרפעטע יידן האבן אנגעהויבן ארויסצוגיין" . . .

נאך דער פסחדיקער אקציע, האט מען שוין געזען, אז אלע פארזיכערונגען זיינען בלאטע און דאס געטא וועט זיך לאנג נישט האלטן. ריווקע קרעכצט וואס אמאל טיפער, שווערער. זי ציט ווייטער דעם פאדים:

„די מאמע האט אונדז כסדר געטריבן מיר זאלן גיין יעדעס באזונדער פרווון זיין מזל. „אז מען האקט האלץ, פאלט אמאל אוועק אויך א גאנץ שפענדל". בראנציע איז געווען ביי דער גויע פון טולין. מענדל מיט פערלען אין איוואנקאוו. דערווייל האט מען געהערט, אז אמזיכערסטן איז צו זיין אין לאגער אויף דאבראניוווקע. דאס איז געווען אן אריסטאקראטישער לאגער. דארט האבן זיך פארזאמלט די רעשטן פון דער יידישער אינטעליגענץ, אדוואקאטן, דאקטוירים, גוטס־פעכטער. דער ארבעטס־לייטער פון דעם לאגער איז געווען איינער א קריסט מיטן נאמען פעדאראוויטש, וועלכער האט די יידן נישט שלעכט באהאנדלט און זיי האבן אים געגלויבט, אז ער וויל זייער טובה. אממיינסטן האפונונגען האט מען גע־

לאנאוויצער מיידלעך (אלע אומגעקומען)

לייגט אויף די פלאנטאציעס פון קאקסאגיס — אזא גראז, פון וועלכן מען האט געצויגן א מילך ווייסן זאפט און דערפון האבן די דייטשן פראדוצירט קינסטלעכן גומי. אויך אנדערע פלאנצן האט מען דארט געבוים. פון לאנאוויץ איז דארט געווען יאסיע קימעלמאן מיט פעפציען און מיט איר יינגעלע מונדעק. דארציע קימעלמאן, זיין פרוי, וועלכע איז געווען האלב פאראליזירט, איז געווארן געשאסן בשעת דער אקציע אין אזיעראן. דא האט זיך אויך געפונען אניע פאהארילעס, ביילע גראסערס איניקל, מיט איר מאן און קוזין האנס פאהארילעס, וועלכער האט געהאט געהאלטן אין פאכט דאס פאמיליע־גוט זאַלוטשע. אין איינעם א מיטוואך האט מיך די מאמע ארויסגעפראוועט קיין דאבראניוווקע אין איינעם מיט יהודה נאכטס טאכטער מאניע. דאס איז געווען פאר שבועות און גאר אינגיכן האט אונז אנגעיאגט אין דאבראניוווקע די ווייסטע און פינסטערע בשורה, וועגן דער נייער גרויסער פארניכטונגס־אקציע, וואס איז פארגעקומען כמעט ערב שבועות, צוויי טאג אין סיוון. איך געדענק די דאטע — ליידער — דאס איז די דאטע ווען איך שטעל אויף א יארצייט נאך מיינע טאטע־מאמע. דאסמאל האט מען געהרגט אויפן ארט. דער טאטע מיט דער מאמען זיינען אויך דאסמאל בשעת דער אקציע אריין אין אונדזער באהעלטעניש, אבער איצט זיינען שוין געווען ווייניקער יידן צו כאפן, האט מען שטארק געזוכט. צום הייזל פון די ראזענבלאטס פון וואנען מ'האט געהערט א קול פון א קינד, האט מען געברענגט צו פירן א פוילישן אינזשיניער, ער זאל מעסטן און בארעכענען, ווו עס קען זיין א באהעלטעניש. ער האט געמאסטן און אנטדעקט די דאפלטע וואנט.

מענדל און בראנציע מיט פערלען זיינען געקומען צו לויפן צו מיר קיין דאבראניוווקע. דא האבן מיר באוויינט אונדזער בראך. פון דאנען זיינען זיך אויפסניי צעגאנגען אונדזערע וועגן. בראנציע איז געבליבן מיט מיר אין דאבראניוווקע, מענדל מיט פערלען, וואס פלעגן אויך פאר דער מלחמה בעל הביתעווען אין בלישטשענקע, האבן זיך אוועקגעלאזט אהין. מענדל האט דארט געהאט א גוטן פריינט א בעל בית מיטן נאמען דזיאדאך, א פאלאק און יענער האט אים טאקע אריינגענומען צו זיך. ער האט אים מיט פערלען אויסבאהאלטן און געהאַדעוועט ביז צום אריינקומען פון דער רויטער ארמיי. נישט מער מענדל האט נישט געהערט דזיאדאכן, צו פרי ארויס אויף דער ליכטיקער שיין און אוקראאינישע באנדיארן האבן אים מיט פערלען דערשאסן, ווען זיי האבן זיך געלאזט אין וועג אריין קיין בארשטשוו. נאר מיר ביידע, איך און בראנציע זיינען געבליבן לעבן פון אונדזער גאנצער משפחה״.

ריווציע איז פיל צו פרי צוגעקומען צו אט דער אונטערשטער שורה פון איר משפחה־גורל. עס איז נאך פאראן די גאנץ לאנגע פרשה פון עלף חדשים אין א באהעלטעניש ביי א לאנאוויצער פאלאק און פאר דעם דער קורצער עפיזאד פון דאבראניוווקער לאגער, וואס איז פארגעקומען ערגעץ סוף יוני, אדער אנהויב יולי 1943. דאס איז אייגנטלעך געווען א„שטילע״ צייט — אחוץ עט־

לעכע ביז גאר שטורמישע עפיזאדן, ווי א שטייגער דער איבערפאל פון די באנדעראווצעס אויף דעם פוילישן ישוב אין לאנאוויץ — און דאס דערציילט מיר ריווציע זייער נערוועז. זי שפרינגט פארויס, זי שפרינגט צוריק אין איר דערציילונג. זי איז מחוייב אפצוגעבן עדות וועגן אלץ וואס איז געשען, אבער די נערוון האלטן דאס נישט אויס. אויך פאר מיר איז דאס פארשרייבן די דאזיקע עדות, שווערער ווי אלע פון מיינע הונדערטער עדויות, וואס איך האב פארשריבן. אז א יעדער אומגעקומענער איז פון מיינע, אדער ריווצעס נאענטע, פון קינדוויז אן באקאנטע, אייגענע און אפילו די נעמען פון די מערדער, זיינען נעמען פון היימישע, שכנים, מיט וועלכע מען איז צוזאמען געוואקסן, געגאנגען אין שול. איך הער, וועגן דעם לעצטן גילגול פון דעם וויציע יאסיע, מיין מאמעס יונגסטער ברודער. דעם שטראלנדיקן, מעכטיקן גיבור פון מיין קינדער־וועלט. דעם הויכן און ברייטן, דעם רייכן תקיף, דעם פריילעכן שפעטער פון דער גאנצער געגנט. ווי ער האט נישט געהאט צו עסן, ווי ער האט זיך פארגנבעט אין א נאכט, נאך א מארש פון עטלעכע קילאמעטער, געקומען פון דאבראניוווקע קיין לאנאוויץ און געוואלט אנגראבן אביסל קארטאפל אויף זיין אייגענעם גארטן. און ווי עס איז ארויס פון מיין זיידנס ברייטן הויז מיט די צוויי גאנקעס דער גוי דער יורש און ווי ער האט אים מיט אכזריות און בזיון פארטריבן פון דארט...

וועל איך פרווון בקיצור איבערגעבן, אט דאס לעצטע קאפיטל, וואס ריווציע האט מיר שטאמלענדיק און קרעכצנדיק דערציילט.

צוריק אין לאנאוויץ

דער רעזשים אין לאגער דאבראניוווקע איז נישט געווען צו שטרענג. דער לאגער־פירער פעדעראוויטש האט אויסגעטיילט יידישע אויפזעערס, וועלכע זיינען געווען פאראנטווארטלעך פאר דער ארבעט. אויך מיין פעטער, יאסיע קימעלמאן איז דעמלט געווען א שטיקל „אקאמאן" ביי פעדעראוויטשן און ער האט גאנץ ערנסט גענומען זיינע פליכטן. די צוויי שוועסטער פלעגן אמאל נאך דער ארבעט ארויסגיין נעכטיקן צו איינעם א קריסט מיטן נאמען באראן, זיי האבן געארבעט ביי בוראקעס, אבער דער קאפ איז זיי געווען ביי עפעס אנדערש. א פאר טעג פאר דער אקציע האבן זיי געטראפן ביי באראנען דעם פאלאק אדאמאווסקי, וועלכער האט זיי דערציילט בסוד, אז מען דארף ליקווידירן דאס לאגער אין דאבראניוווקע. בראנציע איז באלד נישט צוריק געגאנגען אין לאגער, ריווציע איז געגאנגען ווארענען יאסיען, אבער ער האט איר נישט געוואלט גלויבן. „פעדעראוויטש ווייסט נישט און דו ווייסט" — האט ער איר געענטפערט און געהאט א טענה, הלמאי די שוועסטערס האבן נישט געענדיקט דאס אונטערשארן זייער חלק בוראקעס. ריווציע האט געהאט שכל מער גלויבן אדאמאווסקין און אויף צומארגנס איז זי שוין אויך אין לאגער נישט צוריקגעגאנגען,ביידע מיידלעך זיינען אוועק אויף דער „שליאכטע", אין דעם פוילישן טייל לאנאוויץ, וואס איז געלעגן אויפן לינקן ברעג ניטשלאווע, נענטער צו דאבראניוווקע און הלובאטשאק. דארט האבן זיי געהאט א צוזאג פון דעם געוועזענעם וויטס סטאשקע שטשעפאנאווסקי שטיף־זון מיטן נאמען מיכאל אז ער איז גרייט זיי אויסצובאהאלטן. און ווי נאר זיי זיינען צו אים געקומען, איז שוין געווען א ידיעה, אז דאבראניוווקע איז ביינאכט געווארן ארומגעשטעלט און מען שיסט אויס די יידן דארט אויפן ארט. עס האט זיך דערהערט א שרעקלעכע שיסעריי. דער פאלאק האט זיך שטארק דערשראקן און געהייסן די מיידלעך אוועק אין פעלד אריין זיך אויסבאהאלטן צווישן די תבואות. ער האט פארויסגעזען, אז א טייל יידן וועלן זיך צולויפן און מען וועט אויף זיי מאכן אבלאוועס, וועט מען זיי זוכן אין די פוילישע כאטעס. אזוי איז טאקע געווען. א היפש ביסל יידן האבן זיך באוויזן ארויסצובאקומען און זיי האבן ארומגעבלאנדזשעט איבער די פעלדער־וועלדער, געזוכט א לאך זיך צו פארשטעקן. די ערד האט זיך נישט געשפאלטן זיי אריינצונעמען אין איר שויס. מען האט פון אלע זייטן געהערט געוויינען און געשרייען פון מענטשן וואס זיינען געכאפט געווארן.

פארלארן דאס געפיל פון הונגער און קעלט

ריווציע מיט בראנציען זיינען אפגעלעגן אויפן פעלד, צווישן די זאנגען שפהן, טעג. איך פרעג זי,

צי זיינען זיי ביינאכט געגאנגען זוכן עסן, זאגט זי מיר, אז נישט. עס דאכט זיך איר איצט, אז זי איז צוזאמען מיט דער שוועסטער אין משך פון עטלעכע טעג געלעגן און זיך נישט גערירט, אז זיי האבן נישט געפילט קיין הונגער, קיין קעלט, געווען ווי פארשטארצט. „אז עס איז אונדז באשערט געווען צו לעבן, האט גאט אלע מערדער די אויגן פארשטעלט". זיי האבן געהערט גוישע געשפרעכן. גויעס האבן געשלעפט פעק מיט זאכן, וואס די יידן האבן געלאזט אין לאגער. זיי האבן גערעדט וועגן די הרוגים, וואס זיי האבן געזען זיך וואלגערן אין דאבראניוועקע אויפן טויק. זיי האבן נאך געלאכט פון די פאזעס אין וועלכע זיי זיינען געלעגן נאכן טויט. און נאר איין מאל איז געשען, אז די שוועסטערס האבן פלוצים דערזען אויסוואקסן נעבן זיך א שייגעץ מיט א ביקס און זיי האבן געמיינט, אז איצט איז שוין געקומען זייער לעצטע שעה. דאס איז געווען דער זון פון רויטהאריקן ערדלאזן פויער יורקע קוקא, וועלכער האט נאך אין מיינע צייטן געהאט אין דארף א שלעכטן שם. דאס זונדל זיינס איז געווען א פרי, פאר וועלכן מען האט מורא געהאט סיי אין די סאוויעטישע צייטן, סיי אין די דייטשע. עס איז אבער געשען א מאדנע זאך. „עס איז באשערט געווען צו לעבן" — חזרט ריווציע איבער. דער שייגעץ האט צו זיי א מאך געטון מיט דער האנט ווייזנדיק אויפן מויל, אז זיי זאלן זיין שטיל, זיי זאלן נישט מורא האבן. „נעזאם, נעזאם" — האט ער צו זיי געטאן א שעפטשע, דאס הייסט, אז זיי זאלן זיך ווייטער האלטן נידעריק ביי דער ערד, קיינער זאל זיי נישט זען. ער איז אוועק. ריווציען דאכט זיך, אז עפעס האט אמאל יורקא קוקא געהאט א טובה פון איר טאטן און דווקא דער דאזיקער „האלאדריגע" האט געהאט א שטיקל גאט אין הארץ.

און דערנאך זיינען שוין קיין לעגאלע יידן אין דער געגנט אינגאנצן נישט געווען. ווען עס האט זיך אביסל איינגעשטילט האט מיכאל באזעצט די צוויי מיידלעך אין סטאדאלע ביי זיין אוקראינישער שוויגער, אן אלמנה, די אלטע וואסילענטשיכע, וועלכע איז געווען אלט 96 יאר זי האט געהאט אין דארף א שם פון א קארגער מרשעת און דאס איז פאר די מיידלעך געווען זייער גוט. קיינעם וואלט נישט איינגעפאלן זי חושד זיין אין אזא זאך, ווי אויסבאהאלטן יידן. ריווציע האט ממש נישט קיין ווערטער אפצומאלן די פיינקייט און די מאראלישע האלטונג פון מיכאל וועלכער האט די צוויי שוועסטער באהאנדלט אויסערגעוויינלעך איידל און ער האט זיי נישט אויסגענוצט אין קיין שום זין.

מיכאל פלעגט זיי ברענגען ידיעות וועגן אנדערע געציילטע יידן פון לאנאוויצער אפשטאם, וואס האבן זיך נאך אלע ליקווידאציעס ארומגעבלאנקעט איבער די וועלדער און דערפער פון דער געגנט. זיי האבן געוווסט וועגן זעליק גראסער מיט זיין זון יאסל, וועגן משה קימעלמאן, וועגן אברהם פעלדשו מיט זיין גאנצער משפחה. זיי האבן דאכט זיך כלל נישט געוווסט וועגן דעם זון מיט א טאכטער פון משה פעלדשו, וועלכער האט שוין פאר דער מלחמה זיך ארויסגעצויגן קיין בארשטשאוו און זיין זון בן־ציון איז א שטיק צייט געזעסן באהאלטן ביי איינעם פון די כאדזשיקאווסקיס אויף דער שליאכטע, גאנץ נאענט פון דעם ארט, ווי עס זיינען געזעסן באהאלטן ריווציע מיט בראנציען.

ווי געשפענסטער פון אונטער דער ערד

צוויי קליינע עפיזאדן דערציילט ריווציע פון דער צייט. א מעשה וועגן אירער א וואנדערונג אינמיטן דער נאכט צו די ראגאווסקיס אפצונעמען זאכן — „ווי א דוך". זי האט דעמלט מורא געהאט פאר זיך אליין. עס האט זיך איר אויסגעדאכט, אז זי איז שוין א געשפענסט פון יענער וועלט און טאקע ווי פאר א געשפענסט האט זיך פאר איר דערשראקן די פרוי פון וולאדעק ראגאווסקי. איר אלץ געגעבן, אלץ נאכגעגעבן, אבי זי זאל נאר וואס שנעלער פארלאזן דאס הויז... א צווייטע מעשה איז וועגן דעם, ווי א טאכטער מיט אן אייניקל פון דער אלטער בעל הביתטע זיינען געקומען פון קאנסטאנציע, אריין אין סטאדאלע און פלוצים אנטדעקט די מיידלעך. דער שייגעץ האט פארלאנגט פון די מיידלעך, אז זיי זאלן מיט גוטן פארלאזן דעם פלאץ. דערנאך האט אבער זיין מאמע אויף זיי רחמנות באקומען — אזויפיל צייט האבן זיי זיך אויסבאהאלטן פארן טויט; וואוהין וועלן זיי איצט גיין. די מיידלעך האבן געהערט, וואס זיי האבן גערעדט צווישן זיך און אויך דאסמאל האט זיך די

קאטאסטראפע אויסגעלאזט מיט גוטן. זיי האבן אפילו נישט אויסגעזאגט דער אלטער אז די מיידלעך זיצן אויפן בוידעם פון דער סטאדאלע. „אלץ, ווייל עס איז באשערט געווען צו לעבן" — חזרט ווידער ריווציע איבער.

נאך מער האט אין זייער מזל געגלויבט דער קריסט, וואס האט זיי געראטעוועט. און דאס האט א שייכות צו נאך א מעשה — די דראמע פון די לאנאוויצער פאלאקן. איך האב געהערט די מעשה פון בן־ציון פעלדשו נאך אין יאר 1945.

ווי באוווסט, האט זיך דער חלום וועגן א זעלבשטענדיקער אוקראאינע אונטער דעם דייטשן פראטעקטאראט אויסגעלאזט מיט גארנישט. האבן דעריבער די אוקראינישע נאציאנאליסטן ארגאניזירט אן אונטערערדישע באוועגונג, וואס האט אויסגעהאלטן באוואפנטע באנדעס, וועלכע האבן כלומרשט געקעמפט קעגן דער דייטשער אקופאציע־מאכט, דער עיקר האבן זיי אבער עוסק געווען אין אויסראטן די פוילישע און ידישע באפעלקערונג. זיי זיינען א דאנק דעם טאלערירט געווארן דורך דער דייטשער מאכט, בפרט אין דער צייט, ווען דער מזרח־פראנט האט זיך איינגעבראכן און עס האט זיך אנגעהויבן דערנענטערן די רויטע ארמיי, קעגן וועלכער די אוקראיניש־פאשיסטישע פארמאציעס, גלייך מיט די פוילישע רעכטע פארמאציעס אין מעריב — האבן געקאנט ווערן א געוווּנטשענער דיווערזיע־כוח. די „בולבאווצעס" אויפן וואלין און די „באנדעראוועצעס" אין גאליציע (אויפן נאמען פון דעם אוקראינישן טעראריסט, וואס האט דערשאסן דעם פוילישן מיניסטער פיעראצקי און אנטלאפן קיין דייטשלאנד) — האבן אין די יארן 1943 און 1944 אויסגעמארדעט גאנצע פוילישע ישובים, סיי פון די אסאדניקעס, וואס דאס אומאפהעניקע פוילן האט באזעצט אויף פארצעלירטע גיטער ביי די מזרח־גרעניצן, סיי פון די אלטע, שטארק רוטעניזירטע רוימיש־קאטוילישע אינזולעך, וואס האבן עקזיסטירט אינמיטן ים פון דער גריכיש־קאטוילישער פאלקס־מאסע אין משך פון הונדערטער יארן.

די קאטאסטראפע פאראייניגט רעשטלעך פון יידן און פאלאקן

די דאזיקע פאלאקן האבן ס'רוב געערדט צווישן זיך אוקראיניש, זיך משדך געווען מיט אוקראינער און געלעבט מיט זיי בשלום. איצט האבן זיי זיך געפילט באדראט גלייך מיט די יידן און דערפון נעמט זיך דער כאראקטעריסטישער מאמענט, וואס מיר טרעפן אן אין אלערליי מאטעריאלן וועגן יידישן גורל אויף די דרום־מזרח־קרעסן: דער רוב העלפערס זיינען פאלאקן. אין גאליציע האט אפילו עקזיסטירט א יידיש־פוילישע צוזאמענארבעט צווישן באוואפנטע עלעמענטן, וועלכע האבן זיך ארומגעדרייט אין די וועלדער און זיך פארטיידיקט סיי פאר דייטשן, סיי פאר איקראינישע באנדעס. די פאלאקן פון לאנאוויץ האבן זיך גערעכנט פאר מיוחסים. זיי האבן געפירט זייער שטאם פון נעבן קראקע און נישט געארבעט קיין פאנשטשיזנע פארן אפשאפן דאס לייבאייגנטום אין עסטרייך אין יאר 1848. צוליבדעם האט זייער ווין־קווארטאל געהייסן שליאכטע. זיי זיינען געווען א „כאדאטשקאווע" — א פויערן־שליאכטע, וואס איז געווען צונויפגעשטעלט פון עטלעכע פארצווייגטע משפחות. מיר טרעפן אין די שילדערונגען פון די געראטעוועטע יידן די נעמען אדאמאווסקי, שטשעפאנאווסקי, זיולקאווסקי, די פוילישע פויערן פון דער „שליאכטע" זיינען געווען ארגאניזירט אין א רעליגיעזער חברה — א „בראצטווע" פון הייליקן פראנציסעק — און עס איז נישט אויסגעשלאסן, אז אויך דער פאקט האט משפיע געווען אויף זייער לייטישער האלטונג לגבי יידן. מיר זעען אויך דעם פאקט אלס א פארשפרייטע דערשיינונג. רעליגיעז־אקטיווע גרופן, מיטגלידער פון סעקטעס א. ד. גל. זיינען אוימעטום מער פון אנדערע געווען נוטה צו העלפן די גערודפטע יידן. (סובאטניקעס, ביבל־פארשער א. א. וו.).

דעם לעצטן ווינטער פאר דער באפרייאונג איז פארגעקומען דער איבערפאל אויף דער שליאכטע. די באוואפנטע באנדע איז געקומען פון אויסערן דארף, אבער די ארטיקע רעדל־פירער האבן די זאך צוגעגרייט און מיטגעווירקט אין איר דורכפירונג. די שליאכטע איז געווארן „ארומגעשטעלט" אזוי ווי א געטא בשעת אן אקציע. פון איין זייט איז געשוווּמען די ניטשלאווע.

די באנדעראוועצעס האבן אונטערגעצונדן די שליאכטע פון אלע זייטן און האבן געעפנט אויף די

אנטלויפנדיקע פון די פלאמען א געדיכטע שיסעריי פון מאשין־געווער, ווי בן־ציון פעלדשו האט מיר דערציילט, זיינען די באנדיטן געווען אזוי צעיושעט, אז זיי האבן געשאסן נישט נאר צו די מענטשן, נאר אפילו צו די בהמות, וואס זיינען געלאפן פון דעם פייער. וויפל זיינען געווארן געהרגט? וויפל האבן זיך געראטעוועט פון דעם איבערפאל? — דאס וויסן נישט צו דערציילן די געראטעוועטע יידן. דאס מערקווירדיקע דערביי איז דאס, וואס דווקא די יידן, וואס זיינען געווען באהאלטן אויף דער שליאכטע זיינען געבליבן לעבן. בן ציון איז ארויס פון זיין בעל הבית און אוועק זיך באהאלטן הינטער א פעלז, אויף דעם בערגל, הינטער וועלכן עס איז געשטאנען די שטוב פון זיין בעל הבית. אהין פלעגט ער שטענדיק לויפן אין מאמענטן פון סכנות. פון דארט האט ער צוגעזען די שרפה און די מהומה, וואס האט געדויערט עטלעכע שעה. געבליבן לעבן זיינען די, וואס האבן זיך באוויזן צו באהאלטן אויף אן ארט, ווו די פלאמען און דער רויך האבן נישט דערגרייכט. צווישן זיי די בעלי בתים פון די צוויי שוועסטער, וועלכע זיינען אריינגעקראכן אין א קעלער אויף קארטאפל. מיכאל האט דערנאך געטענהעט, אז זיי האבן זיך געראטעוועט אין זכות פון די צוויי יידישע יתומות.

און אזוי זיינען די מיידלעך אויסגעזעסן אויפן זעלבן ארט, ביז דער פראנט האט זיך דערנענטערט, איבערגעקומען די בהלה פון דעם ריקצוג, ביז צו יענעם פאר־פסחדיקן פארנאכט, ווען מיכאל איז אריין צו זיי אין סטאדאלע און אויסגערופן: „וואס זיצט איר? קומט ארויס! איר זיינט שוין פריי".

נאך דער באַפרייאונג

ריווציע מיט בראנציען זיינען אוועק קיין בארשמשוו, ווו עס האבן זיך אנגעקליבן אביסל געראטעוועטע יידן פון וואלד און פון די דערפער. עס איז געווארן איינגעשטעלט צוריק די סאוויעטישע מאכט, אבער די באנדעראווצעס האבן נאך גראסירט א לאנגע צייט. ממשיך געווען דאס מארדן יידן, טעראריזירט מיט איבערפאלן און נקמה־אקטן די באפעלקערונג.

מערקווירדיק איז דאס, וואס ריווציע דערציילט וועגן דער אקושערין יולציע קאטאמסקא די טאכטער פון קורניצקין, א שם דבר אין דארף און אין דער גאנצער געגנט. זי האט אסך געהאלפן די יידן, וואס האבן זיך ארומגעדרייט אין לאנאוויץ מיט עסן, אמאל מיט א ווינקל זיך צייטווייליק אויסצובאהאלטן. זי האט ביי זיך געהאלטן 7 יידן אסתר נאגלער און שוע לינדענבוים, משה קימעלמאן, פייוול אפפלבוים מיט זיין פרוי פריידע און פייוויש נאגלער — און אסתר'ס א זון. זי האט געקאנט יעדן איינעם אין דער געגנט, געוווסט אלע פארברעכנס וואס זיינען געווארן אפגעטאן אין משך פון דער גאנצער צייט. אין איינעם א טאג איז זי געקומען קיין בארשטשוו, אריינגעקומען צו די מיידלעך, זיך געהיסן מכבד זיין מיט א גלעזל בראנפן און דערקלערט, אז איצט וועט זי קאנען שטארבן, ווייל זי האט אפגעגעבן עדות וועגן די מארדן און גזילות, וואס זי האט צוגעזען. זי איז אהיימגעפארן קיין לאנאוויץ און דיזעלבע נאכט האבן באנדעראווצעס ארויסגעשלעפט זי און דערשאסן נישט ווייט פון איר הויז. יולציע קאטאמסקיע איז דעמלט אלט געווען איבער 70 יאר.

און אט וואס ריווציע מיט בראנציען האבן אליין געשריבן אין א בריוו צו זייערן א פעטער אין אמעריקע, — דער מאמעס א ברודער — נאך דער באפרייאונג:

„מיר בײדע זיינען געבליבן אזוי ווי שטיקלעך פון א צעבראכענער שיף, נישט אהין און נישט אהער. פון דעם גאנצן דארף זיינען געבליבן 9 נפשות. אברהם פעלדשו מיט זיין פרוי און קינדער און שמואל קאנס צוויי אייניקלעך, וועלכע זיינען געווען אין דער רויטער ארמיי פון יאר 1941. אויך אן אייניקל פון פייביש לייבהארט, א קינד פון שיינדלען אין סקאלע האט זיך געראטעוועט, זאנסט קיינער נישט".

אין דעם בריוו דערמאנען אפאר מאל די שוועסטער, אז אין לאנאוויץ מיט קאזאטשינע זיינען געווען פאר דער מלחמה 150 יידישע נפשות. הייגט זיינען אט די דערפער אינגאנצן „יודענריין".

רעטונג שווערער ווי טויט

בונציע פעלדשו פון לאנאוויץ (איצט אין ניו יארק) א מוטער פון פיר קינדער און קרוב צו 70 דערציילט:

איך האב חתונה געהאט קיין לאנאוויץ, געוווינט אונטערן בארג אויף דער זאסטאוויע אין א קליין שטיבעלע. שווער געהארעוועט, האב איך אויך זיך צונויפגעלייגט געלט אויף קויפן פעלד און אן אנדערע דירה. ביי דער דירה איז געווען א גארטן, אין וועלכן עס זיינען געוואקסן שיינעביימער, צווישן זיי א יאשין־בוים זייער א גרויסער. ווען מען האט אונז פון דארף ארויסגעטריבן, האב איך געוואלט מיר אפהאקן א צווייג פון דעם בוים, איז צו צו מיר הישקע פון אונטערן בארג — א פויער א הויכער אין א קוטשמע און שטיוול — און האט אנגעהויבן צו שרייען: „פארנעם זיך פון דאנעט, גענוג צו לעבן! ס'איז געקומען היטלער, ער וועט אייך אויסהרגענען". דער פויער הישקע איז געווען אן ארעמער און פלעגט געניסן פון מיין הילף. איך פלעג אים לייען געלט. הישקעס אידעם איז געפאלן פון די הענט פון זיינע חברים, ווייל זיי האבן זיך נישט געקאנט צעטיילן מיט די אנגערויבטע פארמעגנס פון די יידן.

איך האב געפירט די בעל־בית'שקייט, איך האב נישט דערעסן און נישט דערשלאפן. איך פלעג אויפשטיין גאנץ פרי און געגעבן עסן די בהמות. איינע פון זיי האט געהייסן „רוזשקע", די צווייטע „מאנקע". אויך האב איך אנגעפלעקעט קעלבעלעך. די בהמות האב איך אויסגעפלעקעט. אט די צוויי בהמות האט נאך הילטערס קומען צוגענומען נעסטאר וואלאשין, ימח שמו.

ווי נאר היטלער איז געקומען, זיינען אריין באנדיטן אין שטוב, האבן אלעס ארויפגעלייגט אויף א פור און מיר זיינען דורך א פענסטער ארויס. דער שכן וואסיל פאיאווסקי, וועלכער האט פון מיר נוצן געהאט און איך פלעג אים טאן גרויסע טובות, האט געהערט אונדזער גרויס געשריי און געוויין, אבער ער איז אפילו נישט ארויסגעגאנגען פון דער שטוב.

ווען מען האט מיך ארויסגעטריבן פון דער שטוב האט זיך אריינגעצויגן אהין א פויער פאוולא ליפקע. אז ס'איז געקומען זומער, פלעגט ער מיך נישט לאזן אפרייסן אן עפעלע. ער פלעגט זאגן: „גיי פון דאנען, ס'איז שוין נישט דיינס, נאר מיינס". מיכאשקע סטאכאטש איז געווען א גוטער פויער, נאר אויסבאהאלטן אונדז האט ער נישט געוואלט.

אזוי ווי מען האט ארויסגעטריבן די יידן פון לאנאוויץ בין איך געגאנגען קיין בארשטשווו. דאס לעבן איז געווען שווער, נאך א שטיקל ברויט האב איך געמוזט גיין קיין לאנאוויץ ביינאכט, צוועלף א זייגער. נישט איינמאל האט מען מיך געפאקט און מ'האט מיך געשלאגן. מיין מאן איז געווען א גלעזער, ער פלעגט אמאל האבן ארבעט, דערפאר האט ער באקומען פראדוקטן און ביינאכט האבן מיר דאס געדארפט אהיימטראגן. די קינדער האבן ביטער געוויינט ביז זיי האבן אונדז צוריק געזען אין בארשטשווו מיטן לעבן.

דערנאך, אז בארשטשווו איז געווארן „יודענריין", זיינען מיר אנטלאפן אויפן פעלד. איך האב געפונען א יתומה'לע מיט אירן א פעטער, וועלכער האט געשטאמט פון די הוצולן און האט אונדז אריינגעלאזט אין א קופע האלץ. מיר זיינען דארט געזעסן אין די גרעסטע פרעסט. איינמאל זיינען אוקראינישע מיליציאנטן אראפגעקומען זוכן יידן. זיי האבן געזוכט אויף דער פאדווירע און מיר האבן זיי געזען דורך די שפארעס. זיי זיינען שוין געווען נאענט צו אונדז. דערווייל האט איך מיליציאנט געזען לויפן פויערים, האט ער געמיינט, אז דאס זיינען יידן, זיינען די מיליציאנטן נאכגעלאפן די פויערים און מיר זיינען געבליבן לעבן. דערנאך האט די יתומה מיט איר פעטער גרויס שרעק געהאט און זיי האבן געוואלט, מיר זאלן פון דארט אוועקגיין. ארום דריי וואכן האבן מיר געוואנדערט און האבן נישט געהאט ווו אנידערצולייגן דעם קאפ. דערנאך זיינען מיר צוריקגעקומען און האבן קוים אויסגעבעטן א שטיקל פלאץ צו בא־

האלטן זיך. די יתומה האט אונדז צוריק אריינגעלאזט אין דער קופע האלץ. דורך די שפארעס האב איך געזען ביינאכט, וו עס פלעגן גיין נאך עסן צו פויערים מאיר נאגלערס טעכטער אסתר מיט בראנציע. אין דעם ווינקל (די פאמניערקעס) פלעגן זיך אויך ארומדרייען משה קימעלמאן און פייוויש נאגלער. דערנאך האב איך געהערט זייערע געשרייען, ווען מ׳האט זיי געמארדעט. די פויערים אליין פון דעם דארף האבן זיי געהרגעט — טאראס זשארע און ווידיוק.

ווען די רוסישע פארטיזאנקע איז געקומען און די יידן זיינען ארויס פון די באהעלטענישן, האבן זיי די באנדעראוועס צום רעשט אויסגעהרגעט.

אברהם פעלדשו, א גלעזער, איבער 70, דערציילט:

נאך דער ערשטער מלחמה האבן אנגעהויבן אונטערצוגיין די פרנסות פון פראפינאציעס, קרעטשמעס. יידן אין דארף האבן איינגעזען, אז ערד איז זייער השוב. מ׳האט אנגעהויבן אוועקווארפן לופט־מסחרים און זיך גענומען צו ערד־ארבעט. אין דארף זיינען געווען צוויי הויפט־מיינונגען וועגן דער צוקונפט פון יידן. חנינה אויערבאכס מיינונג איז געווען, אז מ׳דארף ארויספארן קיין אמעריקע אדער קיין ארץ־ישראל. דאקעגן זעליג קימעלמאן איז געווען ביי דער מיינונג, אז יידן דארפן בלייבן דא און פארנעמען זיך מיט ערד־ארבעט. ער פלעגט זאגן: „וואס הייסט דען ארץ־ישראל? ערד און יידן! אויב יידן וועלן זיך פארנעמען מיט ערד־ארבעט, וועט דא זיין ארץ־ישראל.

אין לאנאוויץ זיינען געווען צוויי קלויזן: אין איין קלויז האט מען געדאוונט מנחה און אין דער צווייטער האט מען געדאוונט מעריב. אין דער לאנאוויצער קלויז איז געווען גבאי זעליק קימעלמאן און אין דער קאזאטשינער קלויז פייביש לייבהארט.

מיין פעלד האב איך אליין באארבעט, איך האב אליין געאקערט, געזייעט און געשניטן. זומער ווען די זון האט געווארימט און די היץ איז געווען גרויס, בין איך געשטאנען אין פעלד מיט מיין גאנצער משפחה און געשניטן די תבואה. אט דאס פעלד האט מיר היטלער צוגענומען, געמאכט מיך אויס בעל־הבית.

(פארצייכנט 1946 דורך בן־ציון פעלדשו)

יצחק ניימן

פון זיבעציג געבליבן דריי

דער גורל פון די יידן אין הליבאטשאק

אין 1936 בין איך געווען פריוואט־לערער אין הליבאטשאק. איך האב דארט געלערנט די קינדער עברית און תנ״ך. דאס דארף געפינט זיך 7 ק״מ פון אזיעראן. די הייזער זיינען געבויט אויףביידע זייטן שטראז (שאסיי). אויף איין זייט האבן געוווינט פאלאקן, אויף דער אנדערער בלויז אוקראינער. יידן האבן געוווינט ס׳רוב אויף דער אוקראינישער זייט. די וועגן זיינען געווען שלעכטע, אסיען־צייט האט מען נישט געקאנט ארויסציען די פיס פון דער בלאטע און מען האט געמוזט אנטאן הויכע שטיוול.

אין דארף האבן געוווינט בערך 60—70 יידן. דאס זיינען געווען די משפחות פאלקענפליג, שווארצבאך, משה שעכטער און אביגדור קאלמוס, מער, פלאם. באשעפטיקט האבן זיי זיך מיט האנדל. פאלקענפליג און קאלמוס זיינען געווען בהמה־סוחרים, משה שעכטער האט געהאט א שניט קראם, אביגדור קאלמוס האט צוזאמענגעקויפט אייער, שווארצבאך האט געהאלטן א פראפינאציע און זיין איידעם האט געהאט א שפעצעריי־געשעפט.

די הייזער פון די יידן זיינען געווען טיפיש דארפיש, נידעריקע שטיבער. פאלקענפליג און קאלמוס האבן געוווינט אין הייזלעך מיט שטרויענע דעכער. שווארצבאך האט געהאט א הויז ביים שטראז — מיט א ווערענדע — מען האט געמערקט, אז דאס איז א

גאספאדע. דארט האט מען געקענט איבערנעכטיקן, באשטעלן א מיטאג.

שעכטער האט געוווינט אין איינעם פון די שענסטע הייזער אין דארף און איז געווען באליבט ביי קריסטן צוליב ארנטלעכקייט אין האנדל. „דער ייד שעכטער איז נישט קיין שאכריי" — פלעגט מען זאגן אין דארף.

די עלטערן האבן זיך באמיט צו שיקן די קינדער אין דער גימנאזיע קיין בארשטשעוו.

די יוגנט איז געווען פארגעשריטן. הערש שווארצבאך, יאסיע פלאם האבן געענדיקט גימנאזיע. משה שעכטערס טאכטער האט שטודירט אין ווין פארמאציע, לאטע שווארצבאך איז געגאנגען אין גימנאזיע. שעכטערס איינציקער זון בוניע איז אויך געגאנגען אין גימנאזיע. אין דארף איז געווען א שול, וווהין די יוגנט צוזאמען מיט די עלטערן זיינען געגאנגען דאווענען.

א יעדן יום טוב האט די יוגנט איינגעארדנט „נשפים" און מען האט פארבעטן די יידישע יוגנט פון אזיעראן און אנדערע ערטער אין דער סביבה. די הכנסה איז געווען באשטימט פאר „עזרה" (הילפס־פאנד פאר חלוצים) און פארן קרן קימת לישראל.

די גאנצע יוגנט איז געווען א ציוניסטישע, געהערט ס'רוב צו דער „גורדוניה" און צום „התאחדות".

אברהם שווארצבאכ'ס אידעם האט זיינע קינדער דערצויגן אסימילאטאריש. גערעדט מיט זיי פויליש, פארבראכט אין געזעלשאפט פון פאלאקן. צו אים זיינען אפט געקומען געסט פון דער קריסטלעכער אינטעליגענץ.

אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע האבן די יידן פון הליבאטשאק פונקט ווי אין בילטש געליטן צוגלייך ווי אלע אנדערע יידן פון דער געגנט און האבן נישט געפונען קיין שוץ ביי די פויערן, הגם זיי האבן אלע יארן מיט זיי גוט געלעבט. די פויערן פון הליבאטשאק זענען געווען פארמעגלעך.

די יידישע באפעלקערונג איז אומגעקומען אין „אקציעס", געראטעוועט האבן זיך בלויז לאטע שווארצבאך, לאטע קאלמוס און יאסיע פלאם. אין דער צייט ווען ס'איז געווען א לאגער פון „קאך־סאגיז" אין הליבאטשאק, האט לאטע שווארצבאך צוזאמען מיט לאטע קאלמוס געארבעט אין קיך. דאס איז געווען א קיך פארן ארבעטס־לאגער און פאר פוילישע טראקטאריסטן. אין יענער צייט האט זיך אויך יאסיע פלאם געפונען אין דער ברויעריי צוזאמען מיט דער משפחה מער.

די שוועסטער פון לאטע קאלמוס — לעניא איז דערשאסן געווארן דורך אן אוקראינישן מיליציאנט, וואס איז געווען פון דער דארטיקער באפעלקערונג און האט דעם מיידל צוגעזאגט, אז ער וועט איר קיין שלעכטס ניט טאן. לאטע שווארצבאך און יאסיע פלאם האבן זיך נאך דער ליקווידאציע פון לאגער פארבונקערט ביי א פויער — און זיי האבן איבערגעלעבט ביז צו דער באפרייטונג. זיי האבן דערנאך חתונה געהאט. איך האב זיי געטראפן אין בערלין. זיי זיינען באלד אוועק קיין אמעריקע. לאטע קאלמוס האט א פאלאק אין הליבאטשאק אויסבאהאלטן בתנאי, אז זי וועט מיט אים חתונה האבן. זי האט דעם צוזאג געהאלטן.

אויפקלערונג וועגן אזיעראנער יודענראט
לויט אינפארמאציעס פון צבי פענסטער

דער אזיעראנער יודענראט האט עקזיסטירט נאר אין משך פון איין יאר. די צאל מיטגלידער האט זיך געוואקלט צווישן 7 און 9. דער פארזיצער איז געווען מענדל מייבערגער, וויצע־פארזיצער אליעזר ריינשטיין. דער מיטגלידער צוזאמענשטעל האט זיך נישט איינמאל געביטן — א טייל האבן זיך אויסגעקויפט, אנדערע האבן זיך איינגעקויפט און באצאלט פאר דעם „כבוד" גרעסערע סומעס געלט. דאס זעלבע איז אויך געווען דער פאל אין ארדנונגסדינסט, וועלכער איז באשטאנען פון 10 ביז 12 מיטגלידער.ביידע אינסטיטוציעס — טראגישע אינסטרומענטן פון דער דייטשע געטא־פאליטיק האבן דא, נישט געקוקט אויף א פאר אויסנאמען, אויפגעהיט א ניצוץ פון מענטשלעכקייט.

רחל אויערבאך

די געזעגענונגס־נסיעה

(ווען דער זיידע מיט דער באבע זענען געפארן קיין ארץ ישראל)

ביי אונדז אין דער היים פלעגט מען דערציילן א מעשה, וויאזוי מיין מאמעס זיידע מיט דער באבע זיינען אויף די עלטערע יארן געפארן קיין ארץ ישראל. זיי האבן שוין געהאט אויסגעגעבן אלע קינדער, פארטיילט ביים לעבן די ירושה און פארן לאזן זיך אין וועג אריין, זיינען זיי א גאנץ יאר ארומגעפארן זיך געזעגענען מיט די קרובים און גוטע פריינט.

וואס דאס געזעגענען זיך האט אזוי לאנג געדויערט איז נישטא זיך וואס חידושן. דער מאמעס זיידע־באבע האבן געהאט צען קינדער און אייניקלעך מיט אור־אייניקלעך האבן זיי שוין צו יענער צייט געהאט אפשר א פופציק־זעכציק — אלע צעשאטן און צעשפרייט איבער די דערפער און שטעטלעך פון גאליציש פאדאליע.

זיי האבן זיך ארויסגעלאזט אין וועג אריין נאך פסח און צו וועמען זיי זיינען געקומען, האבן זיי זיך אביסל אפגעשטעלט. ביי איין זון זיינען זיי געזעסן און געווארט אויף דער חתונה פון זיינס א זון; ביי א צווייטן אויפן ברית פון אן אייניקל. אויף איין ארט האבן זיי געהאלטן שבת און אויף א צווייטן געבליבן איבער שבועות. צום „איוואן" זיינען זיי אריינגעפארן קיין לאשקעוויץ אויפן יאר יאריד, זיך נאך איינמאל זען און געזעגענען מיט א וועלט. ארומשפאצירט צווישן די בוידן, ווו גויים האבן איינגעקויפט גלעקער פאר קלויסטערס און ייִדן — זילבערנע לייכטער, לעפל־גאפל, חתונה־מלבושים אויף א גאנצן לעבן, ווו קינדער האבן צום ערשטן מאל אין זייער לעבן געזען א „קאמעדיע", און ווו דער זיידע מיט דער באבע האבן נאך א וויכוח פון יארן, לויט דעם ווונטש פון זייערע קינדער, זיך צום ערשטן מאל אין לעבן געלאזט פאטאגראפירן.

סוף זומער, ווען אין די סעדער האט גענומען רייף ווערן די שפע און די נעכט זיינען געווארן קילער, זיינען זיידע־באבע אנגעקומען קיין זארוואניצע, ווו עס איז פארגעקומען א „ווידפוסט" און עס זיינען זיך צונויפגעקומען יידישע הענדלער און להבדיל גוישע בעטלערס און קאליקעס פון גאנצן קאנט, וואס דער זיידע האט געקאנט יעדן אינעם פון זיי מיט זיין נאמען און זיין פזמון.

א וואך נאך „ספאס" האבן זיך די אלטע לייט געמוזט אפשטעלן ביי א שוואגער אין א דארף ביים דניעסטער, ווייל די קליאטשע זייערע האט זיך דא „אויפגעבונדן". דערנאך איז מיט זיי מיטגעלאפן אין ווייטערדיקן וועג א לאשיקל. אלול־צייט האבן זיי זיך געצויגן קיין בילטש ביים סערעט, ווו דער באבעס זיידע האט מיט דער גנאד פון פירשט סאפיעהא געהאט אויפגעשטעלט א קלויז. דארטן האבן זיי אין זייער ערשטער צייט געגעסן קעסט, די ערשטע קינדער אויף דער וועלט געבראכט און דארט האט זיך איצט דער זיידע נאך איינמאל געשטעלט דאווענען פאר די דארפס־יידן צו ימים נוראים.

עס זיינען אנגעקומען די חשוונדיקע קורצע טעג, די לאנגע נעכט, די גרויסע רעגנס און די בלאטעס. האבן זיך זיידע־באבע איבער דער צייט אביסל אפגערוט ביי דער יונגסטער טאכטער אין פראבוזשנע, געווארעמט זיך די ביינער ביי דער אויסגעהייצטער הרובע; געשפילט חנוכה מיט די אייניקלעך אין באלאנטש, געגעסן קנישעס מיט גריוון און געטיילט חנוכה־געלט. מען האט געמוזט צווארטן ביז די בלאטע וועט פארפרוירן ווערן; ביז עס וועט אויספאלן א שניי, מען זאל קאנען פארן ווייטער מיט א שליטן. די באבע האט אנגעטאן דאס פייענע פוטער, וואס זי האט נאך געהאט פון דער חתונה; דער זיידע האט ארויפגעצויגן אויפן לייב־פוטער א שעפסענעם טולופ מיט א גרויסן קאלנער, אנגעטאן א קוטשמע אויפן קאפ און האט אויסגעזען ווי א פוילישער דידיטש פון דער געגנט.

פורים האבן זיי פארענדיקט די נסיעה. דער זיידע איז אריינגעפארן אויף א שבת צום הוסיאטינער רבי'ן; די לעצטע וואכן האבן זיי פארבראכט אין לא־נאוויץ אין אייגענעם הויז, וווּ עס איז געבליבן אלס יורש און בעל הבית דער יונגסטער זון. באלד נאך פסח זיינען זיי — ארויסבאגלייטע דורכן גאנצן דארף יידן און גוים — אוועק מיט אקס קיין טארנאפאל און פון דארט שוין מיט דער באן ביז צו דער שיף...

און דאס איז די מעשה פון דער געזעגענונגס־נסיעה פון מיין מאמעס זיידע־באבע אין יענע צייטן, ווען גאליציע האט געהערט צו עסטרייך־אונגארן און איבער דער מדינה האט געקיניגט העכער 50 יאר אין שלום דער קייזער און קעניג, וואס די יידן האבן אים גערופן פראים־יאסל.

מיט דריי דורות שפעטער

דור הולך ודור בא — פון דעמלט אן זיינען אוועק דריי דורות. מיין עלטער־זיידע מיט דער עלטער־באבע האבן זיך געהאט מיט וועמען צו געזעגענען, ווען זיי זיינען געפארן קיין ארץ ישראל, כדי דארט אויסצושפינען די לעצטע פרשה פון זייערע געבענטש־טע טעג. זיי האבן אויך פארמאגט דערצו די שלוה און מנוחה. עס זיינען אבער אוועק די יארן און צו יידישער שלווה און מנוחה איז א סוף געקומען.

פון דעם ברייט־פארווארצלטן שטאם זיינען נאך דער צווייטער וועלט־מלחמה פארבליבן בסך הכל דריי אור־אייניקלעך אין פראנקרייך און איטאליע; אין גאנץ פוילן זיינען געבליבן לעבן פינף נפשות. אין דארף לאנאוויץ, ביים טייך ניטשלאווע, ווו דער שורש האט געווארצלט, האבן די דייטשן און אוק־ראאינער אויסגעהרגעט אלע מומעס און די פעטערס מיט זייערע קינדער און קינדס־קינדער פון דער מאמעס צד. אין טשארטקאוו און אזיעראן, אין מילניצע און אין קריוועטש זיינען דער־מארדעט געווארן אלע נאענטערע און וויטערע קרו־בים פון דעם טאטנס צד. גאר די נאענטסטע זיינען געווארן אומגעבראכט אין לעמבערג.

פון מיין טאטע־מאמעס הויז בין איך די סאמע לעצטע. בעת איך האב זיך מיט ניין יאר צוריק גע־גרייט אין וועג אריין קיין ישראל, האב איך שוין נישט געהאט קיין משפחה, מיט וועמען צו פארן זיך גע־זעגענען.

און דאך בין איך געפארן זיך געזעגענען צו עמיצן פון מיין טאטע־מאמעס דארף, ווי איך וואלט צום לעצטן מאל אויף קבר אבות געפארן צו מיין פארלענדטער היים.

ראכעלע און אניעלא

עטלעכע צענטליק האלב־אוקראיניזירטע פוילישע משפחות האבן געלעבט אין אוקראאינישן דארף לא־נאוויץ און צווישן זיי איז דער קאוואל שטשעפאן דאברוצקי געווען אונדזער נאענטסטער שכן. ער האט געהאט אכט קינדער. מיין ברודער און איך (מיר זיינען געווען בלויז צוויי) האבן זיך מיטן קאוואלס קינדער געשפילט, געחברט; געהאט צווישן זיי די ערשטע קאלעגן און פריינט. אויך אונדזערע עלטערן האבן אנגעהאלטן גוט־שכנישע באציאונגען. די פאר־שידנקייטן פון רעליגיע, מנהגים, נאציאנאליטעט, האבן געהאט זייער פעסטע ראם און האבן נישט געש־טערט אין די באציאונגען, וואס זיינען אויך פון זייער פארויס־באשטימטער ראם קיינמאל נישט ארויס.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה און די דריי יאר רוסישע אקופאציע, האבן די דאברוצקיס, אין טעג פון קאזאקישע איבערפאלן, רויבערייען — אויס־באהאלטן אונדז און אונדזערע זאכן. צוזאמען האט מען איבערגעלעבט די „ריקצוגן" און די „באפרייאונ־גען". פאר אונדז קינדער איז דאס געווען א וואונדער באר־ראמאנטישע צייט — די צייט פון אונדזער ערשטן אויפבלי.

נאך דער מלחמה האבן ביידע משפחות פארלאזט דאס דארף. די עלטערן זיינען געשטארבן. די קינדער פון ביידע משפחות האבן נאך א שטיק צייט אנגע־האלטן דעם קאנטאקט; ער איז אבער געווארן וואסאמאל לויזער. ביז עס איז געקומען די צווייטע וועלט־מלחמה, די יארן פון דער אויסראטונג. יידן האבן געפרווט זיך ראטעווען צווישן פאלאקן. אין אט איז געקומען א מאמענט זיך צו דערמאנען וועגן די אמאליקע פוילישע שכנים, ווען איך בין אין יאר 1943 ארויסגעגאנגען פון ווארשעווער געטא אויף דער „ארישער זייט" און געדארפט זיך צו־קלייבן א נאמען, האב איך נישט לאנג געטראכט.

מיין נאענטסטע חברטע פון די געשוויסטער דאברוצקי, האט געהייסן וולאדזיא, אבער דער דריי־זילביקער נאמען פון איר יונגסטער שוועסטער אניעלא איז אסך בעסער געווען צוגעפאסט פאר מיר. דיזעלבע דריי וואקאלן א־ע־א: אניעלא־ראכעלא. אט אזוי האט זיך אין א געוויסן ערב־פרילינג טאג פון פערטן מלחמה־יאר באוויזן אויף די גאסן פון ווארשע אן ארעמע פריצה׳טע מיטן נאמען „אניעלא דאברוצקא”.

דער נאמען האט מיר געבראכט גליק. איך האב זיך אליין אדאפטירט צו דער משפחה דאברוצקי און דאס האט מיר אסך געהאלפן אין געשטאלטיקן מיין ארישע פערזענלעכקייט. איך האב מיטגענומען מיט מיר אויף דער פוילישער זייט פאמיליען־פאטאגראפיעס פון די דאברוצקיס און פלעג זיי ווייזן אלס בילדער פון מיין משפחה. פאקטן פון זייער משפחה־קראניק פלעג איך אנגעבן אלס מיין אייגענע פארגאנגענהייט. איך האב געוווסט ווער איך בין; איך האב גארנישט געדארפט אויסטראכטן. צוליב מיין פארברענגען אלס קינד אין דער סביבה פון די פוילישע שכנים, בין איך געווען באהאוונט מיט קריסטלעכע מנהגים, געקאנט אויסנווייניק פוילישע תפילות, פאטריאטישע לידער.

אלע „מיסברויכן” מיט דער פאמיליען־טראדיציע פון די דאברוצקיס האב איך אויסגעפירט מיטן רואיקסטן געוויסן. איך בין געווען זיכער, אז וואלט איך געהאט א קאנטאקט מיט זיי, וואלטן זיי גרייט געווען צו טאן אלץ, כדי מיר צו העלפן זיך ראטעווען.

פאן יאן

די מלחמה האט זיך געענדיקט. ערגעץ סוף 1948 האט זיך באוויזן אין א פוילישער צייטונג א נאטיץ וועגן א רעפעראט פון רחל אויערבאך אין א יידישן קלוב אין ווארשע. מיט א פאר וואכן שפעטער איז אנגעקומען צו מיר א בריוו פון גניעזנא. יאן דאברוצקי, דער ראש פון דער משפחה, האט אנגעפרעגט דורך דער פארמיטלונג פון יידישן צענטראל־קאמיטעט, צי רחל אויערבאך איז נישט אמאל „דיזעלבע”־חנינא׳ס טאכטער פון לאנאוויץ. מיט א וואך שפעטער איז ער שוין געווען מיין גאסט אין לאדזש. א טאג מיט א נאכט איז מען געזעסן און מען האט דערציילט אנאנד וואס מען האט איבערגעלעבט. אויך דאס פוילישע צד האט גענוג מיטגעמאכט. יאן מיט זיינע נאענטע איז געווארן פארטריבן דורך די דייטשן פון פויזנער קאנט און ער אליין איז שיר נישט געפאלן א קרבן פון די עגזעקוציעס, וואס זיינען געווארן אויסגעפירט אויף פוילישע קאלאניסטן פון די געוועזענע „דייטשע” געביטן. איינער א ברודער איז אומגעקומען אין א קאנצענטראציע־לאגער. איין שוועסטערס מאן איז געפאלן אין די שלאכטן פון 1939. געווען אויך נאטירלעכע טויט־פאלן. דאך איז די משפחה געבליבן משפחה. זיי האבן זיך רעפאטריאירט קיין מערב־פוילן, זיך קאנצענטרירט אין דער געגנט פון גניעזנא.

אין אונדזער געשפרעך זיינען מיר אויך אריבערגעגאנגען צום אמאל. זינט איך שרייב — שרייב איך א ראמאן וועגן לאנאוויץ. עס פעלן מיר נאך א ריי געשטאלטן. געווען אין לאנאוויץ אזא ייד, א גבור — יאנטשע פייערשטיין. ער איז אפגעפארן קיין אמעריקע איידער איך בין אויף דער וועלט געקומען. איך ווייס וועגן אים בלויז פון די מעשיות און אנעקדאטן, וואס מען פלעגט דערציילן און זיין געשטאלט האט מיך תמיד אינטערעסירט ביז גאר. אויך יאן האט אים געקאנט; ער האט זיך געחברט מיט זיינע זין. ער רופט אים „יאנטשוק”. ער דערציילט מיר אלץ וועגן זיין יחוס און וועגן זיין אויסטערלישן כאראקטער. יאן האט קיינמאל וועגן קיין ראמאן נישט געטראכט, אבער די אלטע וועלט לעבט אין זיין זכרון, אין זיין געמיט. פארן אפפארן נעמט ער ביי מיר דאס ווארט, אז איך וועל נישט פארלאזן פוילן, איידער איך וועל קומען זיך זען און געזעגענען מיט די אנדערע משפחה־מיטגלידער.

איך פאר ארויס אין פארלעצטן אוונט פאר נייאר. ביז איצט איז געווען א לינד וועטער. ווי איך קום אבער אן קיין גניעזנא, ליגט אויף די גאסן א פריש־אויסגעפאלענער, טיפער שניי. איך האב גערעכנט דא צו בלייבן בלויז א האלבן טאג און באלד ארייננפארן קיין סוכארי, זען די אנדערע משפחה־מיטגלידער, אבער דער פאן יאן, וואס איז אמאל געווען מיין לערער אין דער לאנאוויצער שול, דער ערשטער, וואס האט מיר געוויזן א צורת אות, פסקנט

אז איך מוז בלייבן נעכטיקן אין גניעזנא, באזוכן די קאטעדרע, וווּ מען פלעגט קרוינען די פוילישע קעניגן; זיך געגטער באקענען מיט זיין צווייטער פרוי, מיט וועלכער ער האט חתונה געהאט נאך דער מלחמה, ווי אויך מיט דער אלמנה פון זיין אומגעקומענעם ברודער; מיט אירע צוויי אונטערגעוואקסענע קינדער, וועלכע ער, דער קינדער־לאזער יאן, האלט ביי זיך.

אויף צומארגנס געפינט אין פאני מ י כ א ל י נ א, אז איך בין צו לייכט אנגעטאן פאר דעם פראסט, וואס האט זיך געשטעלט אינצווישן. זי פוצט מיך אויס אין אירע א פאר „קאפצעס" און אין א פוטערנער קאפוזע, אין וועלכער איך באקום ביי־אנייס דאס אויסזען פון א פוילישער אניעלא, א שוועסטער פון דער זעלביקער משפחה. דער פאן יאן טוט אן א שוויטקע מיט א קאראקולן קוטשמעלע און פארט מיט מיר מיט מיטן שמאלרעלסיקן באנדל קיין סוכארי.

פארנאכטן־ליכט

מיר קומען אן קיין סוכארי ארום 2 בייטאג. די ווירטשאפט איז א גרויסע. פאראן זיבן קי, עטלעכע קעלבלעך, א כליעוו חזירים, א הויף מיט הינער און געגדז, צוויי פאר פערד. עס ארבעט דעם טאג א דרעש־מאשין. קלאר, אז פארזאמלען זיך און שמועסן געמיטלעך, וועט מען קאנען ערשט אין אוונט.

דער בעל הבית און ראש פון דער משפחה איז דא דער עטלעכע־און־דרייסיק־יאריקער פ ר א נ ע ק, א זון פון יאנס עלטסטער שוועסטער פ א ל ו נ י ע. פאלוניע איז געבליבן אן אלמנה; זי לעבט ביים זון. פראנעק און זיין פרוי מ א ר ט א האבן דריי קינדער.

איך קוק זיך צו צו די קינדער און איך לעב איבער א מאדנעם געפיל. דאסזעלבע געפיל האב איך שוין געהאט אין גניעזנא, בשעת איך האב געזען די קינדער פון דעם אומגעקומענעם פ י ל י פ. סיי דא, סיי דארט איז מיר די מאמע פון די קינדער פרעמד און אומבאקאנט, אבער נישט די קינדער! פראנעקס קליינע זין זיינען מיר אפשר היימישער און מער באקאנט פון אים גופא, א געעלטערטן און אוועקגעוואקסענעם אין משך פון די יארן, אין ריכטונג פון זיין פאטערס שטאם. די קינדער פוןביידע משפחות זעען אבער אויס כמעט פונקט אזוי, ווי זייערע טאטעס, זייערע מומעס און פעטערס האבן אויסגעזען ד ע מ ל ט.

דעמלט, מיט העכער פינף און דרייסיק יאר צוריק, ווען איך האב מיט זיי צוזאמען געקלעטערט אויף דיביימער, זיך געבאדן אין דער ניטשלאווע און ארומגעלאפן א בארוויסע איבער א ליכטיקער וועלט.

פאלוניא, די באבע פון די קינדער אין סוכארי זעט איצט אויס, ווי עס האט דעמלט אויסגעזען די טייערע אלטע „דאבראצקין" — איר מאמע. און איך זע אוודאי אויס אין אירע אויגן אזוי ווי זי האט פארגעדענקט מיין מאמען, וועלכע איז נאך אין לאנאָוויץ געשטארבן. זי געדענקט מיין מאמעס זאגענישן וועגן פארשידענע זאכן, אירע עצות בנוגע קאכן און באקן, אירע היימישע רפואות. זי קוקט אויף מיר און הויבט פון צייט צו צייט דאס פארטוך צו די אויגן. זי איז סאמע הארץ — מאמע און באבע — און מיט א טייל פון איר הארץ באשענקט זי אויך מיך, דעם זכר פון מיין מאמען, פון מיין ברודער — דעם טראגישן גורל פון מיין ברודערס קינדער, הגם זי האט זיי קיינמאל נישט געזען. זי איז טיף גערירט דערפון, וואס איך האב אין מיטן פאקן זיך צום פארן געמאכט אן אנשטרענג, דערפולט איר ווונטש מיך נאך אמאל צו זען אין לעבן.

— א גוטע פרוי, א גוטער מענטש געווען די כאינעכע, דיין מאמע — חזרט איבער פון צייט צו צייט פאלוניע. ביי איר האבן די מענטשן נאך ביז איצט נישט אויפגעהערט צו טיילן זיך אויף גוטע און אויף שלעכטע. און צי האט דען באמת דער דאזיקער חילוק אויפגעהערט צו זיין דער סאמע וויכטיקער?

אויף מיטאג קאכט פאלוניע א יום טובדיק מאכל פון אונדזער דארף, וואס יידן פלעגן דאס קאכן לכבוד ראש חודש — ווארעניקעס מיט הרעטשענער קאשע און מיט קעז. אויף וועטשערע קאכט זי דאס באליבטע מאכל פון מיינע קינדער־יארן — קולעשע מיט מילך. זיי האדעווען מיך א גאנצן טאג מיט עפל און בארן, וואס מען ברענגט ארויף פון קעלער און מען האט זיי פון דעם אייגענעם סאד. זיי פאקן מיר אן א פול רענצל מיט ניס, כדי איך זאל האבן אויפן וועג קיין לאדזש, אבער דער עיקר אויפן וועג אהין אויף

דער גרויסער רייזע קיין „פאלעסטינע", אין הייליקן לאנד.

און ווייל זיי ווייסן, אז איך האב נישט קיין קינד קיין רינד, זיינען זיי נאך ווייכער און נאך צערטלעכער צו מיר. זיי הייצן אויס א צימער מיט האלץ און איך הער קנאקן די שטשאפעס אין אויוון. פאלוניע ברענגט מיר צום איינדעקן די פיס אירן א פוכיקן שאל און זעצט זיך אוועק אויפן ראנד פון בעט. אין שטוב שמעקט מיט עפל, מיט געטרוקנטע שוואמען, וואס הענגען אין קרענצלעך אינטערן סופיט. עס גייט אוועק די דריטע, צי אפשר טוין די פערטע סדרה דערמאנונגען. פאלוניע געדענקט אזוי גענוי פארשידענע זאכן. אלע ווילע קומט א זיפץ מיט א טרער און אט איז ווידער אונדזער ביידנס געלעכטער פון עפעס אן אמאליקן טיפ אין אונדזער דארף. זי געדענקט די נעמען און אויך די צונעמען פון די גוים און די ידן, וואס איך האב נישט איינמאל אומזיסט זיך געפרוווט דערמאנען פאר מיין ראמאן.

איך ווער אנטשלאפן מיטן נאמען פון א דארפישער יתומה, א פאסטושקע פון גענדז, וואס פלעגט אין לבוה־נעכט שפאנען מיט אויסגעשטרעקטע הענט איבער דעכער, איבער פלויטן. ביז עס האט זי איינמאל ווער אויפגעוועקט בשעת'ן נאכטוואנדל און זי איז אראפגעפאלן און זיך דערהרגעט.

זי האט געהייסן, ווי פאלוניעס יונגסטע שוועסטער — ווי איך האב געהייסן א צייט לאנג — אניעלא...

גאנץ פרי דערלאנגט מען מיר אין בעט אריין פריש געפראזשעטע מילך און מען דערלאנגט מיר נאך עפעס, אומענדלעך זיסערס און פרישערס; די פיר־יאריעק מעזינקע פראנעקס — סטאשיע.

נישט סטאשיע, נישט אירע ברידערלעך, האבן שוין אין זייער לעבן קיין ידן נישט געזען און זיי ווייסן זיך נישט צו חידושן, וואס איך בין צו זיי צו גאסט געקומען. איך בין ביי סטאשיען א „טשיאטשע" גליך מיט אלע „טשיאטשעס". זי פרעגט מיך, צי איך קען מעלקן קי און איך נעם איר דערציילן

א מעשה וועגן מיינער א לאנאוויצער קאץ, וואס האט געפירט מלחמה מיט אן אינדיק און דערביי אן אויג פארלוירן, און א צווייטע מעשה וועגן א קאטער א ווילן יונג, וואס האט איינמאל מרגז געווען א קאפיטאן פון פוילישן מיליטער און דערנאך האט מען אים אליין גערופן קאפיטאן. די מעשיות פלעג איך דערציילן מיין ברודערס קינדער, ווען זיי זיינען קליין געווען — ווען זיי זיינען נאך אויף דער וועלט געווען...

פאלוניע איז היינט אויפגעשטאנען נאך פריער, ווי אלע טאג, כדי זיך אפצושפארן ווידער אביסל צייט פאר מיר. זי ארבעט שווער. זי וויל פארשווינען די שנור, פארהיטן דעם זון, דערגאדזען די איינקלעך — כל זמן זי לעבט. איר גאנץ לעבן איז א ליבעס־דינסט, אזוי ווי עס איז פאראן א גאטעס־דינסט. די מלחמה, די שרעקלעכע רציחות, האבן נישט געענדערט אויף קיין האר איר הארץ — אפשר מיט נאך מער חסד און רחמנות אנגעפילט איר מוטערלעך געמיט. זי גייט פון דער שטוב, פון דעם הויף, כמעט קיינמאל נישט ארויס. אפילו אין קלויסטער אריין גייט זי בלויז אפאר מאל אין יאר.

נאר מיך צום באנדל באגלייטן גייט פאלוניע. עס איז ממש א געשעעניש פאר דער משפחה. די צווי ברידערלעך זעצן ארויף דאס קליינע שוועסטערל אויף א שליטעלע צוזאמען מיט מיין רענצל. זיי לויפן פארויס. יאן דאברוצקי, א פארטראכטער, א הויכער, אביסל אן איינגעבויגענער, שפאנט פון הינטן. איך מיט פאלוניען, געארעמט, גייען אינדערמיט. פראנעק איז צוריקגעגאנגען צו דער דרעש־מאשין. מארטא שטייט נאך א ווילע ביים טויער און מאכט מיר נאך מיט דער האנט א געזעגנונגס־גרוס.

אט אזוי לאזט מען זיך אוועק פארנאכט צו דער באן־סטאציע — בשעת איבערן שניי־באדעקטן פאמארזשער דארף, וואס איז א מין גילגול פון אמאליקן לאנאוויץ — פארגייט פיאלעט און טרויעריק די זון. אט באלד וועל איך זיך געזעגענען אויף אייביק מיט די לעצטע פריינט מיינע פון יענעם דארף.

השמטות והוספות

בעמ' 24 בסופו חסרה הערה:

יעקב פראנק, ראש הכת, היה יליד קורולובקה שכנתנו הקרובה, ששמשה קן פרנקיסטי מסוכן.

בעמ' 145 להערה מס' 7 יש להוסיף בסופה השמטה זו:

כאלו על סדר „שמות הרבנים זקני־לשון־הקדש" לראב"ע (בספרו „מאזנים") היה שולבוים מעיר ומשיג על קצת מדבריהם ובכללם על הראב"ע עצמו לספר „היסוד" שלו. אגב כך היה דוחה או מרכך התקפות קשות של ר' אברהם אבן־עזרא על ר' יונה אבן־ג׳נאח עקב סטיות מן המסורת המקראית והצעות תיקונים וחילופיהם.

שולבוים העריץ את הראב"ע גם בעבור היותו ראשון לחכמי־ספרד שכתב עברית ספרי־דקדוק ועניני לשון, אך לא מחל לו את שילוב פגיעותיו המרות בר' יונה אף בפירושיו לכתבי־הקודש, בעוד הראב"ע עצמו הציע באותם פירושים תיקונים וחילופים בדרך הרמז שלו — זו שמעתי מפי פרופ' קלויזנר כשנה לפני מותו, לפי מה שקבל מחכמי גליציה לפני מלחמת העולם הראשונה וקודם כל משמעון ברנפלד ודויד ניימארק בברלין וש.מ. לזר בקראקא מ.א.ט.

בעמ' 182 שורה 17 חסרה הערה:

ותקח צפורה צור (שמות ד' כה) — תרגומו טינרא.

בעמ' 203 שורה 3 אחר הרודפת „זרים" חסרים סוגרים ותוכנם:

(בלומנפלד עצמו היה משתמש במליצת אבן־עזרא „שחרי במקום זה וערבי במקום אחר").

בעמ' 214 שורה 27 בסוף פרק ג' חסרה הערה:

בעזבונו צריך להמצא כתב־יד בלתי נשלם של רומן עברי שהתחיל בכתיבתו באוזיראן, המשיך ברו־מניה ולא גמר, אם משום שראהו אח"כ כבוסר או שהחליט לגנוז עם התמורה בחייו וביצירתו כשם שגנז את כל עברו העברי ולא חזר אליו.

בעמ' 299 שורה 6 (מלמטה) נשמטה השורה:

בין המומתים סאלקה ליבמן (בת הרש קנול שנהרג בידי הפטליורובצים ב„שבת שובה" הידוע) ואתה בעלה ליאו וילדם. אחיה ד"ר גדליהו קנול יצא חיים ממחנה הריכוז בגוסן (אוסטריה) וחי כיום בדיסלדורף.

תיקוני טעות

עמ'	שורה	נדפס	צ"ל
30	5	פנקסי ועד 4 ארצות	פנקס
54	28	תרופה למלחלה	למחלה
70	12	הקיבל את פניהם	הקביל
75	16	ר' אלעזר חתנו	הבעל של נכדתו (וכן בשאר המקומות)
81	34	מתפלץ לבנו	התפלץ
82	3	ספרדי־איטלקי	מארוקני
82	16	משכנכנס	משנכנס
82	36	מוחה־כף	מוחא־כף
91	25	האי טעייא	טייעא
96		רופא־מרצה (הערה)	חימאי־מרצה
108	14	שתורתו אומנתו	אומנותו
120		„תקות ציון" (מתחת לתמונה)	המיסד לייזר טננבלאט
156		אם אם קמחי (בסוף ההערה)	אם אין קמחי ...
160		Pestore (שורה אחרונה)	restore
169	8	נטוש	ניטש
182	4	שבספרותו	שבספריתו
202	10	עבידי לגלויי	עבידא לאגלוייה
205	26	ראובן אשר ברוידיס	ברוידס (וכן במקומות אחרים)
279	30	או רמניה	אז רומניה
280		שנתים ומחצה (בכותרת)	כשנתיים
295	27	באחד השיירות	באחת
297		דר. חסן (שורה אחרונה)	דר. חס
298		שם המקום בכותרת נשמט	באינטליגנציה היהודית בצ׳ורטקוב
299	35	בסוף נובמבר	ב־4 לדצמבר
305	11	הרב הרצוג ז"ל	הרב הרץ ז"ל
316	25	שהיצב	שהוצב
317	9	דירקטור סורצקי	סוכצקי
323	1	וישחטו אותם	אותנו
341	34	המחנות הקלים	הקשים
342	39	לוינה	לוילנה
342	15	מונדיזון	מונדזיו
349	38	נמשטה	נשמטה
356	13	שמסרו	שנמסרו
357	34	מילאניצה	מילניצה
399		יהודה שרנר (מתחת לתמונה)	יהודה שכנר
424	5	באמערקונג	באלד אויף גלייך

תיקונים ברשימת הקדושים

עמ'	מס'	נדפס	צ"ל
365	2	משפחת זיידל פריד	ועוד בת
374	129	רחל גולדרייך	רחל גולד(רייך מלנוביץ)
375	135	משפחת חיה רוט:	חתנה הרמן ליפמן לא נספה; חי כנראה ברוסיה.
375	187	משפחת עוזר שעכטר	אשתו רחל ובניהם: מרדכי (מאטל) שכטר, אשתו לאה ובנם ישר־אל; הרב שמואל שכ־טר, אשתו פערל ובתם אסתר; פערל (בת ער־זר) ובעלה יוסף.
378	188	אשר בלויטאל (שוחט) ואשתו גיטל	הבנות פייגע, שבע וה־בנים ראובן, מרדכי, שמואל.
378	192	מלכה נימאן ובנה	ובתו פרומה פעם אחת (ולא פעמיים)

Tenenblatt
* PXW
(Ozeryany)
1959